

ÉVKÖNYV

1992

Szerkesztőbizottság

Bak János
Békés Csaba
Hegedűs B. András
Litván György

Az Évkönyv szövegeit gondozta

S. Varga Katalin

Megjelent a Magyar Tudományos Akadémia,
a Soros Alapítvány,
a National Endowment for Democracy
és a Committee for Danubian Research támogatásával.

Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének
Dokumentációs és Kutató Intézete

ÉVKÖNYV I.

1992

1956-OS INTÉZET • BUDAPEST, 1992

I
TANULMÁNYOK

III. SZEMLE

<i>Pomogáts Béla: Egy vereség diadala (Személyes jegyzetek Molnár Miklós könyvének margójára)</i>	229
<i>Juhász Borbála: A magyar forradalom és a nemzetközi helyzet a legújabb angolszász irodalomban</i>	233

IV. BESZÁMOLÓK

Beszámoló az Intézet 1991–92. évi tevékenységéről	245
<i>Kozák Gyula: Az Oral History Archivumról (Bevezetés az OHA '56-os interjúinak annotált jegyzékéhez)</i>	255
<i>Molnár Adrienne–Kőrösi Zsuzsanna: Az Oral History Archivum 1956-tal kapcsolatos életinterjúinak annotált jegyzéke</i>	267
<i>Á. Varga László: Az 1956-os forradalom levéltári anyagainak feltárásáról</i>	291
<i>Kresalek Gábor: Az 1956. november 4-e után politikai okokból kivégzettekkel kapcsolatos kutatásról</i>	297
<i>Tischler János: Az 1956-os magyar forradalom lengyel forrásairól</i>	309

V. BIBLIOGRÁFIA

Összeállította: <i>Csicskó Mária</i>	327
Summary (<i>Bak M. János</i>)	349
Table of content	355
A kötet szerzői	357

TARTALOM

<i>Litván György: Az 1956-os magyar forradalom hagyománya és irodalma</i>	7
 I. TANULMÁNYOK	
<i>Békés Csaba: A brit kormány és az 1956-os magyar forradalom</i>	19
<i>Hegedűs B. András: Adalékok a Petőfi Kör történetéhez</i>	39
<i>Eörsi László: A Tűzoltó utcai fegyveres csoport a forradalomban</i>	55
<i>Bán Péter: Egy társadalomtörténeti közelítés Baranya megye '56-os forradalmi mozgalmaihoz</i>	77
<i>Szabó Miklós: Demokratikus szocializmus vagy restauráció? (Gondolatok 1956 programjáról)</i>	93
<i>Valuch Tibor: A debreceni munkástanácsok 1956-ban</i>	97
<i>Rainer M. János: A Parlamenttől a Fő utcáig. Nagy Imre gondolati útja 1955. november 4.–1957. április 14.</i>	113
 II. FORRÁSKÖZLÉSEK	
<i>Az 1956. október 24-i moszkvai értekezlet</i>	
Közli: <i>Hajdu Tibor</i>	149
<i>A Magyar Néphadsereg és az 1956-os forradalom (Részlet a Hadtörténeti Levéltár 1956-os irataiból)</i>	
Közli: <i>Horváth Miklós</i>	157
<i>Zólmay László visszaemlékezései (Göncz Árpád bevezetőjével)</i>	
Közli: <i>Litván György</i>	171
<i>Vas Megye Tanácsa távmondati könyve. 1956. október 24–28.</i>	
Közli: <i>Feiszt György</i>	191
<i>Egy hónap múltán (A kormány, gazdasági vezetők és a munkástanácsok képviselőinek értekezlete. 1956. november 25.)</i>	
Közli: <i>Varga László</i>	199
<i>Egy íróper mellékszála</i>	
Közli: <i>Standeisky Éva</i>	219

Litván György

AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM HAGYOMÁNYA ÉS IRODALMA

Amikor 1990-ben, immár szabad körülmények között, hozzákezdünk az 1956-os forradalom időszakának a történettudomány hagyományos eszközeivel történő vizsgálatához (levéltári kutatás, forrásfeltárás, a szakirodalom és visszaemlékezések bírálata, stb.), úgy képzeltük, hogy feladatunk a magyar forradalom 1988–89-ben megtisztított, közismert képének kiegészítése, pontosítása és ki szélesítése lesz: budapestiből országos, hazaiból nemzetközi méretűvé.

Ilyen elképzeléssel kezdtük el egy 1956-os nemzetközi szakirodalmi és egy szépirodalmi bibliográfia összeállítását, a dokumentum-feltárást valamennyi megyei levéltárban és a központi iratgyűjtő intézményekben (párt, belügyi és katonai levéltárak), akárcsak a volt szocialista országok (Lengyelország, NDK, Csehszlovákia), és a nagyhatalmak külügyi levéltáraiban. Felvettük a kapcsolatot hazai műhelyekkel és külföldi kutatókkal, s kiszélesítettük az Oral History Archivum interjútevékenységét újabb csoportok és rétegek irányába, és így tovább.

Számítottunk természetesen kisebb-nagyobb szakmai és részletvitákra, amilyenek korábban is folytak pl. egykori felkelők és hivatásos kutatók, börtönviseltek és emigránsok között. De nem számítottunk arra, hogy maga a forradalom jellege, mibenléte, célrendszere, fő erői és vezetői körül ismét fellángolhat a vita, hogy csaknem az egykori 1956–57-es szinten – „forradalom vagy ellenforradalom” – kell újrakezdeni és folytatni a „hitvitát” 1956-tal kapcsolatban.

Ez természetesen nem az a hely, ahol folytatni kívánnánk az 56-os örökség „birtoklásáért” zajló, kevésbé épületes, nagyrészt meddő, politikai töltetű hadakozást, vagy ahonnan válaszolni kívánnánk az 56-os Intézet eddigi munkásságát és kiadványait ért, többnyire *nem szakmai* jellegű bírálatokra és támadásokra.

Inkább arra hívnám fel a figyelmet, hogy ez a történettudomány ügyébe történt politikai jellegű beavatkozás, ha helyesen fordítjuk le a magunk szakmai nyelvére, ezúttal hasznára fordítható a tudománynak, mert elősegíti a magyar forradalom, e rendkívül összetett történelmi tünemény sokoldalúbb, tehát realiztikusabb szemléletét és vizsgálatát, mindenekelőtt egy „pozitív egyoldalúság” felszámolását.

MIRŐL VAN SZÓ?

Az 1956-os magyar forradalom, ha eltekintünk a szovjet blokk hivatalos értékelésétől és propagandisztikus kiadványaitól, úgy vonult be a nemzetközi történeti és politológiai irodalomba, mint a Nagy Imre vezette, túlnyomóan

egységes nemzet függetlenségi, antitotalitárius és demokratikus-szocialista megmozdulása. Nyilvánvaló – közvetve a mai „viták” is ezt erősítik meg –, hogy ez a kép hiányos. Próbáljuk megkeresni ennek magyarázatát, okait.

A legfőbb ok természetesen a forradalmi folyamat rövide, aminek következtében a november első napjaiban jelentkezni kezdő jobboldali, kormányellenes tünetek nem tudtak kibontakozni.

November 4. után pedig már nem is *akartak*. Az országra lesújtó szovjet invázió, a véres megtorlás és az ezt „igazoló”, „fasiszta ellenforradalomról” szóló propaganda – s persze Nagy Imréné sorsa – természetes, sőt, átélt védekező reflexként váltotta ki a „hiszen mindannyian valamiféle szocializmust akartunk” általános formuláját. Alig szükséges dokumentálni és bizonyítani, hogy a közös elnyomatás összehoz, elfedi az ellentéteket, néha még a különbségeket is. Ezen „objektív” okok mellett szerepet játszott két szubjektív tényező is.

Az egyik: Nagy Imrének (és híveinek) 1956. november 4. utáni magatartása, egyértelmű azonosulásuk a levert forradalommal.

A másik: ugyanezen irányzat és a nyugati baloldal túlnyomónak mondható szerepe az 56-os irodalomban három évtizeden át.

Hogy ez nem volt egészen szükségszerű, annak megértéséhez elég egy pillanatra elképzelni, mi történik, ha Nagy Imre, munkatársai és hívei *akkor* másképp viselkednek.

Köztudomású, hogy milyen nagy jelentőséget tulajdonított Kádár Nagy Imre lemondó nyilatkozatának, amit Tito ismételt, nyomatékos követelésére sem tudott megkapni. Kádár egyik 1956 végi beszédéből, s újabban szovjet forrásokból is valószínűnek tűnik, hogy az eredeti terv az volt, hogy hatni kell Nagy Imre kommunista lojalitására, s el kell érni, hogy még a szovjet beavatkozás *előtt* lemondjon, elismerve, hogy nem tud úrrá lenni a kaóson és az ellenforradalmi tomboláson, s ezután jöhet Kádár – szovjet segítséggel – rendet csinálni.

Képzeljük el, milyen hatása lett volna egy ilyen nyilatkozatnak (akár a szovjet invázió után is!), különösen, ha nemzetközileg is ismert hívei – Déry Tibor, Háy Gyula, Losonczy Géza, Lukács György és mások – szintén dezavualják a forradalmat, kétségbe vonják annak alapvetően demokratikus, progresszív irányát.

Nyugodtan állíthatjuk, hogy ez esetben a magyar forradalom egész nemzetközi utóélete, megítélése és irodalma másként alakul. Csakis a jobboldali, eleve szovjetellenes erők és kormányok teszik magukévá a magyar ügyet, addigaméddig. Elmaradnak a baloldal nagy tömegmegmozdulásai, Sartre és Camus drámai tiltakozásai, talán még J. F. Kennedy patetikus megemlékezése is, sőt másként alakulhat az ENSZ-vizsgálat. És legnagyobbbrészt nem születnek meg azok a könyvek, folyóiratok, intézmények, konferenciák, amelyek a magyar forradalom demokratikus jellegét hitelesítették a közvéleményt ez időben formáló értelmiségi elit szemében.

Ezzel szemben a valóságban éppen ez a sommásan baloldalinak mondható közelítés dominált az 56-os történeti, politológiai és esszéirodalomban, mind a nyugati szerzők (Ignazio Silone, Jean-Paul Sartre, Claude Lefort, Edgar Morin, Raymond Aron, Hannah Arendt, később Bill Lomax, Federigo Argentieri), mind a magyar emigránsok (Molnár Miklós, Méray Tibor, Aczél Tamás, Kende

Péter, Király Béla, Mészáros István, Nagy Balázs, Fejtő Ferenc, valamint Kéthly Anna és társai) esetében.

Természetesen a számos jelentős kivételről, azaz másfajta magyar és nem magyar szerzőről sem szabad itt megfeledkeznünk. Ilyenek: Váli A. Ferenc, Gosztonyi Péter, Kecskeméti Pál, Paul Zinner, Polányi Mihály és mások.

De az előbbieket is megengedhetetlen egyszerűsítés volna egyetlen közös kategóriába sorolni. Sok egyéni és árnyalati különbség mellett felfedezhető itt egy éles választóvonal: Bill Lomax, a francia baloldaliak vagy Nagy Balázs – sokadmagukkal – az „igazi”, antibürokratikus, alulról építkező proletárforradalom és önigazgatásos szocializmus reményét merítették a munkástanács-mozgalomból és a magyar forradalom szocialisztikus vonulatának egyéb megnyilvánulásából.

Ugyanakkor R. Aron, Fejtő, Arendt, Molnár vagy később Fehér Ferenc és Heller Ágnes sokkal reálisabban, pontosabban látják a forradalom komplex jellegét és belső politikai problémáit, de ők is – a kommunista vádaskodásokkal szemben érthetően – a demokratikus, progresszív, „baloldali”, esetenként szocialisztikus mozzanatok, vonalat emelik ki az együttesből. Az olyan magyar szerzőknél pedig, mint Molnár, Kende, Méray, később Kopácsi, Fazekas, Vársárhelyi, elég természetes, hogy saját tapasztalati és élményanyaguk alapján nagy hangsúlyt adnak a „nagyimrés” egykori pártellenzéki csoportosulás és irányzat forradalom előtti, alatti és utáni szerepének.

Több körülmény is magyarázza tehát, hogy a forradalommal való foglalkozás az elmúlt évtizedekben inkább a baloldalon folyt, méghozzá nemzetközileg. A baloldalt ugyanis a magyar forradalom és annak szovjet vérbefojtása súlyos problémákkal és ugyanakkor váratlan reményekkel ajándékozta meg, míg a jobboldal számára ez csak újabb igazolása volt a szovjet imperializmusról és a magyar nép antikommunista és szovjetellenes érzelmeiről kialakított régi véleménynek.

Ez természetesen nem annyit jelent, mintha csak a „baloldal” őrizte és ápolta volna '56 emlékét, hagyományát. A nyugat-európai, s különösen az amerikai emigrációban működő lapok és folyóiratok, a különböző szabadságharcos szövetségek és egyéb magyar egyesületek három évtizeden át hűségesen és rendszeresen megemlékeztek a forradalom évfordulójáról, s a hatvanas évek végétől egy szűk körben főleg Krassó György és barátai kezdeményezésére már itthon is éledezni kezdett ez a hagyomány, eleinte teljesen illegális, majd fokozatosan felszínre törő formák között.

Ezek a megemlékezések hangulatukban, hangsúlyukban kétségtelenül különböztek az exkommunista és egyéb baloldali előéletű értelmiségiek tanácskozásaitól, történeti konferenciáitól, de nemigen konfrontálódtak velük. Megmaradtak az 56-osok egyik árnyalatának.

Az igazi differenciálódás – nem véletlenül – a Kádár-rendszer bomlásával, s 1956 emlékének nyilvános feltámadásával kezdődött. A forradalom mártírjainak, résztvevőinek és emlékének rehabilitálását követelő Történelmi Igazságtétel Bizottság 1988 tavaszán még a régi egység igen széles alapzatán jött létre. Abban az ütemben viszont, ahogy közeledett az eredetileg nem is várt siker, a teljes elégtételadás, az újratemetés napja, mind élesebben jelentkeztek az eltérő, sőt szembefordító mozzanatok. Ekkor történt meg egyfelől Nagy Imre és szintén

kivégzett vagy börtönviselt elvbarátai, másfelől a forradalom nem kommunista, fegyveres harcosainak szembeállítására. És közvetlenül a temetés előestéjén felháborodást váltott ki – lehangosabban a forradalom tisztaságán őrködő Krassó György részéről –, hogy a végét járó régi rendszer reformkommunista vezetői is fejet hajthattak a koporsók előtt, így váltva meg belépőjegyüket az új rendbe.

Az azóta eltelt években – a politikai polarizációval párhuzamosan – mind élesebben és mind szélesebben tudatosodott és fogalmazódott meg azoknak az 56-os köröknek a felfogása, amelyek számára a 30 év alatt nemzetközileg elfogadott, 1989 körül pedig rövid időre itthon kvázihivatalossá lett 56-os kép ellenszenvesnek, sőt, elfogadhatatlannak bizonyult. Ez a felfogás kapott hangot a „gólyavári” rendezvényen, abban az elutasításban, amely az 56-os szerzői munkaközösség által készített „történelmi olvasókönyv” szemléletét fogadta, s az átértékelés nyomatékos igénye jellemezte több politikus egész sor 56-os vonatkozású megnyilvánulását is.

A szakszerű történetírásban mindeddig alig történt komoly kísérlet a magyar forradalom (előzményeivel és utóéletével együtt értendő) eddig érvényben lévő ábrázolásának „jobboldali” revíziójára. A különböző szintű és színvonalú politikai-publicisztikai megnyilvánulások alapján azonban kísérletet tehetünk 1956 különböző hagyományainak és ezek szakirodalmi és publicisztikai tükröződésének felvázolására.

1956 NÉGY IRÁNYZATA

Az ismeretek jelenlegi szintjén *négy irányzat* különböztethető meg mind magában a forradalmi folyamatban, mind '56 hagyományaiban és irodalmában. Két „baloldali” és két „jobboldali”, közelebbről tehát a reformszocialista, a nemzeti demokrata, a konzervatív nemzeti és a szélsőjobboldali irányzat.

A legismertebb és legfeldolgozottabb – természetesen – a Nagy Imre által fémjelzett *reformszocialista* vonal, s ennek tradíciója. Ebbe az áramlatba, már Nagy Imre és szűkebb csoportja eszmei heterogenitása (és nyitottsága) miatt is, sok minden belefért az ortodox, komolyan vett marxizmustól (Lukács-iskola) a revizionizmuson át a pluralista demokrácia elfogadásáig (Gimes Miklós és köre). Noha ez az irányzat jellegzetesen a kommunizmusban, illetve a belőle való kiábrándulásban gyökerezik, tágabb értelemben ide sorolható a szociáldemokrácia is, amely 1956-ban mint párt alig játszott szerepet, mint eszmeáramlat viszont nagyon is jól fejezte ki a forradalom előterében álló demokratikus és szociális célkitűzéseket.

A reformszocialista hagyományt a nyugat-európai emigráció, de elsősorban a brüsszeli Nagy Imre Intézet képviselte erőteljesen, sőt, bizonyos egyoldalúsággal. Első nemzetközi konferenciáját a 3. évfordulón „Mit adott a magyar forradalom a szocializmusnak?” címmel rendezte meg. A munkatársak és szellemi körök figyelmének középpontjában a közvetlen demokrácia, a munkástanácsok és a munkás öngazgatás kérdései, tehát egy alulról építkező, szabad szocializmus esélyei álltak, s e pontokon érintkezés jött létre a trockista, s más balos, de nem szovjet-barát áramlatokkal.

Tágabban és nyitottabban képviselte a forradalom „nagyimrés” hagyományát – különböző időszakokban – a londoni, majd párizsi „Irodalmi Újság”, a párizsi Magyar Füzetek és a New Jersey-i Atlanti Kiadó. Itthon ezt az örökséget elsősorban a Nagy Imre-csoport hazai maradványai ápolták 1956–57-ben (az „Igazság”, az „Október Huszonharmadika”, az „Élünk” s a „Hungaricus” körei), majd a 80-as évektől kezdve a formálódó demokratikus ellenzék mind jelentősebb támogatásával („Beszélő”, ’86-os konferencia, Bibó-émlékkönyv).

1989-ben váratlan oldalról érkezett támogatás a „Nagy Imre vonal”-hoz. Pozsgay Imre kezdeményezése nyomán az MSZMP reformhajlandóságú történészei és levéltárosai hozzáláttak a titkos pártanyagok feltárásához és részleges publikálásához, különös tekintettel a Nagy Imrével és az ellene indított kampányokkal, valamint a „testvérpártok” álláspontjával kapcsolatos dokumentumokra és adatokra. Ennek során egy-két kísérlet történt a „pártszerű” Nagy Imre „visszaszerzésére”, az őt egykor bitófára küldő párt új védőszentjének – hívei nélkül. De ez a csatlakozás így is hozzájárult az egykori pártellenzék és az MSZMP-ből kinövő „reformkommunizmus” összekeveréséhez, majd rosszhiszemű azonosításához.

1989–90-ben, a váltás pillanatában éppen az előző évek és évtizedek munkáinak köszönhetően, a „nagyimrések” voltak a legfelkészültebbek, s egyrészt az emigrációban, külföldön keletkezett művek (Lomax, Méray, Aczél, Kopácsi; Az igazság a Nagy Imre-ügyben) újradradása, másrészt a hazai interjúk és az egykori illegális kiadványok (Hungaricus, Menedékjog, Vásárhelyi; „In memoriam Nagy Imre”, Fazekas) megjelentetésével leginkább ők uralták a „terepet”.

1956 másik történelemformáló nagy hagyományvonalát a Bibó István, Szigethy Attila, Kovács Béla, Göncz Árpád, bizonyos mértékig Tildy Zoltán és az emigráns Szabó Zoltán által képviselt *nemzeti-demokratikus irányban* látom. Ez a csoport, amelyhez odasorolható az egész Parasztpárt, Farkas Ferenc, Németh László, Illyés Gyula, Keresztury Dezső és mások vezérletével; a Kisgazdapárt plebejus szárnya, a reformszocialistákhoz képest némi törvényszerű fáziskéséssel, inkább a forradalom második felében és az utóvédharcokban kapcsolódott be az eseményekbe, s különösen vidéken, a nemzeti bizottságokban játszott jelentős szerepet.

Meghatározó szerepet töltött be ez az irányzat az emigrációban, a forradalom történetének, értelmének felmutatásában és a száműzöttek ezreinek összefogásában. A magyar forradalom legnagyobb nyugati hírnökeként, publicistájaként, s egyben teoretikusaként egyaránt kiemelkedő Szabó Zoltán mellett idetartozik az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem sokirányú kiadói és szervező tevékenysége, a müncheni „Új Látóhatár” című folyóirat, a hollandiai Mikes Kelemen Kör, az amerikai Itt-Ott találkozók rendszere, a New Brunswick-i Magyar Öregdiák Szövetség, a chicagói „Szivárvány” című folyóirat. Mint ez irányzat reprezentatív összegező munkáját, Váli Ferenc „Rift and Revolt in Hungary” című könyvét tudnám említeni.

Nyomban hozzá kell tenni, hogy a két említett, s nagyjában-egészében baloldalinak nevezhető irányzat és hagyomány között éles határ már csak a személyek és csoportok összefonódása miatt sem, de az elvek és eszmények terén sem húzható. Elégképp köztudott, hogy Bibó és elvbarátai is harmadikutas szocialista eszméket vallottak, arról nem is beszélve, hogy 56-ban az ipari államosítások

visszacsinálása vagy a nagybirtok visszaállítása fel sem merült, s ez az 56-os demokratikus hagyomány *egészében* hangsúlyozódott.

Közös vonása a két irányzatnak az is, hogy 1956-ot az igazi értelemben vett *forradalomnak*, előrevivő, új minőséget hozó *társadalmi átalakulásnak* fogta és fogja fel. Raymond Aron és Hannah Arendt definícióját, az „antitotalitárius forradalmat”, Szabó Zoltán is örömmel fogadta el 1977-es genfi előadásában, ahol 1956 forradalmiságát megkülönböztette a szó szokványos marxista értelmezésétől.

„A kétféle determináltság” – mondotta – „ott válik el, hogy az egyik a Természet Törvényeire támaszkodik, a másik az emberi természet törvényeihez igazodik. Az egyik változat univerzális, mindenütt egyaránt érvényes megoldásokban hisz,... következőképp egész értékskálája kvantitatív.

... A másik forradalmiság az emberekre tájékozódik. Számára ebben a szóban: ember, vagy a többes számában, a népben van realitás. A partikuláris számára valóságosabb, mint az univerzális – ehhez a partikulárison át vezet az út, ha vezet út.” Másfelől sokan hiszik, írja Szabó Zoltán, hogy a forradalmat a nemzeti sérelmek váltották ki. „Így csinált 1849 és a forradalom-izszony sok jóféle magyarban 1956-ból kizárólagosan szabadságharcot. Amit levertek, tehát vége. Le lehet venni a napirendről, ki lehet utasítani a tudatunkból, tudatunk alá. A helyzet azonban – sajnos vagy nem – de nem ilyen egyszerű. Nemzeti sérelmek az emberben a magyart csakugyan érték. De mi volt a sebzőbb, a súlyosabb? Az-e, ami az emberben a magyart érte, a nemzetbelit? Vagy az, ami a magyarban az embert érte? Attól tartok, hogy az utóbbi. Mintha az emberek keltek volna fel, felmentő seregnek azonban megjelent az, ami nemzetbeli bennük is.”

Végül összekötő eleme még a két fenti irányzatnak, hogy mindkettő az 1945–47-es koalíciós demokráciáig, s nem a korábbi, 1945 előtti úri világig akart visszanyúlni.

És éppen ez a legfontosabb pontok egyike, amely a nemzeti demokratikus irányt és hagyományt a *konzervatív-jobboldaltól* elválasztja. Ez utóbbinak vezéregyenysége egyértelműen Mindszenty József bíboros érsek volt, aki – fogsága, majd többnapos „tájékozódása” következtében – csak az utolsó estén nyilatkoztatta ki véleményét és programját, s Nagy Imre kormányával és irányzatával – a „bukott rendszer örököseivel” – szembeni bizalmatlanságát. Nem kétséges, hogy ő és születőben lévő „pártja” potenciálisan hatalmas erőt képviseltek a lakosság és a felkelők körében is, de késésben voltak – és maradtak. Mire a bíboros tudatosan támogatni kész úri-középosztályi réteg leküzdötte félelmét, felismerte a lehetőséget és megmozdult, megérkeztek a szovjet tankok. Az utóvédharcokat pedig megint nem ők vívták az amerikai követségen rejtőző Mindszenty vezetésével, hanem az elszánt ifjú felkelők, majd a munkástanácsok és a különböző értelmiségi csoportok.

Meglepő és figyelemre méltó tény, hogy a forradalom valamennyi hagyományvonala közül a leverést követő három évtizedben a konzervatív volt a leggyengébb, mind az emigrációban, mind a hazai illegalitásban vagy félillegalitásban. Ennek oka összefüggésben lehet azzal, amit Szabó Zoltán mond idézett előadásában. Éppen Mindszenty volt az, aki rádiószózatában a legnyomatékosabban hangsúlyozta: „Tudja meg mindenki az országban, hogy a lefolyt harc *nem forradalom* volt, hanem szabadságharc.” Még ebben az összefüggésben sem

kedvelte ezt a szót. Ugyanakkor ő volt az egyedüli a politikai mezőnyben, aki ki merte jelenteni: nem a közösségi, hanem a szociális érdekektől korlátozott magántulajdon alapján áll.

A történeti és memoárirodalomban – ismereteim szerint – alig akad konzervatív irányú munka Csonka Emil „A forradalom oknyomozó története (1945–1956)” c., 1981-ben Münchenben megjelent könyvén kívül. Ennek zárófejezetében a szerző felteszi a gyakran feltoluló kérdést: mi lett volna, ha...”Hová vezetett volna a belső fejlődés?” Szerinte „kétfázisos fejlődés következett volna be”: egy átmeneti időszak a választásokig, majd egy végleges a választások után. Az első fázisban, mondja, bár a kormányt nyilván az 1945-ös koalíció pártjai alkották volna, a meghatározó „egyfajta Mindszenty–Nagy Imre koalíció” lett volna: „e két kimagasló személy összefogása és együttes fellépése biztosította volna a rendet, minden túlzás megfékezését... és a nemzeti egységet. Egy ilyen összefogásra és egyetértésre megvolt az alap a két ember karakterében éppúgy, mint mindkettőjük átélt tapasztalataiban.”

A második fázisban a forradalom utáni első szabad választás eredményeként Csonka Emil a korabeli német vagy osztrák viszonyokra hasonlító politikai képletre számított. Vagyis egy nagy kereszténydemokrata és egy valamivel kisebb szociáldemokrata párt sikerére. Figyelemre méltó, hogy a nem titkoltan Mindszentyvel és a Habsburg-tradícióval szimpatizáló konzervatív szerző milyen elismerően foglalkozik – az idézett mondatokon túlmenően is – Nagy Imre személyével és szerepével, sőt, az őt támogató értelmiségi pártellenzék (írók, Petőfi Kör) tevékenységével is.

Ez a vélemény, ha korlátozottabban is, felfedezhető az újabb, mai konzervatív értékelésekben is. Itt elsősorban Antall József 1991. júniusi emlékbeszédére gondolok, amelyben ugyan erős hangsúlyt kapott Nagy Imre kommunista múltja és ideológiai meghatározottsága, de elismerést nyert a forradalom mellett haláláig kitartó hűsége. Antall ugyanakkor nagyon tudatosan és hangsúlyosan Nagy Imre–Tildy-kormányról beszélt az 1956-os napok kapcsán, s ebben pontosan kifejezésre jut a konzervatív álláspontnak az a vonása, hogy, miközben elismeri, egyben korlátozza is a forradalom szocialista jegyeit, s a volt pártellenzék vezető vagy túltengő szerepét.

Mint ennek az irányzatnak legfrissebb megnyilvánulását, ide sorolnám Tókéczki László véleményét is, aki a Magyar Napló 1992. február 7-i számában a magyar forradalomnak elsősorban a polgárosodásra, a polgári átalakulásra irányuló akaratát és fő tendenciáját vallja. Szerinte a szocializmus minden formája már akkor lejáratott és gyűlöletes volt a lakosság nagy többsége előtt, ennek megújítása, reformja tehát csupán egy önmagát megtévesztő kisebbség célja lehetett. Teljesen kirekeszteni azonban ő sem kívánja a szocialisztikus irányt a forradalom történetéből és hagyományai közül.

Éppen itt húzódik a választóvonal a *konzervatív* és a *szélsőjobbboldali* vagy éppen fasisztoid – tehát a negyediknek említett – attitűd és hagyomány között. Ez utóbbinak legjellegzetesebb vonása a forradalom napjaiban, az emigrációban és ma – felerősödve – itthon is a szenvedélyes és *differenciálatlan antikommunizmus*; Nagy Imre és kormánya destabilizálására való törekvés, a reformerek kiiktatása a forradalmi szervekből; innen indul ki a megbélyegzés, esetenként

denunciálás, szélső esetekben az önbíráskodás, lincselés a forradalom alatt, ma pedig az ún. „reformkommunisták” forradalmat előkészítő, majd közvetítő és utóvéd-szerepének tagadása, mi több, a teljes fordulatot gátló ellenforradalmi szerepük hangsúlyozása. Ennek az 1956-ban is meglehetősen alakatlan, amorf, de az utcán nagyon is jelenlévő irányzatnak annak idején nem volt kiemelkedő vezére (mert pl. Dudás József ellentmondásos szerepe és egyénisége, bal- és jobboldali jegyeket is mutató vezérkedése még tárgyilagos tisztázásra szorul), s azóta sincs történetírója vagy komolyan vehető ideológusa. Az ebből az irányból érkező artikulálatlan nyilatkozatok vagy dühödt kifakadások azonban valódi *politikai* törekvést fejeznek ki akkor is, amikor olyan történeti légvárakat építenek, mint az, hogy az 56-os robbanást nem a reformer értelmiségiek, hanem a kommunista zsarnokság egész időszakában hősieken ellenálló „fehér partizánok” készítették elő. (Ezt nemcsak hogy semmiféle adat nem támasztja alá, de ennek az öncsaló nézetnek az elfogadása végeredményben lehetetlenné tenné egész második világháború utáni történelmünk megértését és megírását is!)

Ennek a beállításnak a tendenciája egyértelműen a kommunisták és volt kommunisták minden válfajának – Nagy Imrét is beleértve – kiiktatása, kiradírozása a magyar múltból és jelenből. Ez az intoleráns, néha fasisztoid szélsőségekig is lendülő tradíció végeredményben csak önmagát tudja elfogadni, mert minduntalan összeütközik nemhogy a szocialista és a nemzeti demokrata hagyománnyal, hanem még a konzervatív álláspontnak az ő számára elfogadhatatlan, nagyobb türelmével is.

Ezzel a merőben ideologikus szemlélettel, amely nem a tényeken, hanem kíváncsalmon alapszik, a történettudomány nem tud mit kezdeni. S ez az összeférhetetlenség megfordítva is igaznak látszik. Erről az oldalról mindeddig nem született számottevő vagy értékelhető munka a forradalom történetéről vagy akárcsak valamely részletkérdéséről.

MI A TÖRTÉNETÍRÁS LEHETŐSÉGE ÉS FELADATA?

A történész nyilvánvalóan nem azonosulhat egyik 56-os hagyományvonallal sem, akárcsak a Kádár-propaganda ellenkező irányú, eleve ideologikusan torzító és kriminalizáló beállításával.

1956 eseményeinek, országos és nemzetközi összefüggéseinek valós képét csak pártelfogultságoktól mentesen, ideológiai előfeltevések nélkül, s az ideologikus politikai kíváncsalmakat elutasítva lehet megrajzolni.

Szerencsére ennek is vannak hagyományai. 1986-ban, a forradalom 30. évfordulóján Donáth Ferenc kezdeményezésére olyan kétnapos illegális konferenciát sikerült rendezni, amelyen 56-os résztvevők, katonák, felkelők, munkástanács-vezetők, valamint a különböző ellenzéki csoportok tagjai mellett tekintélyes történészek és egykor a barikád másik oldalán álló politikusok is részt vettek. Elmondható ez a Széchenyi Szakkollégium által, 1988 decemberében rendezett első legális 56-os konferenciáról, később a Magyar Tudományos Akadémia ezzel foglalkozó üléséről, s a Magyar Szocialista Párt néhány olyan

rendezvényéről is, ahol revízió alá vették a kádári időszakban kidolgozott „ellenforradalom”-képet.

Az elmúlt évben több olyan hazai és nemzetközi konferenciára és tanácskozássra került sor, ahol szembesíthetők és egymással kiegészíthetők voltak a különböző irányokból és forrásokból jövő ismeretek és szempontok. Fontos eszmecserékre került sor amerikai, nyugat-európai, szovjet, lengyel, román és romániai magyar, cseh és szlovák történészekkel; Debrecenben és Zalaegersze-gen a főváros és a vidék forradalmi mozgalmait hasonlítottuk össze; a Politika-történeti Intézetben az 1953–56-os reformtörekvések és kudarcuk elemzését végeztük el, kétoldali közelítéssel a témához.

Mindez azt mutatja, hogy az 1988–90-es fordulat idején könnyebb volt 1956-ról eszmét cserélni, egyes mozzanatokat, eseményeket, sőt ellentétes felfogásokat tisztázni, egyeztetni, mint ma. Ehhez természetesen hozzájárult az akkori felszabadult légkör, a tabuk és sorompók leomlásának és új információk áradásának eufóriája, ma pedig, ennek elmúltával, tovább nehezíti a helyzetet az 56-os forradalom örökségének „birtoklásáért” folyó méltatlan háborúskodás és persze az ennek háttéréül szolgáló általános polarizáció. S nem ringathatjuk magunkat abban az illúzióban, hogy a tudomány elefántcsonttornya teljesen védett marad ezektől a támadásoktól. Nemcsak a fanatikus indulat, de a nosztalgikus műltszemlélet sem kedveli a tárgyilagosságra törekvést, s nem tűri az elemzést.

A forradalomért megszenvedett egykori harcosok – érthetően – érzelmi szálakkal kapcsolódnak a múlthoz, és sokan nehezen viselik el, ha statisztikai, szociológiai vagy történeti elemzés tárgyává teszik őket és tetteiket. Vonzóbb számukra az egyszerűsítés és a romantika, a „fehér partizánok” mítosza és a „pesti srácok” igaz, de önmagában ugyancsak leegyszerűsítő hőskölteménye. 1956 ifjú hősei ugyanis nem harcoltak volna ilyen eredménnyel a város és a vidék társadalmának, ezek forradalmi és nemzeti bizottságainak százfajta támogatása nélkül.

Természetesen mindezeknek a kölcsönhatásoknak, bel- és külpolitikai összefüggéseknek a pontos felderítése rengeteg munkát, alapos kutatást és sok igazi, szakmai, szakszerű – s nem „ideológiai” – vitát, együttműködést igényel. Mindazonáltal 1956 új kutatási és feldolgozási eredményeit mégsem lenne indokolt lebecsülni.

A fő nemzetközi összefüggések – a szovjet, jugoszláv, amerikai, szuezi vonatkozások – legalább nagy vonalakban tisztázottak. Legújabbban még az eddig legzártabb – s legfontosabb – források, a szovjet dokumentumok és adatok közelébe is sikerült eljutni. Sok jugoszláv és lengyel anyagot ismertünk meg, de a többi szomszédos ország – kormány és társadalom – reagálásáról még keveset tudunk. Viszont örövendetesen sokasodnak kapcsolataink a külföldi – nyugati és keleti – kutatókkal.

A katonai események, a magyar hadsereg magatartása tekintetében Gosztorny Péter szorgalma és publikációi révén jelentősek az eredmények, de sok részletkérdés még tisztázásra vár, s a viták ma talán itt a legélesebbek.

A legfontosabb párt dokumentumok, tanácskozások és döntések zöme ma már valószínűleg ismert az ezzel a szférával foglalkozók előtt. Ennek az anyagnak

rendezése, kiegészítése, összehasonlító elemzése és kiadása azonban még hátravan.

A megtorlás igazi felmérése még igen sok munkát igényel, noha mind a budapesti, mind a vidéki perek és ítéletek kutatása jó ideje és eredményesen folyik. Az utóbbi időben számos kutató jutott be a Belügyminisztérium irattárába, ahol a vizsgálati anyag kisebb, de különösen fontos részét őrzik. Kevésbé ismerjük azonban a belügyi politikát tükröző és formáló magasabb szintű iratokat.

Folyamatban van a kivégzettek többszázas csoportja pontos névsorának, hovatartozásának és életrajzának összeállítása is.

A forradalom irodalmi, valamint értelmiségi vonatkozásairól köztudottan igen sok tanulmány, könyv, dokumentumgyűjtemény jelent meg, köztük a Petőfi Kör vitajegyzőkönyveinek öt kötete. Külön, dokumentált kötetek mutatják be a Budapesti Műszaki Egyetem és a miskolci Műegyetem forradalmi eseményeit. Megindult a budapesti Bölcsészkar 56-jának kollektív kutatómunkája is.

A vidék forradalmának feldolgozása sokáig nagyon elmaradt a budapestié mögött. Mára sokat javult a helyzet, nagy erővel folynak a helyi kutatások, s ezek eredményei részben már napvilágot láttak egy győri, egy debreceni, az említett miskolci, s egy összefoglaló kötetben („A vidék forradalma”). Hamarosan kikerül a nyomdából az 1991-es zalaegerszegi levéltáros konferencia változatos és jórészt igen színvonalas anyaga is.

Kétségtelen, hogy a fegyveres harcok és a felkelő csoportok igaz történetének kinyomozása, mozaikokból való összerakása képezi az egyik legnagyobb tartozást s egyben legnehezebb feladatot. A Tűzoltó utcai csoportról írt tanulmánnyal valamit már ebből is törleszteni fogunk, de tisztában vagyunk vele, hogy e téren különösen nehéz a történész munkája, hiszen többnyire két szubjektív forráscsoportból – harcosok visszaemlékezéseiből és a vizsgálati jegyzőkönyvekből – kell rekonstruálnia a történeteket.

Nincs igazán feldolgozva a forradalom hazai és nemzetközi utóélete. Borbándi Gyula úttörő munkáján és néhány visszaemlékezésen kívül nincs átfogó kép az 56-os emigráció történetéről és orgánumairól, szervezeteiről. Fel kell mérnünk a forradalom leverésének azt a nem elhanyagolható következményét is, hogy a hazai szürkeállomány kiáramlásának újabb hullámát váltotta ki az 1919–20-as, 1936–39-es és 1945–48-as évekhez hasonlóan.

Előttünk áll még – nem elkülönítve a fentiektől – a magyar forradalom társadalomtörténetének (szociológiájának, kommunikációs rendszerének, társadalom-lélektanának, stb.) interdiszciplináris módszerekkel való megközelítése, majd lehető feltárása is. Hogy mekkora területről van szó, csak sejteni engedni az egykori szerzetes krónikás, Zimándi Pius most megjelent naplója.

Végezetül: szakmánk, kollégáink és az érdeklődő közvélemény elé csak akkor léphetünk majd nyugodt lelkiismerettel, ha összeállítottuk a téma minél teljesebb történeti és irodalmi – immár jó ideje munkában lévő, de most már gyors ütemben készülő – nemzetközi bibliográfiáját. Gyakorlati hasznosságán kívül alighanem ez lesz a legszebb dokumentuma az 1956-os hagyomány erejének, s a vele foglalkozó irodalom változatosságának és szélességének.

Békés Csaba

A BRIT KORMÁNY ÉS AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM

A brit kormánynak a magyar forradalommal kapcsolatos szerepét akkor tudjuk megfelelően értékelni, ha megvizsgáljuk, milyen tényezők határozták meg Nagy-Britannia Kelet-Európa-politikáját a hidegháború kezdetétől 1956-ig eltelt időszakban. Még pontosabban azt, hogy a negyvenes évek végére a szovjet birodalomba betagozódott „csatlós államok” hol helyezkedtek el a második világháború utáni brit külpolitika koordinátarendszerében .

NAGY-BRITANNIA ÉS A CSATLÓS ÁLLAMOK AZ ÖTVENES ÉVEK ELSŐ FELÉBEN

A brit külpolitika hagyományos prioritásai ezekben az években lényegében változatlanok maradtak. Nagy-Britannia így továbbra is elsősorban a Földközi-tenger térségében, a Közel-Keleten, Délkelet-Ázsiában és Afrikában igyekezett befolyását kiterjeszteni, vagy legalább korábbi pozícióit megőrizni. Az, hogy Kelet-Közép-Európát nem számították a brit politika számára fontos régiók közé, korántsem a térség szovjetizálásának az eredménye volt. A második világháborút megelőző évtizedekben ezekben az országokban jelentős angol befektetések valósultak meg, így nem lebecsülhető brit gazdasági érdekeltségek léteztek a térségben; Kelet-Közép-Európa mégsem vált a brit érdek(lődési)-szféra részévé.

Az ötvenes évek első felében készült angol külügyi iratok vizsgálatára alapozva egyértelműen kijelenthetjük, Nagy-Britanniának ebben az időszakban nem volt külön Kelet-Európa-politikája: a csatlós országokkal kapcsolatos elképzelések és lépések mindig szigorúan alárendelődtek a brit–szovjet viszonyoknak. Ilyen politika kidolgozása ellen hatott az is, hogy a második világháború utáni években, a kétpólusú világrend kialakulásának idején egyre nyilvánvalóbbá vált, a kelet–nyugati viszony alakításában nyugati részről az Egyesült Államok fog döntő szerepet játszani.

Ami a csatlós országokkal szemben tanúsítandó magatartást illetően mégis körvonalazható a brit külügyi dokumentumok alapján, az sokkal inkább valamiféle *passzív politikának* nevezhető, vagyis olyan normarendszernek, amely aktív politikai elképzelések megfogalmazása helyett azt deklarálja, hogy a brit kormány mit és miért nem tart kívánatosnak az országok ezen adott csoportjá-

val kapcsolatban. Ennek a passzív politikának a fő alapelvei a következőképpen foglalhatók össze:

1. A csatlós kormányok nem népképviselői jellegűek, tehát illegitímek, amelyeket külső erő juttatott hatalomra és amelyek népeik többségének sem bizalmát, sem támogatását nem élvezik.

2. Nagy-Britannia hosszú távon abban *bíz*ik, hogy egyszer majd a csatlós kormányokat szabadon választott és a Szovjetuniótól független kormányok fogják felváltani.

3. A brit kormány *ne tegyen* semmi olyat, ami bátoríthatná, vagy erősíthetné a kelet-európai bábkormányokat, vagy ami politikájuk elismeréseként értelmezhető.

4. Ezen politika megvalósításának egyetlen módja a hivatalos kapcsolatok olyan *minimális szintre* korlátozása, amely még összeegyeztethető a diplomáciai viszony és formálisan korrekt kapcsolatok fenntartásával.

5. Szükséges ugyanakkor, hogy a brit kormány különbséget tegyen a csatlós országok kormányai és népei között. Az angol propaganda, elsősorban a BBC révén, biztosítsa a nyugati világ jóakarataráról és baráti szándékairól a csatlós országok népeit és igyekezzen életben tartani ezen népek szabadságvágyát.¹

A Sztálin halálát követően megindult, és az 1955 júliusában megtartott genfi csúcstalálkozó után felerősödött nemzetközi enyhülési folyamat hatására a Foreign Office-ban is felmerült, hogy változtatni kellene az addigi brit Kelet-Európa-politikán. 1955 októberében Sir John Ward külügyi államtitkár-helyettes egy memorandumot terjesztett Harold Macmillan külügyminiszter elé, amelyben arra tett javaslatot, hogy a brit kormánynak bizonyos mértékben módosítania kellene a csatlós országokkal kapcsolatos tartózkodó politikáját. Az indítvány alapja a következő elképzelés volt: amennyiben Nagy-Britannia szorosabb kapcsolatokat épít ki a kelet-közép-európai államokkal, ez megteremti annak a lehetőségét, hogy a csatlós kormányokat a Szovjetuniótól kevésbé függő politika kialakításának irányában befolyásolják. Moszkvától való eltávolodásuk végső soron csökkentené ezen országok nem jelentéktelen hozzájárulását a szovjet katonai potenciálhoz is, megnehezítve ezáltal a szovjet gazdasági és politikai behatolást az afrikai és ázsiai fejlődő országokban, és mindenekeelőtt a Közel-Keleten.²

A javaslatot a külügyminiszter elutasította, mert, mint kifejtette: „Angliának nem kell foglalkoznia Romániával, Bulgáriával és Magyarországgal, vagy akár Csehszlovákiával, mivel ezekkel az országokkal kapcsolatban nincsenek fontos érdekeltségeink. Lengyelország azonban más kategóriába tartozik: ha a két német állam egyesülése bekövetkezne, Kelet-Európában Lengyelország lenne az az ország, ahol a nyugati befolyás újbóli megalapozására a legnagyobb esély lenne.”³

Ennek megfelelően Macmillan arra adott megbízást, hogy vizsgálják meg, milyen lehetőségek vannak a Lengyelországgal szembeni külön politika kidolgozására. A vizsgálat nem járt a várt eredménnyel, mert hamar kiderült, hogy a kapcsolatok fejlesztése terén nagyon kevés olyan lehetőség van, ami politikai szempontból nem kifogásolható, és ami ugyanakkor nem követel komolyabb anyagi áldozatot.⁴ Ennek ellenére az ekkor megállapított prioritás, vagyis hogy a brit politika a kelet-közép-európai országok közül lényegében egyedül Lengyelországnak tulajdonít fontosságot, 1956 októberéig érvényben maradt.

1956 januárjától a Foreign Office-ban számos olyan újabb javaslat született, amely a csatlós országokkal szembeni politika felülvizsgálatát és pozitív irányú módosítását sürgette; a döntés meghozatalát azonban végül a szovjet vezetők áprilisban esedékes látogatása utánra halasztották. Hruscsov és Bulganyin angliai útja precedens nélküli eseménynek számított a kelet-nyugati kapcsolatok történetében, ami a nyugati világban érthetően rendkívül nagy érdeklődést váltott ki. A látogatás előkészítésének során a brit politikusok azt tevézték, közlik a szovjet vezetőkkel, hogy szerintük a csatlós országok bábkormányainak léte-zése az európai feszültség fennmaradásának egyik fő oka. Ezért megpróbálták elérni, hogy a csatlós államok kérdését is vegyék fel a tárgyalások napirendjére, ezt azonban a szovjetek ugyanolyan határozottan elutasították, mint egy évvel korábban a genfi csúcstalálkozón.⁵

A brit politikában a szovjet vezetők látogatását követően felerősödtek az addiginál rugalmasabb Kelet-Európa-politikát szorgalmazó vélemények. Ennek alapvetően két oka volt: az egyik, hogy a brit politikusok 1956 nyarán már nem hagyhatták figyelmen kívül azokat a jelentős politikai változásokat, amelyek az SZKP XX. kongresszusa utáni időszakban számos kelet-közép-európai országban bekövetkeztek. A másik pedig, hogy Hruscsov és Bulganyin angliai látogatását követően a csatlós kormányok – alighanem moszkvai sugallatra – összehangolt akcióba kezdtek, és ők álltak elő olyan javaslatokkal, amelyeknek célja szorosabb államközi kapcsolatok kialakítása, valamint a csereprogramok volumenének radikális növelése volt; erre a kihívásra pedig a brit kormánynak valamilyen módon megint csak válaszolni kellett.⁶

Egy új Kelet-Európa-politika kialakítása azonban korántsem bizonyult egyszerű feladatnak, mivel a fent említett motiváló tényezők mellett a brit kormánypolitikusoknak számos olyan megfontolást is figyelembe kellett venniük, amelyek e politika módosítása ellen hatottak, vagy legalábbis azt lényegesen megnehezítették. A csatlós államokkal kapcsolatos alapvető dilemmák a következők voltak: Nagy-Britannia hosszútávú célja továbbra is „a szabadság és a függetlenség helyreállítása” ezekben az országokban, amire az európai status quo elfogadásán alapuló aktuális brit külpolitika mellett csak akkor van esély, ha a brit kormány erősíti kapcsolatait a jelenlegi kelet-európai kormányokkal, és a brit befolyás növelése érdekében maximálisan igyekszik kihasználni az enyhültebb nemzetközi légkör által biztosított lehetőségeket. Mindezt azonban a csatlós országok népei és a kelet-európai emigráns körök egyaránt a kelet-európai népek szabadságának az elárulásaként értékelhetnék, olyan politikaként, amely a kapcsolatok fejlesztése révén éppen hogy a kommunista rendszerek fennmaradásához járul hozzá.⁷

Nem volt kevésbé ellentmondásos a nemzeti kommunizmus kategóriájával kapcsolatos angol álláspont sem. 1956. július közepére a Foreign Office-ban általánosan elfogadottá vált az a nézet, hogy miután Titónak sikerült elfogadtatnia a szovjetekkel a szocializmushoz vezető különböző utak elméletét, sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy a kelet-európai országokban a nagyobb függetlenség és belső szabadság eléréséhez a jugoszláv típusú nemzeti kommunizmus fog modellt szolgáltatni, nem pedig a nyugati parlamenti demokráciák.⁸ Ennek megfelelően ettől kezdve *kíváncosnak* minősítették a kelet-európai liberalizáló-

dásnak a nemzeti kommunista tendenciák által való előmozdítását, vagy más szavakkal, helyeselték a nemzeti kommunista tendenciák erősítését az ez úton remélt liberalizálódás érdekében. A magyar forradalom kitöréséig azonban nem született döntés arról, hogy a brit kormány *támogassa-e* egyértelműen ezeket a törekvéseket. Ugyanakkor egy a NATO számára 1956. október 11-én készült Foreign Office-memorandum határozottan leszögezte, hogy míg a csatlós országokban a *nemzeti* kommunizmus megfelelő alternatíva lehet a *szovjet* kommunizmussal szemben, Afrika és Ázsia fejlődő országaiban Nagy-Britannia semmiképpen sem támogatja a nemzeti kommunizmus ideológiáját. A brit érdekek szempontjából a nemzeti kommunizmus térhódítása csupán annyiban tekinthető kívánatosnak, amennyiben az a szovjet-kínai blokk gyengítését eredményezi – szölte a kategorikus összegzés.⁹

Ennek szellemében a memorandum végül azt konstataulta, hogy a brit befolyás növelésére fordítható pénzüsszegek elosztásánál nem a csatlósok, hanem az afrikai és ázsiai fejlődő és el nem kötelezett országok élveznek prioritást, ahol a cél az erősödőben lévő szovjet befolyás növekedésének megakadályozása, illetve visszafordítása.¹⁰

Selwyn Lloyd, az új külügyminiszter 1956 júliusában értekezletet hívott össze, ahol a Foreign Office vezető tisztviselői a kelet-európai országokkal fenntartott kapcsolatok esetleges módosításának problémakörét vitatták meg. A korábbiakhoz képest itt is csak annyi előrelépés történt, hogy ezúttal elhatározták, a csatlósokkal szembeni új politika kidolgozása előtt a nyugati álláspontot egyeztetni kell az Egyesült Államok kormányával.¹¹ A tervek szerint erre október végén került volna sor, amikor e célból egy amerikai delegációt vártak Londonba. 1956 júniusában a NATO-ban is megindult egy olyan folyamat, amelynek célja az átalakulóban lévő kelet–nyugati viszony alapján a kelet-európai államokkal szembeni új politika kialakítása, illetve összehangolása volt. A több hónapig tartó bizottsági egyeztető munka eredményeként létrejött helyezetelemző memorandumot, amelyről utólag megállapították, hogy az előterjesztés alábecsülte a titoizmus szerepét a térségben, a NATO Tanácsa végül október 24-én, immár alaposan megváltozott nemzetközi helyzetben tárgyalta.¹²

Összegzésül: 1955 októberétől a Foreign Office-ban kétségtelenül megfigyelhető olyan törekvés, amelynek célja a csatlós országokkal szembeni merev, elutasító magatartás feladása, és helyette a megváltozott viszonyokhoz jobban alkalmazkodó, rugalmasabb, pragmatikusabb Kelet-Európa-politika kidolgozása volt, azonban az erre irányuló lépések és kísérletek mindvégig nagyon határozatlanok és tétovázók maradtak. A memorandumokból, tervezetekből egy olyan politika körvonalai bontakoznak ki, amely a *nem kormány szintű* kulturális, sport és kereskedelmi kapcsolatok terén lehetővé tette volna az együttműködés bizonyos mértékű bővítését,¹³ 1956 októberében azonban még egy ilyen óvatos, rendkívül fontolva haladó új irányvonal kialakítása is csupán a tervezés fázisában volt.

Mindezek alapján kijelenthetjük, a brit kormány nemcsak hogy nem játszott szerepet a magyar forradalom előkészítésében, hanem – bár Lengyelországban elképzelhetőnek tartottak a poznanihoz hasonló újabb zavargásokat – a budapesti események híre teljes meglepetésként érte a londoni külügyminisztériu-

mot. Habár az országban bekövetkezett politikai változások hatására Magyarország időközben átvette a második helyet Csehszlovákiától a Foreign Office kelet-európai prioritás-listáján, egy jelentés, amely közvetlenül a forradalom előtt, október 16-án a csatlós államokról készült, még mindig úgy ítélte meg, hogy „az a társadalmi nyomás, amely oly jelentős sajátossága a lengyelországi helyzetnek, úgy tűnik, Magyarországon szinte nem létezik”.¹⁴

Mielőtt azonban rátérnék arra, hogy Londonban mindezek után hogyan reagáltak a magyarországi eseményekre, és miként értékelték azokat, röviden érdemes megvizsgálni a magyar forradalom és a vele párhuzamosan lezajlott közel-keleti válság között néhány olyan új összefüggést, amely a legújabb kutatások eredményeként vált ismertté.

A SZUEZI VÁLSÁG ÉS A MAGYARORSZÁGI FELKELÉS

A magyar forradalom történetével foglalkozó kutatók a feltűnő időbeli egybeesés miatt régóta keresik a választ arra a kérdésre, vajon október 22. és 24. között a franciaországi Sèvres-ben megtartott titkos tárgyalásokon *befolyásolta-e* a magyarországi felkelés kitörésének híre a szuezi akcióra készülő angol, francia és izraeli politikusokat, amikor az Egyiptom elleni támadás időpontjában meggyeztek. A szuezi válság történetét feldolgozó legújabb publikációk és forrásközlések¹⁵ alapján ma már csaknem teljesen biztosra vehetjük, hogy az Egyiptom elleni izraeli támadás időpontját (október 29.) feltételesen már a sèvres-i találkozó első napján, tehát október 22-én kitűzték. (Egy esetleges októberi időpont már korábban, a franciák és az izraeliek között szeptember végén Saint Germainben megtartott találkozón is felmerült.) Ez azt jelentette, hogy amennyiben az angoloknak és a franciáknak a tárgyalások során sikerül rávenniük az izraelieket, hogy *egyedül* indítsanak támadást Egyiptom ellen, akkor az izraeli támadás után két nappal a két nyugati hatalom hajlandó lesz „békéltető erőként” fellépve csatlakozni a főként Nasszer megbuktatását célzó akcióhoz.

Az egyelőre még feltételes időpont megállapításakor az angol és a francia külügyminiszter lépett fel sürgetőleg; ők azt szerették volna, ha az izraeli támadás *minél előbb* bekövetkezik. Ennek oka azonban *nem* az a feltételezés volt, hogy a Szovjetunió el lesz foglalva a magyarországi eseményekkel, ahogyan azt ma is sokan gondolják, hiszen a magyar forradalom kitörése csak másnap, október 23-án következett be. A néhány nappal korábban, október 19-én kirobbant lengyel válság viszont befolyásolhatta bizonyos mértékben az időzítést, mint ahogy erre találhatók is utalások az izraeli forrásokban. De a sietség igazi és legfontosabb oka kétségtelenül az volt, hogy mind az angol, mind pedig a francia expedíciós haderő ekkor már jó ideje készültségben volt, és várta a politikai döntést az Egyiptom elleni akció megkezdésére; ezt a készültséget pedig már nem lehetett hosszabb ideig fenntartani.

Az izraeli vezetés két fő szempontot akart érvényesíteni: az egyik, hogy a támadást az angolokkal és a franciákkal együtt kezdjék el, a másik pedig, hogy a Nasszerrel való leszámolásra még az amerikai elnökválasztás időpontja, azaz november 6. előtt kerüljön sor. Ben Gurion miniszterelnök azért ragaszkodott

ehhez a koncepcióhoz, mert – naplója tanúsága szerint – arra a meglepő következtetésre jutott, hogy Eisenhower, akit újra fognak választani, a szovjetekkel érdekszférákra kívánja osztani a világot, és az osztozkodásnál a Közel-Keletet a Szovjetuniónak szánja.

A sèvres-i titkos tárgyalások eredményeit összegző jegyzőkönyv aláírására végül október 24-én került sor. Ebben az izraeli támadás napjaként változatlanul október 29-ét jelölték meg, tehát a magyar forradalom kitörésének ténye, illetve híre semmit sem változtatott a kidolgozott forgatókönyvön, a felkelés hatására – korábbi interpretációkkal ellentétben – *nem hozták előre* a szuezi akció időpontját. Az elérhető források alapján még az is kétséges, hogy a tárgyalások utolsó napján, 24-én, amikor a budapesti események híre már eljuthatott a tárgyaló felekhez, egyáltalán szóba került-e Magyarország kérdése. Ben Gurion naplója szerint ugyanis ő csak hazatérése után, 25-én délben értesült a magyar forradalomról és arról, hogy a szovjet csapatok már le is verték a felkelést.

Az elmúlt években kutathatóvá vált angol levéltári források vizsgálata a két párhuzamos válság között egy további lényeges összefüggésre is rávilágít. A szuezi akcióban való brit részvétel miatt Sir Pierson Dixon, Nagy-Britannia ENSZ-képviselője nemcsak amerikai kollégája, Henry Cabot Lodge állandó és erőteljes nyomásának volt kitéve, de szembesülnie kellett az ENSZ-tagországok többségének elítélő véleményével is. Dixon, akit előzetesen nem informáltak az angol–francia–izraeli közös hadjáratról, kezdettől fogva ellenezte azt, és figyelmeztette kormányát, hogy az akció Nagy-Britannia általános elítéléséhez és elszigetelődéséhez fog vezetni. November 4-én, az újabb magyarországi szovjet intervenció hírére reagálva arra hívta fel a figyelmet, hogy a szovjet beavatkozás csak megerősíti az ENSZ-tagállamok amiatti felháborodását, hogy nagyhatalmak kis országok ellen erőt alkalmaznak, s ez tovább rontja majd Nagy-Britannia helyzetét a közel-keleti válságról folytatott vitában.¹⁶ A következő napon pedig, amikor az angol–francia légierő már ötödik napja bombázta Egyiptom katonai objektumait, és amikor a Szezi-csatorna övezetében megkezdődött a partraszállás, Dixon drámai hangú táviratban közölte Selwyn Lloyd külügyminiszterrel, hogy amennyiben a hadműveleteket nem szüntetik be haladéktalanul Egyiptomban, Nagy-Britannia „ugyanolyan súlyos megítélés alá fog esni, mint a Budapestet bombázó oroszok. Nem tudom, hogyan érvelhetünk meggyőzően az ellen, hogy az oroszok Budapestet bombázzák, ha közben mi magunk Kairót bombázzuk” – írta Dixon.¹⁷ Ez a távirat – a döntő jelentőségű amerikai gazdasági és politikai nyomás mellett – angol történészek szerint is hozzájárult ahhoz, hogy másnap, november 6-án Eden a hadműveletek leállítására mellett döntött.¹⁸

A BRIT KORMÁNY REAGÁLÁSA A MAGYAR FORRADALOMRA¹⁹

A felkelés híre a londoni külügyminisztériumot teljes meglepetésként érte, annak ellenére, hogy a budapesti angol követségtől folyamatos és rendkívül alapos tájékoztatást kapott a magyarországi eseményekről. A kezdeti teljes bizonytalanság és tanácstalanság után október 25-én felmerült, hogy ki kellene

adni valamiféle hivatalos nyilatkozatot, ám a minisztérium vezetése végül úgy döntött, hogy erre egyelőre nincs szükség, mivel a magyarországi helyzet még túlságosan képlékeny.²⁰ Mégis, ugyanezen a napon a Foreign Office Északi osztályán, ahol a Szovjetunió mellett a kelet-közép-európai országok ügyeivel is foglalkoztak, megszületett az első „belső használatra” szolgáló értékelés, amelynek célja a be nem avatkozási politika deklarálása volt. Annak ellenére, hogy a budapesti brit követség ekkorra már sok olyan telefonhívást kapott, amelyben angol fegyveres segítséget kértek a felkelők számára, és ilyen elképzelések időközben Angliában is megfogalmazódtak, a feljegyzés leszögezte: a brit kormány „álláspontja szerint a lengyelországi és a magyarországi események ezen országok kizárólagos belügyét képezik, amelybe más országoknak nem szabad beavatkozniuk.”²¹ Ennek az álláspontnak az alapját az a meglehetősen realista felfogás képezte, hogy a kelet-európai eseményekbe történő nyugati beavatkozás minden bizonnyal a Szovjetunióval való háborúhoz vezetne; ezt Hruscsov 1956. áprilisi angliai látogatása alkalmával közölte is vendég látóival. Az angolok ezt természetesen mindenképpen el akarták kerülni, emellett a brit politika célkitűzései között, mint láttuk, még a propaganda szintjén sem szerepelt a „csatlós államok” felszabadítása.

A Foreign Office meglehetősen nehezen követte a gyorsan változó magyarországi fejleményeket, noha Leslie Fry, a budapesti angol követ és felkészült stábjja mindent megtettek annak érdekében, hogy a Külügyminisztérium megbízható információkat kapjon az eseményekről. Nemcsak a katonai attasé és más követségi alkalmazottak járták a várost hírekért, hanem a harcok csillapodásával maga a követ is meglátogatta a korábbi összecsapások egy-egy színhelyét. A Londonba továbbított információ egy része maguktól a felkelőktől származott, akik időről időre felkeresték a követséget, hogy tájékoztatást adjanak az eseményekről és/vagy fegyvert, lőszert, illetve más segítséget kérjenek. Mivel azonban a brit külügyminisztérium a kezdetektől érvényesített be nem avatkozási politikája alapján budapesti követségét rendkívüli óvatosságra intette, ilyen vagy bármilyen segítségről természetesen szó sem lehetett. Sőt, a követség a fegyveresekkel való kapcsolattartás során még a felkelés iránti nyilvánvaló szimpátiája kifejezésének is csak akkor adott hangot, ha nagyon muszáj volt, és akkor is nagyon burkolt formában. A felkelőkkel folytatott megbeszéléseken a követ vagy munkatársai legtöbbször csupán annyit ígértek, hogy az információkról, kérésekről azonnal tájékoztatják a brit kormányt. Ez így is történt, a Foreign Office pedig a használhatónak tartott híreket azonnal továbbította a BBC-nek, melynek adásaiban azután azok többnyire mint budapesti, bécsi vagy belgrádi angol újságíróktól származó információk szerepeltek. Mindezt nagyban elősegítette az a szerencsés körülmény, hogy az angol követség, eltérően a többi nyugati külképviselettől, rendelkezett saját rádiótávíró készülékkel is. (Az amerikaiak még 1950-ben önként leszerelték az ilyen berendezésüket, hogy így akadályozzák meg hasonló készülék üzembe helyezését a washingtoni magyar követségen.)

A forradalom kitörését követően ugyanis azok a távközlési vonalak, amelyek a budapesti nyugati külképviseletek és külügyminisztériumaik között tartottak fenn összeköttetést és amelyeknek üzemeltetése a magyar kormány feladata lett

volna – máig sem tisztázott körülmények között –, megszűntek működni. Így a brit képviselő ezekben a drámai napokban nemcsak saját kormányát tájékoztatta a magyarországi fejleményekről, hanem továbbította más nyugati követ-ségek üzeneteit, több alkalommal az amerikaiakét is.

Az információ-áramoltatás azonban a követség és a Foreign Office között is meglehetősen egyoldalú volt. Fry, helyszíni tapasztalatai hatására teljesen azonosult a felkelés célkitűzéseivel, s mindenekelőtt annak antikommunista jellegét hangsúlyozta. A követ naponta több táviratot is küldött Londonba, amelyekben a helyzetjelentéseken túl rendszeresen megfogalmazta a helyzet kezelésével kapcsolatos elképzeléseit is. Október 26-án arra hívta fel a figyelmet, hogy Anglia semmi olyan ígéretet ne tegyen, ami Magyarországon a nyugati katonai beavatkozás reményét erősítené, de ezzel együtt azt is hangsúlyozta, hogy amennyiben a brit kormány bármit is szándékozik tenni a magyarokért, azt minél előbb tegye, amíg a fegyveres harc még tart, mert ha a felkelést leverik, akkor már semmilyen hatékony segítségről nem lehet szó.²² Már október 25-én felvetette, hogy a magyar ügyet az ENSZ elé kellene vinni, a következő napon pedig azt javasolta, hogy a kérdést tűzzék a Biztonsági Tanács napirendjére, mert szerinte még egy a szovjetek által megvétőzött határozati javaslat is jó lélektani hatással lenne a felkelőkre.²³ Későbbi távirataiban Fry kérte többek között, hogy küldjenek ENSZ-megfigyelőket a helyszínre, juttassanak el segélyszállítmányt Budapestre, október 31-én pedig, megelőzve egy nappal a Nagy Imre-kormányt, kifejtette: Magyarország semlegességének elismerése az oszt-rák modell szerint megfelelne Nagy-Britannia érdekeinek.²⁴

A követ jelentései, noha tevékenységét nagyra becsülték, nem váltottak ki különösebb visszhangot a Foreign Office-nak az eseményeket meglehetősen szenvtelenül szemlélő tisztviselői között. Fry a forradalom alatt távirataira alig kapott választ vagy olyan utasítást, amely kormánya álláspontját közölte volna; tevékenysége gyakorlatilag nem befolyásolta a londoni döntéseket.

Az angol kormány figyelmét ekkor egészen más események kötötték le. A kabinet október 23-tól naponta ülésezett, olykor többször is, s az ülések fő napirendi pontja érthetően a szuezi válság kérdése volt. Emellett november 4-ig számos „hétköznapi” témát is megtárgyaltak, mint például a mezőgazdasági politika alakulása, a cukor ára vagy a szénbányászat helyzete, de az ülésekről készült, nem szó szerinti jegyzőkönyvekben nincs nyoma annak, hogy a magyarországi helyzet akár csak utalásként is szóba került volna.²⁵ Hasonlóképpen nem tárgyaltak Magyarországról a közel-keleti válság kezelésére létrehozott Egyiptom Bizottság november 1-jén megtartott két ülésén sem.²⁶ A magyar felkelés ügyével a döntéshozatal egy más, alacsonyabb szintjén, a Külügyminisztériumban foglalkoztak. Ott is többnyire legfeljebb Sir Ivone Kirkpatrick külügyi államtitkár személyéig jutottak a dolgok; a szuezi akció előkészítésével, majd lebonyolításával elfoglalt miniszter, Selwyn Lloyd csupán két rövid nyilatkozatot tett az Alsóházban, amelyekben elsősorban tájékoztatást adott a magyarországi helyzetről. A magyar forradalommal való törődés legmagasabb fokát a brit kormány október 28-i nyilatkozata jelentette, amely az angolok szimpátiájáról biztosította a hőiesen harcoló magyar népet, és 25 ezer fontot ajánlott fel a rászorulóknak segélyezésére. Ezt ugyan a közvélemény nyomására

nem sokkal később a duplájára emelték fel, az ezekben a napokban bejelentett 20 millió dolláros amerikai segélyhez képest azonban még ez is csak rendkívül szerény áldozatvállalási készségről tanúskodott. A magyar forradalommal kezdettől fogva nyíltan és lelkesen szimpatizáló angol sajtó és közvélemény ezért joggal kért számon komolyabb nagyvonalúságot a kormányon. Történelmi távlatból ítélve viszont, annak ismeretében, hogy az ország politikai mozgásterét és gazdasági teherbíró képességét egyaránt rosszul felmérő Eden-kormány szuezi akciója Angliában majdnem gazdasági csődöt okozott, a magyaroknak szánt segély ügyében tanúsított magatartás valójában érthető mértéktartásnak tekinthető.

A legutóbbi években kutathatóvá vált angol–amerikai levéltári források alapján ma már egyértelműen megállapítható, hogy a Nyugat nemcsak hogy nem tervezett katonai vagy akár csak politikai beavatkozást a magyarországi felkelés ügyében, hanem kifejezetten tartózkodtak minden olyan lépéstől, amit a Szovjetunió provokációnak vagy beavatkozási kísérletnek tekinthetett volna. Ma már közismert, hogy John Foster Dulles amerikai külügyminiszter október 27-i dallasi beszédében biztosítani akarta a szovjet vezetőket arról, hogy a lengyelországi és magyarországi események nem fenyegetik a Szovjetunió biztonságát, amikor kifejtette, hogy az Egyesült Államok ezeket a kelet-közép-európai országokat nem tekinti potenciális katonai szövetségeseinek. Az azonban már kevésbé ismeretes, hogy hasonló kijelentéseket a francia és az angol kormány képviselői is tettek ezekben a napokban. Christian Pineau francia külügyminiszter október 26-án egy beszédében, amelyet Párizsban, újságírók összejövetelén mondott, azt hangsúlyozta, hogy a nyugati országoknak, bár üdvözik a kelet-európai fejleményeket, nem szabad megkísérelniük, hogy kihasználják a helyzetet. Veszélyes lenne túl hamar felvetni a Nyugat és a kelet-európai országok közötti kapcsolatok kérdését, mindenesetre Franciaország nem kíván belekeveredni a lengyelországi és magyarországi eseményekbe.²⁷

Az angolok még fontosabbnak tartották, hogy *véletlenül se provokálják* a szovjeteket, és ne adjanak alapot arra a moszkvai vádra, miszerint a magyarországi felkelést a nyugati államok inspirálták. Sir John Ward külügyi államtitkár-helyettes október 27-i feljegyzése szerint szigorúan titkos forrásból származó értesülések szerint a szovjetek nyugati beavatkozásra számítanak.²⁸ Ennek megfelelően november 1-jén a lordpecsétőr egy parlamenti kérdésre válaszolva Eden miniszterelnök nevében kijelentette, hogy a brit kormánynak „semmiképp sem áll szándékában, hogy a kelet-európai eseményeket kihasználja a Szovjetunió biztonságának aláásására.”²⁹

Ennek a rendkívül óvatos, minden provokáció lehetőségét kerülő politikának a gyakorlati alkalmazására került sor akkor, amikor Nagy Ferenc október 29-én Párizsból váratlanul Ausztriába utazott, és megjelent a schwechati repülőtéren. Az osztrák kormány vezetői úgy ítélték meg, hogy az emigrációban élő volt magyar miniszterelnök jelenléte Ausztriában kiváló alapot szolgáltatna ahhoz a szovjet vádhoz, miszerint a magyarországi felkelést a nyugati államok készítették elő, ezért sürgősen el akarták távolítani az országból. A rögtön megkezdett legfelső szintű tárgyalások eredményeként a bécsi angol nagykövetet kérték fel, intézze el, hogy Nagy Ferencet brit katonai repülőgépen szállítsák

Angliába. A telefonon éjjel 11 óra körül értesített brit külügyminisztériumnak rekordidő alatt sikerült egyeztetni az álláspontokat a belügyi, valamint a légügyi tárcával, és Wallinger nagykövet ötven perccel később megkapta a felhatalmazást az osztrák kérés teljesítésére. A deportálásra azonban végül – a tervezett akció másnak nehezen nevezhető, – mégsem került sor, mert a történetek után Nagy Ferenc „belátva tévedését” vonaton „önként” Zürichbe távozott.³⁰

Az angol kormány számára a legkomolyabb kihívást, hogy valamilyen módon mégis beavatkozzon a magyarországi felkelés ügyébe, Sir William Hayter moszkvai brit nagykövetnek az a javaslata jelentette, hogy a szovjet intervenció miatt a brit kormányfő küldjön személyes üzenetet Bulgaryin szovjet miniszterelnöknek. A moszkvai nagykövet október 28-án elküldött táviratában azzal érvelt, hogy az a „különleges viszony”, ami Hruscsov és Bulgaryin alig fél évvel korábban lezajlott angliai látogatásának jótékony hatására jött létre, talán felhasználható a szovjet vezetés befolyásolására a magyarországi katonai beavatkozás beszüntetése irányában.³¹ Az angol politikusokban és külügyi tisztviselőkben ekkoriban valóban élt egy olyan remény, hogy mivel a korábbinál lényegesen rugalmasabb külpolitikát folytató szovjet vezetők a nyugati országok közül először Angliába látogattak el, ez az általános kelet–nyugati viszonyon belül *sajátos jelleggel* ruházza fel a brit–szovjet kapcsolatokat. (Ezt a meggyőződést tükrözte az a nyugati világban nagy feltűnést keltett távirat, amelyet II. Erzsébet 1956 májusában küldött Vorosilov szovjet államelnöknek, és amit úgy írt alá, hogy „az ön jó barátja”).³² A moszkvai nagykövet javaslatával kapcsolatban azonban ennek ellenére, vagy éppen ezért a külügyminisztérium vezetése úgy foglalt állást, hogy a magyarországi felkelés ügyében Bulgaryinnak küldendő személyes üzenet nem időszerű, a moszkvai vezetés azt illetéktelen beavatkozásnak minősítené, és minden bizonnyal csupán durva hangú választ provokálna ki a szovjetek részéről.³³ (A feljegyzésekből az is kiderül, hogy a Foreign Office Északi osztályán ez az elképzelés már napokkal korábban felmerült, de miután döntés született a Biztonsági Tanács összehívásáról, a kérdés lekerült a napirendről.) A dolog természetéből adódóan ebben az ügyben a döntés a miniszterelnök hatáskörébe tartozott, ezért október 31-én Lloyd külügyminiszter feljegyzést készített Eden számára, amelyben a fent ismertetett érveket felsorolva azt tanácsolta a kormányfőnek, ne fogadják el Hayter indítványát. „Azt hiszem, Ön is egyetért azzal, hogy értelmetlen dolog lenne ezt az értékes személyes kapcsolatot haszontalan vitákra fecsérelni” – írta Lloyd, és azt javasolta, hogy a „Bulgaryin-vonalat” inkább tartsák tartalékban olyan időkre, amikor annak felhasználásával a helyzet rendezésére jobb kilátások lesznek.³⁴ Minthogy a sèvres-i tárgyalásokon elfogadott forgatókönyv alapján az angol légierő ezen a napon kezdte el bombázni Egyiptomot, aligha tévedünk, ha úgy gondoljuk, a brit külügyminiszter ekkor már azt fontolgatta, hogy ha ennek a személyes kapcsolatnak bármilyen hatása lehet a szovjet magatartás befolyásolására, akkor arra hamarosan saját használatra, azaz a közel-keleti brit politika védelmében lesz szükség. Néhány nappal később azonban egyértelműen bebizonyosodott, hogy a szovjeteket nem fenyelezi különösebben az angol politikusokkal létesített személyes kapcsolatok: Bulgaryin november 5-én az angol, a francia és az izraeli kormányfőhöz intézett durva hangú üzeneteiben követelte

az Egyiptom elleni hadműveletek leállítását, s a nyomaték kedvéért London és Párizs ellen indítandó rakétatámadással fenyegette meg a nyugat-európai nagyhatalmakat. Ma már tudjuk, hogy ez a szovjet lépés – bár Franciaországban és főleg izraelben komoly riadalmat okozott – valójában alig járult hozzá a szuezi akció befejezéséhez; ennek hatására azonban Angliában alighanem örökre szertefoszlottak a különleges angol–szovjet viszonnal kapcsolatos illúziók.

A MAGYARORSZÁGI ESEMÉNYEK BRIT ÉRTÉKELÉSE

A forradalom október 28-ig tartó első szakaszában a felkelésről, s annak szereplőiről alkotott angol külügyi vélemény alapja az a megállapítás volt, hogy Magyarországon nacionalista felkelők harcolnak egy nemzeti kommunista kormány ellen. A felkelők, legalábbis azok, akik a budapesti angol követséggel kapcsolatban voltak, saját állításuk szerint nem valamiféle megreformált szocialista rendszerért, hanem nyugati típusú polgári demokrácia megteremtéséért harcoltak. Így érthetően nemcsak az angol sajtó és a közvélemény szimpatizált a magyar forradalommal, hanem a Foreign Office apparátusa is. A felkelők célkitűzései ugyanis ezen értékelés szerint lényegében egybeestek a hosszú távra megfogalmazott brit külpolitikai célokkal, amelyek szerint Nagy-Britannia nem mond le arról, hogy a kelet-európai csatlós országok népei egy napon majd visszanyerik szabadságukat. Csakhogy a Foreign Office számára az már korántsem volt egyértelmű, hogy ez az a pillanat, amikor a csoda, amelynek eljövételében a pragmatikus angol politikusok valójában oly kevésbé hittek, megtörténik. A kelet–nyugati viszonnal kapcsolatos brit politika, mint láttuk, a második világháború után kialakult európai status quo tudomásulvételén és elismerésén alapult, emellett az angolok joggal feltételezték, hogy a Szovjetunió – főként stratégiai okokból – nem tűrné el az egyszer már meghódított, és vele szomszédos szocialista országban a polgári rendszer visszaállítását. Az angol külpolitika így a személyes vagy kollektív szimpátiától teljesen függetlenül, a reálpolitikai szempontokat tartva szem előtt abban volt érdekelt, hogy Magyarországon sikerüljön valamilyen *kompromisszumot* létrehozni a Nagy Imre-kormány és a felkelők között. A Foreign Office értékelése szerint ez lehetővé tenné egy nagyobb belső szabadságot élvező, liberálisabb kommunista rendszer létrehozását, amely azonban még elfogadható a Szovjetunió számára. A forradalom első szakaszában tehát valójában abban reménykedtek, hogy valamiféle kiegyezés révén végül a lengyelországihoz hasonló kibontakozás jöhet létre Magyarországon is.

Mindez korántsem azt jelenti, hogy az angolok megbíztak volna a Nagy Imre-kormányban, vagy magában Nagy Imrében. Habár miniszterelnöki kinevezését először örömmel fogadták, de tevékenységét rögtön bírálták is, hiszen őt tartották felelősnek a szovjet csapatok behívásáért. Az eseményeket korántsem mindig egyformán ítélték meg Londonban és Budapesten. Az angol követ kezdetről fogva határozottan elítélte Nagy Imre, illetve a „bábkormány” tevékenységét, amely szerinte semmiféle társadalmi támogatással nem rendelkezik. Thomas Brimelow, a Foreign Office Északi osztályának vezetője viszont október

25-én arról ír egy feljegyzésben, hogy Nagy Imrétől várható egy liberálisabb kommunista rendszer létrehozása Magyarországon, és a sors kegyetlen iróniája, hogy tevékenységét vérontással kellett kezdenie.³⁵ Annak ellenére, hogy a magyarországi fejleményekről a körülményekhez képest rendkívül jól voltak tájékoztatva, a brit külügyminisztériumban lényegében állandó bizonytalanság és tanácstalanság uralkodott az események értékelésével kapcsolatban. Nagy Imre szerepét egyre nehezebben tudták megítélni, minthogy a bejelentett változások nem voltak elég nagy horderejűek, a remélt kompromisszum a felkelőkkel pedig nem jött létre; így politikáját egyre ellentmondásosabbnak tekintették. A fegyveres csoportok kitartása és szívóssága természetesen az angolokat is meglepte, s bár továbbra sem tudták elképzelni, hogy a szovjet hadsereggel szemben hosszú távon sikereket érjenek el, a felkelőket mindinkább kezdték a politikai kibontakozás meghatározó tényezőinek tekinteni.

Október 28. után, a forradalom második szakaszában aztán végképp minden összezavarodott a magyarországi fejleményeket figyelemmel kísérő brit külügyi tisztviselők számára. Az eseményeket forradalomná átértékelő kormánynyilatkozatra és az azt követő politikai változásokra ugyanis akkor került sor, amikor az angolok már maradék bizalmukat is kezdték teljesen elveszíteni Nagy Imrében. Az ezekben a napokban bejelentett nagy horderejű politikai lépések, a többpártrendszer visszaállítása, tárgyalások megkezdése a szovjet csapatok kivonásáról, a Varsói Szerződésből történő kilépés, valamint a semlegesség deklarálása olyan váratlanul és olyan gyorsan következtek be, hogy a fő problémát az angolok számára ezek után az jelentette, vajon hihetnek-e a fülüknek, s nem csupán a kormány megtévesztő manőveréről van-e szó, hogy a felkelőket így vegyék rá a fegyveres ellenállás beszüntetésére. Amíg ugyanis korábban kevesellték az október 23. után a kormány által tett engedményeket, most az okozott gondot, hogy ilyen gyökeres fordulatra végképp nem voltak felkészülve, a brit kormánynak ilyen mesébe illő csodás fordulatra – mint korábban láthattuk – egyáltalán nem volt stratégiája. Az október 28. előtti időszakban folytatott tevékenysége miatt az angolok ezért rendkívül gyanakvóak voltak Nagy Imre későbbi lépéseivel szemben is, mert az 1953 utáni megítélése alapján a brit politikusok szemében ő csak a lengyelországihoz hasonló horderejű politikai változások megvalósítására volt „hitelesítve”. Így aztán Fry először kifejezetten a „rezsim gyengeségének” minősítette a miniszterelnöknek azt a bejelentését, miszerint egy demokratikus népmozgalom van kibontakozóban Magyarországon. Hasonlóképpen először meglehetősen fenntartásokkal fogadták azt a közleményt is, hogy megkezdődtek a tárgyalások a szovjet csapatok kivonásáról, és ettől fogva főleg azt hangsúlyozták, el kell érni, hogy Nagy Imre be is tartsa ígéreteit.

Egy helyzetelemzés szerint, amelyet október utolsó napjaiban az Oroszország Bizottság dolgozott ki, a szovjeteknek két lehetőség között kell választaniuk a magyarországi helyzet rendezését illetően. Az egyik: „hosszú távú és példátlan méretű elnyomás”, a másik pedig: „olyan engedmények, amelyek csak meggyengíthetik a szovjet pozíciót a csatlósok körében”.³⁶ Habár ennek a később nagyon is helytállónak bizonyult értékelésnek az alapján az angoloknak aligha voltak kétségeik afelől, hogy a szovjetek melyik megoldást fogják választani, október

28-át követően a magyarországi helyzettel kapcsolatos *nyilvános* brit álláspont alappillére az a követelés volt, hogy a Szovjetunió szüntesse be az ország belügyeibe való beavatkozását, a szovjet csapatokat pedig vonják ki Magyarországról. Emellett azt hangsúlyozták, hogy el kell ismerni a magyarok jogát arra, hogy saját maguk válasszák meg kormányukat.³⁷

Jóllehet a november 4. utáni fejlemények miatt ennek már nem lehetett jelentősége, fontos tudni, hogy a brit kormány kezdettől fogva támogatta Magyarország semlegességének az osztrák modell szerint történő elismerését. Ennek megfelelően november 2-án a brit ENSZ-képviselőt a Foreign Office már arra utasította, hogy igyekezzen megszerezni ehhez az ENSZ jóváhagyását is. Egyúttal azonban nyomatékosan leszögezték azt is, hogy Ausztria semlegességét a nagyhatalmak csak *elismerték*, nem pedig *garantálták*, így nagyhatalmi *garanciáról* Magyarország esetében sem lehet szó.³⁸

A MAGYAR KÉRDÉS AZ ENSZ-BEN

Október végére nyilvánvalóvá vált, hogy a nyugati nagyhatalmak nem terveznek sem katonai, sem politikai beavatkozást a magyar forradalommal kapcsolatban, és közvetlen tárgyalásokba sem bocsátkoztak a Szovjetunióval. Az Egyesült Nemzetek Szervezete, amelynek Magyarország egy évvel korábban lett tagja, ugyanakkor 1956. október végén egyidejűleg tűzte napirendre két nemzetközi krízis, a magyarországi szovjet intervenció és a fegyveres konfliktusba torkollott szuezi válság tárgyalását. A korabeli sajtó, az ENSZ-dokumentumok és az események résztvevőinek visszaemlékezései alapján már mindkét kérdésről sokan és sokat írtak az elmúlt évtizedekben. A legutóbbi években kutathatóvá vált amerikai és angol levéltári források tanulmányozása azonban nemcsak ténybeli ismereteink gyarapításához járul hozzá, hanem számos olyan új összefüggés feltárását is lehetővé teszi, amelyek segítségével az eddiginél világosabb képet kaphatunk a magyar forradalomnak a nemzetközi politikában játszott szerepéről.

Közismert, hogy az ENSZ Biztonsági Tanácsa a három nyugati nagyhatalom, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország kezdeményezésére október 28-án összeült, hogy megtárgyalja a magyarországi helyzetet. Mind ez ideig azonban szinte semmit sem lehetett tudni arról, hogy ezt a lépést ki kezdeményezte, illetve, hogy ez az elhatározás milyen egyeztető tárgyalások eredményeként született meg. Az amerikai dokumentumokból kiderül, hogy a szovjeteknek nyújtott biztosítékok az Egyesült Államok vezetőit abban korántsem gátolták meg, hogy a magyarországi szovjet beavatkozás ügyében az ENSZ-hez forduljanak. Ezzel szemben az angolok és a franciák először vonakodtak csatlakozni az amerikai kezdeményezéshez, amikor Dulles október 26-án javasolta, hogy a három ország együtt kérje a Biztonsági Tanács összehívását.³⁹ Minthogy a szuezi akció megindítása ekkor már eldöntött tény volt, az angol és a francia vezetés attól tartott, hogy amennyiben a szovjet beavatkozás ügyét az ENSZ-ben napirendre tűzik és megvitatják, ez precedenst szolgáltat hasonló eljáráshoz az október végére tervezett Egyiptom elleni közös izraeli-

angol–francia támadás megítélése tekintetében is. Ennek megfelelően, amikor október 25-én felmerült, hogy az Európa Tanács másnapi ülésén feltehetőleg kérni fogják a Biztonsági Tanács sürgős összehívását a magyarországi helyzet megvitatására, a Foreign Office olyan utasítást adott ki, hogy mivel a kormány nem tartja időszerűnek ezt a javaslatot, az angol kormánypárti képviselők tartózkodjanak a szavazásnál, ha arra sor kerülne.⁴⁰

A magyar kérdés tárgyalásával kapcsolatos brit politika alapvetően két szakaszra osztható. Némileg leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy az október 30-ig tartó első szakaszban az angolok a procedúra *késleltetésében* voltak érdekeltek, a második szakaszban viszont éppen ellenkezőleg, a határozathozatali folyamat *felgyorsítása* lett az érdekük. A második szakasz október 30-án kezdődött, amikor a Biztonsági Tanács összeült az Egyiptom elleni izraeli támadás által kiváltott nemzetközi válság megvitatására, és november 6-val zárult le, amikor az angol kormány amerikai nyomásra végül elfogadta a tűzszünetet. Itt kell megjegyeznünk, hogy amilyen *sikeresek* voltak ezek az angol törekvések az *első* szakaszban, olyan *sikerteleneknek* bizonyultak a *másodikban*.

Az amerikai felszólításra való első reakcióként a Foreign Office-ban leszögezték; ha az ENSZ-ben egyáltalán sor kerülne a magyarországi helyzet megvitatására, az *ne a Biztonsági Tanácsban* történjen, hanem a *Közgyűlés november 12-re összehívott* soron következő ülészakán. Az a körülmény, hogy a felkelést addigra esetleg leverik, nem váltott ki különösebb aggodalmat a magyar kérdéssel foglalkozó külügyi tisztviselők között. Ellenkezőleg, ezt a lehetőséget úgy vették számításba, mint amely a Közgyűlésben való tárgyalás melletti érveket erősíti, hiszen ha Budapest addigra elcsendesül, akkor egyszerűbb lesz megvitatni az ügyet.⁴¹

Ennek a magatartásnak alapvetően két dolog volt a hátterében. Először is, amint azt a külügyminisztériumi feljegyzések világosan megfogalmazták, a magyar kérdés ENSZ-ben történő megtárgyalásának egyetlen célja lehet, *a világ közvéleményének mozgósítása a Szovjetunió ellen*, ami kevésbé eufemisztikusan fogalmazva azt jelentette, hogy a magyar felkelés ügyét propagandacélokra kell felhasználni. A másik brit célkitűzés pedig az volt, hogy a magyar ügy megvitatására lehetőleg csak akkor kerüljön sor, amikor a szuezi villámháború már sikeresen *befejeződött*.

Mivel azonban az Egyesült Államokat az angolok nem tájékoztatták közel-keleti terveikről, nem tudtak komoly ellenérveket felhozni az ellen, hogy a magyarországi helyzetet az ENSZ-ben megvitassák. Így végül október 27-én a brit kormány az amerikai nyomásra nemcsak abba volt kénytelen beleegyezni, hogy az ENSZ elé terjesszék a magyar kérdést, hanem abba is, hogy azt ne a Közgyűlés, hanem a Biztonsági Tanács vitassa meg.⁴²

A Biztonsági Tanács október 28-ra összehívott ülése előtt Sir Pierson Dixont, a brit ENSZ-delegáció vezetőjét a Foreign Office meglehetősen nehéz feladat elé állította. A hivatalos angol álláspontot közlő külügyminisztériumi utasítások ugyanis meglehetősen furcsa érvrendszer alkalmazását írták elő számára. Ennek oka pedig az volt, hogy az ENSZ-beli tárgyalásoknak *ebben* a szakaszában nem is annyira a tervezett szuezi akció határozta meg a Foreign Office álláspontját, hanem inkább a korábban ismertetett *hagyományos brit külpolitikai érde-*

kek. Dixonnak ezért el kellett kerülnie minden utalást az ENSZ alapokmányára, amikor a magyarok emberi jogainak tiszteletben tartásáról volt szó, mert az kellemetlen precedenst teremthetett volna Nagy-Britannia számára mindekelőtt Ciprus esetében, ahol 1955-től angolelles zavargások zajlottak. Ez a magyarázata annak, hogy az emberi jogok tekintetében jobb híján az 1947-ben megkötött párizsi békeszerződést nevezték ki hivatkozási alapnak, ami aztán végül az ENSZ-határozatokba is bekerült, mivel felfedezték, hogy annak 2. cikke szintén kötelezi a magyar kormányt az alapvető emberi jogok biztosítására. Noha a Foreign Office vezetői tisztában voltak azzal, hogy ezeket a jogokat Magyarországon hosszú éveken át naponta megsértették anélkül, hogy az angol kormány ez ellen bármikor is tiltakozott volna, mégis jobbnak tartották ennek a különös hivatkozási alapnak az alkalmazását, mintsem hogy *veszélyes precedens* teremtésével a hagyományos brit külpolitikai prioritások szempontjából sokkal fontosabb *földközi-tengeri érdekeket* veszélyeztessék. Hasonló okokból Dixon olyan utasítást kapott, hogy a magyarországi szovjet beavatkozás tárgyalásakor *jogi érvek* helyett *humanitárius és etikai* szempontokra hivatkozzon, továbbá igyekezzen elérni, hogy *ne küldjenek* ENSZ-megfigyelőket a helyszínre.⁴³

A Biztonsági Tanács október 28-i ülése előtt a három nyugati nagyhatalom képviselői egyeztető tárgyalásaik során megállapodtak, hogy mivel Magyarországon a helyzet képlékeny, egyelőre kivárási taktikát alkalmaznak, ezért fellépésüket a szovjet beavatkozást elítélő beszédek elmondására korlátozzák, és *nem terjesztenek be határozati javaslatot*.⁴⁴ Az ülés a forgatókönyv szerint zajlott le, s noha az éjszakába nyúló tanácskozás vége felé az ausztráliai küldött felolvasta a forradalmat átértékelő Nagy Imre-nyilatkozat egy részét, ez – az eddigi interpretációkkal ellentétben – nem váltott ki különösebb izgalmat a Tanácsban. Az ülés határozathozatal nélküli elnapolására tehát nem azért került sor, mert a nyilatkozat megzavarta volna a Biztonsági Tanács tagjait, hanem azért, mert a napirendet előterjesztő három nyugati nagyhatalom ebben *előre megegyezett*.

A történelmi hűség kedvéért meg kell állapítani, hogy ez a kivárási taktika *ebben az időpontban* nem volt teljesen indokolatlan. Magyarországon a helyzet valóban szinte értelmetlenül zavaros volt; a nyugati hatalmak által is de facto elismert Nagy Imre-kormány a forradalmárok követeléseit nem teljesítette, ezzel szemben a felkelőket újra és újra megadásra szólította fel, és vállalta a felelősséget a szovjet csapatok behívásáért is. A Biztonsági Tanács ülésén pedig a magyar ENSZ-delegátus egyenesen egy olyan kormánynyilatkozatot ismertett, amely a magyarországi eseményeket szigorúan az ország belügyének minősítette, és tiltakozott az ellen, hogy az ENSZ a kérdést napirendre tűzze. Jellemző, hogy míg a magyar kormány addigi tevékenységének ismeretében ez az állásfoglalás a nyugati nagyhatalmakat egyáltalán nem lepte meg, a magyar forradalmi közvélemény azt csak úgy tudta megemésztetni, hogy Kós Péter ENSZ-képviselőt azonnal árulónak kiáltották ki, holott ma már bizonyított, hogy ő valójában csak egy Nagy Imre által is jóváhagyott nyilatkozatot ismertetett.

Az október 29-én bekövetkezett Egyiptom elleni izraeli (majd két nappal rá angol–francia) támadás után a helyzet teljesen megváltozott. Eisenhower és Dulles, akiknek politikájában a közel-keleti amerikai befolyás növelése érdeké-

ben az arab világgal való jó kapcsolatok kiépítése egyre fontosabb szerepet kapott, dühösen reagáltak európai szövetségeseik lépésére. Nemcsak nyilvánosan elítélték a szuezi akciót, hanem utasításukra az amerikai ENSZ-megbízott a hadműveletek azonnali beszüntetését követelő határozati javaslatot terjesztett elő, majd pedig az ENSZ történetében példa nélküli módon az Egyesült Államok képviselője a Szovjetunióval együtt Anglia és Franciaország ellen szavazott.

Ennek következtében a magyarországi helyzettel kapcsolatos háromhatalmi egyeztető tárgyalások légköre is teljesen megváltozott; a nyugati nagyhatalmak között megromlott viszony miatt az addig harmonikusnak tekinthető együttműködés napról napra nehezebbé vált.

Ettől fogva a brit kormány abban volt érdekelt, hogy a magyar ügyet a Biztonsági Tanács napirendjéről a vétó kiiktatásával tegyék át az ENSZ rendkívüli közgyűlésének napirendjére, amelyet a szuezi válság megvitatására hívtak össze. Az angolok (a franciákkal együtt) abban reménykedtek, hogy amennyiben a közgyűlés a közel-keleti és a magyarországi helyzetet együtt tárgyalja, *a figyelem megoszlik a két válság között, s ez megkönnyíti saját lépéseik védelmét, s ezáltal a szuezi akció sikeres befejezését. Éppen ez volt az, amit Eisenhower és Dulles nem akart megengedni* Angliának és Franciaországnak, mivel ők a legfontosabb feladatnak az adott pillanatban az Egyiptom elleni katonai akció beszüntetését tartották. Magyarország vonatkozásában ugyanakkor igyekeztek elhitetni magukkal, hogy a dolgok jó irányba fejlődnek, amióta bejelentették a szovjet csapatok kivonásának megkezdését.

Ebből következően a háromhatalmi tárgyalásokon innentől fogva az angolok (és a franciák) – igaz, korántsem önzetlenül – *gyors és határozott lépéseket sürgettek* a magyar felkelés ügyében, míg most az *amerikaiak lassították* a folyamatot. Itt találjuk meg a magyarázatát annak is, hogy a brit kormány miért támogatta azonnal, szinte gondolkodás nélkül a Nagy Imre által november 1-jén bejelentett magyar semlegesség ügyét. Amint az a külügyi dokumentumokból világosan kiderül, az angolok arra számítottak, hogy az ügy jelentősége miatt azt biztosan napirendre tűzik a Biztonsági Tanács november 2-ra összehívott ülésén. Ott viszont Magyarország semlegességének elismerése olyan horderejű kérdésnek minősül majd, amely a várható szovjet vétó után kiváló jogalapot szolgáltat az „egyesülés a békéért” eljárás lefolytatására, amelynek következtében a vétó kiiktatásával a kérdés azonnal a szuezi válság ügyében már ülésező rendkívüli közgyűlés elé utalható.⁴⁵

A szuezi akció következtében azonban alapvetően megváltozott a brit és a francia képviselő tárgyalási pozíciója is; korábban az amerikai partnerükkel folytatott megbeszéléseken még egyenrangú félként vettek részt, az Egyiptom elleni bombatámadások kezdetétől (október 31.) viszont az események befolyásolására való lehetőségeik nagyon rövid idő alatt a nullára csökkentek. November 2-án már maguk az angolok döntöttek úgy, a franciákkal egyeztetve, hogy mivel az amerikaiaknak az adott helyzetben jóval nagyobb erkölcsi alapjuk van, hogy az ENSZ-ben a magyar ügyet képviseljék, a kezdeményezést átadják Cabot Lodge-nak, az Egyesült Államok megbízottjának, saját szerepüket pedig az amerikai lépések támogatására korlátozzák.⁴⁶ Ez azonban ekkor már kevés volt; a szuezi válság következtében elmérgesedett amerikai–angol/francia viszony

eredményeként Lodge másnap közölte kollégáival, hogy *megszakítja velük az egyeztető tárgyalásokat*, és az Egyesült Államok egyedül fog határozati javaslatot beterjeszteni a magyarországi helyzet ügyében, ám azt továbbra sem kívánják szavazásra bocsátani.⁴⁷ Az amerikai taktika ugyanis arra az elképzelésre épült, hogy a vétó miatt a szovjetekre a legkomolyabb nyomást a „fejük felett lebegtetett” határozati javaslattal lehet gyakorolni. Ez azonban valójában sokkal inkább az *angolokkal és franciákkal szemben* alkalmazott taktika volt: Cabot Lodge a fent említett okok miatt erre hivatkozva akadályozta meg, hogy a magyar kérdés a Biztonsági Tanács napirendjéről átkerüljön a rendkívüli közgyűlés napirendjére.⁴⁸ Ennek ellenére Anglia és Franciaország még megkísérelhette volna, hogy a Biztonsági Tanács november 3-i ülésén az eredeti terv szerint egy „megfelelően” szövegezett határozati javaslat beterjesztésével kikényszerítsék a szovjet vétót. Ez azonban az Egyesült Államok képviselőjét hozta volna rendkívül kellemetlen helyzetbe, hiszen vagy az amerikai álláspont feladásával támogatnia kellett volna a javaslatot, vagy pedig az Egyesült Államoknak a világ közvéleménye előtt kellett volna nyíltan vállalnia azt a népszerűtlen szerepet, hogy akadályozza a magyar kérdés rendezésével kapcsolatos kibontakozást. Aligha kétséges, hogy egy ilyen diplomáciai csapda felállítása csak tovább mérgecsítette volna az amerikai–angol/francia viszonyt, így nem meglepő, hogy Dixon, a brit ENSZ-képviselő végül kényszerűen tudomásul vette az amerikai döntést.

Mint november 3-án a külügyminisztériumba küldött táviratában nem kis szkepszissel megállapította, az Egyesült Államok maradék jóindulatára nagyon is szüksége lesz Angliának a rendkívüli közgyűlésben néhány órával később kezdődő közel-keleti vitában.⁴⁹

A Biztonsági Tanács november 3-i ülése így aztán ismét a forgatókönyv, csak hogy most már az amerikai forgatókönyv szerint zajlott le, ahol az angoloknak és a franciáknak csak az ügyelő szerepe jutott. Ezek után talán nem is olyan meglepő, hogy az ülés anélkül ért véget, hogy a Cabot Lodge által egyedül beterjesztett határozati javaslatot szavazásra bocsátották volna.

A november 4-i második szovjet intervenció kellett ahhoz, hogy az amerikai álláspont megváltozzon. Az újabb beavatkozás hírére azonnal összehívott Biztonsági Tanács ekkor a vétó kiiktatásával, vagyis az „egység a békéért” eljárás alkalmazásával az ügyet azonnal a rendkívüli közgyűlés elé utalta. A testület még ugyanaznap délután nagy többséggel megszavazta az Egyesült Államok képviselője által beterjesztett határozati javaslatot, amely elítélte a szovjet beavatkozást, felszólította a Szovjetuniót csapatai kivonására és elismerte a magyar nép jogát arra, hogy nemzeti érdekeinek megfelelő kormánya legyen. Az a tény, hogy ennek kidolgozásában az angol és a francia megbízottak már nem vehettek részt, több ponton is befolyásolta a határozat tartalmát. Így például a szövegben az emberi jogokkal kapcsolatban az ENSZ alapokmányára hivatkoztak, és megfogalmazódott az az igény is, hogy az ENSZ küldhessen megfigyelőket Magyarországra. A brit kormány, mint az előzőekből kitűnik, mindkét pontot határozottan ellenezte, ám végül mégsem sikerült megakadályoznia, hogy a közgyűlés olyan határozatot hozzon, amely már semmit sem segíthetett a magyar forradalom ügyének, viszont fájdalmas precedenst terem-

tett Anglia számára, mindenekelőtt Ciprus vonatkozásában. A határozat ugyanakkor említést sem tesz Magyarország semlegességének elismeréséről, bár azt Nagy Imre az ENSZ főtitkárának küldött november 1-ji és 2-i üzeneteiben nyomatékosan kérte. Ez az akkori amerikai álláspontot tükrözte, mivel Eisenhower és Dulles – ma még nem tudjuk pontosan, miért – nem akarták magukat elkötelezni a magyar semlegesség mellett. Az angolok viszont kezdettől fogva támogatták azt, így nem lehet teljesen kizárni, hogy amennyiben a szuezi válság miatt az egyeztető tárgyalások nem szakadnak meg az amerikaiakkal, el tudták volna érni, hogy az ENSZ határozatban ismerje el Magyarország semlegességét.

Ez azonban november 4. után az ENSZ-ben már csak egy további vitaponttal gazdagította volna az ezután következő terméketlen tárgyalások sorozatát. A közgyűlés minden bizonnyal hosszas vitákat folytatott volna arról (is), hogy az ENSZ által elismert semlegesség vajon vonatkozik-e a Kádár-kormányra, vagy sem.

Összegzésül megállapíthatjuk tehát, hogy a magyarországi felkelés sem a szuezi hadjárat időzítésékor, sem pedig az Egyiptom elleni támadás megidátásáig eltelt időszakban nem volt különösebb hatással a brit politika alakulására. Az Eden-kormány azonban végzetes hibát követett el azzal, hogy rosszul mérte fel a szuezi akció miatt várható amerikai reakciókat, s így az angolok október 29. után megdöbbenve és csak igen nehezen vették tudomásul, hogy az Egyesült Államok ilyen határozottan, ilyen gyorsan és ilyen drasztikusan lép fel az ENSZ-ben, legfontosabb nyugat-európai szövetségesei ellen. A magyarországi felkelésnek ekkortól lett jelentősége Anglia számára. A forradalom második szakaszában az országban bekövetkezett radikális változások ugyanis kapóra jöttek a brit politikusoknak és ettől fogva mindent megtettek azért, hogy az ENSZ-ben a magyar ügyet saját céljaikra használják fel. Mint láttuk, ez lényegében annyit jelentett, hogy a magyar kérdés tárgyalását igyekeztek a Biztonsági Tanácsból a szuezi válság tárgyalására összehívott rendkívüli közgyűlés elé utalni, hogy a figyelem ily módon történő elterelésével, vagy legalábbis megosztásával megkönnyítsék a szuezi villámháború sikeres befejezését.

Az Egyesült Államok hasonlóképpen, saját világpolitikai érdekei figyelembevételével alakította ki a magyar kérdés kezelésével kapcsolatos álláspontját. Ezért, mivel az amerikaiak a szuezi hadjárat megkezdésének pillanatától tisztában voltak a fent vázolt angol(-francia) törekvések mögött meghúzódó valódi indítékokkal, s mivel számukra egyedül a közel-keleti válságnak volt jelentősége, mindent elkövettek ezen törekvések megghiúsítására. Vagyis mindvégig határozottan elleneztek és végül meg is akadályozták, hogy a magyar ügy a Biztonsági Tanácsból, ahol a szovjet vétó miatt hatékony intézkedésekre egyáltalán nem volt lehetőség, átkerüljön a rendkívüli közgyűlés elé, ahol viszont a vétó már nem érvényesülhetett volna. Az amerikai vezetés ugyanis úgy ítélte meg, hogy mivel a szovjet érdekszférába tartozó Magyarország esetében nincsenek hatékony eszközei az események befolyásolására, minden erejét a szuezi válság megoldására koncentrálja, ahol nem egy vele szemben álló szuperhatalomra, hanem saját politikai-katonai szövetségeseire kell nyomást gyakorolnia. Ez pedig minden bonyodalom ellenére, sokkal könnyebb és ígéretesebb vállalkozás volt, és a határozott amerikai fellépés, mindenekelőtt az Angliával szem-

ben bevetett gazdasági zsarolás taktikája néhány nap alatt meg is hozta gyümölcsét.

Ezért aztán számos, főként az ENSZ-dokumentumok vizsgálatán alapuló korábbi interpretációval szemben meg kell állapítanunk, hogy a Világszervezetben a magyar ügy kapcsán az ellentétes álláspontok valódi összecsapására nem a Biztonsági Tanács ülésein, a Szovjetunió és a nyugati nagyhatalmak között került sor – az ott elhangzottak elsősorban a közvéleménynek szóltak –, hanem a színpalak mögött, az Egyesült Államok, valamint Anglia és Franciaország képviselőinek háromhatalmi egyeztető tárgyalásain.

A szuezi válság miatt a nyugati nagyhatalmak között keletkezett ellentétek eredményeként így viszont a magyar ügyben az ENSZ éppen abban a néhány napban (november 1. és 3. között), nem volt képes határozott lépéseket tenni, amikor pedig arra a magyarországi változások lehetőséget teremtettek, hiszen november 1-jén már maga Nagy Imre kérte az ENSZ közbenjárását.

Illúzióink ennek ellenére egy olyan, a szovjet beavatkozást elítélő ENSZ-határozattal kapcsolatban sem lehetnek, amelyet a rendkívüli közgyűlés esetleg november 3. előtt mégis meghozott volna. Szuperhatalmi pozíciója, valamint az amerikai biztosíték birtokában ugyanis a Szovjetunió az ENSZ szerepét korántsem becsülte annyira a világpolitika alakításában, hogy egy ilyen határozat megakadályozta volna abban, hogy a saját érdekszférájába tartozó Magyarországon újabb katonai intervenciót hajtson végre.

JEGYZETEK

E cikk alapjául szolgáló kutatáshoz a svájci Fonds National de la Recherche Scientifique nyújtott támogatást.

1. Public Record Office (PRO), London, Kew – Foreign Office General Correspondence (a továbbiakban FO 371) 122 081 N 1052/5; 122081 N 1052/9
2. PRO FO 371 122 081 N 1052/5
3. PRO FO 371 116520 NP 1053/10
4. PRO FO 371 122081 N 1052/6
5. PRO FO 371 122068; 122081 N1052/6
6. PRO FO 371 122081 N 1052/6
7. PRO FO 371 122081 N 1052/5
8. Uo.
9. PRO FO 371 122081 N 1052/9
10. Uo.
11. PRO FO 371 122081 1052/6
12. PRO FO 371 122063 N 1012/19
13. PRO FO 371 122081 N 1052/9
14. PRO FO 371 122063 N 1012/13
15. Richard Lamb: *The Failure of the Eden Government*. Sidgwick and Jackson London, 1987; *Suez 1956. The Crisis and its Consequences* ed. W.M. Louis-R.Owen, Clarendon Press, Oxford, 1989; Keith Kyle, *Suez*. Weidenfeld and Nicholson, London 1991; *The Suez-Sinai Crisis 1956, Retrospective and Reappraisal* ed. S.I.Troen- M Shemesh. Frank Cass, London 1990; Mordechai Bar-on: *Challenge and Quarrel. The Road to Sinai - 1956*, (héber), 1991.
16. PRO Prem 11/1105

17. Uo.; A táviratot teljes terjedelmében közli: Lamb: *The Failure*, 265–266. p.
18. Lamb, R.: *The Failure*, 265. p.
19. A szerző a témában monográfia írásán dolgozik, jelen tanulmány az 1956. október 23.–november 4. közötti időszak eseményeit vizsgálja.
20. PRO FO 371 122378 NH 10110/175, közli: *Titkos jelentések 1956 okt. 23.–nov. 4.* A dokumentumokat válogatta Geréb Sándor. Hírlapkiadó Vállalat. Bp. 1989. 52–53. p.
21. PRO FO 371 122064 NH 1012/35
22. PRO FO 371 122378 NH 10110/188
23. PRO FO 371 122376 NH 10110/89; 122376 NH 10110/99; 122377 NH 10110/118; ez utóbbi dokumentumot közli: *Titkos jelentések...* 63–64. p.
24. PRO FO 371 122379 NH 10110/202; közli: *Titkos jelentések...* 94. p.
25. PRO Cab 128/30
26. PRO Cab 134/1216
27. PRO FO 371 122063 NH 1012/26
28. PRO FO 371 122379 NH 10110/221
29. PRO FO 371 122808 N 1051/96
30. PRO FO 371 122380 NH 10110/239; közli: *Titkos jelentések...* 95–98. p.
31. PRO FO 371 122376 NH 10110/114
32. *Pravda* 1956. május 22.
33. PRO FO 371 122380 NH 10110/265
34. PRO FO 371 122380 NH 10110/265
35. PRO FO 371 122378 NH 10110/175; közli: *Titkos jelentések...* 52. p.
36. PRO FO 371 122380 NH 10110/237; közli: *Titkos jelentések...* 89. p.
37. PRO FO 371 122064 N 1012/4-5
38. PRO FO 371 1222379 NH 10110/223/b
39. PRO FO 371 122378 NH 10110/188
40. PRO FO 371 122064 N 1012/35
41. PRO FO 371 122378 NH 10110/188
42. Uo.
43. PRO FO 371 122376 NH 10110/107
44. PRO FO 371 122376 NH 10110/110
45. PRO FO 371 122382 NH 10110/332
46. PRO FO 371 122379 NH 10110/223/b
47. PRO FO 371 122381 NH 10110/293
48. *Foreign Relations of the United States 1955–1957*, Volume XXV; *Eastern Europe*: US Government Printing Office, Washington 1990. 365. p.
49. PRO FO 371 122381 NH 10110/ 239

Hegedűs B. András

ADALÉKOK A PETŐFI KÖR TÖRTÉNETÉHEZ¹

1. A BESSENYEI KÖR

A Bessenyei Kör a Petőfi Kör szervezeti és politikai előzménye volt. 1986-ban és 1989-ben, amikor először nyílt lehetőség arra, hogy szerepéről szóljunk, még csak emlékezetünkre tudtunk támaszkodni.² Ideje alaposabban és okmányokra is támaszkodva szólni rövid történetéről.

Lakatos István és baráti köre 1954-ben kezdeményezte a fiatal értelmiségiek vitaklubjának megalakítását. Az eddig tanulmányozásra átengedett vizsgálati és periratok³ ismeretében megállapítható, hogy a visszaemlékezések alapján írtakat és elmondottakat a lényegre tekintve nem kell módosítani – a szereplők emlékezete kitűnően működött.⁴

A Bessenyei Kör a fiatal, demokratikus, de nem kommunista, nem párttag értelmiség fontos és komoly kezdeményezése volt. Ez a laza csoport élni próbált az 1953-as „olvadás”, a Nagy Imre névvel fémjelzett politika nyújtotta lehetőségekkel. Mind a visszaemlékezések, mind a dokumentumok alapján állítható, hogy nem csupán taktikai megfontolásból, hanem őszintén vállalta volna a DISZ – a Dolgozó Ifjúság Szövetsége, az egypárti-monopolista ifjúsági szervezet – kereteit annak érdekében, hogy fórumot teremtsen a másképpen gondolkodás számára. Törekvésüket nem koszorúzta, de nem koszorúzhatta siker, az általános politikai helyzet nem érett meg egy ilyen kísérletre. Kezdeményezésük így részben illuzórikus, részben tiszteletreméltó és sok személyes bátorságot is igénylő akció volt.

A visszaemlékezések szerint 1954. november 23-ára tervezték a Fiatal Magyar Értelmiségiek Klubjának megalakítását. A Klub szigorúan a DISZ keretei között működött volna, és elsősorban (természetesen) a társadalomtudományok és a kulturális területen dolgozó értelmiségieket tömörített volna, művészeket, a Széll Jenő vezetése alatt álló Népművészeti Intézet munkatársait, zenészeket, továbbá a Társadalom- és Természettudományi Ismereteket Terjesztő Társulat (TTIT) és a DISZ különböző funkcionáriusait. A DISZ a kezdeményezést először pozitívan, ám óvatosan fogadta, kettős lélekkel, mert a DISZ vezetése is érezte (ha talán még nem is tudta), hogy 1953 után nem lehet az értelmiségi ifjúsággal a régi módon politizálni, a szövetségnek is szüksége van valamiféle megújulásra.

A kezdeményezés a Magyar Nemzeti Múzeum DISZ-szervezetéből indult, az „ötletgazda” valószínűleg Eri István volt, aki Lakatos Istvánt kérte fel a vitaklub programjának és működési szabályzatának kidolgozására. 1954 szeptemberében vagyunk: Nagy Imre miniszterelnöki pályájának csúcsához köze-

ledik, készül a Központi Vezetőség októberi ülésére. A múzeumi értelmiségiek magatartása a DISZ vezetőjére emlékeztet: érzik, de nem tudják, hogy a lehetőség éppen adott.

Lakatos, aki behatóan foglalkozott az „Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék”-kal, Bessenyei Györgyről szerette volna elnevezni a klubot. Felmerült Vasvári Pál neve is, amit azonban nékoszista allúziói miatt elvetett a DISZ. Lakatos rendkívül körültekintő, elmélyült munkát végez: áttanulmányozza a Galilei Kör és a Kisfaludy Társaság alapszabályát is.

A kor viszonyai között magától értetődő volt, hogy a kezdeményezéssel csak a DISZ-hez lehetett fordulni. Az első „menetben” Huszár Tibor (a DISZ budapesti, az értelmiségért is felelős titkára), Pataki Ferenc, a DISZ KV titkára és Kovács György tárgyal, de Lakatos visszaemlékezései és vallomásai szerint a tárgyalásokba hamarosan bekapcsolódott Hollós Ervin is, az ifjúsági szervezet formailag második embere (a KV titkára), politikailag azonban (már akkor is) meghatározó tényezője.

A tervezett klub vezetősége, ahogy Lakatos István elképzelte, sohasem alakulhatott meg. Egy fennmaradt irat tanúsága szerint a vezetőségbe a következőket javasolták: Lakatos István író, Éri István muzeológus, Komoly Péter újságíró, Sebestyén György, a *Magyar Nemzet* rovatvezetője, dr. Tóth Aladár bírósági írnok, Pálffy Csaba táncos, Gulyás László zeneszerző, Balogh József, az Élet és Tudomány újságírója, Sugár Gyula festő és Róth Zsuzsa pedagógus. Ez a csoport állhatott legközelebb Lakatos és Éri célkitűzéseéhez, és ha – valószínűleg – akadt is közöttük párttag, a névsor a DISZ apparátusa számára elfogadhatatlan volt.⁵

A huzavona tehát azonnal megkezdődött: a DISZ vezetése jól érezte, hogy „másképpen gondolkodók” jelentkeztek – Lakatos öntudatosan nem marxistának vallotta magát –, továbbá idegenkedtek Bessenyei György legalábbis szokatlan nevétől és gyanúsaként találták a programot.

A tervezetből, amelyet elsősorban Lakatos István állított össze egyértelműen kiderül, hogy szűkebb körű szakmai vitákat akartak rendezni, és olyan nyilvános előadásokat akartak tartani, amilyenekre azután a későbbi Petőfi Körben sor is került. Nagyon érdekes, hogy már az első tervezetben felmerült az üzemi előadások gondolata. Mindez az 1953–54-es belpolitikai változások hatását tükrözi.

1954. december 13-án a Thököly úti TTIT Klubban mintegy háromszázan jöttek össze. Szinte lehetetlen rekonstruálni, hogy kik voltak jelen a meghívottak közül, de az bizonyos – a vizsgálati iratok tanúsítják –, hogy felszólalt Komoly Péter, akkor a Népművészeti Intézet munkatársa, Antal Gábor újságíró, a *Magyar Nemzet* munkatársa, Vizinczei István, akkor a Színművészeti Főiskola hallgatója (1956 után emigráns író), Mikó Zoltán, a Hazafias Népfront munkatársa és így tovább.⁶

Lakatos István tartotta a bevezetőt, és a Bessenyei Kör elnevezést javasolta. Huszár Tibor ezzel nem értett egyet, de az iratokból nem állapítható meg, hogy indokolta-e álláspontját. Decemberben már felhők gyülekeznek a magyar politikai égbolton: a beavatottak sejtik, hogy végéhez közeledik Nagy Imre kurzusa, óvják a gyenge reform gyenge pozícióit, mások éppen a rákosista restaurációban érdekeltek. Lakatos és a maga pártonkívüli köre mit sem sejt mindebből. Ebben a politikai konstellációban hangzott el Lakatos 16 pontos program-

tervezete, még nem a Bessenyei Kör, hanem az (egyelőre) névtelen vitaklub programjaként.

A magyarság eredetéről szólt volna az első vita. Majd sorjában: Mit ér az ember, ha magyar. – Az őszinteségről. – A dogmatizmus mint a haladás kerékkötője. – A mai szovjet irodalom. – A mai olasz, francia, spanyol, angol, német irodalom, zene és művészet. – A mai olasz filmek. – A szép fogalma. – A mai tánczene. – Művészeti irányzatok mai irodalmunkban, festészetünkben, zenénkben. – Ifjúsági mozgalmak a két világháború között. – Népi irodalom. – Ifjúságunk erkölcsi állapota. – Miért nem tudnak alkotni egyes tehetséges művészeink? – Erdélyi autonóm terület. – A határon túl élő magyarság szellemi eredményei stb.

Kommentár aligha szükséges. Mintha a hatvanas-hetvenes évek „túrt” vitáinak címeit hallanánk. Nem meglepő e program olvastán, hogy Lakatosék ellen már ekkor felmerül a nacionalizmus és az irredentizmus vádja. Groteszk helyzetekről tanúskodnak a bűnügyi iratok: Lakatos előadásában Bessenyeit idézi, és a „mindkét ágon lévő” ifjúságról szól. A valóban régies nyelvezetű klasszikust félrehallják, és a funkcionáriusok jelentése szerint (de azt is feltételezhetjük, hogy így akarták hallani) a „hét hágon lévő magyar ifjúság egyesüléséről” esett szó, mintha Lakatos a Kárpátok hágóit emlegette volna.⁷ A történet tréfás, de ne feledjük, az ilyen tréfák igazán rosszul csattantak. Gondoljunk Kundera regényére.⁸

Az sem rekonstruálható, hogy ki volt az a mintegy 300 fiatal értelmiségi, aki elment a Hazafias Népfront Thököly úti helyiségébe. De a 6. jegyzetben említett irathalmazban elfekszik azok névsora, akiknek közreműködésére a rendezők számítottak. Írók, újságírók, egyetemi oktatók, tanárok, igen sok zeneművész és táncos, színész, történész, alig néhány jogász és közgazdász, valamivel több természettudós. A sok száz névből álló névsort itt ismertetni nincs hely, valamennyi személy azonosítása ma bizonyára nem is lehetséges, talán erre az akkori belügyi szerveknek sem volt ideje. Az bizonyos, hogy az akkori (és kikacsintva tegyük hozzá: a mai) szellemi élet színe-java szerepelt a listán, a névsor összeállítói nyilvánvaló szándékkal tágítani kívánták a párttag értelmiség körét, jöllehet a kommunistákat sem akarták kirekeszteni. Így szerepel a névsorban az akkor a pártközpontban dolgozó Köte Sándor történész, a DISZ-iskolán tanító Csatári Dániel és Oltványi Ambrus irodalomtörténész, Kormos István költő és a szabadnépes Fülöp János, a realista szobrász Somogyi Árpád és a modernista Jakovits József. A névsorban békésen fér még meg Fehér Lajos (a *Szabad Nép* szerkesztője, az MSZMP PB későbbi tagja) és Tardos Tibor, valamint a „vegyes” rovatban Tardos Márton és a nékoszista Kardos László. És Mándy Iván ugyanúgy, mint Csoóri Sándor. (A névsor szociológiai elemzésére érdemes lenne visszatérni. Jól tükrözheti, hogy 1955-ben kikre számítottak a hivatalos ifjúsági szervezetekben, kikre a pártonkívüli demokraták, hol lehettek az érintkezési pontok. Egy ilyen elemzés nem csupán a „ki volt kicsoda?”, hanem a „kiből mi lett?” kérdésre is érdekes válaszokat adhat.)

A Thököly úti összejövétel után, később – a vizsgálati iratok tanúsága szerint – kommuniké jelent meg a *Magyar Nemzet*ben, amely „országos viszonylatban megindult erjedésről számol be”. A politikai szervek vizsgálatot indítanak: kinek a bűne lehetett a hír közlése. A tettet nem találják meg. A már letartóztatott

Lakatost vallatják (1957-ben) ez ügyben is, de ő tagad, és a „bűncselekmény” elkövetőjét a *Magyar Nemzet*nél már nem lehetett leleplezni.

A felhalmozott politikai ellentétek (program, Lakatos nem marxista volta, a szereplők és a vezetés „túlzottan” pártonkívüli összetétele, a nemzeti kérdések hangsúlyozása és a falra festett nacionalizmus réme), valamint természetesen Nagy Imre bukásának előrevetülése 1955 elején szervezeti intézkedésekre késztették a DISZ vezetését. 1955 elején a DISZ vezetői Tánczos Gábort bízták meg a Petőfi Kör irányításával, a formailag még meg sem alakult klub megszervezésével,⁹ azt a Tánczost, akit akkor rehabilitáltak – miután a „rajkperes időben” eltávolították az ifjúsági mozgalomból – és éppen azzal, hogy marxizálja, bolsevizálja a Bessenyei Kört. Tánczos és Lakatos között ekkor komoly konfliktus támadt. Ilyen konfliktusos előzményekkel megterhelve alakult meg a Kossuth Klubban 1955-ben – most már hivatalos körülmények között – szigorúan a DISZ szervezeti keretein belül néhány héttel a márciusi határozat után, az immár Petőfi Körnek nevezett klub.¹⁰ A periratokban rendkívül sok szó esik arról, hogy megalakulását már teljesen manipulált módon szervezi meg a DISZ. Míg a DISZ a maga embereit időben meghívja, addig a Lakatos István névsorában szereplő személyeknek „elkészve” postázzák a meghívót.¹¹

Lakatos és Tánczos, sőt általában Lakatos és a Petőfi Kör vezetősége közötti konfliktus 1956 őszéig tartott. Kiss Károly költő 1956. október 7-én érélyes levelet írt¹² Tánczosnak, amelyben felszólította, hogy korrigálja a Petőfi Kör vezetőségének Lakatossal és Éri Istvánnal kapcsolatos magatartását. Mint Huszár Tibor idézett vallomásából is kitűnik, valószínűleg amúgy is sor került volna Tánczos és Lakatos szimbolikus kézfogására és politikai kibékülésére 1956 őszén.

A Lakatos-féle Bessenyei Kör – mint fentebb erről szóltunk – tehát nem pártirányítású és nem marxista-leninista (de nyilvánvalóan nem is militánsan antimarxista) értelmiségi vitafórum lett volna. Az elképzelés szervezeti rendszabályokkal történt megváltoztatása megakadályozta ennek a szándéknak a megvalósítását, és – mint erről már sok helyütt írtunk – a Petőfi Kör legelsősorban (ha nem is kizárólagosan) az úgynevezett nagyimrés pártellenzék vitafóruma lett. Nem az a pártszerű, közvetlen pártirányítás alatt álló szervezet, amelyet az ifjúsági szövetség apparátusa kívánt, de nem is az, amit Lakatos István és barátai akartak. Más kérdés, hogy a kor viszonyai között, abban a struktúrában, csak és kizárólag egy ilyen típusú és összetételű alakulat válhatott a monolitikus párt- és államszervezet erjesztőjévé, még akkor is, ha cselekvő szereplői nem is tudták (s ebben nem voltak/voltunk egyedül a történelemben), hogy mi lesz cselekedeteik következménye.

2. KÍSÉRLET A PETŐFI KÖR ÚJJÁALKÍTÁSÁRA A FORRADALOM UTOLSÓ NAPJÁN¹³

A Lakatos-féle kezdeményezésnek – egy év szünet után – lehetett volna folytatása, ha a forradalmat nem verik le. Érdekes fölidézni azt a – történelmet már nem formáló – eseményt, amelyre 1956. november 3-án délután került sor a Tervhivatal helyiségében, amit Kiss Árpád, a Tervhivatalnak a forradalom

idején kinevezett új elnöke bocsátott a Petőfi Kör rendelkezésére, vagyis a Petőfi Kör újjáalakítására tett kísérletet.

Sokan voltak jelen, legalábbis a november 3-i, délutáni politikai zűrzavarhoz képest okvetlenül sokan: mintegy harminc–negyvenen.¹⁴ A jelen voltak névsorát egyelőre nem sikerült rekonstruálni, de a politikai célkitűzésnek megfelelően a Petőfi körös pártellenzékien kívül a koalíciós korszak néhány ifjúsági vezetője is megjelent. Igen izgatott és bizonytalan hangulat uralkodott. A cél az volt, hogy a Petőfi Kör támogassa a Nagy Imre-kormány koalíciós politikáját és egy határozottan baloldali, népi, szocialisztikus, a Nagy Imre névvel fémjelzett új MSZMP-t is támogató, de mégis koalíciós alapon szervezze újjá sorait. A birtokomban lévő felhívásfogalmazvány¹⁵ bizonyossága szerint a Petőfi Kör fenntartja magának a jogot, hogy a választásokon is induljon.

A bizonytalanság indokolt volt: a szovjet csapatok özönlöttek Budapest felé, a parlamentben nem fejeződtek be a tárgyalások a magyar és szovjet kormány küldöttsége között, és senki sem tudhatta, megéri-e a másnapot. A politikai és katonai helyzetből következő bizonytalanságot tovább fokozta a feszültség, amelyet a forradalom törvényszerűen felerősített. A Petőfi Kör maga október 23-ig (mai kifejezéssel élve) a békés átmenet híve volt, és az első pillanattól kezdve Nagy Imre konszolidációs politikáját támogatta, a Petőfi Kör néhány vezetője ezt segítő fordult meg a pártközpontban (ottani ténykedésüknek nemigen volt kézzelfogható hatása), ugyanakkor – szinte kivétel nélkül – a forradalom első napjaiban Losonczy Gézával, Donáth Ferencsel és Vásárhelyi Miklóssal értettek egyet és nem a Gerő-féle vezetéssel időleges megegyezést kötő Nagy Imrével. Tánczos ennek a szellemében mondotta el a rádióban a fegyvernynyugvásra szólító beszédét, amelyet többen, közöttük Sánta Ferenc kifogásoltak november 3-án.¹⁶

A Petőfi Kör november 3-i felhívástervezete tükrözi az akkori pártellenzéki politikusok és szövetségeseinek politikai álláspontját és körvonalazza elképzeléseiket a lehetséges kibontakozás érdekében. Mindenekelőtt egyértelműen hitet tesz a „vérben fogant nemzeti forradalom” mellett. Míg egyértelműen köszönti a forradalom két legfontosabb vívmányát: a nemzeti függetlenség kivívását és a Varsói Szerződésből való kilépést, valamint a többpárti parlamentarizmust – utalva és megérezve a nép (az „utca”, a forradalmi bizottságok és munkástanácsok) hangulatát –, többször is elítélően szól a pártok „torzsalkodásáról”, a szakszerűtlenség térhódításának ezzel kapcsolatos veszélyéről, és óv a forradalom szülte nemzeti egység bomlásától. Hagyományaihoz méltóan rend- és konszolidációpárti, munkára szólít fel (egyértelműen szinte valamennyi forradalmi szerv november 3-i álláspontjával), toleranciát hirdet és európaiságot, beleértve és hangsúlyozva a Duna mentén élő kis népek egymásrataltságát és azt, hogy rendezni kell „a határainkon kívül élő magyar testvéreink helyzetét”.

A felhívás (hihetőleg többen fogalmazták, de szerzőjének vagy szerzőinek azonosítása eddig nem történt meg) logikusan a Rákosi- vagy Horthy-féle önkényuralom feltámasztására irányuló veszélyre is felhívja a figyelmet a hadsereg problémáját érintve.¹⁷ Egy mondat kiemelése szükséges még e (kissé hosszúra sikerült) felhívásból: „Távol áll tőlünk, hogy kisajátítsuk a forradalom előkészítésének teljességét, mint azt napjainkban számosan teszik, de méltóság-

gal és öntudattal valljuk és vállaljuk ebben a saját részünket. A Petőfi Kör egynek vallja magát a forradalom eszméivel”.¹⁸

Ezen a délutánon választották meg Jónás Pált, a MEFESZ egykori elnökét – aki sok évet töltött internálótáborokban – a Petőfi Kör elnökévé, aki sajnos ezt a funkcióját Magyarországon sohasem tudta betölteni. Kardos László javaslata az elnök személyére végül is nagyon eredményesnek bizonyult: Jónás Pál évtizedeken át az emigrációban a Petőfi Kör szellemiségét próbálta és tudta képviselni a legkülönbözőbb fórumokon, és sokat tett a magyar forradalom e „vonulatának” fennmaradásáért.¹⁹

3. A PETŐFI KÖR TEVÉKENYSÉGÉNEK KRIMINALIZÁLÁSA

1989-ben azt állítottam a Petőfi Kört idéző tudományos ülésen,²⁰ hogy az 1956. november 4-e utáni első hónapokban a Petőfi Kör tevékenységének kriminalizálása még nem kezdődött meg, és inkább csak „bírálatok” hangoztak el. Akkori megállapításomat revideálnom kell. Akkor csak a sajtóban közzétett és az általam „pufajkás-brosúra” irodalomnak nevezett közleményekre utaltam, és nem tekintettem kellőképpen a valóságos folyamatok mélyére. Ma egyértelmű, hogy a Petőfi Kör kriminalizálása már korábban megkezdődött. A pártvezetés jelentős csoportjai 1956 nyarán ebbe az irányba igyekeztek terelni a Petőfi Kör megítélését. Az iratok alapján megállapítható, hogy már 1957 elején mind a Petőfi Kör előzményeire, mind magára a Petőfi Kör tevékenységére vonatkozóan a BM Gyorskocsi utcai vizsgálati osztályán és a vizsgálatokat megelőző operatív-nyomozati eljárás során minden megtörtént, hogy a forradalom előzményeit is bűnvádi eljárás tárgyává tegyék.

Lakatos Istvánt 1957. március 27-én tartóztatták le. Az ellene folytatott eljárás során a belügyi szervek nagy figyelmet szenteltek a Bessenyei Kör tevékenységének. De szinte korlátlanul lehetne idézni a sok tízezernyi oldalt kitevő vizsgálati és perirathból, hogy ha bárhol, bárkinek kapcsolata volt (vagy lehetett) a Petőfi Körrel, az a nyomozás, a megfigyelés, a kihallgatás során a terhelő bizonyítékok között szerepelt.

A Lakatos Istvánt kihallgató vizsgálótisztet idézem: „Bemutatom Önnek a lakásán tartott házkutatás során lefoglalt Fialat Magyar Értelmiségiek Klubja alapszabály-tervezetét, továbbá a »Kedves barátaim« kezdetű és az »ez a klubunk jövőjéről az elképzelésünk« befejezésű beszédet. A felmutatott iratok azonosak-e azokkal, amelyeket Ön készített?»

Felelet: „Az előzőleg felmutatott iratok azonosak azokkal, amelyeket én készítettem”.

Így kriminalizálódott tehát például az a Klub-programtervezet, amely legális körülmények között, s nem valamiféle politikai szervezkedés szándékával készült, és meg sem valósult, de két évvel később mégis egy házkutatás „anyaga” és bűnügyi vizsgálat tárgya lett. Mégpedig egy olyan bűnvádi eljárás része, amelyben a vád először „csak” izgatás volt, amit azután „előléptettek” a BHÖ I. 2. paragrafusba ütköző államellenes tevékenységben való tevékeny részvételle. Ugyanígy lett vizsgálat tárgya az a már idézett meghívópiszkozat és névsor, amelyeket Lakatos István készített, és amelyeket azután a DISZ elsinkófált. A vizsgálati szervek javára kell írni, hogy 1957-ben már nem tették külön vád

tárgyává, hogy Lakatos egy Rákosi-kép hátuljára gépelte és kézzel javítva írta a meghívókat. De a Rákosi-kép is elfekszik a vizsgálati dossziében.

A rendőrnnyomozó százados a szigorúan titkosított bizonyítékhhoz csatolta a Petőfi Kör alakulására vonatkozó írásokat, meghívókat, működési szabályzatokat, a klub programtervezetét stb. És bár a vizsgálat során és a bíróság előtt kihallgatott tanúk nagy része inkább mentőtanúként funkcionált, mint a vád tanújaként, kényszerű részvételük az eljárásban tovább kriminalizálta a józan felfogás szerint kriminálisnak egyáltalán nem tekinthető folyamatot.

Az iratokban szerepel a következő mondat: „A fővárosi ügyészség fenti számú vádiratában Lakatos István terhelt ellen lényegében azért emelt vádat, mert terhelt, aki korábban a Petőfi Kör megalakítója volt, az ellenforradalmi események alatt az Igazság c. ellenforradalmi lap munkatársa lett.”²¹ Tehát a két cselekményt, mai kifejezéssel élve, „összecsúsztatják”.

A Petőfi Kör tevékenységének (többek között) ilyen kriminalizált eseménye volt a jugoszláv irodalmi est. Ez volt a Petőfi Kör egyik első, sokakat, de még nem nagy tömegeket vonzó rendezvénye. (A jugoszláv irodalmi est megrendezésének ötlete Lakatosé volt, aki azonban ekkor már nem vett részt a Kör munkájában.)²² Az esten Tánczos szólt a jugoszláv–magyar barátságról, és azt mondta – Sztálin ismert mondásából parafrázist alkotva –, hogy a „provokátorok jönnek és mennek, de a jugoszláv és a magyar nép barátsága fennmarad”. (Számos változatban emlegették azután ezt a mondatot, filológiai hitelességét nem őrzi jegyzőkönyv.) A DISZ vezetői, elsősorban Hollós Ervin, azonnal kifogásolták a provokatívnak nyilvánított mondatot, hiszen nyilvánvaló volt, hogy a „mennek” már Rákosira utalt.

Nem is kétséges, hogy a Petőfi Kör tevékenységének csúcspontja a sajtóvita volt.²³ A kutatás számára feltáruló szigorúan bizalmas és titkos jelentések – miután a vita titkosított jegyzőkönyve napvilágra került – lényegesen új információt nem adnak. Néhány részletkérdésre mégis érdemes felhívni a figyelmet. A sajtóvita jegyzőkönyvét az írásos dokumentumok bizonyossága szerint is azonnal zárolták. Ezt a feladatot Kukucska János, a pártközpont munkatársa látta el (akiről az az anekdota járta, hogy amikor áthelyezték a pártapparátusból a *Szabad Nép*hez, megkérdezték tőle, hogy a Kukucska az a foglalkozása vagy a neve.) Kukucska János ekkor az agit-prop. osztályon dolgozott, és órákon belül eljutott hozzá a Fővárosi Taxi Vállalat pártszervezetének a VIII. kerületi pártbizottság számára írt jelentése, miszerint a vita után egyesek arról beszélgetnek az őket szállító taxiban, hogy ki milyen funkciót vállal visszakerülése után a lapok szerkesztőségében. Aligha kell bizonyítani, hogy akkor ezek a taxisok nem pusztán hangulatjelentéseket adtak, illetve hogy a jelentéseknek több funkciója is volt. Itt már egybemosódik a „pártmunka” és az államvédelmi tevékenység.

Ekkor intézkednek annak érdekében, hogy a sajtóvita jegyzőkönyve, ez a történelmi dokumentum évtizedekig páncélszekrények mélyén feküdjön. „Azonnal intézkedtem – írja Kukucska – Hollós elvtárral beszélve, hogy feltétlenül biztosítani kell, hogy a jegyzőkönyv a párt vezetőit kivéve ne kerülhessen mások kezébe.”²⁴ Az intézkedést követően Szikossy Ferencet, a zseniális gyorsíróat azonnal felrendelték a DISZ központjába és még saját kezűleg írt stenogramját is elkobozták tőle.²⁵

A sajtóvitát követő napon, tehát a poznani felkelés napján, június 28-án összeült a Politikai Bizottság, hogy megtárgyalja a sajtóvita tanulságait. Itt foglalmazták meg a Központi Vezetőség határozatának tervezetét, amelyet azután a KV június 30-án jóváhagyott, s amelynek az eredetitől némileg eltérő változata jelent meg az újságokban.

Eddigi ismereteink szerint az MDP Központi Vezetősége június 30-án csupán rövid információs ülést tartott, ahol Rákosi előterjesztette a Politikai Bizottság álláspontját, és azt formálisan jóváhagyták. (A június 30-i üléssel nemigen foglalkozott a kádárista történetírás. Senkinek sem fűződött érdeke ahhoz, hogy az utolsó Rákosi által vezetett KV-ülést elemezze.²⁶) Rákosi igazi fenyegető beszámolót tartott, bejelentette, hogy megelőzően Moszkvában járt Gerővel, Hegedüs András miniszterelnökkel és Berei Andorral, az Országos Tervhivatal elnökével, ahol csúcstalálkozón vettek részt az európai népi demokratikus országok párt- és kormányképviselőivel. Rákosi részletesen és nyilvánvalóan utalva a magyarországi helyzetre számol be arról, hogy Hruscsov keményen bírálta a lengyel vezetést, többek közt amiatt, mert eltúrték a titkos beszéd terjesztését, sőt 200 zlotyért történő árusítását is. Majd idézi – megint nyilvánvalóan célzatosan – Hruscsovot: A moszkvai energetikai intézet pártszervezetében négy tudományos munkatárs ellenforradalmi jellegű kijelentéseket tett és ezért kizárták őket a pártból. És bár az intézet igazgatója telefonon felhívta Hruscsovot és arra hivatkozott, hogy a kizártak igen tehetséges emberek, Hruscsov azt felelte, hogy a kizáráson túlmenően mérlegelés tárgyává teszi letartóztatásukat, mert a párt harcolni fog mindenkivel szemben, aki ilyen útra tér.

Rákosi ilyen *captatio benevolentiae* után tér rá a Petőfi Kör sajtóvitájának a rövid ismertetésére, amelyhez a Központi Vezetőség 28 (!) tagja szólt hozzá. A határozatot egyhangú szavazással hagyták jóvá. Rákosi zárszavában szinte pánikhangulatban közli: „Két váratlan esemény történt az utóbbi időben, a poznani esemény és az újságíró vita. ... Én már legszívesebben ma este tíz órakor leköszöltetném a határozatot a rádióban, hogy lássák, a Központi Vezetőség határozott és egységes.”²⁷

A hangulat és a berögződött pártfegyelem ismeretében nem meglepő, hogy a Központi Vezetőségnek az a három tagja, Horváth Márton, Nógrádi Sándor és Vas Zoltán,²⁸ akik a sajtóvitán három nappal előbb felszólaltak is csatlakoztak. Ha nem is azonos hangnemben és nem is azonos retorikával, de hűségnyilatkozatot tettek.

Az esemény kriminalizálása lényegileg már ekkor megkezdődött. Rákosi azonnal megtalálta az ellenséget. „Megállapítást nyert, hogy a többség hamisított meghívóval jelent meg, és már órákkal a megnyitás előtt elfoglalta a termet. A megjelentek között külföldi újságírók is voltak, akik fényképfelvételeket csináltak.”²⁹ Rákosi leggroteszkebb vádja a következő: „A felszólalók egy része gondosan elkészített, leírt (!) felszólalásban támadta a pártvezetést, a pártot.”

Természetesen Gerő tovább szítja az indulatokat. Felszólalásában közli, hogy a Petőfi körü vita színhelye előtt két nyugati imperialista követség kocsija is ott állt, és a Szabad Európa Rádió 24 órán belül pontosan visszaadta Déry beszédét. Gerő elmondja, hogy Szuszlovnak már „felvetettük, nem tudjuk bizonyítani, hogyan függ ez [mármint a Petőfi Kör] össze a nyugati imperialista körökkel.” Mire Szuszlov helyes útmutatást adott: „Vegyék elő a Szabad Európa

adását és a többi nyugati hírforrásokat, hasonlítsák össze ezeknek [mármint a Petőfi körösöknek] a fellépésével, és akkor majd megtalálják az összefüggést. Politikai kérdés ez mindenekelőtt, másik dolog az államvédelem.”³⁰

Kossa István külön kirohant egyes deményisták megjelenése ellen. Demény Pál ekkor még börtönbüntetését tölti, híveinek felbukkanása egy nyilvános politikai gyűlésen így nyilvánvalóan ellenforradalmi irányzatú cselekmény, nem politikai, hanem államvédelmi ügy. A jegyzőkönyv szerint egy bizonyos Grisics, valószínűleg az internálótáborból szabadult Gimes-Gischitz Endre, volt ott és „szervezte” Kossa szerint a „frakciót”.³¹

Ezt követően a Petőfi Kör vezetőségét önkritikára akarták kényszeríteni. A kommunista mozgalom történetében ritka eset, hogy egy pártirányítás alatt álló szervezet nem hajlandó önkritikát gyakorolni, ha erre a mindenható párt vezetése felszólítja. A Petőfi Kör vezetőségének határozattervezetét először 1988-ban sikerült közzétenni.³² Vélelmezett háttértörténetét egy most már megtekinthető pártokmány is igazolja, nevezetesen Egri Gyulának, a Központi Vezetőség egyik titkárának jelentése a Politikai Bizottságnak: „Megjegyzem, hogy e nyilatkozatot már háromszor vagy négyszer dolgozták át, és ezután sem írták bele, hogy egyetértenek a KV június 30-i határozatával. A korábbi változatok még rosszabbak voltak. A sajtóban való leközlését nem helyeslem.”³³

Azt hihetnők, hogy Rákosi leváltása után a Petőfi Kör helyzete és a Petőfi Körrel kapcsolatos hivatalos álláspont megváltozott. Rákosi bukása után a gyakorlat valóban kedvezően módosult, hiszen ősszel a hosszabb nyári, valójában politikai szünet után a vitákat folytatni lehetett. Az egykori hivatalos irodalom idevonatkozó állításával szemben a Belügyminisztérium nem tiltotta be a Petőfi Kört, amely nem volt jogi személy, így formai betiltására nem is lett volna szükség. Elegendő volt a pártutasítás, hogy működését szeptember közepéig felfüggeszék.

Rákosi bukása után a közvélemény és különösen a pártértelmiség azt várta, hogy legalábbis újragondolják a pártellenzék eme talán legfontosabb fórumának a szerepét. De nem történtek változások. A DISZ Intéző Bizottsága 1956. július 21-én, tehát a Rákosit leváltó központi vezetőségi ülés után két-három nappal határozatot hoz Tánczos leváltásáról és javasolja a pártból való kizárását. Ha formailag pártkeretek között zajlik is, de egy év múlva, 1957-ben már a vizsgálati iratokban szerepel Kálmán Éva orvosnőnek Tánczoshoz írt 1956. július 4-én kelt levele, amelyet „Szigorúan bizalmas” jelzéssel azonnal 14 példányban küldtek szét a politikai vezetésnek, valamint az a megbeszélés, amelyet Tánczos és a DISZ két vezetője, Gosztonyi János és Kelen Béla folytatott a Kéményseprő vendéglőben, 1956. július első napjaiban, amelynek során Tánczost önkritikára presszionálták.³⁴

Az álláspontok változatlanságát jelzi a DISZ Intéző Bizottságának megbeszélése a párt új első titkárával július 31-én, amelyről Gerőnek csak egy megjegyzése maradt fenn³⁵. De a megmerevedett, szklerotikus magatartást tükrözi az a levél is, amelyet Gerő Kádárnak írt 1956. augusztus 29-én, és amelyben azt javasolja, hogy a PB foglalkozzon a DISZ IB által tervezett rendszabályokkal.³⁶ Gerő tökéletes politikai vakságát bizonyítja, hogy ebben a levelében azt szorgalmazza, 1957-ben tűzzék napirendre a DISZ általános kérdéseit, és a „burzsoá

nézetek befolyását ifjúságunk soraiban.” Gerőtől persze nem lehet számon kérni, miért nem tudta, hogy két hónap múlva fegyveres felkelés és forradalom fog kirobbanni. De nagyonis figyelemreméltó, hogy Gerő 1956. augusztus 29-én tökéletes nyugalommal szemlélte az eseményeket és úgy gondolta, hogy majd valamikor 1957-ben ezt az általános problémát a szokott bürokratikus szellemben napirendre lehet tűzni.

Nem hiszem, hogy megalapozatlan lenne azt állítani, hogy a forradalom utáni politikai pereket 1956-ban kezdték megalapozni, és a forradalom előtti politikai tevékenységet, ami túlnyomórészt az ország teljes nyilvánossága előtt zajlott, nemcsak utólag kriminalizálták. Az 1956 előtti úgynevezett operatív iratokba eddig a kutatók nem kaptak még betekintési lehetőséget. Így változatlanul nem lehet tárgyszerű álláspontot kialakítani abban a régen vitatott kérdésben, hogy készítettek-e Rákosiék uralmuk végén különböző letartóztatási listákat, lett légyen az 270-es vagy 400-as.³⁷

Fel kell tennünk a kérdést, hogy mindezek után vajon miért nem rendezték meg azt a politikai pert, amely a Petőfi Kört mint olyat ültette volna a vádlottak padjára. A kérdésre ma okadatolt iratok alapján nem lehet válaszolni. De a kérdés fontos. Hiszen volt Lakatos-per, amelynek még a Petőfi Kör előzménye is a tárgyát képezte. Volt Haraszi és társai per, amelyben Tánczos Gábort szinte száz százalékgig Petőfi körű tevékenységével vádolták. (Nem is nagyon vádolhatták mással, miután november 4-én reggel bement a jugoszláv követségre. A követségről általa kiküldött egyetlen levél kevés lett volna a 15 éves ítélethez.) És annak ellenére nem rendeztek ilyen pert, hogy a Petőfi-körös tevékenységet igen nagyszámú eljárásban tették a vád tárgyává és igen sok Petőfi körös ült börtönben. „Perttechnikailag” szétszórták őket.

Feltételezhető, hogy önálló Petőfi Kör-per nehéz lett volna konstruálni. És bár a döntések mindvégig szubjektívek voltak, hogy kit tartóztattak le és kit nem, egy különálló perben összekeveredtek volna azokkal, akik véglegesen szakítottak a párttal. Mindez zavarta volna a konstrukciót. Ugyanakkor okvetlenül jelentékeny szerepe volt a megtorlásban mindazon volt ifjúsági és pártfunkcionáriusok bosszúvágyának, elfogultságának, sajátos ismereteinek és sajátos beavatkozásainak, vonzásainak és taszításainak, akik a forradalom leverése után vezető szerepet töltöttek be az újjászervezett állambiztonsági szolgálatban.

FÜGGELÉK

A Petőfi Kör 1956. november 3-i felhívásának tervezete

Kedves Barátaink! Petőfi Kör tagjai és barátai! Ifjú forradalmárok! Diákok! Munkás és paraszt ifjak!

A vérben fogant nemzeti forradalom diadalmaskodott. Kiegyenesedett a nemzet gerince, s fegyvert ragadott ökle. Magasra csapott a zsarnokság és megtévesztői, a Rákosi–Gerő

klikk elleni gyűlölet és elsöpörte őket. Népünk valamennyi sorskérdése: helyünk a világban, országunk gazdasági és politikai arculata, nemzeti kultúránk megújítása, a forradalom tüzeiben született új közéleti erkölcsünk kiteljesítése és megóvása mindenféle szennytől – megannyi húsunkba vágó kérdésként, megoldást, vitát, eszmecserét követelő kérdőjelként áll a győzelmes forradalom serege előtt. A demokratikus Magyarorszáért, az önkény és zsarnokság lerombolásáért s a nemzeti forradalom győzelméért fegyverrel, szóval a páratlan egységbe forrt népi rokonszenvvel küzdő népünket érettnak és nagykorúnak valljuk arra, hogy önmaga fogalmazza meg a választ társadalmunk sorskérdéseire.

A győzelmes forradalom a tisztaszívű, a nemzet függetlenségét és becsületét védelmező, a haza sorsát emberek fölé helyező ifjúság forradalma volt. E forradalmi ifjúság eszmélkedésének, önmagára találásának, szolidaritása kovácsolásának nagyhatású fegyvere volt a Petőfi Kör. Vitái visszhangoztak az országban. Vitáin szót értettek egymással a Rákosi-önkénnyel szembeforduló kommunisták és katolikusok, népiesek és radikális polgári demokraták, Karácsony Sándor követői és a cserkészek. A forradalmat előkészítő s a fegyveres harccal logikusan betetőző nemzeti és demokratikus felvilágosodás erjesztője volt a Petőfi Kör. Híveit az önkény csapásai és rágalmai nem csökkentették, hanem sokszorozták. Tagjai és barátai közül számosan ragadtak fegyvert. Távol áll tőlünk, hogy kisajátítsuk a forradalom előkészítésének teljességét – mint azt napjainkban számosan teszik –, de méltósággal és öntudattal valljuk és vállaljuk ebben a saját részünket. A Petőfi Kör egynek vallja magát a forradalom eszméivel. Érettünk [sic!] küzdött, akar küzdeni ma is – szabadon, világos és értelmes szóval, az országot behálózó szervezettel. Petőfi nevével indultunk, Petőfi és Vasvári örökét vállalva szálltunk harcba. Ezt tesszük ma is. Az emlékezetes és gyalázatos június 30-i határozat után a Petőfi Kör vezetősége akkor nyilvánosságra nem hozható határozatában – ezt írta...³⁸

Zászlónkkal, Petőfi zászlajával újra és újra találkozott az önkény napjaiban is ifjúságunk és úgy véljük nem is akar többé megválni tőle. Nemcsak most, a forradalom győzelme után emeljük föl tehát szavunkat – mint annyian, akik az ifjúság s a forradalmi nép harcának hullámain akarnak most magasra lendülni. Valljuk, hogy a Petőfi Kör olyan forradalmi erkölcsi és politikai tőkét halmozott föl, amelynek hatnia kell a demokratikus kibontakozás menetére, népünk forradalmi harcában és teremtő munkájában fogant vívmányaink megőrzésére.

Hozzátok fordulunk a forradalomért harcoló és azzal rokonszenvező középiskolások és egyetemisták, a nemzet sorskérdései iránt tudatos felelősséggel viseltető munkás és paraszt ifjak, a Petőfi Kör korábbi büszke és tiszta hagyományaira támaszkodva teremtsük meg együttesen a Petőfi Kör országos szervezetét, politikai tömörülését.

A Petőfi Kör olyan pártoktól független és szükségképpen korlátozott érdekeiktől nem befolyásolt eszmei-szellemi centrummá óhajt válni, amely a forradalom s a kibontakozás plebejus-demokrata közvéleményének és szárnyának a középpontja. A korszerű tudományosság, szakszerűség és a humanitás alapján és szellemében az önálló, semleges, demokratikus és közérkölcseiben tiszta Magyarorszáért küzd. Ezt vallja fő céljának s ez szabja meg a pártokhoz való viszonyát. Nem a koalíciós pártokhoz igazodik, nem köti le magát egyetlen kizárólagos szempont és megoldás, egyetlen művészeti és politikai irányzat mellett sem, hanem a politikai élet élén kíván haladni annak erjesztő, előreserkentő gócaként. A sokoldalú állásfoglalás és mérlegelés, az avatott hozzáértés s a különböző nézetek és felfogások legteljesebb tiszteletben tartásának és összevetésének fórumaként akar élni és működni. Vitáiban, tevékenységében csak a magyar nép és ifjúság sorskérdéseiből indult ki s a magyar demokrácia érdekei vezérlik. Szabad vitafórum lesz, amely a közélet, művészet, kultúra, szaktudományok, iparunk és mezőgazdaságunk,

ifjúságunk s értelmiségünk életének valamennyi égető kérdését a nemzet közvéleménye elé kívánja tárni és megoldásra segíteni.

Céljait napi és hetilap, valamint folyóirat kiadásával, a Gondolat Könyvkiadó eszközeivel, vitákkal, tudományos táborozásokkal és konferenciákkal, szociográfiai vizsgálatokkal stb. óhajtja szolgálni. Munkájában a Petőfi Körök intézményekben, egyetemeken, városokban, üzemekben és falvakban létrehozott hálózatára támaszkodik.

A körök tagjai lehetnek a magyar ifjúság és értelmiség mindazon tagjai, akik úgy vélik, hogy törekvéseinknek s céljainknak leginkább megfelel mindaz, amit szándékainkról kifejtettünk – kivéve azokat, akiket a néppel szembeni súlyos vétkek terhelnek. Tagjaink sorában szívesen fogadjuk a többi demokratikus pártok képviselőit és mindazokat, akik nem akarnak pártkeretekben elhelyezkedni, mert úgy vélik, hogy a pártok torzalkodása, pozícióharca ismét a szakszerűtlenség, dilettantizmus térhódításához és a forradalom szülte nemzeti egység bomlásához vezet. A Petőfi Kör kinyilvánítja, hogy jogot formál képviselőinek jelölésére a szabad választásokon.

Nemzeti és társadalmi újjászületésünk hajnalán, népünk megújulásának történelmi körülményei között a Petőfi Kör a következő közéleti tennivalók támogatását tartja kötelességének.

1. A szabad, független és semleges Magyarország megteremtése érdekében népünk óhaját kifejezve egyetért a magyar nemzeti kormány meghirdetett nemzeti külpolitikájával, Nagy Imre miniszterelnök intézkedéseivel, amelyek a szovjet csapatok kivonását és hazánknak a Varsói Szerződésből történő kilépését követelik.

Ugyanakkor semmilyen újabb megszállást nem kívánunk, bárki bármilyen indokkal, csábos érvekkel kísérel meg ezt elfogadhatóvá tenni. A népek csomópontjában fekvő hazánk évezredes történelme folyamán gyakran vált a hódító nagyhatalmak kitaposott országútvá, annak kincsei a tatár, török, Habsburg, német, orosz hódítók játéklabdájává. Népünk, fiatalságunk, a magunk véréből öntözve most szökkenhet szárba a magyar szabadság fája. Legdrágább kincsünket nem akarjuk ismét eltékozolni, hazánk függetlenségének, szabadságának ügyét nem akarjuk ismét a hódítók osztzkodási tárgyává tenni.

Történelmünk parancsszáva hallgatva a Duna mentén élő kis népek egymásra utaltságának tényét figyelembe véve valljuk: hazánk függetlenségének biztosítéka önerőnk mellett az egyenjogúság, kölcsönös bizalom elvein alapul, a Duna-medencei kis népekkel való együttműködés megteremtése lehet.

Ezért szükségesnek tartjuk kijelenteni a Duna-medencében, határainkon kívül élő magyar testvéreink helyzetét és sorsát a demokrácia, az egyenjogúság szellemében rendezni kell. Mindezt nem a fegyverek erejével, hanem a környező államok másajkú népeinek okos megfontoltságával, a nemzeti érdekek kölcsönös figyelembevételével, a történelem évszázados tanulságaiból fakadó érvek meghallgatásával kell elérni.

2. Hazánk felemelkedése, gyors szellemi és gazdasági felvirágzása érdekében közéletünk legsürgetőbb feladatának a rend, béke, nyugalom azonnali megteremtését tekintjük. Az üzemek, hivatalok, tudományos intézmények, egyetemek munkájának további szüneteltetése a gazdasági éhínség, a szellemi javak eltékozlásának veszélyét vetíti múltatlatlanul elénk. Nemzeti és társadalmi felemelkedésünk, megújulásunk, előttünk álló lehetőségeink kihasználását, forradalmunk eredményeinek megvédését, hazánk jóhírének öregbítését nem az anarchia, a vandalizmus, a forradalom hiénáinak önkényeskedése, hanem a rend, a szervezethez, a bűnösök törvényes úton történő felelősségrevonása segíti elő.

Ezért nemzetünk további sorsa feletti aggodásunkat kifejezésre juttatva kérünk mindenkit a munka megkezdésére, a rend, nyugalom, béke helyreállításában való közreműködésre, hazánk gyors szellemi és gazdasági felvirágoztatásának biztosítására.

3. A demokratikus Magyarország megteremtése érdekében szükségesnek tartjuk a demokratikus szabadságjogok biztosítását és kiterjesztését mindenekelőtt a forradalom barikádjain harcoló népi ifjúság és nem a Rákosi- vagy Horthy-féle restauráció érdekében. Értve és megértve névadónk Petőfi Sándor és a márciusi fiatalok szellemi hagyatékát, valljuk: a demokratikus Magyarország nem az önző és társadalmunk egyes rétegeit, kisebbségeit kifejező pártérdekek közötti csatározás és alkudozás útján, hanem csak a nemzet egésze érdekeinek megfelelően alkotmányos alapon, a népképviselési elv biztosítása révén a közérkölcös kérdéseinek nyilvánosság előtt történő kereteiben biztosítható.

4. Mindenféle tekintélytiszteléssel, a régi és újonnan létesített pártok csálhatatlannak minősített dogmaival szemben a gondolatszabadság, az európai színvonalú látókör, a különvélemény tiszteletbentartása és alkotmányos biztosítása mellett foglalunk állást. Ezért szakmai vitáinkon kívül szükségesnek tartjuk a nemzet és ifjúság sorskérdéseinek széles körű viták alapján történő megválaszolását, a népszavazás rendszerének, mint a közéleti nyilvánosság és a nép igazi véleménye egyedüli formájának biztosítását.

5. Biztosítékokat kívánunk arra vonatkozóan, hogy a fegyveres erőknél a demokratikus és nemzeti szellem érvényesüljön. Ezért, véleményünk szerint a fegyveres erők személyi állományának kérdéseit nem lehet az önző pártérdekek marakodási tárgyává tenni, hanem itt egységesen a személyes rátermettség és felkészültség döntson. Ez az egyetlen biztosítéka annak, hogy a hadsereg a forradalom napjaihoz hasonlóan továbbra is a magyar nép mellett fog állni és nem válik a Rákosi- vagy Horthy-féle önkényuralom feltámasztására irányuló erők eszközévé.

JEGYZETEK

1. A desztalinizáció problémái Magyarországon 1953-1956. c konferencián elhangzott előadás alapján. A konferenciát a Politikatörténeti Intézet, Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete, az MTA Történettudományi Intézete és a Politikatudományi Társaság rendezte 1991. november 12-én.
2. Interjú Lakatos Istvánnal. Készítette Hegedűs B. András, 1984. Oral History Archivum, 326. sz. Szerző röviden megemlékezett az „elfeledett” Bessenyei Körrel az 1986. december 5–6-án Budapesten rendezett nem hivatalos tudományos konferencián. (*Az 1956-os magyar forradalom előzményei, alakulása és utóélete*, Bp. 1987. számizdat, 13. p. Első legális kiadása megjelenés alatt.) Lásd még: Hegedűs B. András: A Petőfi Kör – a reformmozgalom fóruma 1956-ban. *Világosság*, 1989. 1. sz. és in: *A Petőfi Kör világi hítelei jegyzőkönyvek alapján*, I. kötet, Kelenföld. Bp., 1989.
3. Jelen tanulmány megírása után, de publikálása előtt jelent meg a *Kortárs* 1992. 2. és 3. számában Lakatos István: Periratok 1957/58. c. visszaemlékezése. Gondolataim és nézeteim, illetve Lakatos visszaemlékezése között – számomra úgy tűnik – teljes összhang tapasztalható. Lásd még: Vizsgálati dosszié Lakatos István népi demokrácia elleni mozgalom ügyében. 10-51870/57. sz. Belügyminisztérium, II/8. osztály.
4. A letartóztatást megelőző operatív-nyomozati iratokat és különösen az 1955–56-os államvédelmi iratokat eddig nem tudtuk tanulmányozni.
5. A névsort a Déry Tibor és társai elleni vizsgálat operatív iratai között lelte meg Ständeisky Éva, akinek itt mondok köszönetet. (Új Magyar Központi Levéltár, XX-5-h. 26. kötet. „Lakatos István anyagából”)
6. A nevek a vizsgálati iratokban bukkantak fel. Nyilvánvaló, hogy említésük valamiféle tendenciát is jelezhetett, nem okvetlenül a megnevezettek voltak a hangadók.
7. Lakatos István „önvallomásában” írta le az esetet 1957. március 20-án a BM vizsgálati osztályán a Gyorskocsi utcában.
8. Kundera: *Tréfa*. Európa. Bp. 1968. (1988!)

9. A belügyi vizsgálatnak persze nem volt érdeke, hogy Tanczos kinevezését túlságosan firtassa. Hiszen Tanczost Hollós Ervinnek, a DISZ KV akkori titkárnak legalábbis engedélyével, de inkább hathatós közreműködésével állították a Petőfi Kör élére. 1957-ben Hollós már a BM-ben alezredesi rangban a vizsgálatok egyik irányítója, és a ránézve kellemetlen mozzanatokra nem akarja ráirányítani a figyelmet. Még az akkori törvényességet ismerve is meglepő, hogy Hollóst „közönséges” tanúként hallgatják ki Tanczos vizsgálata során. V. 150.001 sz. vizsgálati dosszié, 5. kötet, 142–152. p.
10. Megemlítenéd, hogy a Petőfi Kör alakulásán jelen volt és felszólalt Pongrácz Kálmán, a Fővárosi Tanács akkori elnöke is. A DISZ budapesti vezetői az esemény súlyát akarták ezzel növelni.
11. Lásd erről Lakatos István interjúján kívül L.I. már id. visszaemlékezéseit és Huszár Tibornak ott közölt tanúvallomását. Szükséges itt hangsúlyozni, hogy az 1955-ben a Lakatos ellen – nem okvetlenül megengedhető eszközökkel – eljáró Huszár, a bíróság előtt tett vallomásában Lakatos javára állítja, hogy „első pillanatban megmondta, hogy ő nem marxista”, ami eleve kizárja az illegális összeesküvésnek még a feltételezését is és elismeri, hogy 1956 szeptemberében „olyan közvélemény alakult ki, hogy L. I.-nak adminisztratív módon való kizárása nem volt helyes”. (*Kortárs*, i.m. 123. p.)
12. Oral History Archivum, 59. sz. Kiss Károly életútinterjúja, készítette Hegedűs B. András, 1988–1991. A levél másolatát K.K. rendelkezésemre bocsátotta, amiért itt mondok köszönetet.
13. A Petőfi Kör újjáalakítására tett kísérletről alig esett szó az elmúlt évtizedekben. A már idézett 1986. évi konferencián Szalai Pál hívta fel a figyelmet arra, hogy Molnár János („Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban” c. könyvében, Akadémiai, Bp. 1967.) megemlíti az eseményt. (Szamizdat kiadás, 19. p.) A november 3-án elkészült nyilatkozatról azonban Molnár nem tesz említést. A nyilatkozatról – ha nem tévedek – első alkalommal e tanulmány szerzője szolt a Magyar Televízióban 1991. november 3-án az „Aznapi történet” c. dokumentumfilmsorozatban. A szöveget először itt közöljük.
14. Érdekes az ember memóriája. Lakatos bizonyára jól emlékezett arra, hogy erre az ülésre én hívtam meg őt. Magam nem emlékeztem erre. 1957. március 20-án írt önvallomása szerint „az utcán találkoztam a kör vezetőségének egyik tagjával, ha jól emlékszem Hegedűs (B.) Andrásal, aki meghívott, hogy vegyek részt a november 3-i ülésen. Erre az ülésre elmentem, végighallgattam, de ott nem szólaltam fel.” (*Kortárs*, i.m. 25. p., ill. id. vizsgálati dosszié, 27. p. Kézírással.)
15. Az eredeti gépirat másolata azóta van birtokomban, megőrzésének körülményeiről *Az iratok sorsa* címmel írtam A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján c. sorozat I. kötetében. Kelenföld-ELTE, Bp. 1989. 7. p.
16. Tanczos Gábor, a Petőfi Kör titkára október 25-én 16.48 órakor olvasta fel felhívását a Petőfi Kör vezetősége nevében. Sánta azt is kifogásolta, hogy Tanczos a vezetőség tudta nélkül beszélt a rádióban. (In: *A forradalom hangja, Magyarországi rádióadások 1956. október 23.–november 9. Századvég–Nyilvánosság Klub*, 1989. 73. p.)
17. A horthysta restauráció veszélyére nemcsak ebben a politikai körben hívták fel a figyelmet. A Rákosi börtönéből szabadult Kéthly Anna, a Szociáldemokrata Párt elnöke a *Népszava* 1. számában, november 1-jén megjelent beköszöntőjében írja: „Gondoljanak vissza a dolgozó tömegek az 1919 augusztusával kezdődő szenvedéseikre, az ártatlanokat sújtó megtorlásokra, a felére lenyomott bérekre, a fehér börtönökre és internálótáborokra. Az egyik börtönből kiszabadulva, ne engedjünk ebből az országból egy másik börtönt teremteni...” (1956. *A forradalom sajtója*.)
18. Lásd a Függelékben.
19. A Petőfi Kör „emigránsainak tevékenysége külön tanulmányt érdemel. Csak utalunk az „Október 23.” c. lapra, amelyet „a Petőfi Kör a forradalmi szervezetek támogatásával” adott ki New Yorkban 1958-tól magyar és angol nyelven., vagy „Az Igazság a Nagy Imre ügyben” c. kiadványra, amelyet az Európai Petőfi Kör adott ki Brüsszelben, 1959-ben (Hasonmás kiadása megjelent a Századvég és a Nyilvánosság Klub gondozásában, Bp. 1989.) stb.
20. *Mozgó Világ*, 1989. 8. 99. p.
21. Budapesti fővárosi bíróság. T.B.I. 8060/1958/2. (A bíróság előkészítő ülésének jegyzőkönyve, Lakatos-iratok, 385. p.)
22. Az akkori lehetőségekhez képest a legrészletesebben Ember Mária írt az eseményről Jugoszláv irodalmi est címmel a *Magyar Nemzet* 1956. április 4-i számában.
23. *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján*, IV: Partizántalálkozó–Sajtóvita, Szerk. Hegedűs B. András és Rainer M. János, Múzsák–56-os Intézet. Bp. 1991.

24. MDP KV Agit.prop.osztály. Feljegyzés. 1956. július 2. Politikatörténeti Intézet (továbbiakban: PI) Levéltára. 276.f.61/801.sz. (Aláírás: Kukucska. Nógrádi Sándor, a KV agit.prop. osztályának vezetője a feljegyzést még aznap felterjeszti Ács Lajosnak és Rákosinak.)
25. A hiteles jegyzőkönyvből először a szamizdat Beszélő 18. száma közölt részleteket. *Beszélő Összkiadás*, Szerk. Havas Fanny, Bp. 1992. II. kötet, 532. p.
26. Ólmosi Zoltán: A Petőfi Kör sajtóvitája és a hatalom. 1956 nyara c. tanulmánya a *Múltunk* 1990. 1. számában már a rendszerváltás után jelent meg.
27. A K.V. június 30-i ülésén elhangzott tájékoztató, R/714– 5. p.62. PI Levéltára.
28. Vas magatartását leginkább a következő mondat jellemzi: „Taktikai okokból, politikai okokból nem tartom helyesnek a határozat meghozatalát, de mert nyilvánvaló, hogy az elvtársak többsége a határozat mellett van, én is erre szavazok, hogy ezzel is dokumentáljuk a párt egységét a Szovjetunió mellett”. (Az MDP KV 1956. jún. 30-i ülése, Jegyzőkönyv, 21. p. PI Levéltára).
29. Uo. 13. p. A stencilezett meghívók másolása persze az akkori technikával sem okozott nagy nehézséget. Tény, hogy a kb. 1000 főt befogadó terem már órákkal a vita kezdete előtt megtelt és este 6 óra körül 6-7000 ember tolongott a Tiszti Ház előtt, a lépcsőházban, az udvaron és a termekben.
30. Uo. 60. p. Megjegyzendő, hogy Gerő feltehetően a KV-ülést megelőzően beszélt a Petőfi Körrel Szuszlovval. Nincs tudomásunk arról, hogy június 28-30-a között Szuszlov Budapesten járt volna.
31. Erdemes Kossát hosszabban idézni, mert kitűnik differenciálatlan és szinte mániákus indulata a deményisták ellen: „A deményisták elhelyezték embereiket, a Demény-frakció ott volt teljes létszámban. Figyelték, hogy mit csinál a Grisics [sic!] és ők is azt csinálták. ... Ott látjuk ezeket az elemeket a gyűléseken. Akkor a deményistákat is rehabilitáljuk. Ebben én nem volnék benne. Ezek rendőrspiclik voltak a Horthy-rendszerben. ...” (Uo. 56. p.)
32. In: Margócsy István (szerk.): *Jöjjön el a te országod*, Szabad-Tér. Bp. 1988. 307–312. p.
33. PI Levéltár, 276.f.61/817. 1956. júl. 10.
34. Mindkét esetre utal Ólmosi Zoltán is a *Múltunk* 1990. 1. számában. Gönyei Antal Kovács Istvánhoz, a budapesti pártbizottság első titkárához címezte feljelentését, közölve, hogy a levél „véletlenül” került a kezébe. Magyarán szólva felbontották Tanczos postáját. Az iratok egyaránt megtalálhatók Tanczos vizsgálati dossziéjában (V-150.001. 6. kötet, 201. p., valamint Kelen Béla tanúvallomása: Uo. 8. kötet, 40. p. és az PI Levéltárában. (276.f.61/813.)
35. „Miért becsülik le a pártot? Miért nem egységes a DISZ IB?” – írja rá széljegyzetként inkább szónoki kérdéseit egy feljegyzésre.
36. PI Levéltára, G/239/56. sz.
37. Lásd többek között Fazekas György: *Forró ősz Budapesten*, Az interjút készítette Hegedűs B. András. Magyar Hírlap könyvek, Bp. 1989. 61. p.
38. Ma már természetesen nem állapítható meg, hogy a nyilvánosságra nem hozott határozat (vö. a 32. sz. jegyzettel) melyik részét kívánták idézni. A szöveg nyilván nem volt kéznél november 3-án délután, s az is lehet, hogy nekem lett volna feladatom a megbeszélte rész beiktatása, s ezért vettem magamhoz a szöveg egyik példányát.

Eörsi László

A TŰZOLTÓ UTCAI FEGYVERES CSOPORT A FORRADALOMBAN

A kutatók az 1956-os forradalom történetének sok vonatkozását már eddig is sokrétűen elemezték, de a fegyveres felkeléssel kapcsolatos eseményeknek csak egyes részleteit tárták fel. A felkelő csoportok történetét – tudomásom szerint – a szakirodalom még egyáltalán nem dolgozta fel. Pedig a „pesti srácok” tevékenységének objektív ismertetése semmivel sem kevésbé aktuális, mint eddig bármikor. A túlnyomóan munkás származású fiatalok soraiból kikerülő szabadságharcosok a megtorlás legfőbb áldozatai voltak, és nekik a Kádár-rendszer engedékenyebb évtizedeiben sem bocsátottak meg soha.

A történelmi kutatások nem azért foglalkoznak kevesebbet velük, mert lebecsülik tetteiket, hanem jórészt azért, mert a velük kapcsolatos események, cselekedetek spontaneitása folytán kevesebb dokumentummal rendelkezünk róluk, és ez megnehezíti, hogy rekonstruáljuk tevékenységüket. Természetesen a fegyveres felkelés története egyáltalán nem ismerhető meg a Kádár-rendszer idején publikált kiadványokból, de a rendszerváltás óta megjelent visszaemlékezések is csak itt-ott tartalmaznak hasznos és megbízható információkat.

A fegyveres csoportok és harcok történetének megírásában döntő fordulatot hozott, hogy lehetővé vált a levéltári kutatás. A Fővárosi Bíróság, a Hadtörténeti Intézet és a Belügyminisztérium irattárában fellelhető iratokhoz egészen a legutóbbi időkig csak a „hivatalos történészek” férhettek hozzá – ők azonban már 1957-től. Mivel az elmúlt történelmi korszakban az 1956-os forradalommal kapcsolatos könyvek és cikkek nyilvánvalóan eltorzították, sőt számtalan esetben teljesen meghamisították, vagy elhallgatták a tényeket, kétség férhetett a dokumentumok forrásértékéhez is. Feltételezhető volt, hogy az iratokat összességükben a megtorlás koncepciója hatja át, s ezért a forradalmi események rekonstruálását csak csekély mértékben segítik elő.

Ma már megállapítható, hogy a fegyveres felkelők nyomozati szakaszban kelekezett periratai, valamint a bírósági tárgyalások jegyzőkönyvei a tények tekintetében többnyire lényegesen megbízhatóbbak, mint az évtizedekkel későbbi visszaemlékezések. Ennek egyrészt az az oka, hogy sok vallomástevő, úgy tűnik, őszintén beszélt, állításaik pontosságának leginkább a memóriájuk szabott határt. Másrészt a nyomozó hatóságok is először a valóság feltárására törekedtek, s a tények ismeretében torzították el a vallomásokat gyakran az abszurdítás határáig, a vádiratok és az ítéletek megszövegezésekor. (Többnyire ezekre a

valóban hatósági ihletésű szövegekre alapozták kutatói tevékenységüket a kádárista történészek.)

Kimutatható az is, hogy a nyomozás során felmerült, de valószínűtlennek tűnt vádak nem mindig kerültek be a vádiratba. (Például nem adtak hitelt B. P. a Berzenczey utca–Ferenc téri „Göndör-csoport”-hoz tartozó felkelő azon állításának – amit a szembesítések során fenntartott –, hogy Szirmai Ottó, Angyal István és néhány társuk összekötözött és a harckocsi elé dobott egy szovjet katonát.)

Természetesen nem fogadhatók el kellő mérlegelés nélkül a vádlottaktól származó információk sem, hiszen sokukkal szemben fizikai vagy pszichikai erőszakot alkalmaztak, továbbá maguk a vádlottak is – hol szándékosan, hol tévedésből – eltértek a tényektől. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a vizsgálati szakaszban a nyomozók a jegyzőkönyveket nem mindig a valóságnak megfelelően vezették, s a gyanúsítottak esetleg nem vették észre, vagy különböző okok miatt nem követelték a helytelenül rögzített szövegek kiigazítását. Az efféle hamisítás olyan esetekben nyilvánvaló, amikor a vallomástevő különböző időkben tett vallomásai lényeges részletekben eltérnek egymástól. Több ízben előfordult, hogy a tárgyalások során a vádlott valamilyen váddal kapcsolatban közölte: vizsgálati jegyzőkönyvben rögzített vallomását a nyomozó eltorzította, s így nem felel meg a valóságnak.

Ráadásul a felkelők ellen folytatott bűnvádi eljárásokban szinte a vizsgálati szakasz első pillanatától kezdődően minden lehetőséget megragadtak arra, hogy a gyanúsítottakat köztörvényes bűncselekményekkel is vádolhassák. Ez többnyire sikerrel is járt, hiszen például már a fegyverszerzést is lopásnak vagy rablásnak minősítették. Ezért a felkelők perirataiban szereplő közbűntényes vádak a legtöbb esetben az eljárás koncepcionális elemei közé kell sorolnunk.

A jelen tanulmány „A Tűzoltó utcai fegyveres csoport a forradalomban” cím alatt készülő monográfia első része, mely az egyik IX. kerületi csoport kialakulását mutatja be. A Tűzoltó utcaiak története annyiban tipikus, hogy spontán módon szerveződött meg. Politikai irányvonalában viszont a Tűzoltó utcai csoport vezetőinek (Angyal, Csongovai és később Szirmai) hatására – sokkal baloldaliabb volt, mint a legtöbb fegyveres csoport.

A Tűzoltó utcai felkelőkkel kapcsolatban három bírósági anyagot tanulmányoztam át: a Fővárosi Bíróságon a „Szirmai Ottó és társai” jelzetű terjedelmes periratköteget, a Hadtörténeti Intézet levéltárában a Tankó Tiborra, valamint Erdélyi Sándorra vonatkozó ügyiratokat, és a BM-ben található vizsgálati és operatív rendőrségi adatokat.

A Szirmai Ottó és társai ellen indított eljárásnak 17 vádlottja volt, s közülük mindössze hatan tevékenykedtek a Tűzoltó utcában: az I. rendű vádlott Szirmai Ottó, a XIII. r. Angyal István, a XIV. r. Rajna Tibor, a XV. r. Orbán Zoltán, a XVI. r. Szabó János és a XVII. r. Szigetvári István. (A többieket más-más ügyekben, szervezkedés vagy izgatás vádjával állították a bíróság elé.) Hatuk vallomásán kívül fontos kiegészítéseket tartalmaznak a Corvin köz és a Tompa–Ráday utcai csoport parancsnokaitól, Iván Kovács Lászlótól, illetve Bárány Jánostól származó önvallomások egyes részletei, valamint a megidézett tanúk (Réfi Imre mérnök, Ley Lajos garázsmester, és ebben a perben nem szereplő

Tűzoltó utcai felkelők: Pruha József, Bán Lajos, Tankó Tibor, Erdélyi Sándor, a „Göndör-csoport” tagjai, a Bokréta utcai kollégisták stb.) kihallgatási jegyzőkönyvei.

Tankó Tibor ügyirati dossziéjában szintén sok a fontos adat mind a felkelőkről, mind a Forradalmi Honvédelmi Bizottmány gyűléseiről, mind a fegyverszerző akciókról. Erdélyi Sándor nyomozati iratai és Angyal István, Szabó János, Vass János határőr főhadnagy, Piszker Tibor honvéd ezredes, Rákos Imre honvéd őrnagy tanúkihallgatási jegyzőkönyvei is megtalálhatók itt. Viszont rendkívül hiányos a Forradalmi Honvédelmi Bizottmány ellen indított eljárás bírósági anyaga. A „Váradi Gyula és társai” néven megrendezett perből, melyben Erdélyi Sándor III. rendű vádlott volt, mind ez ideig csak az ítéletet és annak indoklását ismerjük.

A két iratcsomag tartalmazza a bűnvádi eljárásban bizonyítékként felhasznált, nagy jelentőségű dokumentumokat. Közülük külön említést érdemelnek a HM-ben, illetve az Országos Rendőr-főkapitányságon megrendezett október 31-i és a november 3-i ülések jegyzőkönyvei, valamint a fegyver- és felszerelés-igénylésről készült okmányok.

A vallomást tevő személyek információi korántsem azonos értékűek. Vitathatatlanul Angyal István önvallomásai (ami 1991-ben a Pesti Szalon kiadásában könyv formájában is megjelent), valamint a tőle származó különböző jegyzőkönyvek a kutatásnak – mint annak idején a nyomozásnak is – a legfontosabb támaszai. Mindezzel ő is tisztában volt: „Úgy a nyomozás, mint a tárgyalás során a valóságot igyekeztem feltárni. Ha a tárgyalások során csak a tanúk vallomása alapján kellett volna ezt az ügyet kideríteni, akkor a cselekményeknek csak igen csekély részét sikerült volna kideríteni. Az egész vád vallomásomon épül fel.”¹ A peres eljárások dokumentumaiból arra következtethetünk, hogy a résztvevők többsége nagy részét elmondta annak, amit tudott. Csakhogy a felkelők, Szirmai leszámlálva, jóval kevésbé voltak fogékonyak bizonyos kérdések, részletek iránt. Ráadásul Angyal kivételesen jó emlékezőtehetséggel rendelkezett. Rajta kívül még az Erdélyitől származó információk precizítása is szembevetendő.

Mint már említettem, az elítéltek – ki-ki a maga módján – szándékosan vagy tévedésből valótlanságokat is vallottak. Torzításaikban nem fedezhető fel rendszer, általános következtetéseket is nehéz belőlük levonni. Még csak az sem mondható, hogy a forradalomban való részvételüket akarták volna mindenáron kisebbiteni. Számos esetben olyan eseményekről (saját tetteikről, sőt harci cselekményekről) számoltak be, amelyekről a nyomozók csak őrőlük értesültek.

Akiket nem sokkal a forradalom bukása után tartóztattak le, azoknak a vallomásaiban a „kettős hatalom” atmoszférája érződik: a vádlottak szinte nem is értik, miért kerültek fogságba, meg vannak győződve a maguk igazáról, nem érzékelik a fenyegető veszélyt. Így a hatóságok tőlük sok fontos adatot gyűjt-hettek be.

A Tűzoltó utcaiak nagyobb részét 1957 tavaszán és nyarán tartóztatták le. Ekkor már olajozottan működött a terrorgépezet. A meglevő nagyszámú bizonyítéknak valószínűleg fontos szerepe lehetett a vallomásokban, mivel úgy tűnt (a nyomozók is ezt súlykolták beléjük), hogy már mindenről tudnak, és csak a saját helyzetén ronthat, aki megkísérli félrevezetni őket.

Ezek az okok is közrejátszottak abban, hogy oly sokan vallottak őszintén. Néhány kivételtől eltekintve nem a rettegés vagy a szervekkel való együttműködés motiválta őket. Angyal vallomásai arra engednek következtetni, hogy saját maga előtt is tisztázni akarta cselekedetei helyességét és úgy gondolta, az igazság feltárása csak hasznára lehet a forradalomnak. Minden valószínűség szerint csak egy vonatkozásban akarta megtéveszteni a hatóságokat. Köztudott, hogy halálos ítélet fenyegette azokat a vádlottakat, akiket a szervezkedés kezdeményezésében vagy vezetésében találtak bűnösnek. Angyal a tárgyalásokon mindig Csongovait jelölte meg felettesének s a csoport parancsnokának. Ezt azzal indokolta, hogy Csongovai tagja volt a Nemzetőrség Operatív Bizottságának, tehát ily módon a politikai vezetéssel is szorosabb kapcsolatot tartott fenn, ezért a csoportot is elsősorban ő irányította. Angyal tudta, hogy barátja és parancsnoktársa Nyugatra menekült, így hát nem árthat neki.

Ebben a kérdésben (de csak ebben) rejtélyes összhang alakult ki: a Tűzoltó utcaiak, mind vádlott-társként, mind tanúként a nyomozási időszakban vallottaktól eltérően Csongovait nevezték meg mint a csoport parancsnokát, nem pedig Angyalt – akinek szerepét a legpozitívabb színben tüntették fel a bíróság előtt. Mindez nem gátolta meg a Tutsek-tanácsot abban, hogy a perben mind a hat Tűzoltó utcai vádlottat mint vezetőt marasztalja el.

A tanúkihallgatási jegyzőkönyvben lényegesen erőteljesebb az állambiztonsági szervek befolyása. Ez nemcsak a nagyarányú terhelő vallomásokból látszik, hanem a tanúk kiválogatásából is. Pl.: még ügyvédi kérésre sem idéztek be senkit az ÁVH-s sorkatonák közül, akik a Tűzoltó utcai csoportnál voltak védőőrizetben, meghallgatásuk esetén ugyanis a vádak egy részét ejteniük kellett volna.

Külön figyelmet érdemelnek a BM levéltárában megtalálható 1959. januári keltezésű összefoglalók, értekezések a „IX. kerületben működő ellenforradalmárok” című gyűjteményben, melynek egy része az „Ellenforradalmi fegyveres csoportok 1956 októberében” című, 1959-ben készült összeállításban is olvasható. Jóllehet a szerzők feladatukul tűzték ki a fegyveres felkelők történetének valósághű megírását (csoportonkénti bontásban), meglepő, hogy mennyi tárgyi tévedést tartalmaz. Ezúttal csak azt a két pontatlanságot emelem ki, amely az 1990-es (még levéltári források felhasználásának lehetősége nélkül elkészített) kronológiában is megtalálható: a Tűzoltó utcában a felkelők nem fegyverezték le a tűzértiszt iskolá századát sem október 25-én, sem máskor. A IX. kerületi felkelő csoportok sohasem (így október 26-án sem) hoztak létre egységes parancsnokságot a Tűzoltó utcaiak vezetésével. November 3-án a Forradalmi Karhatalmi Bizottság közgyűlésén nevezték ki a nemzetőrpáncsnokokat és Angyalt jelölték körzetparancsnoknak (aki ezt a tisztséget átadta másnak), ez azonban nem jelentette azt, hogy a Tűzoltó utcaiak a IX. kerületben vezető szerephez jutottak.

Az összefoglalók legértékesebb része a szovjet parancsnokság addig összegyűjtött adatait tartalmazza az elszenvedett vereségeikről.

Rendkívül fontos adalékok a kötetben található ügynöki jelentések, valamint a felkelőkkel kapcsolatos különböző adatok ismertetése.

Az ügynöki jelentésekből kiderül, hogy a belügyi hatóságok az eljárások során a volt fegyveres csoportokból – a Tűzoltó utcai csoportból is – beszerveztek egy-két

személyt, akiket felderítésre, jelentéstételekre köteleztek. Ezek a jelentések is különböznek egymástól valóságtartalmukat illetően. Vannak ügynökök – pl. a Tűzoltó utcai is –, akik tárgyilagosan, saját szerepüket sem kisebbitve tájékoztatnak, mások viszont nagyobb befolyást engednek személyes elfogódottságaiknak.

A Tűzoltó utcai felkelőkkel kapcsolatos adatok között meglehetősen pontatlanul szerepel a parancsnokok, s egyéb tisztségviselők felsorolása (pl.: az összegzés szerint október 26-ig Csongovai, 27-től Angyal lett volna a parancsnok, a valóságban egyikük sem volt az), a fegyverek összesítése (a letartóztatottak vallomásai alapján), s a személyekre vonatkozó adatok. Ezek közül kétségtelenül ez utóbbiak a legfontosabbak, mivel számos, eddig nagyrészt még nem ellenőrzött új információt tartalmaznak.

A személyeket a következő kategóriák szerint osztották fel:

1. Perbe került személyek.
2. Az ellenforradalom miatt őrizetbe vett, de különböző okoknál fogva szabadlábra helyezett személyek.
3. Tűzoltó utcai ellenforradalmárként nyilvántartásba vett személyek.
4. Olyan személyek, akiknek a tevékenységét és büntetőjogi felelősségét még további operatív feldolgozó munkának kell feltárnia.
5. Olyan személyek, akikről csak az tudható, hogy a Tűzoltó utcai csoport tagjai voltak.
6. Disszidensek (ha főbenjáró bűncselekményt követtek el, elfogatóparancsot kell kiadni ellenük).
7. Olyan személyek, akikkel kapcsolatban további nyomozati intézkedéseket végrehajtani nem szükséges.
8. Olyan személyek, akikkel kapcsolatban további kutatómunka szükséges.

A felsorolt forrásból egyértelműen kiderül, hogy a különböző kategóriákban felsorolt nevek jelentős részéhez lakossági vagy hálózati jelzés útján jutottak a hatóságok. Az állambiztonsági szervek 1958-ig bezárólag a Tűzoltó utcaiak közül 47 személyről szereztek be terhelő adatokat. Ebből:

bíróság elé állítottak 8 főt,
közbiztonsági őrizetben 1 fő,
jelenleg (1958) vizsgálat alatt 1 fő,
„fel kell dolgozni” 12 fő adatait,
„kutatás alá kell vonni” 13 fő adatait,
disszidált 8 fő,
„nem kell feldolgozni” 4 fő adatait.

Az összeállítás szerzői munkájuk végén kritikával illetik (felületesnek, elnagyoltnak minősítik) az addigi vizsgálatok eredményét, további kutatások szükségét hangsúlyozzák, megindokolják ennek célját, kijelölik az irányát. Eszerint ki kell hallgatni az őrizeteseket, kutató és felismerési ügynökséget kell kiépíteni, tisztázni kell a gyanús személyek ellenforradalmi és jelenlegi tevékenységét, külföldi kapcsolatait és ezek ismeretében meg kell tenni a szükséges intézkedéseket. Ezenkívül fel kell kutatni a gúny- és ragadványneveken szereplő személyeket és ellenforradalmi tevékenységüket.

A levéltári anyagok mellett felhasználtam az Oral History Archivum gyűjteményéből a Tűzoltó utcaiakkal (Erdélyi Sándorral, Tankó Tiborral, Rajna

Tiborral, Szigetvári Istvánnal, Szabó Jánossal, Pruha Józseffel, Ápelesz István-nal, Hirth Lászlóval) készített interjúkat (készítői: Gyenes Pál, Nagy Gyula és E. L.), továbbá Csongovai Per Olaf magnetofonkazettán rögzített közlését. Számításba kellett vennem, hogy az objektivitásnak és az emlékek gazdagságá-nak tekintetében a riportalanyok közt szembeszökőek a különbségek. A múlt felidézése – 33-35 év távlatában – senkinek sem könnyű feladat.

Végül igyekeztem új információkat gyűjteni a felkelők egykori bázishelyén és környékén is. Kísérleteim csekély eredménnyel jártak, mivel a szemtanúk, ha az 1956-os forradalom szóba kerül, még mindig hallgatásba burkolóznak.

A CSOPORT KEZDETEI

Ebben a dolgozatban kizárólag a Tűzoltó utcai csoporttal, vagy a csoport egyes tagjainak a tevékenységével foglalkozom, a tágabb környezetről, más esemé-nyekről csak ezzel összefüggésben teszek említést. A meglevő forrásanyag nem teszi lehetővé minden felmerülő probléma kielégítő leírását, elemzését, és ez bizonyos fokú aránytalanságra vezet. Olykor a kevésbé lényegesnek tűnő mo-mentumok elkerülhetetlenül nagyobb szerephez jutnak, mint a fontosabb tör-ténések. Ezt a gyarlóságot csak úgy lehetne elkerülni, ha mindenáron a pontos arányokhoz ragaszkodnánk, ami szerintem ilyen feltáró jellegű munkában nem lehet cél. Ez a helyzet változhat, ha újabb forrásokhoz jutunk.

Az események időrendjét igyekeztem megőrizni. Ez több esetben nehézséget jelentett, hiszen az adatok gyakran ellentmondanak egymásnak, vagy pontat-lanok. A kronológiai sorrend meghatározásakor csak az ellenőrizhető dátumok-hoz kötött tényeket használhattam fel. Biztos fogódzó hiányában csak következ-tek az események időrendjére.

1956. október 23-án, a Rádió ostroma közben, majd a szovjet csapatok első beavatkozásakor fokozatosan növekedett a civil fegyveresek száma a főváros-ban, kiváltképp a munkásnegyedekben. 24-ére már számos, egymástól függet-lenül működő, többnyire véletlenszerűen összeállt kisebb létszámú (3–6 fős) csoport jött létre. A harcosok valamilyen épületet vagy épületrészt bázissá alakítottak, és elsősorban azt védték. A IX. kerületi Tűzoltó utca 36-ban néhány fegyveres felkelő ügyelt a Garázsipari Vállalat egyik telephelyére, valamint a környező házakra, boltokra.

Kevés adatunk van a Tűzoltó utcai csoport első tagjairól, konkrét tevékeny-ségükről. Annyit tudunk, hogy Wágner István (aki Göndör néven szerepel a forrásokban), a Berzenczey utcai csoport (Berzenczey u. 13. Munkásszállás) vezetője küldte a garázshoz őrségbe a társait, a gépkocsik, teherautók őrzésére. A „Göndör-csoport”-ból Bán Lajos fűrómester és Szigetvári István ipari tanuló neve maradt fenn azok közül, akik a Tűzoltó utcai csoport tagjai lettek.²

A forradalom első napjaitól október 28–29-ig a garázs közvetlen környezeté-ben az egyetlen komolyabb csoport a Berzenczey utcai volt, a Tűzoltó utcában a fegyveresek szétszóródva, teljesen szervezetlenül tevékenykedtek. Október 24-én éjjél körül feltartóztatták és igazoltatták Szabó János abádszalóki lakost, aki az általa vezetett TEFU-teherautóval beállt a garázsba. Előzőleg más fegy-

veresek fogták el őt a Nyugati pályaudvar várótermében azzal gyanúsítva, hogy ÁVH-s. Mikor igazoltatáskor megtudták, hogy gépkocsivezető-tanfolyamra jár, felültették egy teherautóra, hogy a Szabad Nép-székházból újságokat hordjanak szét szerte a városban. Este (mikor a többiek szétszéledtek) hallomásból értesült a Tűzoltó utcai garázsról, ahová be lehet parkolni, és ahol alhat is. 25-én egész nap a telephelyen volt, 26-án dél körül kísérletet tett, hogy hazamenjen, de a Nagyvárad térnél zajló harci események láttán inkább visszavonult.

Másnap, 27-én, mikor orvosok jelentek meg a garázsban, hogy gépkocsit, sofőrt kérjenek az egyik kórház részére, Szabó János jelentkezett sebesültszállítónak. Miután a Garázsipari Vállalat egészségügyi célokra (igazolvánnyal bizonyítva) engedélyezte a gépjárművek kiadását, egy vöröskeresztes jelzéssel ellátott IFA DKV típusú kocsit kapott (amely a Nemzeti Bank tulajdona volt), s elindult. Vele ment két lány, akik a sebesültek köötözésének feladatát vállalták. Még a Tűzoltó utcában megállította az autót egy fiatal férfi, akinek kezében ételhordók voltak. Megállapodtak abban, hogy együtt mennek a Péterfi Sándor utcai kórházba. A fiatalember Angyal István építésvezető volt, aki néhány nappal-később a Tűzoltó utcai csoport parancsnoka lett.³

Angyalról közismert, hogy a sztálinista rendszerből korán kiábrándult, de továbbra is töretlenül „hitt” a marxi-lenini, alulról szerveződő demokratikus társadalomban. A munkások között élt és sok barátja volt a reformértelmiségiek köréből. A Petőfi Kör üléseire is eljárt.

23-án részt vett a tüntetéseken, majd ott volt későbbi parancsnoktársával, Csongovai Per Olaffal együtt a Rádió ostrománál. Csongovai a lövöldözések közepette vitte be az épületbe az utcán terjesztett „Szabad Nép” feliratú röplapot, amely elítélte a tömegre leadott sortüzet. Angyal pedig a sebesültek ellátásában, majd a lőszerek lepakolásában segédkezett.

25-én Angyal és Csongovai az első sorban meneteltek a „véres-zászlós” tüntetésen, tiltakozva a szovjet beavatkozás ellen és követelve a foglyok szabadon bocsátását. A Marx téren különváltak: Csongovai néhány fiattal a Vörös Csillag Nyomdába ment, hogy kinyomtassák az egyetemisták és a tüntetők követeléseit, Angyal pedig a tömeggel a BRFK elé vonult, ahol a követelésükre kiengedték a foglyokat (a bűnözők kivételével). Kopácsi rendőrkapitány már ekkor a tüntetőkkel szimpatizált.

Angyal a következő napon, 26-án az Üllői úton látta a harcoló felkelőket és elhatározta, hogy segít nekik. 27-én reggel a Péterffy Sándor utcai kórházban Bársony István gondnoktól saját felelősségére kért egy kondér kávé, hogy szétossza a harcosok között és hogy juttasson abból a rászoruló családoknak is. Egy kórházi autó az Üllői útig vitte, a Kossuth Akadémiához. A nagy lövöldözés miatt nem tudott az Üllői úton haladni, így betért a Tűzoltó utcába, a Garázsipari Vállalat telephelyére, és ott osztotta először a kávé a felkelőknek, akik aztán a Bokréta utcai szállóba és Orbán Zoltán autó- és motorszerelő Berzenczey utca 20-ban lévő lakására küldték, ahol szintén fegyveresek voltak. A garázs környékén ekkor találkozott Szabó Jánossal, és ettől kezdve az Ernő utcai medikus diákokthoz két diákjának segítségével az említett, vöröskeresztes jelzéssel ellátott tehergépkocsival rendszeresen – reggel, délben, este – szállítottak élelmi-
szert, a legnagyobb harcokban is.

E tevékenység közben Angyal megismerkedett Orbán Zoltánnal (akit akkor a Berzenczey utcai parancsnokának gondolt), és a lakásán tartózkodókkal: Réfi Imre gépészmérnökkel, akit társai „Röfinek” hívtak és Joneszku Istvánnal, a volt rendőrrel. Ők ketten ugyanebben a házban laktak. (Egyébként más felkelők is megfordultak Orbán lakásában 28-án este: dr. Antalóczy Sándor, „Doktor bácsi” a Corvin közből, és talán Bárány János, „Bordósipkás Jancsi” is a Tompa utcából. Dr. Antalóczy említést tett arról, hogy a HM-ben megígérték, kijönnek a bázisukra kapcsolatfelvétel céljából.⁴

Ekkoriban még csaknem ugyanaz a szervezatlenség uralkodott itt, mint az első napokban. Angyal másnap már nemcsak az élelmiszer- és kötszerszállításban segítette a felkelőket, hanem a benzinespalackok előkészítésében is. Ahol tűz alatt voltak az utcák, a harcosok spárgával húzták egyik saroktól a másikig az élelmet és a szükséges felszereléseket. Ebben az időben építették ki a védelmet, Rajna Tibor szerint az Üllői út–Liliom utca–Bokréta utca–Ferenc tér–Tompai utca által behatárolt területen.⁵ Angyal István Saját kezű vallomásában az Üllői út–Mester utca–Berzenczey utca–Thaly Kálmán utca; Angyal a vizsgálati fogságban elkészített rajza szerint (amiről nem tudjuk pontosan, mikorra vonatkozik) az Üllői út–Berzenczey utca–Ferenc tér–Bacsó Béla utca–Thaly Kálmán utca között volt a csoport működési területe. (Nemcsak stratégiai, hanem rendfenntartási feladatok ellátása szempontjából is.) A Tompai utcai és a Berzenczey utcai csoportok tevékenységéből ítélve e legutóbbi variáns tűnik a legrealisabbnak.

Támadást sosem kezdeményeztek, alapvető feladatuknak a városrész védelmét tekintették. Ekkoriban még korántsem volt minden harcosnak lőfegyvere. A „Molotov-koktélok” viszont eredményesen használták. Ebből az időből egy harci esemény részletesen bekerült a Tűzoltó utcaiak perbe fogott tagjainak vádiratába: A felkelők az Üllői úton kilóttak egy szovjet ZISZ tehergépkocsit. A szovjet katonák először a Tátra moziba futottak, majd a Tűzoltó utca 21. számú házba, a II. emeletre. A forradalmárok körülzárták, majd tűz alá vették őket, végül benzines palackkal felgyújtották a lakást. (Orbán Zoltán – akitől az információ származik – ugyan azt vallotta, hogy a VIII. kerületből jöttek át ezek a harcosok, ez a kitétel azonban kimaradt a vádiratból.⁶ Angyal nem tudott erről az eseményről, de Rajna, Tóth Tamásné és egy volt Berzenczey utcai fegyveres, szóbeli közlésükkel megerősítették a történet hitelességét.) Pruha József arra emlékszik, a felkelők az Üllői úton (valószínűleg a Bokréta és a Viola utca között) benzines palackokkal harc képtelenné tették egy szovjet harckocsit. A benne lévők alul, a vészkijáraton igyekeztek menekülni, s közben géppisztolyaikból tüzeltek találomra. Ez lett a vesztük, mindnyájan elesetek.⁷

27-én a harcok közben Angyal barátaival, Gáli Józseffel és Káldor Verával Haraszi Sándor lakásán is járt (szintén Szabó János fuvarozta őket oda), és elhozták onnan Benjámin László „Elesettek” és Zelk Zoltán „Feltámadás” című versének egy-egy példányát, valamint „A néphez és a magyar ifjúsághoz” kezdetű és „T. A. Bp., 1956. október 28.” aláírású röplappal együtt írógéppel és stencillel sokszorosították a Péterffy Sándor utcában, melyet a Tűzoltó utcai csoport tagjai és az Ernő utcai orvostanhallgatók terjesztettek a környéken. „A röplap szövege nem ismert.” Az *Igazság*, a *Szabad Nép*, a *Népszava* szerkesztősé-

géből elhozott újságokat is terjesztették, oly módon, hogy miközben Szabó vezetett, Angyal szórta le a gépkocsiról. Ezen az éjszakán a szovjetek még erőteljesebb támadást indítottak a városrész ellen. A tankok az Üllői út minden utcáját tűz alá vették. Mindez másnap, 28-án folytatódott, sőt 13.20-tól a rádióban többször meghirdetett tűzszünet ellenére sem csökkent a nyomás. Angyal ekkor a csoport nevében felhívta Nagy Imrét (akinek telefonszámát előző nap Haraszi Sándor lakásán kapta meg), s mivel hívása nem találta otthon, a HM-et kereste, ahonnan tárgyalásra hívták a csoport képviselőit. Angyal ezután felhívta író ismerőseit: Haraszi Sándort, Déry Tibort, Benjámin Lászlót, abban az ügyben kérve támogatásukat, hogy a kormány fogadja a küldöttségüket. Kérésére az írók azt is elintézték, hogy egy rádiókocsi a IX. kerületben hirdessen tűzszünetet, hogy a felkelők ne lőjenek. A szovjet vezetés azonban nem tette meg a kellő intézkedéseket a fegyvernyugvás eléréséhez. Az utcák torkolatába állított harckocsik válogatás nélkül lőttek mindenkire.

A Nagyváradi téren Angyal az élelmiszer és kötszer szállítása közben három-négy fős híradós tiszti csoporttal találkozott, és végigjárta velük a Tűzoltó utca környékét, a Berzenczey utcai csoport szálláshelyét és megismertette őket az Orbán Zoltán lakásán levő felkelőkkel, hogy meggyőződjenek, közöttük nem találhatnak egyetlen fasisztát sem, csak munkásfiatalokat.

A tisztek közül Kovács Miklós őrnagy rögtönzött beszédet intézett a felkelők-höz, majd Orbán közvetítésével Kovács őrnagy, Réfi Imre és egy híradós százados hatszemközti megbeszélést tartottak az együttműködés lehetőségéről. Megállapodtak abban, hogy másnap Réfit a lakásán felkeresik. Mivel a tisztek számára a környéken a mozgás túlságosan viszontagságosnak bizonyult (a felkelők bekísérték és árulással vádolták őket), inkább telefonon tartották velük a kapcsolatot.⁸

Ezen a napon (28-án) csatlakozott a csoporthoz Rajna Tibor, „Szöszi” a fodrászegéd, és Pruha József motorszerelő is. A 16 éves Rajna már 24-én bekapcsolódott a forradalmi eseményekbe. Ekkor szerzett fegyvert, majd egy négyfős csoporthoz csatlakozott az Üllői út és a körút kereszteződésénél, és a Kiliánnal szembeni épületről tűzharcba került a szovjet páncélautókkal. 25-én a körút és az Üllői út sarkán lévő Valéria Söröző épületét védte 20-30 spontán összeverődött fegyveressel. Innen a IX. kerület felé indult. Útközben rosszul lett, valamelyik házban lefektették, majd ezután egy munkásszállón tartózkodott, és Angyal István javasolta, hogy csatlakozzon a Tűzoltó utcai csoporthoz.⁹

A környéken lakó Pruha József elbeszélése szerint 27-én délelőtt ismerkedett meg a csoport két fiatal tagjával, akiknek segített beindítani egy Pobjeda személygépkocsit, amellyel aztán elvitte őket a Péterffy Sándor utcai kórházba élelemért. Később, 28-án és 29-én is szállított élelmet a csoportnak.¹⁰

Ebben az időben kapcsolódott hozzájuk Ápelesz István gépkocsivezető is, aki ezt megelőzően a Rádió ostromában vett részt, majd a Corvin-csoportba került. Higgadt, megfontolt természetének jobban megfelelt a Tűzoltó utcai csoport, mint a harsányabb atmoszférájú Corvin. Még 28-án este Angyal és Szabó elmentek gépkocsival Haraszi Sándor Damjanich utcai lakására, hogy az ott tartózkodó Benjámin Lászlót hazavigyék Budára. A hidak azonban a harckocsik miatt nem voltak átjárhatók, így kénytelenek voltak visszavinni a költőt a Damjanich utcába.

A következő nap két tiszttel, Tankó Tibor („Tibi”) honvéd hadnaggyal és Erdélyi Sándor („Sanyi”) honvéd főhadnaggyal erősödtek a felkelők. Tankó légvédelmi tüzérhadnagy volt, szakaszparancsnok egy pestlőrinci laktanyában. Erdélyi a HM Műszaki Parancsnokságán volt 1956 szeptemberéig, onnan került a Zrínyi Akadémiához. 23-án látták a Rádió ostromát, a könyvek elégetését. 24–28-a között a Központi Tisztiházban tartózkodtak, onnan jártak ki a városba és figyelték az eseményeket. A Tisztiház parancsnokának, Piszker Tibor őrnagynak nem tetszett, hogy a városban látottak elmondásával „izgatnak”, rossz befolyást gyakorolnak a közhangulatra, és 28-án elküldte őket a Zrínyi Akadémiára, hogy jelentkezzenek szolgálatra. Útjuk közben besötétedett és el akarták kerülni a Nagyvárad teret az ott parkoló szovjet harckocsik miatt, így a Hámán Kató útról a Tűzoltó utca felé vették az útjukat. Útközben megálltak, mert egy ablakból Nagy Imre beszédét hallották. Ekkor két fegyveres fiatal a „Göndör-csoport”-ból bekísérte őket Orbán Zoltán lakására.

A felkelők meglehetősen bizalmatlanok voltak a jövevényekkel szemben, kérdezték tőlük, nem ÁVH-sok vagy párttagok-e? A közeledést elősegítette, hogy mindnyájan biztató fejleménynek tartották Nagy Imre rádióbeszédét. A civilek egymás közötti beszélgetéséből kiderült, hogy nem kívánták a háború előtti rendszer visszaállítását, sem az angol–amerikai beavatkozást. Céljuknak a IX. kerület rendjének megőrzését tartották.

Ekkor megjelent Angyal is. Arról beszélt, hogy ő is kommunista, és 44-ben deportálták. Elmondta, hogy milyen célokért küzdenek, és ez nagy szerepet játszott abban, hogy másnap a tisztek úgy döntöttek, a felkelőkkel maradnak. Ekkor azonban még foglyok voltak. Átvitték őket a Berzenczey utcai munkásszállásra a „Göndör-csoport” bázisára, ahol reggelig szigorú felügyelet alatt maradtak.¹¹

Éjfél körül az őrség bevezette (valószínűleg Orbán Zoltán lakására, és nem a garázsba) Csongovai Per Olafot, aki így találkozott ismét Angyallal, mindkettejük legnagyobb meglepetésére. Csongovait 25-én a Vörös Csillag Nyomdában elfogta egy katonai alakulat, és eddig a HM-ben raboskodott. Ott ismerkedett meg több forradalmi érzelmű tiszttel, és ezek a kapcsolatok a későbbiekben fontosnak bizonyultak. Miután a Központi Vezetőség elfogadta a tűzszünetet és átértékelte az eseményeket, Csongovait összekötőként küldték a HM-ből a felkelőkhöz. Ő a Kisfaludy közbe ment, ahol a legnagyobb létszámú fegyveres csoport tartózkodott (fő bázisterületük a Corvin mozi volt, s ezért „Corvin köziek”-ként vagy „corvinisták”-ként lettek ismertek), hogy a tűzszünetről tárgyaljon, és onnan véletlenül került a Tűzoltó utcába. Ekkor határozták el (28-áról 29-ére virradó éjszaka), hogy a csoport azonnal megbízottakat küld a HM-be. A delegáció tagjai: Angyal, Csongovai, Orbán (utóbbira azért esett a választás, mert úgy hitték, ő a Berzenczey utcai csoport vezetője) és Réfi Imre – aki nem volt tagja egyik fegyveres csoportnak sem, de kapcsolatban volt az ott látogatóban járt tisztekkel. Még este Réfi telefonon kereste Kovács Miklós őrnagyot a HM-ben, de az Értavi nevű személlyel beszélt (valószínűleg Értavi Józsefről van szó, aki részt vett a „véres-zászlós” tüntetésben, valamint a IX. kerületi felkelőkhöz szóló felhívást tett közzé a

Rádióban), aki megígérte, hogy küldenek kocsit értük a Kálvin térre. A Tűzoltó utcaiak teherautójukkal útba ejtették a Corvint, ahol Iván Kovács László parancsnok és még egy-két személy csatlakozott hozzájuk.

A FEGYVERSZÜNETI TÁRGYALÁSOK

A Kálvin téren valóban találkoztak a megígért honvédségi tehergépkocsival, és együtt mentek a HM-be. Itt Hidvégi Ferenc vezérőrnagy és Nagy Kálmán vezérkari tiszt egy földszinti fogadószobába vezette őket. Mindkét fél hangoztatta azt a meggyőződését, hogy tűzszünetet kellene létrehozni a harcolók között. A civil küldöttségből legfőbbképp Csongovai Per Olaf vitte a szót: a felkelők leteszik a fegyvert, ha a szovjet csapatokat kivonják, de kizárólag a magyar honvédség előtt. Hidvégi vezérőrnagy válaszában arra hivatkozott, hogy neki nincs joga egyedül dönteni ebben a kérdésben, konzultálnia kell a honvédelmi miniszterrel. Tehát másnap jöjjenek vissza a válaszáért. (Megjegyzésre érdemes, hogy a Tűzoltó utcaiak ítéletének megfogalmazói Hidvégi Ferenc vezérőrnagy nevét „ismeretlen vezérkari tiszttel” helyettesítik, pedig több jegyzőkönyvben szerepelt név szerint.)¹²

A megállapodáshoz hűen, másnap (29-én) reggel visszamentek a HM-be. (Orbán ekkor már nem volt a küldöttséggel. Szabó János nem ment be a tárgyalásokra, hanem a gépkocsinál maradt.) Ekkor más csoportok képviselőivel együtt tárgyaltak Janza Károly altábornagy honvédelmi miniszterrel. A felkelők 10-15-en lehettek. A Corvin közietől ott volt Iván Kovács László, Pongrácz Ödön, Bornemissza Tibor – a többiekről annyit tudunk, hogy a budai felkelők is képviseltették magukat. Az itteni beszélgetés rövid ideig tartott, mert Janza miniszter arról tájékoztatta a jelenlevőket, hogy Nagy Imre miniszterelnök a Parlamentben fogadja a felkelők küldötteit (e találkozó előkészítésében, mint Angyal említi, fontos szerep jutott író és újságíró ismerőseinek, Harasztinak, Benjáminnak és Újhelyi Szilárdnak).

Átmentek együtt a Parlamentbe, ahol Angyal saját kezű vallomása szerint a titkárság melletti második teremben várták őket. (A résztvevők közül csak Iván Kovács emlékszik úgy, hogy a Földművelésügyi Minisztériumban volt ez a tárgyalás.) A Minisztertanácsot is többen képviselték, de csak Nagy Imre, Janza Károly, Erdei Ferenc és Kőte Sándor jelenléte állapítható meg teljes bizonyossággal.

Nagy Imre fegyverletételt követelt, a felkelők viszont ahhoz ragaszkodtak, hogy a szovjet csapatok vonuljanak ki a fővárosból. Ekkor hangzott el a miniszterelnök szájából az a mondat, amit később többen idéztek: „Fiúk, azt hiszitek, hogy én nem vagyok olyan magyar, mint ti?”. Csongovai visszaemlékezése szerint a következőképpen válaszolt: „Az lehet, de kint forradalom van, és most az az érdekes, ki a nagyobb forradalmár, és nem az, hogy ki milyen magyar.” A tárgyalást a miniszterelnök nélkül fejezték be, aki bejelentette, hogy várják, és elment. Réfi így emlékezett vissza a tárgyalásra: „Arról volt szó, hogy valahogy szerezzünk érvényt a fegyverletételnek és támogassuk a kormányt. Szó volt arról, hogy a 18 éven aluliaktól a fegyvert elvenni, az azon felüliekből pedig rendőrséget kell toborozni.” Más résztvevők nem tesznek utalást arra, hogy

ezek a témák is szóba kerültek a 29-i parlamenti tárgyaláson. Mindazonáltal hitelesnek tűnik, mivel ekkorra már a rádióban is elhangzott Münnich Ferenc belügyminiszter nyilatkozata az új karhatalom megszervezésére vonatkozóan. (Réfi egyébként nem vett részt a későbbi tárgyalásokon, tehát ellentétben a sokszoros küldöttekkel, nem keverhette össze a részleteket.)

Berki Mihály ezt az értekezletet 30-ára teszi – helytelenül. Azt írja: „A miniszter átvitte a küldöttséget Nagy Imréhez, de nem tudtak megegyezni, mivel a felkelők azt követelték, hogy a fegyverletétel után, a kiskorúak kivételével valamennyien kapják vissza a fegyvert, és mint nemzetőrök szolgálhassanak tovább. Ez a feltétel elfogadhatatlan volt, hiszen a felkelők is tudták, hogy a fegyveresek egy része bűnöző, és nem lehet vitás, hogy mire fogják használni a fegyvereiket, és milyen hatással lesznek az új szervezetekre.” Ez a rosszhiszemű feltételezés Angyal és Csongovai ismeretében teljeséggel megalapozatlan.

A kormány végül – Janza vezetésével – abban állapodott meg a felkelőkkel, hogy a szovjet csapatokat kivonják Budapestről, és a szabadságharcosok a helyüket betöltő magyar csapatok kezébe leteszik a fegyvert. (Csongovai szerint ebben a megegyezésben egyik fél sem bízott teljes mértékben.) A felkelők egy része (Angyal és Csongovai biztosan) erősen baloldali elkötelezettségénél fogva fontosnak tartotta, hogy Kádár János is részt vegyen a tárgyaláson, mert a párt vezetője nélkül nincs meg a kellő súlya a tárgyalásnak. Erre azonban ekkor nem volt mód (Kádár csak rövid ideig tartózkodott ott), de másnapra kilátásba helyeztek egy találkozót.

Hamarosan kiderült, hogy az együttműködés távolról sem tökéletes. Janza igazolást ígért a felkelőknek, biztosítva őket a szovjet és magyar karhatalmi egységek ellenséges fellépésével szemben. Hazai Jenő vezérőrnagy a HM-ben mégsem adta át nekik az igazolásokat. A visszaemlékezések szerint ekkor még mindig nem hallgattak a fegyverek, s a felkelők csak óriási veszélyek közepette jutottak vissza bázisaikra.¹³

AZ ÚJ RENDŐRSÉG SZERVEZÉSE

Joneszku István, aki 1949-ig rendőr volt, mikor értesült a belügyminiszteri nyilatkozatról, úgy határozott, hogy belép az újra alakuló rendőrséghez. Mivel Orbánnal egy házban lakott, hívta őt is, tartson vele a IX. kerületi Páva utcai rendőrkapitányságra, hogy bemutassa Gáti Istán alezredesnek (aki a forradalom leverése után is rendőrkapitány maradt), s együtt kezdjék meg a szervezést. Orbán azonban csalódottan jött el onnan, mert nemigen álltak szóba vele. Joneszku indítványára a rendőrök (Gáti alezredes, Szőke őrnagy és egy rendőr törzsőrmester) délután kijöttek a Tűzoltó utcába, hogy a harcban edzett fiatalokat megnyerjék az ügynek. Itt találkoztak a csoport parlamenti küldöttségével, akik a Péterffy Sándor utcai kórház érintésével most tértek vissza. Javaslatukra együtt mentek Orbán Zoltán lakására, ahol már addig is gyakran gyűltek össze a felkelők. Ekkoriban ugyanis még csak kevesen tartózkodtak a garázsban.

Angyal rögvést feliratkozott, de a felkelők nagy része (mind a Tűzoltó utcaiak, mind a Berzenczey utcaiak) bizalmatlanok maradtak a karhatalmi szervekkel

szemben: tartottak attól, hogy a belépést jelentő aláírás csapdát jelent, mert ezzel majd felelősségre vonhatják őket. (Réfi tanúvallomása szerint meg is fenyegették Gátiékkal őt is, akik összeírták a neveket.) A rendőrtisztek, s valószínűleg Joneszku és Orbán ezután több-kevesebb sikerrel mégis rábeszéltek a fiatalokat a csatlakozásra. Elmagyarázták nekik, hogy emiatt semmi veszély nem fenyegeti őket. Kapnak ruhát, ellátást és legális tagjai lesznek az új rendőrségnek.

Ezután a jelentkezett felkelőktől felvették az adatokat, és kartonlapokra kiállították az igazolványukat. Ezeket később becserélték nemzetőri igazolványokra. A rendőrtisztek kitöltetlen bélyegzővel és Kopácsi aláírásával ellátott igazolványokat is hagytak ott, hogy minél többen jelentkezzenek az új karhatalomba.¹⁴

Az új karhatalomról még aznap, 29-én késő este a Deák téri BRFK-n tartott gyűlésen tárgyalt a Tűzoltó utcai küldöttség (Angyal, Csongovai és Szabó) és talán velük tartott még Wágner is, a Berzenczey utcai parancsnok. Valószínűleg még a Parlamentben kaptak erre meghívást. Több más csoport delegációja is jelen volt. Pongrátz Gergely könyve szerint a Corvin közietől Pongrátz Ödön és dr. Antalóczy Iván. Kovácsot nem említi, holott az ő jelenléte biztosnak mondható, az erre vonatkozó vallomások közül övé a legrészletesebb. A Tűzoltó utcaiak 21 óra körül gépkocsival mentek érte a Corvinba, és együtt érkeztek a Deák térre. A tisztek közül Kopácsi rendőr ezredes, Kiss rendőr álezredes, Jánosy honvéd őrnagy, Kovács István vezérőrnagy jelenléte ismeretes, továbbá 10-20 felkelő; ott volt Fazekas György újságíró is. Ez utóbbit Angyal és Csongovai a Nagy Imre-kormány képviselőjének vélte.

Abban minden visszaemlékező egyetért, hogy itt ekkor a legfőbb probléma nem a Nemzetőrség felállítása volt, Angyal utalt egyedül csak arra, hogy ekkor alakult a rendőrség helyébe a Nemzetőrség. Iván Kovács szerint a központi kérdés az volt, hogy a fegyveres csoportok elfogadják-e a kormány programját, és ennek alapján létrejöhet-e a megállapodás. Erre vonatkozóan a felkelők álláspontja korántsem volt egységes, abban viszont teljes volt az egyetértés, hogy a fegyvert csak a magyar csapatok előtt teszik le, a szovjet csapatok pedig hagyják el Budapestet, illetve Magyarország területét. Az értekezleten szintén részt vevő Tűzoltó utcai Szabó ezt alátámasztja arra is emlékezve, hogy december 31-ét jelölték meg mint végső dátumot a szovjet hadsereg kivonulására. Szabó úgy látta, hogy Kovács István tábornok – ellentétben Kopácsival – nem értett egyet a szovjet erők távozásával és otthagytá a tárgyalás helyszínét.

Elgondolkodtató, hogy ezek a források egyáltalán nem említik az értekezlettel kapcsolatban Király Béla személyét, sem a Forradalmi Katonai Bizottságot, sem a koordinációs elképzeléseket, jóllehet az általánosan elfogadott verzió szerint a hadsereg, a rendőrség és a szabadságharcosok képviselői ekkor hozták létre Király Béla vezetésével a Forradalmi Katonai Bizottságot, hogy ez a szerv irányítsa az összes fegyveres erőket. (Berki a idézett műben a 125. oldalon ezt az értekezletet is 30-ára teszi, szintén tévesen. S azt írja: „A csoportok vezetői azt akarták, hogy az új karhatalomban a fegyveres felkelők legyenek túlsúlyban, Kovács István viszont azt, hogy a rendőrség és a honvédség tagjai”. Az említett források egyáltalán nem utalnak erre.)

Szabó János arra emlékezett, hogy Kopácsi megkérdezte, kinek nincs fegyvere, és csak két gépkocsivezető jelentkezett, akik kaptak is pisztolyokat.¹⁵

A tárgyalás után Kopácsi félrevonta Angyalt és Csongovait, és megkérte őket, hogy legyenek segítségére egy akcióban, amely megghiúsítja a *Szabad Nép* elleni támadásra kiadott parancsot. Kopácsi azt írja (*Életfogytiglan*, 149. old.), hogy Münnich Ferenc parancsára Gimest és Lócseit kellett volna letartóztatnia, Fazekas György (*Forró ősz Budapesten*, 102. old.) szerint ugyancsak Münnich parancsára fel kellett volna Dudáséktól szabadítania a *Szabad Nép*-et. Az utóbbi verzió a valószínűbb. Kopácsi megbeszélte a két felkelővel, hogy a Rákóczi útnál a csoportjukkal lesben állnak, és mikor az ezredes nem sokkal később megérkezik egy rendőrosztagnak élén, sorozatot lőnek a levegőbe. Így a karhatalmisták az erős fegyveres ellenakció miatt nem hajthatják végre a parancsot.

Így is lett. Angyal, Csongovai, Szabó, Iván Kovács és valószínűleg „Göndör” a megbeszélte helyre autóztak, s a főkapitányságon kapott TT típusú pisztolyokkal valóban lőttek néhányat a levegőbe, mikor a rendőrökkel megrakott teherautó odaérkezett. Majd kedélyes hangulatban még elbeszélgettek, mielőtt elváltak volna.

Megjegyzendő, hogy ezt az epizódot Kopácsi egész másképp írja le: „Alig érkezünk a Rókus Kórház közelébe, az egyik keresztutcában meghúzódnak a lövészek támadtak ránk. Embereim a földre vetették magukat, várták a tűzparancsot. Annyira meglepett a váratlan tűz, hogy állva maradtam. Ordítani kezdtem:

– Az istenit a pofátoknak, marhák! Kik vagytok? Mi a francért lövöldöztök, mint az örültek?

A félhomályból egy fiatal hang válaszolt:

– Nem ávósok vagytok?

– Te félnotás! Először kérdezz, aztán tüzelj! Kék rendőrök vagyunk.

A bekövetkező csendben az utcatorlatban egy sor árnyat fedeztünk fel. Egyikük kilépett a csoportból. Apró termetű ember volt, pisztollyal a kezében. Magas nyakú pulóvert viselt.

– Jó estét, Kopácsi!

Zsebre tette a pisztolyát. Angyal István volt, a Tűzoltó utcai felkelők parancsnoka, minapi tárgyalópartnerünk. Cigarettaival kínált.

– Mit keresel itt?

Szótlanul tüzet adtam neki.

– És te?

Angyal elmosolyodott.

– Járőrben vagyunk.

– Mi is – válaszoltam.

Nem beszéltünk Dudásról, sem az ÁVH-ról. Szótlanul szívtuk a cigarettát. Ezt a napot, úgy látszik, megúsztuk lőporfüst nélkül.

– Angyal...?

– Igen, Kopácsi?

– Azt hiszem, holnap randevúnk van.

– Az lehetséges.

Tudtam, hogy a Forradalmi Karhatalmi Bizottság alakuló ülésére őt is meghívták a Pongrátz fivérek társaságában”.

Minden jel szerint Kopácsi rosszul emlékszik erre a beszélgetésre. Viszont nagyon érdekes, amit Fazekas György mondott erről (*Forró ősz*, 103. old.): „Legalább kétszer annyi fegyverese van Dudásnak, mint nekünk, mondja Kopácsi, hát hogy menjen neki. De muszáj. Két teherautóval – körülbelül ennyire telt az állományból – elmentek. Volt egy kis lövöldözés. Amikor Kopácsi visszajött, elmondta, sebesülés nem történt. Bemenni nem tudtak. Olyan erős tűz fogadta őket, hogy abba örültség lett volna beleszaladni.” Ezek szerint a felkelők leírása pontos volt és a terv végrehajtása sikerült.¹⁶

A CSOPORT TAGJAI

Valójában ekkor, az október 29-i tárgyalások idején alakult ki a Tűzoltó utcai csoport abban a formájában, ahogy ismertté vált.

Ebben az időben (29-e után) már nemcsak a Garázsipari Vállalat garázsát tették bázisukká (Tűzoltó utca 36.), hanem a majdnem szemben lévő BM-garázst is, de csak a Garázsipari Vállalat telephelyét alakították ki saját céljaikra. Külön volt egy irodahelyiség telefonnal, részben itt, részben egy másik szobában aludtak. Volt néhány helyiség, amit raktárnak rendeztek be (élelmiszer-, ruha- és fegyverraktár), s ahol főztek.

A környék eddigi szervezetlen három-hat fős öntevékeny fegyveresei összefogásában a döntő érdem *Angyal Istváné* volt, aki addigra rendszeres jelenlétével már ismertté vált, mint a Tűzoltó utcai csoport tagja. Kiváló adottságai, képzettsége, tudatossága hamar megmutatkozott, egyre inkább hallgattak rá. A tárgyalások után a felé áradó bizalom még fokozódott. Mikor az új karhatalmi egységek (rendőrség majd nemzetőrség) szervezése volt folyamatban, a fiatal fegyvereseket a garázsba hívta, hogy biztosítsa működésük törvényes és legális kereteit. Ennek érdekében azon fáradozott, hogy azok a felkelők, akik a Tűzoltó utcai csoporthoz tartoztak, a nemzetőrségbe is belépjenek. Az ily módon megalkult csoportnak nem megválasztott, hanem elismert parancsnoka lett.

A csoport irányítójává vált *Csongovai Per Olaf* („*Csolaf*”) is, aki baloldali meggyőződésében közel állt Angyalhoz, sőt még MDP-tag is volt. Molnár Miklós szerint ő kezdeményezte a csoport bürokráciaellenes és szocialista programjának kidolgozását.¹⁷ Vezető szerepe sokkal kevésbé volt világos a csoport előtt, mivel viszonylag ritkán látták, de elfogadták intézkedéseit. Tevékenysége elsősorban a IX. kerületi nemzetőrség szervezése volt. Sok időt töltött a HM-ben, a BRFK-n, a Parlamentben, a Kiliánban, a Corvinban. Este sem mindig tért vissza a Tűzoltó utcába.

A csoporton belül létezett valamiféle lazán értelmezett munkamegosztás.

Fontos szerep jutott a csoport két honvédtisztjének, *Erdélyinek* („*Sanyi*”) és *Tankónak* („*Tibi*”), akik félig-meddig a „Göndör-csoport”-hoz is tartoztak, s akiknek a Berzenczey utca 13.-ban volt a szálláshelyük. Alapvető kiképzésben részesítették a rendkívül lelkes, bátor, ám a biztonsági szabályok minimumát is semmibe vevő társaságot. Azt azonban nem tudták elérni, hogy a harcosok valamilyen közös helyre helyezték el a fegyvereiket, ha nincsenek szolgálatban. A fiatalok a szovjet háborús filmek partizánjainak szerepében érezték magukat,

a fegyvereket még alváskor is maguknál tartották. Erdélyi október 31-étől a Forradalmi Honvédelmi Bizottmányban dolgozott, Tankó pedig a nemzetőrség szervezésében vett részt.¹⁸

*Orbán Zoltán*t saját kérésére Angyal megbízta a garázs ügyeinek vezetésével. Feladata az autók épségének és tulajdonjogának biztosítása volt, ugyanis sok esetben illetéktelen személyek kísérelték meg a gépkocsikat használatba venni, s ezt a garázmesterek nem tudták volna megakadályozni saját erejükből. Ily módon, mint amolyan parancsnokhelyettes, néhány tárgyaláson is képviselte a csoportot. Időnként telefonügyeletet is ellátott.

Szabó János a csoport megszervezése után már csak másodsorban volt gépkocsivezető, mivel a fő feladata a raktárak felügyelete lett. Nemcsak az élelmezést és a felruházást irányította, hanem a fegyverraktárat is ő őrizte, ahová rajta kívül csak a parancsnokok mehettek be.

Rajna Tibor („Szösz”) az őrség vezetésével lett megbízva. Tehát az őrköt ő osztotta be szolgálatba. Kapott egy kimutatást a Berzenczey utcai, Ferenc téri és a Tompa utcai csoportok őrszolgálati helyeiről. Ennek alapján a körzet egyéb területein a Tűzoltó utcaiak adtak őrséget.

Szigetvári István („Papagáj”) gyakran teljesített fegyveres szolgálatot több társával együtt. (Őt látták a legtöbbször kapuőrségben.) A garáznál igazoltatták a bemenőket (az őrség általában igazoltatáskor munkáltatói és személyi igazolványt kért).¹⁹ Vigyáztak a forradalom tisztaságára: a boltok kifosztását megakadályozták (Szigetvári emlékezete szerint három-négy alkalommal kísérték be tolvajokat), felügyeltek az élelemosztásnál, fenntartották a rendet a sorbanállásnál, a gyanús személyeket és az ÁVH-sokat bekísérték.

„*Robi*”: Angyal István titkáráként volt ismert, telefonügyeletben volt, ügyeket intézett. Angyal ezt írta róla: „Negyedikén egyike volt az első halottaknak. 17 éves lehetett. A Ferenc téren fekszik”.²⁰

Vizsi Pál („Csonkakezü Pali”) a csoport beszerzőjeként ténykedett, az egyik keze súlyosan sérült volt.

Réfi Imre („Röfi”) az első tárgyalásokon képviselte ugyan a Tűzoltó utcaiakat, de nem volt tagja a csoportnak. A hibás fegyverek javítását ő végezte. Tanúvallomása szerint az új rendőrség szervezése során, amikor Gáti alezredessel együtt őt is árulással vádolták, hazament és innen kezdve távol tartotta magát az eseményektől.²¹ (1957 júniusában izgatásért 4 hónapot kapott. Az ítéletéből az 1956-os „ellenforradalmi tevékenységét” a meglevő bizonyítékok ellenére figyelmen kívül hagyták a hatóságok. Azt állapították meg róla, hogy 1956. október–novemberében otthon tartózkodott.)

Joneszku István a rendőri múltjának köszönhetően a karhatalom szervezésében vett részt.

Pruha József a Tűzoltó utcába kerülésekor élelmiszert hordott, majd később is sofőrködött. Főleg Csongovait kísérte tárgyalásokra. Emlékezete szerint a járőrszolgálat megszervezésében is részt vett, valamint az ÁVH-s tisztek behozatalára irányuló akcióban. (A felkelés vezetőinek az volt az általános elgondolása, hogy a Rákosi-rendszer karhatalmistáit, pártfunkcionáriusait, sőt a köztudott vétkeseit a közállapotok normalizálódásáig megvédik az atrocitásoktól, s az utóbbiaknak majd a bíróságok előtt kell felelniük tetteikért.) Pruha a keresett

személyeket nem találta otthon (Akadémia utca, Lövölde tér). Október 31.–november 4. között az ideje nagyobb részét a Magyar Nemzeti Repülő Szövetség Forradalmi Bizottságában töltötte. Ide a volt munkatársai hívták.²²

Rajczi László elsősorban november 4-étől, a harcokban tűnt ki.

Ápelesz István („Bórruhás”), *Angyal István* az Erkel utcai garázs felügyeletével bízta meg, a Garázsipari Vállalat vezetőjének kérésére. Az Erkel utcában egy kis részleg vezetője lett, társaival ugyanolyan feltételekkel őrizte a garázst, mint a többiek a Tűzoltó utcában: gépkocsikat csak tulajdonosaik, kórházak, területi tanácsok és olyan személyek vihetek ki, akik Angyal által aláírt engedéllyel rendelkeztek.

E kihelyezett egység tagjai: *Rosenfeld László* „kis Cigány”, *Tóth István* és egy műszaki katona. Vezetőjükkel együtt nemcsak az Erkel utcai garáznál láttak el fegyveres szolgálatot, hanem értesüléseik útján BMW-jükkel részt vettek különböző akciókban. Élelmiszert is szállítottak fel vidékről.²³

Hirth László („Füles”), dabasi lakos, miután aktív részese volt a községi forradalom eseményeinek, október 29-én egy vöröskeresztes autón érkezett a fővárosba, és a szállított élelem szétosztásakor csatlakozott a csoporthoz. Leginkább küldöncfeladatot kapott, de gyakran teljesített őrszolgálatot és járőrszolgálatot is.

Nagy Sándor főhadnagy a Kilián laktanyából került oda a fegyverszünet ideje alatt. Fontos szerepet töltött be a november 4-ével kezdődő harcokban.

Anda Mihály Hirthtel és Nagy Sándorral együtt teljesített megbízatásokat.

Bán Lajos tevékenységéről még nincs adatunk. Kezdetben a „Göndör-csoport”-hoz tartozott.

Balogh Tibor néhány napig volt a csoportban. Fegyveres szolgálatot teljesített.

Kosztai Lászlót a források egyöntetűen úgy tüntetik fel, hogy ő volt Csongovai gépkocsivezetője a forradalom alatt.

„Papa” többnyire a BM garázsát őrizte, ő lehetett a legidősebb felkelő a Tűzoltó utcában.

Újabban többen is úgy emlékeznek, hogy a Tűzoltó utcai csoporthoz tartozott *Szlama Árpád* is, aki egy kisebb egységgel Orosházáról jött fel Budapestre. Ezt azonban a nevezett sem állítja. A legvalószínűbbnek az tűnik, hogy a felkelés alatt több ízben találkozott a csoport egyes tagjaival, de összességében kevés időt töltött a Tűzoltó utcában.

Rácz József és talán *Kovács Ereszt* is, mint IX. kerületi nemzetőr tagok, két-három órás kapuőrségbe voltak beosztva. Ők nem tartoztak a csoporthoz.

Volt egy személy, aki a rádióadásokat hallgatta és legépelte azokat (a magyar adók, a SZER, a BBC adásait), a nevét nem ismerjük.

Az 1959-es belügyi adatok szerint (1958-as feljelentések alapján) a Tűzoltó utcai csoporthoz tartozott *Csoli Imre*, *Nagy Pál*, *Fülöp Mihály*, *Papp Imre*, *Lőrincz Tibor*, *Petrovics Sándor*, *Fülöp János*, *Antal Gyula*, *Süli László*, *Csáki Lajos*, *Lőrincz Imre*, *Vulmann Balázs*, akik a hálózati jelentések alapján többkevesebb ideig, egyénenként különböző intenzitással vették ki részüket az „ellenforradalomban”.

Fiatal munkásnők is kapcsolódtak a csoporthoz: egészségügyi szolgálatot láttak el, főztek, őrséget adtak. Csak néhányuknak maradt fenn legalább a

beceneve. Angyal tesz említést két 17-18 éves lányról, *Kicsiről és Rózsikáról* [Lengyel Róza?], Rajna pedig *Icáról és Manciról*. Az 1958-as feljelentések következtében Weiser Károlyné (Papp Erzsébet), Lengyel Róza, Paróczai Andrásné (Rácz Ida), Tűzoltó utcai ellenforradalmárként kerültek nyilvántartásba.

A felsoroltakon kívül természetesen más személyek is tartozhattak a Tűzoltó utcai csoporthoz, akikről nem tudunk.

Szabó János úgy emlékezett, hogy a Péterffy Sándor utcai kórházból 10 személy részére hoztak ebédet, és a Tűzoltó utcában három szakács és még két nő főzött, illetve osztotta ki az ételt. A Tűzoltó utcában 30–50 fegyveres lehetett a visszaemlékezések többége szerint, ami korántsem jelentett állandó létszámot, mert a személyek gyakran cserélődtek, sőt az állandó tagok sem tartózkodtak mindig ott. A források adatait összegezve kb. 80%-a a környék, 20%-a a szomszédos kerületek lakói közül került ki, bár akadt köztük néhány vidéki is. Tankó Tibor szerint az átlagéletkor 17-18 év volt. Október 28-a körül már idősebbek (24-25 évesek) is jöttek. A felkelők többsége munkásszármazású fiatal volt, akik közvetlenül az események előtt az iparban dolgoztak, majd valamilyen szakmát tanultak.

Az Ernő utcai orvostanhallgatók diákotthonában ketten október 24-étől segítettek az élelmiszer-szállításban, néhányan pedig nemzetőrként teljesítettek szolgálatot a garázs környékén. Konkrétabb adat velük kapcsolatban egyelőre nem áll rendelkezésünkre.

A Tűzoltó utcai politikai meggyőződéséről – a vezetőket kivéve – viszonylag keveset tudunk. Annyi azonban megállapítható, hogy a sztálinista rendszer ellen, az ország függetlenségéért és a forradalom eredményeinek védelmében fogtak fegyvert. Az általános közszellemet tükrözte egy kifüggesztett tábla: „A forradalom nem a meggazdagodás eszköze!”. Szerzője egy ismeretlen Tűzoltó utcai forradalmár.

A csoport későbbi tevékenységét és a IX. kerület más fegyveres felkelőivel való kapcsolatát tanulmányom további fejezetei elemzik.

Az alábbiakban közölt *Függelék* tartalmazza a Tűzoltó utcai csoport tagjainak a dokumentumokból, visszaemlékezésekből rekonstruálható, nyilván még hiányos névsorát.

JEGYZETEK

1. Angyal István „utolsó szó jogán” elmondott beszédéből az I. fokú tárgyaláson (1958. IV. 7.) A Fővárosi Bíróság irattára (a továbbiakban FB). Nb. XI. 8005/58., *Angyal István Saját kezű vallomása*. Bp. Pestú Szalon, 1991., Eörsi István előszavával. A szöveget gondozta, a dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, a névmutatót összeállította: E. L. 189. p.
2. Szigetvári István kihallgatásáról készül jegyzőkönyv (továbbiakban rövid.: jkv.) 1957. IV. 11. FB, Szigetvári Istvánnal készült interjú, Oral History Archivum (továbbiakban rövid.: OHA), 26. p., T. Nb. XI. 8005/58–2, „Szirmai Ottó és társai”, ítélet (továbbiakban rövid.: Nb. XI. 8005), 122. p., Bán Lajos jkv. 1957. II. 1. FB.
3. Szabó János jkv. 1957. VI. 19., Nb. XI. 8005. 22. p. FB.
4. Angyal István jkv. 1957. VI. 7., Nb. XI. 8005. 21. p. FB.
5. Rajna Tibor személyes közlése, *Angyal István Saját kezű vallomása*. 46., 172. p.
6. Orbán Zoltán jkv. 1957. VI. 13. FB.

7. Pruha József: OHA 27–28. p.
8. Angyal István jkv. 1957. VIII. 9. 18. FB.
9. Rajna Tibor jkv. 1957. VII. 20., VIII. 3. FB.
10. Pruha József tanúkihallgatási jegyzőkönyve) továbbiakban rövid.: tk. jkv.) 1957. I. 2., II. 1. FB.
11. Nb. XI. 8005. 212. p., Angyal István jkv. 1957. VI. 7., VIII. 3., FB, Erdélyi Sándor jkv. 1957. VIII. 13., Tankó Tibor jkv. 1957. VII. 23. Hadtörténeti Levéltár (a továbbiakban HL).
12. *Angyal István Saját kezű vallomása.* 46–47. p., Angyal István jkv. 1957. VI. 7., VIII. 9., XI. 18., Réfi Imre tk. jkv. 1957. VIII. 29., Iván Kovács László jkv. 1957. VI. 3., Nb. XI. 8005. 29. p. FB, Csongovai Per Olaf személyes közlése 1990.
13. Angyal István saját kezű vallomása. 48–49. p. jkv. 1957. VI. 7., VIII. 9., XI. 18., Szabó János jkv. 1957. VI. 9., Réfi Imre tk. jkv. 1957. VIII. 29., Iván Kovács László jkv. 1957. VI. 3. FB, Csongovai Per Olaf személyes közlése, 1990, Berki Mihály: *Hadserg vezetés nélkül* (Bp., Magyar Média, 1989.) 125., Kőte Sándor személyes közlése, 1990., Újhelyi Szilárd személyes közlése, 1991.
14. Angyal István jkv. 1957. VI. 7., Orbán Zoltán jkv. 1957. VI. 22., VIII. 2., Réfi Imre tk. jkv. 1957. VIII. 29. FB.
15. Iván Kovács László jkv. 1957. VI. 13., Szabó János jkv. 1957. VII. 9., Angyal István jkv. 1957. VIII. 9., FB, Pongrácz Gergely: *Corvin ház, 1956* (Magyar Október Szabadsajtó, 1985), 127. p., Berki Mihály: i. m. 125. p.
16. Kopácsi Sándor: *Életfogytiglan* (Nyíregyháza, Nyírségi Nyomda, 1989), 149–150. p., Fazekas György: *Forró ősz Budapesten.* Lejegyezte: Hegedűs B. András (Magyar Hírlap Könyvek, 1989), 102–103. p.
17. Molnár Miklós: *Egy vereség diadala* (Magyar Füzetek, Párizs, 1988.) 102. p.
18. Erdélyi Sándor: OHA, 290. p., Tankó Tibor: OHA, 163. p. HL.
19. Angyal István és társai tárgyalása, 1957. V. 6. FB.
20. *Angyal István Saját kezű vallomása*, 90. p.
21. Réfi Imre tk. jkv. 1957. VI. 3. FB.
22. Pruha József tk. jkv. 1957. I. 2., FB, Pruha József: OHA, 60. p.
23. Rajna Tibor jkv. 1957. VIII. 13., Angyal István önvallomása, 1956. XII. 5., Belügyminisztérium Történeti Irattára (BMT), Ápelesz István: OHA, 30., 32., 103. ol, Szlama Árpád: OHA, 47–54. p., „A IX. kerületben működő ellenforradalmárok” V–150381/8, Tankó Tibor: OHA, 131. p.. BMT.

FÜGGELÉK

A Tűzoltó utcai felkelők eddig feltárt adatai

Név	Születési hely	Születési év	Halál- zás ideje (ha is- mert)	Foglalkozás	A forradalomban való részvételé- nek következmé- nye
Anda Mihály	?	1932 ?		sportrepülő	emigrált.
Angyal István	Magyarbánhegyes	1928	1958. XII. 1.	építésvezető	letartózt.: 1956. XI. 16. halálra ítélték, kivégezték
Antal Gyula*	?	?		?	?
Ápelesz István	Tab	1928		autó-motorsze- relő	emigrált
Balogh Tibor	Bp.	1938		kocsikísérő	emigrált
Bán Lajos	Nagyharsány	1926		fűrómester	örizetbe vették, szabadult: 1957. V. 10.
Csáky Lajos*	Devecser	1926		?	?

FÜGGELÉK

A Tűzoltó utcai felkelők eddig feltárt adatai (folytatás)

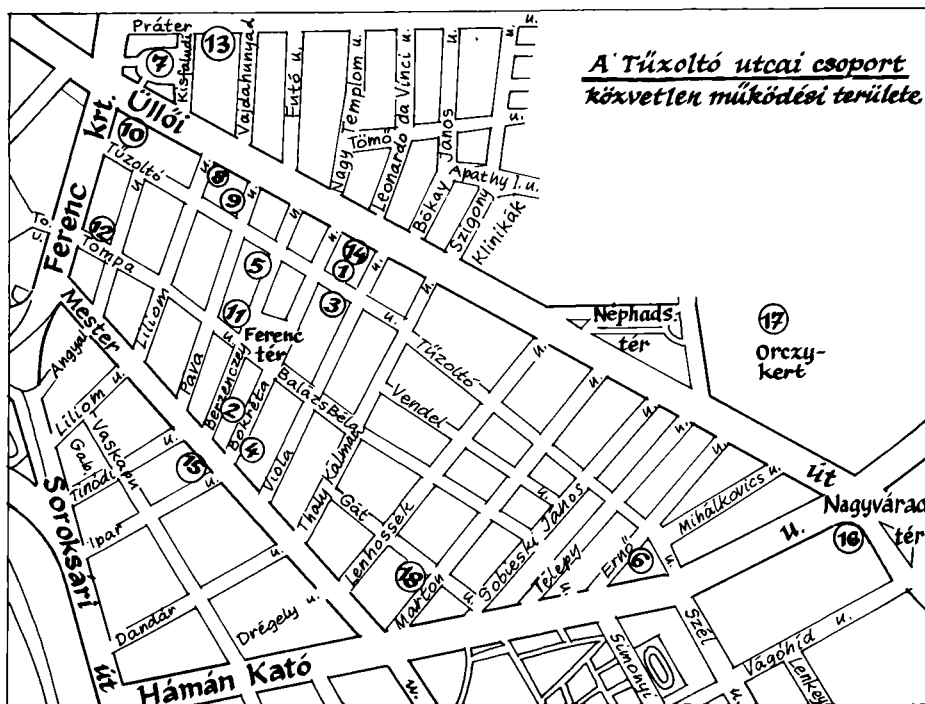
Név	Születési hely	Születési év	Halálozás ideje (ha ismert)	Foglalkozás	A forradalomban való részvételének következménye
Csoli Imre*	Pusztazámoly	1930		géplakatos	előzetes letartóztatás
Csongovai Per Olaf	Ankara	1930		filmrendező	emigrált
Erdélyi Sándor	Bp.	1931		katonatiszt	letartózt.: 1957. VII. 20. 12 évre ítélték
Fülöp János*	Bp.	1941		?	?
Fülöp Mihály*	Bp.	1939		?	nem került perbe
Hirth László	Felső-Dabas	1941		tanuló	nem került perbe
Joneszku István	Bp.	1926		?	emigrált
Kosztai László	Kisújszállás	1932		szervizmunkás	emigrált
Lengyel Róza*	Bp.	1932		?	?
Lőrincz Imre*	Bp.	1929		?	emigrált
Lőrincz Tibor*	Bp.	1927		?	?
Nagy Pál	Bp.	1931		?	őrizetbe vették: 1957. I. 27-én, szab.: 1957. IV. 9-én
Nagy Sándor	?	?		katonatiszt	?
Orbán Zoltán	Miskolc	1923	1973	autószerelő	letartózt.: 1957. VI. 11. 6 évre ítélték
Papp Imre*	Keszthely	1938		?	?
Paróczay Andrásné* (Rácz Ida)	Hódmezővásárhely	1936		?	?
Petrovics Sándor*	Bp.	1937		?	nem került perbe
Pruha József	Kispest	1930		motorszerelő, ejtőernyős	őrizetbe vették: 1956. XII. 7-én, szab.: 1957. IV. 9-én
Rajczi László	Bp.	1926		szerszámlakatos	emigrált
Rajna Tibor	Bp.	1940		fodrászsegéd	letartózt.: 1957. VI. 20. I. fokon 8 évre, II. fokon 12 évre ítélték
Rosenfeld László	?	1937 ?		?	emigrált
Süli László*	Szeged	1940		?	?
Szabó János	Abádszalók	1927		gépkocsivezető	letartózt.: 1957. VI. 18. 6 évre ítélték, szab.: 1961-ben
Szigetvári István	Székesfehérvár	1941		ipari tanuló	letart.: 1957. IV. 6. 15 évre ítélték, szab.: 1969-ben

FÜGGELÉK

A Tűzoltó utcai felkelők eddig feltárt adatai *(folytatás)*

Név	Születési hely	Születési év	Halálozás ideje (ha ismert)	Foglalkozás	A forradalomban való részvételének következménye
Szirmai Ottó	Újpest	1926	1959. I. 22.	rádiódramaturg	letart.: 1957. I. 14. halálra ítélték, kivégezték
Tankó Tibor	Mádéfalva	1931		katonatiszt	letart.: 1957. VII. 20. 5 évre ítélték, szab.: 1960-ban
Tóth István	?	1932 ?		?	emigrált
Vizsi Pál	?	1924		?	őrizetbe vették
Vurmann Balázs*	Pestszenterzsébet	1941		?	nem került perbe
Weiser Károlyné* (Papp Erzsébet)	Keszthely	1934		?	?
„Kicsi” (lány)	?	1938		építőipari segédmunkás	?
„Papa”	?	1921		?	?
„Robi”	?	1938 ?	1956. XI. 4.	?	
„Rózsika”	?	?		?	?

A * jellel jelölt nevek a periratokban egyáltalán nem szerepelnek, vagy nincsenek úgy számon tartva, mint Tűzoltó utcai felkelők. Lakossági feljelentések vagy hivatalos ügynöki jelzések révén kerültek nyilvántartásba, s mivel semmilyen más adat nem áll rendelkezésünkre e személyekkel kapcsolatban, nem lehetünk meggyőződve afelől, hogy valóban tagjai voltak-e a csoportnak.

A Tűzoltó utcai csoport közvetlen működési területe
(A térkép számozása a leírás sorrendjét követi)

1. A Garázsipari Vállalat Garázsa, a csoport bázishelye	10. Kilián György Laktanya, ahol civil felkelők is tartózkodtak
2. Munkásszállás, a Berzenczey utcai csoport bázishelye	11. Női rendőrszállás, a Ferenc téri csoport bázishelye
3. Belügyminisztériumi garázs	12. A Tompa utcai csoport bázishelye
4. Az ipari tanulók kollégiuma	13. A Práter utcai iskola, a felkelés bázishelye
5. Orbán Zoltán lakása, a felkelők kezdeti találkozhelye	14. Az Örökimádó templom
6. Az orvostanhallgatók diáktothona	15. Általános iskola, ahol a Bokréta utcai kollégisták harcoltak
7. Corvin mozi, a legnagyobb fegyveres csoport bázishelye	16. István Kórház
8. Tátra mozi	17. Kossuth Akadémia
9. A IX. kerületi rendőrkapitányság	18. A pékség

Bán Péter

EGY TÁRSADALOMTÖRTÉNETI KÖZELÍTÉS BARANYA MEGYE '56-OS FORRADALMI MOZGALMAIHOZ

A forrásbázist ehhez a feldolgozáshoz a Pécsi Megyei Bíróság 1957. és 1958. évi büntetőperes iratai képezik. Az idővel közös lajstromszám alá vont pereket nem számítva, ez összesen 136 irategyüttes részletes átnézését kívánta meg (1957: 98, 1958: 38), mivel igyekeztem a vádlottak – olykor a korabeli statisztikai jelentésekben is táblázatokba foglalt – adatain kívül a többi résztvevőt is figyelembe venni. A következőkből kitűnik, hogy ez elkerülhetetlen bármilyen társadalomtörténeti megközelítés megbízhatósága érdekében. Ugyanezért nemcsak a vádiratokat és az ítéleteket vettem kézbe, hanem a rendőrségi, ügyészségi és bírósági kihallgatási jegyzőkönyveket, továbbá az önéletrajzokat, önvallomásokat és a tanúvallomásokat is. Egy-egy véletlenül elejtett szóból, mondatból gyakran egy sor egyáltalán nem mellékes adat került felszínre.

Célkitűzésemet, első közelítésben már az információtömeg mérete miatt is, korlátoznom kellett. Egy-egy kisváros, falu vagy termelőegység forradalmi eseményláncolatának kompakt helytörténeti feltárása helyett egy területileg átfogóbb, témájában szűkebb megközelítést választottam: a megtorlás anyagaiból ismert Baranya megyei forradalmi szereplők egyik társadalmi hovatartozási indexének, a *korabeli foglalkozási besorolás* szerinti megoszlásának a bemutatását. Azonban feltétlenül érdemesnek látszott megnézni, számszerűen kimutatni az egyes foglalkozási csoportok tagjainak *funkcionális szerepkörét* is, mert egyénileg a forradalmi tettek változatos szintjein és területein tevékenykedtek, s aktivitásuk, társaikra kisugárzó hatásuk sem volt azonos erősségű. Statisztikailag egy elég egyszerű, viszonylag kevés tényezőt tartalmazó *mintavételről* van szó, amelynek során azonban igyekeztem minél több, a forradalmi mozgalmakban aktív személy adatait összegyűjteni. Csakis olyanok kerülhettek be ebbe a felmérésbe, akik név szerint, foglalkozásukra nézve és forradalmi tevékenységük színterét, illetve súlyát tekintve egyaránt azonosíthatók voltak. Az említett iratanyagból így módon összesen 1146 aktív kereső vagy nyugdíjas felnőtt személy merítette ki ezt a három kritériumot. A 18 éven aluliaktól azért tekintettem el, mert csak Szigetváron ismerjük a részt vevő diákok pontos számát, a pécsi egyetemi irattárak kutatása pedig még hátravan.¹ Az ún. származási adatoknak, az intergenerációs mobilitásnak a vizsgálatától azért tekintettem el, mert erre csak a vádlottak esetében, tehát a gyűjtőkör szűkítésével nyílt volna lehetőség. (Hasonló a helyzet egyazon személynek az élete során bekövetkezett lakó- és munkahelyi mobilitási adataival is.)

A kutatási sáv tehát reprezentatív célzatú, még akkor is, ha a fentebb írt 1146 összes személy száma megdöbbentően alacsonynak tűnhet például ahhoz képest, hogy egy nagyobb üzemi munkástanács egyes esetekben akár félszáz emberből is állhatott. A községi nemzeti tanácsok létszáma 12–30 között mozgott, a szűkebb intézőbizottságok pedig rendszerint ötfősek voltak. A ténylegesen cselekvő emberekre nézve mégis szignifikánsnak tekintem elemzésemet, mert az abszolút passzív, ámbár a forradalom követeléseit helyeslő tömegre elsősorban ők gyakoroltak hatást.² Ha minden tüntetőt, felvonulót, gyűléseken részt vevőt, választott tisztségviselőt bevonnánk a vizsgálatba, lényegileg a korabeli Magyarország szociológiai képletével azonos képet kapnánk. Viszont nemcsak a vádlottak, a tanúk sem voltak véletlenül kiválasztottak; ők mozogtak annyira a tűz közelében, leggyakrabban szítva is azt, hogy a megtorlás idején érdemesnek tűnt őket a rendőrségre vagy a bíróságra beidézni. Mindezt megfontolva úgy vélem, hogy a forradalomságokhoz képest sikerült jellemző anyagot összegyűjteni és értékelni. Baranya megyére mindenképpen, főleg mert az összes településtípust és forradalmi mozgalmi szintet (városit, járást, nagyüzemet, sőt olykor üzemmészlegeket is) felöleli. Felvételünk esetleg a régió túlmutató mintát is adhat a fővároson kívüli országterületre, mert Baranya keverten iparos és agrárjellegű megye, hivatalnokrétege, értelmisége, hagyományos kistermelői szektora egyaránt számottevő. Pécs városnak hazai viszonylatban nagyvárosi arculata, a két egyetem és az egy főiskola fennállása ebben az elemzési kísérletben csak mérsékelten torzíthat a társadalmi-foglalkozási tükörképen. Ehhez tartozik az a sajnálatos tény, hogy a nagyipari üzemek közül a Sopianae Gépgyár széles körben kisugárzó forradalmi tevékenységének, a nem véletlenül ott rendezett nagyszabású munkásgyűlésnek a megyei büntető-eljárási iratok között primer forrásanyagát mindeddig nem, csak számtalan másodlagos nyomát lehetett megtalálni. Kétségtelen viszont a mecseki szénbányák, valamint az uránércbánya – két lokálisan jellegzetes kitermelő nagyvállalat, méghozzá igen sok ingázó munkással – dolgozóinak fontos szerepe 1956 őszén. Október 26-án, pénteken vagy 27-én, szombaton hazavitték falujukba a híreket, november 4-e után pedig a bányászok reakciói voltak feltűnően hevesek a szovjet csapatok bevonulására és a Kádár-kormányzat hatalomra juttatására. Az 1956 őszén–telén működött mecseki „láthatatlan” ellenállók nem csekély része is közülük kerülhetett ki, mindenesetre a hegyvidéki és a hegylábi települések nyújtották ellátó és háttérbázisukat.³

A megye társadalmi metszetének az ország nagy részétől eltérő specialitása a *nemzetiségi sokszínűség*, illetve az a drasztikus mobilizációs folyamatsorozat, amely 1944 és 1950 között igen sok helyi közösséget felkavart (németek kitelepítése, bukovinai székelyek, felvidéki és alföldi magyarok betelepülése stb.). Bonyolította a helyzetet a katolikus horvátok és bosnyákok, itt-ott a szerbek jelenléte és együttélése a régi és az újabb telepésekkel, figyelembe véve, hogy a szovjet–jugoszláv konfliktus időszakában politikai helyzetük és aktivitásuk igencsak behatárolt volt. Nagy kérdés, hogy 1956. október végén, november elején, amikor megmozdult az egész ország, akkor milyen explóziós erővel és milyen irányokba törtek felszínre az addig elfojtott indulatok és energiák. Erre a dolgozat harmadik részében kísérek meg választ adni.

Felmérésem *módszereit* illetően be kell vallanom, hogy szigorúan statisztikus szempontból aligha végeztem a kvantitatív kritériumoknak mindenben megfelelő gyűjtést és vizsgálatot. Eltekintve attól, hogy önkényes volt az időhatárt 1958 végével lezárni, biztos az is, hogy nem az összes, Pécs várost és Baranya megyét érintő büntetőpert folytatták le a helyszínen. Továbbá a forradalmi eseményekben részt vevők széles körének ügye nem került formális bírósági eljárás alá. (Ezt az úrt igyekeztem legalább részben kitölteni, a tanúvallatási jegyzőkönyvek utalásainak felhasználásával.) További hiányforrás, hogy a kihallgatott vádlottak, tanúk és a vallomásokban szóba került más személyek közül sem mindenkinek tüntették fel a foglalkozását, vagy ha igen, akkor nem részletezték október–novemberi működésüket.⁴ Így, minden igyekezetem ellenére, az 1146 számba vehető ember nem tölti ki még csak a büntetőbírósági iratokból kiolvasható összes szereplő létszámkeretét sem. E hiány azonban számszerűen nem mérhető, még csak nem is becsülhető. E forrásadottságok, illetve egyfajta módszerbeli következetességek eredményeként abban a táblázatban, amely az alábbiakban összegzi a kvantitatív eredményeket, szembeszökően magas a vezető, szervező egyéniségek aránya. Ők együttesen kereken 200 főt tesznek ki, s hozzájuk képest „mérhetetlenül” alacsony a nemzetőrök, illetve mellettük az egyszerűen aktívnak mutató részvevők száma (161, illetve 708 fő). Összehasonlításképpen: az átlagban nem túl népes baranyai falvakban az október 27-i vagy 28-i tüntető gyűléseken, felvonulásokon egyenként 120–300 forradalmi szimpatizáns volt jelen. A vezető egyéniségek nézeteinek hatósugara tehát valóban túlment a „nemzetőrök” és a „részvevők” összegyűjthető adatain. Részben ugyancsak a gyűjtött anyag jellegéből, de közismerten felsőbb intenciók nyomán is állt elő az a helyzet, hogy név és foglalkozás szerint, illetve tetteiben exponált nemzetőrt feltűnően keveset tudunk regisztrálni. Nyíltan kimondott jogi elv volt, hogy közülük kizárólag azok legyenek utóbb elmaraszthatók, akik politikailag és fegyveresen markáns cselekedettel, november 8. után fegyvereik rejtegetésével vétették magukat észre.⁵ Egyébként mint tanúk vagy közölték a hatóságokkal nemzetőrségi tagságukat, vagy nem. Az elmosódottságot mi sem érzékelteti jobban annak a négy községnek az eseténél, ahol a nemzetőri szolgálatot családról családra, mintegy kollektíven látták el. A retorziós évek politikusainak, büntetőjogászainak is el kellett ismerniük, hogy a nemzetőrségek uralkodó többsége közbiztonsági és vagyonvédelmi feladatokat látott el, sőt gyakran azt is, hogy a nemzeti, illetve forradalmi bizottságok tagjai nem voltak feltétlenül aktív „ellenforradalmárok”.

Az adatok feldolgozásának további kérdéses pontja történeti-szociológiai szempontból az, hogy milyen megfontolások szem előtt tartásával alakítottam ki a kétségkívül heterogén foglalkozási csoportbeosztást. Minthogy mobilizációs vizsgálatot nem végeztem, – s egyébként a vádlottak és a tanúk nem csekély hányada az 1957. évi ún. racionalizálások során állásváltoztatásra kényszerült –, így 1956. második félévi beosztásukat vettem alapul. A feldolgozási lehetőségeket behatárolták továbbá a vizsgálati jegyzőkönyvek megfogalmazói, akik a korszak sajátos terminológiájával éltek, és a legnagyobb általánosságok és a kínos precizitás szélsőségei között minősítettek valakit „munkásnak, földművesnek, tanácsi dolgozónak”, avagy világosabban „vájárnak, fuvarosnak, traktoros-

nak, tanítónak, főorvosnak, vasúti főintézőnek, pályamunkásnak, gépkocsivezetőnek” stb. Ezekhez a sokarcú adottságokhoz alkalmazkodva keletkezett egy kompromisszum: az általános foglalkozási csoportok (munkás, földműves stb.) mellett az ötvenes évek társadalmi presztízsét, a foglalkozás fizikai vagy szellemi jellegét, az értelmiség esetében a műveltségi szintet is visszatükröző besorolási rendet választottam. Az értelmiséghez sorolás küszöbének egyfelelől a felsőfokú végzettséget, másfelől az ennek megfelelő beosztást tekintettem. Az ún. alkalmazottak köre a legvegyesebb. Ide soroltam a legfeljebb érettségizett, de felső- és középszintű vállalati, intézményi, tanácsi irányítókat éppúgy, mint beosztottjaikat: postatisztviselőket, adminisztrátorokat, műszaki rajzolókat, könyvelőket, bolti eladókat stb. A munkás és a földműves leggyakrabban egyszerűen a korszakbeli megjelölést követi szó szerint, máskor a tényleges fizikai munkavégzésre utaló foglalkozásnév segített a döntésben.⁶ Jogos felvetés lenne, hogy a közlekedési-forgalmi és a kommunikációs infrastruktúra dolgozóit válasszuk külön, mivel a hírek vitelében és egyes meghatározó személyiségek vitelében nem csekély szerepet játszottak. Azonban mégis nehéz lenne egy kategóriába sorolni a gépkocsivezetőket, a MÁV egyes dolgozóit, az 5–7 falut bejárt tszcs-traktorosokat és a postai távközlési alkalmazottakat.⁷ Az állami, a szövetkezeti és a magántulajdonosi szektor között nem tettem semmiféle különbséget, hiszen többnyire kényszerpályák voltak, és esetenként éppen a bomlás állapotát éltek. Kivételt képez a kisiparosok és kiskereskedők köre, mert helyzetüknek mentalitási kihatásai is voltak.⁸ A katonatisztek és a rendőrök kiemelése egyrésztől értelemszerű a korszak adottságainál fogva, másrésztől kuriozitás: számárányuk minden felsorolt réteg közül legkevésbé fedheti valójában a forradalmi, illetve fegyveres mozgalmakban betöltött szerepüket, tekintettel arra, hogy legaktívabb tagjaik nem a civil törvénykezés jogterületéhez sorolódtak. Enyhébb esetekben pedig egyszerű racionalizálással, munkahely erőszakolt változtatásával söpörték ügyeiket a szőnyeg alá.

A vezető-szervező kettős kategória indoka az, hogy a különféle szintű választott vezetők (nemzeti, forradalmi és munkástanácsi elnökök, helyetteseik, azután a titkárok) nem szükségképpen voltak a forradalmi események valóságos motorjai. Minden részletre kiterjedő indoklás helyett idézek egy tanúnak a Legfelsőbb Bírósághoz címzett leveléből, aki egy egész járás forradalmi eseményeit érintő „tárgyaláson jelen volt és – úgymond – az igazságot keresi. A tárgyalás folyamán kiderült, hogy X. Y., n.-i boltvezető foglalta el a járási PB székházát, fegyvereket hordott, a Nemzeti Tanács titkára volt és kommunisták leváltását javasolta. Ez az ember szabadon van, mert gazemberségeit takargatják, pedig a tárgyaláson elhangzottak alapján az ügyésznek azonnal vádat kellett volna emelni ellene. Nem lettek felelősségre vonva: K.B. és V.Z. vasutasok, akik a felvonulást szervezték és K. a tárgyaláson mindent elismert, a bíróság efelett is átsiklott. Egy tanár és egy tanító. Annyi büntetést kaptak, amennyi a vizsgálati fogsággal kitöltöttnek lett véve, pedig az eseményeknek eszmei szervezői voltak. Olyanok lettek terhelő tanúnak beidézve, akiknek a vádlottak padján lett volna a helye... Úgy látszik, ezeknek nem lesz bántódásuk, mert sikerült N.-re [az elsőrendű vádlottra] rákenni mindent, és ezeket nagyon helytelenül megvédi a pártbizottság. És nagyon érdekes volt az is, amikor jöttek a pártfunkcioná-

riusok és az országgyűlési képviselő a tanúvallomásukat megtenni, a bíróság zárt tárgyalást rendelt el. Mindenesetre nagyon furcsa valami, hogy ők nem merték elmondani vallomásukat nyilvánosság előtt. Tudomásom szerint az ilyen tárgyalások nyilvánosak és nem szűzességi per volt ez, hogy az érdeklődőket ki kelljen rekeszteni. ...[A tanácsvezető bíró az elsőrendű vádlottnak] az ítélethirdetésekor az utolsó szó jogán nem adott szót, talán attól félt, hogy leleplezi.” Ugyanebben az ügyben egy másik tanú szerint „az eszmei irányítókat sajnos felmentette a Pécsi Megyei Bíróság, és egy szerencsétlen emberre toltak rá mindent...”⁹ Nem sokkal később egy másik perben az ügyész kéri, hogy legalább tanúnak idézzék be a községi nemzeti bizottság elnökét, mert vallomástételével több nyitva maradt részletkérdést tisztázni lehetne. Azonban a bíróság ezt nem veszi figyelembe, helyette gyorsan lezárják az eljárást.¹⁰ Egyik állami gazdaságban általános vélemény szerint az elsőrendű vádlott „mások befolyása alatt állott, önálló akcióra képtelen volt”, ugyanakkor a forradalmi megmozdulás valószínű kezdeményezőjét egyetlen eredménytelen szembesítést követően minden további nélkül elengedik.¹¹

A nemzetőrpáncsnokok sorába a fentebb felsoroltakhoz hasonló okból, illetve a jelentősebb egységeknél egy-két erősen aktív helyettest is felvettem, de ha bármelyikük azonos volt a polgári vezetővel, akkor csak ahhoz a csoporthoz soroltam őket, ahol hangsúlyosabbnak mutatkozott a tevékenységük. Hasonlóképpen: akik elismert – bevallott – nemzetőrök voltak, azokat ismételtelen nem jegyeztem fel a „civil” forradalmi résztvevők között. Természetesen ide csoportosítottam viszont az egy-két azonosítható üzemőrt.¹²

A forradalmi mozgalmakban való aktív részvétel kategóriája, illetve az ebbe az oszlopba összefogottak köre a legnehezebben megfogható. Azokat igyekeztem kiszűrni, akik egyszerűen csak sodródtak az eseményekkel, bár a bírósági forrásanyag alapján ez nem volt könnyű, mert a retorziós perfolyamat, illetve a sokszor erőszakos rendőrségi kihallgatások során – vagy két processzus között – a többség érthető módon inkább kisebbiteni törekedett szerepét. A legnyíltabbnak még az olyanfajta emberek mutatkoztak, akik közül egyikük kimondta, hogy „a bíróság előtt nem a teljes ártatlanságomat akarom bizonyítani, nem akarok Hófehérekét játszani, de a feketepéterséget sem vállalhatom”.¹³ Nem ritka az olyan község, ahol a vádlottra semmiféle komolyabb kommunistaellenes tettet nem sikerült rábizonyítani, és a vallomások során merült csak fel néhány meghatározó egyéniség neve, akiket kihallgattak ugyan, de saját magukról lehetőleg nem beszéltek.¹⁴ Leggyakrabban a rendőrség, az ügyészség, a bíróság sem erőltette azt, hogy a tanúk további terhelő vallomásokat tegyenek (bár legerőszakosabbak még a rendőrök voltak) akár saját magukra, akár a perbe nem fogottakra nézve. Ezen általános elv mögött¹⁵ egyrésztől *szűkebb párt-, illetve csoportérdek* is meghúzódhatott. A már említett állami gazdaság peres iratai szerint a helybeli függetlenített párttitkárnak domináns szerepe volt hét járásbeli község megmozdításában. Ám a Legfőbb Ügyészség hiába rendelt el pótnyomozást, a Legfelsőbb Bíróság újratárgyalást az ügyben, az időközben elköltözött pártfunkcionárius betegségére hivatkozva még tanúként sem jelent meg a per újrafelvételekor. Szerencséjére a vádlott hajdan járási főjegyző volt, ami szinte önmagában megpecsételte sorsát.¹⁶

A vádlottakra és az egyedi konkrét vádpontokra koncentrálni faggatási technika alkalmazása másrészt egy további megfontolást sugall. Úgy tűnik, hogy a korai Kádár-korszak joghatóságai – vagy legalábbis azoknak egyike-másika – óvakodott attól, hogy minden eseményt a még friss varratok mentén megkaparjanak. Az egyik község utólagos vb-elnöki jelentése szerint „a lakosság 98%-a távol tartotta magát az ellenforradalomtól”, miközben az 1956. október 30-i munkástanácsi jegyzőkönyv alapján „mintegy 120-130 dolgozó vett részt az alakuló ülésen”.¹⁷ Olykor egészen kínos helyzetbe kerülhettek az ítélelbírák, amikor maguk is kénytelenek voltak belátni az ítélethozatal abszurditását. Két és fél évi börtöntől 7 évig terjedő büntetéseket róttak három mecseki fegyveresre, akik nem bántottak senkit, s azért ilyen „keveset”, mert „figyelembe kellett venni, hogy a Nyugatra szökött kezdeményezők és vezetők helyett ők, az egyszerű dolgozók kerültek csak bíróság elé, olyan személyek, akik az ellenforradalom sikerétől semmi jót nem várhattak [sic!], csak kiszolgáltatottságuk, kizsákmányolásuk feléledését. ...vették saját osztályuk, a dolgozó nép ellen, komoly átnevelésre szorulnak, de ez nem teszi szükségessé, hogy a dolgozók társadalmából végképp kirekesztessenek”.¹⁸ A büntetőeljárások célja a példastatuálás, a megfélemlítés, s ebből a szempontból majdnem mindegy, hogy kin csattan az ostor, a lényeges az, hogy a pirosbetűs „munkásosztály, parasztság és haladó értelmiség” ne kerüljön a maga egészében a vádlottak padjára. A november 8. utáni fegyverrejtegetést, a Kádár-kormánnyal és a Szovjetunióval szembeni „izgatást” viszont különös szigorúsággal ítélték meg a bírák. Így ezek utólag mintegy deviáns jelenségek álarcát kapták, megtorlásuk egy politikai és ideológiai koncepció szerves része volt. Azt reprezentálniuk kellett ugyanis e pereknek, hogy a tömegek nem idegenkednek a restaurációtól. („Aki nincs ellenünk, az velünk van”).

A függelékben közölt (ld. 91. old.) táblázatban külön kiemelem azokat, akik fegyveresen is megpróbálták ellenállni a megszálló seregeknek. Zömük tevékenysége két perből rekonstruálható, amelyekben eredetileg fegyverrejtegetéért emeltek vádak.

A táblázat adatai ugyan nemcsak egyetlen síkban elemezhetők, de akkor is kevés meglepetést tartogatnak. Az irányító pozíciókat közel harmadrészen a magasabb képzettségű értelmiség töltötte be, ami összes számarányának (11,6%) közel háromszorosát jelentette. Mögötte leginkább csak önmagát vezette az alkalmazotti-tisztviselői réteg. A munkásság vezetői létszáma (52 fő) jelentékenyebb volt önáluk, bár a sok aktív résztvevő miatt ez kevésbé látványosan tükröződik a 26%-os viszonyzámban. A vezető-szervező funkcióknak azonban még így nézve is több mint egynegyedét töltötte be. A parasztság az irányadó szerepek ötödrészét foglalva el, biztosan megtalálta saját vezetőrétegét, illetve zömmel kiérlelte saját soraiból. A kisiparosok és a kiskereskedők, valamint a fegyveres testületek tagjai mintha nem is itt, ti. a civil vezetésben keresték volna a kitörés lehetőségét. E két társadalmi csoport esetében persze figyelemmel kell lenni általában mérsékelt létszámaikra, illetve a Rákosi-érában megcsontosodott esetleges szervilis reflexekre is.

A vezető értelmiség belső foglalkozási megoszlása az alacsony kvantitatív értékek miatt statisztikailag nem érdemes elemzésre, de a Baranya megyei

források szerint orvosok, mérnökök, agrárszakemberek, tanárok, jogászok egyaránt előfordultak soraikban. Más rétegből származó vezetők egyszerű követőiként annál ritkábban, s olyankor a szakmájukkal kapcsolatos hozzáértéssel igyekeztek hasznosítani magukat: jegyzőkönyveket vezettek, forradalmi hangulatú verseket szavaltak, követeléseket foglaltak írásba vagy éppen felolvasták azokat, kapcsolatot teremtettek az egyetemekkel stb. Végeredményben azonban az összes értelmiségi közel 50%-a társadalom- és politikaszervezőként kereste és találta meg funkcióját 1956 őszén.

Az értelmiség statisztikailag is igazolható irányító szerepéről szólva külön kell foglalkozni a nyilvánvalóan művelt, az átlagnál szélesebb látókörű és eszmevilágában egyértelműen elkötelezett egyházi személyiségekkel. A bírósági iratok alapján csak annyit állapíthatunk meg, hogy a sokszor citált Mindszenty-beszéd ellenére meglepően kevesen vállalták a közvetlen vezetés felelősségét: öt református lelkész, két katolikus plébános és egy kántor. Nyolc egyházi személlyel találkoztam még a jegyzőkönyvekben, akik egy-egy buzdító beszéddel, tüntető körmenettel érdemelték ki a tanúkat kihallgatók figyelmét. De említésre méltó, hogy a falvakban a templom az egyik gyülekezési gócpont, az október 28-i, vasárnapi mise, illetve istentisztelet gyakori eseménymozzanat volt.

Az alkalmazottak heterogén köréből az összes irányító, vezető személyiség kerekén 16%-a került ki, azaz saját berkeiken túl nem igazán nagy erővel igyekeztek érvényesíteni befolyásukat. Sokan két vasat tartottak a tűzben, és erre egy bizonyos határig a párt- és tanácsi utasítások lehetőségét is nyújtottak. Funkcióik többnyire igazgatási szakértelmet kívántak meg, s ezt a tudást hasznosították a forradalmi bizottságok, a munkástanácsok is. Mindezen okoknál fogva érthető, de nem mellékes tény, hogy akadtak közöttük a helyi bizalmat töretlenül élvező tanácsi és üzemi vezetők, bár ha pártfunkcionáriusok is voltak egyúttal, akkor már több mint kételkedve fogadták el őket.²⁰

A munkásság felszínre hozta saját vezető csoportját: a maguk sorai közül 26%-kal képviseltették önmagukat, ritkábban a felső, gyakrabban a közép- és alsósztintú irányításban. Saját soraikat nézve szerényebb, 12,7%-os viszonyszámot képviselt az az 52 munkás, aki a 408 fős összlétszámból szervező vezetőként emelkedett ki. A parasztság önirányító képességét nem sokkal alacsonyabb viszonyszámok jelzik – 19,5, illetve 12,1% -, de kizárólag a falvakat nézve jócskán magasabb értékeket lehetne kimutatni. Igazán kevés adatot lehet összeszedni a földműves népesség tartózkodó magatartásáról,²¹ annál többet arra, hogy beleszólásra tudatosan igényt tartottak olyasféle megfogalmazásban, „hogy X. Y. mint a parasztság képviselője” kapott meghívót egy kisváros vagy egy járás nemzeti forradalmi bizottságába.

Nagyon figyelemreméltók azok a tények, amelyek a különböző társadalmi rétegek közös érdekeit és kölcsönös érdekelttségét hangsúlyozzák. A pécsi Húsipari Vállalatnál az állatorvosok kimondottan kérték, hogy tagjai lehessenek a munkástanácsnak, még ha néhányan közülük vidékre járva teljesítik is a szolgálatot. A jogos kérést a munkásság teljes természetességgel akceptálta.²² Végso soron feltétlenül túlzás lenne az értelmiség politikai hegemoniájáról beszélni Pécsen és Baranyában, inkább egyszerűen csak képzettségének, látókörének megfelelően érvényesült, de önérdekeinek előtérbe állítása nélkül. Erre utal reprezentatív módon, hogy a bírósági akták között egyetlen

szociális indíttatásuként értékelhető konfliktussal találkoztam, és pedig a szénbányászok egyik radikális munkásvezére és a pécsi, illetve megyei értelmiségi elit között.

A nemzetőrparancsnoki beosztás kulcspozíciót jelentett. Sajnos a Pécsen található bírósági iratok itt sokkal hiányosabbak, aminek egyik oka az elszórt utalások szerint, hogy kis számukhoz képest közülük emigráltak a legtöbben, másrészt ügyeik katonai bíróságok elé is kerülhettek. A szociális-foglalkozási megoszlás náluk más súlypont felé tolódott el. Értelmiségiek kevesen voltak, több mint harmadukat fizikai munkások, kb. negyedrészüket földművesek és valamivel több mint egyötödüket a fegyveres testületek tagjai tették ki. Meg kell jegyeznem, hogy az 1956-ban civil foglalkozásokat űző választott nemzetőrparancsnokok között további három volt honvédtiszttról, két második világháborús veteránról és kilenc egykori csendőrről, egy levanteoktatóról, több katonaviselt személyről van tudomásunk. Kiválasztásuk alapvető szempontja tehát nem a politikai múlt, hanem a hozzáértés és mellette a társadalmi-emberi megbízhatóság volt. Ebben az esetben talán egy ellenpélda jobban illusztrálja a helyzetet a számtalan helyi változat elősorolásánál. „Mint helybeli könnyen megértheted..., hogy ki volt a vezető és ki a helyettes. Tagnak tagja voltam [ti. a nemzetőrségnek – B.P.], de nem voltam tisztségben. Talán egyik-másik emlékszik is még, hogy azzal indokoltam, hogy nem értek a fegyverekhez, katona se voltam”.²³ Az agronómusnak e vallomását az értelmiségre bátran általánosíthatjuk, mert alátámasztják a statisztikai adatok. Továbbmenően érvényesnek tekinthetjük e megállapítást a nemzetőrség beosztott tagjaira is, hiszen 133 értelmiségiből mindössze hét fogott fegyvert a kezébe.

A nemzetőröknek az összesen 161 főt kitevő szerény létszámadata először is abból következik, hogy önmagában a nemzetőrségi tagságért senkit nem citáltak a bíróság elé. Másodszor: a nemzetőrségnek a források alapján nem egyetlen szervezési módja volt. A leelterjedtebb megoldás az önkéntesek toborzása, illetve a jelentkezőkből történt szelekció volt. Ilyenkor 2–25 főt tettek ki falvanként, járási székhelyeken, kisvárosokban többet. Itt-ott a nemzetőrök és a rendőrök szervezetileg sem különültek el egymástól. Végül: szó volt már arról a ritka esetről, amikor a lakosság házról házra haladva, azaz egyetemlegesen örködött a köz- és vagyonbiztonság felett.²⁴ Végeredményben az itt szereplő 161 személy olyan szűk és esetleges társadalmi sávot érint, hogy mindössze annyit állapíthatunk meg nyugodt lelkiismerettel, hogy közülük a munkásság 44,1%-os és a parasztság 34,2%-os magas aránya kb. megfelel létszámarányaiknak, szemben az értelmiségi, az alkalmazotti és a kistulajdonosi csoportokkal. Katonatiszt és rendőr ellenben jól kivehetően viszonylag számosan fordul elő ebben a kis mintában.

Az „aktív résztvevő” táblázati rovatban az egyetemi és főiskolai végzettségűek nem fordulnak elő olyan létszámban, mint a vezetők, irányítók között (61, illetve 65 fő). Azaz az értelmiségről megállapítható, hogy ha forradalmi szerepet vállaltak, akkor az többnyire egyúttal a többi társadalmi csoport tudatos orientálásának igényét is magába foglalta, ha viszont passzívak maradtak, akkor magatartásuk a megmozdulás egészének kockázatától való megriadást, legalábbis bizonytalanságot is jelenthetett. Ezt támasztják alá a most feltárt adatok,

például a tanácsülési és VB-jegyzőkönyvekből, a művelődési, egészségügyi osztályok irataiból. Az aktív tömeget a kétkezi munkások (37,1%) és a földművesek (29,8%) csoportjai adták, együtt közel kétharmad részben. A harmadik harmadban viszonylag legnagyobb súlya az alkalmazottaknak, tisztviselőknek volt (17%), s meglehetősen sokan akadtak közöttük, akik kis- vagy középvezetők voltak a forradalom előtt. A legtöbb helyen párttagokat is beengedtek a nemzeti, forradalmi és munkástanácsokba, ha korábbi működésük nem sértette mélyen az adott közösség emberi érdekeit, erkölcsi érzékét.²⁵ Kistulajdonosok 6%-ban mutathatók ki, ami kb. megfelelt a korabeli Magyarországon elfoglalt súlyuknak, tehát nem voltak sem visszahúzódnabbak, sem mozgékonyabbak a többi foglalkozási csoportnál.

Az összképet Pécssett, sőt Baranya megye egész területére kiterjedően nem csekély mértékben módosítaná – és feltehetően majd módosítja is – az egyetemi-főiskolai tanárok, de különösen a hallgatók körének feltárása. Nagyszámú településről, munkahelyről tudjuk, hogy egy-egy csoport vagy névtelen magányos egyetemista megjelenése erjesztőként, illetve radikálisabb irányban hatott. Ha tanintézetükben esetleg ők a második vagy harmadik vonal képviselői is voltak, a falvakban ellenben már egyértelműen szervezőkként léptek fel. Analóg jelenségekről van nem is egy híradásunk a Tolna megyével határos községekből: ott a Bonyhádról érkezett nemzetőrök radikálisabb felfogása csapódott le.

A megyét átfogó globális kép természetesen nem lehetett mentes territoriális árnyalatoktól. Még két, távolról nézve szinte hasonló társadalmi összetételű, azaz vegyesen bányász- és földműves foglalkozású település nemzeti tanácsának sem volt feltétlenül egyveretű a foglalkozási szerkezete. A kiválasztott példa egyike *Szászvár*, a Mecsek északi lábánál fekvő település Komló és Bonyhád között. Nemzeti tanácsának összetétele: elnök X. Y. „volt kulák”, elnökhelyettes N. Z. „repülős továbbszolgáló őrmester (horthysta)”, tagjai „a parasztság részéről 13, a bányászok részéről 7, a kisiparos és értelmiség részéről 2–2”. A tagok közül négyet minősítettek pártállásuk szerint; ketten voltak MDP tagok, egy a pártból kizárt kommunista, egy „jobboldali szocdem”. A másik példa a *Vasas I* nevet viselő település, közigazgatásilag Pécshez tartozik, de valójában a várostól keletre elkülönült módon és létformában éltek lakói. A 12 tagú, tehát kisebb létszámú forradalmi tanács itt döntő többségben – 8 személy biztosan – földműves volt, mellettük egy bányász és egy általános iskolai tanár tagsága igazolható még biztosan. Két tagról nem árulják el a rendőrségi és a bírósági akták, hogy mi volt a foglalkozásuk, azonban a rendőrkapitánysági jelentés a következőképpen idézi az elnökhelyettest: a forradalmi munkástanácsba „olyanokat kell beválasztani, akik képviselni tudják dolgozó parasztságunk ügyét”. Utóbb pótagnak még két személyt választanak, kimondottan a nyugdíjas bányászok érdekképviselésében.²⁶ Sajnos a legtöbb helységről és munkahelyről egyelőre nem állnak rendelkezésre ennyire árnyalt részletességű adatok, így a Baranya megyei települések '56-os vezetőinek és aktív résztvevőinek foglalkozási csoportbeli megoszlása nem tekinthető át sorjában, egyenként.

Az eddig ismert mozaikdarabok nem illeszthetők könnyen, hézagmentesen vagy más oldalról nézve: átfedések nélkül. Ennek egyik fontos előidézője a

munka- és a lakóhely nem ritka szétválása. Baranyában a bányászcsaládok nagy százaléka kétlaki volt, többen ingáztak az állami gazdaságok külterületi pusztáira, és az ide-oda áthelyezett értelmiségi és köztisztviselői réteg egy részét is szinte csak ott találta az október végi robbanás. A probléma mindenestre önálló kutatás tárgya lehet, mert ezeken az emberi csatornákon hozták-vitték a híreket, amint az október 26-i, pénteki hazautazási nap eseményei több helységben jelezték.

A bevezető részben jeleztem, hogy a társadalmi viszonylatok sorában hely fogok adni a *nemzetiségi-etnikai* összefüggéseknek. Precíz statisztika készítésére itt semmi esély nincs a büntetőbírói, ügyészségi és rendőrségi akták alapján, mert a forradalmi mozgalom utáni restaurációnak nem állhatott érdekében az ellentétek ilyen jellegű exponálása. De a forradalom vezető szervei sem törekedtek természetesen az etnikai konfliktusok élezésére, mert ez a reális ütközőpontok felől félig-meddig hamis, torz irányba tolta volna el a cselekvőkészséget. Összeütközési felületek mindezek ellenére felszínre kerültek, mégpedig ott, ahol azok mögött gazdasági, szociális, kulturális vagy politikai sérelmek húzódtak meg. Az érdekeltek messze leggyakrabban az 1944 utáni erőszakos ki- és betelepítések és vagyonkorlátozások addig nagy nyomással elfojtott indulatainak mintegy késleltetett kitörései voltak. Ezért elsősorban a német lakosság oldaláról jelentkeztek, s a valós vagy vélt ellenfelek többnyire a Felvidékről ideköltözött magyarok voltak. „A németiség követelte vissza földjeit, házait. A telepések nagyon nyugtalanok voltak.” A vallomásokból azonban az is kiderül, hogy a telepések fogalmán a Csehszlovákiából kiűzötteken kívül az Alföldön őslakos magyarokat is értettek. Ilyen kettős irányba mutató ellentéttel kimondott formában hat falunál találkoztam, de valószínűleg szélesebb volt a kör, minthogy az egyik járási munkástanács tagja a következőt vallotta: „Nagy feszültséget éreztünk a nemzetiségek között is, mert a kitelepített svábok fenyegették a Felvidékről áttelepítetteket. Igyekeztem megnyugtatni a népet, mert hallottam, hogy más községekben gyakoriak voltak az atrocitások.” Az idézett mondat egyik fele jól kivehetően utal arra is, hogy a forradalmi vezetők tudatosan a konfliktusok csillapítására, de nem elfojtására törekedtek. Több faluból maradtak ránk olyan vallomások, mint hogy „az 1956. októberi események alatt a felvidékiek és a németajkúak között nemzeti kérdés alakult ki. Ezért a kirobbanás elkerülése végett hoztuk létre a nemzeti tanácsot”. Nem is sikertelenül, amint azt két másik községben működött vb-titkár is elismerte utólag. A „volksbundisták” fejére olvasott későbbi politikai töltésű vádak többsége a források szerint mesterséges – egy esetben sajnos nem az 1957–58-as hatóságok, hanem a lakosság részéről önvédelmi – célzatossággal konstruálódott. Mindössze egyetlen faluról terjengtek olyan, egyébként meg nem erősített hírek, hogy kitűzték volna a horogkeresztes zászlót.

Etnikailag az eddig felsoroltaktól eltérő előjelű szembenállásra vagy éppen összetűzésre kevesebb példa akadt. Egy alkalommal a helyi forradalmi vezető a magyarosított nevű vb-titkárnak fejére olvasta mind kommunista, mind volksbundista múltját. Egyik vegyes lakosságú faluban a többségi közérzet szerint „a [Rákosi-] diktatúra alatt a délszláv lakók elnyomás alatt voltak”. Egy másik helységben, ahol három nemzetiség élt együtt, németek, horvátok és magyarok, az egyaránt vagyonos németek és horvátok között „állandó súrlódások voltak

az ellenforradalom [sic!] előtt”, ott „a három nemzetiségből két-két tag lett jelölve a nemzeti bizottságba”, elnököt pedig a kisebbséget képező és vetélytársat nem jelentő felvidéki magyar telepesek közül választottak, megakadályozandó a konfliktusok elmérgesedését. A szándékok tehát világosak voltak, s úgy tűnik, nem is teljességgel eredménytelenek, mert az etnikai ellentéteknek eddig jelzett típusai mindösszesen tíz községben csomósodtak össze. Az esetek egyébként elárulják azt is, hogy a nyelvi nemzetiségi hovatartozás nem határozta meg eleve és egyetlen vektor szerint a politikai vonzalmakat.²⁷

Cigányellenesség nagyon elszórtan és homályosan bukkan fel az ebből a szempontból ködös vallomásokból. A két ilyen eddig ismert megnyilatkozás egy-egy elszólásban elhangzott szókapcsolatban fordult elő („cigány komcsi”, illetve „cigány muszka”), és ezekből még az sem valószínűsíthető bizonyosan, hogy az előbbin volt a hangsúly. *Antiszemizmus* mindössze négy helységben hagyott maga után igazolható nyomot, de egyik esetben sem járványszerűen, hanem egy-egy személyt illetően. A kijelentéseknek két szomszédos falu korábbi közös tanácsi, illetve pártvezetésére vonatkoztatva lehetett legfeljebb általánosítható tartalma („elég volt a 12 évi zsidó kommunista rabságból”), továbbá egyszer fajult a tettlegességig, nem véletlenül egy hírhedten nyilaskeresztes párttag részéről.²⁸ Ezeket, úgy vélem, nem kell elhallgatni, annál is kevésbé, mivel mindezek nem számottevő, csak elszigetelt jelenségek voltak.

A Kádár-korszak politikai publicisztikájában (rendszerint, de éppoly visszataszítóan, szinte mindenki számára hiteltelenül) éltek a „*részegek* és ellenforradalmár bandita” vagy „huligán” lealjasító jelzős szerkezetek. Már csak ezért is igyekeztem összegyűjteni azoknak a létszámát, akik az 1146 aktívnak bizonyult résztvevőből akár legkisebb mértékben is szesz ital hatása alatt cselekedtek, vagy látszottak cselekedni, akár egyéni, akár tömegakció során. Mivel az alkohol hatása hol vádpontként, hol mentséggként merült fel a perekben, a vonatkozó állítások igen kritikus szűrést kívántak meg. A szesztilalom önmagában nem oldotta meg a problémát, mert több faluból tudható, hogy az emberek magánpincébe jártak. A végeredmény az én összeszámlálásom szerint: 65 ember ivott bizonyíthatóan otthon, a kocsmában, vagy pincében, mielőtt egy csillagot, mellszobrot, ablakot tört, tüntetők sorába állt, illetve szidalmazott, netalán megvert egy funkcionáriust. Ez a szám a vizsgált résztvevők 5,7%-át teszi ki, és ha hangoskodók voltak is közöttük, az irányítók, a mérvadó szervezők közül csak kettő került ki közülük. Ugyanakkor nem egy helyütt kimondtak olyasféle elvi szabályokat, mint például hogy „a nemzetőrségbe csak józan embereket válasszanak be, akik nem isznak”, avagy a részegeket kiküldték a nemzeti tanácsot megválasztó falugyűlésről. A Szigetvári Cipőgyárban az üzemi munkástanács fegyelmi döntést hozott az esetleges munkahelyi italozás ellen, a Pécs Városi Nemzetőrség pedig fokozott erővel őrizte a Borforgalmi Vállalat lerakatait.²⁹

Összeszámláltam a *büntetett előéletűeket* is, minthogy börtönből szabadult „söpredéknek” úgyszintén igyekeztek utóbb beállítani 1956 őszének legmerészebbjeit. A szűken vett köztörvényes priuszosokon kívül a begyűjtési kötelezettség elmulasztásáért és a „társadalmi tulajdon megkárosításáért” büntetetteket is kiszűrve 42 személy maradt, akik inkább erkölcsi, semmint komolyabb anyagi mértékkel

mérhető vétkeket követtek el előéletük során (kisebb sikkasztást, könnyű testi sértést stb.). Ez az összlétszámnak, az 1146 személynek 3,6%-a, statisztikailag szinte elhanyagolható része. Igaz, ebből az adatgyűjtésből elkerülhetetlenül hiányozhat a mindössze tanúként beidéztettek egy bizonytalan hányada, ellenben a 100 főre jutó bűnözési arányszám sem lehetett ennél alacsonyabb az ötvenes években. A Pécs, Komló Pécsvárad környéki falvak népe kétségkívül rettegett a szanaszéljével vetődött közbűntényes szökött raboktól, de éppenséggel részben ellenük való védekezésül hívták gyorsan életre a nemzetőrségeket.

*

A dolgozat végén már látszólag marginális kérdéseket tárgyaltam, előzőleg pedig több esetben tettem célzást ennek a – mindössze egy-két szempontot szem előtt tartó – kísérleti vizsgálódásnak a bővítési lehetőségeire. A társadalomtörténeti kutatás ez esetben is többféle irányban *mélyíthető* el, illetve a bírósági iratanyag politika-, jogtörténeti stb. tények feltárására is lehetőséget nyújt. Említettem a közlekedésben és a postánál dolgozók forradalmi szerepkörének pontos kimutatását mint arra érdemeset, s ehhez hozzátenném a kevés személygépkocsi és a jóval több motorkerékpár tulajdonosának feltérképezését is. A hírek és az emberek áramlásához fontos lenne ismerni az ingázó munkások pontos számát, továbbá a városokból a falvakba kiáramló diákokét és végül, de nem utolsósorban a szomszédos települések kapcsolattartási módszereit is (közös, illetve „szomszédoló” tüntetések, közös nemzeti tanácsok stb.). Viszonylag nem nehéz feladat utólag kivizsgálni, hogy a volt tanácsi apparátus dolgozói, illetőleg a vállalatvezetők milyen számban maradtak a helyükön, hányan távoztak önként (mintegy elhagyva a süllyedő hajót), s hányan távoztak a kollektív forradalmi kényszer hatására. Hasonlóképpen gondosan szelektálni kell a volt MDP-tagok eltérő viselkedési típusait is, mert a tisztább lelkiismeretű kommunisták őszintén hittek egy megálmodott, visszataszító vonásaitól megtisztított, új, humánus, szocialista Magyarországbán. Természetesen a kutatás számára sem közömbös, hogy melyik csoportnak hogyan alakult a sorsa a Kádár-kormányzat idején. Külön figyelmet érdemel a nők szerepvállalása a forradalomban. Eddigi tapasztalataim szerint többségük passzív maradt, és kivételt elsősorban olyan üzemek környezete képezett, ahol az asszonyok és lányok egyenrangú fizikai munkát végeztek a férfiakkal, például egy cipőgyárban. Ugyanezt már nem érzékeltam a pedagógusok, orvosnők, jogászok körében, és persze a háztartásban maradt nőknél sem.

Nagyon nyitott szemmel kell közeledni a rendőrség, illetve általában a fegyveres testületek és a nemzetőrség viszonyához, a minden jel szerint nagyon sok helyi árnyalatot tükröző, gyakran mélyen megbúvó adatokhoz. Például, ha a rendőrség nem adta át fegyvereit, azért még együttműködhetett a nemzetőrökkel, másfelől a nemzetőrség könnyű fegyverszerzése éppen a reguláris testülettel szemben valósult meg. Még az ÁVH-val, illetőleg egyes ávosokkal szemben sem voltak teljesen egyveretűek az indulatok és a tetteges állásfoglalások. Általában is önállóan, szinte történetpszichológiai eszközökkel kutatható a személyes vonzalmak és az antipátiák, az egyes személyeknek címzett pozitív

vagy negatív érzések felbukkanása a forradalom idején, tehát egy olyan szituációban, amikor a szubjektumnak hirtelen kitágulnak az érvényesülési lehetőségei. Az egyik legszélesebb körű kutatást egy olyan munkát igényelné, amely időben és térben egyaránt nyomon tudná követni azokat a szálakat, amelyek a megyei, a járási és a területi forradalmi bizottságok, valamint az alsóbb rangú (üzemi, falusi) nemzeti bizottságok között fonódtak. Mennyire a felsőbb utasítások és mennyire a helyi követelmények sajátosságai voltak az érdeklődés és a tettek fókuszában? Működött-e az alapvető demokratikus elv: az alulról fölfelé építkezés? A központoktól távolabb eső helységek „hátrányos helyzetűek” voltak-e a hírszolgáltatásban? Ide kapcsolódik a forradalmi mozgalmi követelések egyfajta hierarchikus rendjének kérdése: az egyes településeken, munkahelyeken milyen jelszavak, döntések, tettek kaptak prioritást, s miért éppen azok? Felsőbb irányítás vagy belső, lokális szükségletek előtérbe kerülése határozta meg elsődlegesen az aktív megmozdulások tartalmát? (A Pécs városi élelmiszeriparban például az általános sztrájkkal szembeni álláspont győzött, belátva, hogy a közéletbiztonságát nem veszélyeztethetik.) Összefoglalva: legalább négy kérdésre kell egymásra vetített választ keresni: mikor, hol, milyen intenciók, illetve belső szükséglet hatására milyen követelések kerültek felszínre?

A fentihez hasonlóan sokat ígér, de nagyon munkaigényes egy árnyalt demográfiai kutatás, mivel legalább négy aktív korcsoportot kellene elkülöníteni. Az első kettő polgári neveltetésűnek tekinthető: ők 1956-ban 45–55, illetve 35–45 évesek voltak. A fiatalabbak, a szocializmus „szellőitől” jobban érintettek, az akkori 25–35 és 15–25 évesek, nagyon csalódottak, kiábrándultak voltak. E korcsoportok mindegyike valószínűleg másként ítélte meg a Rákosi-diktatúra és egy ilyen vagy amolyan demokratikus rendszer közötti alternatívát. Az sem mindegy, hogy a családi tradíciók közül akár vagyonban, foglalkozásban, akár életmódjukban, hitükben mit örököltek, és a tradíciókat hogyan szembesítették a valósággal. Úgy gondolom, hogy az évtizedes korcsoportok a történelmi események összesűrűsödése miatt akár generációkként is felfoghatók.

A bírósági iratanyag alapján bizonyos eredmények remélhetők a pártok szervezkedéseiről is – Baranyában például a Független Kisgazdapárttól -, de általában ehhez a témához más, külön gyűjtött forrásokra, illetve forrásőrző intézményekre több reménnyel lehet támaszkodni (MSZMP-archívumok stb.).

Jog- és politikatörténeti szempontból elsőrangú összeállítás készíthető a megtorlás helyi és időbeli változékonyságáról. A Legfelsőbb Bíróság nyilván egyfajta nivellálásra törekedett az utolsó verdikt megfogalmazásakor, lefaragott az elsőfokú büntetésekből vagy emelte azokat, s így iratai jó összehasonlítási alapot adnak a megyei bíróságok működésének egymáshoz méréséhez. Az ítéletek többévi sorából pedig arra nézve vonhatók le következtetések, hogy a retorziós időszakban miként váltakozhattak az enyhébb és keményebb periódusok (amelyek hatása egyébként nem politikai bűnpereken is érzékelhető volt).

Ha ezeket az egyébként még bizonyára tovább sorolható több szempontú vizsgálatokat elvégezzük, akkor fogunk majd kellő adatbázissal rendelkezni 1956 emberközeli arculatának megismeréséhez.

JEGYZETEK

1. Adathiánnyal ezen túlmenően is számot kell vetnünk. Tudom, hogy a Pécs-Baranyai Nemzeti Bizottság a Független Kisgazdapárt prominens személyiségeinek perét a Fővárosi Bíróságra tették át, s a vonatkozó büntetőperes anyag feltárása Budapesten most van folyamatban. Ki tudhatja, hogy más jelentős periratokat az ország mely további levéltáraiban, bírósági irattáraiban kell keresni, hiszen – vice versa – a Pécsi Megyei Bíróság tárgyalta a Győri Ügyvédi Kamara, a nagykanizsai vasútállomás és még néhány tolnai, somogyi település, illetve ott lakó személy ügyét. A megyehatárokon túlnyúló eseményeket tárgyaló akták közül egyébként kizárólag egyetlen, Bonyhádot érintő per adatait építettem be ebbe a feldolgozásba. *Bonyhádon* ugyanis *Területi Forradalmi Munkástanács* működött, és ennek nagyon jelentős kihatása volt többek között az északkelet-baranyai helységekre, főként a Pécsváradi járás területén. Valószínű egyébként, hogy eredetileg 1957-ben, 1958-ban lefolytatott perek iratanyagai még előkerülnek a későbbi feltáró munka során, mert az 1989 előtt lezajlott néhány rehabilitáció alkalmával az aktákat előre csatolták. Néhányról biztos adataim vannak, de esetlegességük miatt nem hasznosítottam őket ebben a feldolgozásban.
2. Irántuk érdeklődtek a retorziós perek lefolytatói és a vállaltok is. „A Legfelsőbb Bíróság ismételtén kifejtett álláspontja szerint önmagában az, hogy valaki a nemzeti bizottságnak vagy nemzetőrségnek tagja volt, illetve ott tisztséget viselt, nem lehet bűnösség alapja, hanem konkrétan azt kell megvizsgálni, milyen konkrét ellenforradalmi tevékenységet követett el.” (B 418/1958 és másutt.)
3. A Mecseken harcolók büntetőperes irataiból két akta áttanulmányozása után nem lehet mérvadó következtetéseket levonni.
4. Az utolsó mellékmondat a tanúkra vonatkozik, s hogy mennyire helytálló, 'azt később, a vezető-szervező kategóriával, illetve az úgynevezett aktív résztvevőkkel foglalkozva próbálom meg alátámasztani.
5. Lásd a 2. számú jegyzetet!
6. Határesetek így is előfordultak. Ilyen például a MÁV-alkalmazottak egy közbenső csoportja, az állami gazdaságok egyes dolgozói (a szerelőkől az állatgondozókig), a szakoktatók stb.
7. A forradalmi közvetítő közegek vizsgálata önálló kutatás tárgya lehet; erre visszatérek a tanulmány zárórészeiben.
8. A földművelésszövetkezeti boltvezetők jelentettek csak problémát. Őket végül ebbe a kategóriába soroltam, mert a jelek szerint meglehetősen önállósággal üzték tevékenységüket.
9. B 1392/1957. A személy- és családneveket szándékosan nem közlöm sem itt, sem máshol a dolgozatban, mert nem vagyok híve semmilyen boszorkányüldözésnek.
10. B 1430/1957.
11. B 1689/1957.
12. A vezető-szervező csoportnál idézettekkel analóg esetet tár eléünk annak a rendőr-őrsparancsnoknak az agresszív fellépése, aki a bíróság előtt káromkodva tagadja, hogy ő irányította volna a nemzetőrséget. A vádlott további „makacskodására” a tárgyalás szünetében azzal a kitéttel reagáltak, hogy „maga csak ne keresse olyan lázasan az igazságát”. (B 1452/1957.)
13. B 111/1958.
14. B 25/1958, B 87/1958, B 418/1558 stb.
15. Lásd a 2. számú jegyzetet!
16. B 418/1958. Hasonló, de nem idézett esetekre nézve lásd még az 1958. évből a 111., 665., 696., 1494. számú iratokat!
17. B 1447/1957.
18. B 26/1957.
19. Közöttük nem vettem figyelembe az önkéntes nemzetőrökön és üzemőrökön kívüli „reguláris” bányász-zászlóalj ismeretlen számú tagját, a résztvevők között pedig mintegy félszáz Siklós környéki vasutast, akik az állománytáblán nem lehettek homogén besorolásúak.
20. Páratlan kivételt képezett egy kiskovácsi vállalatnál, hogy a függetlenített MDP-titkár lett a munkástanács elnöke: „a forradalmi időben ő volt a legnagyobb úr a gyárban, mindenben ő dirigált”. E tanúvallomás ellenére nem került a nyolc vádlott mellé, akik tettelegesen részt vettek a szovjet katonai emlékmű lerombolásában, holott arra ő adta ki az utasítást. (B 665/1957.)
21. Például egy bírósági kihallgatási jegyzőkönyvből: B 1673/1957.

22. B 1601/1957. Előkerült olyan akta is, ahol az egyik állami gazdaság agrármérnökei szó szerint a párt úgynevezett értelmiségi határozatára hivatkozva kértek részt a vezetésben; B 114/1957.
23. B 114/1958.
24. A Pécs város területére illetékes nemzetőrség szervezésére nézve különleges figyelmet érdemel egy vallomás a B 946/1957. sz. aktából. „A Sopianae Gépgyárba visszajőve a gyárban kb. 300 embert találtam, akik nemzetőröknek jelentkeztek. Ennyi emberre nem is volt szükség és nem is akartam olyan embert felvenni, akiért senki nem vállal felelősséget, ezért kihirdettem, hogy csak olyan embert veszünk fel nemzetőrnek, aki a munkástanács igazolását, illetőleg ajánlását fel tudja mutatni és igazolni tudja, hogy katona volt már. ...55 ilyen embernek... az ajánlás alapján egy ideiglenes igazolványt állítottam ki, amellyel a rendőrségen jelentkeztek. Itt kapták a végleges igazolványt... A rendőrségtől az illetékes őrshez osztották be az embereket... Itt a szolgálatbálpészkor kapták meg a fegyvert, az a szolgálati tartama alatt volt csak náluk. ...ezek közül az igazolványok közül olyan emberek is kaptak, akik nem jelentkeztek, hanem a felosztott ÁVH keretében tartózkodtak előzőleg. A gyárőrségeket nem kellett szervezni, az már megvolt a városban. ... Én már 1945-ben is foglalkoztam ilyenekkel, akkor is szerveztem polgári rendőrséget, mivel akkor is kevés volt a karhatalom biztosítására a rendőrség. Most is ezért vált szükségessé...” B 946/1957.
25. Egyetlen szélsőséges esetben „a községi tanács összes vezetője tagja volt a munkástanácsnak is”. B 1396/1957.
26. Vasas adatait egy több mint száz lapot tartalmazó iratcsomóból kellett összeszedni. B 1357/1957 és B 1481/1957.
27. Az idézett nemzetiségi ellentétek forráshelyeit nem egyenként, hanem együttesen közlöm: B 611/1957, B 1063/1957, B 1342/1957, B 1392/1957, B 1673/1957.
28. B 304/1957, B 476/1957, B 1689/1957, B 1299/1958.
29. B 946/1957, B 1357/1957, B 1384/1957, B 1390/1957, B 1460/1957, B 1538/1957, B 1599/1957.

Perbe fogott forradalmi szereplők Baranya megyében

	vezető-szervező		nemzetőr-parancsnok		nemzetőr		aktív résztvevő (ebből:fegyveres)			összesen	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	fő	%
értelmiségi	65	32,5	4	5,8	3	1,9	61	8,5	(2)	133	11,6
alkalmazott	32	16,0	10	14,5	16	9,9	122	17,0	(1)	18	15,7
munkás	52	26,0	20	29,0	71	44,1	265	37,1	(46)	408	35,6
földműves	39	19,5	17	24,6	55	34,2	211	29,8	(1)	322	28,1
kistulajdonos	4	2,0	4	5,8	4	2,5	43	6,0	-	55	4,8
katonatiszt és rendőr	8	4,0	14	20,3	12	7,5	14	2,0	(2)	48	4,2
összesen	200	100,0	69	100,0	161	100,0	716	100,0	(17)	1146	100,0

Szabó Miklós

DEMOKRATIKUS SZOCIALIZMUS VAGY RESTAURÁCIÓ?

(Gondolatok 1956 programjáról)

A Kádár-rendszer ideológiájában alaptézisként szerepelt, hogy az 1956. október 23-án elkezdődött felkelés ellenforradalom volt. A felkelés hívei viszont végig ragaszkodtak a forradalom megjelöléshez.

Nem volt kétséges, hogy a győztes diktatúra mit ért ellenforradalmon. Ellenforradalom az a törekvés, amely az ő rendszerét elutasítja. Az 1945 után kialakult rendszer a szocializmus. Minden politikai törekvés, amely helyébe mást akar, a burzsoá restaurációt szolgálja – vagyis ellenforradalom. Ez vonatkozik azokra a bonyolult ideológiai fejtegetéseket előadó értelmiségi irányzatokra is, amelyek magukat szocialistának nyilvánították, de kétségbe vonták a Rákosi-rendszer szocialista voltát. A sztálinista-poszt sztálinista rezsim azt a magatartást tekintette maga számára a legveszedelmesebbnek, amely bomlasztja a „szocializmus táborát”, ideológiai zavart kelt.

Nem világos, hogy a felkelést hordozó politikai erők mit értettek forradalmon és ellenforradalmon. A felkelés újságjaiban, rádiónyilatkozatokban, falra kissegezett kiáltványokban és pontokba szedett platformszövegekben a nyilatkozók szinte egybehangzóan kinyilvánították, hogy a szocializmus elvi alapján állnak. Harcuk nem a szocializmus ellen, a kapitalizmus restaurációjáért folyik, hanem a „sztálinizmust” akarják felszámolni: a szocializmus eltorzult, antidemokratikus modelljét felcserélni demokratikus szocialista modellel. Elképzeléseikben elfogadják az államosított nagyipart mint meghatározó szocialista termelési szektort, de ezt nem egy centralizált hatalmi arculatú államgazdaság keretében kívánják működtetni, hanem a szocializált vállalaton belül a politikai uralmat a termelő-munkavállalói öngazgatásoknak akarták adni, amelyek a forradalom eseményeinek folyamán munkástanácsokként léptek színre – sokban átvéve elnevezést és szervezési formákat a jugoszláv termelői öngazgatástól.

Az új, nem sztálinista típusú szocializmus politikai modellje a magyar elgondolások szerint a nyugati demokráciák pluralista, többpártrendszeres, parlamenti modellje lett volna – ebben már lényegileg eltérve a jugoszláviai „harmadikutas” szocializmus gyakorlatától és elméletétől.

Az 1956. októberi antisztálinista megmozdulást hordozó politikai erők zöme valamilyen kinyilvánított formában hitet tett e mellett a demokratikus szocializmus mellett. Azok az erők is, amelyeknek múltjában nem volt kifejezetten szocialista hagyomány, így a Petőfi Párttá átkeresztelt parasztpárt is. A koalíciós időszak polgári pártjai: a kisgazdapárt és a katolikus néppárt nem határolták el

magukat ettől a koncepciótól és nem állítottak vele szembe polgári alternatívát. Az egyetlen elütő hang Mindszentyé volt, aki a „szociális szempontok szerint korlátozott magántulajdon” melletti állásfoglalással kifejezetten egy nem szocialista, hanem privátgazdasági elvű rendszer híveként mutatkozott be nevezetesen 1956. november 3-i rádiószózatában. Az elütés oka lehetett egyszerűen az is, hogy a bíboros azokban a napokban szabadult fogságából, s így nem illeszkedhetett bele a hozzá közel álló körök megváltozott szemléletvilágába sem.

1956. november 4-e után a győztes hatalmat irritálta ez a szinte egyhangú szocialista állásfoglalás. Nehéz volt igazolnia, hogy a burzsoá restaurációt tervező ellenforradalmat verte le, s ezért hirdette, hogy ez a kiállítás taktikai célzatú képmutatás volt. Nem fedték fel valódi szándékaikat, mert akkor könnyű ürügyet szolgáltatott volna a Szovjetunióknak a beavatkozásra.

Ma az a felfogás, amely más okból nem nézi jó szemmel ezt a szocialista „reformkommunista” retorikát, szintén azt feltételezi, hogy csupán taktikai leplezésről volt szó, még „korai” lett volna előlépni a kapitalizmus visszaállításának (vagy létrehozásának?) programjával. Az ellenforradalom vádjától való elhatárolódásnak azonban volt a felkelést hordozó erők körében egy másik értelme is. Az bizonytalan volt a demokratikus körök egy részében, hogy hívei-e valamilyen javított kiadású szocializmusnak vagy inkább kívánának-e valamilyen nyugati arculatú kapitalizmust. Abban viszont teljes egység volt, hogy az 1945 előtt fennállott úri Magyarországnak és főként utolsó politikai változatának, a Horthy-rendszernek a restaurációját ugyanúgy elutasítják, mint az 1948-ban létrejött „szocializmus” fennmaradását. Az 56-os demokratizmus „kétfrontos harcot” vívott mind a Rákosi-rendszer, mind a Horthy-rendszer visszaállítása ellen. Az ellenforradalom és forradalom az 56-os demokratizmus számára nem a szocializmus–kapitalizmus elmentétpár dimenziójában jelent meg, hanem mindkét antidemokratikus rendszer egyértelmű elutasításában.

Ma joggal húzzák alá, hogy az azóta felhalmozott történelmi tapasztalat egyértelműen bebizonyította: a szocialista rendszer reformálhatatlan volt, a kommunista reformtörekvéseknek csupán az lehet a történelmi értékük, hogy bomlasztották 1953 és 1956 között a diktatúra uralmi rendszerét, és ezzel utat törtek a demokratikus törekvéseknek (ezek azonban már lényegileg más tartalmat öntöttek politikai formába, mint a „revizionizmus”). A kommunizmus eme nemesebb veretű formája – a mai közfelfogás szerint – ugyanúgy nem mutathatott utat semmiféle jobb jövő felé, mint az „útszéli” változatok. Ha a győztes forradalom után ezek a Nagy Imre körüli erők kerültek volna hosszabb időre konszolidált, rendszeralkotásra képes uralomra, akkor október Magyarországból legfeljebb egy jobb kiadású titoizmus lehetett volna. Zsákutcsa fejlődés.

A fejlődés útja az lett volna, amit a hetvenes években az egyik legkorábbi ellenzéki nonkonform politikai önképzőkör házigazdája, Donát Péter képzőművész bonmot-ja mondott ki: „A történelem kerekét nem lehet visszaforgatni, a jövő a kapitalizmusé.” Napjaink szemlélete ez, amely vélekedés szerint az 1956-os felkelés akkor nyitotta volna meg az utat a modernizáció, a demokrácia, egyszóval a Nyugattá válás felé, ha valóban az ellenforradalom győzedelmeskedik, eredményeként a kapitalizmus restaurációjával.

Ahhoz, hogy a mai felfogás ezt a lehetséges fejlődést ilyen egyértelműen igenelje, annak háttérében az is meghúzódik, hogy mára gyökeresen megváltozott a Horthy-rendszer megítélése. Tisztán nyugati arculatú kapitalizmust az 56-os demokraták egy része is akart volna, ha az nem az 1945 előtti rendszer restaurációját jelenti. Akkor ezt a rendszert – Bibó felfogásával összhangban – az „eltorzult magyar alkat” politikai kifejeződésének, a „zsákutcás magyar történelem” utolsó stációjának tartották. Részben társadalmilag anakronisztikus képződménynek (történelmi nagybirtok, megye), részben olyan politikai szisztémának, amelyben prefasiszta, illetve a faszizmussal egybemosódó politikai erők (darutollasok, ébredők) „szisztéma immanens” helyet foglaltak el. Az 1945 utáni demokratikus világ számára 1945 előtti múltja szalonképtelen örökségnek, a civilizált világ normáival és stílusával nem harmonizáló, elfogadhatatlan rendszernek számított. A Horthy-rendszer inkább sorolható valamely tipizálásban Salazar illetve Dollfuss és Schuschnigg rendszere mellé, mint csökevényes parlamenti rendszerével együtt is a nyugati politikai világ körébe. Akkor a szovjet importszocializmus reformálhatónak tűnt, a Horthy-rendszer, mint a földreform sorsa példászerűen mutatta, reformálhatatlan volt. Ma a szovjet importszocializmus tévútként lepleződött le, míg a Horthy-rendszer újkeletű, a Kelet-Európától és a Balkántól megkülönböztethető „Közép-Európa”-mítosza visszaadta a „normális fejlődéshez tartozó ország” minősítést. Következésképpen a restauráció akkor is rendben lett volna, ha lényegében az 1945 előtti állapotokat állítja vissza. Ezzel visszataláltunk volna a normális fejlődés ösvényére.

Az utókor tapasztalatát – jelen esetben arról a tapasztalatról van szó, amely a kapitalizmus fölényét látszik mintegy végérvényesen igazolni – érvényesíteni kell a múlt elemzésekor, amely nem azonos azzal a törekvéssel, amely az uralkodó „politikai divat” normáit és követelményeit vetíti vissza más korszakba. A századelőtől kezdve a véleményformáló értelmiség körében a „politikai divat” valamiféle szocializmus volt. A Fabian Society, Shaw és H. G. Wells voltak ennek a széles medrű áramlatnak az elindítói. Aki szocializmust akart, nem kellett, hogy kompromittáltnak érezze magát Leninnel és Sztálinnal. Ma a „politikai divat” a hetvenes évek végétől kezdve prokapitalista. A szellemi iránymutatók Milton Friedman és az 1945 utáni F. A. Hayek, a politikai példaképek Reagan és Thatcher. 1956 még a baloldali „politikai divat” korszakához tartozik. Ma nem ítéltük meg, hogy képes lett volna-e egy demokratikus, harmadikutas szocializmus modernizálni és nyugattá fejleszteni az országot. Csupán azt kell látnunk, hogy ez az eszme akkor nem volt olyan anakronisztikus, mint amilyennek ma látszik.

Két tényezőt fontos figyelembe vennünk. Az egyik az, hogy egy szocialista-félszocialista vegyesgazdaság, amelyben a nagyipar állami kézben van, vagy legalábbis jelentős állami szektor foglal helyet benne, nem volt idegen jelenség az akkori nyugati világban. A német uralom alól felszabadult országok közül háromban: Franciaországban, Ausztriában és Olaszországban az újjárendezés során jelentős állami szektort hoztak létre. Angliában pedig belpolitikai fejleményként hajtott végre széles körű államosítást a háború utáni munkáspárti kormány. Ezen nem változtat, hogy sokkal későbbi, több tényező által befolyá-

solt fejlődés ezeket az államosításokat nem igazolta, vagy legalábbis nem egyértelműen és nem mindenütt. Angliában látványosan csődöt mondott az államosítás és vele szemben Adenauer–Erhard következetes piacgazdasági vonalát igazolta a német „gazdasági csoda”. Ausztriában sem prosperál az állami szektor, viszont a francia és olasz állami autógyártás hosszú időn keresztül haladt a fejlődés élvonalában.

A másik fontos szempont, hogy míg ma a „reaganizmus–thatcherizmus” a szociáldemokrata „jóléti állam” feltételezett vagy valóságos túlzásainak ellenhatásaként született, az ötvenes évek az a korszak volt, amelyben a Marshall-terv által inspirált gazdasági prosperitás megalapozta a jóléti állam feltételeit. A világ a jóléti állam felé haladt. Képtelenség azt hangoztatni, hogy a szociális állam fejlődési zsákutca volt, amelyet jobb lett volna elkerülni. A szociális állam vívmányait nehéz kétségbe vonni, amit az is mutat, hogy az ellenhatás a jóléti politika intézményrendszeréből jóval kevesebbet számolt fel, mint ezt retorikája sejtetné. Magyarország gazdasági állapota 1956-ban nagyon messze állt attól, hogy jóléti rendszert építhessen ki rögtön a győztes forradalom után, viszont a sztálinista rendszertől örökölt társadalmi struktúrája rendkívüli mértékben alkalmas volt ennek a jóléti intézményrendszernek a befogadására. Erre ugyanis kevés társadalom lehet alkalmasabb, mint az a tagolatlan, egysíkú munkavállalói társadalom, amely ekkor Magyarországon volt.

A mindenfajta antidemokratizmust elutasító 1956-os forradalmiság jegyében az 1945 előtti Magyarország restaurációjának hívei és annak a kapitalizmusnak a protagonistái, akik a Dickens-kori Anglia szociális érzélgősségétől mentes üzletiességet tekintik a korai stádiumban lévő kapitalizmus egyetlen életképes formájának, ma divatosan a távol-keleti modernizációval példálózhatnak. A demokrácia nem alkalmas szerintük modernizátor rezsim politikai szervezésére, ehhez önkényuralom szükséges. Kétségtelen, hogy a tapasztalat nem garantálja, hogy a politikai demokratizmus biztosan elvezet a korszerűséghez, de nem bizonyítja ugyanezt a diktatúráról sem. Biztosan csak azt igazolja a tapasztalat, hogy a diktatúrával szemben a demokráciának önmagában való előnyei vannak – a modernizáció szempontjából például az, hogy rendszerválság nélkül képes politikai korrekciókra. Ezenkívül pedig azt, hogy ha a diktatúra valóban elvezet abba a korszerű állapotba, amikor már nincs rá szükség, igen nehéz tőle szabadulni.

Valuch Tibor

A DEBRECENI MUNKÁSTANÁCSOK 1956-BAN

I

1956 történetének módszeres és szisztematikus feldolgozásához szervesen hozzátartozik a forradalom vidéki centrumaiban lezajlott események feldolgozása, a létrejött forradalmi szervezetek tevékenységének, társadalmi összetételének vizsgálata. A még hiányzó ismeretek pótlásán túl a kutatások egyrészt feltárják az események időszakában keletkezett forrásokat, amelyek birtokában a korábbi évtizedek propaganda-történetírásával szemben lehetségessé válik a valós tények és események bemutatása. Másrészt az eddig hiányzó történet birtokában alkalmunk van a budapesti és a vidéki nagyvárosok eseménytörténetének és a forradalomban részt vevők társadalmi bázisának összehasonlítására is. Jelen tanulmány a debreceni munkástanácsok történetének elemzése révén ehhez a munkához kíván adalékokat szolgáltatni.

A források fellelhetősége tekintetében némileg ellentmondásos a helyzet. A forradalom időszakát nagyfokú írásbeliség jellemezte, az újonnan alakult üzemi munkástanácsok üléseiről jegyzőkönyvet vezettek, határozataikat rögzítették. Ezt elsősorban tevékenységük törvényességének ellenőrizhetősége miatt tették. A dokumentumok jelentős részét azonban az érintettek a megtorlással szembeni védekezésül megsemmisítették. Eredeti jegyzőkönyvek csak meglehetősen ritkán maradtak fenn. Ez ideig a MÁV Igazgatóság, az Építőipari Vállalat, az erdőgazdaság, az Orvosi Műszergyár munkástanácsainak jegyzőkönyvei közül került elő néhány. A felhívások és röpcédulák közül elsősorban a decemberi sztrájkszervezéssel kapcsolatos példányok maradtak fenn, illetve azok, amelyek részben vagy egészében megjelentek a helyi sajtóban. Meg kell jegyezni, hogy ezek megőrződésében a nyomozó hatóságok döntő szerepet játszottak, mert ezeket az iratokat a bűnjelek között becsatolták a periratokhoz.

Két kivétellel ugyancsak a pusztulás sorsára jutottak azok a jegyzőkönyvek, amelyek a debreceni munkástanácsok november 4-ét követően létrejött nemhivatalos egyeztető fórumának üléseiről készültek. Ezeket a dokumentumokat a decemberi kétnapos sztrájkot követő napokban a jegyzőkönyvvezetéssel megbízott orvosi műszergyári munkástanács elnöke semmisítette meg¹.

Másodlagos forrásként jól használhatók a korabeli helyi sajtóban az október 26-a és november 4-e között megjelent híradások, tudósítások. A sajtó a politikai restauráció előrehaladtával azonban ismét elveszítette információs értékét.

Ebben a forráscsoportban a tények és események rekonstruálásához fontos adalékok nyerhetők a munkástanács-vezetők ellen lefolytatott perek irataiból és az üzemi pártszervezetek által 1957 első felében készített 1956-os eseményekkel kapcsolatos összefoglaló jelentésekből.

Az általam felhasznált harmadik forráscsoportot az egykori munkástanács-vezetőkkel készített mélyinterjúk alkotják. Ezek elsősorban az eseménytörténet kiegészítéséhez és a munkástanácsok összetételének szociológiai elemzéséhez használhatók.

Az eseménytörténet áttekintése előtt a munkástanácsok szerveződésével és tevékenységével kapcsolatosan érdemes megvizsgálni, volt-e ebben valamiféle modellszerűség, illetve milyen azonosságok, jellegzetességek mutatkoznak.

Kialakulásukat tekintve fontos momentum a spontaneitás és az ösztönös demokratizmus szervező ereje. A Debrecenben megalakult munkástanácsok szerveződése közel azonos „forgatókönyv” szerint zajlott le. Első lépésként munkahelyüket birtokba véve, rendszerint kinyilvánították egyetértésüket és rokonszenvüket az egyetemisták megmozdulása iránt, majd a munkásgyűlés megfogalmazta saját követeléseit, határozat született a sztrájkról és sor került a munkástanács megválasztására. A folyamat a közvetlen demokrácia elveit ültette át a gyakorlatba, a választások és a jelölés rendszerint nyílt volt. Azonosság mutatható ki a különböző üzemek munkástanácsai által megfogalmazott követelésekben. Ezek keretét az országosan ismert jelszavak adták, de általában szociális jellegű és a munkavégzéssel, bérekkel kapcsolatos pontokkal egészültek ki.

Helyi vonatkozásban jellegadó vonás, hogy a létrejött munkástanácsok határozottabb politikai platformot képviseltek, mint a megmozdulásokat kezdeményező, alapvetően – s főként a kezdeti időszakban – reformista beállítottságú egyetemisták. Ily módon – bár Debrecen nem volt ipari város – a forradalom bázisát a helyi viszonylatban jelentősnek tekintett üzemek (a Járműjavító vagy más néven Vagongyár, a Gördülőcsapágygyár, a MÁV, a Hajdúsági Gyógyszergyár, a Dohánygyár, az Orvosi Műszergyár) és a kisebb vállalatok munkásai alkották.

Eszmei beállítottságukat tekintve kettősség figyelhető meg. A korábbi politikai gyakorlat határozott elutasítása ellenére több munkástanács állást foglalt a „szocialista vívmányok” megőrzése mellett, ami elsősorban a korlátlan magántulajdon és a szociális bizonytalanság lehetőségének elutasítását jelentette. Ugyanakkor kifejezésre juttatták az üzemek feletti munkásellenőrzés kialakításának és fenntartásának szándékát, kimondva-kimondatlanul az önigazgatás lehetséges útját keresve. A másik fontos vonás a demokrácia iránti elkötelezettség volt. Ez közvetlen formában a munkástanácsok létrehozásában és működtetésében érhető tetten, de a demokrácia követelményét a nyilvánosságra hozott állásfoglalásokban kiterjesztették a nagypolitikára, illetve a létrehozandó új politikai berendezkedésre is. A politikai pártok szervezésének elutasítása – átmeneti jellegénél fogva – nem mond ellent ennek.

Ezek a vonások egy-egy manifesztumból rekonstruálhatók. A politikai tagoltság kialakulására a munkástanácsokon belül sem jutott idő. A nemzeti gondolkör, bár korábban is jelen volt, elsősorban november 4-e után erősödött fel, amikor a munkástanácsok az októberi napokban kivívott szabadságot próbálták legalább részleteiben megvédelmezni.

II

Az október 23-i délelőtti debreceni egyetemista megmozdulás résztvevői támogatásért a debreceni üzemek munkásaihoz fordultak. A tüntetők csoportjai a pártvezetőkkel folytatott kora délutáni tárgyalásokat követően ismertették meg a munkásokkal törekvéseiket. Az üzemekben munkásgyűléseket tartottak, az egyetemisták követeléseit megerősítették, részben kiegészítették. A Gördülő-csapágygyár munkásai a délutáni munkásgyűlésen hozott határozatukban a rendkívüli pártkongresszus összehívását, Nagy Imre tisztségeibe történő viszszaállítását, Rákosi Mátyás felelősségre vonását, a szovjet csapatok kivonását, a dolgozók életszínvonalának javítását és a munkástanácsok azonnali felállítását követelték.²

Az esti, halálos áldozatokat is követelő, sortúzzal végződő tüntetésen már a különböző üzemek dolgozói voltak többségben.

Október 24-én Debrecen üzeleinek egy részében már nem vették fel a munkát, számos helyen azonban – az előző napi események ellenére – a megszokott rendben kezdődött a nap. A helyi szempontból kulcsfontosságúnak tekintett vállalatoknál vezető pártfunkcionáriusok próbálták megmagyarázni a kialakult helyzetet, ám meglehetősen kevés sikerrel. A vagongyári munkások meghallgatták ugyan a hivatalos szónokot, de érvelését elutasították és támogatásukról biztosították az egyetemisták kezdeményezését. Majd itt is a munkásokat közvetlenül érintő szociális és politikai követeléseket terjesztettek elő s ezeket megküldték az MDP KV Központi Vezetőségének is. Álláspontjuk nyomtatékosításául határozatlan időre sztrájkot hirdetnek.

A következő napokban az egyetem Benczúr utcai diákothona vált az események centrumává. Ide jöttek ki tárgyalni a megyei pártvezetők, innen indultak a város üzeibe a diákküldöttségek, ide érkeztek a munkások képviselői is.

Október 25-én este már egyetemistákból és munkásokból álló küldöttség tárgyalta a pártvezetőkkel a forradalmi bizottmány létrehozásáról, illetve annak előkészületeiről. A munkásküldöttek radikalizmusa és határozottsága váratlanul érte az MDP vezetőit. A másnapi forradalmi bizottmányi választás során éppen ez a radikalizmus fosztotta meg őket attól a lehetőségtől, hogy továbbra is aktív szereplőként vegyenek részt az eseményekben.

A következő másfél-két nap során minden üzemben leállt a munka és sor került az első munkástanácsok megválasztására is. A választásokat rendszerint a bizalomelv alapján bonyolították le. Általános egyetértés volt abban is, hogy a létrehozandó új szervezetek tagjaivá olyanokat kell megválasztani, akik a korábbi politika mellett nem kötelezték el magukat. A Debreceni MÁV Igazgatóságon október 26-án volt az első munkástanács-választás, egy nappal később a procedúrát – részben politikai-személyi okok miatt – megismételték. A megválasztott munkástanács a járműjavító és más vasúti üzemszervek munkástanácsaival együtt az általános sztrájk folytatása, és a szovjet csapatok kivonásának követelése mellett foglalt állást. Október 29-én korábbi álláspontjukat megerősítve határozatban mondták ki:

- „1. A Debreceni Forradalmi Bizottmány pontjaival³ egyetértünk és azokat magunkévá tesszük.
2. Az Igazgatóság Munkástanácsa a területén lévő vasutas dolgozók nevében követeli Bebrits Lajos közlekedési miniszter leváltását és helyette a tárca vezetésével Somkúti Árpád volt vezérigazgató-helyettes megbízását.
3. Követeljük a kormánytól független szabad szakszervezetek létrehozását.
A szakszervezeti vezetők megválasztásánál a legszélesebb körű demokratizmust kell érvényesíteni.
4. Követeljük a mamutfizetések eltörlését, illetve a személyi fizetések megszüntetését. Ehelyett szolgálati időn és szakképzettségen alapuló új munkabérrendszer bevezetését. Követeljük a jelenlegi antiszociális nyugdíjrendszer azonnali megszüntetését és a MÁV idült betegek sorsának azonnali megnyugtató rendezését.
6. Az Igazgatóság területén lévő személyzeti vonatkozású káderanyagokat megsemmisíteni nem szabad, azokat megbízható helyen elzárva a Munkástanács felügyelete alá kell helyezni.
7. A MÁV Igazgatóság Munkástanácsa munkáját az igazgatóság területén megalakított munkástanácsokkal egyetértésben kívánja végezni a Hajdú-Bihar Megyei Forradalmi Bizottmány határozata szerint.
8. Fenti határozatunkkal a debreceni vasúti csomóponton működő munkástanácsok egyetértenek.”⁴

A vasutasok az igazgatósági munkástanács megalakítását követően helyi szinten is kiépítették kapcsolatrendszerüket. A debreceni központba sorra érkeztek az értesítések a különböző vasutas munkástanácsok megalakulásáról.

Október 25-e és 26-a városszerte a munkástanácsok megalakulásának időszaka volt. Az október 26-i délutáni városi forradalmi bizottmányi választásra, már igen sok helyről a megválasztott munkástanácsok delegálták a küldötteket. Számosan közülük a forradalmi bizottmány különböző szekcióinak tagjai lettek, a Járműjavító munkástanácsának egyik vezetőjét, Nagy Gábort a forradalmi bizottmány elnökségi tagjává, Vass Imrét, a MÁV-állomás munkástanácsának tagját pedig a forradalmi bizottság titkárává választották.

Igen gyakori volt, hogy az első munkástanácsokat ideiglenes jelleggel választották meg, s néhány nap múlva a választást megismételve véglegesítették a testületet. Sok helyen az újráválasztásra már csak november 4-e után került sor.

A megválasztott munkástanácsok létszáma – az üzemmérettől függően igen változó volt – általában 7 és 30 fő között mozgott. A nagylétszámú tanácsok általában néhány fős irányító testületet hoztak létre.

A megalakulást követő napokban a munkástanácsok átvették az üzemek, vállalatok és intézmények irányítását. Számos helyen eltanácsolták a korábbi politikai érában kompromittálódott vezetőket s konkrét intézkedéseket tettek a dolgozók ellátásával kapcsolatosan. A városi Forradalmi Bizottmánnyal egyetértésben november első napjaiban intézkedtek az üzemőrségek felállításáról. A Hajdúsági Gyógyszergyárban – a speciális jellegnek megfelelően – többek között döntést hoztak a termelés részleges és lehetőség szerinti fenntartásáról.

A november 4-ig terjedő időszakban is inkább a politikai szerep- és állásfoglalás volt gyakoribb. A munkástanácsok általában a közhangulat radikalizmusát jelenítették meg a helyi forradalmi szervezetekben. A Debreceni Építőipari Vállalat Munkástanácsa 1956. október 31-i gyűlésén követelte, hogy:

„1. A jelenlegi kormányból távolítsák el mindazokat, akik a Rákosi-éra alatt a kormányban bármilyen tisztséget viseltek.

2. Az építőipari dolgozók sérelmesnek tartják azt, hogy az építésügyi miniszteri tárcát Apró Antal, Rákosi hű kiszolgálója kapta meg. Követelik, hogy Apró Antalt fosszák meg az építésügyi tárcától.

3. A vállalat dolgozói csatlakoznak Debrecen és Hajdú-Bihar megye követeléseéhez és addig, amíg ezeket a követeléseket a kormány nem teljesíti, ülősztrájkot folytatnak és a munkát nem veszik fel.

4. A Szakszervezetek Országos Tanácsa azon vezetői, akik a Rákosi-rendszer munkáellenes kiszolgálói voltak, a megújódott új Magyar Szakszervezet vezetőségében semmiféle szerepet ne vállalhassanak.

5. A vállalatnál fennálló normarendszert, amely a dolgozók kizsákmányolását szolgálta, azonnali hatállyal szüntessék meg és helyette a dolgozók részére olyan reálbérrendszert állapítsanak meg, amely a dolgozóknak és családjaiknak becsületes megélhetést biztosít.(...)”⁵

Állást foglaltak számos fontos napi politikai kérdésben is. A Szabadság Lapnyomda Munkástanácsa november 2-i értekezletén úgy határozott, „hogy mindaddig nem adják fel a sztrájkot, amíg a szovjet csapatok ki nem vonulnak az ország területéről.(...) a munkástanács (...) szembeszáll a sztálinista-rákosista provokátorok minden kísérletével, ugyanakkor elítél minden kapitalista restaurációs törekvést is. Gyárat gyárosnak, földet földbirtokosnak vissza nem adunk.(...) Kimondta azt is a tanács, hogy jelen pillanatban a nemzet egysége a legdöntőbb feladat, ezért a pártok szervezkedését csak későbbi időpontban tartja kívánatosnak”.⁶

Az Orvosi Műszergyárban november 2-án a munkástanács „megvitatta a legújabb politikai helyzetet. Örömmel állapítottuk meg Nagy Imre miniszterelnöknek és megbízott külügyminiszternek 1956. november 1-jén tett bejelentését. [A semlegesség kinyilvánításáról – V.T.]

(...)A kormánynak ez a határozott és konkrét lépése a magyar dolgozók összességének hón óhajtott és jogos követelését tolmácsolja.(...) Mint a rádióból értesültünk, a budapesti nagyüzemek forradalmi bizottmányai, látva a kormány konkrét lépését, elhatározták, hogy a termelő munkát azonnal megkezdik.(...) A szovjet csapatok kivonásának az ügyét most már a magyar kormány hivatalosan is a kezébe vette és sztrájkunkkal ezt az ügyet nem tudjuk siettetni.(...) A munkástanács ezek alapján úgy döntött, hogy az összes debreceni üzemekkel egyetértésben az Orvosi Műszergyár is kezdje meg a termelő munkát.(...)”⁷

A munkástanácsok a megalakulást követő napokban ágazatoktól függetlenül, helyi szinten kapcsolatok kiépítésére törekedtek. A nagyobb üzemek munkásküldöttei végigjárták a város vállalatait, tájékoztattak és tájékozódtak. A november 4-ig terjedő időszakban a munkásönigazgatás sajátos formáinak nagyon is lehetséges útját keresték, a szovjet intervenció azonban olyan helyzetet teremtett, amikor a munkástanácsok a restaurációs törekvésekkel szembeni ellenállás bázisaivá váltak.

III

A forradalom második szakaszában a munkástanácsok szerepe és tevékenysége jelentősen felértékelődött. December végéig, január elejéig a legtöbb helyen a munkástanácsok tartották kezükben az üzemek irányítását. A november 5-ére tervezett munkafelvétel megghiúsult, az általános sztrájk tovább folytatódott.

A Néplap 1956. november 5-i számában a munkástanácsokhoz címzett felhívásban a munka felvételére és az új kormány elismerésére szólították fel a munkásokat.

A debreceni szovjet katonai parancsnokság november 6-i tájékoztatóján felhívták „minden vállalat, intézmény, kereskedelmi szerv vezetőjét – különösképpen a megválasztott munkástanácsokat –, hogy normális, békés mindennapi életünk megindítása érdekében azonnal kezdődjön meg a munka minden területen.(...) Igen fontos, hogy 8-án reggel minden üzemben és gyárban kezdődjék meg a termelés.”⁸

Az ostromállapot első napjainak dermedtségét követően november hatodikán-hetedikén a Dohánygyárban került sor a városban működő munkástanácsok vezetőinek első egyeztető megbeszélésére. Az általános politikai helyzet elemzésén és értékelésén túl felmérték a cselekvés lehetőségeit és megállapodtak abban, hogy az egyeztető megbeszéléseket rendszeresen, legális körülmények között tartják meg. Miután a szovjet parancsnokság nem engedélyezte a munkástanács-vezetők nyilvános helyen tartandó összejöveteleit, ezért ezeket továbbra is az üzemekben tartották meg heti két-három alkalommal.

A restaurálódó hatalom képviselői és a munkásvezetők között egy-két tapogatózó megbeszéléstől eltekintve nem került sor érdemi tárgyalásokra.

November 10. körül határozat született arról, hogy a munkástanácsok delegációt küldenek a kormányhoz. Ennek előkészítése érdekében került sor Pullai Árpád, Szabó István kormánybiztos és a Zeke László vezette munkásküldöttség tárgyalására. A kormányzattal a pártbizottság csak másnapra teremtett kapcsolatot, ekkor dőlt el, hogy a kormánnyal folytatandó megbeszélésekre november 14-én kerülhet sor.

A tárgyalások előkészítéseként a munkásvezetők november 13-án tíz pontban foglalták össze követeléseiket.

„Ideiglenes Munkás-Paraszt Forradalmi Kormánynak Székhelyén

Mi, Debrecen Város ipari munkásai folyó hó 13-án arra az egyöntetű elhatározásra jutottunk, a sztrájkot beszüntetjük és a termelő munkát újból megindítjuk.

Ezzel tanújelét kívánjuk adni annak, hogy feltételelesen az Ideiglenes Munkás-Paraszt Forradalmi kormány mögött állunk, amennyiben a kormány az alábbi követeléseinket támogatja és intézkedéseiben realizálja.

Az Ideiglenes Munkás-Paraszt Forradalmi Kormány 15 pontba foglalt és Kádár János miniszterelnök által meghatározott programjával általánosságban egyetértünk és bízunk abban, hogy a forradalmi kormány a nyilatkozatban kitűzött jogokat a gyakorlatban is érvényre juttatja.

Afentiekben túl szükségesnek tartjuk azonban az Ideiglenes Munkás-Paraszt Forradalmi Kormány – az Ideiglenes Forradalmi Kormány programnyilatkozatával elvileg azonos és a programnyilatkozatban pontosan nem körülhatárolt – alábbi követeléseket előterjeszteni:

1. Az Ideiglenes Munkás-Paraszt Forradalmi Kormány a Szovjetunió Kormányával történő tárgyalásokat a rend és a nyugalom helyreállításától teszi függővé. Tekintettel arra, hogy a munka felvételével és a dolgozók egyetemes állásfoglalásával a rend és a nyugalom az országban helyreállottnak tekinthető, amint a kormány azt közölte – ezért követeljük az Ideiglenes Kormánytól, hogy a szovjet csapatok kivonására vonatkozó tárgyalásokat azonnal kezdje meg.

2. Követeljük a forradalomban részt vett és jelenleg letartóztatásban lévő személyek azonnali szabadon bocsátását, továbbá azt, hogy a forradalomban való részvételért jogkövetkezmény senkit ne terheljen.

Azokat a személyeket, akik a munkásság jogos követelését és a nemzeti függetlenségért indított szocialista forradalmat kihasználva bűncselekményeket követtek el, állítsák polgári bíróság elé és ügyüket nyilvánosan tárgyalják meg.

Együttal pontos adatokra támaszkodva az Ideiglenes Forradalmi Kormány tudomására hozzuk azt a tényt, hogy magyar polgári és katonai személyeket, köztük asszonyokat és gyerekeket Debrecenen keresztül Nyíregyháza–Záhony irányában szovjet katonai őrizet mellett szállítanak. Ez ellen a tény ellen, mint nemzetközi jogba ütköző bűncselekmény ellen a leghatározottabban tiltakozunk és követeljük az érintett személyek azonnali visszaszállítását.

3. Kérjük, hogy a Kormány haladéktalanul rendeletben szabályozza a munkástanácsok jogkörét és azoknak felállítását rendelje el. Kívánságunk az, hogy a munkástanácsok ne csak tanácsadó, hanem ellenőrző szerepet is töltsenek be.

4. Hivatkozással a kormánynyilatkozat 8. pontjára, követeljük a munkásság és a dolgozó parasztság sztrájkhoz való jogát.

5. Követeljük a sajtó és a véleménynyilvánítás szabadságát.

6. Követeljük, hogy tegye lehetővé az Ideiglenes Kormány a szabad, demokratikus, titkos választásokig is az egészséges demokratikus ellenzék kialakulását.

7. Követeljük a széles néprétegek őszinte, nyílt tájékoztatását mind politikai, mind gazdasági kérdésekben, beleértve a kormányzat külkereskedelmi tevékenységéről való tájékoztatást is.

8. Követeljük a kormánytól, hogy engedélyezze pártoktól független szabad szakszervezetek működését.

9. A karhatalmat azonnal szervezzék meg a Rákosi–Gerő rezsimben kompromittált személyek teljes mellőzésével. A volt ÁVH-s tisztek az új karhatalom szervezetébe egyáltalán nem épülhetnek be.

10. Haladéktalanul szervezzék át a közigazgatás és a jogszolgáltatás jelenlegi szervezetét, és azt helyezték széles körű társadalmi ellenőrzés alá. Az átszervezés során mindazon személyeket, akik a nép előtt eddigi tevékenységük miatt kompromittáltak minősültek, a végrehajtó szervekből hagyják ki.

Bízunk abban, hogy a fenti pontokba foglalt követelésünket, melyek lényegében egyeznek az Ideiglenes Forradalmi Kormánynak hivatalos nyilatkozatával, a Kormány teljesíti. Meg vagyunk továbbá győződve arról, hogy a Kormánnyal szemben támasztott követeléseink jogosak és hathatósan segítik elő a demokrácia széles kifejlődését, továbbá pedig a nemzeti függetlenség megvalósulását hazánkban.

Egyetemlegesen kinyilvánítjuk azt az álláspontunkat, hogy a Munkás-Paraszt hatalmat minden erőnkkel megvédjük, a szocialista vívmányok felett örködjünk. Tiltakozunk minden kapitalista vagy rákosista restaurációs törekvés ellen.

Kérjük a kormányt, hogy jelen követelésünket és követelésünkkel kapcsolatos álláspontját, mind a küldöttség előtt, mind pedig az ország nyilvánossága előtt fejtsse ki.

Debrecen, 1956. november 13.

Debreceni Munkástanácsok⁹

A küldöttség az előre egyeztetett időpontban Budapestre érkezett. Kádár János helyett Marosán György fogadta őket. A közel kétórás tárgyalás meglehetősen csekély eredménnyel járt, a felvetett kérdésekre, követelésekre egyetlen egy esetben sem kaptak konkrét választ. A hazaérkezést követően, november 16-án tájékoztatták a tárgyalócsoport tagjai társaikat budapesti megbeszélésükről. A Dohánygyárban tartott közös munkástanácsai értekezleten értékelték a tárgyalásokat és döntöttek a közeli napok teendőiről.

„Az Ideiglenes Munkás-Paraszt Forradalmi Kormányhoz folyó hó 14-én és 15-én 17 tagú küldöttség tárgyalta. Az értekezlet megállapítja, hogy a küldöttek csak részbeni eredményeket értek el.

Az Ideiglenes Munkás-Paraszt Forradalmi Kormány államminisztere, Marosán György a felvitt 10 ponttal kapcsolatosan általában helyeslésének adott kifejezést, azonban kényszerítő körülményekre hivatkozva több kívánságra határidőt szabni nem tudott.(...)

A szovjet csapatok kivonásával kapcsolatban olyan értelmű tájékoztatást adott, melynek értelmében a tárgyalások folyamatban vannak és csak olyan mértékben hajtható végre, amilyen mértékben a most szerveződő karhatalom a rend fenntartását biztosítani tudja.

A forradalomban részt vett és jelenleg letartóztatásban lévő személyek szabadon bocsátására vonatkozó követelést magáévá tette és a deportálás azonnali megszüntetésére ígéretet is tett. (...) A munkástanácsok jogkörét a szakszervezettel karöltve már készítik és rövidesen napvilágot lát.

A sztrájkhoz való jogot elvben és gyakorlatban is elismeri és a rádió erre vonatkozóan közleményt olvasott be.

A sajtó és a véleménynyilvánítás szabadságát elismeri úgy, hogy az a demokratikus fejlődést biztosítsa.

Demokratikus ellenzék kialakítását és a későbbiekben többpártrendszer kérdését is lehetővé teszik.

Pártoktól független szakszervezetek már működnek és szervezetét alulról építik fel éppúgy, mint a közigazgatás és a jogszolgáltatás szervezetét, melyből az eddigiek során is a Rákosi–Gerő rezsimben kompromittáltak kirekesztése megkezdődött.

A karhatalom megszervezését a kívánságnak megfelelően felülvizsgálják és a volt ÁVH-s tiszteket az új karhatalomba nem veszik be.

Fentiekkel kapcsolatban abban bízunk, hogy kormányunk őszintén, a nép érdekeinek megfelelően követelésünknek érvényt szerez.

A tanácsok küldöttei megállapodtak abban, hogy a munkát folyó hó 17-től kezdődően a kényszerítő körülmények hatására felvesszük. A kényszerítő körülmények a szovjet hadsereg jelenléte, a dolgozók fizetéssel való ellátása és a bizalom jegyében történő kibontakozás reménye, mellyel szükségszerűen létérdekünket a továbbiakban nem veszélyeztethetjük.

A sztrájkjogot változatlanul fenntartjuk és a gyakorlatban is érvényre juttatjuk abban az esetben, ha kormányunk nem a dolgozók érdekében hozza további határozatait, és amennyiben a deportálásokat haladéktalanul meg nem szüntetik, úgy figyelmeztető sztrájkot fogunk elhatározni.

Összeköttetés hiányában az ország városainak és üzemének helyzete és állásfoglalása ismeretlen, a debreceni adottságokat figyelembe véve a sztrájk beszüntetését határoztuk el.”¹⁰

A döntésről november 17-i számában a Néplap is beszámolt. A határozat ellenére a munka felvétele sok helyen elhúzódott s a decemberi sztrájkig nem is vált teljessé.

November második felében a politikai ellentétek fokozatosan kiéleződtek. Többek között ennek következménye volt az, hogy a munkástanácsok egy része – az újra propagandaszócsővé váló megyei újság – a Hajdú-Bihari Napló bojkottjára szólította fel a munkásokat.

A munkástanácsok működését szabályozó kormányrendelet megjelenését követően több helyen új választásokat tartottak. A napi politikával kapcsolatos állásfoglalások megfogalmazása és a szervezeti kérdések rendezése mellett a munkástanácsok megpróbálták szervezettebbé tenni a meglévő egyeztető fórum munkáját. Ennek érdekében előkészületeket tettek egy debreceni központi munkástanács megalakítására. November második felében elkészült a programtervezet, amit a megyei párt- és állami vezetőkhez is eljuttattak.

„A Debreceni Központi Munkástanács programja

I. A Debreceni Központi Munkástanács a Nagy-budapesti Központi Munkástanács programját magáévé teszi.

II. Debreceni viszonylatban:

1. Célja a legerősebb dolgozó egység megteremtése, hogy a munkásság érdekeit a legnagyobb erővel képviselhesse.

Ennek érdekében:

a) Debrecen minden üzemével felveszi a kapcsolatot; a még kimaradt üzemeket beszervezi.

b) Minden megmozdulás, minden tevékenység csak a munkástanács beleegyezésével történhet. Elítél és visszautasít minden egyéb megmozdulást és azt az egység megbontására irányuló provokációnak tekinti.

c) A központi munkástanács az egység érdekében átmenetileg felfüggeszt és megakadályoz minden üzemben belüli egyéb szervezkedést.

2. Követeli az eddig ártatlanul letartóztatottak szabadon bocsátását.

3. A Kormány rendeletére való hivatkozással ugyanakkor követeli, hogy indítsanak eljárást a bűnös ÁVH-vezetők ellen és azonnal távolítsák el a nem megfelelő elemeket a karhatalmi szervektől. Ennek ellenőrzésére alakítsanak munkásbizottságot.

4. Amennyiben továbbra is törvénytelen letartóztatásokat eszközölnek a munkástanács tagjai vagy egyéb dolgozókkal szemben, Debrecen dolgozói a sztrájk fegyverével élnek.

Debreceni Központi Munkástanács”¹¹

Aszervezet létrehozására végül is nem került sor. A helyi vezetőkkel folytatott tárgyalások eredménytelensége és az országos politikai helyzet változása együttesen tette lehetetlenné ezt a kezdeményezést.

Ugyanebben az időben – főként a munkástanácsokkal kapcsolatos kormányrendelet megjelenését követően – sok helyen vita folyt a munkástanácsok szerepének meghatározásáról, a politikai és a gazdasági tevékenység összhangjának megteremtéséről. Az üzemi munkástanácsok ekkor még szinte teljes döntési jogkörrel rendelkeztek. A Hajdúsági Erdőgazdaság munkástanácsának értekezletén megfogalmazódott, hogy „a munkástanácsok jogköri szabályozása

az idők folyamán fog teljesen kiforrni. A feladatuk lesz, hogy helyi vonatkozásban bele tudjanak szólni az illető vállalat életének irányításába, viszont nem feladatuk, hogy ők gazdálkodjanak.(...) Pillanatnyilag úgy néz ki a dolog, hogy az erdőgazdaság dolgozói a munkástanácsokba helyezik a bizalmat.(...) Viszont rögzíteni kell a munkástanácsok feladatait, hogy a bizalom továbbra is fennmaradjon. A munkástanácsoknak a dolgokat a munkások szempontjából, de az ország szempontjából is nézni kell. Helytelen volna a munkástanácsnak egyoldalú bérharcot folytatni.”¹²

A hely és feladat meghatározását a politikai élet fejleményei erősen hátráltatták. A munkástanácsok a napi politikai események által kijelölt kényszerpályára kerültek. A sztrájkok és a sztrájkkészültség folyamatos fenntartása egyfajta önvédelmi reflex volt és elsősorban a helyi, ágazati és a Nagy-budapesti Központi Munkástanács tárgyalási pozícióit volt hivatott megerősíteni.

A hatalmi restaurációs törekvések felerősödése 1956. december elejére nyilvánvalóvá tette, hogy a helyzetét megerősödve látó Kádár-kormány nem hajlandó valóságos eredményekkel járó tárgyalásokra s általában sem áll szándékában a vitás kérdések tárgyalásos úton történő rendezése. Gyakorivá váltak a munkásvezetők letartóztatásai, az erőszakos karhatalmi fellépések. Ezek elleni tiltakozásul a munkástanácsok gyakran rendelték el sztrájkkészültséget.

Az Ideiglenes Országos Vasutas Munkástanács Elnöksége által 1956. december 7-én kiadott ilyen értelmű felhívásnak Debrecenben és a megyében is eleget tettek.

„Az Ideiglenes Országos Vasutas Munkástanácsok Elnöksége közli, hogy Goda, Szécsi és Harmati vasutas dolgozók letartóztatása nem egyedülálló eset az ország területén, a letartóztatott munkástanács tagok száma sokkal több. A Nagy-budapesti Munkástanács az ügyet kézbe vette, a tegnapi tárgyalások eredményeként 60 személyt már szabadon bocsátottak. A többi személy szabadlábra helyezése folyamatban van.

Hasonló esetek elkerülése végett a Nagy-budapesti Munkástanács ma a kormányhoz memorandumot terjesztett elő. A memorandum utolsó pontja:

‘A kormány december 7-én 20 órakor a magyar rádióban a tárgyalat összes kérdésről határozott álláspontját közölje.’

Felszólítjuk az államvasutak összes dolgozóját, hogy ma 20 óráig a munkát minden körülmények között tartsák fenn, utolsó időpontként.

A munka folytatása a kormánynyilatkozattól függ.”¹³

A debreceni munkástanács-vezetők december elején teremtettek kapcsolatot a Nagy-budapesti Központi Munkástanáccsal. Zeke László, a debreceni Dohánygyár munkástanácsának elnöke – aki a helyi egyeztetésekben is kezdeményező szerepet játszott – két alkalommal tárgyalt a KMT vezetőivel és jelen volt a december 8-i országos értekezleten, ahol a kétnapos általános sztrájkról határoztak.

Másnap elkészült a budapestihez csatlakozó debreceni sztrájkfelhívás, december 10-én a Títász vállalatnál tartott összejeövetelen döntöttek a sztrájk támogatásáról s itt beszéltek meg a szervezéssel kapcsolatos technikai kérdéseket is.

„Úgy kellett megszervezni azt a kétnapos sztrájkot, hogy egyrészt a gyerekek legyenek ellátva tejjel, ezzel, azzal, másrészt a klinikák, a kórházak műtői feltétlenül villanyáramot kapjanak, nehogy véletlenül a villanyáram hiánya

miatt valakit ne tudnának esetleg megoperálni, bár muszáj lenne, és emiatt meghaljon. Tehát erre nagyon óvatosan vigyáztunk.”¹⁴

A sztrájkfelhívás minden debreceni munkahelyre eljutott, sok helyen a munkástanács kezdeményezésére szavazással döntöttek a részvételről. A politikai feszültségekkel terhes légkörben a döntés egyértelmű volt, a munkások döntő többsége egyetértett a felhívásban megfogalmazott követelésekkel.

„Magyar Dolgozók!

A Nagy-budapesti Munkástanács által előterjesztett követeléseinket a Kádár-kormány többször elutasította és célkitűzéseinket vonakodik elismerni. Követeléseinket tartalmazó memorandumot az üzemekben ismeritek. Töredén akaratunk és egységünk demonstrálására az egész országban 1956. december 11-én 0 órától december 12-én 24 óráig figyelmeztető általános sztrájkot hirdetünk. A sztrájk kiterjed az élet minden területére, kivéve a mentő, tűzoltó és vagyonőr szolgálatot! Egységünk képviseli azt az erőt, ami a további tárgyalásokat biztosítja.

CSATLAKOZZ!

A sztrájk időtartama alatt otthon tartózkodunk! Nem csoportosulunk! Kerüljük el a provokációt!

1956. december 13-án reggel a szokott időben és beosztásban mindenki foglalja el a munkahelyét és becsületesen termeljen.

A nagy-budapesti munkástanácsokhoz csatlakozva
a Debreceni Munkástanácsok.”¹⁵

A helyi állami és pártapparátus képviselői a sztrájk kezdete előtt sorra járták az üzemeket, de ellenagitációjuk sikertelen maradt. Ugyancsak nem járt eredménnyel az a találkozó, amit a megyei MSZMP-vezetők szerveztek december 10-én délután a munkástanácsvezetők részére.

A vasutasok már december 10-én az esti óráktól kezdve nem vették fel a munkát. Másnap reggelre megállt az élet. A sztrájk valóban általános volt. A GÖCS dolgozói közül december 12-én mindössze 22-en jelentek meg a műszakkezdésre. Leállt a közlekedés, néhány kivételével zárva maradtak az üzletek. A megyei sajtó erősen tendenciózus cikkek közlésével próbált sztrájkellenes hangulatot kelteni s a munka felvételére felszólító felhívásokat tettek közzé.

A sztrájk befejeződését követően az élet fokozatosan tért vissza a megszokott kerékvágásba. A munkástanács-vezetők közül volt, akit letartóztattak, néhányan illegálisba vonultak. Az ekkor őrizetbe vett Zeke Lászlót a rendőrség két hét múlva a munkástanácsok határozott követelésére szabadlábra helyezte.

IV

A területi munkástanácsok törvényen kívül helyezésével végleg megszűnt a horizontális szerveződés és kapcsolatteremtés lehetősége. A kétnapos sztrájkot követően Debrecenben már nem került sor egyeztetett fellépésre, az üzemi munkástanácsok saját pozícióik védelmével voltak elfoglalva, mozgásterük egyre szűkebbé vált. A munkahelyeken újjászervezett pártszervezetek legfontosabb feladatává a munkástanácsok befolyásának csökkentését tették.

A GÖCS munkástanácsa egy 1956. december második felében keletkezett feljegyzés tanúsága szerint kifejezte együttműködési szándékát az MSZMP-szervezettel. „A munkástanács és az MSZMP őszinte együttműködése előnyös és hasznos lehet, azt sok esetben szükségesnek tartjuk. Nem tartjuk azonban helyesnek, hogy a pártot dolgozóktól idegen karrieristák, vagy volt ÁVH-sok képviseljék. A munkástanács is testület, mely a dolgozók választott szerve (...)

Javasoljuk tehát, hogy a dolgozók bizalmát bíró párttagok (...) a párt képviselőjében is vegyenek részt a munkástanács ülésén. Nem tudunk azonban róla, hogy az MSZMP a Munkástanácsot is már meghívta megbeszéléseire.”¹⁶

Az üzemeken belüli politikai küzdelem még néhány hétig elhúzódott. A munkástanácsok védekező helyzetbe kerültek, egyre gyakrabban kellett indokolni létjogosultságukat. „Nem győzzük eléggé hangsúlyozni, hogy nem vagyunk fasiszták, és nem az a feladatunk, hogy az elmúlt évek hibáiért bosszút álljunk. Nem akarunk beleesni a múlt hibáiba, hogy mi is törvényteleniséget kövessünk el(...) Ami a munkástanácsok sorsát illeti, meg kell adni, hogy nagyon sok kommunista nem látta szívesen, hogy munkástanácsok alakulnak. Pedig ez nem egy szervezett tanács volt, ez egy spontán megnyilvánulás volt a forradalom alatt. A dolgozók maguk is részt akartak venni az üzemek életében.” (...) ¹⁷

1957 elejére, amikor is állandósultak a munkástanácsok elleni politikai akciók a sajtótámadásoktól, az elbocsátásokon keresztül az internálásig és őrizetbevételig, tevékenységük fokozatosan formálissá vált, s az év első felében a legtöbb üzemben meg is szűntek. Volt, ahol a megszűnést kimondó határozat egyben a hatalom melletti hűségnyilatkozat is volt.

„Debreceni Vasipari Vállalat Igazgatójának, rajta keresztül illetékes kormánysszerveknek.

Kérjük igazgató elvtársat, vegye tudomásul és hozza illetékes államigazgatási és politikai szervek tudomására is, hogy mi, a vállalat »Munkástanácsa« működésünket, mint ilyen beszüntetjük, mivel értelmetlennek tartjuk a vállalatban belül s általában a vállalatoknál a munkástanácsok funkcionáltatását.(...)»

Mi a szocializmus építésének munkájában nem vagyunk hajlandók olyan szervben működni, melynek útját az ellenforradalom nyitotta meg.(...) Ezzel a kérésünkkel egyébként a vállalat valamennyi becsületes dolgozója egyetért, melyet a dolgozók többsége itt adott aláírásával is igazol”.¹⁸ Az efféle lépések nem voltak általánosan jellemzőek, s többnyire csak egy-egy kisebb csoport feltétlen lojalitásának kifejezésére szolgáltak. A többség csendes belenyugvással vette tudomásul a helyzet immár visszafordíthatatlan megváltozását.

V

A debreceni munkástanácsok létrejötte és tevékenysége lényegét tekintve nem mutat jelentős eltérést sem a fővárosban, sem a nagyobb és iparosodottabb vidéki városokban lejátszódott folyamatoktól. Hasonlóak a megalakulás körülményei, a szerveződés gyakorlata, közel azonosak a megfogalmazott követelések. Mindez anélkül volt így, hogy akár regionálisan, akár országosan sikerült volna átmeneti vagy tartósabb kapcsolatrendszert kiépíteni. Az adott társadalmi szituáció, a kihívás egymástól függetlenül országszerte hasonló válaszokat indukált.

A létrejött munkástanácsok társadalmi összetételét alapvetően két tényező befolyásolta: az 1948 után felgyorsuló társadalmi átrendeződés és a vele együttjáró kényszerű mobilitás, illetve a kiválasztás. Az első folyamat jelentős mértékben megváltoztatta a munkásság összetételét, hiszen az erőltetett iparosítás következtében jelentős volt a falusi, korábban agrár foglalkozású munkaerő beáramlása a városi, ipari munkahelyekre. S ez az elsőgenerációs munkásság létszámának növekedését eredményezte. Közülük igen kevesen váltak aktív politikai szereplőkké a városi munkahelyükön, többnyire lakóhelyükön éltek át az eseményeket. Másrészt viszonylag sokan voltak olyanok is, akik a politikai átrendeződés következtében státusváltásra kényszerülve, fizikai munkásként próbálták biztosítani megélhetésüket. Korábbi társadalmi helyzetüket szem előtt tartva ők hasonlóképpen távol tartották magukat általában a politikai cselekvéstől. (A megtorlás időszakában a közülük perbe fogottakkal igyekeztek igazolni az októberi napok ellenforradalmi voltát.)

Ily módon a munkástanácsokban részt vevők köre alapvetően két csoportból került ki: az 1945 előtt is – általában szervezett – munkásként dolgozók közül, illetve a koalíciós korszakban eszmélő, megélhetését fizikai munkából biztosító fiatalabb generáció köréből és a szintén fiatal, képzettségét 1945 után megszerző, általában középvezetői munkaköröket betöltő szakértelmiségiek táborából. Ez utóbbi rétegek esetében a politikai szocializáció folyamata a fordulat évét követő időszakban zajlott le a meghatározó volt állásfoglalásaik megfogalmazásában, cselekvéseikben.

A kiválasztás nyilvánvalóan az arányokat befolyásolta döntő mértékben. Szempontjai között a munkahelyi ismertség, a szakmai tekintély, a személyiség, a szakképzettség és politikai beállítottság volt a legfontosabb. Az esetleges MDP-tagság nem volt eleve kizáró ok.

A Debrecenben létrejött és hosszabb ideig tevékenykedő mintegy két tucat munkástanács¹⁹ tagságának összlétszáma – pontos adatok hiányában – kb. 450-500 főre becsülhető. A tagságon túlmenően valamilyen formában aktív szerepet vállaló 200-250 főnyi csoport kisebbik része már 1945 előtt is munkás volt, nagyobbik része pedig 1945 és 1956 között vált azzá. Figyelemreméltó, hogy amíg a tagság arányához képest 15-20 %-ra tehető a szakértelmiség részvétele, addig az irányító testületekben való jelenlétük ennél valamivel magasabb volt. Ehhez képest eltérő arányokra ott találunk példát, ahol a vállalat tevékenységének jellegéből következően magasabb volt az értelmiségi munkakörben foglalkoztatottak aránya.

A munkástanácsokat irányító vezetők 30-35 fős csoportja is nagyjából hasonló összetételű. Többnyire a jól képzett, nagy gyakorlattal rendelkező szakmunkások, esetenként a szakértelmiségiek, ritkábban a közismert és személyiségük hitelét a nehéz időkben is megőrizni képes középvezetők közül kerültek ki a munkástanácselnökök.

A városi munkástanácsok között kialakított egyeztető fórumon hallgatólagosan vezetőként elfogadott dohánygyári munkástanácselnök debreceni cipész-családban született, a piarista gimnáziumban szerzett érettségit követően került a dohánygyárba, ahol a szakmai ranglétrát végigjárva lett termelésirányító. Politikai pártnak nem volt tagja, bár a koalíciós időszakban a szociáldemokrata

törekvésekkel szimpatizált. A II. világháborúban szerzett tapasztalatai és élményei alapján nem voltak illúziói a szovjet rendszerrel kapcsolatban. Ismert szakemberként és vezetőként került be a munkástanácsba 1956 októberében, később annak elnöke lett. A forradalom első szakaszában jobbra a gyáron belül tevékenykedett. A november 4-ét követő néhány hetes periódusban viszont városszerte elfogadott munkásvezetővé vált.

Az 1956 őszen ismertté vált munkásvezetők között tradicionális munkáscsaládból származó szakmunkást, fiatal érettségizett segédmunkást, szociáldemokrata múltú munkást, a középgenerációhoz tartozó termelésirányítót, friss diplomás mérnököt egyaránt találunk. A forradalmat követő megtorlási hullám talán éppen ezt a réteget érintette a legsúlyosabban. Százakra rúgott a politikai szerepvállalásuk miatt elbocsátottak száma, akik a későbbiek során is csak nehezen találtak állást maguknak. Néhányan a várható megtorlás elől az emigrációt választották. Igen sokan járták meg az internálótáborokat, s a munkástanács-vezetők egy részét hosszabb-rövidebb börtönbüntetéssel sújtották.²⁰

Ezzel tulajdonképpen szinte teljesen felszámolódott a helyi munkásság politikailag aktív rétege, akit a zaklatások elkerültek, az örült, hogy van munkahelye és minden igyekezetével azon volt, hogy távol tartsa magától a politikát. A bebörtönözöttek családjának megsegítésére szervezett alkalmi gyűjtések mint a szolidaritás szép gesztusai, ritkuló kivételként erősítették a szabályt.

A közvetlen demokrácia és az öngazgatás megteremtésének lehetséges útja nem bizonyult járhatónak.

JEGYZETEK

1. A megőrződött és előkerült dokumentumok – a terjedelem szabta korlátok között – e helyen kerülnek először közlésre.
2. Lásd *Néplap*, 1956. október 24. 5. p.
3. A városi forradalmi bizottmány 1956. október 26-án a következő pontokban foglalta össze álláspontját az aktuális politikai helyzettel kapcsolatban: – a kormány kössön tűzszünetet a felkelőkkel; – a szovjet csapatokat vonják vissza laktanyáikba és kezdődjenek tárgyalások az országból történő kivonásukról; – a kompromittált személyeket távolítsák el a közéletből, alakuljon új kormány, mihamarabb írják ki az új választásokat; – a követelések teljesítéséig a bizottmány általános sztrájkot hirdet. Az eredeti példányok Kiss Ferenc perirataiban találhatók. Hajdú-Bihar Megyei Bíróság Irattára.
4. A Debreceni MÁV Igazgatóság Munkástanácsának határozata. Debrecen, 1956. október 29. Hajdú-Bihar Megyei Bíróság Irattára B.79/1958. Krasznai Barnabás periratai.
5. A Debreceni Építőipari Vállalat Munkástanácsának 1956. október 31-i gyűléséről készült jegyzőkönyv. A Hadtörténeti Intézet Levéltára, a Debreceni Katonai Bíróság iratai. B. II.258/1957. Csorba László és társai periratai.
6. Közli: a *Debreceni Hírlap*, 1956. november 3. 2. p.
7. Az Orvosi Műszergyár munkástanácsának 1956. november 2-i üléséről készült jegyzőkönyv.
8. Lásd *Néplap*, 1956. november 7. 2. p.
9. A debreceni munkástanácsok követelési pontjai 1956. november 13. A Hajdú-Bihar Megyei Bíróság Irattára, B.1291/1957. Mervó Zoltán periratai.
10. Jegyzőkönyv a debreceni Dohánygyárban 1956. november 16-án debreceni munkástanácsok közös értekezletéről. A tanácskozáson a város szinte valamennyi jelentős üzemének, vállalatának, intézményének képviselője jelen volt. A dokumentumon 21 munkástanács aláírása található.

11. A Debreceni Központi Munkástanács programtervezete feltehetően november második felében fogalmazódott meg. Létezik egy másik december eleji keltezésű tervezet is, ami általánosabb szervezeti kérdéseket tárgyal. Az itt hivatkozott szöveg a Hajdú-Bihar Megyei Bíróság Irattárában található B.1291/1957. Mervó Zoltán periratai.
12. A Hajdúsági Erdőgazdaság munkástanácsának 1956. november 14-i üléséről készült jegyzőkönyv. Kontra László és Széles Vencel felszólalása. B. I.237/1958. Kontra László periratai.
13. A felhívás Szávai Endre B.10012/1958. sz. periratában találhat meg. Hajdú-Bihar Megyei Bíróság Irattára.
14. Interjú Zeke Lászlóval, a Dohánygyár munkástanácsának vezetőjével. Debrecen, 1991. november 14–15. 80. p. Az interjút Valuch Tibor készítette.
15. A röpcédula eredeti példányai Csorba László és társai periratában találhatók meg. A Debreceni Katonai Bíróság iratai 1957. B. II.258/1957. Hadtörténeti Levéltár.
16. Feljegyzés 1956. december. Görgényi István periratai B.335/1958. Hajdú-Bihar Megyei Bíróság Irattára.
17. A Hajdúsági Erdőgazdaság Munkástanácsának 1956. december 27-én tartott üléséről készült jegyzőkönyv. Széles Vencel hozzászólása. Hajdú-Bihar Megyei Bíróság Irattára. B. I.237/1958. Kontra László periratai.
18. Jegyzőkönyv. Készült a Debreceni Vasipari Vállalatnál 1957. május 15-én. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Pártarchívum 1. fond. 2. fcs. 26.
19. Az 1956. november 16-i közös munkástanács-értekezletről készült jegyzőkönyvön a következő munkástanácsok aláírása, illetve pecsétje szerepel: Dohánygyár, Ruhagyár, Debreceni Textilművek, Mezőgazdasági felszereléseket gyártó KTSZ, Szíjgyártó, Bőröndös és Kötélgyártó KTSZ, Hajlított Bútorgyár, Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ, Ingatlankezelő Vállalat, Autóközlekedési Vállalat, Gördülőcsapágy Gyár, Debreceni Tervező Iroda, Hajdúsági Gyógyszergyár, Kefegyár, MÁV Építési és Pályafenntartási Gépállomás, MÁV Járműjavító, Orvosi Műszergyár, Mezőgép Gyár, Építőgép Karbantartó Vállalat, Lakatos és Gépipari Vállalat, Mezőgazdasági Eszközöket és Építési Anyagokat Értékesítő Szövetkezeti Vállalat, MÁV TBK munkástanácsa.
20. Közülük Zeke Lászlót a dohánygyári munkástanács elnökét 15 évre, Mervó Zoltán mérnököt, az Orvosi Műszergyár munkástanács vezetőjét 4 évre, Krasznai Barnabást, a MÁV Igazgatóság munkástanácsának tagját 2 évre, Kontra Lászlót az Erdőgazdaság munkástanácsának vezetőjét 3 évre, Görgényi Istvánt a Göcs munkástanácsának tagját 10 hónapra ítélte a megyei, illetve a legfelsőbb bíróság.

II

FORRÁSKÖZLÉSEK

Rainer M. János

A PARLAMENTTŐL A FŐ UTCÁIG

Nagy Imre gondolati útja
1956. november 4.–1957. április 14.

Nagy Imrét politikai felfogása, értékei, ahogyan azt több évtizedes pályájának konfliktusai jól mutatják, 1956 előtt is jelentősen megkülönböztették a kommunista mozgalom akkor meghatározó vezetőitől. E különbségek valamifajta összefoglaló rendszerezésére azonban egyrészt gyakorlati politikus lévén, s mert ez a kommunista ideológia monolit jellege miatt eleve eretnekségnek számított, nem tett kísérletet. 1955–56-ban, a hatalmi központból való kikerülése után készített írásai, bár alapvetően *vitázó* szándékkal készültek, mégis kirajzolják politikai-gondolati portréját, a közvetlen vitairatokon túli tanulmányai (a külpolitikáról, a közélet etikai kérdéseiről, stb.) pedig arra mutatnak, hogy élt benne egy erős késztetés a Sztálin halála utáni fejlemények tükrében a szocializmus helyzetével való elméleti számvetésre.¹ 1956 tavaszának erjedése, a politikai élet felgyorsulása, a pártellenzék megerősödése azonban elvonták őt az e törekvést megvalósító írástól, bár néhány írása ebből az időszakból is ismeretes.²

Mondhatnánk persze, hogy politikai portréját írásainál sokkalta inkább kirajzolják forradalom alatti *tettei, politikai választásai és döntései, magatartása*. Ez természetesen vitathatatlan. Nagy Imre alakját a jelenben alapvetően ez, és a per során tanúsított helytállása, októberi döntéseinek vállalása határozza meg. Mégsem érdektelen azonban az e két stáció közötti, a forradalom miniszterelnökétől a fogoly politikusig vezető út felidézése. Bár ennek az útnak szorosan vett eseménytörténete sem minden tekintetben ismert, ezúttal alapvetően a gondolkodó-író ember „belső útja” az, ami a vizsgálódás középpontjában áll.

Valamelyes elmélyedésre, írásra Nagy Imrének 1956. november 4-e, a forradalom leverése után, de még inkább a jugoszláv követségről a romániai Snagovba történő deportálását követően nyílt – kényszerű – módja. Mégpedig az 1955-ös szituációtól látszatra fényévnvi távolságra álló körülmények között – valójában azonban nagyon hasonló helyzetben. Nem véletlen, hogy bár időközben sorsfordító események történtek, Nagy Imre romániai írásai és az 1955-ös vitairatok szembeötlő hasonlóságot mutatnak.

Akárcsak 1955-ben, Nagy Imre személye és tevékenysége – s nem csupán a forradalom alatti ténykedése – egyre élesebb támadások középpontjába került. *Azonnal létrejött tehát a vitára való kihívás állapota*, az 1955-ös írások legfontosabb mozgatóinak egyike. Akárcsak 1955-ben, ez a vitahelyzet sem nélkülözte a személyes indítékokat. Ahogy akkor Rákossal, most is egy vele korábban ha

nem is szoros, de személyes – és a forradalom napjaiban politikai szövetségesi – viszonyban álló *személlyel*, Kádár Jánossal került szembe.

Az 1956 őszen történtek, ha lehet, még a korábbiaknál is inkább előírták a magyar és nemzetközi szocializmus helyzetével való *elméleti számvetés szükségességét*. 1955-ben Nagy Imre megtehetette, hogy fejtegetései érvényét korlátok között tartotta: nem terjesztette ki bírálata a szovjet vezetésre, s nem fejezte ki nyíltan a jugoszláv modellel, vezetéssel való rokonszenvét. Az első és főképpen a második magyarországi szovjet intervenció nyomán politikai elemzésében szükségképpen szembe kellett néznie a Szovjetunió szerepével a közép-kelet-európai országok politikai viszonyai alakításában.

Végül – bármily furcsának is tűnik – a romániai írások, elsősorban Nagy Imre politikai levelei arról árulkodnak, hogy 1956. november 4. után sem adta fel valaminő *politikai reaktiválódás reményét*. 1955-ös vitairatai születésekor is döntő motívumot jelentett az a remény, hogy áprilisi eltávolítása nem jelenti politikai pályafutása végpontját. Abban az időszakban – 1955. április–májusában –, amikor így érezte, a lényegi engedményektől csupán a kétségbeesésből táplálkozó passzivitása tartotta vissza.³ Noha november 4. után a korábbinál súlyosabb körülmények közé került, s valamennyire bizonyosan számolt kezdettől fogva nem csupán pályafutásának végével, de életének elvesztésével is,⁴ a reményt – hogy valamilyen politikai szerepet még játszhat, vagy legalábbis sorsa olyan politikai alkufolyamat eredményeképpen dől el, melyre neki magának is lesz befolyása – nem adta fel.

A száműzetés kényszere és ezek a racionális politikai motívumok természetesen vitték oda ismét huzamosabb időre az íróasztalhoz. Számvetés, elemzés, és – az idő múlásával egyre kevésbé – program, elképzelések a jövőre: ugyanazon indítékok, mint 1955-ben. És akárcsak akkor, novemberben is döntő szerepet játszott egy *sajátos lelkiállapot*. Az 1955-ös vitairatok száraz sorából az akkori lelki háttér alig-alig érezhető. Nagy Imre romániai írásait viszont éppen az ebből a hallatlanul mély keserűségből, a megcsalatottság és becsapottság érzéséből fakadó szenvedély és düh különbözteti meg ennek az írásaiban rendkívül fegyelmezett, visszafogott embernek összes korábbi munkájától. Ezt az érzést és lelkiállapotot – jobb szó híján – „november negyediké szindrómának” lehetne nevezni.

A „NOVEMBER NEGYEDIKE SZINDRÓMA”

Méray Tibor, az egyik legjobb Nagy Imréről szóló könyv szerzője 1956. október 29-éről írja, hogy „Nagy Imre talán soha annyira biztos nem volt a dolgában, mint akkor...”⁵. E megállapítás érvénye talán kiterjeszthető még a következő két napra is. Október 31-től a szovjet csapatok beözönlése az országba fenyegető árnyékot vetett az egyidejűleg meginduló politikai, közbiztonsági és érzelmi konszolidációra. Nagy Imre azonban minden baljós előjel (Kádár eltűnése, az ország stratégiai pontjainak tervszerű megszállása, az ENSZ tehetetlensége, a kínai álláspont megváltozása, stb.) ellenére úgy érezhette, hogy még képes az események legalább bizonyos mértékű irányítására, maradt lehetősége arra,

hogy a katasztrófát elhárítsa. Külpolitikai elképzelései és az adott helyzet egyaránt arra sarkallta, hogy a legfontosabb szálát, a szovjetekkel való személyes érintkezés október végéig beváltnak hitt szálát igyekezzen fenntartani, s ezen az úton szerezni információt Moszkva szándékairól. November 4-e egybek mellett azt a meggyőződését, ezt az elképzelést törte darabokra.

Mikojan és Szuszlov október 31-i távozása után a kapcsolatot szovjet részről Andropov nagykövet tartotta vele, a semlegességi nyilatkozat személyesen történő átadását követően azonban – a jelenlegi ismeretek szerint – többé nem találkoztak. Ezen utolsó alkalommal Nagy Imre kifejtette: „...a döntés ellenére még mindig bízom abban, hogy a felmerülő súlyos ellentéteket közvetlen tárgyalások útján sikerül elintézni. Kértem [Andropovot], közölje a szovjet kormány és a párt vezetőivel azt a kérésemet, hogy erre adjanak lehetőséget.”⁶ Válasz a kérésre nem érkezett. November 2-án és 3-án az érintkezés a diplomáciai jegyzékváltás hűvös nyelvezetére, esetleg telefonra korlátozódott. Kétnapos feszültség után 3-án délből a Mikojan-féle delegációval még októberben Budapestre érkezett Malinyin vezéreztetés vezette katonai küldöttség megjelent a Parlamentben, hogy megkezdje a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok kivonásáról szóló tárgyalásokat.

E reménytelen mozzanatot csakhamar – aznap délután – követte a kínai pártlap élesen forradalomellenes vezércikkéről érkező hír, amelynek hatására Nagy Imre lemondta a délután 5 órakor kezdődő nemzetközi sajtótájékoztatón való részvételét.⁷ Ehelyett az MSZMP csonka intéző bizottságával (Szántó, Lukács, Donáth, Haraszi, majd a tájékoztatóról érkező Losonczy) együtt a Malnaseanu külügyminiszter-helyettes vezetésével a Parlamentben tartózkodó román delegációval folytatott – a késő éjszakába nyúló – tárgyalásokat. Korábban feltételezték, hogy a románok – az előző napokban értesülve a szovjet beavatkozás elhatározásáról – igyekeztek „feltartani”, esetleges ellenlépéseiben akadályozni Nagy Imrét. Nagy Imre valóban lemondott a nemzetközi sajtótájékoztatón való, utolsó, még viszonylag szabad és hosszabb megnyilvánulás lehetőségéről, más ellenlépést azonban aligha tehetett, illetékeltehetőleg nem is fontolgatott. Ellenben maga is fontosnak tartotta a románokkal való tárgyalást: „... Malnasant [sic] arra kértem, közölje a Román Munkáspárt Központi Vezetőségével és személy szerint Gheorghiu-Dejssel azt a kérésemet, hogy a szovjet kormány és párt vezetőivel közvetlen megbeszélések útján lehetőségünk legyen a felmerült ellentétek elintézésére, vagyis arra kértem őket, közvetítsenek ebben a helyzetünkben. Malnasan azt mondotta, hogy azonnal tudomására hozza az általam elmondottakat Gheorghiu-Dejnek.”⁸ Éjjél is elmúlt, mire a tárgyalás véget ért, és Nagy Imre nyugovóra tért.

A másnap hajnalban történeteket Nagy Imre kihallgatása során a következőképpen mondta el: „November 4-én hajnalban a titkárság részéről ...[valaki] azzal keltett fel, hogy rögtön menjek a titkárságra, mert arról érkeznek jelentések, hogy a szovjet csapatok részéről megkezdődött a támadás a főváros ellen. ...már ott találtam Tildy Zoltánt a kíséretével, ott volt Donáth Ferenc, Tőkés Ottó és más személyek... Közölték velem a legfrissebb híreket az ország minden részéről. Valamennyi telefon akkor is szólt és mindenünnen jelentették, hogy a szovjet csapatok megkezdtek a támadást. A kérdésük mindenünnen az volt,

hogy mi a teendő, mit csináljanak... A telefonnál lévőknek, tekintettel arra, hogy magam nem tudtam a telefonon érdeklődőknek választ adni, pedig minden esetben velem akartak beszélni, utasítást adtam, hogy sehol semmiféle ellenálást ne tanúsítsanak, mindenféle provokációtól tartózkodjanak, a szovjet csapatokra tüzelni nem szabad.”⁹

Eközben Donáth és Tildy sürgették a miniszterelnököket: tegyen rádiónyilatkozatot, amíg ez lehetséges. Donáth megfogalmazta, Nagy Imre kiegészítette a pár mondatos szöveget, majd azt a parlamenti stúdióban beolvasta (hajnali 5 óra 20 perckor hangzott fel, behallatszódo fegyverropogással „aláfestve”). Amint ez megtörtént, a már a nyilatkozat megfogalmazásánál jelen lévő Szántó Zoltán „négy szemközti beszélgetésre” hívta félre Nagy Imrét. Elmondta, hogy ő „az éjszaka folyamán beszélt a jugoszláv követség egyik vezetőjével, aki arra hívta fel a figyelmét, hogy a magyar vezető elvtársak súlyos csapásoknak vannak kitéve. Feleslegesen ilyen súlyos csapásokat ne vegyenek magukra, és az a tanácsa, hogy lehetőleg minél sürgősebben értesítse ezeket az elvtársakat, hogy haladéktalanul menjenek át a jugoszláv követség épületébe, ahol menedéket találhatnak.”¹⁰ A bejelentéstől és a körülményektől szinte kábult miniszterelnök tanácstalan reagálása még a kihallgatási jegyzőkönyv szerkesztett szövegén is érződik: „...megkérdeztem, hogy tulajdonképpen miről is van szó? Ő a szovjet csapatok támadásával hozta ezt kapcsolatba, a súlyos csapást ... erről a részről kellett várni.”¹¹ Szántó később a jugoszláv követségen – a Tito pulai beszédében elhangzott „szökési” váddal kapcsolatosan – írásos feljegyzést készített a jugoszlávokkal folytatott tárgyalásairól. Ebben pontosan meghatározza a jugoszlávokkal való megbeszélése időpontját, s írásából kiviláglik, hogy vele már akkor közölték, hogy „miről is van szó”: „1956. november 4-én, kb. éjszaka egy órakor a miniszterelnökségről telefonértesítést kaptam arról, hogy Soldatic jugoszláv nagykövet sürgősen beszélni kíván velem.” Miután Szántó haladéktalanul elment a követségre, Soldatic fogadta, és a következő közlést tette: „A helyzet rendkívül súlyos, az események igen gyorsan fejlődnek, a szovjet csapatok Budapest elleni újabb támadása bármely percben bekövetkezhet. ... legyenek meggyőződve arról, hogy ha Belgrádból ilyen üzenetet küldenek, akkor bizonyára olyan értesüléseik vannak, amelyeket még vele, a nagykövettel sem közölhetnek.”¹² [Az én kiemelésem – R. M. J.]

Ma már tudjuk, hogy Belgrád honnan szerezte „értesüléseit” a brioni csúcs-találkozóról. Ha ekkor a támadás pontos időpontját a szovjet vezetők nem is közölték, a Nagy Imréék „kikapcsolását” célzó akció terve itt, illetve Kádár János előző napi moszkvai tárgyalásain körvonalazódott¹³. Azt viszont talán a szovjet támadás okozta első döbbenet állapotából fel sem ocsúdó Nagy Imre is megkérdezhetette: Szántó Zoltán, akit múltja miatt a párt akkori vezetéséből talán leginkább respektált – október 23-án délután még első titkárságát is felvetette –, miért nem közölte vele haladéktalanul a jugoszlávoktól kapott hírt, s talán azon is elgondolkozhatott: ha nem ezt tette, mivel foglalkozott, kikkel és miről tárgyalhatott az éjszaka folyamán?

Hogy a jugoszlávok, akiknek támogatására a forradalom előtt és alatt olyan nyira számított, milyen kétértelmű szerepet vállaltak ebben a súlyos helyzetben, arról nemigen lehetett teljes képe, legfeljebb az villanhatott át az agyán, miért nem vele személyesen közölték a hírt? Ami a szovjetek szerepét illeti, az

még Szántó közlése előtt világossá vált számára: „...amikor közölték velem az értesítéseket a szovjet csapatok fellépéséről [hajnali fél négy – négy óra – R. M. J.], felhívtam telefonon Andropov szovjet nagykövetet. Közöltem vele az ország minden részéből érkező telefonértesítéseket és arra kértem, hogy lépjen érintkezésbe a szovjet parancsnoksággal, tájékoztasson az eseményekről. Andropov megígérte, hogy azonnal összeköttetést keres... Később visszahívott, és tudomásomra hozta, hogy sajnálatára Tökölre, ahol a parancsnokság tartózkodott, semmiféle kapcsolatot nem tudott teremteni. Megpróbálta megkeresni Uszta Gyulát, aki az összekötő szerepét töltötte be, de a kapott értesülés szerint Uszta motorkerékpáron kiment Tökölre, és nem tudják, hol van. Mindennek ellenére megígérte, hogy továbbra is megpróbál összeköttetést teremteni és értesíteni fog. Mivel Andropovtól többé értesítés nem jött, telefonon személyesen ismét felhívtam. Ez alkalommal azonban az ügyeletes telefonista azt közölte velem, hogy a nagykövet aludni tért.”¹⁴

A parlamenti őrség egy tisztje már a stúdióba menet közölte, hogy a szovjet páncélosok közelednek az Országház felé. Ugyanezt jelentik a Deák téri kapitányságról, a nemzetőrség főhadiszállásáról. 5 óra 56 perckor a még működő rádióon keresztül visszahívták a tököli delegáció katona tagjait, Malétert és Kovács Istvánt, ami, akárcsak a korábbi szózat, nem egyéb a kormány cselekvőképtelenségének burkolt bejelentésénél. A belső összeomlás kapkodó lépésekben mutatkozik meg: „A Szántóval való beszélgetés után *némi habozással* de összeszedtem személyes holmimat és ezzel Szántóval, Donáthtal együtt lementünk az északi kapuhoz... Szóltunk, hogy egy kocsi álljon elő, amely bennünket a követségre visz. Azt *nem jelöltük meg, hogy milyen követségre. Mielőtt a kocsi előállt, én még egyszer felmentem, azzal a gondolattal, hogy nekem mégis talán itt lenne a helyem. Közben ahogy a kocsi előállt, Szántó és Donáth szóltak, és velük együtt beszálltam a kocsiba, amely két géppisztolyos rendőr kíséretében megindult.*”¹⁵ [Kiemelés tőlem – R. M. J.] A követségen már ott találták Haraszi Sándort családjával, Losonczy Gézát, Újhelyi Szilárdot, Erdős Péternét, Tánczos Gábort és feleségét, Rajk Lászlónét. Néhány óra múlva vált ismeretessé, hogy a november 1-jén eltűnt Kádár három társával együtt kormányt alakított, és kérte a szovjet csapatok beavatkozását.

Talán még ezen a napon megérkezett a csapások közül a legutolsó, mely megvilágítja a jugoszláv menedéknújtás hátterét. Soldatic, a Nagy Imre-csoport által később készített „nem szó szerinti” feljegyzés szerint, a következőt közölte Nagy Imrével: „Írásbeli aktust [kell] átadni a követnek, hogy Nagy Imre az új kormányt elismeri és bizalommal van az új kormány személyi összetétele iránt. Hogy utolsó tetteit és lépéseit a kormányban levő reakcionárius körök kényszerítésére tette meg.”¹⁶ A feljegyzés dátuma 1956. november 5., de Nagy Imre vallomásaiból kiderül, hogy ez az első közlés nem formális, megfogalmazott üzenet volt, hanem a követ és közte, ill. az Intéző Bizottság közötti folytatódó beszélgetéseken felmerülő, Belgrád részéről a megérkezést követő első óráktól kezdve megnyilvánuló kívánság.

A teljes lelki összeomlás, s valószínűsíthetően ezt kísérő fizikai rosszullét hatására, miután néhány óra leforgása alatt politikai és személyes szövetségesei egyszerre hagyták cserben, Nagy Imre hozzákezdett egy lemondó nyilatkozat

megfogalmazásához. Szövegéből egyértelműen kiderül, hogy ez még november 4-én történt („*A mai napon újból fellángolt véres harcok*” mielőbbi megszüntetése...”), ugyanakkor a nyilatkozat gondolatmenete nem egyezik a követ közléséről szóló említett, november 5-re datált feljegyzéssel. Ez a feljegyzés *elsősorban a Kádár-kormány elismerését követelte*, nem tartalmazta külön a Kádár-kormány elismeréséből logikusan következő lemondás igényét. Nagy Imre nyilatkozattervezete éppen ellenkezőleg, *a lemondással nem kötötte össze az új kormány elismerését, és nem vonta vissza a kabinet utolsó intézkedéseit* (itt nyilvánvalóan a semlegesség kinyilvánításáról és a Varsói Szerződés felmondásáról volt szó), mint amelyeket valamilyen reakciós nyomás alatt hoztak volna. Kétségtelen azonban, hogy a később, élete alkonyán Kádár által emlegetett „egy mondat”, amelyen múlt volna minden (ami tulajdonképpen nem egy, hanem több mondat: lemondás, az ellenkormány elismerése, a döntések semmissé nyilvánítása!), legalábbis részben leíratott. Ez mélypont volt, az összeomlás olyan mélysége, ahol a minden remény elveszte feletti kétségbeesés még a dühöt is megelőzte¹⁷.

ELMOZDULÁS A MÉLYPONTRÓL – ÉS EGY JÁTSZMA VÉGE

Az összeomlás kétségbeesett állapotából, s az ilyen helyzetben csaknem megtett jóvátehetetlen gesztustól – akárcsak 1955 májusának hasonló mélypontjából, vagy a forradalom első napjainak összeomlásából – ismét elsősorban *politikai híveinek baráti csoportja* „húzta ki” Nagy Imrét. A még el sem készült, hevenyészett, kihúzásokkal tarkított „nyilatkozatát” először Haraszi Sándornak kezdte felolvasni, aki azonban félbeszakította, mondván, hogy ezt a lépést megtenni lehetetlenség. A pártszerűsége válságos pillanatokban is figyelő politikus azonban nem elégedett meg az általa nagyra tartott régi barát véleményével – a kérdést az MSZMP Intéző Bizottsága elé vitte. (A hét tagból öt, és az állandó meghívott, Haraszi Sándor a követségen tartózkodott.) Az esetleges vitáról egyetlen tanúvallomás sem tartalmaz részleteket, de Nagy Imre vallomása szerint a döntés egyhangú elutasítás volt¹⁸. Ennek jelentőségét aligha lehet túlbecsülni – kezdete egy lényegében mindhalálig töretlen magatartásnak, amely ezen a döntő ponton semmiféle engedményre nem volt hajlandó a továbbiakban.

Ennek megfelelően a jugoszláv kérésre adott válasz – immár november 5-én – előbb a nyilatkozattétel elodázása, majd egy olyan nyilatkozat, amely elismeri ugyan, hogy „a nemzeti demokratikus és szocialista erők növekedése mellett a helyzet nehézségeit kihasználva [a forradalomban] felléptek ... reakciós és ellenforradalmi erők is...”, melyek ellen azonban a nemzeti kormány „megalakulásától kezdve a leghatározottabban fellépett”. Ekkor azonban „kormányom helyzetét és célkitűzéseinek megvalósítását rendkívüli módon megnehezítette az a körülmény, hogy magyar vezető körök szovjet csapatok beavatkozását kérték...”¹⁹ Lemondásról, az ellenkormány elismeréséről és az intézkedések visszavonásáról egy szó sem esett. Soldatic követ válaszában a maga szempontjából joggal állapította meg, hogy a nyilatkozat „nem felel meg az itteni helyzetnek”²⁰.

De valójában melyik helyzetnek? A válasz kézenfekvő: a brioni Tito–Hruscsov megállapodás szerint kialakítandó helyzetnek.

A szovjet Pártelnökség október 31-én legkésőbb döntést hozott arról, hogy a magyar forradalmat katonai eszközökkel kell leverni. Ugyanakkor hozzáláttak a kérdés diplomáciai megoldásához is, amelynek kardinális kérdése volt, hogy a beavatkozáshoz legális látszatot kölcsönözzenek – legyen tehát olyan legitim magyar vezető szerv, amely a beavatkozást „kéri”. Erre az ENSZ-ben folyó tárgyalások, a nemzetközi – elsősorban nyugati – kommunista mozgalom, s végül a világközvélemény szempontjából volt szükség. Mégpedig nem is kis mértékben. Nem volt érvénytelen, hogy például a a szuezi „agresszióval” szemben a szovjet akciót egy elismert kormány ellenére, vagy ellenkezőleg, e kormány lemondásával, s egy új hatalmi centrum „törvényes” létrejöttével egyidejűleg lehet-e elindítani. Utóbbi helyzet nyilvánvalóan jóval kedvezőbb tárgyalási pozíciókat ígért. Hasonlóan állt a dolog Magyarország nemzetközi képviselőjével. A Bécsben tartózkodó Kéthly Anna egy elismert kormány minisztereként és így legális külföldi képviselőjeként léphetett fel. Nagy Imre lemondása e legális alaptól foszthatta meg. Amint az ENSZ magyar ügyben tett még oly korlátozott akciói sem lettek volna lehetségesek, ha Nagy Imre elismert forradalmi kormánya a támadással egyidejűleg lemond, vagy akár utólag „derül ki”, hogy lemondott...

A diplomáciai megoldás érdekében tett első szovjet lépés egy új kormány magjának kiválasztása volt, nem véletlenül a Nagy Imre-kormány tagjai közül – éppenséggel nem szándékoztak a folytonosságot e téren megtörni. Ami magát a miniszterelnököt illeti: Mikojánék budapesti közléseiből október 30-ig feltehetőleg nem derült ki egyértelműen, hogy Nagy Imre mennyire hajthatatlan politikai döntéseiben. Október 31-én azonban Mikojánék visszautaztak Moszkvába, s a jelentéseket a központ Andropovtól kapta a továbbiakban. Ő viszont éppen a legérzékenyebb, a Varsói Szerződést érintő személyes tárgyalások során, november 1-jén egy a korábbiaknál keményebb, elszántabb Nagy Imrével találkozott. Moszkvának tehát „nem kellett” többet. Politikai szerepére a továbbiakban elsősorban annyiban tartottak igényt, amennyiben „megkönynyítheti” az új hatalmi központ létrejöttét. Hogy Nagy Imrét a szovjet pártvezetők már ekkor „leírták”, mi sem mutatja világosabban, mint hogy fentebb említett kísérletei ellenére sem voltak hajlandók vele politikai érintkezést felvenni, s szándékuk közvetítését Titóra bízták. Hajdu Tibor megállapítása, amely szerint a brioni találkozón Hruscsov igazi kérése Titóhoz nem annak beleegyezése volt az intervencióhoz, s nem is tanácsa az új vezető kiválasztásához, hanem segítség Nagy Imre félreállításához, nagyon találónak tűnik²¹.

Ami a jugoszlávokat illeti, számukra a szovjet döntés ismeretében mintha csak az lett volna a lényeg, hogy a Rákosi-féle vezetés és politika ne térjen vissza Magyarországon a szovjet beavatkozás eredményeképpen. A döntés lényegével egyetértettek, és Micunovic naplójából úgy tűnik, hogy a szovjetek számára sem merült fel komolyan a régi vezetés visszaültetése, legfeljebb egyes második vonalbeli embereié (Bata István, Apró Antal stb.)²²

Nagy Imre jövőbeni szerepével a jugoszlávok sem számoltak komolyan, inkább Losonczyt, Szántót ajánlották a szovjeteknek, akikben valószínűleg garanciát láttak a sztálinista politika visszatérésével szemben, s akikkel nem mellékesen hosszabb-rövidebb ideje személyes érintkezésben álltak. Ami már-

most a megállapodást illeti, Micunovic közlései szembeötlően homályosak. Szerinte az oroszok vetették fel a kérdést, „...hajlandók lennénk-e megvizsgálni, mit lehetne Naggyal tenni. ... Abban maradtunk, hogy meglátjuk, mit tehetünk mi ebben az irányban, mert az oroszok kijelentik, hogy ők lépésképtelenek. Hruscsov és Malenkov többször is a lelkünkre kötik, hogy a Nagy-kormány felé minden, ezen a vonalon kifejtett tevékenység döntő fontosságú lehet. Óvatosságra intjük őket avval, hogy az eredmények nem garantáltak. Az oroszok nem árulják el, mikor kezdik az intervenciót... Emiatt nem világos, mennyi időnk és milyen lehetőségünk maradt arra, hogy az áldozatok számának csökkentése és az értelmetlen vérontás megelőzése érdekében megpróbáljunk hatni Nagy Imrére – pedig, ha kimondatlanul is, de ebben állapodunk meg.”²³ Soldatic fentebb említett „invitálásának” időzítése például éppenséggel azt is bizonyíthatja, hogy a jugoszlávok nagyon is jól tudták, hogy a beavatkozás mikor következik be. Homályosak a közreműködés módszerei is, bár a menedékjog kérdését a jugoszlávok megemlítték, utalva Losonczy és Szántó ilyen irányú puhatolózásaira. Kádár János tanúságtétele az ajánlatra vonatkozólag némileg egyértelműbb. Szerinte „...a jugoszláv elvtársak maguk vetették fel a segítség olyan formáját, amelyet ők tudnak nyújtani. A jugoszláv elvtársak ígéretet tettek arra, hogy a budapesti követüket, Szoldatics [sic] elvtársat küldik Nagy Imréhez és Losonczyhoz, közlik véleményüket, fel fogják őket szólítani, mint kommunistákat, hogy vessenek véget az ilyenfajta tevékenységüknek, hogy kommunisták nevével deklarálják az ellenforradalmat, elmondják, nyissák meg az utat egy forradalmi kormány létrejöttének.”²⁴

Nehezen dönthető el, hogy mi volt a jugoszlávok és a szovjetek *távolabbi* elképzelése november 3-án, 4-én arról, mi is történjen Nagy Imrével – ha már politikai szerepet láthatóan nem szántak neki. Micunovic leírásából úgy tűnik, hogy a jugoszláv fél a miniszterelnököt meglehetősen szélsőségesen szidalmazó („még nem tudjuk, hogy az imperializmus régi ügynöke-e...”)²⁵ Hruscsovtól szeretett volna valamiféle „személyi garanciát” kapni arról, hogy nem lesz újabb Rajk-mintájú boszorkányszer: „...amikor arra terelődött a szó, hogy Nagy mennyi mindent tehet és mennyit segíthet az ügynek, Hruscsov már egészen más hangot ütött meg: ...elfogadta Nagy egy gyökeresen más értékelését és egyetértett avval is, hogy még sokat tehet és segíthet, és tisztán megőrizheti a nevét mint kommunista.”²⁵ Volt-e s ha igen, milyen konkrét megállapodás e roppantul elvi síkon mozgó megállapítások mögött? Egy lehetséges verzió Nagy Imre Jugoszláviába való távozása lett volna – a későbbi fejlemények tükrében ezt csak a kormányfői posztról lemondott Nagy Imre tehetette volna meg, akire vonatkozólag előzetesen megállapodás születik, hogy segítsége esetén Moszkvában és Budapesten nem kiáltják ki az „ellenforradalom” vezéralakjának. Utólag sem...²⁶

Nagy Imre és a csoport egymásra találása – sokadik egymásra találása – mindenesetre véget vetett a „forradalmi kormány útjának megnyitására” irányuló játszmának. Ettől fogva ugyan még napokig folyt a kötélhúzás, a rábeszélés antedatált lemondó nyilatkozat, majd a hazatérés feltételül szabott nyilatkozat kérdésében, azonban minden eredmény nélkül.

ÉRTÉKELÉS ÉS ESEMÉNYRÖGZÍTÉS A JUGOSZLÁV KÖVETSÉGEN

A követségre zárt csoport figyelme – mindennapi szükségleteinek ellátásán túl – a jugoszlávokkal való politikai tárgyalásokra, a hazatérés, avagy a jugoszláv emigráció lehetőségeire összpontosult. Emellett számítottak arra is, hogy akár politikai tevékenységük során, akár valamifajta számonkérés alkalmával magyarázni, értelmezni kell forradalom alatti tevékenységüket. Az aktuális politikai tárgyalások is gyakorta torkolltak az eseményekkel és azok értékelésével összefüggő vitákba. Amire a parlamenti lázas napokban idő nem volt, most – hasonlóan zaklatott állapotban – sokakból kitört. Viták folytak az Intéző Bizottság „ülésein”, de több alkalommal valamennyi felnőtt részt vett azokban. A zaklatott vitatkozások tartalmát csak a későbbi rendőrségi vizsgálat meglehetősen kétes hitelű jegyzőkönyvei őrizték meg, írásos dokumentumok elsősorban a jugoszlávokkal folytatott, a csoport hazatéréséről szóló tárgyalásokról születtek. Sajnos töredékesen maradt fenn a csoport közös munkájának eredményeképpen íródott, a forradalmi események egymásutánját rögzítő kronológia, amelyet Losonczy Géza vetett papírra²⁷.

Maga Nagy Imre talán részben a viták okán, részben mert továbbra is látott reményt maga és barátai számára politikai tevékenységre, már ekkor fontosabbnak érezte az események valaminő teoretikus értékelését. Jellemző erre a megközelítésre az egyik beszélgetés, melyről Fazekas György tett vallomást. Maga a beszélgetés Kádár távozásának körülményeiről szólt. Kézenfekvő lett volna felidézni a konkrét beszélgetéseket, amelyekről jegyzőkönyvek híján immár sohasem nyerhetünk ismereteket. De nem ez történt: „...a beszélgetésen részt vett Nagy Imre és ő *magyarázatot adott a kettéválás politikai alapjáról vagy háttéréről*. [Az én kiemelésem – R. M. J.] Nagy Imre elmondotta, hogy ő már november 1-jén számos jelből látta, hogy az eseményeket „forradalomnak” kell értékelni – hozzátette viszont azt is, hogy vannak olyan véres terrorcselekmények, amelyek az ellenforradalomra mutatnak.” Kádár viszont „vagy nem bízott abban, hogy a néphez fordulva, annak segítségével biztosítani lehet a kibontakozást, a rend és a munka helyreállítását, vagy nem értett egyet azzal, hogy az állam- és pártapparátust demokratizáljuk – amely viszont elengedhetetlen feltétele a nép bizalma elnyerésének és támogatásának.”²⁸

Míg az eseményrögzítésben részt vett ugyan, de azt döntően a többiekre bízta, Nagy Imre már a jugoszláv követségen elkészített egy vázlatot a forradalom értékeléséhez – melynek pontjait azonban csak november 24-e, Romániába való deportálása után dolgozta ki. E vázlat a következőket tartalmazta:

„Mi volt a gyengeség, miben nyilvánult meg, mi volt az oka?

– Minden erővel való gyengítés

– A jobboldal, az ellenforradalom tényleges veszélye

– A szocializmus leple alatt, az eszme ürügyén

- A nemzetközi reakció minden beavakozási kísérlete
- Szovjet deklaráció szelleme. A tárgyalási készség bizonyítása.
- Fennáll a néptől és követeléseitől való elszakadás veszélye
- A marxizmus-leninizmust gazdagítani új harci tapasztalatokkal a magyar események alapján
- A magyar fejlődés a szocialista demokratizmus sajátos útja.
Tömegmozgalom és fegyveres harc.
- A felkelés nagy elvi és népi követeléseknek képviselete -
nem lehet közép [egy szó olvashatatlan] *helyzete között*
1956. XX.kongresszus és július óta
- A magyar tragédia mennyire tipikus
- Hatalmas visszalépés a XX. kongresszus óta
- A magyar felkelésben felmerült fő kérdések megvannak a
többi népi demokratikus országban is
- Sztalin-ellenes kommunista emigráció politikai-morális
jelentősége
- A mi harcunk, a felkelés tapasztalatainak nemzetközi
jelentősége”²⁹

Nyilvánvalóan kitűnik a vázlatból Nagy Imre elgondolása. Bárhogyan is alakul sorsa a jövőben, fő feladatának a forradalom, az oda vezető út marxista-leninista elemzését tekintette. Az ehhez szükséges ténybeli ismeretek még elevenen éltek benne, rögzítésüket egyelőre nem tartotta fontosnak. Nem emlékiratán gondolkozott – politikai küzdelemre készült, avagy olyan eljárásra, amelynek végkimenetele nem eleve eldöntött.

SNAGOVBAN

„Gondolatok, emlékezések” című írásában Nagy Imre viszonylag részletesen leírta, hogyan kerültek ki 1956. november 22-én a jugoszláv követségről, hogyan kerültek szovjet fogságba, s hogyan szállították őket másnap repülőgé-

pen Bukarestbe, majd onnan Snagovba. 1956. november 26-án itt kereste fel őt Walter Roman kíséretében a Román Munkáspárt egyik titkára, Bodnaras, aki feltehetőleg azért jött, hogy megállapodjon Nagy Imrével a romániai tartózkodást illető rendszabályokról. A találkozó éles politikai vitává fajult, Nagy Imre tiltakozott a csoport elhurcolása ellen. Természetesen hiába. Noha az első időben ellátásuk lényegében vendégnek kijáró volt, feljegyzésében egyértelműen utal a valóságra: „A helyzetünk világos: deportálás, fegyveres őrizet és állambiztonsági szervek felügyelete mellett izolálva a külvilágtól, elszigetelve egymástól, rendkívül hiányos politikai tájékoztatás (rádió nélkül, pár újság).”³⁰

1957. január végéig ez a helyzet keveset változott, ezt követően jelentősen rosszabbodott. A jelzett időpontig legalábbis a román vezetőknek küldött üzeneteit, leveleit továbbították, Walter Roman több alkalommal felkereste s tájékoztatásáról is gondoskodtak. („Január második feléig ha nagyon rendszertelenül is, kihagyásokkal és nagy késéssel, kaptam Népszabadságot s ritkán egy-egy szám Népakaratot és Esti Hírlapot. – írja Romannak 1957. február 9-én. – Kaptam Pravdát is, és elvétele a L’Humanitét. Január 27-e óta ezek közül semmiféle újságot nem kapok, az egyetlen újság, amit elkésve megkapok, az a romániai Előre című újság...”³¹)

A tó partján feleségével kettesben, a román állambiztonsági személyzettel körülvéve (csupán unokáit láthatta néhány alkalommal) ideje java részét írással, olvasással, beszélgetéssel – például az előre kijelölt parti ösvényen tett séták közben – töltötte; hetenként egyszer – „hosszas kérések után” – a házban filmet vetítettek nekik; rendszeresen látogatták őket az orvosok – „Dr. Köppick és az orvosnő” –, sőt olykor őt és feleségét vitték el, pl. szemorvoshoz.³²

Egyhangú, talán unalmas napok. Legtöbbet bizonyára az írással foglalkozott. Nagy Imre romániai tartózkodása idejéből fennmaradt legjelentősebb írása kétségtelenül a „Gondolatok, emlékezések” címmel füzetekbe írott feljegyzés. A *Gondolatok...* nem napló a szó szoros értelmében, noha vélhetőleg nap mint nap rendszeresen végzett foglalatossága lehetett az írás. A szöveg polemikus utalásaiból meglehetősen pontosan megállapítható, hogy Nagy Imre Snagovba szállítását követően néhány napon belül munkához látott (a legelső oldalakon a november 4-ét követő *három hét* mérlegét vonja meg), így feljegyzései kezdetét 1956. november 25–26. körül határozhatjuk meg. A készülő munkát számozással fejezetekre, betűkkel alfejezetekre tagolta, amiből nyilvánvaló, hogy a későbbiekben tervezte e bő, helyenként terjedelmes vázlat végleges formába öntését. A rövid idő alatt keletkezett nagy mennyiségű írás, a nagyszámú ismétlés, bizonyos problémák átugrása („Erre vissza kell térni”, „Ezt alaposan ki kell dolgozni”) azt a benyomást keltik, hogy Nagy Imre egyfelől *sietett*, másfelől írás közben mind többször került szembe olyan kérdésekkel, amelyeknél nem tudott, vagy éppen nem akart e sietség közepette elidőzni. 1956. december vége felé a már amúgy is formálissá vált, áttekinthetetlen tagolással is felhagyott, s egyre inkább a beérkezett hírek, határozatok és az újabb hazai értékelésekkel való *vita* gombolyították benne a *Gondolatok...* fonalát. Pontosan ugyan nem határozható meg, de valószínűleg az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága decemberi határozata adta meg a döntő lökést ehhez a tematikai-

módszertani változáshoz.³³ Ettől a ponttól írásai valóban egy a külvilág híreire reagáló, vitatkozó, azokat emlékeivel szembesítő politikai naplónak tekinthetők.

A külvilágból, elsősorban otthonról érkező hírek nagy része nem egyszerűen hír, hanem egyre inkább Nagy Imre és hívei elleni *vádak sorozata*. A politikai napló töredezettségét egy-egy beérkező hír – határozat, vezércikk, beszéd, stb. – mint vád megjelenése, s az arra adandó lehetőleg teljes válasz igénye okozza. Ahogy a vádak egyre újabb elemeik mellett „beépítik” a korábban megszületett értékeléseket, úgy ismétli újra és újra Nagy Imre védekezése, cáfolata elemeit is. Ez az ismételtetés, ha a szöveget önmagában nézzük, szinte mániákusnak tűnik olykor, ám ha egy védőiratát, vagy beszédét fogalmazó, arra készülő vádlott szemszögét választjuk, világos és érthető. Az MSZMP KB 1957. februári határozata után, amely az *árulás* vádját pártállásfoglalás rangjára emelte, bizonyosan tudta, hogy politikai száműzöttből előbb vagy utóbb vádlott lesz.

Ugyancsak a szövegből rekonstruálható, hogy mikor hagyta abba gondolatai rendszerezőnek szánt kifejtését. E szándékát rögzítő „záradékát” közvetlenül megelőzőleg a moszkvai Pravda és a brit Labour Party néhány képviselője közötti vitára reflektáló rész olvasható. A vita anyagát a Pravda nyomán a Népszabadság 1957. február 12-i száma közölte. A *Gondolatok...* lezárását követő *feljegyzéseiben* az első meghatározható utalás az 1957. február 16-i Népszabadságra vonatkozik. Az újságokhoz bizonyosan némi késéssel jutott hozzá, így február közepére, esetleg egy-két nappal későbbre datálódik a *Gondolatok...* továbbfűzésének befejezése.

Ezt követően Nagy Imre már nem gondolkodott készülő „műben”, ám a forradalomról szóló naplószerű feljegyzéseit folytatta, ha nem is a korábbi gyorsasággal. Míg 1956. november vége és 1957. február közepe óta 550-nél több kéziratos lapot írt, a hátralévő két hónapban ennek a mennyiségnek csak körülbelül hatodrészt vetette papírra. Mivel a *Feljegyzések* utolsó meghatározható utalása 1957. március legvégére vonatkozik, feltételezhető, hogy csaknem letartóztatása napjáig (1957. ápr. 14.) folytatta azok írását.

A VÉGKIFEJLET SZEMSZÖGÉBŐL

Mi lehetett Nagy Imre eredeti elgondolása, hogyan épült volna fel a forradalomról tervezett munkája? A *Gondolatok...* első oldalain még nyomon követhető szerkezet szerint nem kívánt foglalkozni az események előzményeivel, hanem azok jellegét és szakaszait *értékelő és elemző* írását a forradalom szorosan vett történetével kezdte volna. Ezt is attól a pillanattól, amikor bekapcsolódott a politikai döntéshozatalba. A szöveg egy címadó mondattal kezdődik: „A két koncepció szerepe a magyar események kifejlődésében és értékelésében.” Az említett koncepciók a történések értékelésére – az „ellenforradalom” illetve a „népi forradalmi mozgalom” koncepciói – csakis az események elindulása, egy bizonyos pontja után születhettek meg. Egészen pontosan akkor, amikor 1956. október 23-án késő este összeült a Központi Vezetőség, s a teendők meghatározásával párhuzamosan – vagy inkább azt megelőzően – állást foglalt arról: mi

is történik Budapest utcáin? Ez volt az a pillanat, amikor a Kossuth térről érkező Nagy Imre bekapcsolódik az Akadémia utcai pártközpont életébe, először a Politikai Bizottság néhány tagjának informális tanácskozásába Gerő szobájában. („Gerő Ernő közvetlen vonalon az SZKP vezetőivel, az SZKP Elnökségével beszélt és tájékoztatta őket a helyzetről” – idézte fel a pillanatot Nagy Imre 1957 nyarán a Fő utcában. Október 23-án este 10-fél 11 óra van. „A beszélgetésből ítélve az volt a véleményem, hogy ez már nem az első tájékoztatás. A tájékoztató után egy olyan megállapodás született, hogy a Magyarországon tartózkodó szovjet csapatok segítséget nyújtanak a rend helyreállításához, sőt a Gerő Ernő és a szovjet vezetés között folyt telefonbeszélgetésből az volt a meggyőződésem, hogy ebben a kérdésben is korábban tárgyaltak és segítséget ígértek. Miután a telefonbeszélgetés befejeződött, [Gerő] közölte, hogy a szovjet csapatok parancsot kaptak, hogy Budapest felé vonuljanak. A jelenlevők Gerő Ernőnek ezt a közlését szó nélkül tudomásul vették.”³⁴) Ami a konkrét történeteket illeti, ezekről egy szó sincsen a *Gondolatok...* kezdősoraiban. Nagy Imre egyáltalán nem akart a részletekkel foglalkozni. Ha erre törekedett volna, bizonyára ki kell térnie arra, hogy például a „két koncepció” közül, melyet írásában október 23–28. között párhuzamosan létezőnek tekint, a második – a népi forradalmi mozgalomé – a *Gondolatok...* kezdetének időpontjában politikailag, a pártvezetésben nem létezett, mivel az adott közlést ő is szó nélkül vette tudomásul. Az elemzés szempontjából azonban ennek nem volt jelentősége.

Elemzése ugyanis az egész eseménysort a *végkifejlet* szemszögéből közelítette meg. November 4-e, az ellene irányuló puccs és az intervenció volt a kiindulási pont, Nagy Imre az emellett hangoztatott érveket kívánta cáfolni, ebből az alapállásból próbálta saját politikáját és a forradalom logikáját elemezni és magyarázni. Ezzel már a kiindulópontban félrevitte az elemzést: nem a tárgyból magából indult ki, hanem annak következményeiből. E következményeket személyes sérelemként fogta fel (a „november 4-e szindróma” ennek az érzésnek keletkezéstörténete), ebből adódik az írás belső feszültsége és szenvedélye, ugyanakkor az elemzés töredezettsége, olykor ellentmondásossága.

Az ellentmondásosság egy másik, mélyebben fekvő gyökere Nagy Imre reformkonceptiója és a forradalom mint aktus közötti áthidalhatatlan ellentmondás. Előbbi természetesen tartalmazta a politikai szerkezet demokratizálásának és a nemzeti függetlenség felvetésének gondolatát, ám a forradalom az előbbi radikális formában, mint demokratikus többpártrendszer és szabad választások követelését vetette fel, utóbbit pedig egyszerre, azonnal megoldandó igényként. Elemzése kezdetén Nagy Imre az október 23-i „ellenforradalmi” koncepciót okolta a kérdés kiéleződéséért: „Ebből a helyzetből, amelynek előidézéséért rendkívül súlyos felelősség terheli a párt régebbi vezetését és az SZKP elnökségét, adódtak azok a követelések, amelyek a fegyveres szovjet beavatkozás által előidézett általános nemzeti ellenállást jellemezték: a szovjet csapatok kivonása, a Varsói Szerződés felmondása, a semlegesség kinyilatkoztatása, és az ország belső demokratizmusának ...az MDP mellett más demokratikus és szocialista erők és pártok bevonásával való megvalósítása.”³⁵ Ha kezdettől fogva a „forradalmi demokratikus” koncepció érvényesül, „akkor meg lehetett volna állni az 1953. júniusi platformon, és nem kellett volna visszamenni az 1945–46-os

idők platformjára.”³⁶ „Mi világosan láttuk és látjuk, hogy a demokratikus kibontakozás, amelynek útjára elhatároztuk magunkat, kompromisszum, de olyan, amely feltétlenül egészséges és helyes volt a magyar események közepette, ahhoz, hogy megmentünk a legtöbbet a népi demokratikus rendszerből, a szocialista viszonyokból, a szocialista vívmányokból...”³⁷

Nagy Imre egész írásán átvonul az a meggyőződés, hogy a júniusi politikát, a pártellenzék platformját egységesen támogatta, amögé mintegy felsorakozott az egész magyar nép. Ebben a megállapításban kétségtelenül van annyi igazság, hogy a Rákosi-rendszerrel, s egyáltalában a sztálinista rendszerrel szembeni ellenérzést politikailag egyedül az ellenzék volt képes artikulálni és kifejezésre juttatni, éppen azért, mert ha kritikus pozícióban is, de a rendszeren belül maradt. Ez azonban nem jelentette, hogy mindenki szocializmust akart, olyat, amilyent az ellenzék. Hogy sokan, sőt talán a többség csak „jobb híján” támogatja az ellenzékot – azt valószínűleg Nagy Imre is érezte, amikor többször írt arról, hogy az „események túlhaladtak az ellenzék platformján”³⁸. A forradalom követelése – erről ő maga is tudott – még a mozgalom fegyveres elnyomásának kísérlete előtt megszülettek, azokat csak nagyon egyoldalú elemzés tulajdoníthatta az ÁVH, vagy a szovjetek beavatkozásának, egyszóval az „ellenforradalmi koncepció” érvényesülésének. Írása egy későbbi pontján, részletesebb kifejtés közepette, ő maga is hajlott egy másfajta megközelítésre: „...a követelések, amelyek a forradalmi felkelés, a nemzeti szabadságharc progresszív tartalmát képezték és szorosan összeforrtak a szocialista vívmányok védelmével és a szocialista demokratizmus kiterjesztésének követelésével, mélyen bent gyökereztek a legszélesebb néptömegekben, a nemzet minden rétegében hosszú esztendő óta.”³⁹ Az alapvető ellentmondást saját szándékai és a forradalomban megnyilvánuló népakarat között Nagy Imre nem tudta, s – amint azt a tanulmány végén érintem – nem is akarta feloldani. Elemzésében ellenkezőleg, egyre inkább a Gerő-vezetés bűneit és hibáit tette felelőssé a tömegek radikalizálódásáért, mert ez a magyarázat vágott egybe azon elképzelésével, hogy az 53-as júniusi alapon az egész „katasztrófa” elkerülhető lett volna.

A következőkben nem célom a *Gondolatok...* tartalmának részletes ismertetése. Csupán érzékeltetni szeretném az írás legfontosabb problémáit, csomópontjait – azokat a kérdéseket, amelyek Nagy Imrét snagovi tartózkodása alatt láthatóan leginkább foglalkoztatták.

TÉNYLEÍRÁSOK

Már többször szó esett arról, hogy Nagy Imre ebben az időben nem kívánt az októberben történtek részletes leírásával foglalkozni. Az ellene felhozott vádak azonban tucatszámra több rövidebb-hosszabb tényleíró passzus beiktatására készítették. Ezek sorában lényegében az első, s egyben leghosszabb a *csoport elrablásának* tömör leírása, amely lényegében megerősíti mindazt, amit erről az eseményről visszaemlékezések, forrásközlések alapján tudtunk.⁴⁰ Figyelemre méltó azonban, hogy Nagy Imre szerint az első napokban a lemondó nyilatkozatot elsősorban nem a Kádár-kormány, hanem Moszkvából a szovjet vezetés szor-

galmazta – Nagy Imre Sepilov külügyminisztert említi, mint aki a kérdésben megbízottként eljár.⁴¹

Időrendben megelőzte az elrablás leírását egy másik, akkor Nagy Imre által „elrablásnak” minősített eset, Kádár János és Münnich Ferenc eltűnésének esete. Erről Nagy Imre az 1956. november 2-án és 3-án folytatott vizsgálat alapján a következőket írta – még feltehetőleg november legvégén, tehát meglehetősen friss emlékek alapján: „Kádár János ...[november 1-jén] este 11 órakor az MSZMP intéző bizottságának tagjaival együtt... fogadta és tájékoztatta a kínai nagykövetet. Ezen a tájékoztatáson Kádár aktívan részt vett és mindenben alátámasztotta, egyes fontos kérdésekben kihangsúlyozta azt, amit a kínai nagykövettel a magyarországi helyzetről...közöltem. Kádár a kínai nagykövet tájékoztatása közben hagyta el a miniszterelnöki szobát. A későbbiekről az alábbiakat sikerült hitelesen, tanúk közlései alapján megtudnunk (a felvett jegyzőkönyvek a MT titkárságának páncélszekrényében maradtak).

Kádár autón Münnichhez ment. Andropov szovjet nagykövet hamarosan Kádár odaérkezése után felhívta Münnichet, akivel oroszul beszélt. Münnich közölte vele, hogy Kádár nála van. Rövid beszélgetés után Münnich közölte Andropovval, hogy 10 perc múlva ott lesznek nála. Münnich és Kádár a szovjet nagykövetség épülete elé hajtatott, ott kiszálltak és a kapun csengettek, de mintegy 8-10 perces várakozás után egy másik autó is megállt a az épület előtt és 2 orosz szállt ki belőle, akik Kádárhoz és Münnichhez léptek és kérték őket, hogy szálljanak át az ő kocsijukba. Hosszabb beszélgetés után Kádár és Münnich azzal a kijelentéssel szálltak át a szovjet autóba, hogy vissza is hozzák őket. Miután ezt nekik megígérték, saját autójukat ... elküldték. ... A fenti tények alapján az volt a véleményünk, hogy Kádárt és Münnichet, de Kádárt elsősorban az oroszok törbeccsálták és elhurcolták.”⁴²

Nagy Imre más eseményeket leíró feljegyzései a fentihez hasonlóan tömörek, rövidiek, tárgy-és tényszerűek. Noha akadnak közöttük olyanok, ahol nyilvánvalóan másodkézből, hallomásból származó értesülést rögzít⁴³, a személyesen megélt események vannak túlsúlyban. Ezekből szembeötlően hiányzik az elemző részekből áradó személyes indulat, mintha a leíráskor érzett indulat elfedné a korábban átélteket. Szinte az egyetlen kivétel október 23/24-e éjjelének sorsdöntő választása, amikor elfogadta ellenfelei kezéből a kormányfői tisztet. Az akkori érzések és a leírás időpontjának lelkiállapota – 1957. február közepe-vége – nem véletlenül, hasonló: „Nekem már a felkelés, a fegyveres harcok...tüzében kellett a párt határozata alapján a kormány élére állni, vállalnom a miniszterelnökséget. Ha nem vállalom, ami sokkal kényelmesebb lett volna, s nem tettem volna ki magamat szörnyű meghurcolásnak, vádaknak – joggal dezertőrnek bélyegeztek volna és kiközösítettek volna a kommunisták soraiból. ...vállaltam a megbízást és odaálltam, ahová a párt állított. Láttam az események tragikus fordulatát és éreztem a roppant felelősséget, számoltam azzal is, hogy a harcban elbukom, hogy áldozata leszek egy nép-és nemzetellenes bűnökkel terhelt korszak politikájának, amelynek felelősei az általuk előidézett katasztrófa elől elmenekültek. Bűneik következményeit nekem *kellett és kell* viselnem.”⁴⁴ [Kiemelés tőlem – R. M. J.]

A ténybeli leírások közül a legnagyobb érdeklődésre azok a momentumok tarthatnának számot, amelyeknek Nagy Imrén kívül más tanúja egyáltalán nem, vagy szinte nem volt. Mindenekelőtt ilyen esemény Mikojan, Szuszlov és Szerov budapesti missziója, a velük folytatott tárgyalások. Az, hogy Mikojan az október 28-i döntésekre „áldását adta”, sőt részt vett a döntéshozatalban, az egy újabban előkerült PB-jegyzőkönyv fényében nyilvánvaló. De történt-e megállapodás a további lépésekre (többpártrendszer, szovjetek teljes kivonása, Varsói Szerződés) vonatkozóan? A kérdésről Nagy Imre lényegében egyetlen mondatot írt: „...Mikoján és Szuszlov...naponként kétszer is, a délelőtti órákban és este részt vettek a pártvezetés tanácskozásain, a kérdések megvitatásában és a határozatok kialakításában. *A párt régi vezetésének leváltása, majd többszöri átalakítása és egy olyan teljhatalmú szerv létrehozása, amely a pártkongresszusig irányítja a pártot, továbbá az események politikai jellegének megítélése, az „ellenforradalmi” jelleg elvetése és pozitív, forradalmi értékelése, a párt előző taktikai vonalának és jelszavainak megváltoztatása, a tüzszünet elrendelése, a szovjet csapatoknak Budapest területéről való kivonása, stb.* – mindezek a párt- és állami intézkedések a párt vezetőségének a szovjet elvtársakkal egyetértésben hozott határozatai alapján történtek.”⁴⁶ [Kiemelés tőlem – R. M. J.] A pontos és részletes felsorolásból nyilvánvaló, hogy az egyeztetés az MDP régi vezető szerveinek formális működése megszűnéséig tartott, azaz október 28-ig. Nagy Imre más helyütt említést tesz arról, hogy „Mikoján...részt vett október végéig a párt és a kormány tevékenységét meghatározó politikai tárgyalásokon, velem és a magyar kormánnyal szoros kapcsolatot tartott, megbeszéléseket folytatott a kormány egyes tagjaival (Tildy Zoltánnal)”⁴⁷, de egy szó sincsen megegyezésről sem a koalíció, sem a varsói egyezmény kérdésében. Az előbbi Nagy Imre a forradalom szükséghelyzetéből való egyetlen lehetséges demokratikus kibontakozási útként értékelte, a másodikat a magyar nép függetlenség iránti régi vágyával, a forradalmi tömegnyomással és a szovjet kormány október 30-i nyilatkozatában rejlő – meglehet, túlbecsült vagy félreértett – lehetőséggel indokolta. A két döntés tehát úgy látszik, szuverén elhatározásból született, szovjet hozzájárulás nélkül. Ami a varsói egyezmény kérdését illeti, az újabban előkerült források tanúsága szerint Nagy Imre és a szovjet vezetés között e kérdésben már a korábbi napokban is konfliktus volt. Elvi álláspontját Nagy Imre mindenestre világosan, 1956 eleji tanulmányát meghaladva így foglalta össze: „A varsói szerződés már megkötése alkalmával rendkívül rossz hatást keltett az országban. Nemcsak a nép, de a párttagság igen széles rétegeiben is nagy ellenszenvvel fogadták, a szovjet elnyomó törekvések egy újabb lépésének tekintették, amely veszélyezteti az ország függetlenségét, sérti nemzeti szuverenitását és kirívóan mutatja az egyenjogúság hiányát ebben a szövetségben.” Nagy Imre szerint az első kormánynyilatkozatban (valójában a másodikban, október 25-én) „érinteni kellett ezt a kérdést. A pártvezetés Mikojjal és Szuszlovval együtt tárgyalta... ők is belátták, hogy a tömeghangulat miatt nem lehetett kitérni az elől, hogy fel ne vessük a varsói szerződés alapján Magyarországon tartózkodó szovjet csapatok kivonását. Fel is vetettük, a megfogalmazással Mikoján is egyetértett.”⁴⁸ Egy szovjet dokumentumokra épülő tanulmányból úgy tűnik, hogy már ennek az október 25-i vitának során komoly bizalmatlanság merült fel a szovjet vezetőkben Nagy Imrével szemben, mint aki

túl messzire megy.⁴⁹ Nagy Imre a végső döntésnél, választása nehéz perceiben tisztában lehetett Hruscsov Mikojan útján küldött azon üzenetével is, amelyről Szántó Zoltán írt egy az események után készített feljegyzésében: „...a Varsói Szerződés alapvető részét képezi a szovjet–magyar viszonyok.”⁵⁰ Mindennek ellenére úgy döntött, ahogyan azt meggyőződése, *elvi álláspontja és a hazai helyzet ismerete* diktálta. A kérdés átvezet a *Gondolatok...*-ban túlnyomó értékkelő-elemző és vitázó részekhez.

PÁRTELLENZÉK

Nagy Imre nem szándékozott a forradalom előzményeinek rendszerező elemzését elvégezni, úgy vélvén, hogy azt 1955–56-os feljegyzései több vonatkozásban is tartalmazzák. Snagovi írása több pontján fejtegette viszont a *pártellenzék* kialakulásának és küzdelmeinek kérdéskörét, amit korábban természetesen nem tett. Ha e fejtegetések során tisztán politikatörténeti szempontot érvényesített volna, akkor az ellenzék fellépését nyilván annak megszületésétől, 1955 késő tavaszától, nyarától kísérte volna figyelemmel. De minthogy ehelyett a politikai eszmék története szolgált számára vezérfonalként, érdekes módon általában 1953 júniusát jelölte meg a pártellenzéki gondolat kezdőpontjaként: „Az ellenzéki fellépés a Rákosi, Gerő, Farkas, Révai klikk kalandorpolitikája ellen 1953 júniusában, a KV ülésén történt. A párt új politikai vonala a júniusi program, az ún. új szakasz politikája volt platformja a klikk-ellenes ellenzéknek.”⁵¹ Sőt, írása egy más helyén mintha a kommunista hatalomátvétel teljes időszakára kiterjesztené a valódi szocializmust képviselő pártellenzék legalábbis látens létezését: „Az ellenzék érdeme, hogy az 1948–1952. évi terror-cselekmények, Rákosi 'hatalma', az ÁVH terrorja nem félemlítették meg. *Az ellenzék már akkor vállalta az egyenlőtlen harcot* azok pribékjeivel, bíróságaival, börtöneivel és az egész állami bürokrácia terrorgépezetével szemben...”⁵² Noha ez nyilvánvalóan nem felel meg a tényeknek, s ellentmondásban áll azzal a megállapítással is, mely szerint az ellenzék platformja az „új szakasz”, Nagy Imre mindenáron érzékeltetni kívánta, hogy *az ő elképzelései* szerinti szocializmus-modell *mindvégig* létezett a Rákosi-féle diktatórikus modellel szemben mint alternatíva – mégpedig úgy, hogy ezt az alternatívát eleinte csak ő maga, később a pártellenzék személyiségei „hordozták”.

Nagy Imre a pártellenzéket a júniusi programra való visszatérésért harcoló „kommunisták vezetése alatt *az egész népet átfogó hatalmas és egységes mozgalomként*” jellemezte írásában, amelyet élesen elhatárolt nemcsak a Gerő-féle sztálinistáktól, hanem Kádár Jánostól és csoportjától is. Kádár és társai – írta – „addig voltak ellenzékiek, amíg az nem veszélyeztette a Rákosi–Gerő klikk hatalmi pozícióit.”⁵³ 1956 júliusában, Rákosi leváltása után a KV akkori határozata „volt a platform, amelyen létrejött az elvi-politikai 'egység' a Gerő-féle sztálinisták és a Kádár-féle neosztálinista 'ellenzék' között. Ennél tovább sem Gerő, sem Kádár nem akart menni. Ezen a platformon készültek fellépni az *ellenzéki* párttagság és az ugyancsak ellenzéki néptömegek ellen.”⁵⁴ [Kiemelés az eredetiben – R. M. J.]

Nyilván Nagy Imre is tudta – ha máskülönben nem, októberben tapasztalatokat szerzett róla –, hogy a pártellenzék és a valóban ellenzéki – *rendszerellenzéki* – tömegek egységének feltételezése csak igen viszonylagos érvényű. Ameddig utóbbi politikai artikulációja számára más lehetőség nem volt, ez az egység valóban létezett, s valóban ez volt a pártellenzék fénykora. Nagy Imre ennek az egységnek a felbomlásáért a sztálinisták megátalkodottságát okolta, amely „nem a kibontakozás politikai feltételeinek megteremtését, hanem az ellenzék elleni harcot tekintette fő feladatának. Ezzel megakadályozták, hogy az ellenzék kellő időben a mozgalom élére álljon és biztosítsa a kibontakozás demokratikus lehetőségeit...”⁵⁵ Éppen erre volt képes a Gomulka fémjelezte lengyel pártellenzék, amelynek valóban tömegmozgalomtól támogatott hatalomátvételéről Nagy Imre egész írása során szembeötlő rokonszenvvel beszélt (míg például a jugoszlávokról – egyebek mellett enyhén szólva kétes novemberi szerepük okán – szinte szót sem ejtett). Gerőék ellenállása természetesen nem mellőzhető szerepet játszott abban, hogy a lengyel forgatókönyv Magyarországon nem valósulhatott meg. A lengyelnél sokkalta radikálisabb *tömegmozgalom* kibontakozása hetekkel a forradalom előtt viszont az ellenállás mellett éppen a lengyelnél radikálisabb hazai pártellenzék erodáló, delegitimáló tevékenységének eredménye. Ennek a tömegmozgalomnak egyes célkitűzéseivel sem Nagy Imre, sem a pártellenzék zöme nem értett egyet.⁵⁶

A tömegmozgalom radikalizmusa okozta, hogy „...az ellenzék számára egyetlen lehetőségként az a feladat maradt, hogy a rohanó események uszályából azok élére igyekezzen kerülni, kompromisszumok árán is biztosítani a szocializmus vívmányait.”⁵⁷ [Kiemelések az eredetiben – R. M. J.]

Romániai magányában bizonyosan Nagy Imre egyik legkínzóbb dilemmáinak egyike volt az általa hitt nemzeti egység októberi felbomlásának élménye. Ezt a dilemmát feloldani csak egy módon lehetett, ha a *pártellenzéket elszakítja a párttól*, s mint *ellenzéket a döntő kérdésben egy nevezőre hozza a tömegmozgalommal*. Október fényében Nagy Imre meg is tette ezt a döntő lépést, amelytől egyfajta „right or wrong–my Party” alapján korábban mindig visszariadt. A pártellenzék és a tömegek „...olyan pártvezetés ellen léptek fel, amely...antimarxista, antileninista volt, klikk volt, amely a pártban diktatúrát valósított meg, elszakította a párttagságot a vezetéstől, a pártot a néptől, amely szembefordult a néppel, terror-uralmat teremtett, a törvénytelenések tömegét követte el, elárulta az ország elemi érdekeit, függetlenségét stb. – magyarán mondva hazaáruló volt. ... Az ilyen vezetés és párt elleni fellépés nem bűn, hanem erény. ... Ez a párt egy személyi vagy klikk-diktatúrán nyugvó népellenes terror-rendszer eszköze volt. Ezzel a rendszerrel együtt elkerülhetetlenül ennek a pártnak is össze kellett omolnia. Ezért nem lehetett a párt kérdését úgy megoldani, hogy az csupán a vezetés személyi összetételének megváltoztatására korlátozódjon. *A hiba a rendszerben, a párt működésében, a káderek kiválasztásában, összetételében, magatartásában, a dolgozó néphez, az államhoz való viszonyában volt és nemcsak a vezetésben, annak módszerében.*”⁵⁸ [Kiemelés tőlem – R. M. J.]

A kommunista reformerek első nemzedékére oly jellemző attitűd nyilvánul meg ebben a megfogalmazásban. Nagy Imre ugyanis mindehhez hozzáteszi: „Ez [ti. a fentebb leírt párt] már régen nem volt a magyar kommunisták pártja”.

Nem is annyira a szó szoros értelmében vett leninizmust, hanem a kommunista eszmerendszerből „lepárolt” világ- és emberiségmegváltó küldetéstudatot, a humanista utópia ígéretét szembesítették az ötvenes évek reformerei a furcsa módon általuk igazán jól ismert antihumánus gyakorlattal. A szembesítés eredményezi morális felháborodásukat, amely Nagy Imre személyes felháborodás fűtötte dolgozatán is oly erősen érződik. Őt felháborodottsága elviszi az átfogó kritikáig, de megáll azon a határon, ahol magát a viszonyt, az alapvető kötődést kellene felszámolni. A szembesítés nem visz el addig a következtetésig, hogy a humanista ígéret megvalósítására szerveződött politikai erő *kizárólagosságra* való törekvése az, ami embertelen következményekhez vezet, szükségszerűen. A gyakorlat embertelensége az eszméből ered, amely kizár, mint érvénytelent *és ellenségest*, minden más humanista ígéretet. A kiút töredezett elképzelései árulkodóak: „A munkáshatalom alapján új típusú vezető, irányító politikai erőre van szükség – pártra, szervezetre, szövetségre vagy mozgalomra, amely marxista elvi irányítást ad a szocializmus felé haladó fejlődésnek. Ez a kérdés kidolgozásra vár. Az SZKP típusú párt, amely lényegében szervezetében és működésében valamint funkcióiban még mindég a régi illegális idők bolsevik pártjának a folytatója, az 50 év előtti időkből örökölt merev szervezettel és működéssel. A pártnak a mi viszonyaink között az uralomra jutott, a hatalomra került munkáosztály pártjává kell lennie, nem pedig az elnyomott proletárok illegális pártjának...új típusú pártra van szükség... Ezt is ki kell dolgozni.”⁵⁹ [Kiemelés az eredetiben – R. M. J.]. Ezzel szemben – s erről Nagy Imre nem tett említést – az ellenzék tagjai közül többen (elsősorban Gimes Miklós, de mások is) már október előtt sem álltak meg a fenti „határokon”, és *demokratikus* irányban tájékozódtak.

FORRADALOM

A Gondolatok... kezdő oldalai arról árulkodnak, hogy még a vádak élesedése előtt Nagy Imre igyekezett az októberi események menetét és jellegét röviden felvázolni. Később, elsősorban a pártellenzékről szóló fejtegetések során nagy hangsúlyt kapott a felkelést kiváltó okok között a Gerő-féle vezetés sztálinizmust átmentő merev politikája, illetve a tömegmozgalomban kifejeződő elkeseredettség. A közvetlen kiváltó okok között azonban a feljegyzésekben itt-ott felbukkan a korban divatos ún. „provokációelmélet” is: „Számos rendkívül fontos körülmény azt látszik bizonyítani – amit nagyon alaposan újból és újból felül kell vizsgálni és ellenőrizni kell –, hogy a magyarországi fegyveres felkelést, illetőleg annak kirobbantását sztálinista agent-provokátorok idézték elő azzal a szándékkal, hogy vérbefojtsák a tömegmozgalmat, véget vessenek a 'liberalizmusnak' és a 'demokratizmusnak', amely létüket fenyegette...”⁶⁰ Ugyanilyen, azokból a napokból származó vélekedést örökít meg a második szovjet bevonulással kapcsolatban még a *Gondolatok...* első oldalain: „A Szovjetunió nagyhatalmi súlyának érvényesítése céljából, hogy az Egyiptomra nehezedő angol-francia nyomást enyhítse és ezzel a maga érdekeit megvédje, egyben az arab világ rokonszenvét megnyerje, katonai lépésre szánta rá magát Euró-

pában... Magyarország tehát az Anglia és Franciaország ellen irányuló szovjet hatalmi nyomás tervében, mint stratégiaileg fontos terület jött számításba. Ez azt jelenti, hogy a szovjet hadsereg akkor is... megszállta volna hazánkat, és elfoglalta volna a stratégiaileg fontos pozíciókat (a Varsói Szerződés értelmében és arra való hivatkozással), ha Magyarországon nem következtek volna be a forradalmi események.”⁶¹ Az ún. provokációelmélet alapja – Fekete Sándor írásához fűzött 1989-es jegyzete szerint – Horváth Márton közlése volt. A szovjet csapatmozgások Szuezzel kapcsolatos magyarázatát, mint Nagy Imre utalt rá, november első napjaiban a magyar honvédség vezetői képviselték elsősorban, amelyet a maguk részéről a szovjet egységek mozgásaiból, a csapatok összetételéből vezettek le. Ami a szovjet katonai vezetést illeti, talán nincs is kizárva, hogy számoltak egy esetleges világméretű összeütközés lehetőségével, ami éppen a magyar forradalom leverését célzó műveleteik eredményeképpen is kitörhetett. Logikus, hogy katonai lépéseiket is ennek megfelelően tervezték. A katonai vezetés háborús pszichózisa hatással lehetett a magyarországi politikáján vitatkozó Prezídiumra is – bár az efféle feltételezések csak a szovjet döntéshozatal forrásainak ismeretében válhatnak állításokká.

Nagy Imre törekvése arra irányult, hogy megmagyarázza a számára még hetekkel november 4. után is érthetetlen szovjet döntést a magyar forradalom leveréséről. A *Gondolatok...* elején azért fejtegette hosszasan a „világstratégiai okokból” bekövetkező megszállást, mert ez olyan magyarázattal szolgált, amely viszonylag egyszerű, s emellett tényleges érvek, értesülések támasztották alá.

Vajon mennyire hitte valójában, hogy a megszállás nem azért következett be, mert kormánya november első napjaira valójában elfogadta és deklarálta a forradalmi követelések legnagyobb részét? Feljegyzései elején talán így gondolta. Tízpontos vázlatot készített a november első napjait jellemző „belső konszolidáció kétségtelen és komoly megnyilvánulásairól”⁶². Ahogyan azonban az ún. provokációelmélet nem adott kellő alapot a forradalom jelenségének magyarázatához, a szovjet fellépést és saját sorsát sem magyarázták meg pusztán a világpolitika fejleményei. A magyarázatot a forradalom jellegében és célkitűzéseiben is kellett keresni.

Hosszas fejtegetései során Nagy Imre egyetlen alkalommal sem rögzítette az októberi események olyan meghatározását, amelyhez azután mindvégig ragaszkodott volna. Ellenkezőleg, gondolatmenetének, polemikus hevületének megfelelően más és más megjelölésekkel igyekezett e nyilván későbbre halasztott meghatározás körvonalait felvázolni. Végző összegzésre azonban nem került sor.

Nyilvánvaló azonban, hogy *október fő tartalmát Nagy Imre elsősorban a nemzeti függetlenség kivívásának kísérletében látta*. Ennek megfelelően még a leggyakrabban a „nemzeti felszabadító forradalom” kifejezést használta. A nemzeti függetlenség hiánya foglalja össze a demokratikus törekvéseket és követeléseket is, mert az antidemokratikus rendszer bevezetésének legjellemzőbb vonása, hogy idegen, szovjet minta alapján történt. „A népek és országok a szocializmust is csak úgy hajlandók elfogadni, ha az biztosítja, vagy meghozza nemzeti függetlenségüket, szuverenitásukat, egyenjogúságukat. *A magyar tragédiának az a lényege, hogy a szocializmus és a nemzeti függetlenség eszméje*

szembekerültek egymással. A magyar felkelés alapvető értelme az volt, hogy megkeresse és megtalálja ennek az ellentétnek a megszüntetését és megteremtse a kellő egységet, teljes összhangját.”⁶³ [Kiemelés tőlem – R. M. J.] Ebben a meghatározásban a rendszerrel kapcsolatos kritika és a változtatás irányai másodlagossá válnak. Egy másik meghatározási kísérlet erre élesen rávilágít: „...a nemzeti függetlenségért, önállóságért, szuverenitásért és egyenjogúságért vívott szabadságharcnak a magyar történelemben első ízben a munkásosztály állt az élére. ... Jellegzetes vonása volt ennek a függetlenségért folyó harcnak, hogy a munkásosztály az egész nemzet egységére támaszkodhatott. Ez a nemzeti egység felölelte a társadalom minden osztályát és rétegét.” Utóbbi, világosan a lenini forradalomelmélet szellemében és frazeológiájában fogant mondathoz Nagy Imre eredetileg hozzáfűzött egy nézetem szerint igen fontos félmondatot: „valamint minden politikai irányzatát a kommunistáktól a demokratákon keresztül a jobboldali reakciós irányzatokig.” Eltekintve most az utóbbi, meglehetősen differenciálatlan megfogalmazástól, a félmondat mégiscsak a nemzeti egységen *belüli*, de a forradalmi célkitűzések tekintetében érvényesülő divergencia felismerésére vall. Utóbb Nagy Imre ezt a félmondatot törölte, más helyen azonban a kérdésre visszatért. Az egység-koncepció itt fejtegetett tartalmát a politikai tagoltsággal való számvetés gyengítette volna: „A munkásosztály a népi demokrácia és a szocialista vívmányok alapján állva vezette a harcot a nemzeti függetlenségért. Ez volt a másik sajátos vonása a magyarországi eseményeknek.” A harmadik jellemző vonás már csak a szemben álló fél meghatározása: a forradalom „...a függetlenségért harcra felkelt magyar nép és a Szovjetunió fegyveres erői közötti harc jellegét viselte magán. A magyar munkásosztály mint a magyar függetlenségért folyó harc fő ereje, fegyveres harcban szemben találta magát a szovjet fegyveres erőkkkel – kétségtelenül tragikus helyzet.”⁶⁴ Tragikus helyzet – természetesen elsősorban a feljegyzések írója számára –, amely e világos meghatározás ellenére ott, írásaiban is nem egy helyen jelezte nem csupán a Szovjetunióhoz való kötődését, de azt is, hogy azt *ennek ellenére* a „nemzetközi proletariátus” vezetésére hivatott erőnek tartja.

A forradalom másik fontos jellemvonását Nagy Imre egy még régebbi koncepciója alapján határozta meg, s ez a szocializmusba való *ún. népi demokratikus átmenet* volt. 1947-ben, 1949-ben, de 1953–54-ben is világos volt, hogy ezt a fasizmus és második világháború utáni helyzetre kidolgozott, alapvetően taktikai elképzelést stratégiai érvényűnek tartotta, s a hosszabb-rövidebb „rejtőzködések”, lappangások után minden kedvezőnek vélt helyzetben *ehhez próbált visszatérni*.

Ez a kettős elképzelés elválasztotta őt a sztálinizmus kritikájának talajáról a kommunista mozgalom általános bírálataig eljutó teoretikusoktól (Gyilas), élesen elhatárolja a pragmatikus hatalmi szempontok vezérelte taktikai „reformerektől” (az ötvenes évek végéig Gomulka, a hatvanas években Kádár), de még a posztstálini rendszert apróbb-nagyobb demokratizáló korrekciókkal „humanizálni” próbáló irányzattól is (Dubcek, Lukács). Egyfajta szocializmus-kép, a perspektíva azonossága – amelynek mibenléte, ha egyáltalán világos volt, Nagy Imre számára is a marxizmus-leninizmusból a sztálini időszakban leképe-

zett váz lehetett – persze össze is kötötte őt az utóbb említett csoporttal. A döntő mégis a különbség, a humanista küldetés lehetőségébe vetett naiv hit, és a nemzeti függetlenség prioritása. „Kétségtelen, hogy ha a magyar forradalom győzedelmeskedett volna,...ha a forradalom elérte volna *szociális és nemzeti* célkitűzéseit, *a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetnek új útja jött volna létre, a szocializmus felé való demokratikus fejlődésnek új típusa, amely lényeges különbségeket mutatott volna a ma teljesen azonos típusú népi demokráciáktól, s a fogalmak – szocializmus, demokrácia, függetlenség, szuverénitás, stb. – az egész szocialista terminológia, amelyet a sztálinizmus valójából kivetkőztetett, visszanyerte volna eredeti, valódi marxista tartalmát, lényegét.*”⁶⁵ [Kiemelés tőlem – R. M. J.]

Ennek az új – bár valójában az átmenet vonatkozásában régi – útnak – a nemzeti függetlenségen túlmenően – két lényeges vonását érintette Nagy Imre. A *többpártrendszer* bevezetését polemikus összefüggéseiben, és a forradalom politikatörténetét elemző részekben több alkalommal jellemezte elkerülhetetlen, szükséges kompromisszumként. Nyugodtabb pillanatokban a kérdés elvi szükségszerűségét hangsúlyozta: „...a népi demokrácia formájában is, tartalmában is az egypárt-rendszerű szovjetállam hasonmásával vált, vagyis elvesztette népi demokratikus jellegét, amely pedig az átmeneti szakasz állami és társadalmi rendszere. Vagyis átugrottuk a fejlődés egy átmeneti szakaszát. ...Lehetséges-e egypárt-rendszerű szocialista demokrácia? Valószínűleg lehetséges. A történelmi tapasztalatok e tekintetben nem valami meggyőzőek. A Szovjetunióban a párt- és a szocialista demokrácia elfajulása, a társadalom gazdasági alépítményében ugyanúgy, mint a jogi, politikai, erkölcsi stb. felépítményben mutatkozó súlyos eltorzulások, továbbá a magyarországi hasonló megnyilvánulások nem az egypárt-rendszerű demokrácia mellett, inkább ellene bizonyítanak. ... A társadalom demokratikus alapjait, amelyeken a szocializmus felé előrehaladhatunk, biztosabbnak és szilárdabbnak tartom a többpárt-rendszerű állami és társadalmi berendezkedés mellett.”⁶⁶ [Kiemelés az eredetiben – R. M. J.]

A helyi, önigazgató, közvetlen demokratikus önszerveződéseket hasonló ambivalenciával, de a demokratikus átmenet fontos, új vonásának tekintette. Egyfelől elítélte „partikuláris” és „provinciális” törekvéseiket – ezeken jórészt a radikális forradalmi törekvések jegyében az ő kormányára gyakorolt politikai nyomást értette. Ugyanakkor úgy vélte, „...igen figyelemreméltó jelenség volt a régi bürokratikus államigazgatási szervezet szétesésével párhuzamosan a széles néptömegek forradalmi öntevékenysége, amely új igazgatási, *valóban népi és demokratikus szerveket* hozott létre, amelyek ellátták a szétesett tanács szervek feladatait”.⁶⁷ [Kiemelés tőlem – R. M. J.] Ugyanezt a demokratikus, antibürokratikus feladatot látta megvalósulni a munkástanácsokban. „A munkásosztálynak a munkástanácsok körül kibontakozott szívós harcában az a törekvés nyilvánult meg, hogy a munkástanácsokon keresztül intézményesen biztosítsa a maga számára a tényleges államhatalmat, annak gyakorlását az államvezetésben és a szocializmus építésében, hogy ne csak papíron és hangzatos szólamokban, hanem valójában is a hatalom birtokosa legyen, és ezt a hatalmat helyette ne egy klikk és annak bürokratikus apparátusa gyakorolja, a munkásosztály nevében.”⁶⁸ [Kiemelés az eredetiben – R. M. J.]

SZOVJETUNIÓ

1955–56-ban a vitairatait készítő Nagy Imre számára neuralgikus pontot jelentett a szovjet pártvezetés szerepe a válságos helyzet kialakulásában. Az 1955. márciusi határozatról készített írása fogalmazványában „leplezetlen szovjet beavatkozásról” írt, ám utóbb ezt az oldalt kiiktatta írásai baráti körben közreadott gyűjteményéből.⁶⁹

Az ország függetlenségéről, a tömbönkívüliségről, semlegességről szóló első felvetéseit tartalmazó tanulmányban a Szovjetunió neve szinte elő sem fordul. 1953-ban Moszkvában a szovjet pártelnökség „nevezte ki” Nagy Imrét miniszterelnöknek – de ugyanez a testület aláírta meg 1955 januárjában, majd a következő hónapokban. Biztosra vehető, hogy Nagy Imrének beszámoltak Mikojának az 1956. júliusi KV-ülésen elhangzott beszédéről, amelyben számára vészjósló következményeket helyezett kilátásba ellenzéki irányvonala folytatása esetére. Mindezzel együtt gondolkodásában a szovjet vezetés egyszerre jelentette egy nyomasztó súlyú nagyhatalom az ország sorsával mit sem törődő irányítóit, ugyanakkor valamifajta legfelsőbb fellebbezési fórumot, igazságos ítélőbírót, amelyre az ész és igazság érveivel lehet hatni, egyszersmind a nemzetközi kommunista mozgalom humanista megújulásának zálogát, reménységét – főleg a XX. kongresszus után.

Nemcsak ma, akár már 1956-ban is könnyű lehetett ezeket a reményeket, mint tökéletesen illuzórikusakat, hiábavalóakat elintézni. Tény azonban, hogy a kommunista mozgalom jelentős része – és nem csupán a csatlós országok pártellenzékei – nem volt túl ezeken az illúziókon, ugyanígy a nyugati baloldal egy része sem. Szinte természetes módon keltek tehát remények a tizenöt évet a Szovjetunióban töltött, s a már fentebb említett szocialista perspektívát soha fel nem adó politikusban, akinek számára a szovjetek valós szerepével való számvetés a jövő – s vele egy élet célja – elenyészését jelenthette. Horror vacui...

A „november 4-e szindróma” azonban alapjaiban rengette meg ezt az ellentmondásokkal már megterhelt bizalmat is. Csak a Rákosi-Gerő csoport, és Kádár János személyes hibái és bűnei felett érzett felháborodás nagyobb Nagy Imrének a szovjetekben való csalódásánál. E harag egyetlen határa, hogy „megáll” a „jelenlegi, szűklátókörű és sem elvi, sem politikai szempontból fel nem készült”, „politikai vaksággal megvert” *szovjet pártvezetés*⁷⁰ ostromozásánál. Azt a történeti elemzést, amely esetleg az egész szovjet szocializmust, s annak középkelet-európai bevezetését tette volna vizsgálat tárgyává, Nagy Imrének nem volt ideje, módja elvégezni – talán nem is akarta volna ezt megtenni.

Nagy Imre a magyar forradalommal szembeni szovjet fellépést feljegyzései számos pontján említette, mindig elítélőleg. A beavatkozás indítékai megjelölése során azonban érezhető egy elmozdulás. Feljegyzései elején két motívumot jelölt meg: a XX. kongresszus ellenére visszatérő és tovább élő sztálinista módszereket és az – ideológiai jelző nélküli – orosz nagyhatalmi törekvéseket. „Ahogyan [a szovjet pártvezetés] a magyarországi és lengyelországi eseményeket elemzi és jellemzi...s amennyire visszariad attól, hogy felfedje hibáit...és félretenné a *szocializmus ügyén jelentkező nagyhatalmi sovínizmust*, hogy saját

maga felszámolja az ideológiai és politikai monopóliumot, hogy a szocialista országok közötti viszonyt nemcsak papíron és elkésve, de a valóságban és azonnal az ismeretes öt alapelve helyezze, hogy a magyarországi eseményeket ne használja ürügyül a sztálinista módszerekhez való visszatérésre – azt mutatja, hogy a magyarországi tragikus események nem egy, a szocializmus sorsára katasztrofális szakasz lezárulását jelentik, hanem hasonló, sőt talán még súlyosabb nemzeti és nemzetközi tragédiák sorozatát vezetik be.”⁷¹ A Varsói Szerződés létrehozását is e politika megvalósítási eszközeként írta le: „...a Varsói Szerződés nem más, mint a szovjet nagyhatalmi sovínizma törekvések eszköze, ...a szovjet katonai diktatúra ráerőszakolása a résztvevő országokra.”⁷²

Ami az első idézet zárógondolatát illeti, a későbbi fejlemények ismeretében kétségkívül profetikusként bizonyult. A gondolat ugyanakkor valójában sürgető kívánság kifejezése, s az a meggyőződés táplálja, hogy a sztálinizmustól megtisztított „névértéken vett” szocializmus alapján igenis lehetséges nagyhatalom és kis ország „öt alapelv alapján való” együttélése. Azt azonban Nagy Imre is érezte, hogy ha a sztálinizmus mellett rámutat a szovjet politika egyébként valós mozgatóerejére, egy háborúban győztes, és hosszú évszázadok óta folytonosan terjeszkedő agresszív nagyhatalom érdekeire, akkor ez a kívánság legfeljebb felesleges „ráolvasás”. Miféle ideológiai változás, „felvilágosulás” változtatna egy mély történeti gyökerekkel bíró törekvésen? Ahogyan más pontokon is, itt is jellemzően ellentmondásos a gondolatmenet, s jellemző a probléma kezelése is. Mivel a végiggondolás saját gondolati alappilléreit veszélyeztette volna, a nagyhatalmi sovínizmust egyszerűen a sztálinizmus alkotóelemévé tette, *annak rendelte alá*, s a későbbi helyeken már csak a sztálinizmusról beszélt. Nem hagyván kétséget saját álláspontja felől, ám mégis az elvi lehetőséget fenntartva arra, hogy valamiféle elvont *belátás* alapján felülkerekedik az általa oly sokat emlegett „proletár nemzetköziség”.

SZEMÉLYEK

Alighanem az egyes személyekről, hazai politikai ellenfeleiről írottak újraolvasása is hozzájárult ahhoz, hogy Nagy Imre felhagyjon a forradalomról, és saját szerepéről való rendszeres írással. „Az események hatása alatt ... egyoldalúság, elfogultság, a kritikai szemlélet elégtelensége és a belőlük folyó hibás következtetések érvényesültek. Személyes megbántottság, sértődöttség, harag is nem kis szerephez jutott” – jellemezte 1957 februárjában saját papírra vetett gondolatait. Ami az egyes személyeket illeti, ebben a jellemzésben igen sok igazság van.

Nem mintha az ilyen részek két-három abszolút főszereplője – elsősorban Kádár János és Rákosi Mátyás, továbbá a régi ellenfél, Révai József – nem szolgált volna rá a politikai és erkölcsi bírálatra, amelyet Nagy Imre oly nagy hévvel gyakorolt velük szemben. Morális felháborodását a forradalom és saját személyes elárultatása Kádár részéről, vagy az a tény, hogy Rákosi „katasztrófába” vezette a szocializmus ügyét Magyarországon – különösen fentebb már jellemzett gondolkodásmódja alapján –, indokoltan táplálta. A felháborodásból azonban harag, sőt szokatlan, szinte feneketlen gyűlölet sarjadzik, mintha

valami mágikus átokkal kívánná az ellenfelet megsemmisíteni, amelynek ördögi vonásai szinte emberfelettivé válnak.

Ha mindez csupán egyes kedvezőtlen személyes tulajdonságok, jellemhibák eltúlzásához vezetne, azt bizonyos megértéssel szemlélhetnénk. Nagy Imre átkai azonban politikai átkok, s ezek során nem annyira ellenfeleinek gyarlósága, mint inkább az egész addigi magyar kommunista mozgalom szennye kerül a felszínre, amelyek ily módon még a fentebb jelzett ellentmondásos gondolatmenettel sem alkotnak koherens egységet. Szinte lényegtelen, hogy az elősorolt vádak hol, mikor, milyen körülmények között, kitől hangzottak el – a lényeg csupán, hogy az ellenfél velejéig s eleve való gonoszságát bizonyítsák.

Így például Kádárnak az ellenzékhez fűződő eleve bizalmatlan, tartózkodó, 1956 nyarán már nyíltan ellenséges viszonyának helytálló leírása „átcsap” az 1951-es konstruált Kádár perben használt vádaskodássá, mely szerint a – mellesleg a másik ellenfél, Rákosi által fabrikált – vádak közül egy (a párt 1943-as feloszlata mint *bűn*) azóta sem tisztázott, tehát igaz jelenik meg. Kádár esetében ennek ellenére Nagy Imre ítéleteinek többsége, így a törvénytelenségekben játszott vezető szerepe valós alapon nyugszik.

1956 decemberében az MSZMP ideiglenes központi bizottsága olyan határozatot fogadott el, amely az „ellenforradalom” okai közül első helyre tette a Rákosi-klikk politikáját. Ez a megállapítás egybevágott Nagy Imre azon álláspontjával, amely szerint a forradalom a Rákosi–Gerő-féle politika elleni jogos felkelés volt, de nem csökkentette azon félelmét, hogy Rákosiék még visszatérnek, mely esetben a legsúlyosabb következményekkel számolhat. Valószínűleg ez a félelem indította arra, hogy a Rákosiék ellenében felhasználható minden létező politikai vádat egy szabályos „bűnlajstromba” foglaljon. Rákosi akkor közismert bűnei mellé hátborzongató gyilkosságok társultak, mint az akkor még csak legfeljebb szűk körben ismeretes Zöld Sándor-ügy, vagy Szántó Béla halála, akit Nagy Imre szerint szintén Rákosi tetetett el láb alól. Rákosi 1925-ös budapesti lebukása alkalmával való „árulása” mellé állította egy az 1953. júniusi moszkvai tárgyalásokon a szovjetek által hangoztatott további „árulás” vádját, mely szerint 1953-ban Rákosi Eisenhower amerikai elnökkel kívánt titokban megegyezni.⁷⁴

Rákosi politikai hibái közé ez a félelem táplálta gátjavesztett gyűlölet sorolta 1945 utáni sovinizmusát (!), Révaival közös törekvését a békétárgyalásokon Erdély egy részének visszaszerzésére. Erről Rákosi – Nagy Imre szerint – még 1954-ben sem mondott le, s azt az egyik moszkvai szovjet magyar tárgyaláson fel is vetette a kérdést a szovjet pártvezetőknek. A máskor a nemzeti kérdés és a függetlenség iránt oly érzékeny Nagy Imre ezt is „sovinizta” lépésnek tekintette. Úgy vélte, hogy annak idején, 1954-ben miniszterelnökként ő maga munkálkodott a kérdés „helyes, internacionalista megoldásán” – későbbi snagovi fogvatartójával, Gheorghiu-Dej „elvtárssal”.(!) A „sovinizmus” magyarázatát egyebek mellett a moszkovita vezetők, így Rákosi zsidó származásában kereste – megint csak az 1953. júniusi moszkvai találkozó szovjetektől származó formulája –, akiket a magyar nép emiatt nem tudott elfogadni „a magyar nemzeti érdekek képviselőinek, még kevésbé vezéreinek”⁷⁵ (!), hiába akartak Rákosiék „nacionalistábbak lenni a magyaroknál”.

Nagy Imre gondolatainak töredezettsége, olykori szétesése talán e kérdések kapcsán figyelhető meg leginkább. Alapvető visszalépése 1955–56-os gondolataihoz végigvonul egész romániai írásán. Itt azonban a visszalépés a forradalom miniszterelnökéhez képest egészen „archaikus” rétegekig nyúl vissza. Talán nem véletlen, hogy 1957 márciusában e pontokon időzve, egyre növekvő félelemben régi ellenségei eszmei és fizikai visszatérésétől (Révai 1957. március 7-i Népszabadság-cikkét láthatóan ennek nyitányaként értelmezte) hagyott fel a forradalomról szóló, immár nem egységes műnek szánt politikai feljegyzéseivel is.

A PER ÁRNYÉKÁBAN

Miközben Nagy Imre vázolt gondolati útját járta snagovi magányában, a gyéren érkező újságok híradásaiból egyértelműen láthatta, hogy élete útját immár rajta kívül álló erők alakítják, s hogy ez az út egyre kérlelhetetlenebb bizonyossággal vezet egy politikai per felé. Amint fentebb már jeleztem, véleményem szerint Nagy Imre egyáltalán nem mondott le november 4. mélypontjáról való elmozdulása után a politikai reaktiválódás valamilyen formájáról, s e szándékát még sokáig fenntartotta. Gondolati „útjának” megértéséhez ez a szándéka igen szervesen hozzátartozik, mert sok tekintetben befolyásolta fejtegetéseit is.

Hogy ez az elképzelt politikai jövő milyen formában valósul meg, arról már a jugoszláv követségen vitakoztak az Intéző Bizottságban, s igencsak optimista alternatívák merültek fel. Nagy Imre egy 1957-es vallomása szerint mindjárt három is: 1. Az MSZMP munkájában való részvétel, annak támogatása; 2. új kommunista párt létrehozása; 3. „az MSZMP-n belül, ahová be kell menni, ellenzékét kell kialakítani.” Nagy Imre maga e harmadik variánst támogatta, döntés egyébként a vita eredményeképpen nem született⁷⁶. Annyi azonban látható, hogy sem Nagy Imre, sem a csoport nem zárkózott el eleve a Kádár-féle párttal való valaminő együttéléstől. Nem lehet tudni biztosan, de feltételezhető, hogy a követségre zártak tudtak valamit arról, hogy a Kádár-féle vezetésben is akadtak olyanok, akik – persze nem *engedmények, feltételek nélkül* – ugyancsak hajlottak az együttműködésre⁷⁷.

Éppen e feltételek teljesíthetetlensége miatt vált ez lehetetlenné Nagy Imre számára. Úgy tűnik azonban, hogy még az elhurcolás után is bízhatott abban, hogy a helyzet elemei közül nem a feltételek a megváltozhatatlanok. Már 1956 decemberében érintkezést keresett a románokon keresztül a budapesti pártközponttal, tájékoztató anyagokat kért egy helyzetelemző állásfoglaláshoz, s felvesztette párttagságának kérdését⁷⁸. Választ akkor természetesen nem kapott, 1957. január 25-én azonban váratlanul Bukarestbe szállították, ahol Kállai Gyula, az MSZMP vezetésének kiküldöttje fogadta.

Kállai január 29-én, az Intéző Bizottság ülésén számolt be romániai útjáról⁷⁹. Kiderült, hogy a megkeresettek közül elsősorban Szántó Zoltán, de bizonyos mértékig Vas és Lukács is elhatárolódnak a forradalom egyes intézkedéseitől – azzal a különbséggel, hogy Lukács és Szántó ezt már a forradalom alatt sem rejtették véka alá. Szántó kivételével azonban nem hajlandóak nyilatkozni e kérdésekről. Újhelyi Szilárd élesen visszautasította a közeledési kísérletet is,

Nagy Imre pedig, Kállai szerint kijelentette, hogy „semmiben sem érzi magát hibásnak, az intézkedéseket helyesnek tartja és arra hivatkozik, hogy a munkás-ság, a diákság követelése volt a szovjet csapatok kivonása... az akkori intézkedésekről tudott a párt. Kitart amellett, amit akkor mondott, szerinte ez forradalmi megmozdulás volt; abszolút elhibázott a szovjet csapatok behívása, az új kormány ez irányú tevékenysége. Tagadja, hogy az ellenforradalmat bármikor is bátorította volna.”⁸⁰ Kállai beszámolójában az utólagos elemző számára gyanút keltő módon túlteng saját „helyes”, az akkori MSZMP-irányvonalnak messzemenően megfelelő álláspontjának ismertetése, amelyet éles vitában képvisel a száműzöttekkel szemben. Nagy Imre egy levéltervezete ezzel szemben „megkezdett, de a kérdések tisztázását, azok lényegét nem érintő beszélgetést”⁸¹ említ. Nagyon valószínű, hogy a találkozó célja legalábbis részben a vélemények kipuhatolása, egy esetleges közeledés lehetőségeinek felmérése lehetett. Még akkor is, ha Kállai beszámolójában az oroszokkal és a románokkal folytatott bukaresti tárgyalásokra hivatkozva felvetette a bírósági felelősségrevonást. Döntés azonban egyelőre csak a „tényanyag összegyűjtéséről” született a „párttagság és a közvélemény helyes tájékoztatására”.⁸² Jelen tanulmány számára azonban nem a per keletkezéstörténete a lényeges, hanem az, hogy Nagy Imre a Kállai-missziót *értelmezhetette-e* úgy, mint a párt „feléje kinyújtott kezét”.

Sok minden arra mutat, hogy így értelmezte. Márpedig az ellenzéki Nagy Imre útja megmutatta, hogy az ilyen, bármily álságos kéznújtások valóságos politikai válságot idéztek elő nála: kivétel nélkül minden esetben (1956. július 17. után, október 23-án) elhitte, hogy egyrészt őszinte szándékkal, a megújulás szándékával közelednek hozzá, s mindig bízott abban, hogy elfogadva a kezét, lesz ereje ellenzéki álláspontja kisebb engedményekkel való érvényesítésére.

Kérdés persze, hogy melyek azok az engedmények. Azonban még érdekesebb rámutatni arra a politikai embertípusra, amely számára a szervezethez – a párthoz – való tartozás sok mindent, megszenvedett politikai érték-választásokat is megelőző, önmagáért való érték. Már csak azért is, mert ezt a személyiségtípust kétségtelesen a totalitáriánus mozgalmak és rendszerek „termelték ki” legtökéletesebb formában, de csírái más politikai mozgalmakban, egyházakban stb. is fellelhetők. Mindenesetre a személyiség olyan változását feltételezi, amelyben a bármily autonóm módon meghozott, s a körülmények elemzésével igazolt döntések értelmetlenné, képviselhetetlenné válnak a párthoz, a mozgalomhoz mint fölérendelt, eleve legjobbként tételezett absztrakt közösséghez való tartozás nélkül. *Nagy Imre ebben a tekintetben hiába testesített meg intellektuális, tehát kételkedő és kritikus személyiségtípust a funkcionáriusok között, mégis funkcionárius maradt. Az ilyen típusú válságaiban őt előrelendítő, eredeti politikai döntéseit megerősítő barátaiban is az absztrakt párt alapvető igazságának megtestesítőit látta, holott ők – vele ellentétben – inkább voltak értelmiségiek a funkcionáriusok között.* 1957 februárjában azonban magának kellett végigszenvednie a konfliktust: barátaitól elszigetelve *egyedül volt.*

Kétségbeesetten próbálta hát megtalálni absztrakt pártja azon orákulumát, amely úgy fogadja vissza, hogy egyszesmind belátja az ő igazságát. Először oda akart fordulni, ahonnan a kinyújtott kezét kapta. Ahogyan mindig, most sem tudta elutasítani azt, de erkölcsi és politikai függetlensége már sokkal nagyobb volt annál, hogy

egyszerűen a funkcionáriust jellemző teljes alárendelődést válassza. Kállai látogatását követően ő, aki legalábbis Romániában nagy sebességgel írt, több mint egy hónapos munkával (!) vetette papírra mindössze 16 oldalas levéltervezetét az MSZMP vezetéséhez.

Ebben a fogalmazványban Nagy Imre jóval nagyobb politikai engedményeket tett, mint feljegyzéseiben. Kifejezte szándékát, hogy támogatná a „konszolidációt” – a Kádár-kormány konszolidációját! – mintegy előre lemondva a pártegység érdekében az ellenzéki tevékenységről, s felszólítva a munkásságot a sztrájkfegyverről való lemondásra (nyilván nem tudta, hogy az ellenállást már megtörték). Ugyanakkor későbbre halasztotta az októberi események elemzését, s tiltakozott az ellene a hazai pártsajtóban publikált vádak ellen. Magányosan mérlegelve a körülményeket nyilván úgy vélte, hogy egy kompromisszummal elkerülheti a legrosszabbat, Rákosiék visszatérését, s egyes döntő pontokon félreérthetetlenül fenntartott különvéleménye nyitva tartja a külön politikai út lehetőségét. Erre mutatott, hogy hosszasan fejtegette ezúttal 1948–49-től eredeztetett ellenzéki tevékenységét, külön kiemelve ezzel kapcsolatos vitáit a szovjet vezetőkkel. Politikai út számára csak a párton keresztül volt lehetséges. Jelezte hát, hogy magát az MSZMP tagjának tartja, s még a pártszervezetet is megjelölte, ahová – ha esetleg kihagyták volna – felvételét kéri: a Közgazdasági Egyetemét...⁸³

Amikor megjelent az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának 1957. februári határozata, majd egy héttel később Révai József terjedelmes cikke a Népszabadságban, világossá vált számára is, hogy az új hatalom nem tart rá igényt, s nincs szüksége a számára keserves engedményekre sem. *Elkészült levelét tehát nem küldte el*, hanem olyan fórumokat próbált találni, amelyek segítségével a határozatban már koncepciónálisan kifejtett pert elkerülheti. A szocialista országok pártvezetőihez intézett 1957. március 18-i levelében egy nemzetközi (pártközi) vizsgálóbizottság felállítását javasolta, amely megállapítaná az októberrel kapcsolatos „tényeket, felelősséget és igazságot”. Ugyanekkor levelet írt Tito jugoszláv elnökhöz is, amelyben a fentiekén túl menedékjogot kért a jugoszláv vezetéstől maga és barátai számára.⁸⁴ Ezeket a leveleket valószínűleg a címzetteknek nem kézbesítették, hiszen a Kállai-missziót követően nemcsak a bánásmód változott meg, hasonlított egyre inkább egy valódi fogsághoz, de a politikai kapcsolattartás addigi csökevényes formái helyébe a titkosrendőri ellenőrzés lépett.⁸⁵ Talán a levelek sorsa nem is fontos, hiszen a válasz akkor sem lett volna kétséges, ha a címzettek – Hruscsov, Dej, Gomulka, Novotny, Tito – személyesen olvashatják azokat. Inkább Nagy Imre igyekezetén érdemes elgondolkodni, hogyan minden kudarc ellenére sem adta fel a reményt arra, hogy létezik a mozgalomban olyan testület, amely a hatalom megtartásának napi szempontjait képes alárendelni az ideológiájában megfogalmazott humanus ígéreteknek.

MEGNYUGVÁS A VÉGSŐ ÁLLOMÁS ELŐTT

Ha ennek írásban kifejtett nyoma nincs is, Nagy Imre is bizonyosan érezte, hogy hiábavalóak erőfeszítései, s végzete politikai per formájában egyre elkerülhetlenebb. Egy héttel letartóztatása előtt Walter Romanhoz írott hosszú levelé-

ben még egyszer összefoglalta a feljegyzések elemzése során már jellemzett vádiratát Rákosi ellen. Még egyszer megpróbált igazságaival a párthoz fordulni, a levél végső sorából érezhetően azonban már remények nélkül: „Én nem kérek mást, mint tárgyilagos vizsgálatot, hogy az SZKP XX. kongresszusának szelleme és határozatai, a magyar kérdés és ezen belül a Nagy Imre-ügy megítélésében se maradjanak papíron, hanem váljanak valósággá. Nemegyszer keservesen tapasztaltuk, s számos testvérpárt velünk együtt súlyos árat fizetett azért, hogyha letért a szocialista morál, az objektív tények és a történelmi igazság alapjáról, ha a gyávaság, a szolgalelkűség, a hazugság és a kétszínűség uralkodnak és válnak »erénnyé«, amint az most újra kísért. A cél, amelynek érdekében ezt tesszük, lehet nemes. De mi ne jezsuiták legyünk, hanem kommunisták, s a cél ne szentesítse az eszközt. Az árulás vádjával szemben pedig a jó magyar közmondást idézem: A tolvaj kiabálja, hogy fogják meg! 1957. április 6-án: Nagy Imre”.⁸⁶ [Kiemelés az eredetiben – R. M. J.]

Ahhoz, hogy az elkövetkezőkhöz oly szükséges megnyugvást, a vádakkal, fenyegetésekkel szemben belső biztonságot szerezzen, Nagy Imre *a múlthoz fordult*. Egyszerre két formában is: egyfelől a politikai megoldás reményeit feladva, hozzálátott emlékiratai megírásához. „Viharos emberöltő” című írásának alcímében feltüntette halála idejét is, kipontozva az 1950-es évtized utolsó számát – *tudta*, hogy nem éli azt túl. Ezúttal is vázlatot kezdett volna írni, ám láthatóan magukkal ragadták a régmúlt emlékei: hihetetlen részletességgel idézte fel a századforduló somogyi faluját, családjá hányattatásait, gyermekcsinyeit, iskoláit, tanítóit, kamasz szerelmeit. A vázlatban még „gazdasági, társadalmi viszonyok” elemzését írta elő magának, de azután bibliai nemzetségtáblához hasonlóan sorolta fel elődeit, vette számba általa ismert élő és halott rokonait. Megélt korának csalódásaitól távol, a régmúlt idilli világában találta meg a nyugalmat – amelyben például az iskolában magába szívott függetlenségi és 48-as hagyomány a maga egyszerű, eredeti értelmében jelent meg, s az egyszerű emberek mindennapi erkölcsének és tisztességének fogalmait sem torzították el politikai szempontok. 1917 elején, oroszországi hadifogságában töltött napjainak leírása közben, mondatot félbehagyva szakad meg elbeszélésének fonala – alighanem a letartóztató különítmény érkezésekor.

A múlthoz való visszatérés másik jelentéséről, formájáról szól a fenti fejtegetéseim nagy része. Feljegyzései túlnyomó részében Nagy Imre az 1955-ös kommunista reformer hangján, nyelvén szólalt meg. Már a feljegyzések többsége is vádakra válaszul született – s vádakra, egész addigi emberi és politikai útját megkérdőjelező vádakra kellett készülnie utolsó snagovi napjaiban. Feljegyzései és a kihallgatások, a tárgyalás során követett magatartása egybehangzóan tanúsítják, hogy a vádak mindvégig elutasította. Ez azonban számára nem volt lehetséges másképpen, mint emberi és politikai útjának *egységes egészként* való felmutatásával. Ha 1956 forradalmának választásaira építi fel védekezését, életének rövid csillagórájára épít. Olyan percekre, amikor az általa valóban halálosan komolyan vett vezérlő értékek egyike – *a nép akarata* – összeütközött más, hasonlóan végső értékeivel – mint a magyar és nemzetközi kommunista mozgalom ügye. Akkor a nép akarata mellett döntött, *a felkelt nemzet politikusává vált*, de a per árnyékában megmaradt reformernek és kom-

munistának. Feljegyzéseiben megpróbálta élete sorsfordító eseményét a szó szoros értelmében rekonstruálni – újrateremteni úgy, hogy az abban ütköző értékek végső perspektívájukban legalább egybeessenek. A nép ily módon ugyanazt akarta, mint ő – egy emberi formájú, erőszakos kényszerítéstől mentes és magyar szocializmust. Mai elemző, s nem is csak mai tudásával könnyen jelenthetné ki, hogy októberben ezen értékek nem estek egybe, hogy a társadalom mást, többet is akart. Valóban, Nagy Imre történelmi szerepét nem elsősorban gondolati útkeresései, hanem a forradalom idején megtett gyakorlati lépései – és az ezekhez való halálig tartó hűség jelöli ki. Ahhoz viszont, hogy hű maradjon, a történeteket nem helyezhette egy élet keretén kívül, még akkor sem, ha értékek és döntések biztonságot, nyugalmat adó egysége, meglehet, csak őbenne élt.

JEGYZETEK

1. Nagy Imre 1955–56-os tanulmányait ld. uő: „*A magyar nép védelmében.*” *Vitairatok és beszédek 1955–1956.* 2. bőv. és jav. kiad. Párizs, Magyar Füzetek, 1984.
2. A XX. kongresszus után októberig terjedő időszakból ezidáig csak néhány politikai levele és a kongresszusra való magyar hivatalos reagálásról készített vázlata volt ismeretes. Leveleit ld. T. Varga György: Nagy Imre politikai levelei. *Új Fórum*, 1989.4.sz. 34–39. p. Az említett vázlatot (s néhány kisebb kiadatlan írást a XX. kongresszust megelőző időszakból) először Méray Tibor tette közzé a párizsi Irodalmi Újság 1983. 2. számában. A per irataiban fennmaradt két, 1956 tavaszán ill. nyarán készült írása, ld. Új Magyar Központi Levéltár XX-5-h. Nagy Imre és társai pere 1956–1958. (A továbbiakban ÚMKL XX-5-h. Nagy Imre és társai...) Szilágyi József vizsgálati irataiban (Vizsgálati ir. 33. köt.) található Nagy Imre 1956 tavaszán, a XX. kongresszus után írott „Harcban a leninizmusért” című, 20 gépelt oldal terjedelmű írása, melyet Szilágyinak adott át felhasználásra. Egy további, cím nélküli, mintegy 30 oldalas, 1956. júniusi dátumot viselő kézirat Donáth Ferenc vizsgálati anyagában maradt fenn (Uo. 16. köt.) A feltehetően a Központi Ellenőrző Bizottságnak szánt beadvány jórészt Nagy Imre pártügyének 1955 tavaszát követő fejleményeit foglalja össze, s részben korábbi beadványai szövegeiből készült összeállítás. A jegyzőkönyvek szerint Donáth Nagy Imrértől kapta az iratot tanulmányozásra, s nála maradt. Nem kizárható, hogy e dokumentum megegyezik azzal, amelyet Nagy Imre éppen 1956 júniusában juttatott el Tito jugoszláv elnökhöz (más, korábbi beadványai és egyes tanulmányai kíséretében), valamint – Mező Imre útján – a szovjet párt elnökségéhez. 1956. július 1-jén azonban nem ezt, hanem egy jóval rövidebb beadványt küldött a KV-hoz, ld. T. Varga György, i.m. 34–35. p.
3. Ld. Rainer M. János: Nagy Imre és a hatalmi központ 1954. december – 1956. július. *Társadalmi Szemle*, 1992. 6. sz.
4. Ember Judit: Menedékjog – 1956. A Nagy Imre-csoport elrablása. Szabad Tér Kiadó. Bp. 1989. 65. p. Vas Zoltánné visszaemlékezése.
5. Méray Tibor: *Nagy Imre élete és halála.* Bibliotéka Kiadó. Bp. 1989. 217. p.
6. ÚMKL XX-5-h. Nagy I. és társai... Vizsgálati ir. 1. köt. Nagy Imre 1957. júl. 1-i kihallgatása, 172. p.
7. Belügyminisztérium, Történeti Irattár, V-150.001. sz. dossz. Haraszti Sándor és társai. 104–112. Fazekas György önvallomása.
8. ÚMKL XX-5-h. Nagy I. és társai... Vizsgálati ir. 1. köt. Jegyzőkönyv Nagy Imre 1957. júl. 1. délutáni kihallgatásáról. Micunovic moszkvai jugoszláv nagykövet visszaemlékezése szerint Nagy Imre levelet is küldött Dejne, amelyet a címzett még 1956. novemberében eljuttatott Hruscsovhhoz. (Ld. Micunovic, Veljko: *Tito követek voltam. Moszkva, 1956–1958.* Bp. Interart, 1990. 146. old.) Lehetséges azonban, hogy Dej csak Malnaseanu jelentését hozta Moszkva tudomására, ti. sem Nagy Imre, sem a tárgyaláson részt vevő intéző bizottsági tagok nem tettek említést e levélről.
9. ÚMKL XX-5-h. Nagy I. és társai... Vizsgálati ir. 1. köt. Nagy Imre 1957. júl. 9-i kihallgatása, 252. p.

10. Uo. 254. p.
11. Uo. 254. p.
12. Uo. Operatív ir. 35. köt. 111–114. p.
13. Ld. Kádár beszéde az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága 1956. dec. 2-i ülésén. In: Kádár János, *Végakarát*. Vál. Kanyó András. Szerk. Veres Mária. Hírlapkiadó. Bp. 1989. 163. p.
14. ÚMKL XX-5-h. Nagy Imre és társai... Vizsgálati ir. 1. köt. Nagy Imre 1957. július 9. esti kihallgatása. 258–259. p.
15. ÚMKL XX-5-h. Nagy Imre és társai... Vizsgálati ir. 1. köt. Nagy Imre 1957. július 9. délelőtti kihallgatása. 254. p.
16. Az MSZMP Intéző Bizottsága a Jugoszláv Követségen 1956. november 5.–november 22. A dokumentumokat közléteszi Glatz Ferenc. *História*, 1989. 4–5. sz. 53. p.
17. Nagy Imre nyilatkozattervezetét egy kisalakú vonalas zsebnotezbe írta, amelyet a romániai házkutatás során foglaltak le. Ld. ÚMKL XX-5-h. Nagy Imre és társai... Vizsgálati ir. 7.köt. 101.old. – Kádár János az „egy mondatról”: Ld. Kádár János – végakarát, i.m. 127–128. és 179–180. p. (Az interjú Kádárral 1989. tavaszán készült.) Ld. még Kádár János beszédét az MSZMP Központi Bizottsága előtt, 1989. április 12. Ld. még ugyanerről Litván György: Kádár János körmenete. *Beszélő*, 1991. máj. 4. 16–18. p.
18. ÚMKL XX-5-h. Nagy Imre és társai... Vizsgálati ir. 1. köt. Nagy Imre 1957. júl. 10-i kihallgatása. 266. p.
19. Az MSZMP Intéző Bizottsága a Jugoszláv Követségen. A *História*, id. hely, 53. p. (XI. és XIII. sz. dok.)
20. Uo. XIV.sz. dok.
21. Hajdu Tibor: 1956 – Magyarország a szuperhatalmak játékerén. *Valóság*, 1990. 12. sz.
22. Micunovic, i. m. 128–135. p. Az, hogy Kádárt november 2–3-i moszkvai és ungvári (Hruscsovval való) tárgyalásain „azzal zsarolták, hogy ha ő nem vállalja, akkor Rákosit állítják a rendcsinálás élére”, nemigen ellenőrizhető eredeti szovjet dokumentumok híján. Az sokkal érthetőbb, miért terjesztette e mítoszt szívesen Kádár és környezete. (Élete utolsó szakaszában „dokumentumokkal” alátámasztva ennek adott hangot Aczél György is, ld. Veres Mária – Bächer Iván: Beszélgetések Aczél Györggyel. *Mozgó Világ*, 1992. 3. sz. 51–60. p. Aczél forrása azonban erre vonatkozólag mindössze Andropov egy szóbeli közlése és Rákosi egyik Hruscsovhoz írott levele, amelyben a volt pártfőtitkár „szóbeli megegyezésre” hivatkozva kéri hazatérése engedélyezését.) Micunovic természetesen nem említi a magyar „kibontakozást” illető, a *jugoszláv vezetésen belüli* vitákat. Ld. erről Molnár Miklós, *Budapest 1956*. London, Allen & Unwin. 1971. 235–236. p.
23. Micunovic, i. m. 132–133. p.
24. Kádár János beszámolója az MSZMP Központi Vezetőségének [helyesen: Ideiglenes Központi Bizottságának] 1956. dec. 2-i ülésén. In: Kádár, *Végakarát*. 163. p. Élete utolsó interjújában Kádár szinte szó szerint megismételte 1956 decemberében tett állítását, kiemelve, hogy a kezdeményezés a jugoszlávoktól eredt, s arról ő már november 3-án tudott.
25. Micunovic, i. m. 135. p.
26. Lehetséges, hogy ettől függetlenül a szovjetek „saját forgatókönyvet” is előkészítettek, amelyben esetleg maguk vállalták volna Nagy Imre meggyőzésének feladatát. Berki Mihály könyvében azt írja, hogy a Tökölon gyűlekező AVH-sok az Erdei-Maléter delegáció letartóztatása után útnak indultak a Parlamentbe egyes vezetők – nyilván Nagy Imre és a kormány tagjainak – őrizetbe vételére (Berki Mihály: *Hadsereg vezetés nélkül*. 1956. Magyar Média. Bp. 1989. 174. p.) Tekintve a helyzetet, ez aligha lehetett saját intenciójuk. Grósz Károly Kádár Jánostól szerzett értesülésként írja le, hogy a KGB Nagyot Moszkvába akarta vinni, s „még Hruscsov sem tudta pontosan, milyen terveik vannak vele”. (Szegő András interjúja Grósz Károllyal. *Európa*, 1992. április 9. 31. p.) Ha esetleg létezett Nagy „meggyőzésének” egy másik, „moszkvai helyszínrű” forgatókönyve, akkor ez kísértetiesen hasonló Dubcek és társai 1968. augusztus 21-i elrablásához, s a velük való tárgyalás szemléltetheti a forgatókönyv további alakulását. Talán valószínűbb azonban, hogy 1968-ban az 1956-os kudarcból okultak.
27. Losonczy Géza feljegyzései 1956. november – 1957. június. Közléteszi Glatz Ferenc. *História*, 1990. 2. sz. 31–34. p.
28. BM Történeti Irattár, V-150.001/1. sz. dossz. Fazekas György 4.kihallgatása, i. n. 39–40. p.

29. ÚMKL XX-5-h. Nagy Imre és társai... Vizsgáló ir. 7. köt. 111–116. p. A vázlat mondatainak sorrendje nem teljesen biztos, mert a jegyzetfüzet (ld. 17. sz. jegyzet) lapjait kitépték és összekevert állapotban számozták meg. A helyes sorrendet próbáltam rekonstruálni.
30. Nagy Imre snagovi feljegyzéseit eredetiben nem állt módomban tanulmányozni. Alapul a több helyütt egészében (Legfelsőbb Bíróság irattára, BM) vagy részben (pl. védői, bírói jegyzetek formájában a peranyagban) fellelhető 1957-ben, a rendőrségen készült gépiratot vettem. A továbbiakban ld.: Nagy Imre feljegyzései. 35–40. p. Idézet helye uo. 40. p.
31. ÚMKL XX-5-h. Nagy Imre és társai... Operatív iratok, 1. köt. Nagy Imre 1957. febr. 9-i levele Walter Romannak.
32. Uo.
33. A határozat a *Népszabadság* 1956. dec. 8-i számában jelent meg.
34. ÚMKL XX-5-h. Nagy Imre és társai... Vizsgáló ir. 1. köt. 75. p. Nagy Imre 1957. jún. 14. délelőtti kihallgatása.
35. Nagy Imre feljegyzései, 1. p.
36. Uo. 2. p.
37. Uo. 14. p.
38. Uo. 45–47. p.
39. Uo. 50–51. p.
40. Uo. 35–40. p.
41. Uo. 36. p. Vö. Micunovic, i.m. 141. és köv. p. A volt követ emlékiratában szerepel, hogy november 4-ét követő napokban többször találkozott Hruscsovval és Szpilovval is, de szerinte a jugoszláv álláspont annyi volt, hogy Nagy Imre menedékjogát nem kötik nyilatkozat adásához, mivel „Nagy nem nyilatkozott és nem is mondott le – ez az ő dolga; kormánya azonban lényegében megszűnt létezni, amint átlépték a jugoszláv nagykövetség küszöbét, s ez vitathatatlanul hasznosnak bizonyult.” (144. p.)
42. Nagy Imre feljegyzései, 11–12. p.
43. Jellegzetes példa erre a következő: „Közvetlenül az októberi események előestéjén Budapestre érkezett az IBUSZ-on keresztül egy kb. 60–70 főből álló szovjet „turista” csoport. A repülőtéren megérkezésükkor a magyar vámügyi hatóságok meg akarták vizsgálni podgyászaikat, ami ellen a szovjet „turisták” tiltakoztak és a budapesti szovjet konzulátushoz vagy követséghez fordultak. A magyar hatóságok azonban, nem várva meg a szovjet beavatkozást, a podgyászokat felbontották és valamennyi turista” bőröndjében szovjet fegyvereket találtak, amelyeket lefoglaltak. A szovjet „turisták” erre provokatív módon azt kezdték állítani, hogy a szovjet fegyvereket a magyar vámhatóságok csempészték a bőröndökbe.” Nagy Imre feljegyzései, „Feljegyzés” [a Nagy Imre által kihúzott részekről] 13. p.
44. Uo. 108. p.
45. A kormány és a párt vezető szerveinek dokumentumaiból 1956. október 23.– november 4. Közzéteszi Glatz Ferenc. *História*, 1989. 4–5.sz. 25–52. Az MDP PB 1956. okt. 27–28-i ülésének jegyzőkönyve.
46. Nagy Imre feljegyzései, 102. p.
47. Uo. 95. p. Tildy kihallgatása során október 31-re tette Mikojjal való találkozását, amely a szovjet nagykövetségen zajlott le, valószínűleg a szovjet vezető elutazását közvetlenül megelőzően. Mikojan az október 30-i szovjet kormánynyilatkozat felől kérdezte Tildyt, s megnyugtatta, hogy „a szovjet kormány hajlandó minden egyes kérdést megbeszélni.” Ez a megfogalmazás minden bizonnyal a kormánynyilatkozatban érintett kérdésekre vonatkozott, de lehetett egyszerű megítésvetés is. ÚMKL XX-5-h. Nagy Imre és társai... Vizsgáló ir. 19. köt. 34. p.
48. Nagy Imre feljegyzései, 112. p.
49. Muszatov, Valerij: Szovjet politikai beavatkozás és katonai intervenció Magyarországon 1956-ban. *Múltunk*, 1991. 4. sz. 165. p. Muszatov szerint Mikojan, Szuszlov és Szerov azt jelentette Moszkvában, hogy Nagy Imre megállapodásuk ellenére vette bele 1956. okt. 25-i rádióbeszédébe a szovjet csapatok kivonásának kérdését. (Emlékeztetőül: egyáltalán nem azonnali kivonásról volt szó, amit a nép követelt.)
50. Szántó Zoltán snagovi feljegyzése a magyar pártvezetéshez, 1956. december 17. Közli: Kiss József – Ripp Zoltán. *Múltunk*, 1991. 4. sz. 146. p.
51. Nagy Imre feljegyzései, 44. p.
52. Uo. 59. p.

53. Uo. 57. p.
54. Uo. 56–57. p.
55. Uo. 46. p.
56. Csak egy jellegzetes példa: a Petőfi Kör 1956. október 12-i pedagógiai vitáján felszólalt az azokban a napokban az ELTE jogi karán megalakult Március 15-e Kör képviselője, aki ismertette a jogászhallgatók követeléseit. Ezek között szerepelt március 15-e nemzeti ünnéppé nyilvánítása, a kötelező orosz nyelvtanítás megszüntetése, nyílt tárgyalás Farkas Mihály ügyében, stb. Tánczos Gábor, a Petőfi Kör titkára a felszólalót azzal utasította rendre, hogy a Petőfi Körnek nem szokása követelni. Ld. A Petőfi Kör vitái – hiteles jegyzőkönyvek alapján. VI. köt. Pedagógusvita. Szerk. Hegedűs B. András – Rainer M. János. 126–127. p. Nem kevésbé jellemző Nagy Imre véleménye a műegyetemi 16 ponttal kapcsolatosan, október 23-a estéjén: „Az ifjúság követeléseit ismertem, voltak köztük olyanok, 1–2 követelés, amellyel nem értettem egyet abban a fogalmazásban.” Nagy Imre feljegyzései, 109. p.
57. Uo. 46. p.
58. Uo. 55–58. p., kihagyásokkal.
59. Uo. 66–67. p.
60. Uo. Feljegyzés 12. p. Az elmélet korabeli elterjedtségére jellemző, hogy felbukkan Fekete Sándor „Hungaricus” élnéven frott elemzésében is. Ld. Hungaricus [Fekete Sándor]: Az 1956-os felkelés okairól és tanulságairól. Kossuth. Bp. 1989. 174. p.
61. Nagy Imre feljegyzései, 4. p.
62. Uo. 2–3. p.
63. Uo. 54. p.
64. Uo. 32–33. p.
65. Uo. 53. p., valamint Feljegyzés 4. p.
66. Uo. 60–62. p., kihagyásokkal.
67. Uo. 63. p.
68. Uo. 76. p.
69. Ez az oldal csak a peranyaghoz csatolt, házkutatás során lefoglalt példányban maradt fenn: ÚMKL XX-5-h. Nagy Imre és társai... Vizsgálati iratok, 7. köt. 223. p.
70. Nagy Imre feljegyzései, 17. p.
71. Uo. 17. p.
72. Uo. 19. p.
73. Uo. 115. p.
74. 1953. június 16-án, a Kremlben tartott magyar–szovjet tárgyalások zárónapján Malenkov szovjet miniszterelnök (Nagy Imre tévesen említi Molotovot) a fennmaradt jegyzőkönyv szerint valóban megfogalmazott egy ilyen vádat Rákosi ellen. Malenkov Kiszelyov akkori budapesti szovjet nagykövet jelentésére hivatkozott. Eszerint a budapesti angol követség egyik fogadásán 1953 tavaszán a jelenlévő amerikai nagykövet azt javasolta Berei Andor külügyminiszter-helyettesnek és Molnár Erik külügyminiszternek, hogy a magyar kormány egy tagja (a javaslat szerint Molnár, vagy Rákosi, aki akkor miniszterelnök is volt) találkozzon az amerikai kormány egy tagjával, esetleg magával Eisenhower elnökkel, s tanácskozzanak a két ország közötti vitás kérdésekről. Rákosi Moszkvában azt válaszolta: nem tudott róla, hogy az ő és Eisenhower személye is felmerült. Az amerikai követ javaslatáról az ő kezdeményezése alapján tájékoztatták Kiszelyovot. A szovjet felek szerint Rákosi hibát követett el, amikor az ügyről nem informálta a magyar párt vezetését (kormányülésen szándékozott a kérdést felvetni). Malenkov és Berija fenyegetően jegyezték meg, hogy ily módon „el lehet veszíteni Magyarországot”. (Az amerikai felvetés komolyságáról csak az amerikai diplomáciai iratok ismeretében lehetne véglegesen nyilatkozni. Az 1953-as jegyzőkönyvbe való betekintésért köszönetet mondok T. Varga Györgynek.)
75. Nagy Imre feljegyzései, 29. p.
76. ÚMKL XX-5-h. Nagy Imre és társai... Vizsgálati ir. 1. köt. Nagy Imre 1957. júl. 11-i kihallgatása. 280. p.
77. Elsősorban Fehér Lajos, Köböl József, Gyenes Antal, Aczél György. Ld. erről Ormos Mária: A konszolidáció problémái (1956–1958). *Társadalmi Szemle*, 1989. 8–9. sz. 48–66., Litván György, i. m. és Veres Mária – Bächer Iván idézett interjút Aczél Györggyel.
78. Erről ld. levelét Walter Romannak, 1957. febr. 6. ÚMKL XX-5-h. Nagy Imre és társai..., Operatív ir. 1. köt. 201–208. p.

79. Az ülés jegyzőkönyvét ld. ÚMKL XX-5-h. Nagy Imre és társai... Bírósági ir. 25. köt. 62–68. p.
80. Uo.
81. Levél az MSZMP Ideiglenes Központi Vezetőségének. ÚMKL XX-5-h. Nagy Imre és társai... Operatív ir. 1. köt. 214. p.
82. Uo. Bírósági ir. 25. köt.
83. ÚMKL XX-5-h. Nagy Imre és társai... Operatív ir. 1. köt.
84. Uo. 209–213. p. és Operatív ir. 35. köt. 87–102. p.
85. BM Történeti Irattár, V-150.001. sz. dossz. 139. és köv. p. A snagovi csoportot 1957. jan. 31-től lehallgatták, hasonló lehallgatási feljegyzések Nagy Imre vonatkozásában eddig nem kerültek elő.
86. ÚMKL XX-5-h. Nagy Imre és társai... Operatív iratok, 1. köt. 207–208. p.
87. Nagy Imre: Viharos emberöltő 1896–195...? (Élettörténetem vázlata) [Kézirat] *A kézirat rendelkezésemre bocsátásáért külön köszönetet mondok Nagy Erzsébetnek.*

AZ 1956. OKTÓBER 24-I MOSZKVAI ÉRTEKEZLET

Közlő: Hajdu Tibor

1956. október 24-én ülést tartott Moszkvában az SZKP KB elnöksége. Az ülésre meghívták a Bulgáriában, Lengyelországban, Magyarországon, Romániában és az NDK-ban hatalmon levő pártok vezetőit, tárgya eredetileg a Hruscsov vezette szovjet delegáció beszámolója lett volna varsói tárgyalásairól, de mire az ülés megkezdődött, napirendjén a lengyel és a magyar helyzet szerepelt. Az érdekelt országok pártvezetői nem tudtak – illetve Gomulka nem is akart – eleget tenni a meghívásnak, így Moszkvában róluk-nélkülük döntöttek.

A nyugati és hazai irodalom eddig az ülés tényét sem ismerte, nemhogy tartalmát. Csak a legutóbbi időkben hangzottak el olyan kijelentések orosz kutatók részéről, melyekből arra következtetni lehetett.

Mivel a szovjet pártlevéltárba, ahol az ülés hivatalos jegyzőkönyvét őrzik, eddig nem sikerült bejutni, a magyar pártarchívumba pedig nem is került ilyen jegyzőkönyv, megpróbáltunk kerülő úton, valamelyik résztvevő levéltárában nyomra akadni. A levéltárak állapota és az országaink közötti kapcsolat alapján Prága látszott a reményteljes forrásnak, és ebben a feltételezésünkben nem is csalódtunk. Ez év májusában sikerült megszerezni azt az emlékeztetőt, melyet az ülésről Jan Svoboda, Novotny akkori csehszlovák pártvezér titkára készített. Ennek az emlékeztetőnek teljes szövegét közöljük alább magyar fordításban.

Sem a dokumentumból, sem az eddig rendelkezésünkre bocsátott iratokból nem derül ki, hogy Svoboda csehszlovák küldöttség tagjaként vagy egymaga vett részt az ülésen. Feljegyzése nem jegyzőkönyv, tehát azt sem tudjuk meg belőle, hogy Hruscsov, Ulbrichton és Ponomarenkón kívül ki szólalt még fel; lehetséges, hogy egyes fontos momentumok csak a moszkvai jegyzőkönyvből fognak kiderülni. Svoboda emlékeztetője azonban így is fontos adatokat szolgáltat számunkra 1956 történetéhez.

A legfontosabb bizonyára az, amit Hruscsov a szovjet katonai beavatkozás, a szovjet hadsereg „behívásának” történetéről elmond, elsősorban a Gerő-féle MDP-vezetésre, illetve Andropov budapesti nagykövetre hárítva a felelősséget. A kezdeményezés eszerint egyértelműen Gerőtől indult ki. Megtudjuk Hruscsov és Gerő, illetve Andropov és Zsukov október 23-i telefonbeszélgetéseinek tartalmát. Megtudjuk, hogy Mikojan és Szuszlov október 24-én egy „trojka” tagjaiként érkeztek Budapestre, a nyilvánosság előtt ismeretlen csendes társuk Szerov, a KGB elnöke volt.

Nem lényegtelen, hogy megismerhetjük Hruscsov október 23–24-i véleményét az eseményekről, azt, hogy míg Varsóban kezdetben agresszíven lépett fel, ottani tapasztalatai alapján kezdetben Magyarországon szeretett volna óvatosabban eljárni, lehetőleg katonai intervenció nélkül. Véleménye más kérdésekben is elüt az október végére kialakult és Hruscsov által még memoárjaiban is képviselt szovjet állásponttól.

A lengyel olvasónak bizonyára kevesebb újat mond a feljegyzés Lengyelországgal foglalkozó része. Nem érdektelen viszont Ulbricht szereplése és a dokumentumból kitűnőnél nyilván élesebb szóváltása Hruscsovvál.

Bizonyítékot nyertünk arra, amit eddig is sejtettünk, hogy a szovjet „héják” és „galambok” vitájában melyik oldalon állt 56-ban Andropov. S végül, de nem utolsósorban, tovább erősödik gyanúnk: Gerő nem ügyetlenkedett, hanem minél élesebb és gyorsabb konfrontációt, fegyveres összecsapást kívánt, a berlini 1953. június 17. megismétlését – így szilárdítani meg hatalmát, s kiszorítani a pártból és vezetéséből azokat, akik nem vállalják a véres leszámolást. Egyszóval megakadályozni, hogy szovjet áldással Nagy Imre és hívei kerüljenek hatalomra. Számára kellemetlen meglepetés lehetett, mikor Nagy Imre kezdetben vállalta a kész helyzetet, ami elé állították. Talán éppen azért, mert átlátott Gerő tervén.

A dokumentumot J. Svoboda eredeti, kézírásos jegyzet formájában adta irattárba. Ott csak legéptelték. Összehasonlítottam a kézírásos szöveget a gépelttel, nincs eltérés közöttük. Még a magyar neveket sem próbálták meg pontosítani. A fordítás – Lukács Katalin munkája – erről az eredeti gépiratról, illetve az arról kapott xerox-másolatról készült.

Az emlékeztetőt a volt Csehszlovák KP irattárában őrzik, melynek anyaga együtt maradt eredeti őrzési helyén, a volt KB Moldva-parti épületének pincéjében – maga az épület ma a Közlekedésiügyi Minisztérium székhelye. Az irattár a cseh levéltári igazgatóság hatáskörébe tartozik, 30 évesnél régebbi iratai megfelelő engedéllyel hozzáférhetők a kutatók számára.

Az irat levéltári jelzete: Archiv UV KSC, 07/16 fond.

BESZÁMOLÓ AZ SZKP KÖZPONTI BIZOTTSÁGÁBAN MEGTARTOTT TANÁCSKOZÁSRÓL

1956. X. 24-én részt vettem az SZKP KB elnökségének ülésén. Meghívást kaptak még a Német Szocialista Egységpárt, a Bolgár Kommunista Párt, a Magyar Dolgozók Pártja és a Román Munkáspárt Központi Bizottságai, de csupán Németországból Ulbricht, Grotewohl és Stoph elvtársak, Bulgária képviselőiben pedig Zsivkov, Jugov és Damjanov elvtársak jelentek meg.¹

Bevezetőben Hruscsov elvtárs tájékoztatta az elnökséget a lengyelországi és a magyarországi helyzetről. Közölte, hogy az SZKP KB elnöksége eredetileg a lengyelországi helyzetről, valamint az SZKP KB és a Lengyel Egyesült Munkáspárt küldöttségei között lefolytatott tárgyalások eredményeiről kívánta tájékoztatni a testvéri pártokat. Időközben azonban aggasztó eseményekre került sor Magyarországon, s ezért szükségesnek tartja, hogy az ottani helyzetről is tájékoztatást adjon.

Lényegében a következőket mondta:

A Lengyelországból érkezett komoly jelzéseket követően, amelyek szerint a LEMP Központi Bizottságában nagy horderejű személyi változásokat készítenek elő a vezető pártfunkciókban, az SZKP KB elnöksége határozatot hozott, hogy küldöttséget meneszt Lengyelországba.

Az SZKP KB küldöttsége főleg Gomulka, Cyrankiewicz, Jedrychowski és Ochab elvtársakkal, továbbá a külügyminiszterrel tárgyal.²

Mindezek az elvtársak, de különösen Gomulka elvtárs igazolni igyekezett mindazt, ami Lengyelországban végbemegy. Biztosították a szovjet párt kül-

döttségét, hogy a folyamatban levő intézkedések nem lesznek rossz hatással Lengyelországnak a Szovjetunióhoz és az SZKP-hez fűződő viszonyára. Arra a kérdésre, hogy miért történtek olyan nagy horderejű változások a Politikai Bizottságban, Gomulka elvtárs azt válaszolta, hogy azok az elvtársak, akiket nem választottak be az új Politikai Bizottságba, elvesztették a pártbeli tömegek bizalmát. Ez nagyon nyugtalanítja a szovjet elvtársakat, mert a szovjet párt a PB-ből távozott elvtársakat mint régi, kipróbált, a szocializmus ügyéhez hű forradalmárokat ismerte. Közéjük tartozik Rokosowski elvtárs is, aki ugyan lengyel, de mindaddig nem mondott le szovjet állampolgárságáról.

Az SZKP KB küldöttségének lengyelországi tartózkodása idején bizonyos szovjet csapatmozgásokat hajtottak végre lengyel területen, amit Gomulka nagyon rossz néven vett. A küldöttségek közti vita hangneme a kezdeti finomságról gorombaságra váltott át. Gomulka többször hangsúlyozta, hogy nem hagyják megfosztani magukat függetlenségüktől és senkinek nem engedik meg, hogy beavatkozzék a belügyeikbe. Hangsúlyozta továbbá, hogy ha őt bízzák meg a párt vezetésével, hamarosan sikerülnie fog rendet teremteni. A LEMP képviselői megpróbáltak érveket és okokat felhozni, amelyek a mostani lengyelországi helyzethez vezettek, ám ezek nagyon kevésbé meggyőzőek, és kiagyaltaknak tetszenek. Így például Gomulka elvtárs bizonygatni igyekezett a szovjet küldöttségnek, mennyire nagy hiba az, hogy a lengyel állambiztonsági szolgálatban 50 szovjet szakértő működik. S hogy a lengyel hadseregben sok az olyan tábornok és magasrangú tiszt, aki mind ez ideig szovjet állampolgár.

Megemlítette továbbá, hogy a háború után Lengyelország kénytelen volt áron alul szénét szállítani a Szovjetuniónak, s ez a súlyos gazdasági helyzet oka. Hruscsov elvtárs hangsúlyozta, hogy már ezt megelőzően is több ízben konkrét példákon bebizonyították a lengyel elvtársaknak, hogy ez nem így van.

Az SZKP KB küldöttségének Moszkvába való visszatérése után a KB hivatalos levelet intézett a LEMP KB-jához, közölve, hogy a lengyel párton áll annak eldöntése, vajon mindjárt visszaküldjék-e a Szovjetunióba a szovjet állampolgárságú tanácsadókat és tábornokokat vagy sem.

A szovjet párt meghívta tanácskozásra a Szovjetunióba a LEMP küldöttségét. Gomulka elvtárs 1956. X. 23-án értesítette az SZKP KB-ját a meghívás elfogadásáról és közölte, hogy 1956. XI. 7-e után érkezik. Ez alkalommal Gomulka elvtárs felkérte Hruscsov elvtársat, hogy a szovjet csapatok nyomban térjenek vissza állomáshelyeikre, amire ígéretet kapott. A Gomulka elvtárssal folytatott telefonbeszélgetésből Hruscsov elvtárs azt a benyomást szerezte, hogy Gomulka elvtárs megpróbálja elnyerni az SZKP KB bizalmát. Ugyanekkor megállapodtak abban, hogy a legközelebbi jövőben sor került a *Trybuna Ludu* és a *Pravda* küldöttségeinek már régóta tervezett cseréjére.

Jellemző, hogy a LEMP KB-jának plenáris ülésén a felszólalók többsége a Szovjetunióval és a népi demokratikus országokkal való barátság mellett foglalt állást.

Az SZKP KB-jának az a véleménye, hogy Lengyelország esetében kerülni kell az idegességet és a kapkodást. Segíteni kell a lengyel elvtársakat a pártvonal kiegyensúlyozásában és mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy ismét megszilárduljon a Lengyelország és a Szovjetunió, valamint a népi demokráciák közötti kapcsolat.

Lengyelország gazdasági helyzete katasztrofális. Gabonából 900 000 tonna a hiánya. A széntermelés ügye is igen rosszul áll. Az SZKP XX. kongresszusa után Lengyelországban ugyanolyan szociális intézkedéseket hoztak, mint a Szovjetunióban, jóllehet ehhez nem volt elegendő anyagi eszközük. Ezért Ochab elvtárs hitelkérelemmel fordult a szovjet KB küldöttségéhez. Hruscsov elvtársnak arra a megjegyzésére, hogy esetleg az USA nyújt nekik hitelt, azt felelte, hogy Lengyelország folyamodna amerikai hitelért, ő azonban kétségbe vonja, hogy az ország ezt meg is kapná. Hruscsov elvtárs szerint Ochab elvtárs megfontolatlanul, meggondolatlanul válaszolt.

Hruscsov elvtárs közölte, hogy az NDK és Csehszlovákia az SZKP KB-jához fordult azzal a kéréssel, hogy a lengyel szén ügyét oldják meg legfelsőbb szinten. Véleménye szerint jelenleg ez nem lenne célszerű, mert ezzel csak fölöslegesen elmérgesítenénk a helyzetet és vitát, polémiát váltanánk ki a testvéri pártok között erről a kérdésről, melyet a lengyelek a legjobb akaratuk mellett sem tudnak megoldani.

A Szovjetunióban nem teszik közzé Gomulka elvtárs beszédét, mert az kommentárt tenne szükségessé, az pedig további vitákhoz vezetne, s ez nem kívánatos. Lengyelországnak segíteni kell. A Szovjetunió hajlandó a szükséges gabona szállítására; minden intézkedést megtesz, hogy már 1958-ban, de legkésőbb 1959-ben ne függjön a lengyel széntől. A Szovjetunió nyilvánvalóan a hitel kérdésében is hajlandó előzékenységre.

Később, az ülés befejezése előtt, a vitát követően, melyben a meghívottak felszólaltak, Ponomarenko elvtárs³ összefoglalta a varsói dolgozók aznapi nagygyűléséről szóló híreket. A gyűlésen, amelyen több mint 150 000 ember vett részt, beszédet mondott Gomulka elvtárs.

Gomulka elvtárs egyebek között elmondta, hogy a LEMP Központi Bizottságához megérkezett az SZKP Központi Bizottságának levele, mely közli, hogy a lengyel félén áll a szovjet állambiztonsági szakértők kérdésének eldöntése. Kifejezte azt a véleményét, hogy a szovjet szakértők lengyelországi jelenléte Lengyelországnak most érdekében áll. A hallgatóság ezt viharos tetszésnyilvánítással fogadta.

Hangsúlyozta továbbá, hogy azért van szükség a szovjet csapatok lengyelországi jelenlétére, mert létezik a NATO, és mert Nyugat-Németországban amerikai csapatok állomásoznak. A nagygyűlés ezt a kijelentést is viharos tapsal fogadta.

Elítélte mindazokat, akik demagóg megnyilvánulásokkal akarják aláásni a bizalmat a lengyel hadsereg iránt, amely kizárólag a lengyel kormánynak és a LEMP Központi Bizottságának parancsait követi.

Felszólította a jelenlevőket, hogy fejezzék be a tüntetést és térjenek vissza a lengyel nép javáért végzett munkájukhoz.

Hruscsov elvtárs véleménye szerint Gomulka elvtársnak e beszéde reményt kelt abban a tekintetben, hogy Lengyelország irányt vett a fennálló nemkívánatos állapot felszámolására. Megjegyezte, hogy konfliktusra okot találni ez idő szerint nagyon könnyű volna, ám bárminemű konfliktus felszámolása nagyon nehéz volna.

A magyarországi helyzetről

Hruscsov elvtárs közölte, nem érti, hogy mit művel Gerő elvtárs, Hegedüs elvtárs és a többiek. Jelzések érkeztek arról, hogy Magyarországon igen súlyos a helyzet. Ez azonban a magyar elvtársakat, Gerőt és Hegedúst nem gátolta abban, hogy folytassák a tengeri fürdőzést.⁴ Amikor végre hazatértek, „kirándultak” Jugoszláviába.

Amikor Hruscsov elvtárs 1956. X. 23-án telefonon beszélt Gerő elvtárral, hogy a tanácskozássra meghívja, ez utóbbi közölte vele, hogy Budapesten súlyos a helyzet, s ezért inkább nem menne Moszkvába.

Alighogy a beszélgetés befejeződött, Zsukov elvtárs közölte Hruscsov elvtárral, hogy Gerő felkérte a budapesti szovjet nagykövetség katonai attaséját, a szovjet csapatok avatkozzanak be az egyre nagyobb, eddig soha nem tapasztalt méreteket öltő tüntetés felszámolására. Az SZKP KB-jának elnöksége nem adott engedélyt a beavatkozásra, mert erre vonatkozó felkérés nem hangzott el a vezető magyar funkcionáriusok részéről akkor sem, amikor Gerő elvtárs előzőleg Hruscsov elvtárral beszélt.

Röviddel ezután telefonáltak a budapesti szovjet nagykövetségről, hogy a helyzet rendkívül veszélyes, és szükséges a szovjet egységek beavatkozása. Az elnökség megbízta Hruscsov elvtársat, hogy telefonon beszélje ezt meg Gerő elvtárral.

Ez meg is történt. Hruscsov elvtárs közölte Gerő elvtárral, hogy teljesítik a kérésüket, amennyiben a Magyar Népköztársaság kormánya ezt írásba foglalja. Gerő azt válaszolta, hogy nincs módjában összehívni a kormányt. Hruscsov elvtárs ekkor azt ajánlotta, hogy a kérést terjessze elő Hegedüs elvtárs, mint a minisztertanács elnöke. Bár ez mindmáig nem történt meg, a helyzet úgy alakult, hogy Zsukov elvtárs parancsot kapott Budapestnek a Magyarország területén és Ungváron állomásozó szovjet katonai egységekkel való elfoglalására. A csapategységek felvonulása körülményesen és lassan ment a sűrű ködben. Egy páncélkocsit⁵ Budapestre menesztettek, hogy legalább Gerő elvtárs védelemben részesüljön. A kocsit a legcsekélyebb ellenállás nélkül eljutott Budapestre. A többi szovjet katonai egység csak 1956. X. 24-én reggel 4 órakor érkezett meg Budapestre, amikor már lezajlott a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének plenáris ülése.

Hruscsov elvtárs azt ajánlotta Gerő elvtársnak, tegyen meg mindent annak érdekében, hogy az MDP Központi Vezetőségének plénuma ne üljön össze a tüntetés elfojtása előtt. Kitűnt, hogy nem így történt. A várakozásoknak megfelelően a plénum új Politikai Bizottságot választott. A régi PB-tagok közül a következők foglalnak benne helyet:

Apró,

Hegedüs,

Gerő,

Kádár.

Az újak pedig az alábbiak:

Nagy Imre,

Köböl (az MDP KV szervezési osztályának vezetője, aki a közelmúltban igen élesen állást foglalt a PB ellen),

Gáspár,

Szántó (a külföldi Kulturális Kapcsolatok Intézetének elnöke),

Marosán (büntetve volt, de jó elvtárs),

Kiss (a KEB elnöke),

Kállai (az MDP KV kulturális osztályának vezetője).

Póttagok:

Losonczy (újságíró, aki a legaktívabban fellépett a pártvezetés ellen),

Rónai (az Országgyűlés elnöke).

Az új Politikai Bizottságnak három olyan tagja van, akiket a múltban üldöztek és most rehabilitáltak. A régi tagok közül nem választották újjá az alábbiakat:

Hidas, Szalai, Mekis, Kovács, Révai, Ács, Bata (póttag), Piros.

A titkárság tagjai a következők:

Gerő – első titkár,

Kádár, Donáth (a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatója), Köböl, Kállai.

Három olyan elvtárs van köztük, akiket a múltban üldöztek. A titkárság régi tagjai közül nem választották meg az alábbiakat:

Szalai, Egri, Vég, Kovács.

A kormányba választották a minisztertanács elnökeként Nagyot és a minisztertanács első elnökhelyetteseként Hegedüst.

1956. X. 24-én este Budapesten már nem volt demonstráció. A Duna-part környékén néhány csoportnyi bandita gyülekezik; 15–20 fős csoportok, a katonáktól zsákmányolt pisztolyokkal és egyéb fegyverekkel. Ellenállást némely utcákon, tetőkről és balkonokról fejtenek ki. Néhány utcában barikádokat emeltek. A banditák ideiglenesen elfoglaltak két pályaudvart és a két rádióállomás egyikét. A banditák le akarták dönteni Sztálin szobrát, de ez nem sikerült nekik. Ekkor autogén hegesztőket hoztak, feldarabolták és így eltávolították a szobrot.

Igen jól viselkednek a belső karhatalom csapatai; az ő soraikból került ki a legtöbb áldozat: 25 halott és 50 sebesült. Egy szovjet tisztet is megöltek és 12 katonát megsebesült. A zavargások Budapestre korlátozódtak; az összes többi városban és a falvakban nyugalom van. A Csepel-gyár munkásai pusztán kézzel szálltak szembe a felfegyverzett banditákkal.

Magyarországon a kormány rendeletére öttagú akcióbizottság alakult a felkelés elfojtására. Tagjai Bata, Piros, Kovács, Emerich és Vas Zoltán, aki a múltban igen aktívan fellépett az MDP vezetősége ellen, most pedig nagyon nagy határozottsággal szervezi a banditák elleni harcot.⁶ A bizottság olyan személyekből áll, akiket nem választottak be a Politikai Bizottságba.

1956. X. 24-én reggel Nagy Imre rádióbeszédet mondott. Felszólított a rend helyreállítására, parancsot írt alá katonai rögtönítélő bíróság megalakítására, amelynek jogában áll a helyszínen azonnali ítéletet hozni bárki ellen, aki ellenállást tanúsít. A banditák azt terjesztik, hogy Nagy elárulta a felkelést.

Nagy később hasonló értelmű beszédet tartott. Egyebek között elmondta, hogy a Magyar Népköztársaság kormánya hívta be Budapestre a szovjet csapatokat.

Mai harmadik rádióbeszédében azt mondta, hogy a jó ügygel, amelyet a diákok elkezdtek, a banditák visszaéltek, hogy zűrzavart és lövöldözést keltsenek a tömegben. Felszólított a rend helyreállítására és a fegyvereknek 13 óráig való letételére.

Az SZKP KB elnökségének határozata értelmében ma reggel az alábbi összetételű küldöttség indult a Magyar Népköztársaságba:

Mikojan, Szuszlov, Szerov.⁷

Az elnökségi ülés idején az említett elvtársak telefonon tájékoztatták az elnökséget a helyzetről. Közölték, hogy Mikojan és Szuszlov elvtársak jelen voltak a Központi Vezetőség ülésén. A helyzet nem olyan szörnyű, amilyennek a magyar elvtársak és a szovjet nagykövet lefestették. Budapesten többé-kevésbé nyugalom van. Az ellenfél csak itt-ott tetőkről és erkélyekről ad le lövéseket. A belső karhatalom általában erélyesen viszonz minden lövést, ami a harc benyomását kelti. Reggelre feltételezhetően helyreáll a teljes nyugalom. A szovjet nagykövetség körülzárolta és 30 tankkal biztosította épületét.

A magyar vezetésben, mind pártvonalon, mind kormány szinten teljes nézetazonosság uralkodik.

Nagy határozottan és bátran cselekszik, minden tekintetben hangsúlyozza, hogy egy véleményen van Gerővel. Maga Gerő mondta a szovjet elvtársaknak, hogy egyesek tiltakoznak az ő első titkárrá történt megválasztása ellen. Nagy aláhúzta és hangsúlyozta, hogy a KV egyetlen tagja sem tiltakozott Gerő személye ellen, ezt csak elszigetelt egyének teszik.

Budapesten mintegy 450 embert tartóztattak le. Ulbricht elvtársnak arra a kérdésére, ismeretes-e, hogy ki vezeti a felkelést, Hruscsov elvtárs azt válaszolta, hogy hírek szerint a felkelők főhadiszállása az Astoria Szállóban volt; ezt a szovjet egységek megszállták. Úgy látszik, hogy a talajt a puccshoz az írók készítették elő, és a diákok támogatták őket. A lakosság mindent összevéve passzívan, ám a Szovjetunió iránt nem ellenségesen viselkedik.

Hruscsov elvtárs azt javasolja, hogy a sajtónkban ne jelenjenek meg értékelések a magyarországi helyzetről mindaddig, amíg a kiváltó okokkal nem leszünk teljesen tisztában.

A testvérpártok jelen levő képviselői felszólaltak a vitában. Valamennyien egyetértettek az SZKP KB elnökségének eljárásával.

Felszólalásában (45 perc) Ulbricht elvtárs hangsúlyozta, hogy szerint erre a helyzetre azért került sor, mert nem lepleztük le kellő időben ideológiai eszközökkel azokat a helytelen nézeteket, amelyek Lengyelországban és Magyarországon felbukkantak. Úgy gondolja, az egyes pártok feladata lesz, hogy a sajtóban reagáljanak bizonyos helytelen nézetekre.

Hruscsov elvtárs azt ajánlotta, hogy ezeket a problémákat gondoljuk át alaposabban. Tudatosítsuk, hogy nem a Kommunista Internacionálé korában élünk, amikor csak egyetlen párt volt hatalmon. Hogyha manapság akarnánk parancsolgatni, azzal csak fölösleges káoszt váltanánk ki. Propagandamunkát mindegyik pártban folytatni kell, de nem szabad, hogy vita alakuljon ki a testvérpártok között, mert az nemzetek közti vita lenne. Az SZKP KB plénuma decemberben foglalkozik majd ideológiai kérdésekkel, valamivel később pedig az életszínvonal emelésének kérdésével, mindenekelőtt a gyorsított lakás-

építéssel, mert az az életszínvonal emelésének egyik legfontosabb előfeltétele. Hogy milyen nagy szükség van türelemre, arról meggyőzhet bennünket a Zaporozsjében nemrégiben megtörtént eset: 200 ember megtagadta a munkát, mégpedig azért mert a gyár vezetői, sem a pártbeliek, sem a szakszervezetiek, sem az igazgató nem tettek semmit annak érdekében, hogy a munkásoknak ne kelljen szélsőségekre ragadtatniok magukat. Vajon azért tagadták-e meg a munkát, mert nincsenek tisztában bizonyos ideológiai kérdésekkel, vagy mert a szovjet rendszer ellen vannak? Nem, hanem azért, mert az alapvető gazdasági és szociális kérdések megoldatlanok maradtak. Az ideológiai munka egymagában nem segít, ha nem biztosítjuk az életszínvonal javulását. Nem véletlen, hogy zavargásokra Magyarországon és Lengyelországban, nem pedig Csehszlovákiában került sor. Ennek az a magyarázata, hogy Csehszlovákiában összehasonlíthatatlanul magasabb az életszínvonal. A Szovjetunióban a pártnak több mint 10 000 tagját rehabilitálták, és több mint egymillió ember szabadult ki a börtönökből. Ezek az emberek nem haragszanak ránk, mert látják, hogy sok mindent tettünk a hazai életszínvonal emeléséért. Nálunk is hallgatják az emberek a BBC-t és a Szabad Európát. De ha tele van a hasuk, nem hallgatnak a rosszra.

Javítani kell az ideológiai és a propagandamunkát, minőségileg meg kell javítani a párt- és az állami apparátus gazdaságirányítási munkáját.

JEGYZETEK

1. Walter Ulbricht a NSZEP első titkára volt és egyben a miniszterelnök első helyettese; Otto Grotewohl az NDK miniszterelnöke; Willi Stoph a PB tagja, a miniszterelnök helyettese és nemzetvédelmi miniszter. Todor Zsivkov a Bolgár KP első titkára, Anton Jugov miniszterelnök, Georgi Damjanov a PB tagja és a bolgár nemzetgyűlés elnöke.
2. Władysław Gomułka, aki 1943–48-ban a Lengyel Munkáspárt főtitkára volt, nacionalista elhajlás vádjával 1948 után leváltották funkciójából, majd letartóztatták. A LEMP KB szóban forgó 1956. októberi ülésén választották ismét a KB tagjává, és egyben első titkárrá. Józef Cyrankiewicz 1954–1970 lengyel miniszterelnök. Stefan Jedrychowski miniszterelnök-helyettes, a tervbizottság elnöke. Edward Ochab 1956. március–október a LEMP első titkára, októberben átadta helyét Gomułkának és továbbra is a PB tagja maradt. A külügyminiszter ugyanakkor Adam Rapacki lett. Az SZKP tárgyaló küldöttségében Hruscsov mellett részt vett Kaganovics, Mikojan, Molotov és Konyev marsall.
3. Pjotr Ponomarenko a varsói szovjet nagykövet.
4. Gerő 1956. szeptemberében nyaralt a Krímben, ahol találkozott Hruscsovval és Titóval, majd október 15-én delegáció élén Belgrádba utaztak Hegedűssel. Hegedüs nem volt a Krímben, tehát nem is „fürdőzött”.
5. Az eredetiben így. Elképzelhető, hogy J. Svoboda félreértette Hruscsovot, nem valószínű, hogy egy magányos járművet küldtek – talán egy néhány kocsiból álló különítményt.
6. Miután ez a bizottság ebben az összetételében nemigen működött, nehéz megállapítani, kicsoda „Emerich” – talán Mező Imre, aki a létrejött katonai bizottság tagja volt, esetleg Münnich. Ami Vas Zoltánt illeti, Hruscsov rá vonatkozó állításának mindkét oldala téves információkon alapulhat.
7. Mikojan és Szuszlov az SZKP KB elnökségének tagjai (Szuszlov a KB titkára, Mikojan a minisztertanács elnökének első helyettese), Szerov tábornok a KGB elnöke.

A MAGYAR NÉPHADSEREG ÉS AZ 1956-OS FORRADALOM

(Részlet a Hadtörténeti Levéltár 1956-os irataiból)

Közlő: Horváth Miklós

A Hadtörténeti Levéltárban az „1956-os gyűjtemény” – a közelmúltig „Az 1956-os ellenforradalom iratai” – megnevezéssel található az a ma még „Szigorúan Titkos!” minősítésű 15 csomagnyi – közel két folyóméternyi – anyag, amelyben összegyűjtötték és rendezték a forradalom időszakából megmaradt okmányokat, parancsokat, intézkedéseket, hadművelési naplókat, létszámkimutatásokat és térképeket. A gyűjtemény tartalmazza ezenkívül a Honvédelmi Minisztérium szervei, a katonai tanintézetek, az egyetemeken működő katonai tanszékek, a csapatok és Kiegészítő Parancsnokságok forradalom előtti helyzetéről, kiképzéséről, harckészültségéről, a személyi állományt érintő kérdésekről, valamint a forradalom alatti és utáni tevékenységéről szóló bizottsági jelentéseket is.

Ezen belül külön tematikus egységek a rendőri szervekkel, a Rádió épületénél október 23-án és 24-én lezajlott eseményekkel, a Budapesti Műszaki Egyetem és az Építő Műszaki Egyetem hallgatóinak a forradalom előkészítésében játszott szerepével, a harcokban való részvételükkel, továbbá a karhatalmi alakulatok megszervezésével és tevékenységével kapcsolatos iratok.

Az iratanyag 8. csomójában (3–121. oldal) található az a tanulmány, amelyet 1957. március–április hónapokban egy a Hadtörténeti Intézet dolgozóiból kijelölt bizottság állított össze, amelynek tagjai Kiss Károly – az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága titkára – írásos felhatalmazása alapján kikérdezhették a forradalom időszakában fontosabb funkciót betöltő személyeket is.

„Az 1956. októberi–novemberi ellenforradalom és a Magyar Néphadsereg” című tanulmány az alábbi fő részekből áll:

I. A Magyar Néphadsereg helyzete a fegyveres ellenforradalom kitörése előtt és 1956. október 23–30. között.

A Forradalmi Katonai Tanácsok megalakulása, működése és a hadsereg teljes bomlása (október 31.–november 2.).

II. A szovjet csapatok elleni fegyveres ellenállásra tett intézkedések és előkészületek (október 30.–november 2.).

III. Nemzetőrségek, különböző ellenforradalmi csoportok kapcsolata a hadsereggel (október 31.–november 2.).

IV. Az alakulatok és intézetek elhelyezése Budapesten 1956. október 31-én.

A tanulmányban külön rész foglalkozik a hadsereg november 3. és 10. közötti helyzetével, a második szovjet intervenció hadseregre gyakorolt hatásával és a befejező részben elemezték a Honvédelmi Minisztérium operatív tevékenységét, értékelték a hadsereg vezetésének intézkedéseit, s végül jellemezték a Politikai Főcsoportfőnökség, a politikai apparátus és a parancsnoki állomány „ellenforradalom előtti és alatti állapotát”.

A tanulmány törzsanyagát a Magyar Néphadsereg Vezérkari Főnöke 1956. december 27-én kiadott parancsára beküldött bizottsági jelentések képezték, melyekben igyekeztek feltárni azokat a legfontosabb okokat, amelyek meghatározták a csapatok és intézetek tevékenységét.

Akadályozta a valóság őszinte feltárását az a hadseregszerte kialakuló, egyre erősödő kollektív büntudat, melynek okai a szovjet csapatoknak a Magyar Néphadsereg főleg vidéki alakulatai ellen november 4-én végrehajtott durva támadása, csapataink lefegyverzése, egyes esetekben szétkergetése, a forradalom alatt alakult „Forradalmi Katonai Tanácsok” működésének Münnich Ferenc általi azonnali felfüggesztése, majd betiltása voltak. A hivatásos állomány többségét megalázta a „Tiszti nyilatkozat”, melyben az aláírók „elítélték az ellenforradalmi erők minden formáját, a brutális fehérterrort, a kapitalista körök aknamunkáját” és vállalták az „ilyen törekvések elleni harcot”, „egyértetettek” azzal, hogy „a népünket és hazánkat fenyegető ellenforradalmi veszély miatt szükséges volt kérni a baráti szovjet hadsereg segítségét az ellenforradalmi erők felszámolásához”. A letartóztatott, leszerelt és a karhatalomban szolgálatot teljesítő tisztek 1957 elején a jelentések összeállításának időszakában már tudták, hogy mit jelent a valóságban „az ártatlan, megtevesztett embereknek nem lehet bántódása” kádári ígéret.

Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága számára készülő tanulmányt összeállító bizottság sem tudta kivonni magát a fenti követelmények és hatások alól. A bizottság munkáját az is befolyásolta, hogy a hadsereget a társadalmi környezettől, feltételrendszertől elszigetelt intézményként vizsgálhatta csak, és nem foglalkozhatott az állami és pártvezetés, különösen az MDP Katonai Bizottságának a hadsereget érintő döntéseivel.

A beterjesztés előtt a tanulmányt lektoráló magas beosztású tisztek egy része kifogásolta, hogy az „...a teljes valóságot nem tükrözi vissza, mert a hadsereg vezetése nem volt független a párt és a kormány akkori vezetésétől”, és hiányolták a szélesebb összefüggéseket. Súlyos politikai hibának tartották, hogy a „Politikai Bizottság október 23-án döntött a szovjet csapatok behívásáról”, kérték, tisztázzák a párt Katonai Bizottságának hatáskörét, elsősorban azt, hogy volt-e joga tűzparancsot kiadni. Leírták, hogy a hadseregben a nevelés helyett durva, jogtalan fenyegetéseket adtak, amely kihatott a teljes személyi állományra. Egy ezredben havonta 140-160 főt fenyegettek meg, és ebből 30-40 fogdafenyítés volt. Véleményük szerint „egy-egy katonai egység úgy nézett ki, mint egy büntetőintézet”.

A véleményezők között voltak olyanok is, akik már a hadsereg általános jellemzőire vonatkozó megállapításokat is túl erősnek, az anyagot hibacentrikusnak és az elvi következtetéseket – bár a tanulmány írói szinte szóról szóra átvették a decemberi párthatározat fő megállapításait – elégtelennek, kevésbé meggyőzőnek találták, ezért javasolták annak elvetését és a pártközpont részére új anyag készítését.

Ők kerültek többségbe, a katonai felső vezetés – és közvetve a pártvezetés – ismét gyengének bizonyult, s a forradalom után sem volt képes szembenézni a hadsereg valós problémáival.

A hadsereg vezetése két-három hét haladékot kért és az 1957. május 15-én elkészült 15 oldalas előterjesztési javaslatban – amelyet már nem a Hadtörténeti Intézet készített – a hadsereg forradalom alatti tevékenységének okait a „Nagy Imre, a Petőfi Kör, az Irodalmi Újság, a Hétféi Hírlap által terjesztett opportunist, revizionista, nemzeti kommunista nézetek bomlasztó hatásában... az imperialista hadseregek szolgálatában álló, nyugati államokban tartózkodó magyar fasiszta csapatok és a mindig ugrásra kész ellenforradalmi csoportok elleni harc lebecsülésében”, a hadseregben maradt „politikailag és szakmailag alkalmatlan tisztek tevékenységében”, a „horthy idők legvadabb önkényeskedéseit utánzó módszerek” alkalmazásában keresték.

Ebben a második változatban a valóságos problémákra már csak halvány jelzések utaltak.

Ezért több szempontból is fontos, hogy az 1956-os forradalom története iránt érdeklődő közvélemény megismerje a Hadtörténeti Intézet eredeti tanulmányának első, a „Magyar Néphadsereg helyzete a fegyveres ellenforradalom előtt” című részét.

Az egyik cél, hogy dokumentáljuk: a párt- és katonai vezetés egy ilyen tanulmány keretében sem volt képes szembenézni a valós helyzettel. A másik, hogy az ideologikus megközelítés „mögé nézve” megismerkedjünk a hadsereg személyi állományát érintő legfontosabb problémákkal. Ezek jelentős részben megmagyarázzák, miért nem sikerült a hadsereget teljes egészében felhasználni a forradalom elfojtására és választ kapunk arra a kérdésre is, hogy az október 23-i tüntetés méretétől és a nép elszántságától megrettent állami és pártvezetés miért csak egy idegen hatalom, a Szovjetunió fegyveres erejére támaszkodhatott a felkelt néppel szemben.

Nyilvánvaló, hogy az egész országot érintő és megmozgató társadalmi válság a „kommunista párt hadseregét” sem hagyta érintetlenül, és nem utolsósorban megtaláljuk a cáfolatát azoknak a nézeteknek, melyek a Néphadsereg erőinek a néppel szembeni alkalmazását a kádári vezetés felfogásához hasonlóan vezetési és parancskiadási „hibákra” vezette vissza.

Ezek után mégis joggal tehető fel a kérdés, hogy ilyen körülmények között született iratokból mennyiben ítélt meg realisan a Magyar Néphadsereg 1956-os szerepe és tevékenysége.

A beküldött jelentéseket egybevetve a forradalom napjaiból megmaradt iratokkal, a forradalom alatti tevékenységükért elítélt katonák perirataival, a résztvevők visszaemlékezéseivel és más levéltári és könyvészeti forrásokkal viszonylag autentikus kép alakítható ki a hadsereg működésének külső feltételrendszeréről, feladatairól és azok végrehajtásáról. Az olvasó és a kutató feladata, hogy lehántsa az előre gyártott, a felülről diktált elmélgedések, a valóságot elhomályosító, elfedő öngigazolás, a minden áron bűnbakot produkálni akarás burkát.

A sorok között olvasva láthatjuk, hogy az „ötvenes évek” sztálinista hatalmának kiszolgáltatott, szellemileg, erkölcsileg és sokszor fizikai értelemben is megnyomorított hadsereget ezernyi szál fűzte a sorsa alakítását 1956 októberében újra kezébe venni akaró néptömegekhez. A politikai és katonai vezetés bénultságában, a hadsereg működésének öntörvényeiben keresendők azok az okok, melyek következtében ez az életviszonyaiban is a néphez tartozó erő október 28-ig, a felkelés győzelméig nem vált a forradalom fegyveres erejévé és november 4-e után nem válhatott a forradalom vívmányainak hatékony védelmezőjévé.

A MAGYAR NÉPHADSEREG HELYZETE A FEGYVERES ELLENFORRADALOM KITÖRÉSE ELŐTT

Ahhoz, hogy a néphadsereg szerepét az 1956. októberi–novemberi eseményekben megérthessük, vissza kell pillantanunk az általános politikai helyzeten túlmenően a hadsereg fejlődésének és belső életének sajátosságaira, a hadseregen belül az elmúlt évek során végbement folyamatokra is. Előre kell bocsátani, hogy amilyen nagy hiba lenne az elmúlt tizenkét esztendőt – a hatalmas eredményeket elhomályosítva – csak a negatív jelenségek szempontjából vizsgálni, ugyanolyan mértékben téves lenne hadseregünket is csak az elkövetett hibák tükrében nézni. Ez a történelmi tények elferdítésén túlmenően súlyos

igazságtalanság lenne azokkal a munkásokkal és parasztokkal szemben, akik a párt és a kormány hívó szavára az elmúlt években vállalták a tisztí hivatással járó nehézségeket, igazságtalanság a párttal szemben, amely mindig nagy gondot fordított a hadseregre és komoly erőfeszítéseket tett annak erősítése érdekében, valamint dolgozó népünkkel szemben, amely komoly anyagi áldozatok árán építette fel saját hadseregét. Éppen ellenkezőleg, az elmúlt időszak komoly eredményeként kell tekintenünk a pártunk vezetésével, dolgozó népünk erőfeszítése árán és a hadseregben tevékenykedő munkások, parasztok és értelmiségiek áldozatos munkájával létrehozott korszerű hadsereg megteremtését, amely áldozatkészségének, rátermettségének az elmúlt években számos példajelét adta.

E megállapítások mellett azonban őszintén meg kell mondani azt is, hogy azok a káros jelenségek, önkényeskedések, amelyek még Farkas Mihály miniszterségének idején kezdődtek, hosszú éveken át kísértettek és károsan éreztették hatásukat a hadseregben. A felesleges átszervezések, az ebből következő áthelyezések, a táborozásokkal kapcsolatos problémák, a tiszthelyettesi szolgálati idő felemelése, az elsőéves katonák szabadságjogosultságának megvonása és a súlyos törvénytelenések hosszú időre gyengítették hadseregünk erkölcsi-politikai állapotát. Köztudomású, hogy nem is olyan régen egyes parancsnokoknak joguk volt tiszteket is minden ügyészi vizsgálat nélkül bíróság elé állítani, a honvédelmi miniszternek joga volt a tisztek bírósági ítélet nélküli lefokozására: az önkényeskedés, az emberi méltóság megsértése szinte mindennapos jelenséggé vált és szélesben elterjedt a hadseregben az antihumánus szellem. Ez arra vezetett, hogy a vezetésben túlzott mértékben előtérbe kerültek az adminisztratív módszerek. Az önkényeskedés és a személyi kultusz légkörében elterjedt a hibákkal szembeni közöny, a gerinctelen, sokszor gyáva magatartás. A bátor, harcos véleménynyilvánítás helyett az alkalmazkodás, a véleménykülönbség lett uralkodóvá. Mindezek következtében törvényszerűen csökkent a pártszervezetek szerepe s váltak azok élcsapatból kiképzési segédszervezetté. A pártvezetésben is elterjedtek a katonai módszerek s ez nagymértékben gátolta a párt vezető szerepének érvényesülését. Ily körülmények között, midőn lecsökkent a hadseregben a párt tekintélye, a párt és az állam vezetésében elkövetett politikai hibák, továbbá az elmúlt idők hibáinak és bűneinek felszámolásában elkövetett következetlenségek, tévovázások, melyek lehetőséget adtak az ellenséges elemeknek arra, hogy hibáinkat kihasználva növeljék befolyásukat, rendkívül káros hatással voltak a hadsereg erkölcsi-politikai állapotára, különösen a kevesebb politikai és élettapasztalattal rendelkező fiatal tisztí, tiszthelyettesi és harcos állományra. Egyre több jel mutatta, hogy – természetesen – a hadsereg tagjaira is kihat az ország általános belső helyzete. Nőtt az elégedetlenség az életszínvonal alakulása miatt, hisz a katonák látták otthon az üres kamrákat, ismerték a tsz-ek gondjait, hallották a munkások elkeseredettségét a túlzott normák, a rossz anyagellátás, az alacsony kereset miatt s ez elkeseredettséget szült a hadsereg sorain belül is.

Különösen megmutatkozott ez a XX. kongresszus utáni bíráló légkörben, amikor a hadseregben belül az egyes helytelen nézetekhez való ragaszkodás és a felvetett problémákkal szemben tanúsított türelmetlenség fékezte az egészséges

folyamat kibontakozását. Megmutatkozott ez a nyári aktívák során, amikor már élesen merültek fel olyan kérdések, mint az ötéves tervvel kapcsolatos hibák nyilvánosságra hozatala, a hadsereg felelőssége a jugoszláv eseményekkel kapcsolatban, a túlzott gazdasági beruházások kérdése és olyan megoldatlan katonai problémák, mint az állandó áthelyezések, a folytonos leszerelések, a lakáskérdések megoldatlansága stb. Ugyanekkor felmerültek már olyan problémák is, amelyek a belső elégedetlenség kialakulására mutattak, mint a korszerű fegyverzet hiányának provokatív felvetése, vagy a szovjet mintájú ruházat megváltoztatásának kérdése. Ezekre a problémákra az aktívák nem tudtak megfelelő választ adni, részben őszinteség hiánya miatt, részben azért, mert a párt politikája ebben az időszakban erősen ingadozott. Jellemző erre, hogy egész röviddel a júliusi KV-ülés előtt a honvédelmi miniszter a Zrínyi Akadémián olyan kijelentést tett, hogy Rákosi távozása a párt éléről nemzeti katasztrófa lenne. Minden jel arra mutatott, hogy az országban érlelődőben van valami, s ha a hadsereg egy tekintélyes részét, különösen a vidéki alakulatokat ekkor még nem is ingatták meg az országos méretű politikai fejlemények, egyre fokozottabban ütközött ki a hadsereg belső vezetési és szervezési hibái miatt előállott elégedetlenség.

A hadsereg fejlesztése során egy olyan túlzott központi vezetés jött létre, ami a parancsnokok önállóságának úgyszólván teljes elvesztéséhez vezetett. A szabályzatokban rögzített jogok mindinkább már csak papíron maradtak meg, éppúgy, mint ahogy eluralkodott a papíron való érintkezés s ennek következtében törvényszerűen a lakkozott jelentések áradata. Az igazság megmondása veszélyes dologgá vált, az öntelt, de tehetségtelen felső vezetők pozícióikat féltve irtóztak a valóságtól. A felső vezetés elszakadt a csapatoktól, azok életét, bajait, harcértékét nem ismerte, nem is ismerhette, s így az alulról jövő helyes kezdeményezéseknek is megszűnt minden érvényesülési lehetősége. A nagyfokú bürokrácia szükségszerűen eltompította a felelősségérzetet, betegessé vált a felsőbb szervek bizalmatlansága az alsóbbakkal szemben (s ennek következtében természetesen megfordítva is), s általánossá vált az alárendeltek mélységes lebecsülése. A bürokrácia e melegágyából természetesen következtek olyan intézkedések, hogy még a századgyakorlatok formáját, idejét és végrehajtási módját is a minisztérium szabta meg. Törvénné vált, hogy a tisztek beosztásra és rendfokozatra való tekintet nélkül mindenre felsőbb utasítást várjanak, önállóan nem intézkedhettek, minden öntevékenység és önállóság csírájában lett paralizálva.

Az évről évre történő átszervezések, a létszámcsoökkentések nem oldották meg azokat a kérdéseket, amelyekkel ezeket indokolták: a minőségi javulást, a tisztek beosztásának, anyagi helyzetének megszilárdulását. Sok tiszt minden évben más-más beosztásba és más állomáshelyre került (sokan fejlődésük ellenére évről évre alacsonyabb beosztásba), s ez sem politikai, sem fegyelmi szempontból nem vezethetett jóra. A tiszteknek kb. húsz százaléka élt külön családjától. Budapesten mintegy kétezer tisztnek nem volt megfelelő lakása és a 020-as¹ parancs szerint 1956-ban sok tiszt illetménye csökkent. A tisztek egy jelentős része bevonulását megelőzően a polgári életben többet keresett, mint tisztte avatása után, s ugyanakkor éjjel-nappal dolgoznia kellett a hadseregben, hogy

feladatát megfelelően elláthassa. Ez a magyarázata annak, hogy különösen az alsóbb rendfokozatú tisztek jelentős része a tiszti pályát nem tekintette hivatásának és igen sokan kérték leszerelésüket. Lazította a fegyelmet a sok felelőtlen ígéretés, a hosszú és sokszor formálisan (a laktanyától pár száz méterre) végrehajtott táborozás, ami miatt a tisztek és tiszthelyettesek hosszú ideig kényszerültek külön élni családjaiktól és olyan tényezők, mint a beosztottak képességeinek lebecsülése, a velük való foglalkozás hiánya és a róluk való gondoskodás helyett sok esetben a bürokratikus megoldások előtérbe kerülése.

A hivatásos tiszthelyettesi kar megszüntetése után a tisztek tanulási és művelődési lehetősége – szabadidő hiányában – szinte a semmire csökkent. Aláásta a tisztikar hangulatát, hogy a nagyméretű fluktuáció még a politikailag és szakmailag legképzettebbekben is állandó létbizonytalanságot szült, életlehetőségük, pályafutásuk sokszor minden törvényes forma mellőzésével önkényeskedésnek volt kiszolgáltatva (az amúgy is rendkívül kevés jogot nyújtó tiszti törvény gyakorlatilag szinte semmi védelmet nem biztosított). A nagyfokú elkeseredést fokozta az elhárító szervek gyakran önkényes eljárása, mely sok esetben a parancsnokok tekintélyének lejáratásához is vezetett és az az egész szellem, mely mindezt lehetővé tette és kísérte. (Ha ezt nem ismerjük fel, nem láthatjuk meg a magját annak az elkeseredett ÁVH-ellenes magatartásnak, mely a hadseregben belül az októberi napok végén általánosan megnyilvánult.)

A tiszti hivatás lebecsülése, az ezzel járó – sokszor feleslegesen felfokozott – nehézségek sok tisztet megingattak. Ez és a szolgálat ennek következtében történt elhanyagolása kihatással volt az alárendeltekre is. „A 97. lgv. tü. osztálynál rendkívül rossz a tisztek hangulata – mondja egy jelentés. – Rossz a tisztek és harcosok közti viszony, még mindig túrhetetlen durvaságok fordulnak elő és elfogadhatatlanul rossz a harcosokról való gondoskodás. Rossz az étkezés, a ruházat piszkos és rongyos, csupán egy pár kapcát kapnak, illetményüket későn fizetik ki, a harcosoknak nem adnak eltávozást stb. Mindezek következtében a harcosok és a tiszthelyettesek körében elfásultság, a kiképzési feladatok végrehajtásában, a szolgálat ellátásában súlyos hiányosságok és politikai közömböség tapasztalható. Ilyen körülmények között nem csoda, hogy fegyvelmezetlenségek fordulnak elő, hiszen a hiányosságok megszüntetése helyett a személyi állomány hatvan százalékát fenytették meg.”

Senki nem tagadhatja, hogy ilyen és hasonló hiányosságokra nem hívták fel számos esetben a legfelsőbb vezetés figyelmét. A tehetségtelen katonai vezetésnek azonban nem állott érdekében saját súlyos mulasztásainak feltárása. Pártellenőrzés pedig ténylegesen nem volt, illetve teljesen formálissá vált. 1948-ban megszűnt az a felszabadulás óta folytatott gyakorlat, hogy a hadsereg kommunistái közvetlenül a Párthoz fordulhattak és onnan segítséget is kaptak problémáik elintézéséhez, megszűnt a hadseregben dolgozó kommunistákkal fennállott élő kapcsolat. Pedig ez volt az alapja – az akkor még ellenséges kézben levő vezetés ellenére – a hadsereg bolsevizálásának és annak, hogy a Párt az osztályharcban komolyan támaszkodhatott a hadseregbe (választások, iskolák államosítása stb.). A Párt katonai osztályának Pol. Fcsfség-gé való átalakítása² – minden más pozitívuma mellett – lényegében a hadsereg pártirányításának államosítása volt. A névleges pártellenőrzés másodrendű, befolyással nem rendelkező em-

berek kezébe került, akik minden jóindulat mellett is cselekvésképteleneknek bizonyultak, a tényleges pártellenőrzést a párt- és hadseregvezetés perszónáluniója megszüntette. A hadsereg – annak kézbevételeitől kezdve – tabuvá vált, melyhez csak egy legszűkebb – hozzá nem értő és az élettől elszakadt – körnek volt joga hozzányúlni. A párt legfelsőbb vezetését súlyos felelősség terheli, mert a legkomolyabb jelentéseket és figyelmeztetéseket is legfeljebb olyanokkal vizsgáltatta felül, akik magukért a hibákért nagymértékben felelősek voltak, vagy egyszerűen – „magasabb szempontok alapján” – figyelembe se vette az ilyen jelzéseket.

A hadsereg 1950-ben kezdődött felfejlesztése jelentős negatívumokat is hordott magában, ami természetes is, ha figyelembe vesszük, hogy 1950 és 51 között a tiszti létszám csaknem megháromszorozódott, 1950 és 53 között majdnem hatszorosára emelkedett. Ez a tisztikar rendkívüli mértékű felhígulásával járt, hisz a tiszteket is úgyszólván toborozták. Ezt a hátrányt azonban viszonylag könnyen lehetett volna leküzdeni. A hadsereg tragédiája tulajdonképpen akkor kezdődött, amikor a hiú és karrierista Farkas Mihály keresztülerőszakolta, hogy az általa is legképzetlenebbnek tartott, képességek és jellem dolgában egyaránt gyenge Bata kerüljön a honvédelmi miniszteri székbe.³ Ez volt a felső vezetés hanyatlásának kiindulópontja. A hadsereg kommunista vezetőiben az elégedetlenség olyan méreteket öltött, ami a miniszter és akkori első helyettese között a hadseregben megengedhetetlen formákhoz vezetett. Megkezdődött a tehetséges kommunista káderek üldözése, leváltása és a magasabb parancsnoki kar karrierista és züllött elemekkel való feltöltése. A döntő beosztásokat minden tekintély nélküli, gyenge képességű vezetőkkel töltötték be. Ezek nagymértékben támaszkodtak a régi hadsereg rutinos tisztjeire (mert ezektől nem kellett félteniük pozíciójukat), s igyekeztek kitűrni mindenkit, akiben maguknál több tehetséget sejtettek. A bajokat tetézte a következetlen és lelkiismeretlen káderpolitika, amely a hadsereg tisztikarának csaknem minden rétegében komoly elégedetlenséget szított. Sértve érezték magukat azok, akiket a párt 1945–46-ban küldött a hadseregbe, mert őket a 48–49-es káderekkel szemben csak másodrendűeknek tekintették (lásd tiszti törvény) sértve a régi munkásmozgalmi harcosok és a volt partizánok, akiknek jelentős részét az utóbbi évek folyamán különböző indokokkal elbocsátották a hadseregből, sértve az értelmiségiek – mérnökök, orvosok –, akik a polgári viszonyoknál kedvezőtlenebb anyagi körülmények közé kerültek és megbecsülést csak ritka esetben élveztek, és sértve a volt horthysta tisztek, akiknél a következetlen káderpolitika rendkívüli bizonytalanságot idézett elő. Ez utóbbiak jó része a vezérkarnál, a hadtest törzseknel és a fegyvernemek parancsnokságain, valamint az akadémiákon összpontosult, s ez a későbbiek folyamán súlyos hibának bizonyult. Nagyrésztük sértődött volt azért is, mert magasabb rendfokozata ellenére fiatalabb és alacsonyabb rendfokozattal bíró parancsnokoknak voltak alárendelve. Ily módon az 1948-ban az V. országos katonai pártkonferencián lezárt régi tiszt–új tiszt probléma 1950–51-re régi tiszt–új tiszt és 48 előtti – 48 utáni tiszt problémává bővült. Rontotta a hangulatot a hadseregből leszerelt tisztekkel való törődés teljes hiánya és sok más, a lélektelen bánásmódból fakadó probléma, különösen az idősebb, tapasztaltabb elvtársaknak a hamis „fiatalság előre” jelszóval való

háttérbe szorítása. Jellemző erre, hogy az elvileg nagy tapasztaltságot követelő pártmunkásoknak több mint 80 százaléka 30 évnél fiatalabbakból tevődött össze.

Részben ez is oka volt annak, hogy a hadsereg pártéletében is komoly hiányosságok mutatkoztak. Fokozott mértékben nyilvánult meg a pártmunkában a parancsolgatás, egyes vezető funkcionáriusok akaratának feltétlen érvényesítése, a csalhatatlanság hite. Nem egy elvtárrsal előfordult, hogy pártértekezleten, pártaktíván bírálatának elmondása közben egyszerűen leütötték vagy ledorongolták. Általános gyakorlattá vált a pártrendezvényeken, hogy a legmagasabb rendfokozatú jelenlevő véleménye dominált. Ez a helytelen és pártszerűtlen gyakorlat oda vezetett, hogy a párttagság nagyobb része passzívvá vált, az önálló véleményalkotás elhalt, a proletártudat elaludt és a kommunisták egy részéből bölintőjánosok nevelődtek.

Az előmenetelnél döntő mértékben esett latba, hogy ki mennyire osztotta előjárói, parancsnokai véleményét, és így sokszor nem a legmegfelelőbbek, a legrátermettebbek kerültek a fontos beosztásokba. A képzettség és a rátermettség hiánya az októberi események során nem egy vezetőnél a legdöntőbb pillanatokban ütközött ki.

Elterjedt az az önelégült vélemény, hogy a hallgatás, a tudomásulvétel beleegyezésnek tekinthető. A felső politikai vezetés évek óta olyan pártéletet diktált, amelyben nem nyílt lehetőség alkotó vitákra. A pártszervezetek sok helyen a parancsnokok és politikai helyetteseik eszközévé váltak és szavazógépül szolgáltak a felsőbb – sokszor népszerűtlen és erőltetett – utasítások és az előjárók által sugalmazott feladatok elfogadtatására. Ilyen körülmények között a korábban aktív tisztek nagy része politikailag passzívvá vált, s mintegy külső szemlélőként várta a politikai helyzetnek és ezen belül önsorsának javulását.

Az agitáció elszakadt az élettől, az események uszályába került és defenzívába szorult. Ennek nagymértékben voltak okai az elkövetett politikai hibák, nem kis mértékben azonban az, hogy a hadseregben a tájékoztatás nehézkes és hézagos volt. A parancsnokok és politikai munkások gyakran csak a személyi állománnyal egy időben, az újságok hasábjairól értesültek fontos kérdésekről, s így nem is készülhettek fel időben azok esetleges megválaszolására. Az agitációból hiányzott a közvetlen hang és az őszinteség. Kinyilatkoztatásszerűvé vált, nem érvelt, hanem „közölt”, nem meggyőzött, hanem „tudatosított”. Általánossá vált, hogy a kinyilatkoztatott szempontokkal ellentétes hozzászólásokat, vagy akár kérdéseket megválaszolás helyett mint „téves”, „ellenséges” nézeteket marasztalták el. Így egyre kevesebb vélemény és probléma hangzott el nyíltan s nem is sikerülhetett elérni az agitáció tulajdonképpeni feladatát, az emberek megnyerését, lelkesítését és mozgósítását. Mondvacsinált ürügyekkel lettek elkendőzve a szocializmus építése terén jelentkező nehézségek és takargatva az elkövetett hibák. Ez annál súlyosabban esik utólag a latba, mert ha időben került volna feltárássra az ország politikai helyzete, ha a meglevő restaurációs erőket a tények alapján a valóságnak megfelelően mutattuk volna be, ez még sok mindent kedvező irányban befolyásolhatott volna. Semmi mással, mint a hibák elkendőzésével nem lehet magyarázni azt a súlyos mulasztást, hogy a pártmunka gyakorlata nem fordított kellő figyelmet a sovinszta és nacionalista irányza-

tok elleni harcra és nem számolt azzal, hogy a reakciós Horthy-rendszer által 25 éven keresztül terjesztett fasiszta ideológia milyen virulens.

Az élet bebizonyította, hogy elméleti síkon folyó támadást nem lehet csak adminisztratív eszközökkel, szükséztű páthatározatokkal megsemmisíteni, hanem bátran, erélyesen kell szembeszállni a támadással és a szükséges adminisztratív intézkedések mellett elvileg kell megsemmisíteni az antimarxista ellenséges nézeteket. A jobboldali nézetek ellen azonban semmiféle eszmei harc nem folyt, a pártpolitikai munkára a meggyőzés, a politikai tömegmunka, a pártiszterű munkastílus háttérbe szorulása és adminisztratív eszközökkel való felcserélése volt jellemző. A politikai apparátus pártjellege háttérbe szorult, s túlzottan előtérbe került annak állami funkcióból eredő katonai jellege, kincstári mivolta. Formálissá vált az ifjúság körében végzett nevelőmunka is, s a DISZ-szervezetek nagymértékben a kiképzés megjavítását szolgáló, határozó testületté váltak.

Erősen visszaütött az a dogmatizmus is, amely a politikai munkában, a propagandában az évek során eluralkodott. Ahelyett, hogy a hadsereg fiatal tisztjeit az alapvető kérdések széles körű feltárásán keresztül neveltük volna kommunistává, velük a dogmák széles körű gyűjteményét magoltattuk, nem tanítottuk meg őket önálló gondolkodásra, nem fegyvereztük fel őket eléggé a munkásmozgalom rendkívül széles és rugalmas tapasztalataival. Komoly mértékben ezzel magyarázható az, hogy kellően meg nem alapozott felfogásuk könnyen adott helyt a nagy számban felbukkanó ellenséges nézeteknek és csapott át az egyik szélsőségből a másikba, a baloldali szektásságból a revizionizmusba. Ez az oka annak a bizonytalanságnak, amely a bonyolult ellenforradalmi viszonyok között tájékozódásképtelenné tette nemcsak a politikailag ingadozókat, de azokat a jóakaratókat is, akik nem tanulták meg, hogy önállóan, felettes szervek véleményének ismerete nélkül is tudjanak bonyolult kérdésekben állást foglalni.

Mindezen hiányosságok ellenére azonban rá kell mutatni arra is, hogy a hadsereg ezen időszak alatt minden szempontból nagy fejlődésen ment keresztül. Nagy számban nevelődtek ki tehetséges, a néphez hű parancsnokok, nőtt a tisztok katonai képzettsége, politikai tudása, kulturális és szellemi színvonala. A hadsereg nagymértékben betöltötte az ifjúság nagy nevelőiskolájának szerepét, a soraiból leszerelt tartalékosok sok helyütt lettek jó tanács- és tsz-vezetők, DISZ- és pártfunkcionáriusok, a vidék kulturális életének szervezői.

A KV júliusi határozata⁴ komoly lépést jelentett előre a párt és a dolgozó nép egységének megszilárdításához, a hadsereg erkölcsi-politikai állapotának megszilárdításához. Egyes következetlenségek és újabb politikai hibák azonban lehetőséget adtak a szocializmussal szemben álló és azzal leszámolni akaró ellenséges erőknek arra, hogy a hibák felnagyításával és azok kihasználásával befolyásukat növeljék. Jóllehet mi a múltban nagyon sokszor hangsúlyoztuk, hogy a hadsereg nincs kínai fallal elválasztva az ország lakosságától, hogy az országban terjedő hangulat, az osztályok mozgása, tevékenysége a hadseregbe is kihat és annak soraiban is érezteti hatását, nem ismertük fel idejében azt a veszélyt, hogy a párt vasfegyelmének mindennemű gyengítése az osztályellenséget erősíti a proletáriátus elleni harcában. Éppen mert ezt a harcot

elmulasztottuk, válhatott és szélesedhetett a személyi kultusz és annak káros következményeinek bírálata a marxizmus–leninizmus bírálataivá. Nem ismerjük fel idejében, hogy azok a hibák, amelyeket a revizionisták a proletárdiktatúra lényegében keresnek, éppen abban keresendők, hogy a proletárdiktatúrát sok esetben nem helyesen alkalmazták, hogy nálunk lényegében nem volt proletárdiktatúra.

Ez tette lehetővé azokat a revizionista nézeteket is, melyek a munkásosztály vezető szerepének megítélésével kapcsolatban felmerültek. Az hiba volt, hogy a hadseregben gyakran kiváló szakembereket, képzett értelmiségieket indokolatlanul háttérbe szorítottak, hogy nem használták fel tapasztalataikat, sőt egyes esetekben helytelen, meg nem engedhető módszereket alkalmaztak. De az, hogy a hadsereg vezetőinek többsége a munkásosztály soraiból került ki, semmi esetre sem hiba volt, hanem éppen eredményeink egyik alapfeltétele.

Károsan hatott ki a hadsereg hangulatára a pacifista nézetek elterjedése, ami ellen semmit nem tettünk, s így megerősödtek olyan tendenciák, amelyek a hadsereget a megnyugvás, a pacifizmus irányába terelték. Nem ismertük fel idejében kellően a nemzeti kommunizmus eszméinek ártalmasságát és antileninista voltát, azt, hogy ezek az eszmék kizárólag a szocialista tábor szétszakítására, a szocialista országok népeinek egymással való szembeállítására alkalmasak.

Tényként kell azonban leszögezni, hogy mindezek az ártalmas nézetek nem hatolhattak volna be a hadsereg soraiba, ha nem hatoltak volna be előbb a Nagy–Losonczy csoporton keresztül a pártba, ha ez a csoport nem bomlasztotta volna belülről is a párt sorainak egységét és ha nem terjeszthette volna a párton belülről is revizionista nézeteit és a nacionalista hangulatot. Mindez azt bizonyítja, hogy a hadsereg politikai egysége a párt egységének függvénye, ha a pártnak nincs egység, előbb–utóbb a hadseregen belül is bekövetkezik a bomlás.

A nézetekben fennállott zűrzavar, a revizionizmus elterjedése vezetett oda, hogy a hadseregbe is behatolhatott olyan ellenséges, antimarxista nézet, mintha a szocialista országokban a burzsoázia hatalmának megdöntése után rögtön megszűnne az osztályharc, mintha a hatalomból eltávolított kizsákmányoló osztályok és lakájaik nem használnák fel a proletárdiktatúra és a pártvezetés legkisebb gyengülését, hogy a külföldi imperialistákkal szövetségben aktív harcot kezdjenek a népi demokratikus rendszer ellen. Így a forradalmi éberség ténylegesen csökkent akkor, amikor annak fokozására rendkívül nagy szükség lett volna.

Politikai nevelőmunkánknak egyik döntő hiányossága volt, hogy abban kevés szó esett a belső ellenségről, a vele szembeni gyűlöletről és az ellene követendő magatartásról. Jó néhány éven keresztül minden tiszt és tiszthelyettes, de minden harcos is évente megtanulta – és nagyrésztük nyilván jól el is felelte – a hadsereg kétféle funkcióját, a belső ellenség elleni harcról azonban ezenkívül legfeljebb az eskü letételekor esett szó. Ez a funkció 1948 után egy újonnan felállított, külön szerv feladatává vált, ami önmagában kisebb baj lett volna, ha a két szerv vezetése és személyi állománya között megfelelő lett volna az összhang. Ezt azonban – különböző okok miatt – nem sikerült elérni, sőt a hadsereg és a belügyi szervek alárendeltségébe tartozó fegyveres erők között

mind feszültebbé vált a helyzet. Az önhitt politikai vezetés, mely az erről szóló jelentéseket is hónapokon át mint rémképeket félretetette, sőt később a belső hangulatjelentések elkészítését is megtiltotta, egy belső ellenforradalmi megmozdulást el sem tudott képzelni. Ennek következtében a hadsereg belső karhatalmi feladatokra, ellenforradalmi csoportok elleni harcokra egyáltalán ki sem lett képezve. Ily módon az egyik funkció teljesen el lett hanyagolva, a másik, a külső ellenség elleni harci szellem – politikai hibák következtében – alá lett ásva. A Magyar Néphadsereget 1945-ben a fasizmus elleni küzdelemre szerveztük, s a második világháború befejezése után rögtön újabb harci cél állott előtte, az angol–amerikai imperialisták s az általuk nyugaton tömörített magyar fasiszta csapatok (Szügyi, Kisbarnaki Farkas Ferenc csapatai, csendőrök stb.) esetleges támadásának elhárítása. 1949-től a hadsereget – a nyugati veszély obligát hangoztatása mellett – Jugoszlávia elleni ténykedésre készítették elő. Mikor ez a koncepció megbukott, komoly válságot idézett elő a hadsereg hangulatában, amelyet a régi harcosokra emelni, különösen az Ausztria semlegesítése után bekövetkezett hamis illúzió következtében, nem sikerült. A hadsereg létszámát – a nemzetközi helyzet enyhülésére hivatkozva – csökkenteni és harci szellemét egyidejűleg fokozni – fából vaskarikának bizonyult. Ily módon 1956 októberében, egy ténylegesen válságos helyzetben a hadsereg harc készsége jelentős mértékben eltompult volt.

Fokozta a megnyugvást, hogy az október 6-a után megszigorított hadműveleti szolgálatot rövidesen eltörölték, s hogy a lengyel események hatására október 20-án végrehajtott biztonsági rendszabályokat (összekötők kiutazása a hadosztályokhoz, őrségek megerősítése, karhatalmi riadótervek felülvizsgálása, teljes készenlét) 21-én este leállították. Ily módon, elsősorban a felső vezetés hibájából október 23-a a hadsereget teljesen készületlenül találta, jöllehet egy sor jel arra mutatott, hogy koránt sincs ok a megnyugvásra.

A hadsereg egyes szerveinél, különösen az akadémiákon és a vezérkarnál már hosszabb idő óta aggodalomra adott okot a helyzet. A XX. kongresszus által feltárt hibák és hiányosságok elleni harc zászlaja alatt október 23-a előtt már erős jobboldali nyomás nehezedett a hadseregére. Különösen az akadémiákon és ezen belül elsősorban a társadalomtudományi tanszékeken uralkodott el élénk revizionista hangulat. A burzsoá nézetek behatoltak a hadsereg soraiba, erős pacifizmus ütötte fel a fejét (Jugoszlávia, osztrák semlegesség) egyre erősebbek lettek, valósággal offenzívává fejlődtek a burzsoá demokratikus követelések, mint a szabad bírálat joga, mely alatt elsősorban a parancsnokok szabad bírálatát kellett érteni. Fokozta a revizionista hangulatot a jugoszláv értékelésben bekövetkezett alapvető változás és felütötte fejét a szovjetellenesség. Hamis híreket terjesztettek a tanácsadókról, egyre többször merült fel a szovjet csapatok ittlétének kérdése és az egyenruhaprobléma. Erősödött az Írószövetség, az Újságíró Szövetség és a Petőfi Kör befolyása. A Zrínyi Akadémián pódiumot adtak Háy Gyulának és Aczél Tamásnak⁵ nézeteik kifejtésére és vita provokálására, erősödött a Nagy Imre melletti hangulat és növekvő befolyásra tettek szert az ifjúság akkor már egészségtelen irányba menő követelései. 22-én a katonai akadémiák küldöttei már megjelentek az egyetemi gyűléseken és felvették a kapcsolatot az egyetemi ifjúság tüntetést szervező vezetőivel.

Október 23-án 9 órakor a Petőfi Akadémia röpgyűlést tartott, amely felhívással fordult az egyetemi ifjúsághoz: „Mi, a lánglelkű szabadságharcosról, Petőfi Sándorról elnevezett katonapolitikai akadémia beosztott tisztjei és hallgatói egyetértünk a magyar egyetemi ifjúság jogos és igazságos követeléseivel és azokat támogatjuk. A nép fia vagyunk, eskünkben is a népre esküdtünk. A néppel tűzön-vízen át harcolunk.” Ezt a felhívást öt főből álló bizottságok juttatták el az egyetemekre, ahol az akkor tartott gyűléseken – nagy lelkesedéstől kísérve – felolvasták a határozatot. Ekkor született meg a jelszó: „Velünk a hadsereg!” Ezzel egyidejűleg a Kossuth Akadémián tartott konzultáción már hasonlóképpen követelték a párt és a hadsereg egyes vezetőinek leváltását, felvetették a szovjet csapatok itt-tartózkodásának, a magyar uránnak és Nagy Imre rehabilitálásának kérdését, és délben már követelések hangzottak el az egyenruha, a címer és az Akadémia belső életének a megváltoztatására. Az OLP-n⁶ 23-án délelőtt már az egyetemi ifjúság pontjait vitatták, amellyel a tisztek legtöbbje egyetértett. 14 órakor a Petőfi Akadémia küldöttsége megjelent a Zrínyi Akadémián, ahol a társadalomtudományi tanszéken ülést tartottak, táviratot küldtek a lengyel Katonai Akadémiának – együttérzésről biztosítva a lengyel eseményekkel kapcsolatosan tanúsított magatartásáért – és néhány ellenvéleménnyel szemben elfogadták az egyetemisták követeléseit, beleértve a szovjet csapatok kivonását, a címer megváltoztatását és a többpártrendszer bevezetését is.

Hasonlóképpen tájékozottak voltak a készülő eseményekről a hadsereg különböző alakulataihoz kiképzésre bevonult egyetemisták, akiknek kiképzése éveken át megoldatlan probléma maradt. A viszonylag rövid kiképzési idő alatt sem a feladatokat nem sajátították el kellően, sem a hadsereget nem sikerült megszerettetni velük. Különösen hozzájárult ahhoz az, hogy náluk szellemileg, a kultúra és tanultság terén lényegesen alacsonyabb fokon álló kiképzők foglalkoztak velük, akik sem a kellő hangot nem tudták megtalálni, sem saját kisebbrendűségi érzetüket nem voltak képesek legyűzni, s így a hadsereg tekintélyét is lejáratták. Az őszi kiképzés befejezése előtt álló néhány ezer egyetemi hallgató zöme a személyügyi csoportfőnökség utasítására október 20-án törzsekbe nyert beosztást. Ezek az egyetemisták részben előre tudtak a 23-i eseményekről, több helyütt 23-ára eltávozást kértek és kaptak Budapestre, és csaknem mindenütt aktívan bekapcsolódtak az ellenforradalmi események meggyorsításába. Sok helyütt ők lettek rövidesen az ellenforradalom fő hangadói, az ellenforradalmi követelések első szószólói.

Azt, hogy a hadsereg vezetői egyáltalán nem ismerték az ország hangulatát, mutatja, hogy 22–23-ára magasabb parancsnoki értekezlet volt egybehíva, hogy a csapatok teljesen tájékoztatás nélkül voltak, semmit nem tudtak a várható eseményekről, és hogy előzetesen még riadókészültség sem volt elrendelve. A vezetés tehetetlenségére és tisztánlátásának hiányára jellemző, hogy 23-án délelőtt, amikor a pesti alakulatok jó része már készen állt a délutáni eseményekre, a helyőrség-kommandáns még semmiféle utasítást nem tudott kapni előljáróitól.

A felső vezetés képtelen volt felmérni az események kimenetelének lehetőségét. 23-án 14 órakor a miniszternél értekezlet volt, amelyen Bata és Hazai

elvtársak az aggodalmaskodókat rémképlátással vádolták és olyan döntést hoztak, hogy a hadsereg szervezeten nem is vesz részt a felvonuláson, egyénileg helyes, ha kimennek a tömeg megnyugtatóására. Készültséget „nem kell pánikot csinálni!” jelszó alatt még délután sem rendeltek el, a tisztekkel leadatták szolgálati fegyvereiket és csak a késő délutáni órákban rendeltek be a HM-be néhány fontosabb vezetőt. Miután az akadémiáknak nem zárt rendben engedélyezték a felvonulást, a Petőfi Akadémia zárt rendben, forradalmi dalokat énekelve vonult a Bem térre, ahol lelkesen, „a hadsereg velünk van!”, felkiáltásokkal fogadták azok a tömegek, melyek egyidejűleg már „vesszen Gerő!”-t kiáltottak, s melyek röviddel később megkezdték a vörös zászlók elégetését.

A hadsereg tüntetésben való részvételének engedélyezése, amely mind katonailag, mind politikailag döntő hibának bizonyult, csak egy, ha talán a legfontosabb is, azon elemi katonai hiányosságok közül, amelyek a rövidesen fegyveres felkelésbe átcsapó tüntetés kapcsán, rögtön annak kezdetén nyilvánvalóvá váltak.

A katonai téren elkövetett hiányosságok közül 23-án estére már a következőket lehetett megállapítani:

1. Az előzetesen kidolgozott intézkedések a hadsereg előkészítésére – eddig felderítetlen okokból – nem lettek végrehajtva.

2. A hadsereg diszlokációja karhatalmi feladatok ellátására nem volt alkalmas. Olyan döntő jelentőségű városokban, mint Budapest és Pécs, bizonyos értelemben Szeged, számottevő katonai erő nem volt.

3. Budapesten a karhatalmi szolgálat az akadémiákra és a tiszti iskolákra volt felépítve, ami egyrészt azért bizonyult helytelennek, mert a személyi állomány ingadozása itt volt a legnagyobb, másrészt, mert a kihelyezések, kintlakási engedélyek stb. következtében a teljes létszámmal soha nem lehetett számolni. A gyakorlat bebizonyította, hogy a karhatalmi tervet Budapesten nem lehetett végrehajtani, az akadémiákon éppen szabadságolások voltak, tűzeralakulatoknál szintén, a tisztikar egy része leszerelés alatt állt, más része bizonytalanságban élt, mert várta a leszerelési parancsot. (Október 10-ig a létszámcsökkentésnek mintegy 55 százaléka került végrehajtásra.)

4. Hamisan értelmezett takarékosági rendszabályok súlyos helyzetet teremtettek. A harci riadó végrehajtását akadályozta a gépkocsik előzetesen történt összevonása, a támadókkal szembeni ellenállást az őrségek létszámának nagymértékű csökkentése, részben polgári fegyveres őrökkel való helyettesítése.

5. Bebizonyosodott behívási rendszerünk helytelensége is, mert az alakulatok legénysége lakóterületére került behívásra. Pesterzsébeten például a katonák azonnal kijelentették, hogy nem hajlandók a tömegre lőni, mert annak soraiban esetleg saját családtagjaik is ott voltak.

Mindezek a hibák azonban nem estek volna döntően latba, ha a KV következetlensége miatt nem ingott volna meg a bizalom a vezetésben és nem merült volna fel az a kérdés, hogy a hadsereget nem klikk-érdekeknek akarják-e alárendelni. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a hadsereg vezetői között nagyszámban voltak Nagy Imrének hívei, elsősorban a katonai akadémiák és a tiszti iskolák társadalomtudományi tanszékein, a HM csoportfőnökségein, az egyetemi tanszékeken és az egészségügyi intézményeknél, megérthetjük – bár el

nem fogadhatjuk – a vezetés tétovázását, bizonytalanságát és végső fokon összeomlását.

Figyelembe kell venni azt is, hogy az elmúlt idők politikai oktatása sok tekintetben lepergett a tisztekről és harcosokról egyaránt. A szavak és a tettek közötti különbséget a katonák látták és megjegyezték maguknak. Egy dolog azonban rendkívül mélyen beivódott a személyi állomány tudatába: az, hogy a hadsereg néphadsereg és „a néppel tűzön, vízen át” együtt halad. Amikor pedig kritikus lett a helyzet, sem a katonák, sem a tisztek nem értették meg, nem ismerték fel, hogy a „nép”, a „tömeg” rendkívül vegyes osztályhelyzetű és politikai állásfoglalású emberek gyűjtőmedencéje. Nem értették meg, hogy súlyos bűnt követnek el a szocializmus, a dolgozók ügye ellen, ha a saját érdekeik ellen harcba induló tömegeket támogatják.

Éveken keresztül hirdettük és hittük a párt teljes egységét, a néphadsereg teljes egységét és október 23-án, a legkritikusabb pillanatban széthullott a pártvezetés egysége és így szükségszerűleg a néphadsereg vezetésének egysége is. Amikor a legnagyobb szükség lett volna rá, nem volt szervezett belső erő, amely fel tudta volna venni a harcot és csírájában tudta volna elfojtani az ellenforradalom puccskísérletét.

JEGYZETEK

1. A Honvédelmi Miniszter 020/1956. számú parancsa a hivatásos állomány illetményrendszeréről.
2. A Politikai Főcsoportfőnökség 1949. február 1-jén kezdte meg működését.
3. Bata István 1953. július 4-től 1956. október 27-ig honvédelmi miniszter.
4. Az MDP Központi Vezetőség 1956. július 18-i ülése.
5. Háy Gyula és Aczél Tamás 1956. október közepén tartottak előadást a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián.
6. Országos Légvédelmi Parancsnokság.

ZÓLOMY LÁSZLÓ VISSZAEMLEKEZÉSEI

Közreadja: Litván György

Az alábbi visszaemlékezést Zólogy László 1989-ben írta, az akkoriban megjelent első 1956-os tárgyú cikkekre, interjúkra, emlékezésekre, elsősorban Szűcs Miklós „Ezredes voltam a vezérkarnál” (1989. Bp., Szabad Tér Kiadó) című könyvére reagálva. Úgy érezte, mint tanúnak és szakértőnek, kötelessége megszólalni. Még abban az évben átadta nekem a kéziratot elolvasásra, s engedélyt adott publikálására is. Erre azonban akkor mégsem került sor, mert a folyóiratszerkesztők túl hosszúnak találták az írást.

Most, amikor már kutatóintézetekkel és megfelelő orgánnummal is rendelkezünk a forradalom történetének feldolgozására és vitás pontjainak tisztázására, kegyeleti s egyben tudományos kötelességünknek tartjuk közreadni ezt a jelentős, hiteles és rendkívül őszinte tanúvallomást. Különösen értékes ez a szókimondó, minden taktikai szempontot mellőző őszinte és igaz beszéd manapság, amikor ismét hódít az egykori események mai nézőpontú beállítása, ösztönös vagy tudatos megszépítése vagy eltorzítása. És talán fokozottan áll mindez éppen a hadsereg 1956-os szerepére és magatartására, amely – érthetően és köztudottan – egészében rendkívül ellentmondásos és ingadozó volt.

Zólogy László sem a hadsereg, sem saját egykori tevékenységét nem igyekszik utólag „megszépíteni”. Természetesen az ő visszaemlékezése sem lehet tökéletesen mentes a műfajjal együtt járó szubjektivitástól. De abban biztosak lehetünk, hogy mindent pontosan úgy írt le, ahogy emlékezete megőrizte. Írását éppen ezért minden változtatás és megjegyzés nélkül adjuk közre. A benne szereplő nevek legnagyobbbrészt közismertek, egy-két személy kilétét viszont mi sem tudtuk kideríteni.

A szerző személyiségéről, egyenes, katonás jelleméről Göncz Árpád bevezető sorai adnak képet, életrajzi adatai az Oral History Archivum interjúalanyainak kötetünkben közölt névjegyzékében találhatók. A kézirat átengedéséért Zólogy Lászlónénak mondunk köszönetet.

Göncz Árpád: ZÓLOMY LÁSZLÓRÓL

Zólogy Lászlót a börtönben ismertem meg: zárkatársak voltunk. S ha valahol, hát ott megismerszik az ember – az is, aki a szavai mögött búvik meg. Azt hiszem, a legfegyelmetesebb ember volt, akivel életemben találkoztam: vérbeli katona. Soha egy panaszszava nem volt senki és semmi ellen, soha és semmi körülmények közt nem hibáztatott senkit a maga sorsáért, derűs nyíltsággal vette tudomásul és fogadta el a valóságot, s magától értetődő természetességgel, de ugyanakkor minden részletre kiterjedő körületekintéssel alkalmazkodott a körülményekhez. Szigorú csak önmagához volt: ítélni mások fölött soha nem hallottam. Pedig a fegyelmetezett külső mögött nagyon is mély

érzelmek, áldozatkész bajtársiasság, baráti szeretet, mély családszeretet rejtőzött. A mindennapi teendőit – még a börtönben is – aggályos gonddal, a tökéletesség igényével végezte: kitűnő fordítónak képelte magát – szövegértelmezése könyörtelenül pontos, stílusa hűvösen tárgyilagos volt, ami meg a helyesírást illeti... hát ő volt az életemben az egyetlen ember, aki nem csak ismerte, de csillogóan alkalmazta az épp érvényben levő akadémiai helyesírás legminuciózusabb szabályait is.

Szabadulásunk után nyomban lebontotta maga körül a láthatatlan falakat, tudomásul vette a börtönmúltjából és katonai voltából fakadó és a korra oly jellemző akadályokat, s azokon belül új és szilárd alapokra helyezte az életét. Mind lelkileg, mind fizikailag az elkoptathatlanság, az örök fiatalság benyomását keltette mindenkiben, aki csak közelről ismerte. Az életet szerette, tudomásul vette a valóságát, és megengedte magának, hogy élvezze is. Reálisan, nem rajongva, de csöppet sem sértődötten.

Az életkora eszembe sem jutott sohasem. Mint ahogy az sem, hogy az öles fatövet is kidöntheti a vihar. Természetes volt hát, hogy az első a régi bajtársaim közül, akit megkértem, hogy a katonai irodámban a segítségemre legyen, ő volt. Vállalta – a kedvemért. Hogy az ő példáján tanuljam meg: a legkeményebb szálfaterhelésének is határa van. Úgy érezte, ez a terhelés az ő korában már sok neki. S katonai módjára, fegyelmelvezetten, minden dolgát elrendezve, a szolgálati fegyverével tett pontot az életére.

Nem tudom, ő tudta-e, én tudom: az élete rostjai, mint a kidőlt fák, humusszá válnak, más életek táptalajává.

ZÓLÓMY LÁSZLÓ: ÉN IS EZREDES VOLTAM A VEZÉRKARNÁL

Számos különböző megnyilatkozást, riportot és visszaemlékezést olvastam arról, ami 1956 őszén történt. Vártam, hogy nálam illetékesebb volt katonai vezető ismeresse személyes élményeit és főként személyétől függetlenül is összefoglalja a Magyar Néphadsereg tevékenységét. Hiszen elsőrendű célunknak kell tekintenünk azt, hogy tisztázzuk, a ma már népfelkelésnek elismert megmozdulás ellenforradalomba torkolt-e, és ebben a vonatkozásban milyen szerepet játszott a Magyar Néphadsereg.

Már jelentek meg ebben a tárgyban könyvek és visszaemlékezések, ezekhez szeretnék én is csatlakozni.

Mivel a vezérkar állományában csaknem folyamatosan részt vettem a katonai alakulatok irányításában és nyilvántartásában, megkísérlem rövid keresztmetszetét adni a hadseregben történteknek, de csak olyan mértékben, amilyen mértékben személyesen szenvedő, illetve tevőlegesen alanya voltam az akkori megrázó eseményeknek.

1938-ban a Ludovika Akadémia elvégzése után avattak tiszté, a háború után századosi rendfokozatban B-listáztak, majd 1948-ban visszakerültem a hadseregbe és mindvégig a vezérkar állományában dolgoztam. Itt 1954-ben ezredesi rendfokozatot értem el.

1956. október 23-án délután nagy volt a bizonytalanság a vezérkar beosztottai között, amennyiben engedélyezték, majd megtiltották és ismét engedélyezték a felvonulást. Végül Kovács István vezérőrnagy, hadművelési csoportfőnök közölte velünk, hogy a honvéd tisztek is részt vehetnek a tüntetésen. Én

horthysta múltamra való tekintettel óvatos voltam és úgy határoztam, hogy nem megyek a tüntetők közé. Mert bár arra tanítottuk a katonákat, hogy politizáljanak és 90%-ban meg voltunk győződve arról, hogy a nép követelése jogos, a magam részéről jobbnak láttam, ha hazamegyek és onnan kísérem figyelemmel a fejleményeket.

Éppen az esti nyolc óra előtti szünetjelzést hallottam a rádióban, amely Gerő Ernő beszédét előzte meg, amikor megszólalt a telefon és az ügyeletes tiszt azt a parancsot közvetítette, hogy azonnal menjek be a minisztériumba. Ez nem volt ugyan határozott riadóparancs, mégis összecsomagoltam a riadócsomagomat és jelentkeztem szolgálati helyemen. Kb. fél órát váraкоztam itt különösebb feladat nélkül, amikor a miniszteri irodába hívtak. Bata István honvédelmi minisztertől azt a parancsot kaptam, hogy menjek gépkocsival a Kerepesi útra a Kistarcsáról érkező vegyivédelmi század elé és vigyem az egységet a Rádióba. A Kerepesi út és Fogarasi út elágazásában váraкоztam egy ideig, majd miután váraкоzásom eredménytelennek bizonyult, bementem az ott lévő üzemi épületbe és kértem, hogy adjanak telefont. Felhívtam a minisztériumot abban a hiszemben, hogy elkéstem és a század valahol a városban van már. A nemleges válasz után ismét kimentem a Kerepesi útra, a gépkocsivezetőm pedig azt jelentette, hogy katonák két tehergépkocsival éppen most haladtak itt el a város irányába. Ugyanakkor elszáguldott mellettünk egy motorkerékpáros és hangos szóval kiáltozta: „Ledőlt már a Sztálin-szobor”. Ez volt számomra az első jele annak, hogy igen komoly események küszöbén állunk. A Rádióról akkor még semmit sem tudtam.

Beszálltam hát gyorsan a gépkocsiba, hogy mielőbb utolérjük a vegyivédelmi századot. A Baross téren értem el őket és megállítottam a két gépkocsit. Utasítottam a századparancsnokot, hogy az egyik gépkocsival menjen a Rákóczi úton, Múzeum körúton és Bródy Sándor utcán át a Rádióba, én pedig majd a Rókus Kórháznál fordulok be a Bródy Sándor utca felé, hogy így legalább a század egyik fele biztosan bejuthasson a Rádió épületébe.

Így is történt. Kb. 22 óra tájban a Bródy Sándor utca és Szentkirályi utca kereszteződésében megállítottam a gépkocsit, a katonákat utasítottam, hogy szálljanak le és kövessenek. Amikor elindultam a Rádió felé, a Bródy Sándor utcában ÁVH-sorfal jött velem szembe és az ég felé lövöldöztek. Megállítottam őket és megkérdeztem, hogy miért lövöldöznek? Nagy hetykén azt válaszolták, hogy „megtisztítjuk az utcát”.

Kiktől tisztítják meg az utcát, hiszen én nem látok itt maguk előtt senkit? – mondtam, de már mentem is tovább. Kérdésemet hallva, a házak kapujában álló emberek odaszóltak, hogy éppen most vittek el 2-3 halottat és néhány sebesültet. Ekkor tudtam meg, hogy a tüntetésnek emberáldozatai vannak. Ezután a vegyivédelmi fél századot bevezettem a Rádió főkapuján és utasítottam a katonákat, hogy menjenek fel az emeletre, és ha a tömeg erőszakosan be akarna hatolni az udvarba, dobáljanak ki az utcára puffancsokat.

Telefont keresve beirányítottak a pagodába, ahonnan felhívtam a Honvédelmi Minisztériumot és jelentettem, hogy a vegyivédelmi század felével beérkeztem. Ekkor Tóth Lajos vezérőrnagytól, a vezérkar főnökétől azt a megdöbbentő parancsot kaptam, hogy vegyem át a Rádió felett a parancsnokságot. „Értettem”

– válaszoltam, ugyanakkor azonban kétségeim is támadtak, miként tudok én megfelelni ennek a feladatnak. Életemben egyszer, még gyermekkoromban jártam tanulmányúton a Rádió épületében, fogalmam sem volt arról, kik vannak pillanatnyilag ott, teljesen egyedül voltam, semmiféle vezetési törzs nem állt rendelkezésemre. A parancsot viszont végre kell hajtani. Így hát kiléptem az udvarra és elkiáltottam magam: „Átveszem a parancsnokságot, parancsnokok hozzám!” Ekkor jelentkezett nálam az ÁVH zászlóalj parancsnoka, Fehér őrnagy, a Petőfi Akadémiából kiküldött politikai tiszti szakasz parancsnoka és az általam ideirányított vegyivédelmi század parancsnoka. Mindjárt ki is adtam a legsürgősebb parancsokat: „A fegyverhasználatot azonnal megtiltom! A politikai tisztek testükkel állják el a főbejáratot és akadályozzák meg, hogy a tüntetők ott erőszakosan behatolhassanak. Csillapítsák le a tüntetőket, ami kitűnő alkalom az aktív agitációra. Fehér őrnagynak azt a parancsot adtam, hogy zászlóaljával szállja meg az épülettömböt, zárja le az oldalsó és a hátsó kaput, de úgy, hogy a tömeg ne lássa az ÁVH-egyenruhát, főleg pedig a sapkán a kék szalagot. Úgy tudtam, hogy a karhatalmi alakulatok békeidőben kidolgozták a legfontosabb objektumok védelmi tervét és a védelmi feladatot ennek alapján szinte gombnyomásra meg tudják szervezni. A vegyivédelmi századnak pedig a már megadott feladatot szabtam meg. A parancsnokok ezután eltávoztak, én pedig felmentem az elnöki irodába, ahol Benke Valériának, a Rádió elnöknőjének bemutatkoztam és közöltem vele, hogy mi a feladatom. Ha valamilyen kérdés felmerült, röviden megbeszéltük, én pedig állandó kapcsolatot tartottam a minisztériummal. Mindez 22 óra tájban zajlott le. Figyeltük a tüntetők magatartását, még Szepesi Györgyöt is megkértem, hogy menjen ki az erkélyre és próbálja lecsillapítani az erkély alatt összegyülekezett tüntetőket.

Este 22 és 24 óra között tehát a Rádiónál nem volt fegyverhasználat.

A Rádió védelmének megszervezése után lényegében két probléma adódott. Az egyik a fegyverhasználat engedélyezése, a másik pedig a tüntetők benn tartózkodó küldöttségének az a kívánsága volt, hogy a 14 pontból álló követeléseiket a rádióba beolvashassák.

A honvédelmi minisztertől kapott utasítás szerint a fegyverhasználatot a kormány nem engedélyezte, de nem engedélyezte azt sem, hogy a követeléseket beolvassák. Ezzel én ez utóbbi kérdést le is zártam és tovább nem foglalkoztam vele.

Egy alkalommal lementem a főkapuhoz, hogy a politikai tiszteknél tájékozódjam a hangulatról és a pillanatnyi helyzetről. A körülöttük álló tüntetők – miután feltett kérdéseimből rájöttek, hogy felelős személy vagyok – szemrehányóan hozzám fordultak és kérdezték, hogy miért használjuk fegyverünket a békés tüntetőkkel szemben. Én ekkor megmondtam nekik, hogy én a fegyverhasználatot megtiltottam és arra csak abban az esetben kerülhet sor, ha erőszakkal akarnának betörni az épületbe. Erre azt mondták, hogy éppen most vittek be a szemben lévő házba egy sebesültet. „Gyere nézd meg” – szólítottak fel. A Rádió területét nem szívesen hagytam el, de nem akartam gyávának sem mutatkozni, így azt mondtam, rendben van, nézzük meg. Bementünk a szemben lévő ház földszintjén lévő lakásba és valóban láttam, hogy éppen egy sebesültet fektetnek az egyik ágyra. Hogy ez a sebesülés mikor és hogyan következett be, nem tudták megmondani. Én ismételtén kijelentettem, hogy a

katonáknak a fegyverhasználatot megtiltottam és őszintén sajnálom, hogy mégis megsebesült az illető. A lakást elhagyva odajöttek hozzám és a következő kérdést tették fel: „Te nem löttél? Meg mered mutatni a pisztolyodat, hogy nem hiányzik belőle töltény?” A helyzet feszült volt, így a béke és nyugalom érdekében jobbnak láttam, ha eleget teszek kívánságuknak. Elővettem a pisztolyomat és megmutattam, hogy a tár tele van, még csőre sem volt töltve a pisztolyom, tehát én a fegyveremet nem használhattam. Ezután az épületből eltávoztam és visszatértem a Rádió épületébe.

Később értesültem arról, hogy a politikai tisztek közül Kovács őrnagyot fejlődés érte és meghalt. Valaki a tömegből pisztollyal rálőtt. Hogy ki volt, azt nem lehetett megállapítani.

23 óra tájban megérkezett a Rádióhoz a piliscsabai páncélos ezred harckocsikkal és gépkocsikkal, és kívülről körülvette a Rádió épülettömbjét. A katonák összevegyültek a tüntetőkkel, a hangulat barátságos volt közöttük, sőt egyesek a fegyvereiket is átadták. Az ezredparancsnok – Solymosi János alezredes – nekem nem volt alárendelve, de megkértem, hogy a politikai tisztek kímélése céljából állítson egy harckocsit a főkapu elé úgy, hogy az elzárja a bejáratot. Ez meg is történt, később azonban, amikor a fegyveres felkelés kitört, a harckocsi előbbre ment és nyitva hagyta a főkaput.

Miután hosszadalmas tárgyalás után sem sikerült a tüntetők küldöttségének elérnie azt, hogy követeléseiket a rádióba beolvassák, erről a szándékukról lemondtak és arra kértek, adjak nekik egy tehergépkocsit, mert szeretnének elmenni a Parlament elé, hogy meghallgassák Nagy Imre beszédét. Megkértem Solymosi alezredest, hogy adjon egy tehergépkocsit és személyesen kísértem ki a küldöttséget a Múzeum utcába a rendelkezésre bocsátott gépkocsihoz. Ebben az időben ugyanis nem volt nagy a tömeg a Rádió körül, inkább csak kisebb csoportok járkáltak ide-oda. Amikor a tehergépkocsi a küldöttséggel elindult, néhányan odajöttek hozzám és azt kérdezték: „Miért lőtök?” Erre én azt válaszoltam, hogy mi nem lövünk, a fegyverhasználatot én megtiltottam és erre csak erőszakos fellépés esetén kerülhet sor. „De most is hallani a lövéseket!” – mondták. És valóban, valahol a Bródy Sándor utca másik végén hallható volt egy-két lövés. Erre azt válaszoltam, igen, hallom, de nem a katonák, hanem ti lőtök. Hogy a további vitát lezárjam, azt ajánlottam nekik: „Gyertek, menjünk el oda és nézzük meg, kik lövöldöznek”. El is indultam és néhányan jöttek utánam. Az erkély alatti tüntetők között áthaladva elindultunk a Szentkirályi utca felé. A kereszteződés után félhomály volt, mert az utcai lámpákat akkorra már lelövöldözték. Annnyit azonban láttam, hogy két fiatalember hosszú csövű katonapuskával jön felém. Előjük álltam és erélyesen megkérdeztem tőlük, hogy honnan vették a fegyvert? Ebben a pillanatban nyolcan-tízen körülfogtak, berángattak az egyik kapualjba, 4-5 puskát a mellemnek szegeztek, letépték a váll-lapjaimat, elvették a pisztolyomat, de még a gázálarcomat is, miközben azt kiáltották: „Ávós vagy! Gyere hátra az udvarba!”. El akartak hurcolni nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy végezzenek velem.

Én erre a következőket mondtam: „Nem vagyok ávós, a Magyar Néphadsereg ezredese vagyok, a néphadsereg ezredesét szégyenítettétek meg azzal, hogy letéptétek a váll-lapjaimat és elvették a pisztolyomat. Nézzétek meg a

sapkámat, nincs rajta kék szalag.” Amikor valaki gyertyát hozott, felszólítottak, hogy igazoljam magam. Elővettem a személyazonossági igazolványomat és megmutattam nekik. „Add ide”, mondta az egyikük, egy másik fiatal azonban közbeszólt: „Hagyjátok, arra még szüksége lesz.” Ez az emberi hang kissé megnyugtató volt és a következőket mondtam: „Csináljatok velem, amit akartok, előbb azonban hadd mondjam el, hogy miért jöttem ide azokkal a tüntetőkkel, akik velem együtt voltak. Azért jöttem, hogy bebizonyítsam nekik, nem a katonák lőnek, hanem ti lövöldöztök.” „De nem lehet odamenni a Rádióhoz” – válaszolták. „Mi az, hogy nem lehet odamenni, hiszen most jöttem onnan” – feleltem. „Vigyél oda minket!” „Gyerünk!” „De a puska a hátadban lesz!” „Legyen!” – mondtam, de már indultam is. Jöttek utánam, és amikor a főbejáráshoz értünk, még odaszóltam nekik, hogy „No ugye ide lehetett jönni”. Ezzel be is ugrottam a főkapun és visszajutottam az elnöki irodába. Ettől kezdve nem volt sem váll-lapom, sem pisztolyom. Mivel pótlásról nem állt módomban gondoskodni, így is maradtam egészen addig, amíg a felkelők elfoglalták az épületet. Innen származik az az állítás, hogy a Rádió parancsnoka a felkelők betörésekor eltüntette váll-lapjait, hogy ne érje bántódás. Ez a körülmény tevékenységemben a továbbiakban nem akadályozott, hiszen akik a közelemben voltak, már ismertek, és miután néhányuknak elmondtam, hogy mi történt velem, tudomásul vették rangrejtett állapotomat.

Meg kell említenem, hogy az éjszaka folyamán kaptam segítséget, de nem operatív segítséget, hanem három politikai ezredest, nevezetesen Liszt, Forgács és Konok ezredeseket. Az ő feladatuk a politikai meggyőzés volt, éppen ezért tevékenységükről nem sokat tudok mondani. Ami Fehér őrnagyot, az ÁVH-egység parancsnokát illeti, a későbbi vizsgáló tisztem állítása szerint beosztottjaival együtt állítólag úgy határozott, hogy nem vesz rólam tudomást, miután arról értesült, hogy horthysta tiszt voltam. Ha valóban így volt, akkor ez zendülésnek minősíthető, és én a további eseményekért ilyenformán nem lehettem felelős. Ezt természetesen nem mondták a szemembe, és így nem is volt róla tudomásom, végeztem tehát a dolgomat úgy, ahogyan a körülmények azt lehetővé tették. Egyesek véleménye szerint a Rádió parancsnoka passzív volt. A látszat valóban ez lehetett, hiszen csapatom nem volt, az épület beosztását nem ismertem, tehát teljes mértékben az ÁVH-egységre voltam ebben a tekintetben utalva.

Nem sokkal azután, hogy visszatértem az épületbe, rendkívül erős tüzelés kezdődött. Hirtelenjében nem tudtuk, mi ez, de utóbb rájöttünk, hogy a tüntetők fegyverekhez jutottak – nem kis számban – és megkezdték a Rádió ostromát. Ilyen erős tűzharcnak nem voltam fültanúja még a háborúban sem. A fegyverhasználatra ugyan még ekkor sem adtam ki parancsot, de az természetes volt, hogy a védők a felkelők tüzére tüzeléssel válaszoltak.

Az épülettömbön kívül elhelyezkedett piliscsabai ezred ebben a tűzharcban szinte megbénult, a harckocsik pedig köztudottan nem alkalmasak utcai harcra.

A későbbiek során megtudtam, hogy a minisztériumból kiküldték Hegyi László vezérőrnagyot a Rádióhoz azzal a feladattal, hogy átvegye a parancsnokságot felettem és a piliscsabai ezred felett, őt azonban a Múzeum környékén a tüntetők inzultálták, megfenyegették, és így nem jutott be hozzám, hanem visszatért a minisztériumba.

A fegyveres harc tehát éjjel után elkezdődött, nyilvánvaló válaszként a 20 óra tájban történt fegyverhasználatra. Három esetben értesítettek a minisztériumból arról, hogy egy-egy szovjet harckocsiszázadot kiküldtek felmentésemre, ezek az egységek azonban nem érkeztek meg.

Éjjel után a tetőről belőttek az elnöki irodába is, ezért megkértem Benke Valériát, hogy mivel itt már úgysem tud dolgozni és teljesen feleslegesen csak az életét veszélyezteti, menjen valahová védett helyre, hogy ne essen bántódása.

Szakadatlanul folyt a fegyveres harc egészen reggel 8 óráig. Ekkor furcsa lármát hallottam és riadalom lett úrrá az embereken. Mint utólag megtudtam, a felkelők a szomszéd ház falát áttörve nem várt helyeken betörték az épületbe és felgöngyölítették a védelmet. A zaj hallatára, mivel jobbról jött, a világítóablakhoz siettem, hogy megnézzem mi történik ott. Akkor láttam, hogy a támogatásomra kiküldött politikai tisztek petíciót nyújtanak át a felkelőknek, amelyben kijelentik, hogy egyetértenek velük. Erről a petícióról én addig természetesen semmit sem tudtam.

A következő pillanatban kicsapódott az elnöki iroda előterének a csapóajtaja, és géppisztolyos felkelők ugrottak be rajta. Az előtérben tartózkodó katonák a földre vetették magukat, én pedig rajtuk keresztülgázolva kirántottam az egyik tapétaajtót, és beugrottam az utca felőli irodahelyiségekbe. Mivel láttam, hogy a szemben lévő ház ablakában fegyveres felkelők állnak készenlétben, hogy a helyiséget tűz alá vegyék, két fal között a falhoz lapultam, mert így nem találhattak el. Nem tudtam, mitévő legyek, hiszen életemben még sohasem adtam meg magam. Egyszer csak kinyílt két ajtó és mindegyikből egy-egy pisztolyt rám szegezve felszólítottak, hogy jöjjen ki és kövessék őket. A többiekkel együtt lekísérték a földszintre, és három csoportba osztottak bennünket. Az egyikbe a katonákat, a másikba a politikai tiszteket és a harmadikba az ávosokat osztották be, ha addigra le nem tépték sapkájukról a kék szalagot.

Nekem váll-lapom nem lévén, nem tudták ki vagyok, és nem is akadt senki, aki beárulta volna azt, hogy én vagyok a Rádió parancsnoka. Utólagos értesülesem szerint Fehér őrnagyot és néhány ÁVH-tisztet rövidesen kivégeztek. Valószínűleg én is erre a sorsra jutok, ha kilétem napvilágra kerül.

Így várakoztunk a szobákban elkülönítve egészen 11 óráig. Közben hoztak zsemlet és innivalót is éhségünk és szomjunk csillapítására. 11 óra tájban az egyik fegyveres felkelő közölte velünk, hogy kis csoportokban át fognak kísérni minket a Szentkirályi utcában lévő kollégiumba. Magam mellé vettem három tisztet és katonát, és azt mondtam nekik, hogy a harmadik csoportba soroljunk mi be. Miután az első két csoportot fegyveres kísérő elvezette, beálltunk tehát a harmadik csoportba és kiléptünk az utcára. Amikor az épületet elhagytuk, körülnéztem, és mivel fegyveres kísérőt nem láttam, szóltam a többieknek, hogy a Szentkirályi utca sarkán mindenki más irányba tűnjön el. Így is történt. Én befordultam balra a Rákóczi út felé. Érdekes jelenet játszódott le ekkor: az utcán jött velem szemben néhány fiatal, és az egyikük kezében hosszú csövű puská volt. „Katona bajtárs! Nézd meg, mi van ezzel a puskával, nem lehet vele lőni” – mondta. „Add ide”, válaszoltam, megnéztem a puskát és láttam, hogy a töltényhüvely be van szakadva a töltényűrbe. Közöltem velük, hogy a beszakadt töltényhüvelyt hüvelyvonóval ki kell húzni, addig nem lehet a fegyvert használni.

ni. „Szervusztok!” – mondtam és mentem tovább. Néhány házzal odébb láttam, hogy polgári ruhás férfiak és nők állnak a kapuban és izgatottan beszélgetnek. Itt már békésnek tűnt a helyzet, beléptem tehát oda és kértem, hogy bocsássanak rendelkezésemre egy telefont. Egy szabómester felajánlotta, hogy az ő lakásából telefonálhatok. Megköszöntem a szívességet, felmentünk néhány emelettel magasabban lévő lakásába, és felhívtam Bata István honvédelmi minisztert.

Meglepődve és örömmel vette tudomásul, hogy életben vagyok, és miután röviden jelentettem a történeteket, azt a parancsot adta, hogy várjak még egy darabig ott, ahol vagyok, és ha majd a statárium kihirdetése nyomán várhatóan lecsendesedik a környék, menjek haza és másnap jelentkezzem szolgálati helyemen. Felhívtam természetesen a feleségemet is, aki nem tudta, hogy hol voltam. Felhívtam őt egyszer éjjel is azt a látszatot keltve, hogy a HM-ből telefonálok, és amikor azt kérdezte, hogy mi az a nagy lövöldözés, azt mondtam, hogy itt valahol a Duna parján lövöldöznek, és bizonyára az hallatszik a telefonban.

Nem volt türelmem sokáig várakozni és így amikor a hangok alapján úgy ítélt meg a helyzetet, hogy a környéken fegyveres harccal nem kell számolni, elindultam gyalog és zavartalanul el is jutottam a Néphadsereg téren (ma: Honvéd tér, a Honvéd és Szemere utca között, IV. ker.) lévő lakásomba.

A Rádió elfoglalása után a felkelők nem sokáig maradtak az épületben, hiszen onnan rádióadásra már nem volt lehetőség. Így a következő napokban Solymosi alezredes egysége szállta meg az épületet és jelentették, hogy megtalálták Konok ezredes zubbonyát a személyi okmányjaival együtt. Sajnálatos hallottuk ezt, hiszen azt kellett feltételeznünk, hogy az ott lejátszódott események áldozatává vált. Később kiderült azonban, hogy jó egészségnak örvend, csupán eldobta zubbonyát a Rádió elfoglalásakor, nyilvánvalóan azért, hogy ne érje bántódás.

25-én reggel jelentkeztem szolgálati helyemen, és miután HM ügyeletes tisztí szolgálatra osztottak be, Maléter Pált felváltva két napon keresztül ezt a feladatot láttam el. Maléter Pált pedig ugyanakkor kirendelték a Kilián laktanya védelmére.

27-én a hadműveleti csoportfőnök, Kovács István vezérőrnagy azzal bízott meg, hogy vegyem át szokásos szerepemet – a törzsvezetési gyakorlatokon ugyanis rendszerint én voltam a gyakorló hadseregtörzs nyilvántartó tisztje – és kapcsolódjam be a hadműveleti csoportfőnökségen folyó nyilvántartási munkába.

Addig a piliscsabai ezred kivételével nagyobb magyar katonai alakulatok felhozatalát Budapestre nem engedélyezték, elegendőnek tartották az addig Budapestre beérkezett, ideiglenesen Magyarországon tartózkodó szovjet csapatok jelenlétét. Mivel Budapesten csak olyan magyar katonai alakulatok állomásoztak, mint az iskolák, őrzászlóalj, szertárak, híradó ezred stb., ezekkel kellett megszervezni kb. 64 különböző objektum közvetlen védelmét, és ezekből kellett kirendelni karhatalmi feladattal kisebb egységeket a helyszínre, ha valamilyen atrocitásról tudomást szereztünk.

Hallottam arról, hogy a felső vezetés a felkelők fegyveres gócinak – elsősorban a Corvin köznek – radikális felszámolását tervezte, és ebben még a légierők felhasználására is sor került volna, erről azonban a hadműveleti csoportfőnök-

ség beosztottjaival nem tárgyaltak. Ezt az akciót végül is Nagy Imre nem helyeselte, és így annak megvalósítására nem is került sor.

Október 28-án bekövetkezett a nagy fordulat, amennyiben a kabinet a mozgalmat forradalomnak minősítette. A hadsereg fokozatosan felvette a kapcsolatot a felkelőkkel és a következő napokban megkezdődtek az együttes tárgyalások.

A Honvédelmi Minisztériumban megalakult a Honvédelmi Minisztérium Forradalmi Bizottmánya Váradi Gyula vezérőrnaggyal az élén, a minisztérium egyes szerveinél pedig létrejöttek a forradalmi tanácsok. A vezérkarnál délután röpgyűlést hívtak össze, amelyre elfoglaltságom miatt nem mentem el. A gyűlés után fiatal tisztársaim örömmel jöttek hozzám és gratuláltak abból az alkalomból, hogy megválasztottak a hadművelleti csoportfőnökség forradalmi tanács-tagjának. Én elképedve kérdeztem, hogy képzelik ezt? Hogy tudnék én órákra elmenni tanácskozni ilyen elfoglaltság mellett?! Megköszöntem a bizalmat, de nem értettem egyet a választással. Nemsokára össze is hívták a forradalmi tanács első ülését, amelyre helyettesemet küldtem el.

Az ezekben a napokban lejátszódott események kissé összekuszálódtak bennem, a napok összefolytak, alig aludtam napi két órát az egyik irodahelyiségben, naplót csak később vezettem, ezért nem tudom pontosan kronologikus sorrendben leírni a történeteket.

Az egyik napon hívatott a hadművelleti csoportfőnökség térképszobájába Janza Károly altábornagy, honvédelmi miniszter és szovjet tanácsadójának a jelenlétében közölte velem, hogy a szovjet csapatokat kivonják Budapestről. Megkérdezte, mi a javaslatom, milyen ütemben és sorrendben hajtsák ezt végre. Én ismertettem az akkori helyzetet és jelentettem, hogy Budapesten tulajdonképpen két olyan erős fegyveres csoport van, amely a szovjet csapatok távozása után akadályozhatná a rend helyreállítását. Azzal kellett számolni, hogy a szovjet csapatok távozása után a fegyveresek szétszélednek a városban és több új fegyveres góc keletkezik, tehát a rend helyreállítása, az atrocitások megakadályozása még nehezebbé válik. Ezért azt javasoltam, hogy a két gócot – tehát a Corvin közben és a Széna téren tartózkodó fegyveres csoportokat – tartsák körülférve a szovjet csapatok addig, amíg új csapatokat hozunk fel Budapestre. Az összes többi objektumból kivonhatják a szovjet alakulatokat. A szovjet tanácsadó ennek pontosan az ellenkezőjét tartotta helyesnek, vagyis hogy először ennél a két fegyveres csoportnál vonják ki a szovjet csapatokat, és csak az után kerüljön sor a többi csapat kivonására. Én megismételtem és makacsul kitartottam javaslatom mellett. Janza Károly végül rám szólt, hogy fogjam be a számat. Így elhallgattam, és tudomásul kellett vennem, hogy a szovjet csapatok felváltását a Corvin köznél és a Széna téren kell kezdeni.

A Corvin köziek arra a hírre, hogy a szovjet csapatokat kivonják Budapestről, késznek mutatkoztak arra, hogy a szovjet csapatok magyar alakulatokkal történt felváltása után a magyar csapatok előtt leteszik a fegyvert. E feladat végrehajtásával, a megelőző tárgyalások lefolytatásával Váradi Gyula vezérőrnagyot bízták meg, aki el is ment a Corvin közbe, tárgyalt a felkelőkkel, Maléterrel és igyekezett megszervezni a felváltást, majd a fegyveres felkelők fegyverletételét.

Én szövegeztem meg ekkor azt a rövid kiáltványt, amely Fehér Lajos jóváhagyásával elhangzott a rádióban és megjelent a sajtóban is. A kiáltványban ismertettük a szovjet kormánynak azt az elhatározását, hogy a szovjet csapatokat kivonják Budapestről. Ennek feltétele azonban az, hogy a Corvin köziek tegyék le a fegyvert.

Megszerveztük a szovjet csapatok felváltását ebben a térségben. Az egyik irányból Márton András ezredes parancsnoksága alatt a Honvéd Akadémia, a másik irányból Kindlovits Pál alezredes irányításával a Tüzér Tiszti Iskola hallgatóiból megalakított egységek érkeztek ide. A felváltás meg is történt, a fegyverletételt azonban a felkelők megtagadták.

A hadművelleti csoportfőnökségen folytattuk a rendelkezésre álló alakulatok tevékenységének az irányítását. Így került sor október 30-án a Köztársaság téri vérengzés megelőzése és megakadályozása céljából egy több harcokcsiból álló egység kirendelésére. Mint később megtudtam, ez az egység ahelyett, hogy megvédte volna a pártházat, maga is tűz alá vette az épületet. Ennek a súlyos eseménynek kiterjedt irodalma van, a részleteket magam nem ismertem.

Még ezen vagy a következő napon közölte velem az akkor már hadművelleti csoportfőnök, Szűcs Miklós ezredes, hogy engem csoportfőnök-helyettesnek neveztek ki, nyilvánvalóan a forradalmi tanácstagként történt megválasztásom következményeként. Ez a kinevezés azonban helyzetemen mit sem változtatott, ugyanazt a munkát végeztem a továbbiakban is, mint eddig. Eközben a hadművelleti csoportfőnökség intézkedett 3 hadosztály Budapestre hozatalára. Így került november 1-jén Pest északra a kecskeméti hadosztály Csémy Károly alezredes, Pest délre a kaposvári hadosztály Bakonyi alezredes, és Budára az esztergomi hadosztály Mecséri János ezredes parancsnoksága alatt. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek az alakulatok békelétszámban, nehéz fegyverek és harckocsik nélkül érkeztek a fővárosba, tehát lényegében karhatalmi feladatok ellátására voltak alkalmasak.

Szűcs Miklós ezredes ezekben a napokban egyre passzívbabban viselkedett, véleményem szerint nem irányította határozottan az osztály, majd a csoportfőnökség munkáját. Ezért elhatároztam, hogy beszéljek vele erről, bár már több éve nem voltunk egymással beszélő viszonyban. 31-én felkerestem tehát az egyik irodahelyiségben, ahol aludt. Kettőnk között az alábbi rövid beszélgetés zajlott le.

– Bár már évek óta nem beszélünk egymással, tegyük most félre a haragot, mert a mi személyes ügyünknel sokkal fontosabb dologról van szó. Úgy látom, hogy valami miatt nem végzed a munkádat, te félsz.

– Igen, félek – mondta.

– Mitől félsz? – kérdeztem.

– Attól, hogy engem ki fognak nyírni. Ugyanis tegnap délután Kovács István vezérőrnaggyal együtt a miniszteri irodában jártam, ahol Zsilinszki alezreddessel és néhány hadseregből korábban eltávolított volt horthysta tiszttel találkoztunk. Kovács Istvánnal lekezeltek, rólam pedig tudomást sem vettek.

– Nézd, Miklós! Én meg vagyok győződve arról, hogy sok embernek ártottál, de ezennel kijelentem, hogy ha ismét kezdedbe veszed a dolgokat, adott esetben én melletted fogok állni.

Megígérte, hogy így lesz, kezét fogtuk és többé jóformán már nem is találkoztam vele, mert az események más irányba sodortak.

Amit ez a visszaemlékezés tartalmaz, már kb. 10 évvel ezelőtt magnóra mondtam abban a reményben, hogy egyszer majd felhasználható lesz annak bizonyítására, hogy 1956 őszén nem ellenforradalom, hanem népfelkelés, dicső forradalom játszódott le. Különbőféle bonyodalmak miatt ez az írásom nem jelenhetett meg, de a magnószalagot már jó egy éve átadtam történész ismerőseimnek. Hangsúlyozom tehát, hogy amit itt leírtam, nem válasz Szűcs Miklós: „Ezredes voltam a vezérkarnál” című könyvére, bár a cikk címe alapján erre lehetne következtetni. Amit Szűcs könyve rólam mond, tulajdonképpen nem árt nekem, sőt mai szemmel nézve egyenesen hízelgő, de nem így igaz. Én kötelességtudó, fegyelmezett katona voltam, tehát semmiképpen sem „ordítottam”, „csaptam rá az ajtót” parancsnokomra és hagytam el engedély nélkül a munkahelyemet. Az időpont sem igaz, ugyanis november 1-je után éppen az ő parancsára megszűnt a kapcsolat a hadművelleti csoportfőnökséggel. Ez a beállítás tehát hamis, de mit is várhat az ember olyan valakitől, aki csaknem 2 éven át velünk együtt előzetes letartóztatásban volt mint horthysta tiszt, az akkori viszonyok között ítélet nélkül kiszabadult és visszamenőlegesen megkapta teljes illetményét a börtönben töltött időre. Ennek ára volt, amit például az én ügyemben tett terhelő vallomásával is törlesztett.

30-án késő délután másodszor ült össze a Honvédelmi Minisztérium Forradalmi Bizottsága. Erre se akartam elmenni, de Reményi alezredes vegyvédelmi parancsnok személyesen jött értem és azt mondta, hogy most már szükség van rám, belém karolt és magával vitt a miniszteri irodába.

Itt egy-két fegyveres felkelő jelenlétében a Honvédelmi Minisztérium forradalmi tanácsstagjai elhatározták, hogy este a hadtáépület legfelső emeletén a felkelőkkel együtt közgyűlést tartanak, javaslatok hangzottak el arról, hogy milyen a honvédek sapkája, rangjelzése stb. Én nem kapcsolódtam be a vitába, mert telefonon állandóan kapcsolatot kellett tartanom a hadművelleti csoportfőnökséggel.

Este azután valóban sor került az említett közgyűlésre. Szép számmal voltak jelen felkelők és katonák. Megkezdődött a hosszadalmas határozathozatal. Órákon keresztül folyt a pontos megszövegezés körüli vita. Egyszer, amikor arról volt szó, hogy milyen határidővel követeljük a szovjet csapatok kivonását Magyarországról, a gyűlés vezetői december végét javasolták. Ekkor felálltam és azt mondtam, hogy ha egy hét alatt be tudtak jönni, akkor két hét alatt ki is tudnak menni. Természetesen elsősorban azokra a csapatokra gondoltam, amelyek értesülésünk szerint megkezdtek az ország előzőnlését. Másodszor akkor kértem szót, amikor hosszadalmasan vitatkoztak a határozat apró részletein és a következőket mondtam: „Elég legyen a szószátyárkodásból. Rengeteg dolgunk van, viszont órák óta a határozat megszövegezésén vitázunk, ezekben az órákban hagyják el Budapestet a szovjet csapatok, beérkeznek a felrendelt magyar hadosztályok. Nincs vezérkari főnökünk, nincs szilárd kézben a katonai egységek irányítása. Javasolom vezérkari főnöknek Király Bélát.” Erre lelkes éljenzés tört ki, és azt kiáltozták, hogy „hozzuk ide Király Bélát”.

Javaslatom teljesen váratlanul és ötletszerűen született meg. Azt nem tudtam, hogy a nap folyamán Kovács István vezérőrnagyot már kinevezték vezérkari

főnöknek. Néhány nappal azelőtt Bata István miniszter személyesen mondta nekem, hogy Király Bélát visszaveszik a hadseregbe. Én magam ismertem Király Bélát, minden díszszemle alkalmával az ő vezetése alatt álló díszszemle-rendezőségbe osztottak be, tisztában voltam mind katonai, mind szellemi képességeivel és erényeivel. Arra gondoltam, hogy őt a felkelők és a hadsereg egyaránt el fogja ismerni vezetőnek, és így a hadsereg labilis helyzete megszilárdulhat. Arról sem volt tudomásom, hogy Nagy Imre időközben már tárgyalta Király Bélával és kinevezte őt a Forradalmi Karhatalmi Bizottság fejévé.

Nem sokkal ezután valóban elhozták Király Bélát, akit nagy ovációval fogadtak, beválasztották az elnökségbe, majd felkérték, hogy mondja el, miért ítélték halálra. Ekkor elmondta, hogy három vádpontot hoztak fel ellene. Az egyik az volt, hogy szabotálta a Honvéd Akadémia munkáját. A másik, hogy pozitív vallomást tett valakinek az ügyében, akit halálra kellett volna ítélni, a harmadik pedig az, hogy levelet váltott az akkor nyugaton élő Kisbarnaki Farkas Ferencsel.

Azt, hogy valaki valamilyen tevékenységet szabotál, bárkire rá lehet fogni. Az akkori viszonyok között ha valakit halálra akartak ítélni, megtették azt akkor is, ha valaki pozitív vallomást tett a vádlott ügyében. Az említett levélváltás már nem tetszett nekem, de ennek tisztázását nem tekintettem feladatomnak. Nem sokkal ezután el is távoztam az ülésről és visszatértem szolgálati helyemre.

31-én közölték velem, hogy Király Bélát kinevezték a Forradalmi Karhatalmi Bizottság élére, és az ő vezetése alá kerülnek a hadsereg Budapesten tartózkodó egységei, a nemzetőrségi alakulatok és a rendőrség. Király Béla egyszemélyben töltötte be a Forradalmi Karhatalmi Bizottság elnöki és a Katonai Karhatalmi Parancsnokság parancsnoki tisztét. Engem, aki addig is a katonai karhatalmi egységek irányításával és nyilvántartásával foglalkoztam, és tisztában voltam az akkori bonyolult helyzettel, beosztottak Király Béla mellé. Együttal azt a feladatot kaptam, hogy szervezzem meg a Katonai Karhatalmi Parancsnokságot.

A Honvédelmi Minisztérium szerveiből körülményes lett volna létrehozni a parancsnokságot, és sok időt vett volna igénybe. Ugyanakkor tudomásom volt arról, hogy szervezés alatt áll egy hadseregpáncsnokság, élén Uszta Gyula vezérőrnaggyal. A parancsnokság törzsének a megszervezése lényegében már befejeződött, csupán a hadművelleti osztály vezetője nem érkezett még meg a Szovjetunióból. Így magától adódott a lehetőség arra, hogy a már megszervezett hadseregtörzset úgy ahogyan van, hozzuk be a vezérkar épületébe és minden változtatás nélkül alakítsuk meg belőle a Katonai Karhatalmi Parancsnokságot. Amikor Király Béla megérkezett, előterjesztettem ezt a javaslatot azzal a kiegészítéssel, hogy mivel a hadseregtörzsnek hadművelleti osztályvezetői teendőkkel Kindlovits Pál alezredest bízza meg, aki addig is velem együtt foglalkozott a Budapesten lévő katonai alakulatok irányításával, tehát ugyanúgy tisztában volt a helyzettel, mint jómagam. Király Béla változtatás nélkül elfogadta javaslatomat és még aznap meg is szerveztük a Katonai Karhatalmi Parancsnokság működését. A hadsereg törzsfőnöke, Kovács Imre vezérőrnagy lett a karhatalmi parancsnokság törzsfőnöke, én pedig létrehozva a parancsnokság titkárságát, ennek lettem a vezetője.

Király Bélával ritkán találkoztam, ha jött, beszámoltam az addigi eseményekről és előterjesztettem a szükséges javaslatokat. Ő általában a Főkapitányságon

tartózkodott és kormány szinten tevékenykedett. Kijelentette, hogy meglátása szerint a hadseregben rend van, megbízott azzal, hogy vigyük tovább az ügyeket és a szükséghez mérten tájékoztassuk az eseményekről. Neki sok másirányú elfoglaltsága lesz.

1-jén és 2-án különféle küldöttségek rohanták meg a parancsnokságot és számtalan problémát vetettek fel. Jelentkeztek a különböző társadalmi szervezetekhez kiküldött összekötő tisztek, ismertették az ott történeteket és közölték az egyes szervezetek hadsereget érintő kívánságait. Az így felvetődött kérdésekre sajnos már nem emlékszem, de ilyen volt például az a kívánság, hogy tiltsuk meg a zavaró rádiók működését. Erre azért emlékszem, mert a tárgyalás során ez is vádpontként szerepelt. Mivel ezt nem tekintettem karhatalmi feladatnak, azt mondtam, hogy ilyen kérdésekkel nem foglalkozunk. Felvetődtek a hadseregben belül is kérdések, ezek közül a következőkre emlékszem.

A vezérkar közlekedési osztályának egykori vezetőjét, Tüske Bélát évekkel azelőtt eltávolították a hadseregből. Volt beosztottjai azonban nagyon tisztelték és sokra tartották. Az akkori osztályvezetőt egyszerűen elkergették, és kérték, hogy járuljunk hozzá Tüske Béla visszavételéhez. Felhívtam a Személyügyi Főcsoportfőnökséget és megkérdeztem, hogy mit lehet ebben az ügyben tenni. Pozitív választ kaptam, mire a közlekedési osztály beosztottjai Tüske Bélát felhozták Budapestre, és személyesen is beszéltem vele. Hajlandónak mutatkozott arra, hogy majd visszajöjjön, egyelőre azonban akkori munkakörét Szekszárdon nem hagyhatta ott, vissza is utazott, és többé nem találkoztam vele.

Egy alkalommal jelentkezett nálam a Rákóczi Katonai Középiskola küldöttsége és tiltakoztak az ellen, hogy volt parancsnokuk, Kerekes Béla vezérőrnagy, aki megjelent az iskolában és Oláh István ezredes akkori parancsnok távozását követelte, ismét átvegye az iskola parancsnokságát. Ebben az ügyben is felhívtam a Személyügyi Főcsoportfőnökséget, elmondtam, hogy mit jelentett a növendékek küldöttsége. Ekkor nemleges választ kaptam. Így azután azt mondtam a küldöttségnek, hogy kergessétek el Kerekes Bélát, Oláh István marad a parancsnokotok.

November 1-jére az előbbieken felsorolt hadosztályok beérkeztek, és eligazítást tartottam a parancsnokoknak, hogy meghallgassam helyzetjelentésüket, javaslataikat és tájékoztassam őket a további feladatokról. Jelen volt Csémy Károly, Bakonyi N. alezredes és az esztergomi hadosztály tüzérparancsnoka, Szendi alezredes, Mecséri János ezredes megbízásából. Ez alkalommal Csémy Károly jelentette, hogy Mátyásföldön visszamaradt egy szovjet páncélos javítóműhely, a katonák nincsenek megfelelően ellátva, és állítólag a környező lakosságot fosztogatják. Ezt a jelentést feljegyeztem, de csak 3-án kísérelhettem meg a helyzeten javítani – sikertelenül.

1-jétől kezdve a katonai egységek nemzetőrökkel vegyesen megalakított járőrökkel végezték a rendfenntartó munkát és akadályozták az atrocitások elkövetését.

2-án még mindig nagy volt a tolongás a parancsnokságon, ezért 3-ától megtiltottam, hogy engedélyünk nélkül bárki belépjen a vezérkar épületébe.

Király Béla 2-án ellenőrizte a hadművelleti osztály által kidolgozott tervet, amely Budapest védelmére irányult.

A horthysta tisztekkel kapcsolatosan az volt a helyzet, hogy Zsilinszki alezre-des vezetésével működött a minisztériumban egy bizottság, amely a régi tisztek visszavételével volt hivatott foglalkozni. Ugyanis igen sokan jelentkeztek és úgy nyilatkoztak, hogy hajlandók a hadseregbe visszajönni, de nincs tudomásom arról, hogy bárkit is visszavettek volna ez alatt az idő alatt. A horthysta tisztek nagyon óvatosan és okosan viselkedtek, nem léptek fel agresszíven, csupán hajlandóknak mutatkoztak arra, hogy eredeti hivatásuknak éljenek és visszakerüljenek a hadsereg állományába.

A városban többnyire nyugalom volt, csak néhány fegyveres csoport tevékenysége okozott zavart, így például Dudás József csoportja a Szabad Nép székházában, Szabó bácsi csoportja és még néhány kisebb fegyveres csoport. A november 1-je utáni napokban megkezdődtek a munkák az utak helyreállítására, a villamos vezetékek kijavítására és azzal számoltunk, hogy 5-én reggel az egész városban megindul a normális munka.

1-jén este az történt, hogy valaki jelentést tett nekem valamiről. Meghallgattam, de nem értettem, hogy mit mond, kértem, ismételje meg, akkor sem fogtam fel az elmondottak értelmét. És ekkor rájöttem, hogy teljesen ki vagyok merülve. Egyszerűen nem fogott az agyam, a szavak értelmét és összefüggését már nem voltam képes felfogni. Odamentem az akkor éppen ott tartózkodó Király Bélához és engedélyt kértem arra, hogy legalább egy éjszakára hazamehessek és kialudhassam magam.

A következő érdekes és emlékezetes epizód 2-án játszódott le. Király Béla felhívott telefonon és közölte velem, hogy a Külügyminisztériumban fegyveresek garázdálkodnak, lövöldözés van az épület körül, és utasított, hogy személyesen menjek oda és csináljak rendet. Rögtön kellett intézkednem, csapatok kiküldése hosszú időbe telt volna, ha azt teszem, tűzharc fejlődhetett volna ki a Külügyminisztérium épülete körül, de egyébként is azt a parancsot kaptam, hogy személyesen csináljak rendet. Magamhoz rendeltem két tisztet géppisztollyal, én pisztolyomat a zsebembe raktam és lementünk, beszálltunk egy gépkocsiba és elindultunk a Külügyminisztériumhoz. Igazság szerint még azt sem tudtam, hogy hol van. Minthogy az épület körül lövöldözést nem észleltünk, egyenesen a főbejáráthoz mentünk, kiszálltunk a gépkocsiból, utasítottam a kíséretemben lévő két tisztet, hogy fegyverrel fedezzenek és beléptem az épület lépcsőházának az előterébe. Ott teljes zűrzavar, lármá uralkodott. Elküldöttem magam: „Mi van itt? Parancsnokok azonnal hozzám!” Hirtelen döbbszent csend támadt, de rövid időn belül jelentkezett nálam a három parancsnok. Az egyik a Szabó bácsi csoportjából kiküldött felderítő csoportnak volt a parancsnoka, a másik a II. kerületi karhatalmi parancsnokság nemzetiőr századának (40-50 fő) parancsnokaként és a harmadik nem tudom már, milyen részlegnek a parancsnokaként jelentkezett. Megkérdeztem őket, hogy milyen célból vannak itt és mit csinálnak. Jelentették, hogy értesüléseik szerint itt ávósok bújkálnak és azokat keresik. Eközben lövöldözést hallottunk. Kérdeztem, hogy mi ez a lövöldözés? Azt válaszolták, hogy a Bem tér felől lövik az épületet. Felhívtam telefonon a Bem lakotanya parancsnokát és megkérdeztem tőle, hogy mit lát, mi ez a lövöldözés? Jelentette, hogy a Külügyminisztérium épületéből, főleg a padlásteréből lövöldöznek, egyébként kívülről senki sem lövi az épületet. Felhív-

tam telefonon Szabó bácsit is, és megkérdeztem tőle, igaz-e, hogy ő küldte ki a felderítő egységet. Ő ezt igazolta. Ezután közöltem a parancsnokokkal, hogy ami itt van, az pánik és káosz, fent a tetőről ők lövöldöznek, a saját lövéseik visszhangját vélik ellenük irányuló lövéseknek, az épületet kívülről senki sem lövi. Utasítottam őket, hogy 5 percen belül sorakoztassák fel egységeiket a könyvtárszobában, aki nem lesz ott, azt agyonlövetem. Szigorú parancsom hatásosnak bizonyult, mert néhány perc múlva valóban felsorakozott mind a három egység a könyvtárban. Közben odajöttek hozzám a Külügyminisztérium dolgozói és közölték, hogy feltörték az irattárat és a borospincét. Ennek hallatán a vér kissé előntötte az agyamat. Borospincét törtek fel? Kértem, hogy nézzenek utána, mi a hiány és milyen kárt okoztak a fegyveresek. Ugyanakkor a felderítő csoport parancsnoka odajött hozzám, felmutatott egy papírt, amelyen a minisztérium egyik titkára írásban igazolta, hogy ő adott egy üveg bort nekik, de elejtették és eltörött. Tehát náluk bor nincs. Később a minisztérium dolgozói is jelentették, hogy nem hiányzik semmi sem a borospincéből, sem az irattárból. Ez kissé megnyugtató, de azért jól leszidtam a felsorakozottakat és közöltem velük, hogy megyek jelentést tenni Király Bélának, addig mindenki maradjon a helyén. Kifelé menve a főbejárat felől szembe jött velem egy alezredes, katonásan megállt előttem és jelentette, hogy ő a II. kerületi karhatalmi parancsnok. Szeifert Tibor volt a neve. Őt is utasítottam, hogy álljon az egysége elé és várja meg visszatérésemet.

Felmentem a titkárságra és felhívtam Király Bélát. Jelentettem, hogy a rendet helyreállítottam, az egységet felsorakoztattam. Erre azt a parancsot adta, hogy fegyverezzem le őket. Ismerve az akkori hangulatot, jelentettem, hogy ez nem lesz nagyon tanácsos, mert ha ilyen parancsot adok nekik, engem szitává lőnek, elképzelhetetlennek tartottam, hogy 70-80 fiatal, lelkesedéstől túlfűtött nemzetőr minden további nélkül le fogja tenni a fegyvert az én parancsomra. Király Béla erre azt mondta, hogy jól van, hagyjam őket, majd személyesen odajön. Így is volt. Lementem a könyvtárba, tovább is szóval tartottam őket mindaddig, amíg Király Béla megérkezett. Ő eléjük állt, ugyancsak leszidta őket, majd „jobbra át”-ot vezényelt és parancsot adott, hogy vonuljanak be a körletükbe. Ezután odafordult Szeifert Tiborhoz és felszólította, hogy igazolja magát. Ő elővett egy polgári személyazonossági igazolványt, és amikor Király Béla katonai igazolványt kért tőle, elővett egy negyedív papírt, amelyen az volt olvasható, hogy Szeifert Tibor, aki egyébként tartalékos tizedes volt, Dudás József kinevezte alezredessé, valamint a II. kerületi karhatalmi parancsnokká. Király Bélát előntötte a düh, azt mondta, letartóztatom, kísérőjét pedig, aki katona volt, szökevénynek minősítette és ugyancsak letartóztatta. A két letartóztatottal azután elindultunk a Honvédelmi Minisztériumba. Útközben tartottunk attól, hogy ha a nemzetőrök észreveszik a parancsnokuk letartóztatását, még fellépnek ellenünk. Nem történt azonban semmi, simán beértünk a minisztériumba. Ott röviden kihallgattuk Szeifert Tibort. Én mélységesen fel voltam háborodva, erélyes szavakkal leszidtam, ő pedig ijedtében elmondta, hogy sok mindent tud mondani, rádiókapcsolatokat tartanak fenn stb. Így átadtam őt Nádasi Károly alezredesnek, a felderítő osztály vezetőjének, hogy hallgassa ki. Én a továbbiakban ezzel az ügyel nem foglalkoztam. Javasoltam viszont Király Bélának,

hogyan tartóztassuk le Dudást. Ő ezzel egyetértett, felhívta Dudást telefonon és behívta a minisztériumba. Én ugyanakkor megszerveztem Dudás letartóztatását, mert tudtam, hogy nagy kísérettel érkezik. Úgy intézkedtem, hogy a belső szobába, tehát Király Bélához Dudást és a feleségét engedjék be, 3-4 kísért vezessenek be az előszobába, a többi pedig tartsák fel a folyosón, és amikor mindenki megérkezett a megjelölt helyre, szólítsák fel őket fegyverletételre és fegyverezzék le őket. Így is történt. Király Béla órákon keresztül tárgyalt Dudással, aki olyan rekedt volt, hogy szólni sem tudott és helyette a felesége beszélt. Végül Szeifertet bekísértettem a Fő utcai börtönbe, Dudást pedig Király Béla később elengedte. Mivel Király Bélának nem volt lakása és a Honvédelmi Minisztériumban nyugodtan nem tudott pihenni, meghívtam, hogy töltsön nálunk egy éjszakát, mert a lakáson volt egy szabad szoba. A meghívást elfogadta, és amikor késő éjjel hazafelé mentünk, közölte velem, hogy Dudást elengedte, mert így látta helyesnek. Mint később megtudtam, Dudás azzal fenyegetődzött, hogy ha bizonyos időpontig nem érkezik vissza a csoportjához, akkor csoportja megtámadja a Honvédelmi Minisztériumot.

November 3-án szükségesnek láttam, hogy a minisztérium vezető beosztású tisztjeit a karhatalmi parancsnokság megalakulásáról és tevékenységéről tájékoztassam. Ezért meghívtam értekezletre az érdekelt vezetőket, tájékoztatást adtam a pillanatnyi helyzetről, ismertettem a Budapesten lévő katonai alakulatok helyzetét. Eszembe jutott, amit 1-jén Csémy Károly jelentett. Elmondtam Muczina Ferenc ezredesnek, a hadtápfőnöknek, hogy mi a helyzet Mátyásföldön és feltettem a kérdést, nem lenne-e célszerű egy tehergépkocsiba élelmet rakni és beküldeni a szovjet páncélos javítóműhelybe, hogy a szovjet katonák nyugton maradjanak. Erre a válasz nevetve az volt, hogy „Hogyne, ha a felkelők megtudják, hogy etetjük a szovjeteket, abból nagy botrány lesz, lefoglalják a gépkocsit és csak rontjuk a viszonyt a katonák és a nemzetőrök között.” A választ tudomásul kellett vennem, mert Muczina ezredes felé parancsadási jogom nem volt.

Még ezen a napon felhívtam telefonon Maléter Pál honvédelmi minisztert és kértem, hívja be a minisztériumba Szabó bácsit, mert én hiába hívnám, az én szavamra nem jönne be, neki talán engedelmeskedne. Maléter erre azt válaszolta, hogy ő ezzel nem ér rá foglalkozni, szégyelljük magunkat, ha Szabó bácsit nem tudjuk elkapni. Erre azt válaszoltam, hogy értettem, szégyellni fogom magam, mert egyelőre ezt nem tudom megtenni. Lényegében ezek az események zajlottak le környezetemben november 4-én reggelig.

4-én reggel telefonon riasztottak a lakáson és jelentették, hogy a szovjet csapatok jönnek vissza Budapestre. Bementem munkahelyemre és felhívtam Király Bélát. A Főkapitányságon találtam rá. Jelentettem, hogy mi a helyzet és kértem a további parancsát. Erre közölte velem, hogy a szovjet harckocsik már ott vannak a Főkapitányság épülete előtt, azonnal adjam ki mind a három hadosztálynak a parancsot, hogy ne használják fegyvereiket a szovjet csapatokkal szemben. Én ezt azonnal meg is tettem, személyesen beszéltem Csémy Károly, Bakonyi N. alezredessel és Mecséri ezredes tüzérparancsnokával, Szendi alezredessel. A körülöttem állók meg voltak dermedve, senki sem avatkozott a dologba se pro, se kontra. Mecsérivel nem tudtam érintkezésbe kerülni.

Hogy vele mi volt, csak később tudtam meg. Az első napokban Esztergomban állítólag belelővetett a tüntetőkbe. Amikor azután a kormány az eseményeket forradalomnak ismerte el, emiatt valószínűleg megijedt, Maléterhez fordult és kérte, hogy ha neki ebből kellemetlensége lesz, legyen majd mellette. Maléter ezt nyilvánvalóan megígérte, viszonzásul pedig Mecséri felajánlotta neki szolgálatait. Így adódott az, hogy amikor a magyar kormányküldöttség a Parlamentben lezajlott tárgyalás után Tököltre ment, hogy ott folytassa a szovjet vezetőkkel a tárgyalásokat, és a küldöttséget letartóztatták, Mecséri belelővetett a Malétereket szállító szovjet katonai oszlopba. A részleteket erről az eseményről nem ismertem. Akkor erről tudomásunk sem volt, ugyanis Mecsérinek a hadosztályával együtt Budán volt a helye. Hogy ő közvetlenül milyen parancsokat kapott Malétertől, nem tudom. Bizonyára arról volt szó, hogy fegyveresen biztosítani fogja a Tökölön folyó tárgyalásokat.

Az általam kiadott parancsokkal szemben két megnyilatkozásra emlékszem. Herpai Sándor a rendőrségtől telefonált és kérdezte, mi a helyzet, és amikor közöltem vele, hogy kiadtam a parancsot, mely szerint a hadsereg fegyvereit a szovjet csapatokkal szemben nem használhatja, tiltakozott ez ellen és kérdezte, hogy hol találja meg Király Bélát. A másik telefonáló Szendi alezredes volt, aki jelentette, hogy a szovjet csapatok már ott vannak a budaörsi laktanya előtt, tűzharcra került sor, és a szovjetek azt követelik, hogy a magyar alakulatok tegyék le a fegyvert. Erre én azt válaszoltam, hogy arra adtam parancsot, hogy a szovjet csapatokkal szemben fegyvereiket ne használják, de hogy a fegyvert letegyék, ilyen értelmű parancsot nem kaptam és ilyen utasítást nem is adnék. A fegyverletételre vonatkozó követelés megdöbbenett engem, mert az addigiak során a magyar és szovjet csapatok és parancsnokságok között nem voltak ellentétek, kivonulásukat támogattuk és biztosítottuk, teljes mértékben együttműködtünk velük. Az tehát, hogy lefegyverezzék a magyar hadsereget, számomra hihetetlen volt, és ezt a követelést mélyen sértőnek találtam. Nem sokkal később ez történt meg velem is.

Egy szovjet tiszt belépett az irodámba és felszólított, hogy tegyem le a fegyvert. Én csodálkozva néztem rá, pisztolyomat leraktam az asztalra és kijelentettem, hogy én ezzel a működésemet befejeztem. Trepper Iván ezredes, aki ekkor éppen jelen volt, felszólított, hogy ne fogjam így fel a dolgot. Én azt válaszoltam, hogy ezt másként felfogni nem lehet, elmentem a hadműveleti osztályra és az ott összegyűlt fiatal tisztekkel beszélgettem.

Azután visszamentem az irodámba. Ott a szovjetek bocsánatot kértek és visszaadták a fegyveremet. A pisztolyomat magamhoz vettem és felhívtam a hadosztályokat, hogy a helyzetről tájékozódjam. Később ismét megjelent egy szovjet tiszt és újból felszólítottak, hogy tegyem le a fegyvert. Erre én letettem a fegyvert, felvettem a köpenyemet és lementem a minisztérium udvarára. Ott nagy volt a zűrzavar, a fiatal katonák árulóknak bélyegeztek minket. A hadtápi épületén keresztül ki tudtam menni a minisztériumból, hazamentem, levettem az egyenruhát és megfogadtam, hogy addig nem veszem fel, amíg szovjet csapatok vannak Magyarországon. Még a lakásomról is felhívtam a hadosztályokat és tájékoztattam az eseményekről. Úgy értesültem, hogy komolyabb fegyveres összeütközésre sehol sem került sor.

3 napig a lakásomon tartózkodtam. Ekkor a lakásomon felkeresett Trepper Iván ezredes és felszólított, hogy menjek be vele a minisztériumba dolgozni. A felszólítást csodálkozva vettem tudomásul, végül azt válaszoltam, hogy rendben van, körülnézek, de csak polgári ruhában. Még néhány fiatal tisztet is összegyűjtött, és együtt indultunk el a minisztériumba. Amikor a miniszteri iroda elé értünk, azt mondta Trepper, hogy álljunk meg, várjunk itt egy kicsit. Belépett a miniszteri irodába, majd két markos ávos tiszt lépett ki onnan, két oldalról megfogták a karomat és elvezettek az épület másik szárnyába, ahol szovjet csapatok voltak, és átadtak a szovjeteknek. 24 órán keresztül itt voltam, közben szembesítettek két férfival és egy nővel, akiket egyébként nem ismertem, majd negyedmagammal beültettek egy páncélgépkocsiba. Velünk szemben géppisztolyos szovjet katonák ültek. Azt hittem, hogy a Duna-partra visznek és ott kivégeznek. Feltételezésem indokoltnak tűnt, ugyanis előző nap egy szovjet tiszt elé vezettek, aki megkezdte kihallgatásomat, és amint kiderült, hogy a horthysta hadseregnek is tisztje voltam, a kihallgatást félbeszakította és tovább nem tárgyalt velem.

Tévedtem, nem végeztek ki, hanem a Gresham-palotába [helyesen: BM, a Gresham-palota mellett] vittek, ott is 24 órán keresztül kihallgattak, majd a Fő utcai börtönbe szállítottak, ahol azután két évet töltöttem addig, amíg bíróság elé állítottak.

Avezérkari perben harmadrendű vádlott voltam. Az elsőrendű vádlott Kovács István, a második Márton András, a negyedik Solymosi János volt, és hozzánk csaptak még előttünk ismeretlen okból ötödik vádlottként egy fiatal felkelőt.

10 évi börtönre ítélték és 1963. március 27-én amnesztiával szabadultam.

Szabadulásom előtt lehívtak az egyik irodába, és két jólfésült fiatalember rá akart beszélni arra, hogy szegődjem a BM szolgálatába. Én hivatkoztam a rossz memóriámra, az egyenességemre, a horthysta múltamra, és bár nem volt könnyű, végül is nemet mondtam arra gondolva, hogy az amnesztia rám mindenképpen vonatkozik, a további következmények pedig pillanatnyilag nem izgattak. Később is próbálkoztak velem, de hiába. Egy alkalommal még háborús bűnösséget is rám akartak bizonyítani, de kiderült, hogy valószínűleg összetévesztettek valakivel. A továbbiakban azután már békén hagytak.

Kiszabadulásom után Donáth Ferenc támogatásával fordítóként a Középdu-navölgyi Vízügyi Igazgatóság állományába kerültem, majd 1967. április 1-jével állományilag áthelyeztek a Vízgazdálkodási Tudományos Kutatóintézethez, de a munkahelyem nem változott. Még ez év augusztus 17-én Stelczer Károly igazgató aláírásával minden indokolás nélkül felmondták az állásomat. Amikor az intézet személyzeti osztályának vezetőjét, Mester Erzsébetet megkérdeztem erről, a szemembe merte mondani, hogy nem tudott róla. A felmondással szemben panasszal élni semmi értelme sem lett volna. Az itt eltöltött időnek jövőm szempontjából mégis nagy jelentősége volt, mert itt ismertem meg második feleségemet, akivel azóta is boldog házasságban élünk. A helyzet ugyanis az volt, hogy első feleségem becsülettel kitartott mellettem az eltelt csaknem hét éven keresztül annak ellenére, hogy biztattam, tegye magát szabaddá. Szabadulásom után azonban kiderült, hogy a kölcsönös megbecsülésen kívül nem sok köt össze már minket egymással, a hosszú távollét követke-

tében elhidegültünk, és amikor a lányom is azon az állásponton volt, hogy váljunk el, kijelentettem, hogy a válásra kész vagyok, de csak akkor, ha a feleségem talált valakit, akivel házasságra léphet. Így azután 1968-ban egyik héten a feleségem, másik héten pedig én kötöttem új házasságot. Jóformán mindenemet első feleségemre hagytam, második feleségemhez költöztem, és lényegében nulláról indulva új életet kezdtem.

Egy fél évig félállásban dolgoztam az Agrárgazdasági Kutatóintézetnél, félállásban pedig irodai dolgozóként a fóti tsz-ben. Ez a felemás állapot számomra azonban tarthatatlannak tűnt, ezért 1968 márciusában beálltam segédmunkásnak az Egyetemi Nyomdába. Ekkor 52 éves voltam. Kezdetben nyomdagép mellett dolgoztam, majd Fodor László művezető áthelyezett mélynyomó másológónak, és így először segédmunkásként, majd a vizsga letétele után betanított munkásként dolgoztam. A keresetem természetesen nagyon alacsony volt, úgyhogy esténként fordítással foglalkoztam és így egészítettem ki keresetemet. 1971-ben, 55 éves koromban munkaviszonyomat megszüntettem, mert az akkori rendeletek értelmében az 5 éves megszakítást a munkaviszonyban elfogadták. Abban a hiszemben, hogy 26 éves munkaviszonyom van, ki akartam várni a nyugdíjkorhatárt. Amikor a nyugdíjazásom esedékessé vált, kiderült, hogy a rehabilitálásom, vagyis a büntetett előélethez fűződő hátrányok alól történt mentesítem után kiadtak egy rendeletet, amelynek az értelmében az 5 évnél hosszabb időre elítéltek az ítélet előtti munkaidejüket elvesztették. Legnagyobb megdöbbenésemre tehát csak 8 évi munkaviszonyomat ismerték el, ami nem elegendő a nyugdíjaztatáshoz. Viszontagságos körülmények között még két évig munkaviszonyba kellett kerülnöm ahhoz, hogy nyugdíjat kaphassak. Ezt a rendeletet később hatályon kívül helyezték ugyan, de csak 1978-ban, amikor az addigi 1140 Ft nyugdíjamat ennek folytán 1786 Ft-ra emelték. Azóta is kisnyugdíjasként élek, és viselem az 1956-os népfelkelés minden hátrányos következményét.

Mindig bíztam abban, hogy az 1956-os forradalmat a történelem igazolni fogja, bár nem reméltem, hogy erre még az életemben sor kerülhet. Ezzel a megkésett visszaemlékezésemmel is azt igyekeztem alátámasztani, hogy az 1956-os népfelkelés később sem torkolt ellenforradalomba, és a Magyar Néphadsereg tevékenysége is ezt bizonyította.

VAS MEGYE TANÁCSA TÁVMONDATI KÖNYVE

1956. OKTÓBER 24–28.

Közlő: Feiszt György

A Vas Megyei Tanács távmondati könyvének töredéke azon kevés dokumentum egyike, amely nem bírósági periratok vagy rendőrségi vizsgálati anyag mellékleteként maradt korunkra, hanem a kellően figyelemre nem méltatott tanácsi iratanyag részeként maradt fenn.

Nem tartalmaz semmi olyan adatot vagy információt, amelynek segítségével újra, vagy új szempontok szerint lehetne megírni '56 Vas megyei történetét. Ugyanakkor a tényleges történések jó tükrének bizonyulhat. Az elbizonytalanodott tanácsi funkcionáriusok jelentéstöredékeiből, a helyenként még taktikázó, a helyzetet ténylegesen elemző vagy fel sem ismerő, a hangulatjelentéseket, az apparátusi INFO-k hangulatát idéző távmondatok jól mutatják be a történelemben hirtelen belekeveredett hivatalnokok magatartását pozitív és negatív előjellel egyaránt.

X. 23.

Minden rendbontási kísérlettel szemben – felesleges időt nem töltve az agitációval – haladéktalanul fellépni, hatalmi intézkedéssel is!!

Közlekedés! az igazgatóság területén zavartalan – természetesen Pestre nem megy.

Körmend: elvették Dáma József kötélverő engedélyét – adják ki intézkedik Hock.

Megkapta az engedélyt.

Gércén: azt mondják a Rákosi politika nem Nagy Imre.

12 h

Szentgotthárd: esemény nincs.

Sárvár: felvásárlási kísérlet volt, más esemény nincs!

Cellődmölke: Tokorcs ellátott!¹ majd írásban kérik, Mesteri is átmenetileg megnyugodott úgy néz ki, hogy sok kilépés lesz. Felvásárlás nincs!

Szombathely város: felvásárlás van (zsír, liszt, cukor), üzemekbe [sic] rendesen folyik.² Tsz.-nél dolgoznak ellenséges megnyilvánulást nem tapasztaltak.

Szombathelyi járás: esemény nincs, délután jönnek be az aktivisták akkor jelentenek.

Vasvár: semmi különösebb nincs rádiót kollektívan hallgatják az emberek.

Felvásárlás nagymértékben nem tapasztalható. (Ékes)³

Szentgotthárd: várakozás, nem nyilatkoznak – kék-fehér karszalagosok Pestről

Szombathely város: vegyes nézetek. Örülnek Nagy Imre miatt; másrészt: ki felel majd ezért, ki gyakorol önkritikát?

16 h

Szentgotthárdi járás: meg vannak elégedve a munka folyik, üzembiztonság – a párt szervezte.

Vasvári járás: munka megy, örülnek Nagy Imrének.

Bérbaltavár – szeszfőzdénél gyülekezés, Varga nevű: „a kommunisták ideje lejárt”. (Horváth)⁴

Szombathelyi járás: Nemesbőd ittak a tsz. tagok mondták megvan a mi emberünk Nagy Imre. 5 fő: állítólag táviratot küldtek hogy a szovjet csapatokat vonják ki. Bozzai határában egy kocsin két tag kiabálta, hogy na bűdös kommunisták végetek van.

Kőszegszerdahely: Azt mondják, hogy az 53-as programmal el lehetett volna kerülni ezeket – elítélik a dolgot.

Kisunyom: Tsz: majd meglátjuk mennyivel lesz most jobb a tsz-nek.

Táplánszentkereszt: Tsz elnök (Kiss J.) mondja na mostmár mindent vihetünk haza. A munka általában megy.

Körmend: munka megy Nagy Imre tetszik de egyébként tartózkodók (Hock).⁵

Cellődmölki: Nemeskocson szétvitték az állatállományt még az éjjel⁶ nem történt intézkedés, problémáznak a szovjet csapatokról.

Sárvár: munka megy beszélnek, örülnek tartózkodnak.

Horváth Sándor⁷ és Máté elvtársnak⁸

Szántóföldeken a munka rendes ütemben folyik tsz és egyéni p(arasztok) részéről is. Káldon a tsz-tagok szorgalmasan dolgoznak de majd kilépnek később – a parasztok mindenütt elítélik a provokációt, rombolást, nekik kell ezt is megfizetni, mondják.

Cellődmölki járás: Jánosháza: a hangosbemondót akarták használni.

1. Röpcédula: Akik ellene akarnak állni a forradalomnak azoknak kötél a nyakába ha nem is cifra, de jó szoros;

2. röpcédula: Új világot és szabadságot,

3. röpcédula: 1956 okt. 24. reggel nagy esemény történt. A forradalom a párt a kényszeruralom ellen küzd. Fel a forradalom zászlajával. (Ódor)⁹ A rendőrség kinn van, dolgozik.

Szombathely városi tanács: Egy személyt lefoglaltak 2 db pisztoly volt nála röpcédulát találtak a város területén. Szovjet ellenes.

X. 24.

Épületbiztosításra behívottak

1. Váradi Sándor¹⁰

2. Tamás István

3. Molnár Ferenc¹¹

4. Kovács János¹²

5. Bernát Imre

6. Vizvárdi István

7. Sárvári István¹³

8. Cziráki Ferenc¹⁴

9. Farkas László¹⁵

10. Tari Pál¹⁶

II. ütem

1. Máté Sándor¹⁷
2. Dancsó József¹⁸
3. Nika Sándor¹⁹
4. Kelemen László²⁰
5. Fülöp Ferenc²¹

X. 24. 23.30-ra behívottak

1. J.Kiss Ernő²² X
2. Koroncai Géza²³ X
3. Kraller Ferenc²⁴
4. Horváth Sándor²⁵ X
5. Hock Károly²⁶ X
6. Máté Sándor²⁷ X
7. Dancsó József X
8. Nika Sándor X
9. Tomek József X
10. Újlaki Gyula X
11. Kelemen László X
12. Barta Bálint X
13. Németh Pál X
14. Pálmai József
15. Szibnar Sándor
16. Molnár Imre X
17. Vagdal Gyula X
18. Malek Ernő²⁸ X
19. Vámos Ferenc X
20. Fülöp Lajos X
21. Dr. Lakatos X
22. Szakács István X
23. Fülöp Ferenc X
24. Fülöp István
25. Molnár Ferenc X
26. Szegedi Dezső X
27. Barta József X
28. Gömbös Gyula X
29. Kálmán
30. Ékes Attila X

X = megjelent

Hús-üzem: Győrbe akar menni húsert.

Celldömlői járás

Jánosháza: 2 személyt a Bp-i Ávó [sic!] elfogott Bp-i forradalom Rendőrség szobornál.

Vönöck: izgatás Jankó Jenő egyén: vigyék szét az állatot. Gyürüsi József Herendi Kálmánt akarta megverni Csuka Sándor mondja: le kell számolni a kommunistákkal egy egyetemista járt itt az Ávó elvitte.

Alsóság: Újvilág tsz az állatokat szét vitte.
Duka: Pb. instruktor: a parasztok között éles vita.

okt. 25.

Sárvár: 1. Bögte Zöldmező az állatot széthordta
2. Bói cseretelepen nincs víz
3. Gércse P. titk. megverése (Venekei)²⁹

Vasvári járás: 1. Nagytílaj a tanácselnököt megfenyegették a mezőn, egy bíglerli csizmás. Utána eltűnt az erdőben.
2. Rábahídvég: Úttörő tsz. ma délelőtt széthordta az állatokat. (Ipkovich)³⁰

okt. 25-én

Cellődömők: Az Új világ tsz-ben és Bögte, Rábahídvég községekben a tsz. állatállományát széthordták.

Fellépés erőszakos durva pl. Gércén a p. titk. megverték, Nagytílajon a tanácselnököt megfenyegették.

NB álláspontja: vigyék, de nincs belőle.

Bpről több személy jött le a megye területére több helyen fogtak el belőlük, pl. Vönöckön, Cellődömők II-n (Alsóság)
a hangulat falun most kezd erősebben romlani.

Szombathely város: 2 szovjet emlékművet kidöntöttek ott fekszik eldöntve: 10.30-kor jelentve. (Kovácsné)³¹

Szentgotthárd: Vasszentmihály Nagy Imrének adunk gabonát ő a mi emberünk. Megindult a leadás a faluban, dolgoznak rendesen a járásban. (Tóth Vince)³²

11.45

Kérik, hogy a sütőipari trg-ből kölcsönözzenek 20 000 Ft-ot a pesti olajkutató munkások fizetésére. A vállalatnak 40 000 Ft-ja van. Fizetés Pesten, feladva kedden de nem érkezett meg. Válasz: kellő biztosíték ellenében (vezető, bérjegyzék, banknál kapott-e már vállalat pénzt) hozzájárulunk. (Fajsi)³³

Szombathely: a szovjet csapatokat vigyék el, Nagy I. hangja Tito hangja!
– rabok leszünk?³⁴

Cellődömők: Éljenek a hős magyar felkelők, Új szabad választásokat, a szovjet csapatok menjenek haza, demokratikus Magyarországot (kézzel írt röpcédula átadva a rendőrségnek).

Mesteri: egy tsz tag hazavitte a lovát.

Cellődömők II. a lovakat hazavitték.

Boba: egy teherautó egyetemista érkezett kb. 10 órakor.

Répcelak: idegenek érkeztek autóbuszon.

Mindkét eset a rendőrséggel közölve.

Szombathely: Az M. b. véleménye: holnaptól rendeljünk el szesztilalmat.

Elrendelve 26-án 6 órától visszavonásig a város területére.

Vasvári: üzemanyag kellene nekik.

Bük: a zászlót kivágták, vasút levette a csillagot.

Sárvár: Munkásőrség-ügyelet éjjel nappal a községben.

okt. 26.

Celldőmők: a vasutasok sztrájkja, 10 h-tól nem kísérnek és nem indítanak vonatot – félő, hogy felvonulnak,.

röpcédula: nagyon sok: Rózsa Szabó: a forradalom vért kíván – és a többi apró szenteknek is,³⁵

több tsz-ben mozgolódás.

Központi intézkedés volt, hogy a vonatok Bp-re és onnan ne induljanak, helyi járatokra nem volt intézkedés. (M. T. Maróti)

8.46

Felsőcsatár: elégették a vörös zászlót.

Sótony: fenyegetőznek, hogy felgyújtják a tanácsot,

B. M. kint van mindkét helyen!

Kemenessömjen: az egyéni parasztok siettetik a tsz. felosztását régi földjeikbe akarnak vetni.

Rönök: a főútra írták: szovjet csapatok menjenek haza,

beverték a kultúrház ablakát, vasutasok, postások a sapkájukról a csillagot leszedték, zászlókból kivágták a címet.

Söte: Az Áll. gazdaság dolgozói leálltak a munkával, olyan hírt kaptak, hogy 11 h-ra várható valamilyen megmozdulás.

11.35

Celldőmők: a vásárlás nagy. Zsírból, lisztből mázsaszám akarnak venni. 12-kor felvonulást szerveznek a vasutasok.

Kőszeg: nagymérvű felvásárlás.

Vasvár: nagymérvű felvásárlás.

Celldőmők: BELSPED megtagadta a szállítást.

Bük: részek verkedtek – zászlóval akartak felvonulni.

Csepreg: Szakony felől egy nagy csoport Csepreg felé vonul.

Celldőmők: Tüntető tömeg felvonult, a teljes vasutasok – követelték a községi, járási tan. vezetői a Pártbiz. titkárát és a rendőrséget, hogy velük együtt vonuljanak fel. A szovjet emlékművet és a sírkereszteket [sic!] ledöntötték utána a templomban elénekelték a himnusz majd a vasútnál Rózsa 5 p. beszédet mondott – himnusz – csendesen haza mentek.

Jánosháza: 8-9 h-ra várható tüntetés több helyen a tsz széjjel ment.

Csepreg: Szakony-zsirai csoport 150 főnyi; csepregiek, és kb. 120 fő békés felvonulás.

Bük: Tanács és a rendőrség nem jelentkezett. Posta: részek – elszéledtek.

Húsipar: városnak engedélyt adni, hogy vidéken vág hassanak nekik. (Gallé Tibor)³⁶

1956. okt. 28.³⁷

Délelőtt 10 h Oszkó, Pácsony, Alsóújlak stb. községekből diákok munkások, parasztok 150-200 főnyi csoportjai érkeztek Vasvárra. A kultúrház udvarán gyülekeztek, ahol előzőleg a vasváriak csoportosultak. Az udvartér megtelt izgottan tanácskozó emberekkel. Puskás Sándor tanító az oszlopos lépcsőről

ismertette a legújabb eseményeket a megyei nemzeti bizottság megalakulását. Felhívta a vasváriakat küldjenek ki 32 tagú nemzeti bizottság alakítását jelölő bizottságot. Az utcánkénti jelölteket a népgyűlés a Nemzeti Bizottság tagjaivá megválasztotta. Elnök: Puskás Sándor. Járási vezető: Bánsági István. Puskás szólt a gyűléshez: „olyan kormányt támogatunk, amely a szovjet katonaságnak az országból való eltávolítását követeli, az ÁVÓ-t feloszlatja, a vérontást megszünteti, a beszolgáltatást eltörli, szabad választásokat készít elő, a legteljesebb egyéni szabadságot biztosítja, a politikai foglyokat a hercegprímással együtt szabadon bocsátja, biztosítja a vallásszabadságot, szabaddá teszi az ipart, kereskedelmet és mezőgazdaságot”.

A gyűlés hatalmas éljenzéssel fogadta Puskás Sándor előterjesztését. Sztálin, Lenin és Rákosi gipsz mellszobrait a gyűlés szeme láttára a lépcsőkhöz vagdalták, darabokra zúzták. „Ezek voltak a nép legnagyobb ellenségei.” A tömeg rendezett sorokban a főtérre vonult a hősi emlékműre nemzeti és gyászlobogót húztak. A himnusz után Horváth István orvosgyakornok elszavalta a „Talpra magyart”, melynek ismétlődő sorait vele együtt szavalta a lelkesült nép.

Puskás Sándor előterjesztette a nép követelését, ismételve a kultúrház udvarán elmondottakat, kiegészítve avval, hogy most mindennél fontosabb a béke, minden igaz magyar tartsa szent kötelességének a béke védelmét, mert máris túlontúl sok vér folyt. Ne folyjon több vér! Vasvár és a járás népe mindig méltó volt önmagához, megőrizte nyugodtságát, nem ragadtatta magát olyan cselekedetekre, amiket később megbánt volna.

Kérte, mindenki tegyen félre minden személyi sérelmet most egy a fontos, a béke helyreállítása és a termelő munka megindítása. Népünk kéri a rádiózavarók azonnali leállítását.

Papp Ernő (Olaszfa) pécsi egyetemi hallgató az egyetemi ifjúság üdvözlétet tolmácsolta felolvasta a kormányhoz intézett kívánságait és egy hazafias verset.

A gyűlés a Szózzattal ért véget. A nagy tömeg a független Magyarország életetésével a legnagyobb rendben szétoszlott és hazavonult.

JEGYZETEK

1. Minden valószínűség szerint a tsz feloszlásáról van szó.
2. A munka szó kimaradt.
3. Ékes Attila Megyei Tanács (MT) Terv- Statisztikai Oszt. vezetője 1951–57.
4. Horváth János járási tanács V. B. titkára 1950–71.
6. Feltételezhető, hogy itt 24-e este értendő.
7. Megyei Tanács V. B. titkára 1955–1971.
8. Máthé Sándor Megyei Tanács Mezőgazd. Osztály vez. 1954–1960.
9. Személyzeti nyilvántartásból nem azonosítható személy.
10. MT Igazg. Oszt. vez. 1956.
11. MT Testnev. Sport O. vez. 1951–1961.
12. 1964-től MT V. B. eln.-h.
13. Helyesen Sárosi Keresk. ov. 1953–1962.
14. MT Mezőg. O. vez. 1954–1960.
15. MT Okt. O. vez. 1954–1957.

16. MT Szem. O. vez. 1953–1958.
17. MT Mezőg. O. vez. 1954–1960.
18. MT VKG O. vez. 1955–1957.
19. MT Ipari O. vez. 1954–1957.
20. MT Terv.-Stat. O. vez. 1957.
21. MT Ip. O. vez. 1965.
22. MT elnöke (a jegyzettel nem jelölt személyek funkciója nem meghatározható, feltehetőleg az MT apparátusának dolgozói.)
23. MT eln.-h.
24. MT eln.-h.
25. Mint 7. jegyzet
26. MT Pü. O. vez.
27. Mint 8. jegyzet
28. Ter. Egyeztető Biz. eln.
29. Sárvári jár. V. B. eln.-h. 1955–1963.
30. Vasvári jár. V. B. eln.-h. 1956.
31. Szombathely Városi tan. eln.-h. 1954–1958
32. Szentgotthárdi Járási Tan. V. B.-titkár 1952–1957.
33. Nem azonosítható személy.
34. Értelmetlen szöveg.
35. Be nem fejezett mondat – értelmetlen.
36. Nem azonosítható funkciójú személy.
37. A vasvári események leírása távmondati könyvvel együtt maradt fenn külön lapon. Valószínűleg nem szerves része a töredékes anyagnak, de az október 28-i események hű képét adja, ezért tartottuk szükségesnek e helyen való közzétételét.

Felhasznált irodalom: Horváth Sándor, Kránitz József, Péter Lajosné: *Vas megye közigazgatási beosztása 1945–1987*. Szombathely, 1988.

EGY HÓNAP MÚLTÁN

A kormány, gazdasági vezetők és a munkástanácsok képviselőinek értekezlete

(1956. NOVEMBER 25.)

Közlő: Varga László

Alábbiakban két dokumentumot közlünk az 1956. november 25-én a Parlament épületében megtartott tanácskozásról. Az első a találkozó kivonatos jegyzőkönyvének tűnik, valójában azonban – amint az már a dokumentum korabeli bevezetéséből is látható – egy rádióadás szövege. Nyilvánvaló, hogy nem a valóban elhangzott szövegekkel van dolgunk, nem is egyszerűen azok kivonatával, hanem egyértelmű, manipulációs céllal megszületett montázssal. Jelentőségét az adja, hogy teljes egészében – írásban – soha nem került nyilvánosságra. A felszólalásokat 1967-ben Gosztanyi Péter a bécsi *Magyar Híradó*-ban (nov. 1., 5. p.) már közölte, a mostani teljes szöveg is az ő archívumából származik, ahová a Szabad Európa Rádió által lehallgatott anyagokból került. (Ezúton mondok köszönetet azért, hogy rendelkezésemre bocsájtotta.)

Gosztanyi számára azok a szereplők voltak fontosak, akiket később hallgatásra, sőt börtönbüntetésre ítélték, így elsősorban Bali Sándor. Az egyértelmű manipulációs szándékot éppen Bali felszólalásánál érhetjük tetten. Beszédének lényegét a narrátor elegánsan elintézi azzal a kitételrel, mely szerint Bali „néhány politikai és gazdasági kérdésben szállt vitába Apró Antallal és a kormánnyal”, csakhogy még a cenzorok sem végeznek mindig „kielégítő munkát”, s így a közölt beszédrészlet is ránk maradt. Ez a passzus számunkra, az utókor számára rendkívül fontos, mert egyrészt jelentős adalék a forradalom jellegének értelmezéséhez, másrészt hű képét adja a Nagy-budapesti Központi Munkástanács, tágabban a munkástanácsok önmeghatározásának.

Ugyanakkor azonban fennmaradt egy másik beszámoló is az október 25-i értekezletről. Kalocsai György, a Nagy-budapesti Központi Munkástanács elnökhelyettese a KMT másnapi ülésén tájékoztatót tartott a találkozóról. Terjedelmi okokból el kell tekintenünk az ülést (korábban már a *Beszélő*-ben, 19. szám, 1987/1. megjelent [*Beszélő Összkiadás 1981–89*. Sajtó alá rendezte: Havas Fanny. Bp. Beszélő. 1992. II., 621–629. p.]) teljes jegyzőkönyvétől, de közöljük az említett Kalocsai-féle beszámolót. Ebből egyértelműen kiderül, hogy a Rádió által egy mondatban összefoglalt „politikai vita” azt jelentette, hogy Bali Sándor a magyar munkásság nevében hitet tett a forradalom mellett, s határozottan visszautasította a Kádár-kormány megosztási kísérleteit. A KMT álláspontjának megfelelően bejelentette, hogy személyesen kívánnak tárgyalni, az általuk egyetlen legitím politikusként elismert – akkor már Romániába elhurcolt – Nagy Imrével.

Történelmi távlatból hasonlóan érdekes Kádár beszéde is, fontos állomása a forradalom átértékelésének. November 1-jén, rádióbeszédében Kádár még „népünk dicsőséges felkeléseként” értékelte a történeteket (ezért nem lehetett ezt a szöveget évtizedeken keresztül itthon nyilvánosságra hozni), ugyanakkor azonban hosszasan foglalkozott az ellenforradalom veszélyével.

A szovjet katonai intervenció után a „Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány” november 4-i felhívásában a hangsúly változatlanul az ellenforradalmi veszélyen van:

„A hazánkban október 23-án megindult tömegmozgalom, amelynek nemes célja a Rákosi és társai által elkövetett párt- és népellenes bűnök kijavítása, a nemzeti függetlenség és a szuverenitás védelme volt, a Nagy Imre-kormány gyengesége és a mozgalomba befurakodott ellenforradalmi elemek növekvő befolyása révén veszélybe hozta szocialista vívmányainkat, népi államunkat, munkás-paraszt hatalmunkat. Hazánk létét.”

Dobi István november 8-án még úgy fogalmaz, hogy „a munkás-paraszt kormányt az az aggodalom teremtette meg, hogy népünknek a szebb életért elindított forradalmi mozgalmán felülkerekedik az ellenforradalom és tönkreteszi szocialista vívmányainkat”. Marosán György viszont ugyanaznap azokkal kíván szembefordulni, akik visszaélnék „a demokrácia és a függetlenség szent jelszavával”, s ezeket „sötét ellenforradalmi céljaikra használják fel”.

Egy héttel az intervenció után újra Kádár az, aki most már nemcsak átfogó programot hirdet, hanem átértékeli a forradalmi eseményeket, mondván „a fegyveres felkelés és tömegmegmozdulások résztvevőinek soraiban kezdettől jelen voltak és mindinkább előtérbe kerültek azok az ellenforradalmi erők, amelyeknek célja nem a hibák kijavítása, hanem a Magyar Népköztársaság államának, a dolgozó nép hatalmának megdöntése volt”. Itt már Nagy Imre nem egyszerűen „gyenge”, mint a november 4-i szövegben, hanem „fokozatosan jobbra tolódott” és „utat nyitott az ellenforradalmi erők számára... politikailag nagy bűnt követett el a nép ellen... úszott a sovíniszta árral, feladta a munkásosztály pozícióit és ellenállásra hívott fel a segítségül hívott, a népet és rendszerünket az ellenforradalommal szemben megvédeni szándékozó szovjet csapatokkal szemben.” Kádár szerint megváltozott a fegyveresek összetétele, ennek megfelelően a „fegyveres felkelés jellege” is. Nem feladatunk itt azokkal az egyértelmű hazugságokkal foglalkozni, amelyekkel Kádár megpróbálta érvelését alátámasztani. Hasonlóan periférikus, talán azonban mégis tanulságos kérdés, hogy milyen intézkedésekkel kívánta a kormány a Kádár szerint is „megbántott nemzeti érzést” begyógyítani, nevezetesen a Kossuth-címer bevezetésével, a magyar hagyományoknak megfelelő katonai egyenruhával, március 15-ének ünnepnappá nyilvánításával, a kötelező orosz nyelvtanulás eltörlésével, s végül a hagyományos iskolai osztályzatok visszaállításával („a legjobb az egyes osztályzat és ne az ötös legyen”). Bármennyire is csak külső jegyei voltak ezek „a megbántott nemzeti érzésnek”, a kádári rendszer lényeges vonása, hogy felsorolt ígéreteinek egyikét sem valósította meg.

A második szovjet intervenciót követően két politikai tényező volt, amelyik létével a forradalom kontinuitását hirdette, vívmányai megőrzését jelentette: a jugoszláv követésre becsalogatott, de az új rendszert soha el nem ismerő Nagy Imre és munkatársai, majd november 12–14-i megalakulását követően a Nagy-budapesti Központi Munkástanács. Nagy Imréeket elrablásukkal az új hatalom november 22–23-án kapcsolta ki a politikai életből. Éppen ez az új helyzet adja meg Kádár János november 25-i beszédének a jelentőségét.

Itt Kádár további jelentős, már-már radikális lépést tesz az átértékelés útján, amikor kijelenti, hogy Magyarországon „október 30-án a déli órákban” vette kezdetét az ellenforradalom. November 29-én az MSZMP XIII. kerületi aktyvaülésén Biszku Béla egyaránt szélsőségesnek bélyegezte mind az egyértelmű „ellenforradalom”, mind a „nemzeti forradalom” minősítést.

Újabb „fejlődést” eredményezett az MSZMP ideiglenes Központi Bizottságának december 5-i, ismert, négy okot kiemelő határozata, amely szerint az ellenforradalom október 30-áig leplezte magát, de akkor már nyíltan, „álarc nélkül” lépett fel. Végül, közel négy hónappal később, 1957. február 23-án Münnich Ferenc volt az, aki újabb korrekcióval „végérvényesen” eldöntötte ezt a dilemmát, mondván, tévednek azok, akik szerint a kezdeti forradalom ellenforradalomba torkollott, mert kezdettől fogva ellenforradalom zajlott Magyarországon. Szinte napra pontosan 32 éven keresztül ez maradt a hivatalos megítélés.

I
KOSSUTH RÁDIÓ 1956. NOVEMBER 25. 20 ÓRA

Kedves Hallgatóink! Mint jelentettük, ma délelőtt, a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megbeszélésre hívta a parlament épületébe a minisztériumok vezetőit, a budapesti nagyüzemek munkástanácsainak képviselőit, a tanácsok végrehajtó bizottságai mellé kiküldött kormány megbízottakat, üzemigazgatókat, műszaki vezetőket és a szakszervezetek képviselőit.

Részt vett és felszólalt az értekezleten Kádár János, a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnöke is. Most hallgassák meg Kádár János beszédéből készített összefoglalónkat:

Tisztelt értekezlet!

Nekem reggel szóltak, hogy Önök összejönnek és megállapodtunk abban, hogy pár szót én is szeretnék az értekezlettel váltani. Most beszélt előttem Marosán elvtárs, és ezért énnekem módom van arra, hogy egész rövidre vegyem a beszédemet, nem akarok sok kérdéssel foglalkozni. Ami az események értékelését illeti, hangsúlyozni szeretném, hogy ezek az események nagyon komoly vizsgálatot kívánnak meg ahhoz, hogy pontosan meg lehessen mondani, hogy mi történt. Vannak azonban olyan vonásai az eseményeknek, amelyek teljesen szembetűnőek és világosak, amelyek lehetővé teszik, hogy az alapvető kérdésekben mindenki állást tudjon foglalni.

Október 23-án megkezdődött egy fegyveres felkelés. Ha a felkelés résztvevőit nézem, akkor azt kell mondanom, hogy ennek a felkelésnek a célja nem a népköztársaság rendszerének a megdöntése, hanem a vezetésben lévő hibák kijavítása volt. Ha a résztvevőket nézem, ha figyelembe veszem azt, hogy ez a felkelés kirobbant, ha figyelembe veszem azt, hogy az első lövés eldördülése után 3 órán belül elfoglalták a József telefonközpont nemzetközi vonalának osztályát, ugyanúgy, mint 1919. június 23-án, a proletárdiktatúra alatti ellenforradalmi felkeléskor.¹ Ha figyelembe veszem azt a nagyszerű katonai szervezetséget, amelyik a telefonközpont mellett a gépkocsitelepet, a katonai raktárt, a Szabad Nép házát, a rádiót ostromolta és nagyrészt elfoglalta, akkor ebből a szervezetségből én nem tudom azt kihámozni, hogy itt jószándékú, becsületes, a rendszervezetésnek a hibáit kijavítani akaró emberek harcoltak volna egyedül. Ha hozzáveszem azt a nyilatkozatot, amit Allan Dulles, az amerikai külügyminiszter fivére, az amerikai kémelhárító rendszer főnöke kijelentett, hogy ők előre tudtak a magyarországi eseményekről, ha figyelembe veszem azt a beszélgetést, amit két fiatalemberrel folytattak ott a Gerő volt lakásánál, akik puskával strázsáltak, hogy szerezték ők a fegyverüket, és ez a két fiatalember elmondta, hogy 23-án délben közölték velük, hogy a Szabadság-hegy melyik telkén, annak melyik sarkában találják elásva a fegyvereket. Odamentek és megtalálták, akkor nem lehetett azt mondani, hogy itt csak felháborodott diákok kezdték ezt a felkelést.

Ezt a későbbiekben pontosan lehet majd tisztázni.

Nekem az a személyes véleményem és ez a véleménye a párt intézőbizottságának is, a kormánynak is, hogy hiba volna az október 23-át, úgy ahogy van, ellenforradalomnak nevezni. Ez a véleményem.

Mi a másik fő jellemzője az eseményeknek? A másik fő jellemzője az eseményeknek az, hogy a tűzszünet napján, október 30-án², a déli órákban, amikor a tűzszünet, mint kiderült, egyoldalú tűzszünet volt, megkezdődött Magyarországon az ellenforradalom. És később mind leplezetlenebbül és nyíltabban lépett fel. Ez kifejezésre jutott akkor is, amikor a kormányintézményeket és az államot védő csapatok a tűzszünetet szigorúan betartva, vígan ágyúzgattak különböző középületekre az ellenforradalmárokat. Mert azokat én már egyszerűen jószándékú felkelőknek nevezni nem tudom. Kifejezésre jutott azokban a politikai fellépésekben, amiről itt a Marosán elvtárs beszélt, kifejezésre jutott azokban a katonai intézkedésekben, amit Nyugat-Németországban hajtottak végre, amiről az egyik nyugatnémet lap, a *Berliner Zeitung*³ rántja le a leplet és pontosan leírja, hogyan, miként mobilizálták a Nyugat-Németországban fegyverben tartott ellenforradalmi csapatokat és indították el Magyarországra felé, ennek már csak ellenforradalom lehet a neve.

Az események harmadik jellemzője, és ezzel a kérdéssel én majd még egyszer akarok foglalkozni, az ellenforradalom leleplezése. És ez a Nagy Imre-kormány működésének, az október 30-tól tovább tartó működésére vonatkozik, arra mi más nevet adni nem tudunk, mint az ellenforradalom leleplezése. Mert azalatt az idő alatt, míg a kormány itt a Parlamentben működött a különböző pártokkal, és becsületesen megmondva a fájdalmas, gyötrődő nép szenvedése mellett konckokat kanyarító koalíciós vezetők osztozkodása és marakodása közepette, amikor itt még demokráciáról beszélgettek az emberek, azalatt az utcán dühöngött az ellenforradalom és gyilkolta a haladó embereket. Ezért nevezzük mi ezt az ellenforradalom leleplezésének.

Beszédének további részében Kádár János arra a kérdésre válaszolt, hogy mit akar a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány.

A kormány meg akarja fordítani azt a folyamatot, amely az előző hetekben az országban végbement. A szovjet csapatok azonnali kivonása volt az elsőszámú követelés. Még csak Budapestről vonták ki a szovjet csapatokat, de az ellenforradalom azonnal fellépett. A gyakorlatban bebizonyosodott, hogy ez az út nem járható. Még mi történik azután? Kivonják a szovjet csapatokat, jön az ellenforradalom, megsemmisíti a nép hatalmát, és utána nincs semmiféle nemzeti függetlenség. Semlegesség deklarálása csak az első lépés. Utána már semmi különösebb fáradságba nem kerül egy hét múlva kijelenteni, hogy csatlakozunk az Atlanti Tömbhöz. Idehozunk amerikai csapatokat. De még itt sem állt volna meg a dolog! Az ellenforradalom, ha a kormányzást kezébe kaparintja és a haladó embereket megsemmisíti, azonnal megkezdődött volna a háború Magyarország területén. Az, hogy ma nincs háború, nem annyira a nyugati körök józan csoportjain, és józan megfontolásokon múlik, mint inkább azon az egyszerű tényen, hogy a szocialista világ katonailag is erősebb és határozottabb.

A kormány megfordította a sorrendet. Törjük le az ellenforradalmat, a szovjet csapatok segítségét is igénybe véve. Erősítsük meg a népi demokratikus államot s a dolgozó nép hatalmát. Állítsuk helyre a törvényes rendet, normalizáljuk az

ország életét, emberek életét, és amikor ez megtörtént, a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány tárgyalásokat kezd a szovjet kormánnyal a szovjet csapatok kivonásáról. Teljesen helyreáll az ország szuverenitása és béke is lesz. Ez a kormány programja. És a kormány bízik abban, hogy az ország népének túlnyomó többsége, éppen az alapvető dolgozó osztályok, a munkások és a parasztok egyet fognak érteni. Mint ahogy már most napról napra mind több és több ember ért egyet ezzel a programmal. Ebbe a programba beletartozik, hogy a kormány nem lehet puha, nem lehet engedékeny. A gyakorlatban kiderült, hogy az ellenforradalmat nem lehet engedményekkel leszerelni.

A továbbiakban Kádár János a kormány jelenlegi összetételével kapcsolatban kijelentette:

Mihelyt az elemi rend helyreáll, de nem előbb, a kormányt kibővítik más gondolkodású emberekkel, pártonkívüliekkel, szakemberekkel. Amíg azonban a törvényes rend helyre nem áll, amíg a normális élet meg nem indul, erre nem kerülhet sor. Ugyanez vonatkozik a különféle gazdasági és egyéb követelésekre is. Az ellenforradalom teljes letörése, a törvényes rend helyreállítása, a munka megkezdése után le lehet ülni tárgyalni és rendezni az összes kérdéseket. A kormány azt az elemi bizalmat kéri, hogy higgyék el, s ezt el is hiszik, tudják is, hogy így van. Ez a kormány a dolgozó nép érdekeit védi az ellenforradalommal, a kapitalistákkal és a nagybirtokosokkal szemben.

Ezután bejelentette: a Kínai Népköztársaság kormányától tegnap kapott értesülés szerint 30 millió rubel értékű áru helyett – a magyar kormány kérésére – ugyanezt az értéket szabad devizában ajánlották fel. A sztrájk okozta gazdasági helyzet következtében a kormány kénytelen más országok kormányaihoz fordulni, hogy hiteleket kapjon és az inflációt meg lehessen akadályozni.

A kormány mielőbb meg akarja valósítani, hogy az országban mindenki félelem nélkül élhessen – mondotta ezután a többi között Kádár János. – Ez magától értetődő emberi óhaj és kívánság. Addig is nyilvánvalóan az a helyes, hogy amíg félni kell, inkább féljenek az ellenforradalmárok és uszítók, mint a haladó emberek és a tisztességes, becsületes dolgozók. Ebből nem engedhet a kormány. Azonnal megszűnnek a letartóztatások, ha változtatnak magatartásukon a gyilkosok. Ha abbahagyják a banditizmust, azoknak a bányászoknak és munkásoknak fenyegetését, akik dolgozni akarnak.

Beszédének következő részében az úgynevezett Nagy Imre-kérdéssel foglalkozott.

Nagy Imre és csoportja kijelentette, hogy el akarja hagyni az ország területét. Nem lett volna helyes, hogy ezt megelőzően otthonukat fölkeressék, mert előfordulhatott volna, hogy Budapesten megbúvó ellenforradalmárok valamelyiküket lakásán meggyilkolják, azzal a provokációs szándékkal, hogy büntettkért a felelősséget ország-világ előtt a Kádár-kormányra próbálják hárítani. Megtörténhetett volna esetleg az is, hogy olyasvalaki követ el merényletet ellenük, akinek hozzátartozóját az ellenforradalmárok megkínózták, meggyilkolták és egyénileg akart volna emiatt bosszút állni. Az utóbbi esetet is a kormány számlájára írták volna. A kormány természetesen nem szándékozott és nem szándékozik felelősségre vonni Nagy Imrét és csoportját azért, amiért a kormány szerint nagy felelősség terheli őket. Hiszen ez nem érdeke az

országnak, nem segíti elő a konszolidációt. Nagy Imrének és társainak baráti, szocialista országba való távozása, magától értetődően, nem jelent száműzetést.

Beszéde befejező részében Kádár János elmondotta, hogy az ellenforradalom most sztrájkra és bojkottra izgat, de mind kevesebb sikerrel. Az emberek dolgozni akarnak, normális emberi életet akarnak élni, törvényes rendet akarnak. Mindinkább felülkerekedik a józanság. Mennél inkább felülkerekedik, annál inkább tudja valóra váltani a kormány mindazokat a jogos követeléseket és igényeket, amelyekre megvan a reális lehetőség. Kádár János így fejezte be:

Önöknek pedig azt mondom, hogy a helyes álláspontot bátran kell képviselni! Nézzék emberek, a tapasztalat az, hogyha nyíltan és bátran felvetjük a kérdéseket, akkor azok a nem jóindulatú emberek behúzzák fülüket-farkukat és elcsendesülnek. Hát meg kell már végre változtatni a helyzetet, hogy a tisztességes ember, az üzemek meg az intézmények egy sorában egyszerűen nem meri elmondani a becsületes álláspontját. A nem jószándékú, meg a zavaros fejű, meg az ellenforradalmár az asztal tetejéről szónokol és leterrorizálja az emberek többségét. Ezt változtassák meg, lássunk munkához és akkor a dolgok egyenesen mennek arrafelé, amerre én kijelentem, hogy a nép többsége haladni akar.

Kedves Hallgatóim! Részleteket hallottak Kádár Jánosnak, a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökének felszólalásából, amelyet a gazdasági vezetőik mai értekezletén tartott.

Az értekezlet előadója Apró Antal iparügyi miniszter volt. Apró Antal beszéde elején foglalkozott az október 23-a után kialakult belpolitikai és nemzetközi helyzettel. Értékelte az azóta eltelt hónapok [sic!] eseményeit, majd rátért jelenlegi gazdasági helyzetünkre. Ennek során a többi között ezeket mondotta:

A hosszan tartó sztrájk következtében óriási népgazdasági károk keletkeztek. A kormánynak első feladata volt a közéleti megmozgások megszervezése, a lakosságnak élelmiszerrel, iparcikkkel való ellátása. Ezt a feladatot azért tartottuk elsőrangúnak, mert a harcok következtében súlyos károkat szenvedett a kereskedelmi hálózat, az elosztó szervezet, a sztrájkok következtében súlyos szállítási nehézségek álltak elő és a lakosságról, felnőttekről, gyerekekről való gondoskodás becsületbeli ügye a kormánynak.

Mi most számos baráti országgal folytatunk tárgyalásokat. Kérünk iparcikkekben jelentős hiteleket azért, hogy a színvonalat tartani tudjuk, mert nem akarunk anarchiát, védeni akarjuk a stabilizációt és nemcsak áruvalappal természetesen, annak növelésével, hanem mindenekelőtt a termelőmunka elindításával. Jelentős segélyeket kaptunk, de mi segélyekre nem építhetünk. Magunk erejére, termelőmunkára, alkotómunkára lehet csak építeni egy nép, egy ország jövőjét, sorsát.

A tisztelet és megbecsülés hangján kell szólni dolgozó parasztságunkról, akik a kormány felhívására különböző élelmiszerekben nagyarányú segítséget nyújtottak a fővárosnak. Különösen hízott sertésben, baromfiban és más élelmiszerekben. A falvak nagy többségében becsületesen folyik a munka, rend, fegyelem van. A dolgozó parasztság szolidáris a várossal, segíti a várost, támogatja a kormányt a stabilitás helyreállításában.

Az október 23-a óta bekövetkezett események miatt mintegy öt-hat milliárd, vagy ennél több a termelési kiesés. Sok milliárd bért fizettünk ki termelés

nélkül. A kiáramlott pénzmennyiség nagy veszélyeket jelent. Sok esetben a bankok, vállalati pénztárak vezetői, nem törődve a nemzeti vagyonnal, az államháztartás egyensúlyával, nyakló nélkül fizetnek. Nagyon gyengék a forgalmi bevételek, a vállalati nyereségbefizetések. Ezek is veszélyeztetik az államháztartást. A pénzügy, a gazdaságot irányító minisztériumok vezetőinek, munkásoknak, munkástanácsok tagjainak kötelessége megvédeni a forintot, mert úgy gazdálkodni, ahogy az elmúlt hetekben gazdálkodtunk, tovább nem lehet. Feléljük készleteinket és különösen most, amikor a munkástanácsok veszik át a gyárak vezetését, különös súlya van a gazdálkodásnak, az önálló elszámolásnak, a bankszervezetnek, a pénzügyeknek, a végrehajtó bizottságoknak is különösen fontos szerepük van vidéken.

Gazdasági életünk konszolidálásának alapja a termelés. A sztrájkokat abba kell hagyni. Akik a sztrájkokat ma is szervezik, azok politikailag, gazdaságilag meg akarják buktatni a népi hatalmat. Minden hazáját szerető dolgozónak, töltsön be kisebb vagy nagyobb funkciót az államapparátusban, munkástanácsokban, alapvető kötelessége védeni a népi vagyont, elindítani a termelőmunkát, megakadályozni azt, hogy kis csoportok felelőtlenül garázdálkodjanak az üzemekben, megfélemlítsék a dolgozókat az iparban, a közlekedésnél, a vasútnál és más területen.

Az iparnak mindenekelőtt szén kell, energia kell. A szénbányászat számos helyen kis létszámmal megindult, de a termelés még nagyon alacsony. Nekünk naponta nyolcezer vagon szénre van szükségünk. Bányászainknak, a bányászati minisztérium vezetőinek, vidéki funkcionáriusainknak kötelessége megszervezni a termelést, szén adni Budapestnek, szén adni a nagy gyáraknak, vidéki nagyüzemeknek, hogy a munka elindulhasson. Mintegy kilencszáz megawatt áramra van szüksége üzeinknek, hogy a termelés kiszélesedjék. Most termelünk kb. négyszázat. Ha jól tudom, ebből is közel százat vagy száztíz megawattot a csehek adnak, ami mutatja, hogy energiatermelésünkben milyen nagymértékű a visszaesés. Itt is szénhiány van. Mindenekelőtt az energiatermelő üzemek szénellátását kell megszervezni a minisztériumoknak, igazgatóknak, munkástanácsoknak. Külföldről kapott szénmennyiség nem fedezi a mi szükségleteinket, hisz nyolcezer vagon napi szénre van szükségünk, s ezt külföldről fedezni semmilyen segítség útján nem lehet, ezt nekünk kell kitermelni. Az a százezer tonna, amit a Donyec vidékéről kapunk, az a koks, amit a lengyelektől, csehektől kapunk, csak átmeneti segítség.

A baráti országok azt kérik tőlünk, hogy a tranzitforgalom biztosítása érdekében mindent tegyünk meg. A vasútnál mutatózó sztrájkok miatt, a különböző helyeken mutatózó torlódások miatt nemcsak a magyar áruk érkeznek be későn az országba, nem jutnak el megfelelő időpontban a nagyüzemekhez, vállalatokhoz, hanem Csehszlovákiából, Lengyelországból jövő áruszállítmányok Románia felé, Bulgária felé nem jutnak el. Tehát hazai érdek és nemzetközi kötelesség, hogy a vasút éjjel-nappal dolgozzon.

Az elvtársak tudják, hogy ezekben a hetekben nagyon meglazult a fegyelem. Meglazult a vasútnál is, meglazult a bányászatban, meglazult az iparban. Közös kötelességünk a termelési fegyelmet helyreállítani, a rendet helyreállítani, hogy a termelés megindulhasson.

Ebben a munkában a rend, a fegyelem, a munka elindításában különös szerepük van a szakszervezeteknek, megtisztelő szerepük van a munkástanácsoknak. Most, amikor a munkástanácsok jogairól szóló törvényerejű rendelet megjelent, ez a törvény nagy lehetőséget ad a dolgozóknak, hogy az egész nép tulajdonát képező gyárakat, bányákat, termelő üzemeket vezessék, irányítsák.⁴ A munkástanácsoknak, de a szakszervezeteknek is meg kell tanulni a gazdálkodást. Kevés csak óhajtani a jogokat, azokkal élni kell. Menet közben az élet majd kialakítja, hogy egyik vagy másik pontját hogyan bővítsük, vagy alakítsuk át ennek a törvénynek. De a törvénynek most érvényt kell szerezni, az életbe át kell ültetni, meg kell tanítani a munkástanácsokat a gazdálkodásra. Nekem sok tanácsot, javaslatot adtak, hogy mechanikusan másoljuk le a jugoszláv munkástanácsokat. A jugoszláv elvtársak, mikor náluk jártunk nemrég⁵, figyelmeztettek bennünket arra, hogy ha eddig mechanikusan másolták a Szovjetuniót, akkor az Istenért, most ne fogjanak hozzá mechanikusan másolni Jugoszláviát. Sajátos viszonyaiknak megfelelően az életben, a gyakorlatban alakítsák ki a leghelyesebb módszereket. S ez vonatkozik a munkástanácsokra éppen úgy, mint gazdasági, politikai életük számos kérdéseire.

A kormány most azon dolgozik, hogy nyersanyagkészleteket gyűjtsön, hogy energiában és más nyersanyagokban a termeléshez szükséges folyamatos ellátást biztosítani tudjuk. Ezért folynak, mint említettem az előbb, a különböző tárgyalások. Nemcsak segítyt kérünk, bár segítyekben mintegy százmillió dollárnyit kaptunk, amely igen jelentős összeg, hanem segítyeket kérünk áruban, különböző nyersanyagokban, devizában, banktartozásaink, rövid lejáratú hiteleink meghosszabbításában. Meg kell mondanom, hogy e téren is, bár tudjuk, hogy a népi demokratikus országok valuta szempontjából nem állnak a legjobban, nagyon komoly segítséget kaptunk számos országból és kapunk még a jövőben is.

A mai megbeszélésünkön a gazdasági élet számos vezetője van jelen. Miniszterek, miniszterhelyettesek, végrehajtó bizottságok a megyékből, kormány megbízottak, munkástanácsokból elvtársak, munkástanácsok vezetői, szakszervezeti funkcionáriusok. Itt vannak a vezető műszaki értelmiségiek, akiknek különös felelősségük van a termelés gyors elindításában. Meg kell mondani őszintén, sokan úgy vélik, hogy termelni, alkotni, új értéket létrehozni, ez ma egy népszerűtlen dolog, és csak az a népszerű ember, aki beadványokat gyárt, röplapokat ír, pontokba foglalja a követeléseket, vagy bosszúból vagy karrierizmusból elkészíti azoknak a névsorát, akiket le kell váltani. Véget kell vetni a minisztériumokban, országos hivatalokban, központokban ezeknek a belső harcoknak. A termelőmunka felé kell fordulni. A gyárak egymás után követelik, hogy a minisztériumok jelenjenek meg, segítsenek nehéz helyzetükben, biztosítsanak anyagot, menjenek közéjük a vezetők, és helyesen követelik. Eddig az volt a gyakorlat, hogy minden utasítást felülről vártak. Most meg fog változni a helyzet jelentős mértékben.

Az utasítás tömegét nem a központok adják, most önállóan kell dönteni. Azzal, hogy növeljük a vállalatok, üzemek önállóságát, csökkenni fog jelentős mértékben a nagy központok, felduzzasztott központoknak az irányító szerepe. A minisztériumok, vállalatok vezetőinek több most a szabadsága, de több a fele-

lőssége is. Ezért meg kell teremteni ezekben a vezető szervezetekben a politikai egységet, nyilatkozni kell mindenkinek, kinek az oldalán áll, a demokrácia, vagy az ellenforradalom oldalán. Aki az ellenforradalom oldalán áll, vegye a kalapját és menjen. Az ingadozókra, karrieristákra nincs szükség, a nép érdekében kell most igazán dolgozni, alkotni. Akinek van szíve, esze, becsülete, szolgálni akarja a népet, alkotómunkával bizonyítsa azt be. Ezt meg kell mondani a minisztériumokban.

Az utóbbi időben, de különösen az utóbbi napokban a munka, a rend helyreállítása érdekében az osztályharcos munkások, régi szervezett dolgozók, nagy számban jelentkeztek a kormánynál, hogy segítsenek a rend helyreállításában, a termelőmunka kibontakoztatása terén, felajánlották szolgálataikat. Azon leszünk, hogy ezek a kipróbált régi elvtársak munkába álljanak, szervezzék a termelést, megfelelő helyre kerüljenek. Sokan közülük azt kérték, ne tőrjünk a most meglévő bizonytalanságot, kapkodást, határozottabb politikát folytasson a munkás-paraszt forradalmi kormány.

A kormány az utóbbi két hétben a munkástanácsok százait fogadta. Alig van az országnak olyan része, ahonnan ne jöttek volna munkástanácsok, szakszervezeti funkcionáriusok, ne beszélünk volna velük, ne tárgyaltunk volna velük politikai, gazdasági és helyi problémákról. Sok kiváló munkástanácsstaggal találkoztunk. De sajnos, azt is meg kellett állapítani, hogy sok esetben a munkástanácsok vezetői nem munkások elsősorban, hanem olyan elemek, akik az utóbbi időben kerültek be a gyárakba. A kormánynak határozott álláspontja, hogy a munkástanácsokat munkásoknak kell vezetni. Ebben az irányban kell dolgozni, az üzemek legkiválóbb munkásait kell erre a megtisztelő tisztségre megválasztani, jelölni. Egy sor helyről kaptunk olyan jelentést, hogy demokraciellenes elemek a hangadók egyes munkástanácsokban. Ne tőrjék ezt az elvtársak. Az üzemek dolgozói jól ismerik egymást, közülük a legjobbakat kell kiválasztani, eza kormány kérése, javaslata a munkások, a munkástanácsok felé. Maguknak a munkástanácsoknak kell megtisztítani magukat és a dolgozók legjobbjait, mint mondtam, beválasztani.

Szólnom kell néhány szót a szakszervezetek szerepéről, felelősségéről. A mi viszonyaink között a szakszervezetek nagyon fontos szerepet töltenek be. Nemcsak azért, mert a dolgozók legszélesebb tömegszervezetei és munkásérdekképviseleti szervek tevékenyen részt vesznek a törvényalkotásban, a dolgozók jogainak védelmében. Mi támogatjuk a szakszervezeteket. Támogatjuk azt a törekvésüket, hogy független, szabad szakszervezetek legyenek, valódi érdekképviseleti szervek. De azt kérjük, hogy az ott dolgozó elvtársak nagyobb aktivitást fejtsenek ki, segítsék, támogassák, erősítsék a kormány munkáját. Természetesen mondják meg őszintén véleményüket, bírálataikat, kifogásaikat egyes intézkedésekkel szemben, és segítsenek a lehető legjobb törvények, rendeletek kimunkálásában. Meg kell mondani, hogy a SZOT-nak számos helyes határozata, állásfoglalása, igen jelentős bérpolitikai intézkedésekre tett javaslata került az utóbbi időben a kormány elé. Mi látjuk a felelősségét a szakszervezetekben dolgozó elvtársaknak, de azt kérjük, hogy nagyobb aktivitást fejtsenek ki a munka megszervezése, a termelés elindítása érdekében.

Nagy felelősség hárul, már előbb is említettem, a munkástanácsokra, a termelőmunka, az üzemi rend, a fegyelem helyreállításában. A kormány azt kéri

a munkástanácsoktól, hogy nagy felelősséggel fogjanak hozzá azoknak a jogoknak, kötelességeknek gyakorlati alkalmazásához, amelyeket a törvény részletesen előír. A kormány bízik a munkástanácsokban, tudjuk, hogy sok becsületes dolgozó, aki részt vesz a munkástanácsokban, nem fogja túrni azt a felelőtlenséget, amely egyes munkástanácsokban oda nem való elemek részéről megnyilvánul.

Az utóbbi időben számos tárgyalást folytattunk a Budapesti Munkástanáccsal. Meg kell mondani, hogy az ott dolgozó elvtársak komoly segítséget adtak a rend, a fegyelem helyreállításához, a termelőmunka elindításához. Ma az országban a politikai helyzet azt mutatja, hogy az ország területén nyolcvan százalékban kialakult a rend, a normális élet, a termelőmunka. A gazdasági vezetők feladata, hogy Budapesten, Borsodban, Győrben hasonló módon megszilárduljon a helyzet, elkezdődjön a munka, megszervezzék az üzemek szénrel, energiával, anyaggal való ellátását. A kormány a politikai helyzet megszilárdítására olyan programot dolgoz ki, amely megteremti majd az előfeltételét, mint említettem, a demokratikus erők összefogásának. A kormány tizenöt pontból álló programja gyakorlati megvalósítására sor kerül.

Apró Antal beszéde végén pontokba szedve vázolta a minisztériumok és üzemek vezetőinek közvetlen feladatait.

Felszólalt az értekezleten Marosán György államminiszter is. Beszédében foglalkozott az október 23-i események értékelésével, adatokkal bizonyította, milyen módszerekkel próbálkoztak az ellenforradalmi erők, hogy a fegyveres felkelést saját céljaikra hasznosítsák. Utalt arra is, hogy véleménye szerint nem erkölcsös az a kívánság, mely szerint az ipar zöme sztrájkoljon, de a közszükségletet ellátó iparágak, a kereskedelem, az egészségügyi intézmények szakadatlanul dolgozzanak. Befejezésül foglalkozott az utóbbi három hétben kialakult nemzetközi helyzettel és hangsúlyozta a szocialista országok támogatásának, segítségnyújtásának nagy jelentőségét.

Apró Antal után az első felszólaló Keresztes Lajos volt, aki a Nagy-budapesti Munkástanács nevében többek között ezeket mondotta:

A munka felvételét a Budapesti Munkástanács azon okból határozta el, mert igenis felelősséget érzünk egész nemzetünk, egész népünk iránt. Tudjuk azt, hogy mit jelent a mai helyzetben a mi gazdasági helyzetünk, mit jelent éppen a munkásosztály számára. Tudatában vagyunk annak, hogy mit jelent a sztrájk akkor, amikor a munkástanácsok kezébe kerültek végre az üzemek. Éppen azért, hogy megszilárdítsuk a rendet és utat engedjünk a demokratikus kibontakozásnak, ebből a célból és ezért határoztuk el a munka felvételét. A munka felvételével kapcsolatosan a megjelent törvényerejű rendelet a munkástanácsok jogköreit szabályozza. Meg kell mondanunk, hogy ezzel a törvényerejű rendelettel nagyjából egyetértünk. Azonban a kormány felé már felszólaltunk a munkástanácsok, az igazgatók felvételével kapcsolatos cikknek a megváltoztatásáért. Nem értünk egyet azzal, hogy a munkástanács, illetve a munkástanácsok jogkörét úgy nyirbálják meg, hogy a felsőbb minisztériumok nevezzék ki az igazgatókat.

Ugyancsak idetartozik az a kérdés is, hogy a közlekedési, hírközlési vállalatok munkástanácsai automatikusan megszűntek, ugyancsak nincs tisztázva a keres-

kedelmi dolgozók kérdése sem.⁶ Azok a kereskedelmi alkalmazottak, akik igenis hősiesen dolgoztak ezekben az időkben, joggal elvárják azt, hogy ezeket a kérdéseket az ő területükön is tisztázzák. Mi ezekkel a kérdésekkel tisztában vagyunk és hangsúlyozni kívánom, hogy a munka folyamatos továbbvitele, a fokozottabb munkafelvétel mellett vagyunk. Én azt hiszem, hogy azok az elvtársak, akik itt vannak most és üzemekből jöttek, akik a munkások közül jöttek, meg tudják majd mondani és alá tudják támasztani, hogy mi a munkásság jelenlegi, igazi hangja.

Még egyet szeretnék fölvetni. Apró elvtárs azt mondotta, hogy nagyon sok helyen nem munkások állnak a munkástanácsok élén. Itt tisztáznunk kell egy kérdést. A törvényerejű rendelkezés is kimondja azt, hogy termelőmunkakörnek számít a közvetlen termeléssel foglalkozó technikusok és mérnökök munkaköre is. Tehát ebben a kérdésben is tisztán kell látnunk. Nem engedünk éket verni a haladó értelmiség, a műszaki értelmiség és a munkások közé! Hangsúlyozom még egyszer, a Budapesti Munkástanács elkövet mindent annak érdekében, hogy a munka egyre fokozódjon és folyamatosan, egyre jobban, ez az ország a rendes kerékvágásba jöjjön és vérkeringése elinduljon. Ugyanakkor a Budapesti Munkástanács ezekben a kérdésekben továbbra is határozottan állást foglal és a kormánnyal a tárgyalásait folytatja.

Ezután Bali Sándor szerszámkészítő, a Beloiannis Gyár munkástanácsának elnöke, egyben a XI. kerület küldötte lépett a mikrofon elé. Néhány politikai és gazdasági kérdésben szállt vitába Apró Antallal és a kormánnyal, majd így folytatta:

Az ellenforradalommal kapcsolatban – azt hiszem – tisztán, világosan kifejtettem a nézeteimet, hogy a veszélyt mi is láttuk, tudtuk, hogy ez a veszély fennáll, és valóban fenn is állt. De igenis ezt az ellenforradalmat nekünk kellett volna letörni, és én úgy látom, hogy elég erősek lettünk volna ezt az ellenforradalmat letörni. Na, kérem szépen, a munkástanácsokkal kapcsolatban: Kérem, a magyar munkásság – szinte úgy mondhatom – spontán kibontakoztatta a munkástanácsokat, annak ellenére, hogy most egyes szakszervezeti vezetők a szakszervezetnek akarják ezt a jogot vindikálni, hogy ők csinálták. A magyar munkásság hozta létre ezeket a szervezeteket, ami most egyelőre gazdasági és politikai szervezet egyben, ami mögött a munkásság áll. Mi azzal tisztában vagyunk, hogy a munkástanács politikai szervezet nem lehet. Értsük meg, hogy mi azt tisztán látjuk, hogy kell politikai párt, kell szakszervezet, de tekintettel arra, hogy most gyakorlati lehetőségünk ezeket létrehozni pillanatnyilag nincs, kénytelenek vagyunk mindezeket az erőket egy helyre tömöríteni, amíg a kibontakozás meg nem fog történni. Szakszervezetről addig ne beszéljünk és nem beszélhetünk, amíg a munkásság, a magyar szakszervezeti tagság alulról fölfelé fel nem fogja építeni a szakszervezetet és a sztrájkjogot át nem fogja adni a kezébe. Tudjuk azt, hogy a munkástanácsok gazdasági irányító szervei lesznek az országnak, és ezt akarjuk! Tehát nem akarunk abba a hibába esni, mint a múltban a párt esett, hogy egyszerre volt az ország gazdája, s egyszerre volt a dolgozók érdekvédelmi szerve. Mert akkor megint oda jutunk, ahol voltunk. Mi azt akarjuk, hogy a gazdasági irányítást a munkástanácsok végezzék és a sztrájkjogot és a többi érdekvédelmi dolgokat, ami a szakszervezetre tartozik,

azt a szakszervezetek vigyék tovább. Ennek érdekében mindent el fogunk követni, hogy ezt egészségesen, magyarul ki tudjuk építeni.

A kibontakozással kapcsolatban néhány szóm lenne. Nagyon sok értekezleten vettem részt, benn voltam a kormánynál is jónéhányszor. A magyar munkásságnak igenis megvolt az egészséges törekvése, hogy a kibontakozás létrejöjjön. Igenis azt akarták a magyar munkástanácsok és a Budapesti Munkástanács is, hogy létrejöjjön az, hogy meginduljon az élet, hogy azokat az embereket, akiknek nincs szénük, egy kiló szénük sincs, hogy be tudjanak fűteni, meleghez juttassuk, hogy a háztetőket újra felépítsük, hogy fedél legyen a gyerekeik feje felett. Mi a kibontakozás útját kerestük és akartuk. Kértem én, hogy a kormánynak egyetlenegy tagja is, ha félt, miért nem jött karhatalommal közénk oda és miért nem beszélgetett el velünk? Miért várták azt, hogy mindig éjfél, vagy éjfél után 2 óráig üljenek a budapesti munkástanácsstagok, hogy megvárják a kormány egyes tagjait.⁷ Tudjuk azt, hogy Önöknek sok dolguk van, tudjuk azt, hogy külföldi tárgyalásaik vannak⁸, de véleményünk szerint a magyar belügy, a magyar munkásság és parasztság ügye a legszentebb ügy ma, a kibontakozás ügye. És ennek érdekében mindent félre kellett volna tenni.

A munkástanácsok kötelessége a sztrájkkal és a munkával kapcsolatosan, azt hiszem, világos Önök előtt. Mi mindent el fogunk követni annak érdekében, hogy az életet, az egész vérkeringést Magyarországon megteremtsük, mert tudjuk, hogy ez nekünk ugyanolyan érdekünk, mint a kormánynak. A munkások azt is látják, hogy Önök a Parlamentben később fognak megfájni, mint az ő gyerekeik a házakban.⁹ Azon az emlékező napon, amikor nem engedték a munkástanácsoknak a gyűlését megtartani és mégis megtartottuk,¹⁰ higgyék, hogy a magyar bányászok részt vettek azon, és a magyar bányászok vádoltak azzal bennünket, hogy mi elárultuk a hazát, elárultuk a munkásosztályt, azért, mert mi hozzáfogtunk a munkához és kerek perec kijelentettük, hogy ők nem hajlandók dolgozni. És mi voltunk azok, minden rágalom ellenére, akik megmagyaráztuk a bányásztestvéreinknek azt, hogy miért kell itt Magyarországon ma dolgozni, miért kell a sztrájkot abbahagyni, miért kell lemenni a bányákba. És hajlandók voltunk azt mondani, hogy le fogunk menni a bányászok közé, annak ellenére, hogy azt mondták, ha oda mer jönni valaki, azt szét fogják tépni a bányászok, hogy a munkát felvegyék. Hát mi vállalkoztunk rá és az egyik munkatársunk már le is ment a bányákba és mi is le fogunk menni, ha arra kerül a sor, és meg fogjuk győzni a bányászokat annak érdekében, hogy a munkát felvegyék.¹¹

Következőnek Sz. Nagy Sándor, a Ganz Villamossági Gyár, egyben az I–II. kerület küldötteként szól. Most hallgassák meg felszólalásának néhány részletét:

Tisztelt értekezlet!

Az Apró elvtárs tájékoztatója igen részletes és alapjában tökéletesen igaza van a kormánynak, az Apró elvtárs tájékoztatóján keresztül, hogy egyetlen fontos feladat van, a termelés beindítása. Azonban engedje meg Apró elvtárs kijelenteni azt, hogy kissé túl rózsás színben tüntette fel ez a tájékoztatás a helyzetet, mert az korántsem ilyen sima. A termelés országos beindításának két tényezője

van, az egyik politikai, a másik szervezési kérdés. Ami a szervezési kérdéseket illeti, ott sokkal könnyebben fogunk megbirkózni a feladatokkal, mint a politikai feltételeknél. Nevezetesen: az igaz, hogy a munkástanácsok ebben a pillanatban többé-kevésbé urai a helyzetnek, nyugodtan merhetnénk azt mondani, hogy ma az igaz hatalom a fegyveres erő mellett Magyarországon a munkástanácsok hálózata. Ez rendelkezik tömegekkel, ebben bíznak az emberek túlnyomó tömegében, a munkástanácsoknak legalább 80 százalékában, tehát ez egy olyan hatalom, amely kétségtelenül képes lesz arra, hogy szervezetében felépítse a termelés nagyon sürgős megindítását, de ami a politikai vonatkozásokat illeti, ott bizony a munkástanács sem rendelkezik azzal az erővel, amely feltétlenül szükséges lenne ahhoz, hogy a termelés ilyen rettentő simán, például a vasútnál éjjel-nappal szállításokra, villámgyorsan megindulhatna. Szó sincs erről, mégpedig azért nincs, mert meg kell állapítani, hogy a kormány – kétségtelen, így van – nagyon sok követelésében olyan merev, ami teljességgel érthetetlen. Mindazok a politikai feltételek, amelyek a termelés beindításához feltétlenül szükségesek, csak akkor teremthetnek meg, ha végre egyszer a nép és a kormány valóban egyet akar! Az 1956. október 23-i forradalmi követelmények teljesítését, s ezzel nem más, mint a szocializmust építeni Magyarországon, de olyan demokratikus körülmények között, amely demokratikus körülmények még egyszer tudomásul veszik azt, hogy az országban a dolgozók két keze munkája nyomán jött létre minden, terror nélkül bánni a dolgozókkal és az adott körülmények között megfelelő jólétet biztosítani azoknak, akik létrehoznak mindenféle jószágot.

Ezt az egységet, amely a nép és a kormány között ebben a pillanatban koránt sincs meg, elsősorban azok akadályozzák, azok a merevségek akadályozzák amelyekről már itt az előttem felszólaló két szaktárs részben beszélt. Teljességgel érthetetlennek tartom én a magam részéről, és tökéletesen érthetetlennek tartja az a több mint harmincezer ember, aki az I–II. kerületből bennünket megbízott azzal, hogy szóljunk az ő nevükben, miért nem intézkedik, de nagyon sürgősen a kormány, hogy a magyar fegyveres hatalom a munkásokból legyen megerősítve. Mi több mint két héttel ezelőtt elég alapos tárgyalásokat folytattunk ebben a kérdésben a kormánnyal, ott volt ezen a tárgyaláson többek között Apró elvtárs is és Kállai Gyula elvtárs. Kijelenthetem, határozott ígéretet kaptunk akkor Kádár, Apró és Kállai elvtársaktól, Kállai elvtársat azért említtem, mert nem szólt ugyan közbe, de mindig részt vett a tárgyaláson, hát nyugodtan megemlíthetem, hogy ezt a követelését a munkásságnak teljesíteni kell. Mindaddig semmiféle néven nevezendő intézkedés nem történt.¹²

A másik ugyanilyen követelés az volt, hogy meg kell szervezni a fegyveres gyárőrségeket, nevezetesen azért, mert nemcsak a kormány kíván biztosítékokat a munkásosztálytól arra, hogy a munkásosztály nem fogja engedni a fasizmust létrehozni Magyarországon, hanem a munkásosztály is biztosítékot kíván a saját maga felfegyverzésén keresztül arra, hogy viszont itt semmiféle más erő valóban nem tudja megfordítani a forradalom eredeti és valóságos célkitűzéseit és a forradalom által eddig elért vívmányokat! Nem tudom, hogy kinek fűződhet ahhoz érdeke, merthogy az egész kormánynak nem, az biztos. Ezeket az égetően fontos kérdéseket napról napra elodázzuk. Ha ezeket a

kérdéseket, nevezetesen: a karhatalom azonnali megerősítését a munkásokkal, a fegyveres gyárőrségek megszervezését, akár századonként, akár nagyobb gyáraként zászlóaljakként végrehajtjuk, a kormány és a munkásosztály is garanciát kapott arra, hogy egymás támogatására – egymás segítésére – valók és azonos célokért fogják felhasználni a fegyvert, ha erre feltétlenül szükség lenne. Javaslom: hozzon végre határozatot a kormány a karhatalomnak a munkásokból történő megerősítésére és a fegyveres gyárőrségek nagyon gyorsan történő megszervezésére.

Kalocsai György, a Budapesti Munkástanács tagja, vegyész-mérnök vagyok.

Tisztelt értekezlet! Szeretnék csatlakozni Kádár miniszterelnök elvtárs azon szavaihoz, hogy öntsünk tiszta vizet a pohárba. Erre van ma szükség. Az országban kb. nyolc-kilenc napja a termelőmunka helyett tanácskozások folynak. Ennek a súlyosságát megértve ezelőtt kb. öt nappal arra a megállapodásra jutottunk, hogy a munkát haladéktalanul, azonnal fel kell venni. Ekkor történt a Budapesti Munkástanács első felhívása.¹³ Amikor ezt elhatároztuk, hogy felvesszük a munkát, akkor megnéztük ennek a munkafelvételnek a gazdasági, műszaki előfeltételeit is. Beláttuk azt, hogy mi bármit mondhatunk, mi akarhatjuk felvenni a munkát, de nem tudjuk. Miért? Mert nincs energia, nincs közlekedés, nincs közbiztonság, azokat az üzemeket, amelyek három műszakban dolgoznak, csak egy műszakban lehet foglalkoztatni. Ezek voltak a problémák. Az országos viszonylatban a gyárak, a nagyüzemek, a vármegyék, küldöttségekkel árasztották el a Parlamentet. A Parlamentben lévő miniszter elvtársak, államminiszterek lassan semmi mással nem foglalkoztak, mint küldöttségeket fogadtak. Hosszú-hosszú viták után mindenféle eredmények nélkül mentek el a küldöttségek. A kormány álláspontja, ahogy Kádár elvtárs az előbbieken ismertette, merev volt, a küldöttségek álláspontja merev volt. Minden eredmény nélkül mentek haza és a munka állt. Ezután határoztuk azt el, hogy összehívunk egy megbeszélést a Sportcsarnokba, ahol az egész népgazdaság álláspontját igyekeznénk egyeztetni és felvesszük a munkát.¹⁴ Ennek a megbeszélésnek a megtartását nem engedélyezték. Ismerjük az eseményeket. Nyugodt lelkiismerettel állíthatom, hogy akik itt vannak, akik Pesten élnek, azok mind nyugodt lelkiismerettel állíthatják azt, hogy a kétnapos sztrájkot nem a Nagy-budapesti Munkástanács robbantotta ki, hanem az 11 órakor megindult, amikor megálltak az autóbuszok, leálltak az üzemek, mert olyan híreket terjesztettek el, hogy minket letartóztatnak.¹⁵ Ugyanakkor mi bent voltunk az Akácfa utca 15-ben, s egy kisebb létszámmal, ahol képviselve voltak a bányászok, folytak a tárgyalások.¹⁶ Nem akarok erről többet beszélni, újra felkerestük a miniszterelnök elvtársat, végre megállapodtunk.¹⁷ Mi ezt a megállapodásunkat tartani akarjuk. A megállapodás a következő volt: országos viszonylatban felvesszük a munkát, mert ez nem személyi érdek, ez tízmillió embernek az érdeke!¹⁸ De emellett a munka mellett és amit Kádár János miniszterelnök elvtárs alátámasztott az előbbi beszédében, tovább folytatjuk a tárgyalásainkat azokról a követelésekről, amit a dolgozók nyolc pontban összeállítottak.¹⁹ Hogy ebből mit tudnak megvalósítani, az nyugodt tárgyalásoknak lehet csak az eredménye. Ezekről a dolgozókat tájékoztatni kell. A mai napon falragaszok jelentek meg a csepeli munkások nevében, akik sztrájkra szólítanak Nagy Imre

miatt.²⁰ Az éjszaka folyamán kb. tíz-tizenöten hívták fel az Akácfa utca 15-öt, hogy igaz-e az, hogy sztrájkra adtunk ki utasítást, tíznapos sztrájkra? Nem igaz! Provokáció! Kérem, nem vagyok politikus, nem tudok a szavakkal játszani. Egyet tudok, hogy provokáció volt!²¹ És elég volt a beszédből, tettekre van szükségünk. Tettekre azért, hogy az egész országban meginduljon a vérkeringés.

A vitában még sokan felszólaltak. Vélemények és ellenvélemények követték egymást, bármilyen kérdésre terelődött a szó. Munkástanácsok, szakszervezeti küldöttek, minisztériumi megbízottak és miniszterek, sok politikai és gazdasági kérdésről szóltak, amelyekre Apró Antal válaszolt. Részletesen foglalkozott az egyes felszólalásokkal, majd válaszát e szavakkal fejezte be:

Befejezésül, én úgy gondolom, hogy ilyen, illetve szervezettebb tanácskozásokat különböző kérdésekről hasznos lesz a jövőben is tartani. Megismerjük egymás álláspontját, egymás nézeteit, kialakítjuk a közös véleményt, könnyebb lesz az országot vezetni, kormányozni, mert a vélemények, álláspontok közösen alakulnak ki, közös erőfeszítéseket teszünk azok megvalósítására. Ezzel én a mai tanácskozáson a hozzászólásomat be is fejeztem. Hasznosnak tartom. Köszönöm szíves részvételüket az elvtársaknak és kívánok jó munkát, közös erővel szervezzük a termelést, a munka elindítását, ha legközelebb találkozunk, már jobb viszonyok között beszélhessünk arról, hogy mit tettünk, mit valósítottunk meg a nép, a haza érdekében.

Az értekezletet végighallgatva nyugodt szívvel megállapíthatjuk: Egy kérdésben egyetlen ellenvélemény sem hangzott el az egész tárgyalás alatt, ez pedig a munkára vonatkozik. Valamennyien jól látták, hogy az országnak, a népnek ma elsődleges érdeke, hogy a sztrájk mindenütt megszűnjék, a munkát teljes intenzitással folytassák, hogy elkerülhető legyen az infláció, ne zuhanjon az ország gazdasági katasztrófába. Meggyőződésünk, hogy ezzel az elhatározással távoztak az értekezlet résztvevői a Parlament épületéből. Most a munkásokon a sor, hogy mindenütt meginduljanak a gépek, bízunk, hogy a kormány be fogja váltani az ígéreteit, amelyet Kádár János így fogalmazott meg: A munka megkezdése, a rend helyreállta után érdemben is megtárgyaljuk majd a függőben levő kérdéseket.

II

A NAGY-BUDAPESTI KÖZPONTI MUNKÁSTANÁCS ÜLÉSE 1956. NOVEMBER 26.

(Jegyzőkönyv részlet)

Kalocsai, a Munkástanács elnökhelyettese beszámol azokról az eseményekről, amelyeket vasárnap este a rádió nem közölt. A felvételből utólagos megállapítás szerint több részt kihagytak és több részt hozzáfűztek.

A vasárnapi tárgyaláson a kormány és a Munkástanács tagjain kívül nagy számmal vettek részt olyan régi „káderek”, akiket a Rákosi-rezsim vállalatok és üzemek élére állított.

Apró Antal államminiszter így magyarázta az október 23-i eseményeket:

A Rákosi–Gerő–Farkas hármasság rossz politikája okozta a feszültségeket. Kialakult egy ellenzéki csoport a pártban. Az ellenzéki hang kikerült a dolgozó tömegek közé is. Megingott a bizalom a pártvezetésben. Az írók ezt a hangulatot megnyergelték, és túlhajtották az ellenforradalom felé. Benn az országban és külföldön az ellenség szervezkedett a kapitalista országok hathatós segítségével. A magyar nép jogos sérelmeit az ellenforradalom kihasználta.

Figyelemre méltó Apró Antal és Kádár János véleménye október 23-ról.

Apró: Az október 23-i tüntetésben már ott voltak az ellenforradalom erői is.

Kádár (három órával később): Az október 23-i tüntetésben még nem vettek részt ellenforradalmárok.

A Munkástanács kijelenti, hogy az eseményekkel kapcsolatban csak azt hajlandók elhinni, amit ők maguk láttak és tapasztaltak. Ott voltak a Rádiónál és a Parlamentnél, és ha ott ellenforradalmárok voltak, akkor Budapest népe mind egy száligen ellenforradalmár.

Apró: A Nagy Imre-kormány vezetése alatt teljessé vált a jobbratolódás. Legjobban mutatja a parasztságnak hirdetett program, amely azonos az 1938-as mezőgazdasági programmal. A közelébe férközött burzsoá egyének üzelmeihez becstelenül a nevét adta. Az ENSZ-csapatok behívása kapitalista restauráció. A semlegesség kihirdetéséhez nincs meg az országnak az elégséges ereje.

Nagy Imre azzal, hogy ki akart lépni a Varsói Szerződésből, feladta a munkásosztály vezető szerepét. Nem demokrácia következett volna, hanem horthysta restauráció.

Majd a kormány kidolgozza tizenöt pontos programját és ez alkotja a nemzeti egységfront alapját.

Az ellenforradalmárok ma sztrájkolnak.

A munkások részére a legszükségesebb most a munkáspárt felállítása.

A Munkástanács képviselői: Miért bújnak el a miniszterek a Parlamentben, miért félnek a dolgozóktól, miért nem hallgatják közvetlenül a munkásság szavát, miért csak a minisztériumon keresztül érkező jelentésekből alkotnak véleményt? Jöjjenek ki az üzemekbe, és lássák meg, mekkora tömeg áll a Munkástanács mögött.

Apró: Becsületbeli ügyüknek tekintik az élelmezést és a lakosság ruhával való ellátását. Négy szocialista országgal vették fel a kapcsolatot segélyügyben.

Munkástanács: Ne kolduljunk, mert koldusfilléreken nem építhetünk országot.

Apró: Köszönetet mond a parasztságnak, hogy az elmúlt hónapban is dolgoztak. „Szolidárisak voltak a várossal és támogatják a kormányt”. Szerinte az egész világ sajtója elismeri a Kádár-kormányt, és egyetért vele. Az üzemanyag-ellátás terén bejelenti, hogy a szomszédos jugoszláv, csehszlovák és román köztársaságok a határmenti vidékeknek folyékony üzemanyagot adnak. Utasította (Apró) a Tervhivalt, hogy az energiagazdálkodást jobban szervezze meg. Ettől várja a nehézségek megoldását. Bejelenti, hogy a minisztériumokban megindultak a személycserék.

Munkástanács: Csak még az nincs tisztázva, ki kit cserél le.

Apró: Nyilatkoznia kell mindenkinek, demokráciát akar-e a kormánnyal, vagy az ellenforradalom uralomra jutását? Ugyancsak bejelenti, hogy kormány-

biztosok kiküldésére van szükség a nagyiparban, a bányákhoz, megyékhez.²² Úgy látszik, hogy a közvélemény azt tartja rendes embernek, aki tizenkét évig nem dolgozott, erre mutat a vezető funkcionáriusok erőszakos leváltása. A kormány megvédi azokat, akiket ő helyezett pozícióikba.

Keresztes (Munkástanács): Megállapítja, hogy a karhatalom nem más, mint pártórség és ávósok civilben. Tiltakozik a kormánybiztosok ellen.

Bali (Munkástanács): Nem szükséges, hogy a kormány magyarázza meg a dolgozóknak, mi történt 23-án. Nem a munkások fejében van zavar 23-a miatt, hanem azokéban, akik a Parlamentben üldögéltek akkor is, most is.

Tíz éve párttag, és 1955-ben is járt a Parlamentben. Akkor is ugyanazok voltak a tanácsadók és talpnyalók, mint most. A párt történelmi szerepével kapcsolatban csak annyit kíván mondani, hogy tizenkét évig hazudott, és tizenkét év már történelem. Mindszentyről kijelenti, hogy nem ismeri el politikusnak és mint politikusra sem ő, sem a munkásság nem kíváncsi. A magyar érdekek politikusának egyedül Nagy Imrét ismeri el és beszélni kíván vele. A kormány legnagyobb hibája az állítólagos ellenforradalom kérdésében az, hogy nem a munkásosztállyal törte le.

Érdekvédelmi szervezetre (szakszervezet) szükség van, de csak alulról választott formában. Kinevezett „Gáspárokban” nem bíznak a dolgozók. Kell tárgyalnunk továbbra is a kormánnyal, de a kormány képviselői ne legyenek ilyen merevek. A szovjet csapatok parancsnokságával sokkal jobb és előnyösebb feltételek között érthetünk szót. A MÁV, a BESZKÁRT és egyéb közület csak maga dönthet arról, hogy alakítanak-e munkástanácsot vagy sem.

Ha a kormány azt akarja, hogy rendeleteit végre is hajtsák, előbb beszélje meg a Munkástanáccsal.

Sz. Nagy Imre²³ (Munkástanács): A kormány azt akarja, hogy a munkástanács elnökét két évre válasszák meg. Ne akarjon a kormány példát venni az USA-ról, ahol négy évre választják az elnököt (mi kis ország vagyunk, nálunk elég két esztendő). Ha jó az elnök, marad, ha nem, leváltjuk. A kormánybiztosok kinevezése a kormányra tartozik, elfogadása ránk. Biztos benne, hogy be sem engedik őket a gyárakba.

Marosán (államminiszter): Kijelenti, hogy aki nincs a kormánnyal, az ellenforradalmár. Elmondhatja magáról, hogy a nép nevében beszél. Nem a sztálinista restaurációtól fél, hanem a fasizmustól. Aki sztrájkol, az nem kaphat fizetést. Itt a Parlamentben is csak úgy lehet beszélnünk, és a Munkástanács tagjai is csak azért nyilváníthatják véleményüket, mert a kormány leverte az ellenforradalmat. Biztos benne, hogy a Munkástanács tagjait is felakasztották volna. Sajnálja, hogy az ENSZ tárgyalásaihoz az anyagot mi adjuk azzal, hogy sztrájkolunk. Tekintve, hogy a fegyveres ellenforradalmat leverték, az ellenforradalmárok most a politika fegyveréhez nyúltak. Megállapítja, hogy aki ma az országban igazat mond, azt sztálinistának bélyegzik meg. A kormány legfontosabb feladata: a párt helyreállítása.

Kádár János (miniszterelnök): ismerteti a forradalom eseményeit. Amikor látták, hogy ellenforradalmárok lépnek fel a forradalom tömegeiben, tárgyalásokat kezdtek a Szovjetunióval. Ezeken a tárgyalásokon részt vett Nagy Imre is. Hogy őt ne kompromittálják, Hegedüs András miniszterelnök intézkedett és adta nevét a szovjet csapatok behívásához.

A nacionalizmustól fűtött ellenforradalom az lett volna, ami az első világháború előtt Sarajevó, a második világháború előtt Danzig, a harmadik világháború előtt Budapest.

A kormánynak merevnek kell lennie, mert csak az a biztosíték arra, hogy nem következik el még egyszer a Nagy Imre-szerű káosz.

Az elhurcolásokkal kapcsolatban fölényesen jegyezte meg, hogy hat vagon fiatalot véletlenül szállítottak ki Munkácsra. Azt gondolta ugyanis a szovjet parancsnokság, hogy ott nyugodtabb légkörben hallgathatja ki az érdekelteket. Eszerint ezen kívül kiszállítás nem történt.

A miniszterelnök kijelentette, hogy a magyarországi szovjet csapatok parancsnoksága minden egyes akció előtt kikérte a magyar kormány véleményét és előzetes hozzájárulását.

Nagy Imrével kapcsolatban kijelentette, hogy a jugoszlávok azért engedték ki őket, mert a távozást magyar belügynek tekintették. Hogy miért nem a lakásukra mentek Nagy Imréék, az a kormány dolga, „féltettük őket”.

Kalocsai ezután ismertette egyéni benyomásait. Úgy érezte, hogy a kormány merevségével és kihívó megnyilatkozásaival azt akarta, hogy a munkásküldöttséget fogja el az indulat, aminek beláthatatlan következményei lehetnek volna.

Mégis azt kell mondani, hogy fel kell venni a munkát. Ennek az oka az, hogy a kormány szemmel láthatóan újabb és újabb provokációkkal ingerli a munkásságot maga ellen. A múlt hét szerdáján a sportcsarnoki nagygyűlés megakadályozásával, később Nagy Imre elhurcolásával akadályozta a munkafelvételt még akkor is, ha a rádióban és a sajtóban munkafelvételre buzdít. Ahhoz, hogy a kormánnyal eredményes tárgyalásokat folytathassunk, erőt kell mutatnunk. A sztrájk további fenntartásához nem kell erő, csak demagóg hang. A Munkástanács ereje abban mutatkozhat meg, ha kell, fel tudja vetetni a munkát, amikor akarja, de le is tudja tenni egyetlen intézkedésével.

JEGYZETEK

1. 1919. június 24-én az ún. tiszti ellenforradalom során a ludovikások megszállták a nemzetközi telefonközpontot. 1956. október 23-áról 24-ére virradó éjszaka voltak ugyan fegyveres harcok a Horváth Mihály téri telefonközpontnál, elfoglalásáról azonban szó sem volt.
2. A tűzszünetet Nagy Imre miniszterelnök október 28-án délután jelentette be rádióbeszédében.
3. A *Berliner Zeitung* cikkéről az aznapi (november 25-i) *Népszabadság* számolt be, Kádár állításával ellentétben azonban nem Nyugat-Németországban, hanem Kelet-Berlinben jelent meg.
4. Az 1956. évi 25. számú törvényerejű rendelet a munkástanácsokról 1956. november 22-én került nyilvánosságra. A rendeletet eredetileg a KMT és a SZOT képviselői dolgozták ki, a kormány azonban egyoldalúan több ponton megváltoztatta az egyeztetett szöveget.
5. Apró Antal a Gerő Ernő vezette kormány- és pártdelegáció tagjaként éppen 1956. október 23-án tért vissza Jugoszláviából.
6. Az Elnöki Tanács rendelete az említett két pontban határozottan korlátozta a munkástanácsoknak a gyakorlatban addig létező jogkörét. Egyrészt megvonta tőlük a vállalati igazgatók kinevezési jogát, másrészt a munkástanácsok tevékenységét – ismét csak a létező gyakorlattal ellentétben – kizárólag a termelő üzemekre kívánta korlátozni.
7. Kádárék kifárasztási taktikájáról van szó, a korábban egyeztetett időpontok ellenére rendszeresen órákon keresztül várakoztatták a KMT tárgyalásra érkező tagjait. Erről Rácz Sándor a KMT

- november 23-i ülésén így számolt be: „Eredménytelen tárgyalások egymás után. Kádár ügyesen használja fel az időt, 7 órára odarendel és éjfél után jön ki. Ha bemegyünk, mindenki mellé már egy ember áll és külön-külön vallatnak, hogy mi a munkásság véleménye.” (Politikatörténeti Intézet Archívuma, továbbiakban PIA 290. f. 58/30-31.)
8. A KMT október 22-i ülésén Rácz Sándor javasolta, „hogymint újabb kormányküldöttséget állítsunk össze Kádárhoz, felkéri Sándort [Józsefet] – a kormány összekötőjét –, hogy tudja meg, mikor fogadhatja őket.
- Sándor: Nem tudja, lehetséges-e ma ez, mert a román követséggel van fontos és valószínűleg hosszadalmasabb tárgyalás, de megpróbálja.” (PIA 290. f. 58/24–28.) Végül aznap este a Gheorg-hiu-Dejzsel folytatott tárgyalásokra hivatkozva várakoztatták késő éjszakáig a KMT küldöttségét.
9. Ezt a korábbi tárgyalások során Kádár vetette a KMT képviselőinek szemére.
10. A KMT november 19-én a következő meghívót küldte ki: „A Nagy-budapesti Központi Munkástanács ideiglenes intézőbizottsága a munkástanácsok országos szervezetének kialakítása és egy-egy álláspont kidolgozása végett 1956. november 21-ére, szerda reggel 9 órára tanácskozásra hívja egybe a vidéki munkástanácsok küldötteit Budapestre a Sportcsarnokba”. (PIA 290. f. 58/17.) A kormány az azonban szovjet tankok segítségével sikerült a gyűlést megakadályozni. A KMT ennek ellenére az Akácfa utcában mégis találkozott számos vidéki küldöttel.
11. Látszólag paradox módon a KMT nem a sztrájkokkal, hanem a munka felvételével bizonyíthatta a Kádár-kormánynak, hogy a magyar munkásság legitím, valóban befolyásos képviselője. Ugyanakkor a kormány számos intézkedése okot adott sztrájkra, így a sportcsarnoki gyűlés megakadályozásán túl az Elnöki Tanács említett rendelete, vagy Nagy Imréné november 22–23-i elrablása.
12. Sz. Nagy vezetésével – a KMT létrehozásával párhuzamosan – kísérlet történt az üzemi munkástanácsok összefogására. Ennek keretében került sor az említett tárgyalásokra, amelyeken a munkástanács képviselői követelték a lényegileg tisztí különítményekből álló karhatalom radikális átalakítását.
13. A KMT november 16-án szólította fel a munkásságot a munka felvételére:
- „Munkátestvéreink! Sokat szenvedett hazánk és népünk iránt érzett mély felelősségtudattól áthatva – függetlenül minden felhívástól – úgy látjuk, hogy nemzetgazdaságunk, emberiségünk és szociális szempontból, valamint egyéb körülmények következtében feltétlenül szükséges a termelőmunka haladéktalan megindítása.
- E kritikus helyzetben a józan ész és értelem, a lelkiismeret és munkásszívünk parancsolóan írja elő számunkra, hogy a munkát folyó hó 17-én reggel a sztrájkjog fenntartása mellett vegyék fel.
- Ünnepélyesen kijelentjük Nektek, hogy ezen elhatározásunk nem jelenti azt, hogy mi nemzeti felkelésünk alapvető célkitűzéseiből és vívmányaiból egy jöttányt is engedtünk volna. A tárgyalások tovább folynak és meggyőződésünk, hogy a még meglévő nyitott kérdéseket kölcsönös erőfeszítéssel sikerült megoldanunk.
- Egységet, helyállást, bizalmat és támogatást kérünk Tőletek!” (*Népszabadság*, 1956. november 17.)
14. A Központi Munkástanács aznap, 1956. november 21-i ülésén az egyik hozzászóló részéről ez így hangzott: „Nagyon furcsának találom azt a megoldást a kormány részéről, hogy amikor bejelentettük, hogy meg akarjuk tartani a gyűlést, akkor nem emeltek különösebb kifogást, sőt a kormány meg is lett hívva, mégis, akkor, amikor a Sportcsarnokba mentünk, legnagyobb meglepetésre kordonnal volt körülvéve a Sportcsarnok, sőt azt sem tudtuk elérni, hogy a már előre megbeszélthelyen, amennyiben a Sportcsarnokban nem sikerül esetleg megtartani, a Rózsa Ferenc Kultúrotthonban sem tarthattuk meg, mert nem volt rendőrségi engedélyünk, hogy kénytelenek voltunk ideszállingózni – az Akácfa utcába –, itt is csak karhatalom mellett.” (Budapest Főváros Levéltára, továbbiakban BFL 1956-os gyűjtemény)
15. Végül „túltakozásul az ellen, hogy folyó hó 21-én de. 9 órakor a Sportcsarnokban meghirdetett, a munka felvételét célzó országos munkástanácsülés megtartását a kormány megakadályozta, a Nagy-budapesti Munkástanács elhatározta, hogy folyó hó 24-ig az élelmiszeripari dolgozók kivételével valamennyi üzem részére kimondja a sztrájkot.” (*Hazánk* – Győr, 1956. november 22. In: Kemény István–Bill Lomax szerk.: *Magyar munkástanácsok 1956-ban*. Párizs, Magyar Füzetek és Highland Lakes, Atlanti Kutató és Kiadó Társulat, 1986. pp. 71–72.)
16. Ezekről a tárgyalásokról Keresztes Lajos a KMT másnapi ülésén számolt be: „A bányászok küldöttségével volt benn a Parlamentben, a tárgyalásokat Apróval folytatták és megmondták neki, hogy a kormány részére kibontakozási időt akarnak hagyni, ezért egyhavi időre felveszik a

munkát. Apró ezt nem értette meg, de ők ismételten leszögezték álláspontjukat. Az a véleménye, hogy Apró, Marosán és Kádár nem értenek egyet a munkásokkal. Bejelentí, hogy a bányászki-
dótségg szerette volna bemondani a tárgyalás eredményét a rádióban, de mert a sztrájkjog
fenntartásával akarták a bejelentést eszközölni, nem engedték meg a közlést. Mikor pedig a
Parlamentben közben köztudomásúvá vált a kétnapos sztrájk, rögtön azt kérdezték a Kádár-tit-
kárságon, hogy ki fogja ezért vállalni a felelősséget. Erre persze azonnal kijelentette, hogy bár ő
nem volt ott a döntésnél, de azért mindannyian egyöntetűen felelősséget vállalunk" (PIA 290. f.
58/24–28.)

17. „A Budapesti Munkástanács küldöttsége folyó hó 23-ára virradó éjjel megbeszélést folytatott
Kádár Jánossal, a magyar forradalmi munkás-paraszt kormány elnökével". (*Magyar Honvéd*,
1956. november 23. In: Kemény–Lomax pp. 72–73.)
18. A KMT 1956. november 23-i üléséről kiadott (röplapként megjelent) rádióközlemény szerint a
Tanács beható vita után jóváhagyta a küldöttségnek a rádióban és a sajtóban ismertetett
felhívását. Megállapította, hogy – miután a kormány a Nagy-budapesti Központi Munkástanácsot
tárgyalófélként elismerte – egyedül a nép érdekeit, az élet szükségleteit véve figyelembe, a
sztrájkjog fenntartásával a munka haladéktalan megkezdése mellett foglal állást. Ugyanakkor
megállapítja, hogy az eddigi tárgyalások eredményei még csekélyek. A Tanács változatlanul
fenntartja a követeléseit és szükségesnek tartja, hogy ezekről haladéktalanul folytassák a tárgya-
lásokat. A munka megindítása lehetőséget ad a kormánynak arra, hogy ígéreteit valóra váltsa,
teljesítse a munkásság, az egész nép jogos követeléseit." (PIA 290. f. 58/29.)
19. A KMT november 14-i nyolc pontja többek között követelte Nagy Imre miniszterelnökségét, új
(nem ÁVH-s) karhatalom létrehozását, a szabadságharcosok szabadon bocsátását, a szovjet
csapatok kivonását. (Vö. Varga László, A Nagy-budapesti Központi Munkástanács irataiból, I.
rész, In: *Társadalmi Szemle*, 1991/8–9. pp. 143–144.)
20. November 23-án a következő szövegű röplap jelent meg „Csepeli Munkástanács” aláírással:
„Magyarok!
Az orosz terror ismét újabb áldozatokat követelt. Nagy Imrét és több társát, akik a szovjet
csapatok támadása elől a jugoszláv követségen menedékkert nyertek és onnan november 22-én
a Kádár-kormány biztonságukat szavatoló nyilatkozata alapján eltávoztak, az orosz banditák
elfogták és ismeretlen helyre hurcolták.
A sztrájkot változatlanul tovább folytatjuk, míg Nagy Imrét és társait szabadon nem bocsátják és
az orosz csapatok ki nem vonulnak hazánkból." (BFL 1956-os gyűjtemény)
21. A KMT titkárságának közleménye (1956. november 25): „Tudomásunkra jutott, hogy a munka
felvételére hozott határozatunk provokálására egyes személyek, csoportok a Nagy-budapesti
Központi Munkástanács, valamint egyes üzemi munkástanácsok nevével visszaélve, felelőtlen
felhívásokat bocsátanak ki. Ezekkel kapcsolatban a Nagy-budapesti Központi Munkástanács
felhívja az ország dolgozóinak figyelmét arra, hogy e felhívások célja zavarkeltés, a munkásság
sorainak megbontása. A Nagy-budapesti Központi Munkástanács változatlanul érvényesnek
tekinti a november 23-án kiadott felhívást az ország területén megindult termelőmunka további
folytatásáról." (*Népszabadság*, 1956. november 27.)
22. November 24-én jelent meg a 4/1956. (XI.24.) Korm. sz. rendelet, amelynek alapján „egyes
nagyüzemekbe” kinevezték a kormány megbízottakat.
23. Helyesen: Sz. Nagy Sándor.

EGY ÍRÓPER MELLÉKSZÁLA

Közlő: Ständeisky Éva

A titkosszolgálat főnöke és a titkosszolgálat ügynöke... olyan ember, akit az állam saját jól felfogott érdekében nem tornából, hanem erkölcsből mentett föl. S ha az államnak a saját jól felfogott érdeke szerint holnap is fel kell valakit mentenie erkölcsből, akkor ma nem leplezhet le egy másikat.

Nádas Péter: *Szegény, szegény Sascha Andersonunk.*

Az 1956 utáni megtorlások során számos író ellen indult eljárás. Déry Tibort 1957. április 20-án tartóztatták le, majd hosszú hónapokig tartó vizsgálat után állították bíróság elé. 1957 novemberében kilencévi börtönbüntetésre ítélték.

A Déry Tibor és társai per anyaga, amely magában foglalja a vizsgálati szakasz iratait is, több ezer oldalt tesz ki. A dokumentumok között több eleve olyan szándékkal készült, hogy esetleg mások ellen felhasználható legyen.

A lentebb közölt dokumentum is ilyen „mellékanyag”. Több szempontból is figyelemre méltó. Egyrészt kiderül belőle, hogy a belügyi szerveket igencsak foglalkoztatta Oszkó Gyula személye, valamint az *Album* című illegális folyóirat. Nem szokványos az irat „műfaja” sem.

BM. II/8. Osztály

Másolat:

JELENTÉS

BUDAPEST, 1957. AUGUSZTUS 14-ÉN.

Tegnap délután Déry Tiborral az alábbi beszélgetést folytattuk le:

Miután ő Virág szds. elvtárstól lejött, elmondotta,¹ hogy az illegális „Album” című folyóiratról² hallgatták ki. Ezután megkérdezte tőlem, ki most a budapesti rendőrfőkapitány. Én azt válaszoltam, hogy úgy tudom, Soós³ ezds. Déry válasza: ez lehetetlen, az az ember nem felelt meg nekik. Ők azt leváltották, mint ahogy Mátyás ezds.-t⁴ is lemondásra kényszerítették, mivel nem voltak hajlandók ázsiai (orosz) módszerekkel dolgozni. Ezután megjegyeztem neki, hogy talán Oszkó ezds.⁵ Déry erre igen dühösen mondta nekem. Egy naiv gyerek maga. „Oszkónak már régen itt kell lenni. Az ízig-vérig orosz- és Rákosi-ellenes volt.”

Déry elmondotta, hogy háromszor találkozott vele. Gimes Miklósnak⁶ igen jó barátja. Októberi események alatt egyszer egy autó rendőrrel Losonczy⁷ és Oszkó mentek Déry lakására és vitték őt be a Pártközpontba. Majd a Pasaréti úton találkoztak, amikor Oszkó, vagy Gimes, vagy Gimes sógorának⁸ társaságában volt. Déry szerint itt az utcán beszélgettek és „Oszkó nagyon optimista volt, bízott, hogy az oroszok kimennek.” Ez még november 4-e előtt volt.

November 4-e után találkoztak az Újságíró Szövetségben, itt beszélgettek (Déry, Oszkó, Gimes, Hámos György⁹). Déry a beszélgetésről csak annyit mondott, „most látom bolondok voltunk valamennyien, optimisták. Európai ésszel

gondolkoztunk és elfelejtettük, hogy itt is ázsiai ész kellene”. (Orosz észjárásra érti, ami szerint kiismerhetetlen).

Déry többször látta Oszkót Nagy Imre és társai körében az események alatt. Állítása szerint október 23-a előtt nem ismerte sem Oszkót, sem Soóst. (De a telefonszámuk megvolt Dérynél, ő azt mondja ez azért kellett, hogy minden eshetőségre fel legyen készülő.) Az elhangzott beszélgetés folyamán Oszkóról véleményem az alábbi:

1. „Oszkó meggyőződéses októberista volt” Déry szerint, mely alatt Déry csak olyan embereket ért, akik a Szovjetunió nélkül akarnak országot és egy „ügynevezett kommunisták vezetése nélküli” rendszert felépíteni.

2. Déry szerint: Oszkó biztosította a Nagy Imre csoport tevékenységét rendőri erőkkel. Továbbá rajta keresztül a rendőri erők a Nagy Imre csoport érdekeit, intézkedéseit voltak hivatva biztosítani.

3. Oszkó is azért maradt itthon, mert bízott abban „mint Gimes, hogy október 23-a után lesz egy újabb forradalom és akkor az oroszokat kiverik” mondotta Déry.

[Áthúzással olvashatatlaná tett aláírás]

A másolat hiteles:

Budapest, 1957. augusztus 22-én

[aláírás]

2 pld.

Lelőhelye: Új Magyar Központi Levéltár, XX-5-h, Déry és társai. Operatív iratok 65. doboz, 28. kötet 76–77. oldal

Ez a dokumentum a történeti források kényes fajtája: a belügyi szervek beépített ügynökének – börtönnyelven vamzernek – a beszámolója arról a beszélgetésről, melyet gyanútlan cellatársával folytat. Ősrégi információszerzési módszer ez. A beszerzés mikéntjéről, az „akció” lebonyolításának módjáról jószerivel csak sejtéseink vannak. A zárkajelentések felhasználásáról valamivel többet lehet tudni, hiszen a nyomozati iratok olykor-olykor hivatkoznak a beépített ügynökök jelentéseire. A jelentőt álnév vagy szám fedi: védi a kortársaktól és az utókortól. Ezen a jelentésen még a fedőnév is át van húzva vastag fekete tollal.

Ennek a besúgójelentésnek a műfaja nem egészen egyértelmű. Első olvasásra kétségünk is támadhat, hogy valóban egy vamzer információit tartjuk-e a kezünkben: a személyragok keveredése, helyenként a hivatásos nyomozótiszt stílus elbizonytalaníthatja azt az első benyomást, hogy egy zárkaspiclitől származik a jelentés.

A fogalmazás eléggé hevenyészett. A szövegben mintha kétféle belügyi műfaj keveredne: a vizsgálótiszt rutinjelentése, illetve a zárkaügynök beszámolója.

A *Jelentés*-ből világosan kiderül, hogy a zárkaügynök jól ismerte Déry múltját: jól tudta őt kérdezni, lépre csalni. A szövegből az is kitűnik, hogy Déry bizalmába fogadta feltehetően nála jóval fiatalabb cellatársát (ld. a szövegben: *Egy naiv gyerek maga.*) Az sem zárható ki, hogy Déry cellatársa börtönbe kerülése előtt már kapcsolatban állt a belügyi szervekkel: talán innen a jó megfigyelőkészség, a kérdezni tudás és az érzékelhető jelentésírói gyakorlat.

A dokumentumban az ötödik bekezdés a legzavaróbb. Nem is a telefonszámok említése miatt: a zárkaügynök ezt közvetlenül Dérytől is megtudhatta (nem kellett feltétlenül ismernie Déry feleségének elkobzott határidőnaplóját, ahol ezek szerepelnek). Az értelmezhetőséget inkább a következő mondat nehezíti: *Az elhangzott beszélgetés folyamán Oszkáról véleményem az alábbi...* A három pontba foglalt „vélemény” azonban már a megfigyelt író „szájába van adva”. Ebben ugyanis ilyen megfogalmazások vannak: *Déry szerint* (kétszer) és *mondotta Déry*. A pongyola, értelemzavaró fogalmazás következménye lehet a személyragtévesztés is. A jelentésíró, úgy tűnik, nem csupán továbbítani, hanem összegezni, már-már értelmezni is kívánta a zárkában elhangzottakat. Ez a törekvése azonban nem bizonyult különösebben sikeresnek.

A közölt szöveg műfajával kapcsolatos kételyeket a véletlen kutatói szerencse végképp eloszlatta. Hasonló jellegű dokumentum a vaskos iratkötegekben nem fordul elő. A Belügyminisztérium Történeti Irattárában a Déryre vonatkozó néhány irat között találhatók a *Jelentés* „testvérszövegei”. Az első kelte 1957. augusztus 13., az utolsó 1957. december 20. Az egyikből kikövetkeztethető, hogy a beépített ügynök július 10-e tájt került Déry cellájába. (Ld. a 6. jegyzetet.) Az írógépes másolat szövege alatt a szintén géppel írt (s itt ki sem húzott) fedőnév is olvasható. Az első vamzerjelentés egyik utalásából arra lehet következtetni, hogy szerzője valamely ügy gyanúsítottjának tüntette fel magát cellatársa előtt. (Nem kizárt, hogy ellene is folyt vizsgálat.) *Mikor mondtam, hogy én félek a tanúvallomásoktól, erre ő a következőket válaszolta: Én az író-barátaimtól nem félek, főleg azoktól, akik itt vannak letartóztatva velem együtt...* (BMTI V-150 393/6)

A Belügyminisztérium Történeti Irattárában található zárkajelentések közül a második augusztus 14-i keltezésű. Az elején ez olvasható: *Déry miután lejött Virág szds. elvtársától, megemléltette, hogy az „Album” című illegális folyóiratról érdeklődtek. Ezután közvetlenül Oszkó ezredesről beszélgettünk, AMIT A MÁSIK JELENTÉSEMBEN MÁR MEGÍRTAM.* [Az én kiemelésem.] Ez az ugyanazonnap kelt „másik jelentés” az általunk közzétett dokumentum, amely a Legfelsőbb Bíróságról került az Új Magyar Központi Levéltárba. Ugyanitt található a „beszélgetésről” készült kihallgatási jegyzőkönyv (ÚMKL XX-5-h, Déry és társai, operatív iratok. 53. d. 2. k. 102–105. o.).

JEGYZETEK

1. Déry Tibort 1957. április 20-áról 21-ére virradó éjjel tartóztatták le. Fogságának első heteiben többször panaszkodott klausztrofóbiájára, egyre súlyosabb tünetekkel járó szorongásos neurózisa. Fogvatartói komolyan aggódni kezdtek. *Déry egészségi állapotában az ilyen körülmények között – az orvos elvtárs véleménye szerint – lényeges javulás nem várható. Ismereteim birtokában több javaslatot a fenti két rabkórháznál nem tudok. Ezért javaslom, hogy a vezető elvtársak illetékes körökben tisztázzák, milyen lehetőségeink vannak polgári körülmények között, de a mi sürgős felügyeletünk mellett Déry állapotán változtatni, mert ha ilyen körülmények között marad, nem jöhet számításba még tanúnak sem – írja július elején a rendőrnymozó százados. A vizsgálati osztály vezetője kézzel ráírta a jelentésre: Fel kell hozni a III. em. írószobába. Ha nem segít, nézünk valami más megoldást.* (ÚMKL XX-5-h Déry és társai, operatív iratok. 65. d. 28. k.) Július 10-én engedélyezték, hogy találkozhassék feleségével. A negyvenperces beszélőn csak előre meghatározott, személyes jellegű témákról eshetett szó. A kihallgatósízt végig jelen volt. Déry felesége megszegte az előírást, s búcsúzáskor valamit sügött férjének, amit a kihallgató nem értett meg. *Azóla operatív úton megállapítottam – írja a tiszt két nappal későbbi jelentésében –, azt súgta Déryné, hogy Molotov lebukott. Ezt Déry el is ismerte. Megjegyzés: A szabálysértést jelenteltem, melynek következményeként visszavontuk azt az engedélyt, hogy Déry az íróban legyen és hogy kétnaponként gyümölcsöt kapjon feleségétől.* (BMTI V-150 393/6) Déry tehát visszakerült a III. emeleten lévő írószobából az alacsonyabb szinten található börtöncellába. Zárkatársat kapott, akinek az volt a feladata, hogy a „fogolytársával” folytatott beszélgetésekről „kihallgatásai” során beszámoljon. A cellatárs korántsem látta súlyosnak Déry testi állapotát,

jelentésekre és a saját benyomásaikra támaszkodó kihallgatótisztek. *Beleegységével kapcsolatosan véleményemet az alábbiakban adom elő: Távolról sem annyira beteg, mint aminek tettei magát. Tudatosan gyengéi szervezett, melyet egyik beszélgetésünk alkalmával előttem beismert. Tíz nap óta rendszeresen figyelem, és megállapítottam, hogy csak azokon a napokon vannak rohamai, amely alkalmakkor az örök engedékenyebbek vele szemben. A mai napon nem volt roham, mivel az engedékenyebb órság lesz szolgálatban, biztos lesznek rohamai.* (BMTI V-150 393/6. Az augusztus 13-i jelentésből.)

2. Az *Album* című folyóiratról mind ez idáig nem volt tudomásunk. Egyik számának alig olvasható példánya Déry vizsgálati iratai között található. (ÚMKL XX-5-h, Déry és társai. 69. d. 5. k. 328–343. oldal) Ugyanennek a számnak a fotókópiája megvan a Belügyminisztérium Történeti Irattárában (O-10 481) is. Az íróképen sokszorosított lap címlapján a következő szöveg olvasható: 10. szám. 1957. február 13. Főszerkesztő: Gombos Jolán. Tartalom: Eörsi István, Bihari Sándor, GOMBOS JOLÁN, KISKOC SIS PÁL, KIRÁLY ELEK, MAROSVÖLGYI BÉLA, Zelk Zoltán és ZSADÁNYI DÉNES írásai. 16 oldal. Ára 1,30 Ft. [A kiemelt nevek – egy kivétellel – álnevek. S. É.]

Bihari Sándor, Eörsi István és Zelk Zoltán a lap megjelenése idején már letartóztatásban voltak. Az *Album*-ban olvasható verseik másodközlések. Bihari Sándor és Eörsi István – szóbeli felvilágosításukat ezúttal is köszönöm – soha nem is hallottak ilyen című lapról. Eörsi a lap megjelenése idején Budapesten, Bihari Miskolcon volt börtönben. Az *Album* Eörsi két epigrammáját (*Új arany-szabály* és *Egy kritika margójára*; mindkettő az *Útni az ördögöt* című, 1956-ban megjelent kötetében olvasható), valamint Bihari *Vadludak* című versét közölte. Ez utóbbi először egy illegális lapban, a *Diósgyőri Munkás*-ban jelent meg november végén vagy december elején. Versét a szerző azóta sem látta, mert kéziratát letartóztatásakor a rendőrség lefoglalta. (Ennek a lapnak csak egyetlen, november 2-i száma van meg az Országos Széchényi Könyvtárban.)

A már több mint egy hónapja a Fő utcában fogva tartott Zelk Zoltánnak három írása jelent meg a lapban. A forradalom napjaiban keletkezett *Feltámadás*, valamint két korábbi költeménye: a *Felelj, ha vagy!* és a *Nem illet engem...* (Mindkettő az „Alkonyi halászat” című, 1956-ban napvilágot látott kötetében jelent meg.) A vallatás megalázó hónapjaiban talán eszébe is juthatott ez a szívszorítóan őszinte költeménye:

Nem illet engem a dícséret,
hidd el, barátom, csontig éget,
hogy bátorságomat dícséred...

Nem tigrisként, ember-mód élek,
csapzott szívem a rettegeknek
tanyája. Hidd el: félek! félek!

Ember vagyok, ember-mód élek,
hogy is lehetnék bátor?
csak jobban rettegek
attól, hogy hitvány lehetek,
jobban, mint a haláltól.

A lap február közepén jelent meg, amikor a megtorló akciók már két és fél hónapja folytak. Egy feltehetően 1959-ben készült belügyi összefoglaló november 4-e után két illegális szépirodalmi folyóiratról tud, ezek az *Eszmélet* és az *Album*. E két utóbbi sajtó – olvashatjuk az értékelésben – az ellenforradalmi és revizionista írók és költők írásaiból közölt folyamatosan részleteket. (BMTI V-150 393/1)

A kiemelt nevek közül az egyik valódi: Marosvölgyi Béláé. Kiskocsis Pál azonos Handelsmann Péterrel, Gombos Jolán, Kirdy Elek, Zsadányi Dénes kitalált nevek – vallotta a szerkesztő Marosvölgyi Béla 1958. szeptember 5-én. Handelsmann disszidált, őt nem lehetett felelősségre vonni. A Gombos Jolán álnevet Marosvölgyi még általános iskolás korában választotta: Gombos Katalin színésznő neve alapján. (A belügyi szervek hosszas nyomozás után találtak egy geológust, akit leánykori nevén Gombos Jolánnak hívtak, ez a szál azonban természetesen tévesnek bizonyult.)

Az *Album*-ra 1957. március elején figyeltek fel a belügyi illetékesek. Egy postai rutinellenőrzés során felbontottak egy N. N. operaénekesnek címzett, feladó nélküli borítékot, amelyben egy

anonim levelet és az *Album* 10. számát találták. A levélíró megköszönte a lap támogatására küldött 20 forint pénzdíjazást, s óvatosságra intette a címzettet ebben a csupa-csosz világban.

A politikai nyomozók figyelmét a lap indító írása keltette fel, amely rokonszenven kiállt a már börtönben lévő írók mellett, de szó esik Déry Tiborról is, akinek letartóztatását éppen ezekben a hetekben fontolgatták a párt- és belügyi szervek.

A lap kisebb stílusficamoktól, képzavaroktól nem mentes „vezércikke” egy többoldalas felhívás: *MENTSÉTEK MEG ÍRÓINKAT! SEGÍTSETEK!* A Déry Tiborra vonatkozó rész: ... *Megtellek a börtönök. A szabadság hősei között állnak emelt fővel a magyar írók. Sokan, akik a nép felszenelt ügyének szolgái, szabadon vannak, s esztelen aktivitással vagy pacifista módon figyelik az eseményeket. Déry Tibor nagyon megviselte a történelemnek eme szakasza. Rózsadombi villájában fel-felrezen a csengetésekre, ahogy ő mondja, ez annak tulajdonítható, annak tudható be, hogy az elmúlt idők eseményei most már több mint egy éve igénybe veszi teherbírástomat.[sic!] Lapunk munkatársa interjút szeretett volna kérni tőle, és levélben a következőket válaszolta: Nem vagyok most alkalmas idegállapotban semmilyen beszélgetésre, de ha valamilyen konkrét s általában elintézhető kérdésnél van rám szükségük, kérem, tudassák velem. Mondanom sem kell, milyen kimondhatatlan örömmel várjuk azt a pillanatot, amikor kezél foghatunk a magyar irodalom és politikai harc legjobbjával, Déry Tiborral. Reméljük, ez hamar bekövetkezik, s Dérynek nem kell rettegnie a letartóztatástól...*

Az *Album* tehát a készülő Déry-per miatt vált érdekessé a belügy számára. A lap „megtalálása” után másfél hónappal tartóztatták le Déryt. Kihallgatását más, fontosabbnak ítélt kérdésekkel kezdték. Miután Déry Tibort őrizetbe vették, felvettük a kapcsolatot a vizsgálati osztállyal, hogy Déry Tibort hallgassák ki az *Albummal* kapcsolatban. Ezen kihallgatása a mai napig nem történt meg, tekintettel arra, hogy Déry vizsgálata még nem áll olyan stádiumban, hogy ilyen kérdésekre ki lehessen hallgatni – állapítja meg május végén az *Album* szerzői után nyomozó osztály munkatársa. (Az idézet lelőhelye: BMTI O-10 481.) Újabb két és fél hónap telik el addig, amíg Déryt a lapról is kihallgatják: eredménytelenül. Az író semmit nem tud az *Album* szerkesztőiről, szerzőiről. A zárkaügynök ezt jelenti: Déry elmondotta, hogy február 11-én a lakásán kereste fel valaki, vagy újságíró vagy író (dilettáns). Ő erre már nem emlékszik, és nyilatkozatot kért tőle az *Album* című illegális folyóirat számára. Ő ezt elutasította, mivel rossz idegállapotban volt, továbbá akkor már szerintem nem volt célszerű nagyon mozogni. Hangsúlyozta, hogy az előadója mindenáron azt akarta kizsákmányolni belőle, hogy ki volt az az egyén. Déry: ha ő ezt tudja, minek kérdezi tőlem, úgysem fogja megtudni... (hosszú szünet) no meg nem is emlékszem rá. Déry ezután elmondotta, hogy az előadó szerint ő levélben utasította el a nyilatkozat kérését, mely ebben a folyóiratban meg is jelent. Kérdeztem tőle, nyíltan, Déry válasza: persze, hát ez a baj, de szerencsémre, még az előadó is azt mondotta, hogy elutasítottam, tehát így semmi bajom nem lehet. Én kis idő múlva megjegyeztem neki: Mekkora barom lehet, kiírni egy illegális folyóiratban az ön nevét. Déry erre: De mekkora barmok... (szünet), de nézze, ők, vagyis ez, meg volt győződve arról, hogy az oroszokat az országból egész biztosan kiverjük, s így emiatt (folyóiratra gondol) bajunk nem lehet. (BMTI V-150 393/6. Az augusztus 14-i jelentésből.)

Ezután a nyomozás a másik, az „eredeti” szálon folytatódott: kihallgatásra idézték N. N. művészt, a belügyi szervek által felbontott levél címzettjét. 1957. december elején vagyunk. A kihallgatott átadta a rendőrségnek az *Album* korábbi számait, majd válaszelevelet írt Marosvölgyinek. Ennek szövegét a belügyes tiszt diktálta. Marosvölgyit sikerült is beugratni: erre reagáló levelében megírja, hogy 1958 tavaszán megkísérli újraindítani az *Album*-ot, de immár főiskolai lapként.

A rejtélyre így hát fény derült: az *Album*-ot a Madách Imre Gimnázium IV/C osztályos tanulói indították 1955 őszén. 1956 szeptemberéig hét száma jelent meg. Az első számokat néhány példányban írógépen sokszorosították. A 6. és 7. szám már stencil eljárással készült 60-80 példányban, a budapesti DISZ-központ támogatásával. Diáklap tehát az *Album*: kezdetben kevés politikával és annál több önképzőköri színvonalú verssel és prózával.

A 8. és 9. számból nem maradt fenn példány. Marosvölgyi, akit csak 1958 szeptemberében idéztek be a rendőrségre, így vall: *Az Írószövetség [1956. december 28-i] taggyűlésének dátumát az újságban olvastam és elhatároztam, hogy elmegyek a taggyűlésre. A kapunál azonban csak meghívóval lehetett átmenni. Azonban később könyörgésemre felengedtek az első emeletig és megpróbáltam Veres Péter segítségét igénybe venni, de ő visszautasította. Ekkor Máriássy Juditot megláttam és hivatkozva rá beengedtek. Ezután egy emelettel feljebb mentünk az ottlévő fiatal írókkal, és a Veres Péter előszobájában dolgozó nőnek a felkérésére, hogy vigyük el a Gond és Hitvallás-t és gépeljük le, átvevők. Ez meg is jelent az *Album* egyik számában. (BMTI O-10 481)*

Az *Album* 10., 1957. február 13-i száma került a belügyi szervek kezébe. Ezt a máshonnan átvett költeményeken kívül szinte teljes egészében Marosvölgyi írta. (Volt osztálytársai, szerkesztőtársai közül többen disszidáltak, mások féltek részt venni az illegális munkában.)

A lapban két elméleti igényű írás is foglalkozik a közelmúlt értékelésével. Mindkettő végkövetkeztetése: a szocializmus továbbra is az egyetlen járható út, annak ellenére, hogy végzetesen lejáratták a hatalmat kisajátító pártbürokraták.

Az *Album*-ban „félhivatalos” értesülések is olvashatók. Például az a hír, hogy Kállai Gyula Moszkvában *Utasítást kapott az engedékenyebb politika bevezetésére*. [Nyilvánvalóan téves információ-ról van szó. S. É.] Egy másik hír szerint Kádár János miniszterelnök magához hívatta az *Írószövetség* elnökségének két tagját: Veres Pétert és Illyés Gyulát, és kérte őket, legyen már vége a haragosdinak, vegyék rá az írókat, hogy ismét dolgozzanak. Természetesen – mondta – úgy kell írniuk, ahogy a helyzet megkívánja, mert a szovjet csapatok kivonulásáról ezek után szó sem lehet. Megértettük? [Ezt a beszélgetést Aczél György szervezte. Egyik fél sem érte el, amit akart, de a kölcsönös kompromisszumkészség megmaradt.– Aczél György szóbeli közlése.] Nem csupán az *Album* által közölt hír, hanem annak ironikus kommentárja is igaznak bizonyult, hiszen 1957 végéig Kádárék szerették volna bevonni a népi írókat a konszolidációs folyamatba.

Az *Album* heti versidézete is poliukai tartalmú: az új Bach-korszakhoz hasonlítja a november 4-e utáni hatalmi rendszert: *A walesi bárdok-ból idéz.*

3. Sós György (1909–1972) rendőrezredes, november 4-e után Budapest rendőrfőkapitánya. Eredeti foglalkozása kárpitos. 1929-től az illegális kommunista párt tagja. 1945 és 1951 között vezető funkciókat tölt be a rendőrségen: az államrendészeti csoport vezetője, a Budapesti Rendőr-főkapitányság intellektuális főcsoportjának irányítója, Pest megyei rendőrfőkapitány, majd budapesti rendőrfőkapitány-helyettes. 1951 és 1956 között a Melléktermék és Hulladékhasznosító Trösztnél (MÉH) dolgozik vezető beosztásban. Elvégzi a jogi egyetemet. 1956 novemberétől 1971-ig Budapest rendőrfőkapitánya, rendőr vezérőrnagy.
4. Mátyás László (1911) 1956 novemberében–decemberében a Belügyminisztériumban az elhárítási főosztály vezetője. Eredeti foglalkozása gyémántcsiszoló. Az 1920-as évek végétől részt vesz a kommunista mozgalomban. Harcol a spanyol polgárháborúban. Franciaországban és Algériában volt internálva, majd a Szovjetunióba emigrál, a Vörös Hadsereg politikai munkatársa. 1945-ben tér vissza Magyarországra, s a Belügyminisztériumban dolgozik. 1949-ben egy koncepció perben elítélik, 1954-ben szabadul. Az SZKP XX. kongresszusa után ismét a Belügyminisztériumba kerül. 1957 januárjában leváltják funkciójából, mivel túl engedékenynek ítélik az „ellenforradalmárokkal” szembeni magatartását. Külügyi szolgálatba kerül, több országban nagykövet. Az 1957. december 10-i poliukai bizottsági ülésen Kádár János bírálja Mátyás ezredes belügyminisztériumi tevékenységét. Szerinte *novemberben 1600 fasisztát a másvilágra lehetett volna küldeni*, ha a Belügyminisztériumban erősebbek, s nem azok után a régi ávéhások, ügyészek, bírók után nyomoznak, akik a régi perekben *negatív szerepet játszottak*. Mátyás „bűnéül” rója fel azt is, hogy nem akarta az írókat letartóztatni. (Politikatörténeti Intézet Levéltára (a továbbiakban PIL) 288. f. 5. cs. 54. ó. e. 17–19. l.) Kádár az 1958. január 24-i központi bizottsági ülésen is elítélően említi Mátyás Lászlót. Kádár szerint amíg Mátyás irányította a poliukai ügyeket a Belügyminisztériumban, zavaros volt a helyzet, engedékenység volt tapasztalható, hullámvölgyek követték egymást. (PIL 288. f. 4. cs. 15. ó. e. 6. p.)
5. Oszkó Gyula (1912) a forradalom alatt a Belügyminisztérium Forradalmi Bizottságának elnöke. Illegális kommunista tevékenységért 1932-ben börtönbe kerül. A háború alatt részt vesz a németellenes fegyveres ellenállásban. 1945 után Újpesten rendőrtiszt. 1949-ben a Rajk-per egyik mellékperében elítélik. 1956-ban ezredesi rangban a Belügyminisztériumban teljesít szolgálatot. November 4-e után névtelen feljelentők azzal vádolják, hogy október 23-a után ávéhásokat tartóztatott le. 1957-ben nyugdíjazzák. Neve – az Oral History Archivumban őrzött visszaemlékezése szerint – rajta volt az ún. 104-es listán. (Állítólag az ezen a listán szereplők ellen a legfelsőbb pártvezetés tudta nélkül nem indulhatott eljárás a forradalom alatti tevékenységükért.)
6. Gimes Miklós (1917–1958) újságíró. A *Szabad Nép* munkatársa. 1955–56-ban a Nagy Imre körül kialakult pártellenzék egyik legaktívabb tagja. 1956. október 30-án a *Magyar Szabadság* című lap

egyik alapítója. November 4-e után a politikai és a szellemi ellenállás vezető alakja, az *Október Huszonharmadika* című illegális lap szerkesztője. Az augusztus 14-i zárkaügynöki jelentésben Gimes Miklósról is szó esik: *Déry megemlítette, hogy fenn szintén megtudta, hogy volt még egy illegális újság, az Október 23-a, amit Markos, Gimes és Ádám szerkesztettek. Déry azt állítja, hogy ő erről nem tud. De ahogy én visszaemlékezem, egy-másfél hónappal ezelőtt Déry beszélt nekem Gimesről, és azt mondta, hogy igen bátran mozgott, táskájában hordta az egész agitációs anyagot, s mivel minden nap másutt aludt, ezt magával hordva állandóan dolgozott ezeken.* (BMTI V-150 393/6.) A Nagy Imre-perben halálra ítélték és kivégezték. (Életről ld. Kende Péter: Arcképvázlat Gimes Miklósról. *Századvég*, 1989/1-2. 78-87. p.)

7. *Losonczy Géza* (1917–1957) újságíró, illegális kommunista. 1950 után koncepciós perben elítélték. Szabadulása után Nagy Imre legszűkebb köréhez tartozó pártellenzéki politikus. 1956-ban a *Magyar Nemzet* főmunkatársa, a Nagy Imre-kormányban államminiszter. A Nagy Imre-csoporttal Romániába internálják. Budapesten vizsgálati fogságban hal meg. (Életről ld. Kövér György: *Losonczy Géza, 1917–1957. História*, 1990/2. 32. p.)
8. *Magos Gábor* (1914) Gimes Miklós sógora. Mezőgazdász. 1945 után a FÉKOSZ – Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetsége – központi szervezője, a Zemplén megyei kommunista párt agitációs és propaganda ügyeinek irányítója, a Földművelődési Minisztérium osztályvezetője. 1956 decemberében előbb családja, majd nem sokkal később ő maga is Svájcba távozik.
9. *Hámos György* (1910–1976) író. Jogot végzett, újságíróként dolgozott: 1951-ig a Rendőrségi Sajtóirodát vezette, majd a *Magyar Rendőr* főszerkesztője. 1955–56-ban az *Irodalmi Újság* felelős szerkesztője, majd főszerkesztője. 1958-tól a *Filmvilág*ot szerkeszti, 1964-től az *Élet és Irodalom* tévékritikusa.

III

SZEMLE

Pomogáts Béla

EGY VERESÉG DIADALA

Személyes jegyzetek Molnár Miklós
könyvének margójára

A hetvenes évek végétől, emlékezetem szerint, minden esztendőben sikerült eljutnom nyugatra, ilyenkor a bőrönd mélyén néhány emigrációs kiadvánnyal gazdagabban tértem haza. Nem egyszer torokszorító izgalommal: vajon elrejtett könyveimet megóvja-e valamilyen véletlen a vámosok buzgalmától. Megesett, hogy minden nálam lévő nyomtatott termék ennek a buzgóságnak az áldozata lett, még az úti olvasmányként magammal vitt hazai folyóirat is. Mindazonáltal könyvespolcaimon szépen sokasodtak a nyugati magyar kiadványok, közöttük az ötvenhatos forradalom történetét feldolgozó kötetek: Borbándi Gyula és Molnár Miklós szerkesztésében megjelent 1966-os tanulmánygyűjtemény, Gosztonyi Péter, Méray Tibor, Bill Lomax és mások művei. Molnár Miklós „Egy vereség diadala” című, 1968-ban Párizsban francia nyelven megjelent munkáját akkor már nem tudtam megszerezni, csupán baráti szíveségből tekinthettem át valamikor egy párizsi éjszakán. Így kétszeres volt az örömöm, amikor már a kommunista rendszer végső megingása idején, 1988-ban, ugyancsak Párizsban, majd az elmúlt esztendőben most már Budapesten magyarul is megjelent. Olyan könyv tért ezzel haza, amely igen nagy szerepet vállalt a magyar forradalom igazi emlékezetének és szellemi örökségének fenntartásában, illetve a nyugat-európai közvélemény tartalmas és hiteles tájékoztatásában.

Szerzője korábban neves publicista, irodalomtörténész és kritikus, Nagy Imre első miniszterelnöksége idején a szellemi és politikai mozgások egyik motorjaként működő Irodalmi Újság szerkesztője. A forradalom leverése után neki is Nyugatra kellett menekülnie, hosszú időn át mint genfi főiskolai tanár tevékenykedett. Több tanulmányt írt a magyar forradalomról, nevezetes összefoglalásában pedig az elsők között adott elmélyültebb elemzést az ötvenhatos események politikai és társadalmi háttéréről, beleértve ebbe a nemzetközi politika eseményeit és mozgását is. Elsősorban a nyugati világban megközelíthető forrásokat használta fel (ezek a szovjet levéltárak remélhető megnyitása következtében nagymértékben bővülni fognak), emellett jól ismerte és kamatoztatta a magyarországi kiadványokat és a Nyugatra menekültek ismereteit.

Munkája során a magyar forradalom és szabadságharc előzményeinek, eseménytörténetének és következményeinek átfogó és részletes leírására, valamint elemzésére törekedett. Számot vetett az események menetét alakító valamennyi politikai erő, így a Nagy Imre körül csoportosuló „revizionisták”, az írók, a

diákmozgalmak, s a fegyveres harcban részt vevő fiatalok és munkások tevékenységével. Egyszersmind vallomást tett a maga egyéni rokonszenvéről és szellemi elkötelezettségéről, mint 1967-es genfi bevezetőjében mondotta: „én magam ragaszkodom bizonyos értékekhez, személyekhez, egy bizonyos irányzathoz, egyszerűen: Nagy Imréhez. Egyébként most is úgy gondolom, hogy az a hangsúly, amellyel felvázolom Nagy Imre irányzatát, jól tükrözi a kor politikai realitásait, mivel Nagy Imre sajátos közvetítő szerepet játszott a szélső pólusok között.”

A könyv szerzője bemutatta a forradalom „pluralisztikus jellegét”, politikai, társadalmi és nemzeti mozgatóerőit s azokat a bizony egymástól igen nagymértékben különböző eszméket és értékrendszereket, amelyek a forradalom résztvevőinek magatartását meghatározták. Ugyanakkor azt is érzékeltetni tudta, hogy a legkülönbébb eszmék, értékrendek és magatartások akkor: a forradalom és a szabadságharc véres és áldozatos napjaiban, valamiképpen a „nemzeti egység” általánosan elfogadott és vallott ideájának rendelődtek alá. „A függetlenségi harc egy pillanatának nagy illúziója, azé a pillanaté, amikor a nemzeti egység fölébe kerekedik a társadalom tagoltságának” – vonta meg az események mérlegét, igaz, kérdőjeles formában, minthogy összefoglalása tíz esztendővel a forradalom kirobbanása és elbukása után született. A „nemzeti egység” ideálja akkor és ott mégsem volt pusztán illúzió, ellenkezőleg, a forradalom és szabadságharc igen sokak által átélhető és átélt valósága, amely éppen ezért lehet ma is – minden elméleti megfontolás és társadalomtörténeti tapasztalat ellenére – ’56 élő öröksége és üzenete.

Találónak és hitelesnek érzem a magyar forradalom karakterének, történeti előzményeinek és, hogy így mondjam, „lelkiségének” a meghatározását is. Molnár Miklós helyesen állapítja meg azt, hogy ’56 októberének forradalma nem pusztán a szociális elégedetlenség vagy az állami erőszakkal szemben kitörő tömeges tiltakozás műve volt. A magyar ötvenhatról sokan beszéltek úgy, mint a világtörténelem első antikommunista, sőt antitotalitárius felkeléséről. Az *Egy vereség diadala* természetesen elismeri azt, hogy „a budapesti események véget vetettek a XX. kongresszus után romokban heverő sztálini mítosz utolsó maradványainak.” Ennél azonban mélyebbre hatol, midőn felfedezi és kimutatja a kontinuitást az ötvenhatos forradalom és a magyarság korábbi szabadságküzdelsei között. „A magyar felkelés – állapítja meg – antitotalitárius forradalom volt, közvetlen környezetét a szovjet világ válsága jelentette. De ugyanakkor valamilyen diffúz történelmi tudat hordozója is volt, ama magyar történelmi sorstudaté, amelyben a haladást oly gyakran szakították félbe és vetették vissza. Elfojtott népi törekvések, megtört és megtorpant próbálkozások története a magyar történelem, és ez a sajátossága adja meg az 1956-os felkelés közvetettebb összefüggését.” Ezzel az ötvenhatos forradalmat és szabadságharcot nem pusztán a nemzeti történelem sok évszázados folyamatosságában helyezi el, hanem összeköti azzal a történetírói módszerekkel talán nehezebben definiálható mögöttes valósággal, amelyet egy nemzet kollektív tapasztalatai, közös tudata, „lelkisége” jelent. Azzal a rejtettebb folyamattal, amely a nemzeti élet nem gazdaság- és nem politikatörténeti dimenzióiban található.

Mindezt azért tartom fontosnak megemlíteni, mert a magyar forradalom „nagyimrés” krónikásai ma nemegyszer találják szembe magukat azzal a váddal,

hogy halványabbá teszik 1956 nemzeti karakterét. Ezeknek a vádaknak Molnár Miklós munkája is ékes cáfolata.

Molnár Miklós könyve helyesen mutat rá arra, hogy a magyar forradalomnak világtörténelmi jelentősége van. A magyar ötvenhat volt ugyanis az az egyetemes jelentőségű történelmi esemény, amely először rendítette meg a szovjet jellegű kommunista diktatúrát, minden más: a csehszlovák 1968 és a lengyel 1980, végül az 1989-es általános közép- és kelet-európai földindulás csak ezután jelentkezett. A magyar forradalom veresége ezért lehetett végül győzelem. '56-nak ezt a – nemzetközi értelemben is korszakos – jelentőségét a legtalálóbban a kiváló francia társadalomtudós, Raymond Aron rögzítette annak idején (innen ered Molnár Miklós könyvének címe is): „Semmilyen esemény sem rázta meg a szabad világ lelkiismeretét annyira, mint az 1956-os magyar forradalom... A magyar forradalom történelmi tragédia, egy vereség diadala, amely örökké azok közé a ritka események közé fog tartozni, amelyek visszaállítják az ember önmagába vetett hitét és figyelmeztetnek... a végzet értelmére: az igazságra.”

Itt és ma (számomra) mindazonáltal vannak a magyar forradalomnak más hangsúlyos tanulságai is. '56 ugyanis amellet, hogy néhány nap leforgása alatt elsöpörte egy embertelen diktatúra egész rendszerét, kidolgozott egyféle sajátos magyar forradalmi „modellt” (tulajdonképpen ezt a modellt is a „harmadik út” egyfajta változatának lehet tekinteni!), noha nyilvánvaló, hogy ez utóbbit semmiféle tervező tudatosság nem készítette elő. Arra gondolok, és erről beszél Molnár Miklós könyve is, hogy a magyar '56 a politikai demokrácia, a többpárt-rendszerre épülő pluralista politikai élet helyreállítása mellett, szinte „spontán” módon létrehozta a társadalmi autonómiák, a társadalmi öngazgatás kiterjedt rendszerét. Ennek a rendszernek voltak intézményei a különböző forradalmi bizottságok, „bizottmányok” és tanácsok, mindenekelőtt a munkástanácsok (amelyek természetesen abban különböztek a hasonló elnevezéssel fellépő jugoszláviai intézményektől, hogy nemcsak névlegesen, hanem valóságosan is önkormányzati testületek módjára működtek). Molnár Miklós arról ír, hogy „a konszolidáció perspektívája megkövetelte volna a szélesebb alapok gyors lerakását; talán egy új rendszerre lett volna szükség, amely a pártok hatalmát a munkástanácsok hatalmával kombinálja”; majd arról, hogy „Nagy Imre és a régi ellenzékhez tartozó barátai törekvéseinek kétségkívül megfelelt az az elképzelés, hogy a politikai életet az államnak autonóm helyi szervekkel való társítása útján demokratizálják”.

A parlamentáris demokrácia nyugati hagyományának kiegészítése a munkástanácsok intézményes rendszerével valóban forradalmi politikai újítást jelentett volna: előrelépést a társadalom valóságos autonómiája, önkormányzata felé, amely lehetővé tehetné, hogy ez a társadalom ne csupán négyévenként nyilvánítsa ki akaratát és véleményét a kormányzat és a hatalom működése felől, hanem folyamatosan gyakorolja felségjogait. A magyar ötvenhatnak ez a politikai vívmánya kétségtelenül megsemmisült a Kádár János-féle ellenforradalomban, és nem újult fel a kommunista diktatúra összeomlása után sem, midőn az új magyar demokrácia a magyar forradalom örökösének nyilvánította magát. Holott talán érdemes lett volna ismét kísérletet tenni a közvetlen demokrácia '56 őszén létrejött intézményeivel: ezek az intézmények – és különösen a

munkástanácsok – esetleg ellensúlyozhatták volna azt az országos politikai közönyt és kiábrándulást, amely az új politikai elit működése következtében elhatalmasodott. Ötvenhat veresége végül diadallá vált, most már nemcsak erkölcsi, hanem politikai értelemben is; ötvenhat teljes örökségének el- és befogadása azonban továbbra is előttünk álló feladat.

Juhász Borbála

A MAGYAR FORRADALOM ÉS A NEMZETKÖZI HELYZET A LEGÚJABB ANGOLSZÁSZ SZAKIRODALOMBAN

Az elmúlt évtizedekben a magyar '56-ról írt munkákban főként a Szovjetunió, illetve a nyugati nagyhatalmak álláspontját, Kelet-Európa politikáját, döntés- vagy döntést nem hozó mechanizmusát vizsgálták. Így kapott helyet, általában csak érintőlegesen, Szuezi kérdése is. A Szuezi-ről szóló nyugati munkákban viszont Magyarország vagy nem, vagy csak egy-egy mondat erejéig szerepelt. Ennek ellenére a két esemény feltételezett egymásra hatása régóta foglalkoztatja a közvéleményt és a kutatókat is.

1986-e tekintetben is fordulópontot jelentett, a harmincéves évforduló új lendületet adott a történészeknek, különösen, mivel ez egybeesett a nyugati levéltárak anyagának kutathatóvá tételével. Az elmúlt néhány évben így került sor több olyan tanulmánykötet és könyv megjelenésére, amely a szuezi válság történetét már levéltári forrásokra alapozva dolgozza fel, s a magyar forradalommal kapcsolatos információkat is tartalmaz.

Ezek sorában az első az a W. M. Roger Louis és R. Owen által szerkesztett tanulmánykötet¹, mely az oxfordi St. Anthony's College és a washingtoni Wilson Center által koordinált, 1986–87 között végzett munka eredménye. Az elemzések többsége, részben olyan szerzők tollából, akik maguk is részt vettek az eseményekben, a nyolcvanas évek végén kutathatóvá vált dokumentumokra támaszkodik. A kötet időrendet követ, s így vezet végig bennünket Szuezi 1956-os történetén.

A vezet szó nemcsak irodalmi fordulat: a kitűnően szerkesztett, áttekinthető, kutatómunkára és tanulásra is egyaránt nagyszerűen használható könyv valóban vezeti olvasóját a Szuezi-ről alkotott mai, elfogulatlan történészi vélemények között. Az eligazodást a szerkesztők pragmatikus bevezetője (a tanulmányok rövid ismertetése), a tematikai szerkesztés és az Albert Hourani által írt konklúzió segíti.

Az írások a válságot széles történelmi háttérrel ábrázolják, részletesen elemzik a nasszeri forradalmat és Egyiptom múltját. A kötet gerincét képező második fejezet magát a válságot vizsgálja a legkülönbözőbb szempontokból. Három rendhagyó tanulmányt is közöl, melyek közül kettő mindenképpen érdeklődésünkre tarthat számot. Sorrepali Gopal India, illetve az el nem kötelezett országok Szuezhez való viszonyát elemzi. Diane B. Kunz a válság gazdasági hátteréről, elsősorban az angol majdnem-gazdasági csődről ír. Végül John C. Campbell a magyar-szuezi kettős válságot tárgyalja, a Szovjetunió illetve az

Egyesült Államok szemszögéből. (Campbell gondolatmenete lényegében változatlanul megjelent magyarul is : Az Egyesült Államok kormánya és a magyar forradalom címen, in : *Világosság* 1991/10.) Ezekre még visszatérünk.

A harmadik fejezetben három tanulmány az eddig még reflektorfénybe nem került reakciókat írja le, úgymint a Brit Nemzetközösség tagállamaiét, pl. Ausztráliáét és Kanadáét.

A könyv utolsó fejezetének hét tanulmánya a válság utóéletének és hatásának sokoldalú elemzését tartalmazza, többek között azt vizsgálja, hogyan hatott Szuezt a brit Konzervatív Pártra, a francia dekolonizációra, a közel-keleti biztonságpolitikára és a gazdasági életre.

John C. Campbell tanulmánya, „A Szovjetunió, az Egyesült Államok és a magyar–szuezi kettősválság” (The Soviet Union, the United States and the Twin Crisis of Hungary and Suez) a korszak alapirodalmához tartozik. A szerző, abból az alaptételből indul ki, hogy ’56 ősze alapjaiban rázta meg mindkét szövetségi rendszert. Mivel az enyhülés nyilvánvaló jelei ellenére ez még a hidegháború idejére esett, a szerző a „kettős krízist” a két szuperhatalom szemszögéből vizsgálja. Részletesen, külön fejezetben elemzi a két gócpont, Magyarország és Szuezt problémáját, bár fontosnak tartja leszögezni, hogy „Egyiptom nem Magyarország tükörképe”. Az eseményeket sok korábbi munkára, illetve amerikai dokumentumkötetekre hivatkozva tárja elénk.

A szuperhatalmak reakciójára szerinte kölcsönösen a bizonytalanság volt jellemző. Egyik sem tudta magabiztosan kiszámítani a másik következő lépését, így vált ’56 az Egyesült Államok és a Szovjetunió számára a blöffök háborújává, melyben a két fél előre lejátszotta a másik reakciójának katasztrófa-forgatókönyvét, s ehhez tarva magát viselkedett olyan visszafogottan.

Hogy mindebben milyen szerepe volt a magyar forradalomnak, erről Campbell így vélekedik:

A kettősválság meglepő eleme az volt, hogy a két eseménysor egymástól annyira függetlenül fejlődött, amennyire. Közhely, hogy a háború kitörése a Közel-Keleten lehetővé, illetve könnyebbé tette a Szovjetunió számára, hogy lesújtson Magyarországra. A Nyugat figyelme elterelődött, önmaga is az erőszak eszközéhez nyúlván elvesztette erkölcsi alapját, és a nyugati nagyhatalmakat megosztó nézeteltérések nem tették lehetővé, hogy tárgyaljanak a szovjetekkel, s így megváltoztassák vagy kiküszöbölhessék a Magyarország elleni támadást. Nincs rá bizonyíték, hogy ilyen megfontolások befolyásolták a szovjet döntést. A nyugatiak október 28-ára már elvetették a fegyveres beavatkozás gondolatát, a szovjeteket nem zavarták erkölcsi ítéletek. A Nyugat figyelmének elterelődése talán valamennyire befolyásolta a Szovjetuniót az időzítésben, de semmi másban. Utolsó helyzetelemzésükkor a szovjeteknek döntenük kellett, hogyan védjék meg saját érdekeiket. A szovjet blokkon kívül nem volt valós elrettentő erő, amely felléphetett volna az erőszak alkalmazása ellen. A nyugat-európai hatalmak (Anglia és Franciaország) nem voltak a „felszabadítás” szószólói, nem ítélték el a kelet-európai nemzetek szovjet elnyomását, a status quo relatív stabilitásában hittek. Hogy milyen szerepet játszik majd az Egyesült Államok a magyar ügyben, már az Egyiptom elleni támadás előtt eldőlt. Ez a szerep csak szavakban, de nem tettekben volt határozott.

A Nyugat Szuezzel kapcsolatos döntésmechanizmusát nem befolyásolták a magyarországi események, habár örömmel nyugtázták, hogy a Szovjetunió energiái foglaltak

voltak. Az Egyiptom elleni támadás terve, Izraellel összhangban, már a magyar felkelés előtt készen állt, és ez eredeti időzítésnek megfelelően kezdődött el. Ez egybeesett a magyar felkelés tetőpontjával.

Az imperializmus és az Egyiptom elleni agresszió szovjet vádjaira válaszul elmarasztalták a Szovjetuniót Magyarországon elkövetett barbár tettei miatt, de ez csak propagandaháború volt, mindkét fél részéről.

Diane B. Kunz „A pénz fontossága : A szuezi válság diplomáciája” (The Importance of Having Money. The Economic Diplomacy of the Suez Crisis) cím alatt azt taglalja, hogy miért fújta le végül is szuezi „Blitz Krieg”-jét Nagy-Britannia.

Kunz szerint erre nem a szovjet fenyegetés és csak részben a háborúellenes belpolitikai felháborodás kényszerítette Nagy-Britanniát. A fő indok az Egyesült Államok gazdasági zsarolása volt. Az ötvenes évek monetáris rendszere még eltért a maitól, az angol font, lévén a legfontosabb részvényesei éppen az arab országok és olajtársaságok, különösen sérülékeny volt.

Az amerikaiak, először e században, nem siettek angolszász szövetségük segítségére. Miután az angolok már beleegyeztek a tűzszünetbe, november 6-a után is folytatódott az amerikai nyomás, ám végül „jutalmul” a gyors kivonulásért december 10-én a Nemzetközi Valutaalap már 561 470 000 dolláros kölcsönt és további 783 530 000 dolláros készenléti hitelt folyósított Angliának.

Kunz elemzése végül is Campbellnek azt az állítását erősíti meg, hogy a hidegháború még érvényben volt annyira, hogy a két érdekszféra egyidejűleg, de egymástól végül is függetlenül fejlődött. A Szovjetunió elsősorban saját megfontolásokból döntött úgy, ahogy, és a Nyugat is öntörvényű mozgásának megfelelően döntött a szuezi háború mellett, s saját problémái késztették visszavonulásra is.

A megjelenés időrendjében következő a „The Suez-Sinai Crisis” című munka². A negevi Ben-Gurion Egyetem két kutatója által összeállított könyv figyelemre méltó darabja a Suez-irodalomnak. Új, eddig nem, vagy csak részlegesen ismert forrásokra (pl. Ben-Gurion naplója) támaszkodva, sokszínű szerzőlista, átfogó támválasztás jellemzi a kötetet. A legújabb kutatási eredmények és a korabeli államférfiak, illetve katonai vezetők forrásértékű feljegyzései és visszaemlékezései alkotják a munkát, melynek külön érdekessége, hogy a hagyományos nyugati megközelítéstől eltérően fontos szerepet szán az egyiptomi irodalomnak is. Feldolgozza többek között a szuezi háború arab irodalmi visszhangját is. Közli Abd al-Latif al-Bughdadi memoárját – aki magas rangú katonatiszt és az Egyiptomi Forradalmi Irányítótanács tagja volt –, valamint egy fontos posztot betöltő civil, a tárgyalt időszakban mezőgazdasági miniszteri posztot betöltő Sayyid Mar'i politikai írásait. Az M. Shemesh által válogatott és jegyzetelt dokumentumok angol nyelvű közlése azért is jelentős, mert az arab országokban ismeretlen a nemzeti levéltárak kutathatóvá tétele. Így a modern Közel-Kelet kutatóinak meg kell elégedniük az igen hiányos, főleg naplókból, visszaemlékezésekből és gyűjtésekből álló forrásokkal, melyek általában csak arab eredetiben hozzáférhetőek.

A könyv az általános bevezetést és az utolsó részt alkotó forrásközléseket leszámítva tematikusan tagolt. A hadviselő feleknek megfelelően külön tanul-

mány foglalkozik az angol, a francia, az izraeli és az egyiptomi katonai, illetve politikai nézőponttal. Ezek közül három írás, a főszereplőkre lebontva Eden, Guy Mollet illetve Ben-Gurion személyén keresztül elemzi Szuez kérdését.

A második rész a háborúban nem szereplő, de véleményével döntő szerepet játszó szuperhatalmak, az Egyesült Államok és a Szovjetunió problémájával foglalkozik. A Magyarországgal igen mostohán bánó könyv (a „Hungary” szó alig párszor fordul elő a szövegben) egyik, a mi szempontunkból használható írása is ebben a fejezetben található.

Galia Golan „A Szovjetunió és a szuezi válság” (The Soviet Union and the Suez Crisis) című tanulmányában összehasonlító elemzésnek veti alá az 1956-os, 1967-es és 1973-as izraeli–arab háború kiváltotta szovjet reakciót, mely a szerző szerint azonos mintát követett. A Szovjetunió csak a sztálini éra után kezdett nyitni a harmadik világ, s így az arabok felé, a kapcsolatok azonban még túl frissek voltak és nem körvonalazódtak teljesen a válság kitörésekor.

Golan szerint a szovjet válaszlépéseket mindhárom esetben két fő elv vezette: Moszkvának meg kell ragadnia a lehetőséget, hogy pozícióját az arab világban megerősítse, ugyanakkor el kell kerülnie az Egyesült Államokkal a nyílt konfrontációt. Pontosan emiatt érkezett olyan későn, csak november 5-én a keményebb, egyértelmű szovjet reakció: az ultimátum. Az ominózus, Golan által csak „nukleáris kardcsörtetésnek” titulált rakétafenyegetésnek katonai elemzők szerint valós alapja nem volt. Az első generációs, U–2 mintájú rakéták hatósugara ugyanis nem haladta meg a 400-450 mérföldet, tehát reálisan angol vagy francia célpontokra csak az amúgy is forrongó Kelet-Európából indíthatták volna el őket.

A Szovjetunió úgy szeretett volna sikereket elérni az arab világban, hogy mégse kényszerüljön veszélyes lépésekre. Késlekedésének oka, hogy a Szovjetunió megvárta, míg a válság átbillen fordulópontján és nagyjából körvonalazhatóak az erőviszonyok; míg biztosra mehet, hogy nem kerül nyíltan szembe az Egyesült Államokkal, mely a háborús felek visszatartásán munkálkodik; és míg nem kell attól tartania, hogy fenyegetéseit valóra is kell váltania.

A szerző tehát határozottan elutasítja, hogy a Szovjetuniót a magyar ügyek akadályozták volna meg a szuezi válságban való aktívabb részvételben. A Szuezi–Magyarország problémakör egyik kérdésére: másként reagált volna-e a Szovjetunió Egyiptom ügyében, ha a magyar forradalom leverése nem foglalja le, a fenti gondolatmenet válaszol. A másik kérdésre: vajon a Nyugat másként reagált volna-e a magyar 56-ra, ha nem jön közbe Szuez, illetve mennyiben befolyásolta a magyar forradalom híre a szuezi beavatkozás döntéshozóit, a válasz részben megtalálható az egyik főszereplő, Ben-Gurion visszaemlékezéseiben.

Ben-Gurion 1900-tól egészen haláláig, 1973-ig vezette naplóját, mely személyes bejegyzéseket nem tartalmaz, lévén ez afféle munkanapló, emlékeztető feljegyzések gyűjteménye, mely a kollégáival való kommunikáció egyik forrásává is vált: amolyan korabeli személyi komputerként funkcionált. A naplót a fenti könyv S. I. Troen bevezetőjével és válogatásában közli. A naplót egy izraeli történész, Bar Zohar már korábban felhasználta Ben-Gurion életrajzában (New York, 1978), ám csak kivonatossan idézte, részleteket nem közölt belőle.

Az itteni válogatás egy 1956. július 30-i bejegyzéssel kezdődik és egy december 29-ivel zárul. Az utókor szerencsétlenségére azonban Ben-Gurion a sinai hadjárat kezdetekor ágyinak esett, így a naplóban az október 26-tól november 6-ig terjedő kritikus időszakban egyáltalán nem található feljegyzés. A rendelkezésünkre álló anyag így is tartalmazza az október 22-e és 24-e között tartott sèvres-i konferencia leírását. Ennek a konferenciának a dokumentációja a Suez-kérdés egyik titokzatos területe, levéltárakban zárolt, illetve onnan „eltűnt” anyag, mások szerint soha el sem készült.

Minden előzetes várakozással ellentétben azonban Ben-Gurion október 23-án és 24-én egyáltalán nem említi Magyarországot, még csak egy hír erejéig sem, bár az ülések igen pontos leírását adja. Október 25-én az újságokból értesül, hogy „Guy Mollet kibékült Hruscsovval vagy fordítva, és Magyarországon katonai erővel nyomták el a felkelést. Moszkva még mindig az erő pozíciójában van, nagyon is”. A futó megjegyzésre azonban már csak az izraeli repülőtéren való leszállás után került sor, a „reggeli újságok” a 26-i hajnali újságokat jelentik. Ben-Gurion naplójában azonban nincs nyoma annak, hogy Magyarország kérdése korábban, a sèvres-i tárgyalásokon felmerült volna.

A fenti két válogatás egyik szerzője Keith Kyle 1991-ben önálló munkát adott ki³. Hatalmas monográfiája a legújabb dokumentumokra támaszkodó, harminc fejezetből álló átfogó és elfogulatlan munka minden bizonnyal a Suez-irodalom egyik alapmunkájává fog válni. A szerző két, 1976-ban illetve 1986-ban a BBC által sugárzott televíziós sorozat és dokumentumfilm alapötletéből indult ki, majd az 1987 januárjában Angliában kutathatóvá vált 56-os források teljes feltárásával és más, elsősorban brit és amerikai, valamint svéd levéltári anyagokra támaszkodva írta meg könyvét. A fenti anyagot különböző Suez-konferenciák és műhelyek eredményei, valamint korabeli szemtanúkkal készített interjúk anyaga teszi még teljesebbé. Kyle hosszú oldalakon keresztül sorolja azt a sok diplomatát és szakmabelit, akik brit, amerikai, francia, izraeli, jordán stb. részről észrevételeikkel, tanácsaikkal, személyes gyűjteményükkel segítették a könyv elkészülését.

Kyle-nak valószínűleg ez lesz a fő műve, s köszönhető ez nemcsak a széles anyagbázisnak, hanem az olvashatóságnak is (Kyle eredetileg újságíró volt, 1956-ban az *Economist* washingtoni tudósítójaként dolgozott). A könyv, ezt személyes hangú előszava is bizonyítja, brit önvizsgálat a férjet-feleséget, barátokat és munkatársakat megosztó, s '56 után hamarosan tabuként kezelt Suez-kérdésben.

Magyar vonatkozásban a könyv meglehetősen keveset tartalmaz, illetve „nemtartalmazásában” hordoz igazán információt. Magyarország neve a vaskos kötetben tizenötször fordul elő, „Hungary and Suez” címmel egy négy és fél oldalas alfejezete foglalkozik a témával, melyből a Magyarországra vonatkozó rész valójában csak másfél oldal. Ebben Kyle így ír a szovjetek október 31-i döntéséről:

Kérdéses, hogy a Suez-konfliktus mennyiben befolyásolta ezt a döntéshozó mechanizmust, érdemes azonban megjegyezni, hogy az oroszok nem késlekedtek elnyomni a 68-as prágai tavaszt, amikor a Nyugat nem volt ily mértékben lekötve. A Magyarországon

bekövetkező események, melyek nyilvánvalóan illúziórombolóan hatottak a nyugati kommunistákra és eszmei rokonaikra, a párhuzamos történésektől függetlenül fejlődtek. Igaz, nem kétséges, hogy az események pontos egybeesése – a magyar forradalom győzelme és az angol–francia ultimátum – a szuezi válság érzelmi tartalmát erősen fokozta.

Ennyi a magabiztos, de nem túl mély elemzés.

Ami még számunkra fontos lehet, az az úgynevezett sèvres-i jegyzőkönyv függelékben közölt angol változata. A titkos tárgyalások jegyzőkönyve eredetileg franciául készült el, három példányban (brit részről a Joint Intelligence Committee elnöke: Patrick Dean, a francia külügyminiszter Pineau és Ben-Gurion aláírásával). Ezek közül egy példány Edenhez került, melyet más kompromittálható irattal együtt – Kyle szerint – Eden saját kérésére megsemmisítettek, a francia félnél lévőt Pineau „1956–Suez” című könyvében vázlatosan ismertette, míg az izraeli dokumentumot Moshe Dajan „The Story of My Life” című könyvében angol fordításban közölte. Kyle a fenti két forrás segítségével és saját gyűjtéseire támaszkodva közli a valószínűleg eddig legteljesebb angol változatot. Ez semmiféle, a magyar ügyre való utalást nem tartalmaz.

S bár a magyar 56 szempontjából a könyv szegényes információkat közöl, a Suez-kérdés modern, mégis elfogulatlan angol interpretációját adja, melyben külön fókuszba helyezi a válság két főszereplőjét, Edent és Nasszert. Kyle mottójául és zárómondatául volt oxfordi tanárának, A. J. P. Taylornak ezt a meghatározó, az ő szubjektív, érzelmi megközelítésű történelmi látásmódjának megfelelő idézetét választotta: „A tanulság a brit kormány számára világos. Mint a tisztességes emberek általában, rossz bűnöző lesz belőle és jobban teszi, ha ragaszkodik tisztességéhez. Minden másban úgyis kudarcot vall.”

Bár címében Escott Reid⁴ könyve is a magyar–szuezi válság elemzését ígéri, valójában a korabeli indiai politika elemzését adja a szerző. A kanadai szerző 1956-ban már négy éve töltött be fontos diplomáciai posztot Új-Delhiben (high commissioner, azaz nagykövet volt). Különlegesen jó indiai kapcsolataival az egyik legbefolyásosabb nyugati diplomatának számított. Az indiai függetlenség kikiáltása óta Kanada és India igen jó viszonyban volt, ez a különleges kapcsolat 1955-ben ért tetőpontjára.

Reid valószínűleg személyes tulajdonságainak köszönhetően, a brit és ausztrál diplomaták mellett, kéthetente rendszeresen találkozott a vezető indiai politikusokkal hivatalos minőségben, de magánéletében is jó kapcsolat alakult ki közte és Nehru között, aki akkor egyszerre miniszterelnök és külügyminiszter volt. Legjobb indiai barátja, az indiai külügyminisztérium egyik vezetője, N. R. Pillai volt, akinek a könyvet is ajánlotta.

India 1956-os szerepe már régóta vitatott téma. Az indiai politika magyar forradalomra való reakciójának mélypontja az a november 9-e volt, amikor Nehru kalkuttai beszédében elfogadta a Bulgaryin által közvetített szovjet érvelést, s amikor Khrisna Menon az ENSZ-közgyűlésen az ellen a határozat ellen szavazott, mely a szovjet csapatok magyarországi kivonását és szabad választásokat követelt (a szovjet csatlósállamokkal és Jugoszláviával együtt). Tíz nap elteltével, november 19-én Nehru parlamenti beszédében elítélte a Szov-

jetuniót, ám Menont továbbra is védte a hazai és külföldi kritikával szemben, habár személyesen nemtetszését fejezte ki neki.

Reid ezeknek a kritikus napoknak adja hű krónikáját és logikus elemzését, igazodva ahhoz a történeti szemponthoz, hogy egy visszaemlékezés akkor igazán jó, ha sok eredeti forrásra tud támaszkodni. Reid ilyen szempontból nagyszerű munkát végzett, könyvének jó része tulajdonképpen eredeti dokumentumok (főként követjelentések, kanadai külügyminiszteri levelek) összekötő szöveggel ellátott feszes füzére. Munkájához elsősorban a kanadai külügyminisztérium levéltárát, a kanadai és az amerikai állami levéltár anyagait, valamint az Eisenhower Library idevonatkozó iratait dolgozta fel.

Reidet a magyar forradalom mélységesen megrázta, s 56-ban minden erejét latba vetette, hogy megváltoztassa Nehru szerencsétlen szovjetpárti elkötelezettségét. Kanadába küldött üzenetei, saját bevallása szerint is, néha túl személyes hangot ütöttek meg, túllépve a diplomáciai etikett hűvös határait. Ám amennyiben Nehru Pillaira támaszkodva hozta meg későbbi döntéseit, Reid nem kis mértékben tudta azokat befolyásolni.

Könyvének gerincét az a négy, időrend szerint felosztott fejezet képezi, mely eredeti dokumentumok alapján követi nyomon az indiai reakciót. Saját értékelését az elő- és utószón kívül a hatodik, „Emberpróbáló idők” (A Testing Time) című fejezet tartalmazza.

Miért ismerte fel Nehru olyan későn a valós történelmi helyzetet és mi adta annak a kettős értékrendszernek az alapját, miszerint a Nyugat szuezi agressziója jogos volt? Reid a következőket sorolja fel. Először: az indiai kormánynak nem állt rendelkezésére hiteles, naprakész információ a magyar eseményekről. Egy ilyen jelentés elkészítését egyébként ő maga kezdte el, majd jobbnak látta erre a semleges svájci képviselőt felkérni, mely november 17-én át is adta Pillainak a budapesti svájci követ november 2-i és 13-i jelentését. Másodsor: Nehru külpolitikai előítéletei és feltételezései (azaz önzetlen jóindulat megelőlegezése a Szovjetunióknak) és az indiai múltból eredő ösztönös imperializmusellenessége (beleértve Amerikát) nyilvánvaló volt. Nehru a Nyugatot és a Szovjetuniót más erkölcsi mértékkel mérte. Meggyőződése volt, hogy a Nyugat hibáinak nyilvános elítélése jobbra fordíthatja a nyugati politikát, míg ugyanez a Szovjetunió vagy Kína esetében nem használ vagy egyenesen árt. Jelentős volt ezen felül a sziporkázóan intelligens, de többféle patológikus gyűlöletről (pl. Pakisztán és az Egyesült Államok ellen) elvakított és Nehru szerint is „állandóan valamilyen idegösszeroppanás határán álló” Khrisna Menon befolyása. S végül megfontolandó Indiának a Szovjetuniótól való függése a kasmiri kérdésben.

A fentiek ellenére Reid rejtélynek tartja Nehru november 9-i beszédét, felidézve az azt megelőző napokat. Az indiai miniszterelnök november 5-én egy UNESCO kongresszuson elhangzott beszédében, név nélkül ugyan, de szembeállt a szovjet agresszióval az emberi méltóság és a szabadság nevében. Másnap ugyan egy Reiddal a repülőtéren zajlott beszélgetésben elfogadni látszott a szovjet érvelést, de november 7-én mégis ellenkező értelemben nyilatkozott Eisenhowernek.

Mindezt követte két, a hozzáférhető forrásokból még fel nem deríthető nap, melynek során Nehru elfogadta Bulgaryin interpretációját: így került sor a 9-i

ominózus beszédre. Mindez azonban oly nagy nemzetközi és hazai visszhangot váltott ki (az indiai sajtó ekkor teljesen egységesen elítélte Nehru külpolitikáját), hogy a november 19–20-i maratoni parlamenti külügyi vitában megindult Nehru „debulganyizációs” folyamata. Összegzésként Reid azt a következtetést vonja le, hogy Nehru viselkedése rombolta India tekintélyét és csökkentette befolyását. A szovjet fonalat követve még azt a feltevést is leírja, miszerint az indiai döntés talán megerősítette a szovjet politbúrón belüli „héját”.

A Suez–Magyarország problematikát, illetve annak egy speciális vetületét, a magyar forradalmat a szovjet és amerikai politika háttérében vizsgálja M. B. Swartz disszertációja⁵. A szerző alaptézise, hogy a posztstálinista szovjet vezetésen belül 1956-ban komoly törésvonalak húzódtak, és ezeknek a különböző csoportoknak a harca eredményezte az október végi napokra jellemző bizonytalanságot. Swartz szerint a hruscsovi vezetés csak azután döntött úgy, hogy elnyomja a magyar forradalmat, miután világossá vált, hogy az Egyesült Államok nem fog beavatkozni. Ilyen szempontból szerinte az Egyesült Államok kormánya elmarasztalható, amiért nem lépett fel erőteljesebben a magyar ügy érdekében. Amerika a Szovjetunió agresszív lépésére számított, ám ez a fentiek szerint nem volt magától értetődő. Az említett alaptézis nem új gondolatmenet az 56-os irodalomban, bár korszerű munkák (pl. J. Campbell) ezt egyértelműen elvetik.

Swartz hatalmas anyagot dolgozott fel (kormányiratok, visszaemlékezések, korabeli sajtó, kortárs szemtanúk interjúja stb.). Művébe mindent bele akart venni, amit csak felkutatott, nem volt szíve semmilyen anyagot kihagyni munkájából. Így például a magyar belpolitikát, illetve a Szovjetunió és az Egyesült Államok Kelet-Európa politikáját egészen 1944-ig vezeti vissza. Érzésem szerint ezért is nem tud a címben feltett „új rálátásra” koncentrálni.

A bevezetésben ígért egyik gondolatmenetet, a megosztott szovjet vezetés problémáját az utolsó fejezetben tárgyalja. A már mások által is sokat idézett Micunovic, Hruscsov és az USA moszkvai nagykövete, Bohlen munkáit használja föl, bár sok más szerzői irodalomra is támaszkodik. A könyv megjelenésekor a levéltárak harmincéves zárata még nem járt le, így azok anyagát a szerző értelemszerűen nem használhatta fel.

Ami könyvében mégis nagyszerű és az 56-ot kutató számára igazán használható, az az „oral history” gyűjtemény, amely 18 kortárs amerikai és magyar szemtanúval, 1984-87-ben készített interjút tartalmaz. Magyar részről az interjúalanyok közé tartozik: Heltai György, Király Béla, Radványi János és Vásárhelyi Miklós. Az amerikaiak közül: Robert Amory (CIA), Jacob D. Beam (helyettes külügyi államtitkár, a szovjet és kelet-európai ügyek felelőse), Herman Field (építész, fivérét az 50-es években Magyarországon bebörtönözték), William Griffith (SZER), Fog Kohler (diplomata, Ankara), George Lister (USA Külügyminisztérium, Lengyelország felelőse), John R. Mapother (CIA), Márton Endre (Associated Press), Thomas Rogers és Katona Géza (budapesti amerikai követség), William Stearman (amerikai diplomata, Bécs), és Horace G. Torbert (Külügyminisztérium, az olasz-osztrák ügyek felelőse). Ezenkívül még két német is szerepel az interjú adók listáján: Ernst Halparin (tudósító) és Paul Henze (SZER).

A fentiek közül csemegének számíthat a CIA egyik volt vezetőjével, Amoryval készített interjú, bár válaszaiból nem derül ki, korabeli vagy utólagos véleményét olvashatjuk-e, és az sem, hogy ezeket mennyiben osztotta az amerikai kormány.

Az említett feldolgozásokon kívül 1990-ben megjelent két dokumentumkötet is, az Egyesült Államok külpolitikájának forrásait közlő amerikai sorozatban⁶. A magyar kérdés mindkettőben, a „Kelet-Európa” és a „Szuezi válság” című kötetekben helyet kap, ám a forrásközlések terjedelme és fontossága miatt ezek külön ismertetést, elemzést igényelnek.

Az ismertetés a harmincéves levéltári zárlat feloldásával kezdődött, s az említett munkák legtöbbje valóban levéltári kutatásokat is felhasznált. Valójában azonban az új források nem változtatták meg a Szuezi és Magyarország téma hagyományos kezelését. Campbellt kivéve továbbra is csak felületesen érintik a magyar forradalmat Szuezi vizsgálatakor, és tagadják a két esemény egymásra hatását. Az alapállás nem változott. Míg a korabeli nyugati közvéleményt, a sajtót, a politikusokat is megmozgatta és felrázta a magyar forradalom sorsa, addig maga a politika nem osztozott ebben, az másként súlyozott. Az szuezi válság és angolszász részről a brit–amerikai viszony, azaz „saját dolgaik” voltak igazán fontosak számukra. Mindezt most már levéltári kutatásokon alapuló tudományos feldolgozások is alátámasztják.

JEGYZETEK

1. *Suez 1956. The Crisis and its Consequences*. W. M. Roger Louis–R. Owen, ed., Clarendon Press, Oxford, 1989.
2. *The Suez–Sinai Crisis 1956. Retrospective and Reappraisal*. S. I. Troen–M. Shemesh, ed., Frank Cass, London, 1990.
3. Kyle, Keith: *Suez*. Weidenfeld and Nicholson. London, 1991.
4. Reid, Escott: *Hungary and Suez 1956 A View from New Delhi*. Mosaik Press, Oakville–New York–London, 1986.
5. Swartz, Martin Ben: *A New Look at the 1956 Hungarian Revolution: Soviet Opportunism American Acquiescence*. PhD. disszertáció. University Microfilm International, 1988.
6. *Foreign Relations of the US 1955–1957*. Volume XXV: *Eastern Europe*; Volume XVI: *The Suez Crisis*. US Government Printing Office, Washington, 1990.

IV

BESZÁMOLÓK

BESZÁMOLÓ AZ INTÉZET 1991–92. ÉVI TEVÉKENYSÉGÉRŐL

A Történelmi Igazságtétel Bizottsága (TIB) már 1988. évi alapító nyilatkozatában aláhúzta, hogy sürgősen el kell kezdeni a forradalom történetének torzítatlan tudományos kutatását: hamarosan létre is jött a TIB történelmi szekciója, a későbbi dokumentációs és kutató csoport magja. 1989 májusában a Nyilvánosság Klub, a Hajnal István Kör és a TIB közös rendezvényének résztvevői elhatározták az 1959 és 1963 között Brüsszelben működött Nagy Imre Politikatudományi Intézet hazai újraindítását. Nagy Imre és mártírtársai temetésén, 1989. június 16-án, Király Béla bejelentette az intézet „hazahozatalát” és a másnap életre hívott ideiglenes kuratórium megkezdte az előkészítő munkát. 1990. március 1-jén a bíróság bejegyezte Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutató Intézetét, mint jogi személyt, s a hozzá tartozó alapítványt. Abban az évben megjelent az Intézet első kiadványa: a még illegálisan, az intézet későbbi munkatársai által készített (s 1986-ban szamizdatként, majd 1987-ben Párizsban publikált) kronológia és bibliográfia immár szabadon terjesztett, bővített és javított kiadása. Kosáry Domokos kezdeményezésére, az ideiglenes kuratórium előterjesztése alapján a Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának határozatára 1991. március 16-án létrejött Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Akadémiai Dokumentációs és Kutatóhelye.

MÁSFÉL ESZTENDŐ KRÓNIKÁJA

Az intézet két részlege 1991 tavaszán kezdte meg a rendszeres munkát. Ekkor költözött be a TIB-bel együtt a Budapest, V. ker. Zoltán utca 16. sz. alatti helyiségeibe az akkor már hat éve működő Oral History Archivum (OHA) és ugyanott kapott helyet a könyvtár és a dokumentáció is. Az MTA kihelyezett kutatóhelyeként létrehozott és az Országos Széchényi Könyvtár szervezetéhez kapcsolt akadémiai kutatócsoport jelenleg az MTA Országház utcai épületének II. emeletén, a Jogtudományi Intézettől bérelt szobákban működik.

Az intézet szakmai irányítását nemzetközi kuratórium látja el. A testület örökös elnöke Heltai György, a brüsszeli Nagy Imre Intézet egykori igazgatója, társelnökei Benda Kálmán, Kende Péter és Király Béla. A kuratórium tagjai: Andorka Rudolf, szociológus (Budapest), Federigo Argentieri, történész (Róma), Bácskai Vera, történész (Budapest), Für Lajos, történész (Budapest),

Gosztonyi Péter, történész (Bern), Jónás Pál, közgazda (Albuquerque), Juhász Gyula, történész (Budapest), Bill Lomax, történész (Nottingham), Méray Tibor, újságíró (Párizs), Molnár Miklós, történész (Bern), Nagy Ernő, könyv- és lapkiadó (Giromagny), Nagy Gáspár, költő (Budapest), Szabad György, történész (Budapest), Szabó Miklós, történész (Budapest), Varga János, levéltáros, történész (Budapest), Varga László, történész (Budapest), Tóth Lajos, jogász (Budapest), Vásárhelyi Miklós, sajtótörténész, dramaturg (Budapest), Vitányi Iván, szociológus (Budapest). Az intézet igazgatója Litván György, ügyvezető igazgatója Hegedűs B. András, tudományos titkára Békés Csaba; az OHA vezetője Kozák Gyula. Az intézet munkájába fél- vagy egész állásban, illetve kutatási megbízásokkal bekapcsolódott Bak János mint tudományos tanácsadó, Eörsi László, Kenedi János, Molnár Adrienne, Rainer M. János, Ständeisky Éva, Valuch Tibor és Weeber Tibor mint tudományos munkatárs, illetve főmunkatárs, valamint Pesti Ernő és Lux Zoltán mint a könyvtár, illetve az adatbank munkatársa. A kutatóhely és az OHA munkatársai kéthetente rendszeresen megtartott intézeti értekezleten vitatják meg a kutatási problémákat, alkalmanként meghívott előadók részvételével. Az első év témái között szerepeltek (néhány, a jelen Evkönyvben megjelent tanulmány műhelyvitáján kívül) a periratok kutatásának módszertani és elvi kérdései, a levéltári kutatások helyzete, 1956 és a hadsereg problémái, az ötvenes évek irodalmpolitikája, a forradalom irodalmi vetülete stb.

Munkánk anyagi alapjai eleddig biztosítva voltak. Az akadémiai, valamint a művelődési minisztériumi költségvetésen kívül az Intézet kiadásait fedezte a TIB 1991. évi országgyűlési támogatásának a kutatásra fordítandó hányada, az amerikai Committee for Danubian Research-nek (a National Endowment for Democracy erre a célra megítélt alapjából) a Történelmi Igazságtétel Alapítványon keresztül folyósított támogatása, az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság jelentős hozzájárulása számítógépes rendszerünk kiépítéséhez, valamint a Soros Alapítvány céltámogatásai az OHA munkájához, a levéltári kutatásra és az 1991 júniusában megrendezett nemzetközi konferenciára. Az utóbbit (Molnár Miklós közvetítése révén) a svájci nemzeti kutatási alap is támogatta, amelytől 1956 nemzetközi összefüggéseinek kutatására is értékes segítséget kaptunk. Az Intézet egyes vállalkozásainak kiadásait az Országos Tudományos Kutatási Alap zsürije által megítélt összegekből is fedezhettük. Két forráskiadványunkat a „Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása” kutatási főirány programtanácsa szubvencionálta. Itt kell köszönetet mondanunk az Országos Széchényi Könyvtárnak, mely szívesen bocsátott rendelkezésünkre tárolási és munkahelyet a Kézirattárban letétbe helyezett levéltári és OHA anyagokhoz.

Az intézet vezetői és munkatársai már az intézményes megalakulást megelőzően is részt vettek a forradalommal kapcsolatos tudományos rendezvényeken, így pl. Litván György és Varga László előadott a magyar történészek 1990. augusztusi 1956-os konferenciáján, Litván György az 1990. október 23-i párizsi tudományos megemlékezés előadója volt.

1991. március–május hónapban a TIB-bel karöltve előadás-sorozatot rendeztünk a forradalom története kutatásának módszereiről. Első jelentős önálló rendezvényünk az 1991. június 13–15-én „1956 helye a szovjet kommunizmus összeomlásában” címmel rendezett nemzetközi konferencia volt, melyen 13

országból 44 kutató, köztük több külföldi történész és politológus is részt vett, aki annak idején a brüsszeli intézettel is kapcsolatban volt, vitatta meg a magyar forradalom történelmi jelentőségét. (A konferencia jegyzőkönyve, magyar fordításban, hamarosan az érdeklődők rendelkezésére fog állni.) A konferencia sajtóvisszhangja, beleértve számos előadás szövegének megjelenését budapesti és vidéki újságokban és folyóiratokban, az intézet megalakulását széles körben ismertté tette. A konferencia után tartott első teljes kuratóriumi ülés jóváhagyta addigi munkánkat, kijelölte az intézet feladatait, s a munka folyamatos felügyeletével egy szűkebb igazgatótanácsot bízott meg, amelyben a társelnökön kívül Bácskai Vera, Juhász Gyula, Varga János és Vitányi Iván vesz részt. Ez a tanács azóta (1991 novemberében, 1992 áprilisában) többször is ülésezett, hogy megvitassa az esedékes problémákat.

1991 nyarán a Tankönyvkiadó felkérte az intézetet egy olyan „tankönyvpótló” mű elkészítésére, amelyből a középiskolás diákok a sok különböző, részleges, torzított vagy egyoldalú kiadvány helyett a kutatás mai állásának megfelelő képet kaphatnak az 1956-os forradalom előzményeiről, történetéről és utóéletéről. Ezzel a célkitűzéssel készült el a forradalomról és szabadságharcról szóló olvasókönyv, igen gyors munkában, az intézet munkatársainak és felkért szakembereknek a segítségével, a köztársaság elnökének előszavával. Már 1991 októberében bemutathattuk a könyvet, amely azóta, bár jelentős késéssel és az összeomlott terjesztőhálózat hibájából nem egyenletes terítésben, eljutott az iskolákba. Megjelenése után a miniszterelnök, az illetékes államtitkáron keresztül, köszönetét fejezte ki a szerzőknek, a lektornak és a kiadónak. A könyvet eddig, sajnos, több politikai és személyes indítású támadás, mint szakszerű kritika érte. Megszívlelendők azok a tanári kritikák, amelyek az olvasókönyv felhasználhatóságára vonatkoztak; mivel nem pótolhatja az 1945 utáni történelmet tárgyaló tankönyvet, az órákon nem közvetlenül „tanítható”, sokkal inkább tanterven kívüli olvasásra, szakköri munkára alkalmas. Tervezzük egy rövid videokazetta elkészítését, ami az anyagot könnyebben hozzáférhetővé tenné, de az olvasókönyv iskolai felhasználása továbbra is a pedagógusok leleményességétől és módszerbeli újítókészségétől fog függeni. Az iskolai oktatásra szolgáló anyagok készítéséhez nagy segítségünkre lesznek annak a felmérésnek az eredményei, amelyet szociológus kollégáink 1992 tavaszán kezdtek meg 1956 „képéről” a mai általános és középiskolás diákok körében. Ezt a vizsgálatot intézetünk megbízásából a Max Weber Alapítvány végzi, s remélhető, hogy az 1993–94-es tanév elejére publikálható eredményeket fog felmutatni. Itt jegyezzük meg, hogy az Atlanti Kutató és Kiadó valamint a Századvég Kiadó jóvoltából módunk volt könyvcsomagokat felajánlani minden iskolának az intézet kiadványaiból s más, 1956-ra vonatkozó munkákból. Mintegy 250 iskola jelentkezett ilyen ajándékcsomagért; ugyanennyi csomag, sajnos, még mindig az intézet raktárában porosodik. Az olvasókönyv iránt nemzetközi érdeklődés is mutatkozott; a bécsi Passagen Kiadó 1993-ra tervezi egy átdolgozott és bővített német, a londoni Longman Higher Education Kiadó 1994-re egy angol változat kiadását.

1991 őszén az intézet több, más intézménnyel közösen rendezett konferencián vett részt. A Levéltárosok Országos Egyesületével közösen rendezett, igen sikeres zalaegerszegi megbeszélés elsősorban a forradalom és a megtorlás

dunántúli eseményeit vitatta meg; a kelet-magyarországi kutatókkal Debrecenben, a forradalom 32. évfordulóján tartott konferencián szintén a főváros és a vidék forradalmát hasonlították össze. Decemberben a Magyar–Lengyel Történész Vegyesbizottsággal karöltve tartott kétnapos nemzetközi tanácskozás a magyar és lengyel 56 kérdéseit tárgyalta, összehasonlító vizsgálatok keretében. Ezeknek a tanácskozásoknak az anyagából számos előadás, részben az 1991. júniusi konferencia szövegeivel együtt, könyv, illetve folyóirat-különszám formájában meg is jelent. 1991. november 12-én az intézet a Politikatörténeti Intézettel rendezett közös vitát, elsősorban ismeretek szembesítése céljából.

Az intézet részt vett a forradalom 32. évfordulójára, a Legújabbkori Történeti Múzeumban rendezett emlékkiállítás anyagainak összeállításában és kommentálásában. A vendégkönyv bejegyzései bizonyítják, hogy a kiállítás sok száz látogatója közül igen sokan itt ismerkedtek meg először 1956 hiteles történetével. A gyerekek, diákok és mások megjegyzései érdekes adalékokat szolgáltatnak a forradalommal kapcsolatos mai gondolatokról, elvárásokról, ellentmondásokról. Az iskolai felméréssel párhuzamosan, ezeknek a bejegyzéseknek az elemzésére is vissza fogunk térni.

Még 1991 tavaszán hozta létre az MTA Elnöke a Jelenkorkutató Bizottságot, melynek munkájában intézetünk igazgatója és ügyvezető igazgatója révén vesz részt. A bizottság megalakulása után intézetünk részletes tervet nyújtott be, elsősorban forrásközlések támogatására; e tervek megvalósítására 1992–93-ban lesz mód, a bizottság saját kiadványsorozatában. A Jelenkorkutató Bizottság fellépése a levéltárak megnyitása ügyében intézetünk munkáját is nagyban elősegítette.

1992 első félévében az intézet részt vett egy, a Budapesti Történeti Múzeumban megtartott előadássorozat rendezésében, amely elsősorban középiskolás diákoknak és tanároknak kívánt lehetőséget nyújtani a forradalom történetével kapcsolatos új kutatási eredmények megismerésére és a fő problémák megvitatására. Ennek utolsó előadásán hasznos vita volt az olvasókönyvről is.

Az intézet szervezeti és anyagi megerősödése, valamint a TIB 1992. március 28-i közgyűlése után az intézet és a bizottság munkája szétvált. A TIB elsősorban kegyeleti, kárpótlási és politikai feladatokat vállalt magára, míg az intézet a tudományos kutatásra, valamint a közép- és főiskolai oktatásra szorítkozik. Egy másnak és egymásért a jövőben felelősséggel nem tartoznak.

MUNKATERÜLETEK

Az intézet munkája lényegileg három, egymással összefüggő területen folyik. Az első a forradalom korszakára vonatkozó források feltárása, gyűjtése, rendszerezése és feldolgozása; a második a forradalom eddig fel nem tárt vonatkozásainak kutatása, s végül a kutatás eredményeinek (illetve a források és az iskolai, valamint iskolán kívüli oktatáshoz szükséges anyagok) publikálása.

A levéltárak megnyitása előtt, amikor a forradalom történetének tudományos kutatása nemcsak források hiányában, hanem a pártállam tilalmai miatt is legálisan lehetetlen volt, a szóbeli visszaemlékezések gyűjtése látszott a legfon-

tosabb és legsürgősebb feladatnak. Erre a célra alakult 1985-ben az Oral History Archivum, amely az intézetnek már megalakulásakor a legértékesebb és legeredményesebben működő részlege volt. A jelen Évkönyv 255–266. oldalán Kozák Gyula, az archivum vezetője mutatja be az OHA munkáját és eredményeit; a 267–290. oldalon közölt kivonatos jegyzék (Molnár Adrienne és Kőrösi Zsuzsanna munkája) az eddig elkészült 1956-ra vonatkozó interjúkat ismerteti. Az OHA állandóan bővíti a szóbeli források táráát; az elmúlt két esztendőben több mint száz hosszabb vagy rövidebb interjú készült, noha az intézeti közös munkába való bekapcsolódás és a korábban elkészült anyagok feldolgozásának előkészítése az új gyűjtést valamelyest lassította. Az OHA keretén kívül is folyt szóbeli emlékek gyűjtése, így pl. az intézet támogatásával Horváth Miklós Németországban keresett fel egykori katonákat, akik Maléter Pál életéről és tevékenységéről szolgáltak adalékokkal.

A hazai levéltári források feltárása az intézet megalakulásával egyidejűleg kezdődött, a Soros Alapítvány jelentékeny támogatásával, először nyolc megyében, majd a többi tizenegyben és a fővárosban is. Erről a vállalkozásról, intézetünk távlatilag is legfontosabb munkájáról Á. Varga László, a munka koordinátora számol be lentebb, a 291–295. oldalon. A levéltári anyagok rendezése és analitikus feltárása a következő évek feladata lesz. Erre a célra – valamint a már publikált anyagok hasonló módon hozzáférhetővé tétele érdekében – megkezdődött egy adatbank felállítása.

Az OMFB támogatásával az intézetnek módja volt egy jelentős számítógéparkot megfelelő programcsomagokkal felállítani, s munkatársaink kidolgoztak egy olyan adatbankprogramot, amelybe könyvészeti adatok (beleértve a videokazettákat), a sajtófigyelés, az irattári másolatok és az OHA interjúinak címszavai személyekre, helyekre, fontosabb 1956-os eseményekre és dátumokra visszakereshetően bevihetők. Reméljük, hogy a következő évben ez az adatbank olyan méretűvé és jellegűvé lesz fejleszthető, hogy társadalomtudósok és érdeklődő laikusok számára tájékoztatóul és kutatási kiindulópontul szolgálhat. Itt jegyezzük meg, hogy az intézet megkezdte egy specializált kézikönyv- és videotár gyűjtését és feldolgozását is. Nagy örömünkre szolgált, hogy Heltai György az intézetnek adományozta az egykori Nagy Imre Intézet megmaradt könyveit, és Molnár Miklós, a brüsszeli intézet egykori munkatársa szintén nekünk adta az 1956-os forradalom történetére vonatkozó magyar és idegen nyelvű könyveit. Mindkét adomány számos olyan munkát tartalmaz, amelyek eddig Magyarországon nem, vagy csak igen nehezen voltak megszerezhetők.

Levéltári kutatásaink kiterjedtek külföldre is: Litván György amerikai, francia és izraeli, Molnár Miklós svájci és franciaországi, Békés Csaba angol, Tischler János lengyel, Hajdú Tibor cseh, B. Rainer Barth német és Hidas Péter kanadai levéltárakban kutatta a forradalom történetének dokumentumait. Munkájuk eredményeiről néhány közlemény már a jelen Évkönyvben is megjelenik. Mint ismeretes, 1991 tavaszán a Köztársaság Elnöke az intézetnek adta át az Indiai Köztársaság kormánya által összeállított iratokat India szerepéről a forradalom utáni kibontakozási kísérletekben. Noha ez az anyag levéltári kutatásokkal még kiegészítésre szorul, intézetünk a közeli jövőben tervezi feldolgozását.

Fontos feladatunknak tekintjük a forradalom után kivégzett vezetők és fegyveres felkelők sorsának kutatását s életútjuk, harcaik és szenvedéseik megörökítését. Elsősorban a megtorló perek irataira támaszkodva, számos munkatársunk dolgozik ezen a feladaton. Munkájuk nehézségeiről és részleges eredményeiről a jelen Évkönyvben is beszámolnak: Kresalek Gábor a kivégzettek életrajzainak a rekonstrukcióját megnehezítő körülményekről (297–307. p.), Bán Péter a szociológiai elemzés korlátairól és részeredményeiről (77–91. p.) és Eörsi László egy fegyveres felkelő csoport tevékenységének kutatásáról (51–75. p.) Rainer M. János tanulmánya Nagy Imréről (113–146. p.) is érint számos idevágó kutatási problémát. A Ständeisky Éva által közreadott sajátlagos forrás – egy ügynökjelentés – és a Horváth Miklós közlésében megjelenő pártdokumentum elemzésének buktatóiról a forrásszövegek bevezetői és jegyzetei adnak ízelítőt (219–225. p. ill. 157–159. p.). Az MTA Jelenkorkutató és Történettudományi Bizottságával együtt részt veszünk a levéltári kutatás új rendjének kialakításában. Jóllehet, bizonyos eddig titkos iratanyagok megnyíltak a kutatók előtt, munkatársaink, sajnos, még mindig újabb és újabb nehézségekbe ütköznek az évtizedeken keresztül elhallgatott valóság feltárásában.

Intézetünk igen fontosnak tartja, hogy a forradalom eseményeit Budapesten, sőt az ismertebb vidéki színtereken túl, országos méretekben feltárja. A levéltári kutatás hangsúllyal fordul a vidék felé; több vidéki rendezvényen vettünk részt, s a jelen Évkönyvben is nem egy vidéki forrásanyag és elemzés jelenik meg. Úgy véljük, ez az „országos” hozzáállás a következő évek munkájának fő iránya kell hogy legyen. Már eddigi kiadványaink (lásd lent) is tükrözték ezt az érdeklődést, de a jövőben, főként a másolatban begyűjtött levéltári anyag felhasználásával és a vidéki kutatók közreműködésével szélesíteni óhajtjuk ezt a kutatási főirányt. 1993 őszére országos tudományos tanácskozást tervezünk az ez irányú munka eddigi eredményeinek és problémáinak megvitatására.

Tekintettel az értelmiség, különösen az írók jelentős részvételére a forradalom előtörténetében és a megtorlás áldozatai között, intézetünk egy másik fontos kutatási területe az 1956-os Petőfi Kör története (lásd fent Hegedűs B. András tanulmányát 39–53. p.), az írók szerepe a forradalomban és az ún. íróperek története. Ebbe az összefüggésbe tartozik egy másik vállalkozásunk is, a forradalom szépirodalmi (és filmbeli) tükrözésének vizsgálata. Az intézet egy munkacsoportja, Pomogáts Bélával együttműködve, megkezdte az erre vonatkozó anyag gyűjtését is. Készült egy, a későbbi munka alapját szolgáló bibliográfia az 1957–58-as évben megjelent, különböző műfajú cikkekről, könyvekről, melyek a forradalom változó, de alapjában negatív értékelését igyekeztek népszerűsíteni. Ennek feldolgozása a következő évek feladata lesz.

KIADVÁNYOK

A már említett kiadványokon túl az intézet maga, illetve másokkal együttműködve számos kiadványban jelentette meg eddigi munkája eredményeit. Az alábbi bibliográfia tartalmazza a legfontosabb címeket. Az OHA munkatársainak írásait, illetve az archívum anyagából készült kiadványokat a 266. oldalon

közöljük. Az 1992. évi Ünnepi Könyvhétre jelent meg az Intézet és a Századvég Kiadó közös '56 sorozatának első két kötete, melyet még ez évben három másik fog követni: a forradalomra emlékező 1982–83. évi kerekasztal beszélgetés anyaga, az 1986-os, még illegálisan szervezett 56-os konferencia előadásainak és vitájának jegyzőkönyve, valamint Várallyay Gyula könyve az 1956-os emigráns diákszervezet történetéről. Terveink között szerepel egy kötet 1956 kelet-európai összefüggéseiről, egy a forradalom nemzetközi politikai kérdéseiről („Budapest–Szuez”) és jó néhány forráskiadvány, részben a Jelenkorkutató Bizottság sorozatában (munkástanácsok, interjú szemelvények, a Petőfi Kör még nem publikált vitáinak jegyzőkönyvei, stb.). Intézetünk belső és külső munkatársainak publikációi és cikkei a Csicskó Mária által összeállított bibliográfiában is szerepelnek.

BIBLIOGRÁFIA

1. AZ INTÉZET SAJÁT ÉS MÁS INTÉZMÉNYEKKEL KÖZÖSEN MEGJELENTETETT KIADVÁNYAI

- 1956 – A forradalom kronológiája és bibliográfiája.* A kronológiát írta és összeállította: Hegedűs B. András, Kozák Gyula, Litván György és Szabó Miklós, valamint a 3., bővített kiadást: Varga László. A bibliográfiát és a névmutatót összeállította: Csicskó Mária. Századvég Kiadó – Atlanti Kiadó – 1956-os Intézet. Bp. 1990. 182 p. (Harmadik, első legális kiadás.)
- Az 1956-os forradalom.* Reform – Felkelés – Szabadságharc – Megtorlás. Történelmi olvasókönyv középiskolásoknak. Göncz Árpád előszavával. Szerk. Litván György, írták: Bak M. János, Kozák Gyula, Litván György, Rainer M. János. Tankönyvkiadó. Bp. 1991. 220 p.
- Győr-Sopron megyeiek emlékeznek az 1956-os forradalomra.* Zrínyi Kiadó. Bp. 1991. 92 p.
- A Világosság* c. folyóirat 32. évfolyam, 10. sz. Bp. 1991. október. Litván György, Francesco Leoncini, Kresalek Gábor, Bill Lomax, John C. Campbell, Vajda Mihály, Sándor András és Borbándi Gyula cikkei az 1991. júniusi konferencia anyagából. 721–762. p.
- Ungváry Rudolf: *Utána néma csönd.* A miskolci egyetem 1956-os diákszemélyiségének története. TIB és 1956-os Intézet. Bp. 1991. 243 p.
- A Petőfi-kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján.* A sorozat főszerkesztője Hegedűs B. András. Szerkesztette, a dokumentumokat összeállította és a jegyzeteket írta: Hegedűs B. András és Rainer M. János.
- I. *Két közgazdasági vita.* Kelenföld–ELTE. Bp. 1989. 207 p.
- II. *Filozófusvita.* Uo. 1989. 127 p.
- III. *Történészvita.* Uo. 1990. 203 p.
- IV. *Partizántalálkozó – Sajtóvita.* Múzsák. 1956-os Intézet. Bp. 1991. 280 p.
- VI. *Pedagógusvita.* Uo. 1992. 201 p.
- Az Életünk* c. folyóirat különszáma (Lengyel–magyar '56) 1992. 3–4.sz. XXX. évfolyam.
- A vidék forradalma.* (Az 1991. október 22-én Debrecenben rendezett konferencia előadásai.) Szerkesztő: Simon Zoltán. Az 1956-os forradalom történetének Hajdú-Bihar Megyei Kutatócsoportja. Debrecen. 1992. 114 p.
- Szemle.* Válogatás a brüsszeli Nagy Imre Intézet folyóiratából. Szerkesztette: Kozák Gyula. Századvég Kiadó – 1956-os Intézet. Bp. 1992. 390 p.
- Zimándi Pius: *A forradalom éve.* (Krónika 1956-ból) Szerkesztette, a jegyzeteket és az előszót írta: Litván György. Századvég Kiadó – 1956-os Intézet. Bp. 1992. 307 p.

2. AZ INTÉZET MUNKATÁRSAINAK PUBLIKÁCIÓI

Bak M. János

Ideas and Ideals of 1956 in Hungary and Poland: Suggestions for a Comparative Approach. In: *Király Béla-émlékkönyv*. Bp. 1992.

1956 eszméi és eszményei Magyarországon és Lengyelországban. (Javaslatok az összehasonlító kutatás számára.) *Életünk* c. folyóirat különszáma: Lengyel-magyar 56. 1992. 3–4. sz. XXX. évf. 448–454. p.

Békés Csaba

„Felháborító képmutatás”. Vorosilov marsall ismeretlen távirata II. Erzsébethez 1956-ban. *Magyar Nemzet*, 1991. VII. 1.

Brit követi jelentések a világ különböző országaiból az 1956-os forradalommal kapcsolatos helyi reakciókról. *Holmi*, 1991. 10. sz. 1312–1332. p.

Az 1956-os Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete. *História*, 1992. 1. sz.

Eörsi László

A „véres csütörtök”. *Századvég*, 1990. 1. sz. 241–251. o.

Angyal István Saját kezű vallomása (Eörsi István előszavával). A szöveget gondozta, a dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, a névmutatót összeállította: Eörsi László. Pesti Szalon Kiadó. Bp. 1991. 211 p.

Egy felkelő kálváriája. *Beszélő*, 1991. V. 4.

Történelmi ténykedések tények nélkül – Király Béla és a Forradalmi Honvédelmi Bizottmány. *Beszélő*, 1992. VI. 2.

Hegedűs B. András

Organisations politiques apartidaires et nouvelles structures politiques en Hongrie. In: *Première rencontre à Paris, Juin 1990*. ICE – Initiative Citoyens en Europe, Compte-rendu des séances des 22 et 23 Juin...

Megalakult az 56-os intézet. Még sok a feltáratlan terület. Nyilatkozat Ujhegyi Katalinnak. *Magyar Hírlap*, 1991. IV. 25.

A forradalmat csak felületesen ismerjük. Nyilatkozat Pogonyi Lajosnak. *Népszabadság*, 1991. IV. 26.

Nyilatkozat az indiai 1956-os iratokról Bak Jánossal együtt Borenich Péternek. *168 óra*, 1991. VII. 2.

Ékszerdobozban pihen. *Magyar Hírlap*, 1991. X. 22.

Történelmi lecke fiúknak, lányoknak. Legenda és valóság. Nyilatkozat Rainer M. Jánossal együtt Ocsovai Gábornak. *168 óra*, 1991.

Poznan–Budapest, 1956. *Életünk* c. folyóirat különszáma: Lengyel-magyar 56. 1992. 3–4. sz. XXX. évf. 374–380. p.

Kenedi János

A halál és a leányka. *Századvég* Kiadó. Bp. 1992. 407. p.

A hajthatatlan és megalkuvó. In: *Bibó-émlékkönyv*. *Századvég* Kiadó. Bp. 1992. 194–231. p. Bevezető a Szabó Zoltán-életműsorozathoz. In: *Hazugság nélkül*. II. Héttorony Kiadó. Bp. 1991. 5–11. p.

Szerkesztőként: Szabó Zoltán: *Hazugság nélkül*. I–III. Héttorony Kiadó. Bp. 1991. 1619 p. *Bibó-émlékkönyv*. I–II. *Századvég* Kiadó. Bp. 1991. 461 p.

Kozák Gyula

[Az OHA anyagaiból készült kiadványait ld. a 266. oldalon, továbbá:]

Elöljáró sorok.

Micske Sándorné Pásztty Mária „Élő múlt [Az OHA Életrajzpályázatára beérkezett pályamű közzététele]” c. közleményhez. *Mozgó Világ*, 1992. 5. 57–66. p.

Litván György

Bibó és Mérei. Kommentár az Uchrónia egyik epizódjához. *Confessio*, 1990. 1. sz. 25–27. p.

Életünk a ponyván. (Régi és új 1956-os kiadványok) *Kritika*, 1990. 3. sz. 3–5. p.

Pisti a forradalomban. (Eörsi Istvánról) *Kritika*, 1991. 3. sz.

Kádár János körmenete. *Beszélő*, 1991. V. 4. 16–18. p.

Pervaja lasztocska. *A Híd*, 1992. 1. 6–7. p.

Kié a forradalom? (Rejtő Gábor interjúja) *Magyar Hírlap*, 1992. I. 3.

Az első fecske Moszkvából. (Valerij Muszatov cikkéről) *Magyar Hírlap*, 1992. I. 31.

Mítoszok és valóság 1956 körül. *Magyar Nemzet*, 1992. III. 20.

A Nagy Imre-csoport kialakulása és tevékenysége. *Társadalmi Szemle*, 1992. 6. sz. XLVII. évf. 89–95. p.

Kié 1956? *Világosság*, 1992. 10. sz. 1–3. p.

Jewish Role in Hungarian Communism, Anti-Stalinism and 1956. In: *Király Béla emlékkönyv*. Bp. 1992. 237–242. p.

Molnár Adrienne

Vargabetűk. Adalékok Földvári Rudolf életútjához. *Észak-Magyarország*, 1991. II. 9. 5. p.; II. 11. 3. p.; II. 12. 3. p.; II. 13. 3. p.; II. 14. 3 p.; II. 15. 3. p.

Kik voltak és mit akartak a Borsodi Munkástanács tagjai? In: *A vidék forradalma*. Debrecen. 1992. 59–68. p.

Rainer M. János

Az író helye. Viták a magyar irodalmi sajtóban 1953–1956. Magvető. Bp. 1990. 415. p.

Their Men in Budapest. *New Hungarian Quarterly*, 1991. Summer.

Demokratievorstellungen in der Ungarischen Revolution 1956. *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften*, 1991. 4. sz. 118–126. p.

A hivatkozás téves. Utólagos lábjegyzet egy harmincöt év előtti vitához. *Magyar Hírlap*, 1991. IV. 27.

Nagy Imre külpolitikája. *Magyar Nemzet*, 1991. VII. 15.

Forradalom-emlékezet és felejtés. *Magyar Narancs*, 1991. X. 23.

Nagy Imre és a hatalmi központ. *Társadalmi Szemle*, 1992. 6. sz. XLVII. évf. 81–88. p.

Budapest és vidék 1956-ban. In: *A vidék forradalma*. Debrecen. 1992. 37–48. p.

Standeisky Éva

Irányított irodalom – Írók lázadása – 1956-os írószövetségi jegyzőkönyvek. MTA Irodalomtudományi Intézet. Bp. 1990.

Politika és vers. In: *A vidék forradalma*. Debrecen. 1992. 101–114. p.

Tischler János

Az 1956-os magyar forradalom a lengyel sajtóban. *Életünk*, 1992. 3–4. sz. 244–252. p.

Fordítóként: Hanna Adamiecka: Láttam Magyarországot. *Életünk*, 1992. 3–4. sz. 253–281. p.

Fordítóként: Marian Bielicki: A magyar forradalom, 1956. *Életünk*, 1992. 3–4. sz. 282–302. p.

Valuch Tibor

Adalékok az 1956-os forradalom Hajdú-Bihar megyei utóvédharcainak történetéhez.

In: *A vidék forradalma*. Debrecen. 1992. 79–90. p.

Kritikusként: Vita közben. (Rainer M. János: *Az író helye*) *Alföld*, 1991. 9. sz. 76–78. p.

Kozák Gyula

AZ ORAL HISTORY ARCHIVUMRÓL

(Bevezetés az OHA 56-os interjúinak
annotált jegyzékéhez)

263 interjú annotált jegyzékét nyújtjuk át az olvasónak. Valamennyi interjú alanya érintett volt az '56-os forradalomban. Ki a politikai, szellemi előkészítésében, ki a fegyveres harcokban, ki a november 4-e utáni ellenállásban, ki pedig a forradalom szellemiségét ébren tartó emigrációs tevékenységben, s legtöbbjük megtapasztalhatta a Kádár-korszak börtönvilágát is. Az interjúalanyok egy másik csoportja az ellenkező, a hatalmi oldalon, az egykori megtorlók mellett (között) volt található, vagy maga is valamilyen szinten részt vett az ún. kádári konszolidációban, abban a politikai folyamatban, amelyben '56-ot ellenforradalomként kellett megnevezni és minősíteni.

AZ ORAL HISTORY ARCHIVUM ELŐZMÉNYEI

Az interjúkat még 1981-ben kezdtük gyűjteni, amikor reményünk sem lehetett arra, hogy a levéltárak megnyílnak, s a történettudomány hagyományos forrásainak fölhasználásával (is) lehet majd kutatásokat folytatni. Akkori szándékaink szerint legalább azokat az ismereteket, tapasztalatokat kívántuk megmenteni az utókornak, amelyek az érintettek emlékezetében megmaradtak. Az Oral History Archivum intézményes keretek között 1985-ben kezdte el tevékenységét az MTA-Soros Alapítvány támogatásával a Művelődéskutató Intézet helyiségeiben. Ekkor azonban már ötévi részben legális, részben „illegális” múltja volt.

Először az előzményekről essék szó. A hetvenes–nyolcvanas évek fordulóján ugyanis Hegedűs B. Andrással hozzákezdtünk az '56-osok emlékeinek magnetofonos gyűjtéséhez.¹ Azt gondoltuk (s joggal!), hogy a forradalom szereplőinek emlékezete alapján legalább részlegesen rekonstruálhatók lesznek a forradalom történetének egyes elemei, amelyeket a hivatalos történetírás csak meghamisítva, vagy egyáltalán nem tár a közvélemény elé.

1981-ben, a forradalom (illetve az akkori szóhasználattal élve: ellenforradalom) kitörésének huszonötödik évfordulója alkalmából a rádióban, a televízióban és sajtóban a kor hivatalos szemléletét tükröző emlékműsorok hangzottak el, s ezek – fenntartva a kontinuitást –, változatlanul az ismert gyalázkodásokat ismételtették.² Ennek ellensúlyozására jöttek létre a több hónapon át folytatódó kerekasztal-beszélgetések a forradalom különböző területein tevékenykedők részvételével.

A kerekasztal-beszélgetés résztvevői a következők voltak: Donáth Ferenc, Göncz Árpád, Halda Alíz, Hegedűs B. András, Litván György, Mécs Imre, Mérei Ferenc, Rácz Sándor, Vásárhelyi Miklós mint a forradalom aktívan szereplői, és a kérdezők oldalán Csalog Zsolt író, szociográfus, Kozák Gyula szociológus, Szabó Miklós történész. A több hónapig tartó, magnetofonra rögzített, konspiratív körülmények között lefolytatott beszélgetés-sorozat célja nem volt kevesebb, mint egymás emlékeit is kontrollálva és kiegészítve összerakni a résztvevők ismeretanyaga, emlékei alapján a forradalom (általuk ismert, meglehetősen széles területet felölelő) történetét.³

Ezzel párhuzamosan, illetve ezt követően készültek interjúk a forradalom különböző területein tevékenykedőkkel, továbbá sor került néhány szűkebb körű beszélgetésre, egyes konkrét kérdések tisztázása érdekében.⁴

A *Kerekasztal* a maga idejében kiemelkedő értékű dokumentum volt, hiszen egy meghatározott nézőpontból ez volt az egyetlen összefoglalása a forradalomnak, s természetesen nemcsak összefoglalása, hanem autentikus értékelése is, mert a megszólalók többsége professzionális politikus, politológus, történész is egyben, tehát nem csak a részt vevő, alulnézeti értékelés született meg, hanem egy, a későbbiek során felhasználható tudományos elemzés is.

Az *Oral History Archivum* másik előzménye az MTA Közgazdaság-tudományi Intézete keretében lefolytatott vezetővizsgálat, amely kapcsolódott egy ott folyó, Tardos Márton által vezetett empirikus közgazdasági vizsgálatához.⁵ E kutatás interjúalanyai között sokan voltak, akik az 1956 utáni korszakban végig, vagy igen hosszú ideig töltötték be gazdasági, politikai vezető pozíciót, s véleményük, attitűdjük, tevékenységük jellemző a korszak vezetőire. Az itt készült interjúk között is mintegy másfél-két tucatnyi olyan található, amelyet akkor is el kellett volna készítenünk, ha szigorúan csak az 1953–1963 közötti korszak, gazdasági és politikai történéseire koncentrálnánk.⁶ (Ezeket az interjúkat az annotált jegyzékben „V” betűvel jelöljük.)

Intézményes keretek között és a jelenlegi nevén 1985-ben kezdte meg munkáját az Oral History Archivum, a Soros Alapítvány anyagi, s Vitányi Iván intézményi támogatása mellett.⁷ Már a vezetővizsgálat során nyilvánvalóvá vált számunkra, hogy amennyiben a feldolgozás során olyan kérdésekre is választ kívánunk kapni, hogy az egyes ember hogyan jutott el a történelmi szereplésig, s miért éppen úgy cselekedett, ahogyan, a teljes életútját kell megismernünk. Ily módon a historikus és a szociológus közelítést együttesen alkalmaztuk: teljes életútinterjúkat készítettünk. Jelenleg az Oral History Archivumban (a töredékekkel, részinterjúkkal együtt együtt) 451 interjú található, a vezetővizsgálat során készített interjúkkal együtt (156 darab) 597 életútinterjú készült el.

A magnetofonra mondott élettörténetet eszköznek tekintettük, amelynek segítségével viszonylag átfogóan ismerhetjük meg az egyes sorsokon keresztül a történelemben szerepet játszó ember gyakran spontán módon, az interjúkészítői beavatkozás nélkül nem verbalizálható szubjektív tapasztalatait, illetve a történettudomány számára forrásértékű, másutt nem fellelhető ismereteit. Ugyanakkor végig tudatában voltunk és vagyunk, hogy csak az interjúk alapján nem lehetséges történetírás, ám ez fordítva is igaz, csak a hagyományos forrásokra támaszkodva igen féloldalas, torzított kép tárulna elénk.⁸

A MEGINTERJÚVOLTAK KÖRE

Bár az Oral History Archivum megalakulása óta fő gyűjtési körének az '56-os forradalom szereplőit tekintette, magát a forradalmat egy folyamat részeként értelmezte, amely 1953-ban Sztálin halálakor kezdődött, és szűkebb értelemben 1963-ig, az általános amnesztiáig, tágabb értelemben a Kádár-rendszer bukásáig, az 1989-es rendszerváltásig tartott.

Sem az 56-os forradalom, sem tágabban az a történeti korszak, amelyben a forradalom megérlelődött és lefolyt nem értelmezhető az előzmények és a következmények nélkül. Éppen ezért az interjúalanyok kiválasztásánál is arra törekedtünk, hogy azok reprezentálják (természetesen nem statisztikai értelemben) elsősorban az 1953–1963 közötti korszakot, másodsorban pedig az 1945 utáni magyar történelmet.

Az OHA gyűjtőmunkájának középpontjában azok állnak, akik az *56-os forradalom szereplői, áldozatai, alakítói, meghatározó személyiségei* voltak. Akár úgy, hogy értelmiségiekként, a rendszerből kiábrándult kommunistaként a szellemi előkészítésben vettek részt, akár úgy, hogy magában a forradalomban játszottak aktív szerepet.

Az 56-os interjúkat jól elkülöníthető, karakterisztikus csoportokba sorolhatjuk. Ezek a csoportok (a teljesség igénye nélkül) a következők:

- a rendszerrel szembeforduló volt kommunisták, akik többségükben már 1953 után Nagy Imre mellé álltak, és a forradalom szellemi előkészítésében vettek részt;

- a pesti srácok, az utcai harcosok, akik a forradalom kitörése után spontán csatlakoztak a felkeléshez, s a november 4-e utáni fegyveres ellenállásban is részt vettek;

- a munkástanácsok, forradalmi bizottságok, különböző helyi öngazgatási szervek, a Nagy-budapesti Központi Munkástanács vezetői és tagjai;

- a fegyveres testületek, elsősorban a Néphadsereg azon tisztjei és katonái, akik a forradalom mellé álltak;

- a forradalom napjaiban újjászerveződő pártok vezetői;

- a szellemi ellenállás reprezentásai, különböző illegális lapok szerkesztői, kiadói és szerzői;

- az értelmiségiek különböző – a forradalom napjaiban létrejött – szervezeteinek képviselői;

- egyetemisták és (kisebb mértékben) középiskolások, akik különböző módon (részben fegyveresen, részben csak a fegyveres harcot előkészítve) vállaltak szerepet;

Természetesen egy-egy személy több csoportba is tartozhat, és olyan fontos személyek is vannak, akik egyik fenti csoportba sem sorolhatók be.

Gyakran nem kapcsolódnak közvetlenül magához a forradalomhoz azok a személyek, *akik az ötvenes éveket csinálták*, de a történelem alakulása, a korszak megértése az ő megkeresésük és megszólaltatásuk nélkül elképzelhetetlen. Kik jöttek, jöhettek itt számításba? Elsősorban a politikai élet szereplői, s minél magasabb beosztásban voltak, annál több fontos információhoz juthattak, ám annál nagyobb volt annak az esélye is, hogy ezeket az információkat elhallgas-

sák, hiszen saját negatív történelmi szereplésüket kellett volna elélni társai, amennyiben őszintén megnyilvánulnak. E megszorítás ellenére sem érdektelenek ezek az interjúk, mert igen sok részletkérdésben jutottunk korábban nem ismert tények birtokába és az interjúkból megismerhettük az interjúalanyaink attitűdjét, gondolkodásmódját, megnyilvánulásaik mozgatórugóit, motívumait. Sikertörténet néhány ÁVH-s tiszttel, főtiszttel is interjút készíteni.⁹

A következő csoportba az *1945 utáni koalíciós korszak politikai pártjainak kiemelkedő személyiségei* tartoznak. Szerencsénk volt, mert az ötvenes évek súlyos megpróbáltatásai ellenére, börtönök és munkatáborok után is sikerült még a koalíciós korszak pártjainak számos kulcsfiguráját megszólaltatnunk. A történelem nem prognosztizálható fordulata, hogy interjúalanyaink közül többen a kommunista rendszer bukása után, magas életkoruk ellenére reaktiválódtak, s korábban lezártnak hitt életük újabb fontos eseményekkel bővült.¹⁰

A *forradalom leverése utáni korszak politikai vezetőinek* egy része még a kutatás megkezdésekor is aktív volt. Sőt, sok olyan vezető is tevékenykedett, aki már az '56 előtti korszakban is fontos szerepet játszott a politikai életben. A még aktív korban lévő második-harmadik vonalbeli '56 előtti politikai vezetők, a Kádár-korszakban különböző területeken közép- és felsővezetőként kaptak „jutalomállást”. Például az ÁVH-sok a külügyben, a külkereskedelemben, a szövetkezetekben, a kulturális életben, a szakszervezetekben voltak felülreprezentálva. Sok '56 előtti vezető változatlanul magas posztot töltött be az '56 utáni korszakban is. Noha természetesen nem várhattuk el, hogy mindenki teljes őszinteséggel szóljon meg a magnetofon előtt, s elmondja azokat a motívumokat, amelyek egykori cselekedeteit és gondolkodásmódját meghatározták. A velük készült interjúk azonban mégis sok hasznos adalékot tartalmaznak.¹¹

A megkeresendők jól körülhatárolható csoportját képezik az *emigránsok*. Elsősorban az 1956 utániak kerültek érdeklődésünk fókuszába, vagyis azok, akik a forradalom utáni megtorlások elől menekültek külföldre (s ők azok, akik az '56-osok valamelyik csoportjába is beletartoznak), de a Rákosi-korszak elől különböző időben elmenekülők iránt is érdeklődtünk, hiszen közülük sokan emigrációs tevékenységük fókuszába helyezték '56 szellemiségének őrzését. E területen megnehezítette a munkánkat, hogy 1985-ben, illetve az azt követő két-három évben még ezek a személyiségek nem jöttek – mert többnyire nem is jöhettek – haza Magyarországra, nekünk kellett hozzájuk kiutazni, amit a Soros Alapítvány nagyvonalú támogatása tett lehetővé, s így az emigránsokkal is készülhettek interjúk.¹² Ezen túl is készültek még külföldön, Nyugat-Európában és az USA-ban néhány interjú.¹³

Archívumunk egyik fontos – bár nem kellően nagyszámú – csoportját alkotják *a szomszédos országokban, elsősorban az erdélyi magyarokkal készített interjúk*. Ezeknek egy része közvetlenül is kapcsolatban volt, illetve van a magyarországi történetekkel, megszenvedte, megszenvedi az itthoni politikai mozgásokat, más részük viszont a romániai, csehszlovákiai magyarság érdekében tett megnyilvánulásai miatt mint kisebbségi politikus (író, tudós, egyetemi tanár stb.) került érdeklődésünk körébe. Különösen fontosnak tartjuk, hogy a romániai magyarok közül sikerült olyanokat megszólaltatni, akik az ötvenes években a romániai koncepciók perекnek voltak – elsősorban magyar nemzetiségük miatt – súlyosan

szenvedő áldozatai. Jelenleg Romániában azok körében folyik interjúkészítés, akik a forradalom leverése után koncepciós politikai perek áldozatai voltak, börtönbüntetést, internálást szenvedtek magyarságuk, illetve a forradalom melletti kiállás miatt.

Végül létezik az interjúknak egy nem tiszta profilú csoportja. Azokról a személyekről van szó, akiket úgy ítéltünk meg, hogy sorsuk, életútjuk paradigmatis, élettapasztalataik, átélt élményeik megmentése nemzeti érdek. Ebbe a csoportba tartoznak kiemelkedő tudósok és művészek, írók, építészek, egyházi személyiségek, orvosok, lapszerkesztők, egyetemi tanárok, továbbá a két világháború közötti korszak néhány vezető politikusa és progresszív személyisége, többnyire olyanok, akik a korszak bizonyos sajátosságairól rendelkeztek rendkívül fontos, csak általuk ismert információval, akik – gyakran nem közvetlenül, de sokszor közvetlenül is – jelentős hatást gyakoroltak történelmünk alakulására, és ezért feltétlenül szükségesnek tartottuk velük az életútinterjú elkészítését.

Végül teljesen külön csoportot alkotnak azok az interjúk, amelyek finanszírozását az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság biztosítja. Ennek az alprogramnak a keretében a magyar műszaki, gazdasági életet az elmúlt történelmi korszakban meghatározó személyiségekkel készítünk életútinterjúkat, továbbá a műszaki élet kiemelkedő figuráival, nagy öregjeivel.

AZ OHA AZ 56-OS INTÉZET KERETÉBEN

Amikor 1989-ben megalakult Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutató Intézete természetes volt, hogy az Oral History Archivum ennek az intézetnek a részeként fogja folytatni tevékenységét. Az '56-os Intézet első, már konkrét eredményeket is felmutató részlege az Oral History Archivum volt, amely gazdag tárháza az 1953–63 közötti korszaknak. Ugyanakkor az '56-os Intézet megfelelő szakmai és intellektuális háttérrel biztosít az Archivumnak, amely nem elszigetelten végzi immár munkáját, hanem szervesen kapcsolódik egy olyan tudományos műhelyhez, amely egyrészt folyamatosan felhasználja az Archivum eredményeit, másrészt szakmailag biztosítja, támogatja az interjúk feltárását, az információknak a tudomány számára történő elérhetőségét.

A Történelmi Igazságtétel Bizottságnak megalakulása és első hároméves (1988–1990) tevékenysége szorosan összefonódott az Oral History Archivum munkájával. A Kerekasztal valamennyi még élő résztvevője alapító tagja volt a Történelmi Igazságtétel Bizottságnak. A TIB első és talán máig legjelentősebb megnyilvánulása az 1989-es temetés szervezése és lebonyolítása az Oral History Archivum (akkor még a Corvin téren lévő) helyiségeiből történt. Ott volt először informálisan a TIB adminisztratív központja.

Az 56-os Intézet alapító kuratóriumi ülése a temetés másnapján, 1989. június 17-én volt, s ekkor született meg az Intézet jelenleg is érvényes koncepciója.

Az 56-os Intézet kutatási területeit figyelembe véve az OHA az interjúalanyok kiválasztásánál nagyobb figyelmet szentelt és szentel a mai napig azoknak a személyeknek, akik kapcsolódnak egy, az Intézetben folyó valamelyik kutatás-

hoz.¹⁴ Az e területeken egykor tevékenykedőkkel értelemszerűen sürgős az életútinterjú elkészítése, amely a kutatás eredményes befejezéséhez nélkülözhetetlen.

Egyes esetekben korábbi metodológiai elveinket is módosítottuk, amennyiben olyan interjúkat is készítettünk, amelyek csak egy-egy konkrét, 1956-tal kapcsolatos eseményre, eseménysorozatra koncentrálnak. (Munkástanács-tagokkal, fegyveres harcosokkal, katonákkal, tehát célzott, körülhatárolható csoportok tagjaival.) Azonban még ezeket az ún. rövid interjúkat¹⁵ sem szűkítettük csak a történelmileg fontos eseményekre (szigorúan vett történeti adatközlésre), csupán az arányokat változtattuk meg.

Az interjúk mindaddig holt anyagként hevernek pánccélszekrényeinkben, ameddig nem történik meg a kor színvonalának megfelelő – vagyis számítógépes – feltárásuk. Az Oral History Archivum valamennyi interjúját az interjúalany intenciójának megfelelő módon kezeli. Ez azt jelenti, hogy az interjúk egy része jelenleg a kutatók számára is csak az interjú alanyának és készítőjének hozzájárulásával hozzáférhető. Ezeknek az interjúknak a készítési idején uralkodó politikai légkör szükségessé tette, hogy az interjúalany legalább azt a minimális biztosítékot megkapja, amely szerint az interjúhoz legális körülmények között senki nem férhet hozzá. Ezért vállalnunk kellett ezeket a szigorú kikötéseket is.¹⁶

Az interjúk másik két csoportját a nyilvános, idézhető és a csak kutatható interjúk alkotják. Előbbiek esetében a forrás megjelölésével is lehet idézni az interjúban foglaltakat, utóbbiak a kutatók számára hozzáférhetőek, azokból az információk kinyerhetők, de csak a forrás megjelölése nélkül (illetve csak az interjúalany előzetes engedélye alapján) lehet rájuk hivatkozni. A tudományos kutatás eminens érdeke, hogy minél több interjú kerüljön ebbe az utóbbi kategóriába, mert a történeti munka hitelességét az szolgálja, ha a forrásokat meg lehet nevezni és az információt szó szerint lehet idézni.

Érthető módon, mielőtt az OHA az 56-os Intézet része lett volna, legfőbb feladatának az interjúk gyűjtését tekintette. Ennek két alapos oka volt. Az egyik, hogy a feldolgozás során nyert eredmények publikálására igen kis remény lehetett, a másik, hogy versenyt futottunk az idővel, mert az emberi élet véges voltából következően egyre több olyan személy halt meg, akivel interjút kellett volna készíteni, s vitte magával kisebb vagy nagyobb titkait.¹⁷ Volt azonban egy harmadik ok is: nem állt rendelkezésünkre a szükséges pénz és számítógéppark.

Az interjúk elsődleges feldolgozása azonban folyamatosan megtörtént. Ez annyit jelent, hogy a hagyományos kézi munkával, cédulák segítségével minden interjúhoz készült névmutató, s ez a bekötött interjúban legalább minimális eligazodási lehetőséget biztosít a kutatónak. Az interjúk közötti eligazodást segíti az annotáció, amely néhány sorban tájékoztat az interjúalany kilétéről. Az OHA teljes nyilvántartása, amely a nemzetközi szokásoknak megfelelően tartalmazza az interjúval kapcsolatos összes szükséges adatot, szintén követi az interjúkészítés folyamatát.¹⁸ Ilyen tömegű interjú esetében egy összesített névmutató hagyományos módon alig készíthető el, s különösen nehezen kezelhető, a szükségszerűen előforduló hibák nem vagy csak nagyon nehezen küszöbölhetők ki.¹⁹

Az 56-os Intézet számítógépes felszereltsége lehetővé teszi, hogy egy e célra készített program segítségével készüljön az összesített névmutató, s annak folyamatos karbantartása is megoldható legyen. Az összesített névmutató elkészülte után minden új interjú névmutatója bekerül a számítógépbe és évente elkészül nyomtatott formában is az új, bővített névmutató.

Nehezebb és sokkal több kompromisszumot igénylő feladatot jelentett az interjúk tartalmának számítógépes rögzítése.²⁰ Ugyanis a nemzetközi irodalomban nincs rá példa, hogy ilyen mennyiségű interjút előzetes kódolás nélkül számítógépen rögzítettek volna. Nyilvánvaló, hogy a számítógépre vitel során bizonyos információvesztéssel kell számolnunk. A kompromisszumkötésre akkor volt szükség, amikor azt kellett eldönteni, hogy milyen típusú információk elvesztését milyen mértékben engedhetjük meg. Az intézet alaptevékenységéből következően a legrészletesebben (tehát a legkevesebb információvesztéssel) a forradalom napjainak eseményeit rögzítjük. Az első szakaszban a lassabb közzétett 56-os interjúk rögzítése történik meg. Ennek elkészülte után a téma iránt érdeklődő kutató dátum, esemény, földrajzi hely, intézmény alapján keresheti ki a számára fontos interjút illetve interjúrészletet. Hangsúlyozni szükséges, hogy ez a feldolgozás kizárólag a visszakeresést szolgálja s nem alkalmas statisztikai elemzésre. Alkalmas viszont arra, hogyha valaki egy dátumhoz (naphoz, de akár órához is) hozzárendelt eseményekre kíváncsi, akkor az interjúkban szereplő valamennyi, a megadott időben történt eseményt és azok interjúforrását megkapja. Ugyanígy, aki valamely intézmény előfordulási helyeit keresi, a program segítségével megkapja mindazokat az eseményeket és időpontokat, amelyek a keresett intézménnyel kapcsolatban voltak.

A rendszerváltás lehetővé tette, hogy immár szisztematikusan választhassuk ki új interjúalanyainkat, s feladva korábbi (a kényszer szülte) interjúalany-kiválasztási módszerünket (amelyben hólabdaszerűen kerültünk egyik interjúalanyunktól a másikig), és az Intézet kutatási témáihoz kapcsolódóan válasszuk új alanyainkat, azok közül, akik már nem félnek a megszólalástól, sőt sokan maguk ajánlkoznak, hogy egykori tapasztalataikat, élményeiket elmondhassák. Ma inkább a bőség zavarával küzdünk, bár a korábbi években sem az interjúalanyok, hanem a pénz és megfelelő felkészültségű interjúkészítők hiánya okozta a legfőbb gondot.

AZ ÉLETINTERJÚ MINT FORRÁS

Természetes, hogy a levéltárak részbeni megnyílása után az Oral History Archivum interjúiban fellelhető információk átértékelődnek, kizárólagos forrásértékük megszűnik. Azonban az 56-os Intézet eddigi tapasztalatai szerint megfelelő forráskritikai elemzés után az interjúk által nyújtott információk továbbra is szolgálják, szolgálhatják a történeti (és szociológiai) kutatásokat. A hely szűkössége miatt csak egyetlen példával szeretnénk illusztrálni az interjúk fontosságát, alkalmanként pótolhatatlanságát.

A forradalom alatti harci cselekményekről (itt elsősorban a fővárosi utcai harcokra gondolunk) nem készültek azonos idejű feljegyzések, sem a harcosok

számát, sem a harcok helyét, sem a fegyverek mennyiségét és mineműségét illetően. Érthető módon a perbe fogottak közül sokan – életüket mentendő – igyekeztek cselekvőségüket minimalizálni, minél több eseményt meg nem történné tenni (vagy éppen fordítva: mindent elvállalni, mentendő a társakat. De ugyanez vonatkozik a különböző más forradalmi szervezetek tevékenységére is. Az interjúkban azonban (természetesen az eltelt idő torzításait megfelelően figyelembe véve) a harcosok (és ugyanúgy a munkástanácsstagok, forradalmi bizottságok tagjai stb.) ma már szabadabban elmondják az egykori eseményeket. De elmondják azokat az írásban sehol nem dokumentált eseményeket is, amelyeket az '56 utáni időszakban át kellett élniük. Az egykori '56-osokat sújtó represszió egészen a rendszerváltásig végigkísérte a forradalomban részt vevők életét, sorsukat megnyomorította, egzisztenciájukat – kevés kivételtől eltekintve – tönkretette. Ezeket a folyamatokat csak az interjú-módszerrel ismerhetjük meg. Mint ahogy a perbe fogottak esetében a vizsgálati módszereket, az írásos dokumentumok (kihallgatási jegyzőkönyvek, ügynöki jelentések stb.) születésének körülményeit is.

Napjainkra annyiban változott a helyzet a korábbiakhoz képest, hogy az interjúkészítést célzottabban kell végezni, egy-egy részterületre interjúkészítő specialistákat kell kiképezni, s kevesebb esélyt szabad adni a véletlenszerű interjúalany-kiválasztásnak, mint az 1989–90 előtti években.

A forradalomban bármilyen területen részt vevők számára a rendszerváltás rendkívül erős érzelmi eseményt jelentett. Mindazok, akik a forradalomban bármilyen szinten illetve területen tevékenykedtek, s akár áldozatává váltak a megtorlásnak, akár sikerült azt elkerülni, évtizedeken keresztül egy nagy, osztársadalmi, felülről diktált hazugságban éltek az életüket. Ennek a hazugságnak több rétege volt, de az érintettek szempontjából a legfontosabb, hogy az 1956-os magyar forradalmat ellenforradalomként gyalázta a hivatalosság, s ezzel a nézettel szembefordulni egyenlő volt (lett volna) a politikai (gyakran egzisztenciális) öngyilkossággal. Mindazok tehát, akik '56-ot pozitív értéknek őrizték emlékezetükben, folyamatosan szembekerültek az őket körülvevő (hivatalos) világgal, amikor a számukra meghatározó jelentőségű események megítélésével találkoztak.

Nem kétséges hogy a valóság és a valóságos élmények megtartásának egyik legszükségesebb eszköze a beszélgetés, amely az ember szubjektív valóságát állandóan garantálja, befolyásolja és újratermeli, s a megerősítésekkel karbantartja a személyiséget. Ismerve azonban az elmúlt harmincöt év történelmét, éppen ennek a valóságnak egészséges megőrzése, az indulatok normális szintű újratermelése vált lehetetlenné.

A kényszerű hallgatás elfojtást eredményezett, az egykori történések ki nem mondása, ki nem mondhatósága állt szemben az igazság tudásával, amely a személyiségen belül súlyos feszültséget okozott. Ezért nem csodálható, hogy amikor ezek a gátak megszűntek, mindazokból, akik a némaságot már alig viselték, elemi erővel tört fel az igazság kimondásának vágya. Ennek számos politikai megnyilvánulását láthattuk, hiszen a lefojtott indulatok, az évtizedes szorongások nem mindig a „hatályos normák” szerint nyilvánultak meg. Különösen igaz ez azoknak az esetében, akik a forradalom eseményeit, szubjektív élményét intellektuálisan nem voltak képesek feldolgozni.

Szerencsére az emberi psziché olyan természetű, hogy a folyamatos kívülről jövő megerősítések szükségessége, esetleg teljes hiánya ellenére is képes a megélt, igaznak elfogadott valóságot és az identitást megőrizni, mert a külső ellenerők dacára megtalálja az ehhez szükséges megerősítéseket. Igaz, a társadalmi visszaigazolás az 56-osok esetében hiányzott, de helyette szűk körben, a családban, barátok között, volt 56-os társak körében, ha takaréklángon is, de létezett az a szükséges minimális megerősítés, amely az önazonosságához nélkülözhetetlen. Mondhatjuk, hogy az 56-osok az elmúlt harmincöt évet állandó krízishelyzetben éltek le, s a rendszerváltás után ennek a feszültségétől akartak, s akarnak ma is szabadulni. Az évtizedekeig hiányzó egyéni igazság és a történelem megélt valóságának reális egybevetése az objektívnek nevezett történelemmel, és ezek egyensúlyának létrehozása napjainkban történik meg, értelemszerűen visszamenőleges hatállyal.

Az Oral History Archivum a megváltozott történelmi viszonyok között egészen más emberekkel találkozik, s készít interjúkat, mint korábban. A korábbi korszakban oly terhes elfojtások miatt az interjú-szituáció akkor megerősítést jelentett, jelenthetett az interjúalanyoknak egy olyan élethelyzetben, amelyben éppen erre volt a legnagyobb szükségük. Az illegális, kvázi illegális forradalomkutatók szakaszában pusztán az a tény, hogy akadnak „külső, idegen” személyek (nevezetesen az interjúkészítők), akik (bizonyos mértékű személyes kockázat árán, tehát a megkérdézett valamikori élethelyzetéhez hasonló körülmények között) vállalják az interjúalany önazonosságának a megerősítését, olyan késztetést jelentett, amely az interjúk tartalmi gazdagságát erősítette.

Ma az interjúalanyok az évtizedek alatt felgyülemlett feszültséget (is) megpróbálják az interjúban „kibeszélni”, az interjú-szituáció a megalázottság miatti szomorúság és kétségbeesés feloldásának is egyik lehetséges terepe. Különösen igaz ez azoknak az esetében, akik érthető egzisztenciális megfontolások miatt gyakran még a legszűkebb családi, baráti körben is elhallgatták egykori tevékenységüket, s most 35 év elteltével, megöregedve szükségét érzik egyéni igazságuk kimondásának, s a csak általuk ismert történések megosztásának.

Mindezzel csupán azt szerettük volna érzékeltetni, hogy a rendszerváltás utáni interjúban foglalt teljes élettörténetek merőben más élethelyzetben keletkeztek, ill. keletkeznek. A korábban jellemző bizalmi viszony helyére az interjúalany és az interjúkészítő közötti új viszony került: az interjúalany legfőbb elvárása nem az élmények titkos megosztása (mint korábban), hanem egyrészt önazonosságának megerősítése, másrészt indulatainak szervezett kezelet között történő levezetése.

PUBLIKÁCIÓS TERVEK

Az Oral History Archivum eddigi interjúiból is születtek már publikációk. (Ezek jegyzékét lásd a függelékben.) Miként eddig is, a jövőben is el kívánjuk kerülni a politikai szenzációéhség kielégítését. Az 56-os Intézet tervezi az interjúk alapján tematikus kötetek kiadását, amelyek az interjúk, interjúrészletek mel-

lett dokumentumokat is tartalmaznak és megfelelő tudományos jegyzetapparátussal igazítják majd el az olvasót.

A következő kötetek kiadását tervezzük (Nem fontossági és nem is a várható megjelenés sorrendjében.):

A *munkástanácsok* a forradalom utóéletének legfontosabb és legtovább működő testületei voltak. Mind a fővárosi (a Nagy-budapesti Központi Munkástanács), mind a különböző vidéki (megyei, üzemi) munkástanácsok (illetve forradalmi bizottságok) vezetőivel és tagjaival készültek interjúk. Ezekből tervezünk egy válogatást közreadni, gazdag dokumentum-melléklettel. Egy másik kötetben a *fegyveres testületek* azon *hivatásos tagjaival* készült interjúból közölnénk válogatást, akik részt vettek a forradalomban. A legkevésbé ismert területe a forradalomnak a *fegyveres felkelők, a pesti srácok* tevékenysége. Ma már igen sok egykori fegyveressel készült interjúja van az Oral History Archivumnak. Ezekből egy rendkívül informatív kötetet lehet összeállítani, amely a forradalom olyan területeit ismerteti meg, amely mind a mai napig szinte teljes homályban van. A negyedik kötet a forradalom ideje alatt *újjaszerveződő pártok* prominens személyiségeivel készült interjúkat tartalmazná. Egy ötödik kötetbe az 1956-os emigránsok visszaemlékezéseiből hozunk válogatást, mind hazai, mind külföldi élményeikről.

A már említett *kerekasztal beszélgetés* kiadása is a közeli jövőben várható.

Az itt következő annotált interjújegyzék csak a forradalommal szorosan kapcsolatban lévő interjúkat tartalmazza. A közzétett annotációk helyszűke miatt rövidebbek, mint a végleges és teljes tartalmi kivonatok, amelyek az Oral History Archivum teljes anyagát ölelik fel. Most arra kellett törekednünk, hogy a forradalom iránt érdeklődők számára nyilvánossá tegyük az Oral History Archivumban lévő, '56-tal kapcsolatos interjúinkat. Mind az Oral History Archivum teljes annotált jegyzékét, mind az itt közzétett, csak az '56-os interjúkat tartalmazó annotációkat Molnár Adrienne és Kőrösi Zsuzsanna készítette.

JEGYZETEK

1. Az első, módszertanilag átgondolt önéletrajzi interjút Széll Jenővel készítettük, aki 1932-ben annak a pernek volt vádlottja, amelyben József Attilát is elítélték, s aki hosszú utat járt meg, amíg eljutott előbb a pártellenzékiek, majd az '56-os demokraták közé, Kádár börtöneit is megjárva. Az interjút Hegedűs B. András, Kozák Gyula és Szabóné Dér Ilona készítette.
2. A televízióban Berecz János, az MSZMP KB tagja volt a „Velünk élő történelem” c. műsor vezetője, amelynek szakértője az a Hollós Ervin volt, aki a forradalom után a Belügyminisztérium kötelességében maga is aktívan részt vett a megtorlásokban. A rádióműsor szerkesztője Asperján György volt. A *Népszabadságban* „Ez történt” címmel jelent meg cikksorozat, amelyet később brosúrában is közreadtak. *Ez történt*. A Népszabadság cikksorozata 1956-ról. Népszabadság – Kossuth Kiadó. Bp. 1981. Írták: Pintér István, Rényi Péter (szerkesztő), Sólyom József, Szabó László, Szántó Jenő, Várnai Ferenc, Vértess Imre.
3. A kerekasztal beszélgetés anyaga 1993-ban megjelenik.
4. Hegedűs B. András Göncz Árpáddal, Kozák Gyula Péterfy Miklóssal készített interjút érdemes megemlíteni. Utóbbit a *Beszélő* 1986-os, a forradalom 30. évfordulóján megjelent száma közölte.

- Az ún. szűkebb körű, célzott beszélgetések közül fontosnak tartjuk azt, amelynek keretében Hegedűs András, volt miniszterelnök a szovjet csapatok behívásának körülményeiről számolt be.
5. A kutatás a *Gazdaságunk szervezeti rendszere* címet viselte, s ennek részeként készültek az autobiografikus életútinterjúk, amelyek az a célt tűzték ki, hogy egyrészt megismerjék a gazdasági közép- és felsővezetők karrierjét, másrészt a vezetők mentalitását. 1981 és 1985 között 156 gazdasági közép- és felsővezetővel készült életútinterjú. Az interjúk egy példánya az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében, egy példánya pedig az Oral History Archivumban található.
 6. Az interjúk alapján született meg Hegedűs B. András és Kozák Gyula tanulmánya a gazdasági vezetők karriertípusairól. Kézirat.
 7. Vitányi Iván ekkor az Országos Közművelődési Központ főigazgatója volt, s befogadta az induló Oral History Archivumot, lehetővé tette az intézményes keretek közötti működést.
 8. Lásd e kötetben Ständeisky Éva dolgozatát, amely egy rövid írásos dokumentumot, egy spicilijelentést elemez, s éppen arra hívja fel a figyelmet, hogy a levéltári anyagok értelmezése, forráskritikai kezelése milyen – szinte megoldhatatlan – nehézségeket jelent a kutatónak. Különösen érvényes ez a megállapítás olyan történeti korszakokra, amelyekben az írásos források keletkezésekor a szándékos torzítás volt a jellemző.
 9. Ezek közül a Farkas Vladimírral készült interjú jelent meg a *Mozgó Világ*ban. Lásd a publikációk jegyzékét!
 10. Keresztes Sándor, Matheovits Ferenc, Pártay Tivadar, Révész András, Vörös Vince, hogy csak néhány nevet említsünk azon interjúalanyaink közül, akik 1989 után újra bekapcsolódtak az országos vagy a helyi politikai életbe.
 11. Már maga az is sokat mond, hogy mikor következik be a mesterségesen előidézett amnézia, illetve, hogy milyen mértékig vállalják egyesek egykori önmagukat. A jegyzetben példák felsorolásától eltekintünk.
 12. Csicsery-Rónay István, Kende Péter, Rentoul Ferenc, Schöpflin Gyula, Sujánszky Jenő, Takács Béla stb.
 13. Aczél Tamás, Bocskay József, Fitos Vilmos, Jónás Pál, Tóth Sándor, Varga Béla stb.
 14. Három témát emelnék ki. Az egyik a vidéki – borsodi és hajdú-bihari – munkástanácsok, a másik a IX. kerületi fegyveres ellenállás, a harmadik a VII. kerületi fegyveres ellenállás és a velük együttműködő értelmiségi csoport tevékenysége.
 15. Azt az elvet, amely szerint autobiografikus életútinterjúkat készít az OHA, nem adtuk fel, s amikor rövid interjúkról beszélünk, akkor azon azt kell érteni, hogy az interjúalany elő- és utóéletét az ún. nagy interjúktól eltérően rövidebben, koncentráltabban tartalmazza az interjú.
 16. A megváltozott történelmi, politikai körülmények között azonban arra törekszünk, hogy minél több, eddig zárt anyagként kezelt interjú kutathatóvá váljék, s az interjúalanyok oldják fel korábbi szigorú megkötéseiket.
 17. A már említett Péterfy Miklós-interjú azért maradt, immáron örök időkre befejezetlen, mert a súlyos börtönbüntetésre ítélt Péterfy Miklós szíve időnek előtte felmondta a szolgálatot – az interjúkészítés közben.
 18. Ez a részletesebb nyilvántartás tartalmazza az interjúalany nevén, és az annotáción kívül a készítő és a leíró nevét, a felvétel idejét és időtartamát, a leírat terjedelmét, az interjúra fordított költségeket, az esetleges mellékletek mineműségét, a kutathatóság szintjét, továbbá minden, az interjúval kapcsolatos releváns adatot.
 19. Az eddig elkészült interjúk névmutatóinak terjedelme mintegy 2000-2500 oldal.
 20. Mind a névmutató, mind a tartalmi elemek számítógépre vitelének programját Lux Zoltán készítette a TEXTAR alapprogram adaptációjával. E program segítségével készül az 1956-os Intézet összesített bibliográfiája és filmográfiája is.

AZ ORAL HISTORY ARCHIVUM INTERJÚI ALAPJÁN KÉSZÜLT
PUBLIKÁCIÓK (AZ INTERJÚALANY NEVÉNEK BETŰRENDJÉBEN):

- Murányi Gábor: Útközben. A Szabad Ifjúságtól a Magyar Ifjúságig. – *Magyar Nemzet*, 1990. október 21. (Interjú CSATÁR IMRÉ-vel)
- DOMOKOS PÁL PÉTER elmondja életét Balogh Júliának. *Életutak–1*. Oral History Archivum–Vita Kiadó. 1988. 122 p. Sorozatszerkesztő: Hegedűs B. András és Kozák Gyula.
- Hogyan készül a popmenedzser? ERDŐS PÉTER-rel beszélget Acsay Judit. Unió Lap- és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft. Bp. é. n. 304 p.
- Kozák Gyula: Múltbanézés. Interjú FARKAS VLADIMÍR-ral, az Államvédelmi Hatóság volt alezredesével. *Mozgó Világ*, 1988. 11.
- FAZEKAS GYÖRGY: *Forró ősz Budapesten*. Életútinterjú. Az interjút készítette Hegedűs B. András. Pallas Lap- és Könyvkiadó. Bp. 1989. Magyar Hírlap Könyvek. 233 p.
- Molnár Adrienne: Vargabetűk. Adalékok FÖLDVÁRI RUDOLF életútjához. 1–6. *Északmagyarország*, 1991. február 9., 11., 12., 13., 14., 15.
- Nagy Gyula: Egy romániai börtön 1942–43-ban. Interjú GÁL MÁTYÁS-sal. *Mozgó Világ*, 1989. 7. szám
- Hegedűs B. András–Kozák Gyula–Szabóné Dér Ilona: Életinterjú JÁNOSSY FERENC-cel. *Medvetánc*, 1986. 4. 1987. 1. (összevont szám)
- Kozák Gyula: Sajtó alatt. Interjú KENDE PÉTER-rel. *Mozgó Világ*, 1989. 9.
- Murányi Gábor: A Konduktorov-ügy. *Magyar Nemzet*, 1991. augusztus 21. (Interjú KÓS PÉTER-rel)
- LITVÁN JÓZSEF: *Ítéletidő*. Tekintet Könyvek. Bp. 1991. Tóth Pál Péter interjúja alapján. Bevezető Szelényi Iván, utószó Tóth Pál Péter. 174 p.
- Péterfy Miklós: Egy felkelő emlékei. *Beszélő*, 18. (1986/3.) Interjú PÉTERFY MIKLÓS-sal, az interjút Mécs Imre közreműködésével Kozák Gyula készítette. (Szamizdat) Újraközölve a *Beszélő* összkiadásában, 2. kötet. 565 p. Bp. 1992.
- Lecke volt... „Az emberi nagyságról”. Balogh Júlia interjúja RÓNAY ANDRÁSSal. *Hitel*, 1991. 7.
- Murányi Gábor: Éveken át készült a Rádió elfoglalására. *Magyar Nemzet*, 1990. július 28. (Interjú SUJÁNSZKY JENŐ-vel)
- Nem felejtünk. VARGA ENDRE elmondja életét Hegedűs B. Andrásnak és Kozák Gyulának. *Életutak–2*. Oral History Archivum–Vita Kiadó. Bp. 1989. 144 p. Sorozatszerkesztő: Hegedűs B. András és Kozák Gyula
- Rendhagyó utószó. In: Vas Zoltán: *Betiltott könyvem*. Szabad Tér Kiadó. Bp. 1990. Kozák Gyula interjúja VAS ZOLTÁNNÉ-val. 365–415 p.
- VÁSÁRHELYI MIKLÓS: *Ellenzékben*. Szabad Tér Kiadó. Bp. 1989. Szerk.: Tóbiás Áron. Hegedűs B. András és Kozák Gyula interjúja. 106–165 p.

AZ ORAL HISTORY ARCHIVUM 1956-TAL KAPCSOLATOS ÉLETÚTINTERJÚINAK ANNOTÁLT JEGYZÉKE

A jegyzék tartalmazza az interjúalany nevét, születési évét, foglalkozását, életútjának főbb állomásait, kiemelve 56-os tevékenységét és a bírósági ítéletet, valamint mindazoknál, akik csak az 1963-as általános amnesztia után szabadultak, a szabadulás időpontját.

Az utolsó sorban jelöljük az interjú nyilvánosságának szintjét, nyilvántartási számát, készítésének évét, terjedelmét (ívben), valamint készítőjét.

Az interjúk nyilvánossági foka a következő módon értelmezendő: *nyilvános*=szabadon kutatható és idézhető a szerző megjelölésével; *kutatható*=szabadon kutatható, de idézéshez az interjúalany és az interjú készítőjének engedélye szükséges; *korlátozott*=mind kutatáshoz, mind idézéshez az interjúalany és az interjú készítőjének engedélye szükséges.

Abod László (1924), teológus, szociológus. 1946–50 között a Független Ifjúsági Szövetség és a Magyar Kollégiumi Egyesület főtitkára, a NÉKOSZ alelnöke. 1956-ban gyár-igazgató, a Nagybudapesti Központi Munkástanács tagja. A KMT perében 8 év börtönbüntetésre ítélték. A Kőbányai Porcelángyár osztályvezetőjeként ment nyugdíjba.

[*nyilvános*] (193) 1988–89. 19 ív+mell. Molnár Adrienne

Aczél Tamás (1921), író, újságíró. 1945 után a kommunista párt és a Magyar Írók Szövetsége aktív tagja. 1953 után a Nagy Imre köré tömörülő értelmiségi ellenzék egyik vezető alakja. A forradalom után Angliába emigrált, a londoni Irodalmi Újság munkatársa. 1966 óta egyetemi tanár az USA-ban.

[*kutatható*] (148) 1987. 6 ív, Tóth Pál Péter

Ádám Ferenc (1925), asztalos. 1956-ban a Borsod Megyei Munkástanács és a nemzetőrség tagja, 4 év börtönbüntetésre ítélték.

[*nyilvános*] (280) 1991. 6 ív, Molnár Adrienne

Alföldi Zoltán (1923), jogtanácsos. 1956-ban a Tiszavasvári Alkaloida Gyógyszergyár Munkástanácsának és a község forradalmi tanácsának elnöke. 4 év börtönbüntetésre ítélték.

[*nyilvános*] (338) 1991. 5 ív, Valuch Tibor

Ányos Aladár (1941), kisiparos-vállalkozó. 1956-ban részt vett a budai középiskolás diákfelkelésben. A Cherven Arisztid és társai perében másfél év börtönbüntetésre ítélték.

[*nyilvános*] (414) 1992. 3 ív, Ferenczy Erika

Ápelesz István (1928), kereskedő, benzinkutas. 1956-ban először a Corvin közben, majd a Tűzoltó utcai csoportban harcolt, az Erkel utcai garázs őrizetére megalakult egység vezetője. A forradalom után Németországba emigrált.

[*nyilvános*] (396) 1992. 5 ív, Eörsi László

- Babay István* (1914), munkás, technikus. 1956-ban a Nagy-budapesti Központi Munkástanács titkára. 1957-ben hét hónapig előzetes letartóztatásban volt.
[nyilvános] (262) 1990. 19 ív, Molnár Adrienne
- Babics Antal* (1902–1992), sebész-urológus, egyetemi tanár, akadémikus. A második Nagy Imre-kormány egészségügyi minisztere.
[korlátozott] (128) 1987–88. 11 ív, Sebes Anna
- Bácsi József* (1926), munkás. 1956-ban a Csepeli Központi Munkástanács elnökhelyettese. 16 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (214) 1989. 15 ív, Vágvölgyi B. András
- Bácskai Vera* (1930), történész. Tánczos Gábor özvegye. 1956. november 4-én férjével menedékjogot kapott a jugoszláv követségen, majd a Nagy Imre-csoporttal Romániába deportálták. Az interjú férjére vonatkozó magán és politikai jellegű emlékeket tár fel.
[kutatható] (370) 1985. 5 ív, Hegedűs B. András
- Bagó Gyula* (1932), mérnök. 1956-ban mérnökhallgatóként részt vett a Budapesti Műszaki Egyetem forradalmi eseményeiben. Az Élünk c. illegális újság egyik terjesztője. A Tóth Ilona-perben 2 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (375) 1992. 13 ív, Gyenes Pál
- Bak M. János* (1929), tanár, történész. 1945-től részt vett a MADISZ és a Diákszövetség, 1956-ban a Petőfi Kör munkájában. A forradalom alatt a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságában tevékenykedett. 1956-tól Németországban, Angliában majd Kanadában élt, 1968-tól a vancouveri egyetem professzora. 1992-től újra Budapesten él, az 1956-os Intézet munkatársa.
[kutatható] (75) 1980-81. 14 ív, Hegedűs B. András
- Beke Tibor* (1934), építészmérnök. 1956-ban a Műegyetemen a nemzetőrség és a MEFESZ egyik vezetője. Részt vett a Móricz Zsigmond körtemi harcokban. A Szirmai Ottó és társai elleni per ötödrendű vádlottjaként 6 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (390) 1992. 12 ív, Ferenczy Erika
- Békefi Gabriella* (1928), vegyészmérnök. 1956-ban a Tiszamenti Vegyiművek munkástanácsának elnöke, 2 és fél év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (260) 1991. 19 ív, Ferenczy Erika
- Benedek Pál* (1921), vegyészmérnök. Részt vett a miskolci és a veszprémi egyetem létrehozásában. 1956-ban a Veszprémi Vegyipari Egyetem, jelenleg az ELTE tanára.
[kutatható] (V.2) 1981-1982. 16 ív, Hegedűs B. András
- Benőcs Bertalan* (1923), katonatiszt. 1956-ban a miskolci Katonai Kiegészítő Parancsnokság vezetője, a nemzetőrség parancsnokhelyettese. 1957-ben leszerelték a hadseregből, ezt követően a vendéglátóiparban dolgozott.
[nyilvános] (301) 1991. 11 ív, Molnár Adrienne
- Bereczki Sándorné* (1914), női fodrász. 1956. október 27-én szemtanúja volt a tiszakécskei vérengzésnek.
[nyilvános] (403) 1992. 1 ív, Lugossy István
- Bíró András* (1925), tolmács, újságíró. 1956-ban a Népszava és a Népakarat munkatársa. 1957-ben Franciaországba emigrált. Részt vett az emigráns Petőfi Kör és a Nagy Imre Intézet munkájában. 1967–75 között a FAO Ceres c. folyóiratának főszerkesztője, majd az ENSZ Természetvédelmi szervezetének munkatársa. 1986-tól újra Magyarországon él.
[kutatható] (115) 1987. 13 ív, Kovács András
- Bíró Péter* (1927), porcelánfestő. 1956. október 25-én megsebesült a Kossuth téri sortűzben.
[kutatható] (294) 1991. 2 ív, Lugossy István

- Biszku Béla* (1921), illegális kommunista, párt- és állami funkcionárius. 1955–56 között Budapest XIII. kerületi párttitkár. 1957–61 között belügyminiszter, 1961–62-ben miniszterelnök-helyettes, 1962–78 között az MSZMP KB titkára.
[korlátozott] (244) 1990. 35 ív+mell. Kozák Márton
- Bódog Imre* (1917), mérnök. A forradalom alatt a Vas utcai kórházban közreműködött a sebesültek ellátásában. A forradalom után Pécsen a Mecseki Szénbányászati Trösztnél dolgozott.
[nyilvános] (418) 1992. 5 ív+mell. Eörsi László
- Bogár Károly* (1925), esztergályos. 1956-ban Miskolcon a DIMÁVAG munkástanácsának elnöke, a 21 pontos munkáskövetelések egyik összeállítója, a Borsod Megyei Munkástanács elnökhelyettese. 1956. november 5-én Ungvárra hurcolták, 1958-ban 15 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (253) 1990. 27 ív+mell. Molnár Adrienne
- Bohó Róbert* (1928), filozófus, filmrendező, egyetemi adjunktus. A Petőfi Kör vezetőségi tagja. Az Ádám György és társai elleni perben 8 év börtönbüntetésre ítélték.
[kutatható] (83) 1987. 26 ív, Hegedűs B. András
- Bóna Barna* (1931), mérnök. 1956-ban a békéscsabai BARNEVÁL munkástanácsának elnöke. 6 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (292) 1991. 18 ív, Ferenczy Erika
- Bóna Károly* (1935), közgazdász. 1956-ban Kiskunhalason volt katona, a Kilián laktanyában a felkelőkhöz csatlakozott, sebesülteket mentett. 1957 óta Svájcban él.
[nyilvános] (358) 1991. 7 ív, Ferenczy Erika
- Bóna Rezső* (1941), munkás. 1956-ban a Széna téri felkelők csoportjának tagja, Mansfeld Péter pertársa, 1959-ben 10 év börtönbüntetésre ítélték, 1964-ben szabadult.
[nyilvános] (238) 1990. 12 ív, Gyenes Pál
- Bozók Éva Donáth Ferencné* (1923), evangélikus lelkész, újságíró. 1951-ben férjével együtt letartóztatták. 1956-ban a Nagy Imre-csoporttal Romániába deportálták. 1958-as hazatérése után könyvtáros, újságíró.
[nyilvános] (80) 1987. 22 ív+mell. Tóth Pál Péter
- Böröcz Imre* (1923), mérnök. 1956-ban az Állami Mélyépítéstudományi Intézet munkástanácsának alelnöke. 1957-ben 2 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (268) 1990. 3 ív, Lugossy István
- Bulányi György* (1919), piarista paptanár. 1945-től lelkigyakorlatokat tart és kisközösségeket vezet, emiatt 1952–56 és 58–60 között börtönben volt. Szabadulása után segédmunkás majd műszaki fordító. A Bokor néven ismert bázisközösségi mozgalom vezetője. A nyolcvanas évek elején a magyar egyházi vezetés megvonta tőle a nyilvános papi működés jogát.
[nyilvános] (197) 1989. 9 ív, Körösnéy András
- Burián Zoltán* (1932), építőmérnök. 1956-ban a Szabad Győr Rádióját felügyelte Szigethy Attila megbízásából. 5 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (372) 1991. 20 ív, Bindorffer Györgyi
- Bük János* (1938), vállalkozó-kisiparos. 1956-ban a Széna téren harcolt. November 4-én a szovjetek 4 hónapra Ungvárra és Sztrijbe hurcolták, hazakerülése után Kistarcsára internálták.
[nyilvános] (413) 1992. 5 ív, Ferenczy Erika
- Czecze Lajos* (1932), munkás. 1956. október 26-án részt vett Miskolcon a rendőrkapitányság előtti tüntetésen. Az ún. miskolci lincselési perben 12 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (273) 1989. 2 ív, Molnár Adrienne

- Czeglédy László (1929), tanár, gépészmérnök. 1956-ban a BHG munkástanácsának tagja. 1957-ben Kistarcsára internálták, majd 2 év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után fizikai munkás.
[nyilvános] (366) 1991–92. 19 ív, Ferenczy Erika
- Császár László (1928), géplakatos. 1956-ban az ózdi nemzetőrség tagja. 15 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (342) 1991. 2 ív, Páczelt Istvánné
- Csatár Imre (1918), újságíró. Illegális kommunista, részt vett az Országos Ifjúsági Bizottság munkájában. A Szabad Nép, a Győri Újság, a Győr Megyei Hírlap munkatársa, 1956-ban a Szabad Ifjúság főszerkesztője. A Magyar Nemzet olvasószerkesztője.
[korlátozott] (20) 1986. 25 ív+mell. Murányi Gábor
- Cseley Tibor (1930), mezőgazdász. 1956-ban a Baross téren fegyveres harcos, majd a Divatcsarnokban működő csoport parancsnoka. Elfogták, megszökött, jelenleg az USA-ban él.
[nyilvános] (277) 1989. 2 ív, Gulyás Zsuzsa
- Csillag Zoltán (1914), orvos. 1945 után a HM-ben az egészségügyi ellátás csoportfőnöke. 1956-ban Janza Károly titkárságának és a hadművelleti naplónak a vezetője. 1956–57 fordulóján a Magyar Vöröskeresztnél a HM képviselője.
[kutatható] (139) 1988. 10 ív, Ferber Katalin
- Csongovai Per Olaf (1930), filmrendező. 1956-ban részt vett a Rádió ostromában, a Tűzoltó utcai csoport parancsnoka, tagja a Nemzetőrség Operatív Bizottságának. A forradalom bukása után Franciaországba emigrált, és ott a trockista mozgalom aktív tagja lett. 1988-ig egy filmvállalat tulajdonosa volt.
[nyilvános] (420) 1992. 6 ív, Eörsi László
- Csorba István (1930), mérnök. 1956-ban a Borsod Megyei Munkástanács tagja. November 5-én Ungvárra majd Strijbe hurcolták. A 70-es évektől több cementipari beruházás munkálatait vezette. A TIB észak-magyarországi területi szervezetének elnöke.
[nyilvános] (299) 1991. 5 ív+mell. Molnár Adrienne
- Dávid Ferenc (1915), 1944-től pártalkalmazott. 1945–56 között Sopron, majd Szolnok megyei elsőtitkár, az MKP, ill. az MDP KV tagja. 1975-ben gyárigazgatóként ment nyugdíjba. Az interjú elsősorban a kommunista párt vezető testületeiről, az ÁVH-ról, az 56-os forradalmi eseményekről és Szigethy Attiláról tartalmaz információkat.
[nyilvános] (283) 1990. 5 ív, Ständeisky Éva
- Dede Ernő (1933), szobrász. 1956-ban a Képzőművészeti Főiskola nemzetőrségének tagja. A forradalom leverése után a MOKÉP-nél plakátkészítő, majd szellemi szabadfoglalkozású.
[nyilvános] (361) 1991. 3 ív, Eörsi László
- Dénes János (1930), vegyipari szakmunkás, technikus. 1956-ban a Kőbányai Gyógyszer-gyár munkástanácsának elnöke. 15 év börtönbüntetésre ítélték. A TIB alapító tagja, 1990-től országgyűlési képviselő.
[kutatható] (93) 1987. 13 ív, Varga László
- Dévényi István (1926), szerszámkészítő. 1951-55 között hivatásos katonatiszt. 1956-ban a Telefongyár ideiglenes munkástanácsának elnöke. 1957 márciusában vizsgálati fog-ságban volt.
[nyilvános] (381) 1992. 3 ív, Abod László
- Dicső László (1932), villamosmérnök. 1956-ban Pécsen munkástanácselnök. 12 év börtönbüntetésre ítélték.
[kutatható] (305) 1991. 19 ív+mell. Kőhegyi Kálmán
- Dilinkó Gábor (1929), festőművész. 1956-ban a Corvin közben harcolt. Elsőfokon halálra, másodfokon 12 év börtönbüntetésre ítélték.
[kutatható] (332) 1991. 15 ív, Romvári Zsuzsa

- Dohy János* ifj. (1934), agrármérnök, egyetemi tanár. Az interjúban édesapjára, Dohy Jánosra (1905–1991), emlékezik, aki a Mosonmagyaróvári Gazdasági Akadémia igazgatóhelyetteseként a forradalom alatt a diákmegmozdulások élére állt, ezért 12 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (388) 1992. 4 ív, Ferenczy Erika
- Dosztál Béla* (1923), munkás, közgazdász. 1945-ben családját kitelepítették a Felvidékről Székesfehérvárra. 1950-ben Kistarcsán, 1951-53 között Recsken internált. 1956-ban a székesfehérvári nemzeti bizottság tagja, a városi intézőbizottság titkára, a Vörösmarty Rádió stúdiójának beindítója. 12 év börtönbüntetésre ítélték. 1964-es szabadulása után munkás, statisztikus.
[nyilvános] (423) 1992. 3 ív, Bánkúti Emese
- Dózsa Ernő* (1923), katonatiszt, kőműves, villanyszerelő. 1950-ben igazgatóként elítélték. 1956-ban Nagykereki község nemzetőrparancsnoka. 2 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (337) 1991. 3 ív, Valuch Tibor
- Dubay Miklós* (1928), orvos. 1956-ban a Berettyóújfalui Járási Forradalmi Bizottmány elnöke. 7 év börtönbüntetésre ítélték. A Korányi Kórházban Bibó István kezelőorvosa volt.
[kutatható] (421) 1992. 4 ív, Valuch Tibor
- Dudás Józsefné Horváth Aranka* (1910), tanítónő. 1948-ban koholt vádak alapján 1 év börtönbüntetésre ítélték. Az interjúban férjére, az 1957-ben kivégzett Dudás Józsefre emlékezik.
[nyilvános] (112) 1989. 5 ív, Burillák Attila
- Ebinger Endre* (1932), tanár. 1956-ban tagja a mosonmagyaróvári nemzeti tanácsnak. 6 év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után munkás, majd fizikus.
[nyilvános] (199) 1989. 7 ív+mell. Molnár Adrienne
- Egei Sándor* (1922), tanár. Németországban élő 56-os harcos. A Veszprém Megyei 56-os Szövetség szponzora.
[nyilvános] (344) 1991. 4 ív+mell. Ferenczy Erika
- Egri György* (1922), újságíró. 1940-től részt vett az ellenállási mozgalomban, 1945 után szociáldemokrata ifjúsági vezető, a SZIM főtitkára. 1950-53 között recski rab. 1956-ban Dudás József lapjánál dolgozott. 1957-től Torontóban lapszerkesztő, 1990-ben hazatért.
[nyilvános] (213) 1987. 4 ív, Nagy Csaba
- Egri Sándorné Rácz Edit* (1919), előadó. 1956 októberében és novemberében élelmet, szállást adott és tolmácsolt a Tompa utcai felkelőknek. 1957-ben a Nagy József és társai perben 15 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (288) 1991. 10 ív, Kőhegyi Kálmán
- Elek Mihály* (1936), költő. A forradalom alatt a Kilián laktanyai csoport tagja. 1957-ben 5 hónapra Tökölre internálták.
[nyilvános] (365) 1991. 4 ív, Eörsi László
- Eötvös László* (1915), jogtanácsos. 1951–53 között államellenes összeesküvés miatt Kistarcsára internálták. 1956-ban Vörösbényben munkástanácselnök. 1959-ben Tökölre internálták.
[nyilvános] (328) 1991. 11 ív+mell. Ferenczy Erika
- Erdei István* (1904–1987), lakatos, egyéni gazdálkodó, a 30-as évektől aktív szociáldemokrata politikus. 1956-ban a hódmezővásárhelyi és a Csongrád Megyei Nemzeti Bizottság elnöke. 8 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (86) 1986–87. 7 ív, Kovács András

- Erdélyi Sándor* (1931), katonatiszt. 1956-ban Angyal István csoportjának tagja, a HM-ben megalakult Forradalmi Honvédelmi Bizottmány elnökhelyettese. 1958-ban 10 év börtönbüntetésre ítélték. Zenetanár Vácott.
[nyilvános] (251) 1990-91. 35 ív, Gyenes Pál
- Erdélyi Tibor* (1932), építésmérnök. 1956-ban egyetemi hallgatóként részt vett a forradalomban. A MEFESZ országos választmányának tagja. 1958-ban 18 év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után befejezte egyetemi tanulmányait. A TIB alapító tagja.
[folyamatban] (152) 1983, 1992. Kozák Gyula
- F. Tóth István* (1934), fizikus-mérnök. 1956-ban a Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány tagja. 1 év felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték. Elektronikai, távközlési és hadiipari kutatásokban dolgozott.
[kutatható] (422) 1992. 4 ív, Valuch Tibor
- Fazekas György* (1913–1984), újságíró, lapszerkesztő. 1953 után a Nagy Imre körül kialakult pártellenzék tagja. A forradalom alatt Nagy Imre titkárságán és Kopácsi Sándor tanácsadójaként tevékenykedett. A Nagy Imre-csoporttal Romániába deportálták, majd 10 év börtönbüntetésre ítélték.
[kutatható] (67) 1983. 28 ív + mell. Hegedűs B. András
- Fazekas Zoltán* (1925), jogtanácsos. 1956-ban a szolnoki forradalmi rádióadások megszervezője és vezetője. 1956 novemberében Ungvárra hurcolták, majd 5 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (282) 1991. 20 ív, Ferenczy Erika
- Fekete Ferenc* (1928), agrárközgazdász, egyetemi tanár. Népi kollégista, 1953–54-ben Dobi István titkára. A Közgazdasági Szemle alapító főszerkesztője. A Petőfi Kör vezetőségi tagja.
[kutatható] (13) 1986. 21 ív, Nagy Gyula, Hegedűs B. András
- Fekete László* (1926), villanyszerelő. 1948-60 között kisebb megszakításokkal Rákosi és Kádár börtöneiben ült igazgatásért, szervezkedésért.
[nyilvános] (246) 1990. 22 ív, Ferenczy Erika
- Fekete László* (1918), hivatásos katonatiszt, kohómérnök. 1956-ban a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem tanára, az egyetemi diákszabványtanácsban a tanári kar képviselője, a Borsod Megyei Munkástanács elnökhelyettese. November 5-én Ungvárra hurcolták, majd egy év börtönbüntetésre ítélték.
[kutatható] (408) 1991. 6 ív, Ungváry Rudolf
- Fenyőfalvi Antal* (1919), vasutas. 1956-ban a Kelenföldi Pályaudvar állomásfőnöke. 10 év börtönbüntetésre ítélték.
[korlátozott] (266) 1991. 5 ív, Lugossy István
- Filep István* (1931), tanár. 1956-ban Karcag város forradalmi bizottságának titkára. 5 év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után kazánfűtő, az Iparművészeti Tanács munkatársa, majd a BUTORÉRT művészeti tanácsadója.
[nyilvános] (228) 1990. 6 ív + mell. Ferber Katalin
- Fischer József* (1901), építész, szociáldemokrata politikus. A CIAM magyar csoportjának tagja. Az utolsó Nagy Imre-kabinet államminisztere. 1965–78 között az USA-ban élt.
[nyilvános] (42) 1986–87. 20 ív + mell. Szabóné Dér Ilona
- Fodor Gergely* (1940), 1956-ban az aszódi gyermekotthon növendékeivel a Corvin közbe került, majd a Schmidt-kastélynál harcolt a szovjetek ellen. 1958-ban kilenc év börtönbüntetésre ítélték. 1963-as szabadulása után hajógépész.
[nyilvános] (397) 1992. 7 ív, Eörsi László

- Forintos György* (1935), jogász, szociológus. 1956-ban joghallgatóként részt vett a Corvin közti harcokban. 4 év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után fordító, majd oktatásszociológiával foglalkozik. A TIB alapító tagja.
[*kutatható*] (354) 1991. 14 év, Romvári Zsuzsanna
- Földes Péter* (1918), újságíró. A 30-as években franciaországi emigráns. A háború alatt a francia kommunista ellenállási mozgalom tagja, 1946-ban hazatért. 1953 után a Nagy Imre körül kialakult pártellenzék tagja. 1956-ban a Szabad Kossuth Rádió egyik vezetője. 1960-ban 13 év börtönbüntetésre ítélték. 1969-es szabadulása után műszaki fordító. A TIB alapító tagja.
[*kutatható*] (150) 1983, 1988. 18 év+mell. Hegedűs B. András, Kovács András
- Földvári Rudolf* (1921), lakatos, pártfunkcionárius. Az MDP PB és KV tagja, a budapesti, majd BAZ megyei pártbizottság első titkára. Tagja volt a Sztálin temetésén és az 1953. júniusi moszkvai tanácskozáson részt vevő pártküldöttségnek. 1956-ban a Borsod Megyei Munkástanács tagja, majd elnöke. 1956. november 5-én Ungvárra hurcolták, 1958-ban életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után fordító, műszaki szerkesztő.
[*nyilvános*] (231) 1990. 65 év, Molnár Adrienne
- Földváry Attila* (1930), munkás, katonatiszt. A II. vh. alatt üldözötteket segített. 1956-ban a Ganz Mávag gyári őrségének szervezője. 12 év börtönbüntetésre ítélték. 1989-től a Független Magyar Demokrata Párt egyik vezetője.
[*nyilvános*] (331) 1991. 16 év, Kőhegyi Kálmán
- Futó Dezső* (1916), újságíró, kisgazdapárti politikus. 1945-1947-ben a Kis Újság és az Ellenzék szerkesztője, országgyűlési képviselő. 1952-ben 10 év börtönbüntetésre ítélték. 1956-ban a Kis Újság felelős szerkesztője. 1988-ban ismét bekapcsolódott a politikai életbe.
[*kutatható*] (14) 1986. 18 év+mell. Hegedűs István
- Garab Imre* (1930), hivatásos katonatiszt. 1956-ban a Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány karhatalmi szekciójának vezetője. 1957-ben első fokon életfogytiglani, másodfokon 4 év börtönbüntetésre ítélték. 1959-es szabadulása után segédmunkás, szakmunkás.
[*nyilvános*] (382) 1991. 5 év, Valuch Tibor
- Garami Lajos* (1919), hivatásos katonatiszt. 1956-ban a rétsági laktanya parancsnoka, tisztsíjait kísérték Mindszenty Józsefet Budapestre. A Pálincás (*Pallavicini*) Antal-per másodrendű vádlottjaként 10 év börtönbüntetésre ítélték.
[*korlátozott*] (297) 1991. 9 év, Kőhegyi Kálmán
- Gellért Károly* (1921), lakatosmester, a sokszögeszterga feltalálója. 1956-ban a DIMÁVAG munkástanácsának tagja. A forradalom után internálták.
[*nyilvános*] (298) 1991. 9 év+mell. Molnár Adrienne
- Göncz Árpád* (1922), jogász, agronómus, író, műfordító. Az ellenállási mozgalom résztvevője, 1945-47 között kisgazdapárti politikus. 1956-os tevékenységéért a Bibó-perben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. A TIB és az SZDSZ alapító tagja. 1989-ben a Magyar Írók Szövetségének elnöke. 1990-től a Magyar Köztársaság elnöke.
[*kutatható*] (2) 1985, 1990. 21 év, Hegedűs B. András
- Guba Dezső* (1923), tanár, gazdálkodó. 1946-48-ban Heves megyében a szociáldemokrata ifjúsági mozgalom vezetője, Kéthly Annával egy perben ítélték el. 1956-ban a Heves megyei munkástanács megszervezője. 15 év börtönbüntetésre ítélték. 1989-ben részt vett az SZDP újjáalakításában.
[*nyilvános*] (334) 1991. 11 év, Abod László

- Gyenes Antal (1920), agrárközgazdász. Illegális kommunista, a NÉKOSZ elnöke. 1956-ban a második Nagy Imre-kormány minisztere. November 4. után az MSZMP ideiglenes KB tagja, de 1957-ben kihagyták, mert nem helyeselte Nagy Imrék felelősségrevonását. A Szövetkezeti Kutatóintézet igazgatójaként ment nyugdíjba.
[kutatható] (23) 1986. 19 ív+mell. Hegedűs István
- Gyöngyössi István (1910), tisztviselő, jogász. Részt vett a németellenes fegyveres mozgalomban. 1945 után a bukaresti magyar követség vezetője. A Rajk-per egyik mellékperében letartóztatták, 1955-ben rehabilitálták. Az interjú készítése idején a Banco de Sicilia magyarországi képviselője.
[kutatható] (V. 8) 1981. 16 ív, Hegedűs B. András, Kozák Gyula
- Györffy Sándor (1924), történész, az ellenállási mozgalom résztvevője, Györffy-kollégista, MADISZ- és NÉKOSZ-vezető, a Párttörténeti Intézet munkatársa, a Petőfi Kör vezetőségi tagja. 1956 után a Legújabbkori Történeti Múzeum munkatársa, a Fényes Szellők Baráti Kör egyik alapítója.
[nyilvános] (125) 1987-88. 14 ív, Hegedűs István
- Haraszi Sándorné Gróf Irén (1890), gyógyszerész. Férjével a Tanácsköztársaság bukása után évekig élt emigrációban Ausztriában, majd Jugoszláviában. 1929-ban hazatértek, lakásuk otthona lett a hazai munkásmozgalom fiatal harcosainak. 1956-ban a Nagy Imre-csoporttal Romániába deportálták őket.
[kutatható] (378) 1983. 5 ív, Ember Mária
- Hardy Gyula (1928–1988), vegyészmérnök. Györffy-kollégista, NÉKOSZ-vezető. Az MDP KV tudományos alosztályának vezetője. A Petőfi Kör vezetőségi tagja. 1956 után kutatóvegyész. Az interjú készítése idején a Műanyagipari Kutató Intézet igazgatója.
[kutatható] (V.9) 1981. 13 ív, Hegedűs B. András, Kozák Gyula
- Havas Péter (1924), munkás, gazdaságpolitikus. Részt vett a kommunista ifjúsági mozgalomban. 1956-ban a Kohó- és Gépipari Minisztérium Forradalmi Bizottságának tagja. Az interjú készítése idején az Állami Fejlesztési Bank vezérigazgatója.
[kutatható] (V.109) 1983. 12 ív, Máté Katalin, Koncz E. Katalin
- Hazai Jenő (1921), géplakatos. 1941-től a KMP tagja, több ízben bebörtönözték. A MADISZ alapító tagja, titkára. 1950-57 között a hadsereg politikai főcsoportfőnök-helyettese, majd főcsoportfőnöke. Az interjú készítése idején a Szerszámgépipari Művek esztergomi gyárának igazgatója.
[kutatható] (V.89) 1983. 9 ív, Bakonyi Éva, Hegedűs István
- Heltai György (1914), jogász, politikus. 1945–49 között MKP kerületi titkár. A Rajk-per egyik mellékperében 10 év börtönbüntetésre ítélték. 1956-ban az utolsó Nagy Imre-kabinet külügyminiszter-helyettese. A forradalom leverése után emigrált. 1959–63 között a brüsszeli Nagy Imre Intézet vezetője, 1963 után az USA-ban egyetemi tanár.
[kutatható] (184) 1988. 13 ív, Kenedi János
- Herpai Sándor (1915), pedagógus. 1944 végétől rendőrtiszt. 1946-ban a rendőrség országos oktatásának kidolgozója, majd 1950-ben a miskolci és a veszprémi egyetem megszervezője. 1950-53 között Kistarcsán, majd Recskén internált. 1956-ban a Magyar Értelmisség Forradalmi Bizottságának vezetőségi tagja. A Kardos László és társai elleni perben 12 év börtönbüntetésre ítélték.
[kutatható] (171) 1988. 22 ív+mell. Varga László
- Hersiczky Lajos (1920), ács, pártfunkcionárius, katonatiszt. 1956-ban a KPM Katonai Főosztályának vezetője, november 3-án Tökölön Maléter Pállal együtt letartóztatták, Ungvárra hurcolták. 1957 után a HM tisztje, tábornok.
[nyilvános] (256) 1990. 6 ív, Sztányi György

- Homola László* (1921), munkás, hivatásos katonatiszt. 1956-ban a Fémmunkás Vállalat dolgozója, a XIII. kerületi nemzetőrség tagja. 6 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (211) 1989. 9 ív, Nagy Gyula
- Horváth Csaba* (1932), munkás, közgazdász. 1956-ban az esztergomi Szerszámgépgyár munkástanácsának elnöke, a városi munkástanács tagja. 10 év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után tolmács, fordító, kiadói szerkesztő.
[korlátozott] (236) 1990. 15 ív+mell. Molnár Adrienne
- Horváth János* (1921), közgazdász. A németellenes diákmozgalmak résztvevője, 1945 után kisgazdapárti képviselő, a Parasztszövetség vezető közgazdásza. 1947-ben koncepció perben elítélték. 1956-ban részt vett a kisgazdapárt újjalakításában. A forradalom bukása óta emigrációban él, egyetemi tanár az USA-ban.
[kutatható] (165) 1987. 11 ív, Tóth Pál Péter
- Hrozova Erzsébet* (1938), ápolónő. 1956-ban részt vett a Víg utcai és a Práter utcai harcokban, elsőfokon halálra, másodfokon életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1970-ben szabadult.
[nyilvános] (304) 1991. 9 ív, Lugossy István
- Huszár István* (1927), közgazdász, pártfunkcionárius. 1956-ban az MDP KV munkatársa. 1963–89-ig a KSH, az Országos Terhivatal elnöke, az MSZMP PB tagja, miniszterelnök-helyettes, a Párttörténeti Intézet, az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet igazgatója, a Hazafias Népfront főtitkára.
[kutatható] (250) 1990. 24 ív+mell. Tóth Margit
- Hűvös Oszkár* (1931), katonatiszt, gépkocsivezető. 1951–55 között a szombathelyi ÁVO munkatársa. 1956. október 26-tól november 4-ig a tatai nemzetőrség parancsnoka. 5 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (417) 1992. 2 ív, Germuska Pál
- Jakab Zoltán* (1930), építészmérnök. 1956-ban a Műegyetem nemzetőrségének tagja, részt vett a fegyveres harcokban. 3 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (387) 1992. 6 ív, Ferenczy Erika
- Jánosy Ferenc* (1914), közgazdász, mérnök. Lukács György fogadott fia. 1933-tól Moszkvában élt, 1942–45 között Szibériába deportálták. 1946-ban hazatért. 1956-ban felszólalt a Petőfi Kör vitáiban. Az Országos Terhivatal munkatársa, számos reformközgazdasági mű szerzője.
[kutatható] (V.105) 1983–84. 14 ív, Hegedűs B. András
- Jónás Pál* (1922), közgazdász. Az ellenállási mozgalom tagja. A háború után a MEFESZ elnöke, internált Recsken. 1956-ban a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának tagja, az emigráns Petőfi Kör elnöke. Az USA-ban él, a New Mexicó-i Egyetem nyugalmazott professzora.
[kutatható] (90) 1986. 4 ív+mell. Hegedűs B. András
- K. Nagy Imre* (1928), villanyszerelő. 1949-ben egyetemistaként államellenes szervezkedés vádjával 2 és fél év szabadságvesztésre ítélték. 1956-ban Gyomán nemzetőr volt.
[nyilvános] (309) 1991. 16 ív, Lugossy István
- Kaas Ervin* (1925), cserkész és katolikus diákmozgalmi vezető, a katolikus közélet aktív résztvevője. Kistarcsára és Recskre internálták. 1956-ban a volt recskiekkel részt vett a forradalomban. November 4-e után közreműködött az illegális kiadványok előállításában, terjesztésében, emiatt internálták. Szabadulása után kisszövetkezeti főkönyvelő.
[kutatható] (155) 1989. 26 ív+mell. Javorniczky István
- Kabelács Károly* (1926), munkás. 1956-ban fegyveres harcos a Tompa–Ráday utcai csoportban. Elsőfokon életfogytiglani, másodfokon 15 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (359) 1991. 7 ív, Eörsi László

- Kabelács Pál* (1937), munkás. 1956-ban fegyverrel harcolt a Tompa–Ráday utcai csoportban. Elsőfokon halálra, másodfokon életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1973-ban szabadult.
[nyilvános] (202) 1988. 12 ív, Eörsi László
- Kajtár Imre* (1931), művezető. 1956-ban a Kilián laktanyában harcolt, 2 és fél év börtönbüntetésre ítélték. Jelenleg a Nemzetőr Szövetség vezetője.
[nyilvános] (321) 1991. 4 ív, Eörsi László
- Káldor Vera* (1928), orvos. Káldor György újságíró lánya. 1955-től a Péterfy Sándor utcai kórház orvosa. 1956 decemberében élettársával Gáli Józseffel együtt letartóztatták, 3 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (109) 1988. 11 ív, Havas Gábor
- Kántás László* (1933), tanár, pszichológus. A forradalom napjaiban Kéthly Anna mellett tevékenykedett. 1956. november 4. után részt vett az illegális kiadványok előállításában, terjesztésében, a Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalom egyik szervezője volt. 1958-ban 4 év 6 hónap szabadságvesztésre ítélték.
[nyilvános] (311) 1991. 17 ív, Romvári Zsuzsanna
- Karátson Gábor* (1935), festőművész, író. 1956-ban a jogi egyetemen szerveződött nemzetőrség tagja, kapcsolatot tartott a csepeli ifjúsági szervezettel, november 4-e után részt vett az illegális kiadványok terjesztésében. 1 év 8 hónap börtönbüntetésre ítélték.
[korlátozott] (401) 1991–92. 14 ív, Romvári Zsuzsanna
- Karcsay Sándor* (1915), jogász. 1945 után a Belügyminisztériumban részt vett a választási törvény kidolgozásában, az új Alkotmány előkészítésében. 1949-ben elbocsátották. 1946-ban a Demokrata Néppárt egyik megalapítója. 1950 után az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda munkatársa, igazgatóhelyettese, tolmács, szakszótárkészítő. Az interjú melléklete 1956. október 23. és december 3. között írt naplója.
[kutatatható] (103) 1987. 14 ív+mell. Javorniczky István
- Kecskeméthy Géza* (1931), gépészmérnök, feltaláló. 1956-ban részt vett az egyetemi mozgalmakban. A Műanyagipari Kutató Intézet munkatársa.
[nyilvános] (287) 1991. 4 ív, Garai Gábor
- Kelemen Sándor* (1917), újságíró, politikus. A harmincas években a népi mozgalom lapjainak munkatársa. 1945–46-ban a Parasztpárt tagja, a Parasztszövetség egyik vezetője. 1947-ben a Magyar Közösség elleni koncepció perben letartóztatták. 1956-ban a Petőfi Párt és a Parasztszövetség vezetőségi tagja.
[nyilvános] (172) 1988. 25 ív+mell. Körösnéyi András
- Kelen Béla* (1920), politikus, pártfunkcionárius. Illegális kommunista, a MADISZ budapesti titkára, sportfunkcionárius. 1956–62 között az MSZMP Budapesti Bizottságának titkára. 1962–83 között az Esti Hírlap főszerkesztője.
[korlátozott] (101) 1987. 47 ív+mell. Murányi Gábor
- Kemény István* (1925), tanár, szociológus. 1956-ban a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságában tevékenykedett. 1958-ban 4 év börtönbüntetésre ítélték. 1959-es szabadulása után iskolateremtő szociológiai kutatásokat végzett a szegények és a cigányság körében. 1977–1990 között Párizsban élt. A Magyar Szociológiai Társaság elnöke.
[korlátozott] (160) 1988. 22 ív, Havas Gábor
- Kende Péter* (1927), újságíró, politológus, egyetemi tanár. 1947–55 között a Szabad Nép munkatársa. 1956-ban a Magyar Szabadság, majd az illegális Október Huszonharmadika egyik szerkesztője. 1957 óta Párizsban él, a Magyar Füzetek szerkesztője és kiadója.
[nyilvános] (84) 1987. 24 ív, Kozák Gyula

- Keresztes Sándor* (1919), politikus. 1946–49 között a Demokrata Néppárt tagja, országgyűlési képviselő. 1956-ban újjászervezte a pártot, 1957-ben internálták. 1989-ben újra bekapcsolódott a politikai életbe. A KDNP tiszteletbeli elnöke, 1990-től vatikáni nagykövet.
[*kutatható*] (104) 1988. 34 ív+mell. Javorniczky István
- Kéri József* (1924–1985), jogász. Népi kollégista, MADISZ-funkcionárius. 1953–55 között a Minisztertanácsi Hivatal munkatársa. 1956-ban Győr-Sopron megye főügyésze, a Dunántúli Nemzeti Bizottság tagja, 7 év börtönbüntetésre ítélték. Az interjú készítése idején a SYSTEM Szervezési Vállalat nyugalmazott tanácsadója.
[*kutatható*] (V.149) 1984. 16 ív, Hegedűs István
- Király Béla* (1912), 1945 előtt vezérkari tiszt, majd az új hadsereg főtisztje. 1951-ben koholt vádak alapján halálra ítélték, amit kegyelemből életfogytiglani börtönbüntetésre változtattak. 1956-ban szabadult, a forradalom alatt a Nemzetőrség és Budapest védelmének parancsnoka. A forradalom leverése után Amerikába emigrált, ott történész, egyetemi tanár, a politikai emigráció egyik vezetője. 1989-ben hazatért, országgyűlési képviselő.
[*nyilvános*] (178) 1986–87. 18 ív+mell. Hegedűs B. András, Bika Júlia, Tóth Pál Péter, Székely László
- Király Lajos* (1921), jogász, vasutas, építészmérnök. 1956-ban a tiszalöki vasútállomás munkástanácsának elnöke, a járási forradalmi bizottság tagja. 8 hónap börtönbüntetésre ítélték.
[*kutatható*] (369) 1991. 3 ív, Valuch Tibor
- Kiss József* (1930), mérnök. 1956-ban a Borsod Megyei Munkástanács elnöke, november 5-én a szovjetek Ungvárra hurcolták. 1958-ban 12 év börtönbüntetésre ítélték.
[*nyilvános*] (176) 1990-91. 11 ív, Molnár Adrienne
- Kiss Károly* (1930), újságíró, író, költő, szerkesztő. 1947-ben másfél év szabadságvesztésre ítélték. 1956-ban részt vett a Bessenyei Kör, ill. a Petőfi Kör megalakításában. 3 és fél év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után szociológus, újságíró, a Híd főszerkesztője.
[*korlátozott*] (59) 1980, 1991. 10 ív, Hegedűs B. András
- Kocsár József* (1930), mérnök. 1956-ban a Szolnok Megyei Forradalmi Tanács elnökhelyettese. A Dancsi József és társai perében 6 év börtönbüntetésre ítélték.
[*nyilvános*] (373) 1992. 10 ív, Ferenczy Erika
- Kocsis Géza* (1930), vegyész, egyetemi adjunktus. 1956-ban a Veszprémi Vegyipari Egyetemen részt vett a forradalomban. Ungvárra hurcolták.
[*nyilvános*] (327) 1991. 7 ív+mell. Ferenczy Erika
- Komjáti János* (1928), nyomdász. Miskolcon részt vett a szociáldemokrata ifjúsági mozgalomban. Az ötvenes évek elején szovjetellenes röplapkészítésért és terjesztésért börtönbüntetésre ítélték. Bátyját, Komjáti Ferencet 1956 után kivégezték a miskolci ún. lincselő perben.
[*nyilvános*] (271) 1989. 5 ív, Molnár Adrienne
- Koroly T. György* (1928), munkás, katonatiszt. 1956-ban Kispest nemzetőrparancsnoka. Elsőfokon halálra, másodfokon 15 év börtönbüntetésre ítélték.
[*nyilvános*] (350) 1991. 24 ív, Gyenes Pál
- Kós Péter* (1921), vegyész, diplomata. 1956 októberében az ENSZ-ben a magyar állandó képviselő vezetője. Hindi és japán nyelvészeti kutatásokat végez.
[*korlátozott*] (239) 1990. 9 ív+mell. Murányi Gábor
- Kovács István* (1917), hivatásos katonatiszt, fordító. 1956-ban vezérőrnagy, a forradalom alatt vezérkari főnök, a Forradalmi Honvédelmi Bizottmány tagja. November 3-án éjjel a tököli tárgyaláson letartóztatták, 6 év börtönbüntetésre ítélték.
[*nyilvános*] (259) 1990. 3 ív+mell. Vásárhelyi Miklósné

- Kovács Nándor* (1933), munkás, építészmérnök. 1952-ben tiltott határátlépés kísérlete miatt 4 év börtönbüntetésre ítélték. 1956-ban az ELTE Forradalmi Bizottságának és nemzetőrségének tagja, emiatt Kistarcsára internálták.
[nyilvános] (254) 1990. 12 ív, Nagy Gyula
- Kováts Gábor* (1922), vegyészmérnök. A Nehézvegyipari Kutató Intézet igazgatója. 1956-ban a Vegyipari Minisztérium forradalmi bizottságának tagja. Az interjú készítése idején a VEGYTERV főosztályvezetője.
[kutatható] (V.77) 1983. 10 ív, Farkas Ferencné
- Köböl József* (1909–1991), az illegális KMP egyik vezetője, moszkvai, majd párizsi emigráns. 1942-ben letartóztatták, 8 év börtönbüntetésre ítélték. Az építőipari dolgozók szakszervezetének főtitkára, az MDP KV tagja. 1956-ban az MDP budapesti PB titkára. November 4. után az MSZMP ideiglenes KB tagja, de 1957-ben kihagyták, mert nem helyeselte Nagy Imrék felelősségre vonását.
[kutatható] (24) 1986. 11 ív, Havas Gábor
- Kuczka Péter* (1923), költő, író, újságíró, műfordító. 1948–56 között pártfunkcionárius és az Írószövetség titkára. 1954 után az irodalmi ellenzék aktív tagja. 1963-tól a Móra Ferenc Könyvkiadó szerkesztője, a science fiction irodalom magyarországi népszerűsítője.
[kutatható] (48) 1987–88. 34 ív, Havas Fanny
- Kuklay Antal* (1932), katolikus pap. 1956-ban Budapesten teológus hallgatóként részt vett az Egyházügyi Hivatal iratainak lefoglalásában és a vidéki papokat tájékoztató brosúra készítésében. 10 év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után könyvtáros, művészettörténész, Körömben plébános.
[nyilvános] (216) 1989–90. 9 ív+mell. Molnár Adrienne
- Kun Miklós* (1908), orvos. Illegális kommunista. 1956-ban főorvos a hévízi kórházban, ahol a koncepciós perek áldozatai az első kezelést kapták. Az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet osztályvezető főorvosaként ment nyugdíjba.
[nyilvános] (188) 1988–89. 11 ív, Rejtő Gábor
- Lajos Ferenc* (1912), grafikus, könyvkiadó, kisiparos. 1956-ban a Képzőművész Szakszervezet újjászervezője és elnöke.
[nyilvános] (290) 1991. 31 ív, Gyenes Pál
- Lakatos Imre* (1908), jogász, kúriai bíró, 1949-ben a Népbírók Országos Tanácsán, 1957–62 között a Legfelsőbb Bíróságon tanácsvezető bíró.
[kutatható] (16) 1986. 18 ív, Lakatos Mária
- Lakatos István* (1927), író, költő, műfordító. A Petőfi Kör előzményének a Bessenyei Körnek a megalakítója. A forradalom alatt az Igazság munkatársa, az Írószövetség elnökségének tagja. 2 év 10 hónap börtönbüntetésre ítélték. Az interjú életének 1954–58 közötti szakaszával foglalkozik.
[kutatható] (326) 1984. 2 ív+mell. Hegedűs B. András
- Lambrecht Miklós* (1921–1992), orvos, kórboncnok, tudománytörténész. 1948–49-ben az Orvosegységügyi Szakszervezet munkatársa. 1956-ban a Péterfy Sándor utcai kórház önkéntes mentőszolgálatának orvos vezetője. 15 év börtönbüntetésre ítélték. A TIB alapító tagja.
[nyilvános] (192) 1988–89. 37 ív, Molnár Adrienne
- Láposi Sándor* (1930), hivatásos katonatiszt. 1956-ban a Zrínyi Katonai Akadémia tanára, október 27. és november 4. között kirendelték a parlamentbe a miniszterelnök védelmére. 1956 decemberében leszerelt a hadseregtől, később közgazdászként dolgozott.
[nyilvános] (263) 1991. 5 ív+mell. Garai Gábor

- Laurenszky Ernő* (1926), történelemtanár. 1956-ban részt vett a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága munkájában, tagja volt az Egyetemi Zászlóaljnak. 1956. október 29-én megsebesült.
[nyilvános] (362) 1991. 9 ív, Gyenes Pál
- Libik András* (1932), filmrendező, filmproducer. A budapesti Színház- és Filmművészeti Főiskolán tanult. 1956 után emigráns Párizsban, Afrikában és Németországban. Dokumentumfilmet készített 1956-ról.
[kutatható] (186) 1989. 14 ív, Körösenyi András
- Libik György* (1919), mérnök, síbajnok. 1947-ben antifasiszta tevékenységéért Szabadság Érdeméremmel tüntették ki. 1956-ban a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága METESZ által delegált tagja, a semlegességi nyilatkozat egyik kezdeményezője és előkészítője. 1957-től Svédországban élt, a Svéd kormány Tudományos Tanácsának volt tagja. 1991 óta Magyarországon él.
[korlátozott] (330) 1991. 17 ív+mell. Ständeisky Éva
- Lichtenstein Sándor* (1928), munkás. 1956-ban az újpesti munkástanács tagja, részt vett Mindszenty József Budapestre hozatalában. 1959-ben a Kósa Pál és társai elleni perben halálra, majd kegyelemből életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1963-as szabadulása után munkás, építész. A nyolcvanas években Kanadába emigrált.
[korlátozott] (121) 1979. 29 ív, Krassó György
- Lipták G. Béla* (1936), mérnök, folyamatszabályozó. 1956-ban mérnökhallgatóként részt vett a Budapesti Műszaki Egyetem forradalmi eseményeiben. November 4-én az USA-ba emigrált, ahol megalakította a nyugati MEFESZ-t.
[kutatható] (163) 1987. 4 ív, Tóth Pál Péter
- Liska Tibor* (1925), közgazdász, egyetemi tanár. Népi kollégista, 1956-ban a Pénzügyminisztérium Forradalmi Bizottságának tagja. A 80-as évek elején kidolgozta szocialista vállalkozáselméletét.
[korlátozott] (39) 1988. 19 ív, Petőcz György
- Lukách Tamás* (1923), gépészmérnök. 1956-ban a Ganz-MÁVAG ideiglenes munkástanácsának elnöke, később titkára. 8 év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után segéd munkásként és műszaki alkalmazottként dolgozott.
[nyilvános] (399) 1992. 6 ív, Abod László
- Lukácsy Sándor* (1923), irodalomtörténész, esszéista. Eötvös-kollégista, a Valóság c. folyóirat egyik alapító szerkesztője, a Népművelési Minisztérium munkatársa. 1953 után az irodalmi ellenzék aktív tagja. 1962–68 között az MTA Irodalomtudományi Intézet munkatársa.
[nyilvános] (19) 1986. 13 ív+mell. Rainer M. János
- Magyar József* (1928), dokumentumfilm-rendező. Tanulmányait részben a Szovjetunióban végezte. A forradalom alatt a New York palota parancsnokhelyettese.
[nyilvános] (322) 1991. 5 ív, Eörsi László
- Major Ákos* (1908–1987), jogász, hivatásos katonatiszt, hadbíró. A Népbíróság Országos Tanácsa alapító elnöke, táblabíró, a Legfelsőbb Bíróság tanácsvezető bírása, az 1947-es választási bíróság elnöke. 1954-től jogtanácsos, majd ügyvéd, a forradalom leverése után az ún. dupla nullás (00) ügyekben védő.
[kutatható] (54) 1986–87. 32 ív+mell. Kozák Gyula
- Major Béla* (1920), technikus. 1956-ban a miskolci Lenin Kohászati Művek és Borsod megye munkástanácsának tagja, november 5-én Ungvárra hurcolták. 1957-ben néhány hónapig Miskolcon kerületi tanácselnök, párttitkár, majd lemondatták és a pártból kizárták.
[nyilvános] (224) 1990. 4 ív, Molnár Adrienne

- Marián István* (1924), kommunista ifjúsági vezető, hivatásos katonatiszt. 1956-ban a Budapesti Műszaki Egyetem katonai tanszékének parancsnokaként a budai diákság és a MEFESZ egyik vezetője. 1958-ban életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után fordító. A TIB alapító tagja.
[nyilvános] (143) 1986–87. 17 ív+mell. Hegedűs B. András
- Márkus István* (1920), szociológus. A 40-es évek elejétől falukutató, 1945–47 között a Valóság c. folyóirat szerkesztője, 1951-ig a Közgazdasági Egyetem oktatója. A forradalom alatti tevékenységéért 1958-ban a Kardos László és társai elleni perben 10 év börtönbüntetésre ítélték. 1961-es szabadulása óta faluszociológus, szociográfus.
[kutatható] (217) 1989–90. 30 ív, Kardos László
- Márton Erzsébet* (1937), kalauz, munkás. 1956-ban a Széna téri felkelőcsoport tagja. Megmentette 12 ÁVH-s sorkatona életét. Elsőfokon halálra, másodfokon 15 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (319) 1991. 4 ív, Lugossy István
- Mátéffy Csaba* (1937), munkás, programozó. 1956-ban a nemzetőrség Práter utcai csoportjának tagja. November 4–8. között részt vett a fegyveres harcokban. A politikai ellenállás idején közreműködött az Angyal István vezetésével készült röplapok és az Élünk c. illegális újság előállításában, terjesztésében. A Tóth Ilona-per vádlottjaként, 8 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (314) 1991. 14 ív, Gyenes Pál
- Matheovics Ferenc* (1914), jogász, pécsi járásbíró, a Demokrata Néppárt egyik vezetője. 1949-ben 12 év börtönbüntetésre ítélték. 1956-ban részt vett a párt újjászervezésében. 1957-ben internálták, 1964-ben összeesküvés vádjával 10 év börtönbüntetésre ítélték. 1974-es szabadulása után műszaki fordító.
[korlátozott] (138) 1988. 14 ív, Ferber Katalin
- Mátyás László* (1911), gyémántcsiszoló, pártmunkás, belügyi és külügyi alkalmazott. 1928-tól a flamand KP tagja, harcolt a spanyol polgárháborúban, majd internált Franciaországban és Algériában. Emigráns a Szovjetunióban, a Vörös Hadsereg politikai munkatársa. 1945-től a Belügyminisztériumban dolgozott. 1949-től 1954-ig koncepciós perben elítélt. 1956 végén az újjászervezett politikai rendőrség vezetője, 1957-es leváltása után nagykövet.
[kutatható] (170) 1988. 21 ív, Hegedűs István
- Mekis Dezső* (1928), elektroműszerész. 1956-ban szemtanúja volt az október 25-i Kossuth téri sortűznek és a 30-i Köztársaság téri eseményeknek.
[nyilvános] (379) 1992. 2 ív, Lugossy István
- Ménas János* (1905), munkás, politikus. 1945 után Debrecen polgármestere, 1956-ban tanácselnöke, majd a Belügyminisztérium igazgatási főosztályának helyettes vezetője. 1958–72 között a Budapesti Kézműipari Vállalat igazgatója.
[korlátozott] (43) 1987. 23 ív, Körösenyi András
- Mensáros László* (1926), színművész. 1949-ben disszidálási kísérletért 1 év szabadságvesztésre ítélték. 1956-ban a Debreceni Csokonai Színház Forradalmi Bizottmányának elnöke. 2 és fél év börtönbüntetésre ítélték.
[korlátozott] (284) 1991. 7 ív, Lakatos László
- Mérei Vera* (1916), gyógypedagógus, Mérei Ferenc (1909–1986) pszichológus felesége. Az interjúban kiemelt helyet foglal el férje élettörténete. Mérei 1956-ban az ELTE tanáraként az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság egyik vezetője volt, 10 év börtönbüntetésre ítélték.
[kutatható] (306) 1991. 40 ív, Havril Andrásné

- Mertinkó József* (1937), munkás. 1956-ban bábáskodóként jelen volt a miskolci lincselésnél. Életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1970-ben szabadult.
[nyilvános] (272) 1989. 3 ív, Molnár Adrienne
- Mervó Zoltán* (1930), gépészmérnök. 1956-ban a debreceni Orvosi Műszergyár munkástanácsának elnöke. 4 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (393) 1992. 4 ív, Valuch Tibor
- Mester Endre* (1927), MÁV-alkalmazott. 1956-ban a Nagy-budapesti Központi Munkástanács vezetőségének tagja. A KMT-per ötödrendű vádlottjaként 4 év börtönbüntetésre ítélték.
[kutatható] (407) 1992. 5 ív, Abod László
- Missura Tibor* (1915), orvos. 1956-ban a Péterfy Sándor utcai kórház forradalmi bizottságának elnöke. 1956 decemberében elhagyta az országot, jelenleg Svájcban él.
[nyilvános] (346) 1991. 13 ív, Gyenes Pál
- Molnár Zoltán* (1920), munkás, pártfunkcionárius, író, újságíró. 1956-ban az Írószövetség vidéki titkára. 3 év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után újságíró.
[nyilvános] (70) 1987. 15 ív, Rainer M. János
- Nagy Balázs* (1927), politikus. A MADISZ egyik szervezője, a Petőfi Kör titkára. 1956-ban emigrált, a brüsszeli Nagy Imre Intézet alapító tagja. A hatvanas évektől Franciaországban a trockista mozgalomban tevékenykedik.
[kutatható] (175) 1988. 17 ív+mell. Hegedűs István
- Nagy Elek* (1926), esztergályos, katonatiszt. 1952-ben eltávolították a néphadseregből, ezután Csepelen munkás. 1956-ban a Csepeli Központi Munkástanács elnöke. 12 év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után munkás, műfordító. A TIB alapító tagja.
[kutatható] (22) 1986. 32 ív+mell. Hegedűs B. András
- Nagy P. József* (1925), kőműves. 1956-ban nemzetőrparancsnok Kokad községben. 1957 márciusában internálták, szeptemberében 1 év 6 hónap börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (367) 1991. 4 ív, Valuch Tibor
- Nagy Tamás* (1914), közgazdász, egyetemi tanár. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem alapítója, pártfőiskolai tanár, Marx Tőkéjének fordítója. 1956-ban a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának tagja. 1988–89-ben a gazdasági reformbizottság tagja.
[kutatható] (26) 1986. 17 ív, Voszka Éva
- Nagyidai József* (1937), munkás. 1956-ban a Práter utcai csoport gépkocsivezetője. 1956 novemberében elhagyta az országot, Angliában, majd Ausztráliában él.
[nyilvános] (274) 1989. 5 ív, Molnár Adrienne
- Naszályi Gábor* (1941), 1956-ban a Petőfi Gimnáziumban a forradalmi bizottmány tagja, a középiskolások forradalmi szervezkedésének egyik vezetője. 4 év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után nyomdász, majd nyomda- és kiadótulajdonos.
[nyilvános] (400) 1992. 5 ív, Ferenczy Erika
- Németh Antal Károly* (1921), anyagbeszerző. 1938-ban részt vett a spanyol polgárháborúban. 1942-től a Magyar Királyi Államvédelmi Központ munkatársa. 1944–45-ben részt vett az antifasiszta ellenállási mozgalomban. 1949-ben koncepció perben elítélték, 1952-ben szabadult. 1956-ban a Petneházy-felkelőcsoport tagja. 1965–68 között munkásőr.
[kutatható] (415) 1992. 39 ív, Gyenes Pál
- Németh László* (1927), újságíró, tanár. 1956-ban a Szabó Ilonka utcai Épületgépészeti Technikum kollégiumának igazgatója. Végigfotózta a forradalom eseményeit, a képeket Lengyelországba juttatta ki. A kollégiumban rejtették el a Hungaricus-pamflet sokszorosítására használt egyik stencilgépet. A Zsámboki Zoltán és társai elleni perben, 2 év 6 hónap börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (374) 1991–92. 11 ív, Ferenczy Erika

- Nezvál Ferenc* (1909–1987), munkás, politikus, az illegális kommunista mozgalom tagja, a KIMSZ egyik vezetője. 1949–54 között Budapest alpolgármestere, ill. tanácselnök-helyettese. 1956-ban a második Nagy Imre-kormány minisztere, 1957–67 között igazságügy-miniszter, 1956–70 között az MSZMP KB tagja.
[*kutatható*] (72) 1987. 12 ív+mell. Mérő Katalin
- Obersovszky Gyula* (1927), újságíró, költő, filmdramaturg, népi kollégista. 1956-ban az Igazság és az illegális Élünk c. lap szerkesztője, amiért először halálra, majd életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1967–1989 között a Sportfogadás c. lap főszerkesztője. A TIB alapító tagja.
[*kutatható*] (96) 1986–87. 30 ív+mell. Havas Gábor
- Oczel János* (1911), munkás, illegális kommunista. 1945–63 között pártfunkcionárius, országgyűlési képviselő, az MDP KV tagja, a BM Légtalompárancsnoka, vállalati igazgató, a KNEB elnöke, az MSZMP KB tagja.
[*korlátozott*] (219) 1989. 20 ív, Kozák Márton
- Oláh Vilmos* (1927), orvos. 1956-ban a Péterfy Sándor utcai kórház munkástanácsának elnökhelyettese. Részt vett az önkéntes mentőalakulat munkájában.
[*kutatható*] (329) 1991. 15 ív, Gyenes Pál
- Oszkó Gyula* (1912), MÁV-tiszt. 1932-ben illegális kommunista tevékenységéért elítélték. Részt vett a németellenes fegyveres mozgalomban. 1945 után Újpesten rendőrtiszt, 1949-ben a Rajk-per egyik mellékperében elítélték. 1956 októberében a BM-ben dolgozott, 1957 után gyárigazgató.
[*kutatható*] (196) 1989. 17 ív, Rejtő Gábor
- Ötvös Alajos* (1915), munkás, katonatiszt, hírszerző. 1956-ban a bécsi magyar követség munkatársa. 12 év börtönbüntetésre ítélték. 1963-as szabadulása után tisztviselő.
[*kutatható*] (240) 1990. 9 ív+mell. Hegedűs B. András
- Pajcsics József* (1945), rendőrtiszt, jogász, közigazdász. 1989-ben a BM vizsgálati osztályának dolgozójaként a Nagy Imre és társai sírját felkutató nyomozócsoport vezetője.
[*kutatható*] (261) 1991. 8 ív, Hegedűs B. András
- Pap János* (1925), politikus, pártfunkcionárius. 1956–85 között belügyminiszter, miniszterelnök-helyettes és az MSZMP Veszprém megyei első titkára.
[*kutatható*] (106) 1987. 14 ív+mell. Kozák Márton
- Papp László* (1922), tanár, festőművész. 1956-ban Miskolc Város Nemzeti Bizottságának tagja, a Pedagógusok Szabad Szakszervezetének elnökségi tagja. 8 hónap előzetes letartóztatás után felmentették.
[*nyilvános*] (302) 1991. 9 ív+mell. Páczelt Istvánné
- Papp Miklós* (1932), technikus, gépkocsivezető. 1956-ban a Borsod Megyei Munkástanács tagja, két napig elnöke. 4 év börtönbüntetésre ítélték. A miskolci MDF iroda gazdasági vezetője.
[*nyilvános*] (317) 1991. 12 ív, Molnár Adrienne
- Pártay Tivadar* (1908), újságíró, a kisgazdapárt vezető politikusa. 1949-ben letartóztatták, Kistarcsára, majd Recskre internálták, 1953-ban szabadult. 1956-ban részt vett a párt újjászervezésében. 1957–58-ban 14 hónap előzetes letartóztatásban volt. 1988-ban újra bekapcsolódott a politikai életbe, 1989-től a FKgP örökös elnöke.
[*korlátozott*] (85) 1986. 29 ív+mell. Hegedűs István
- Pécsi János* (1922), illegális kommunista, 1945 után ifjúsági vezető, a SZIT helyettes főtitkára, a Munkaerőtartalékok Hivatala elnöke, az OTP vezérigazgató-helyettese. 1956-ban a forradalmárok leváltották az MTH elnöki funkciójából.
[*korlátozott*] (9) 1985. 5 ív, Pécsi Vera

- Perbíró József* (1908–1991), jogász professzor. 1956-ban a szegedi egyetemen dékánhelyettes, a városi forradalmi bizottság elnöke. Életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1963-as szabadulása után műszaki és gazdasági tanácsadó.
[*kutatható*] (208) 1989. 5 ív+mell. Beck László
- Péter László* (1929), történész, levéltárvezető, majd tanár. 1956-ban az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság egyik vezetője. A forradalom után Angliába emigrált. A londoni Szláv és Kelet-európai Intézet tanára.
[*korlátozott*] (179) 1988. 5 ív+mell. Hegedűs B. András
- Péterffy Miklós* (1930–1983), munkás, építész. 1956-ban Újpesten munkástanács-tag. Halálra, majd kegyelemből életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után építészmérnöki diplomát szerzett.
[*nyilvános*] (181) 1982. 12 ív, Kozák Gyula
- Pethő Tibor* (1918), újságíró. 1952–57 között a Magyar Nemzet külpolitikai rovatvezetője. A Szabad Szó, a Kossuth Népe, az Új Magyarország, a Magyar Hírlap munkatársa. 1967–71, ill. 1975–80 között országgyűlési képviselő. 1973–82 között a Magyar Nemzet főszerkesztője.
[*nyilvános*] (189) 1989. 42 ív+mell. Murányi Gábor
- Piukovich Sándor* (1925), vegyész, közgazdász. 1956-ban a budapesti PB munkatársa, a Köztársaság téri párház ostromakor az épületben tartózkodott. Az interjú készítése idején a CHINOIN főosztályvezetője.
[*kutatható*] (V.150) 1982–83. 7 ív, Vajda Mihály
- Pokol Zoltán* (1920), vasutas. 1956-ban a záhonyi vasútállomás munkástanácsának elnöke, 1957-ben internálták, majd 7 hónap börtönbüntetésre ítélték.
[*nyilvános*] (398) 1992. 5 ív, Valuch Tibor
- Poruben Ádámné* (1937), gépíró. 1956-ban a Széna téren harcolt. November 4-én letartóztatták, Ungvárra hurcolták. A Rusznyák Tibor és társai elleni perben másfél év börtönbüntetésre ítélték.
[*nyilvános*] (389) 1992. 4 ív, Ferenczy Erika
- Pozsár István* (1931), közgazdász. 1956-ban az ELTE-n tanársegéd, az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság vezetője. 1956–57 fordulóján a MEFESZ egyik szervezője. Az Ádám György és társai perében 12 év börtönbüntetésre ítélték.
[*kutatható*] (144) 1988. 11 ív, Hegedűs B. András
- Prágai Dezső* (1921), vegyész. Népi kollégista, 1956-ban a Petőfi Kör vezetőségi tagja. A forradalom alatt a sebesültek egészségügyi ellátásának egyik szervezője. 1956 végén Amerikába emigrált. Az interjú melléklete feleségének a forradalom alatt írt naplója.
[*kutatható*] (353) 1991. 6 ív+mell. Bohó Róbert
- Pruha József* (1930), ejtőernyős versenyző és oktató. 1956-ban a Tűzoltó utcai fegyveres csoport és a Repülőszövetség Forradalmi Bizottságának tagja. 6 év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után fizikai munkás.
[*nyilvános*] (395) 1992. 7 ív, Eörsi László
- Pullai Miklós* (1925), közgazdász, állami és pártfunkcionárius. 1956–57-ben pénzügyminiszter-helyettes, a forradalom alatt átvette a minisztérium irányítását, tagja volt a forradalmi bizottságnak, 1957-ben elbocsátották. Az interjú készítése idején az Országos Tervhivatal elnökhelyettese.
[*kutatható*] (V.140) 1984. 5 ív, Voszka Éva
- Rácz József Sándor* (1934), 1956-ban egyetemi hallgató, az orvostudományi egyetem forradalmi diákbizottságának vezetője. Fegyveresen harcolt a Corvin közben és a Tűzoltó utcában. Életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után lakatos-diszpécser.
[*nyilvános*] (405) 1992. 18 ív, Ferenczy Erika

- Radó György* (1918), orvos, katonatiszt, illegális kommunista. 1956-ban a Központi Honvéd Kórház igazgató főorvosa. 12 év börtönbüntetésre ítélték.
[*kutatható*] (76) 1987. 9 ív+mell. Varga László
- Rahman, M. A.* (1922), indiai diplomata. 1956–59 között India magyarországi ügyvivője. A Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságával és a KMT-vel való kapcsolata révén aktív részese a forradalmi eseményeknek.
[*nyilvános*] (409) 1992. 2 ív, Boreczky Ágnes
- Rajk Júlia* (1914–1981), (Rajk Lászlóné, Földi Júlia) illegális kommunista, könyvtáros. Férjével 1949-ben letartóztatták, és öt évi börtönbüntetésre ítélték. 1954-es rehabilitása után a Nagy Imre körüli pártellenzék aktív tagja. A Nagy Imre-csoporttal Romániába deportálták. Hazatérése után levéltáros.
[*korlátozott*] (142) 7 ív, Rajk László, Bokor László
- Rajna Tibor* (1940), fodrász. 1956-ban a Tűzoltó utcai felkelőcsoport tagja. A forradalom bukásakor Nyugatra szökött, de hazatért. 12 év börtönbüntetésre ítélték. Jelenleg a székesfehérvári POFOSZ vezetője.
[*nyilvános*] (324) 1990. 10 ív, Eörsi László
- Rátaí Gábor* (1941), tolmács. 1956-ban a VII. kerületi pártházban működő fegyveres csoport tagja. 1967–90 között Svédországban élt.
[*nyilvános*] (360) 1991. 4 ív, Eörsi László
- Regéczy-Nagy László* (1925), hivatásos katonatiszt. 1948–57 között az angol követség sofőrje. 1956-ban részt vett Bibó István és Nagy Imre írásainak Nyugatra juttatásában. 1958-ban a Bibó-perben 15 év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után fordító. A TIB alapító tagja. 1990 óta a köztársasági elnök munkatársa.
[*nyilvános*] (187) 1988. 7 ív, Körösnéy András
- Révész András* (1909), jogász, fővárosi tisztviseelő. A budapesti SZDP-szervezet vezetője. A Kéthly-perben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1955-ös szabadulása után jogtanácsos. 1956-ban az SZDP főtitkárhelyettese. 1988-ban ismét bekapcsolódott a politikai életbe.
[*kutatható*] (5) 1986. 47 ív+mell. Hegedűs B. András, Kovács András
- Rimán János* (1920), hengerész a miskolci Lenin Kohászati Művekben. 1956-ban a gyári munkástanács elnöke. 12 év börtönbüntetésre ítélték.
[*nyilvános*] (267) 1991. 8 ív+mell. Molnár Adrienne
- Róbert László* (1926), újságíró. Részt vett az ifjúsági mozgalomban. 1950-től a Magyar Rádió, majd a Népakarat és a Népszava munkatársa. 1956. október 23–26-án a Rádió épületében tartózkodott. 1973-ban a saigoni fegyverszüneti ellenőrző bizottság tagja.
[*kutatható*] (98) 1987. 31 ív+mell. Murányi Gábor
- Román József* (1913), asztalos, író, képzőművészeti szakíró, könyvtáros, a francia ellenállási mozgalom harcosa. 1956-ban a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár dolgozója.
[*nyilvános*] (118) 1987–88. 6 ív+mell. Hegedűs B. András
- Rónai Gábor* (1930), újságíró, történész. 1956-ban mint tolmács a Margitszigeti Nagyszállóban kapcsolatban volt a román kulturális delegációval. November 4–20 között Rahman indiai ügyvivő politikai tanácsadója, a Rahman-féle jelentések egyik ihletője. 1957 óta Angliában él.
[*kutatható*] (325) 1991. 2 ív, Hegedűs B. András
- S. Szabó Ferenc* (1912), agrármérnök, tanár, parasztpárti politikus. 1944–48 között az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, földművelésügyi államtitkár, 1957-ig múzeumigazgató. 1956-ban a Petőfi Párt főtitkárhelyettese.
[*kutatható*] (110) 1987–88, 89. 16+4 ív, Babus Endre, Csicskó Mária

- Sándor András (1923), bölcész, újságíró, fordító. Az ötvenes években Sztálinvárosban élt, 1956-ban jelentős szerepe volt az ottani forradalmi eseményekben. 6 év börtönbüntetésre ítélték.
[korlátozott] (237) 1990. 8 ív, Dancs Mária
- Sárkány András (1920), újságíró, rendőrtiszt. 1956-ban az Országos Rendőr-főkapitányság épületparancsnoka, a Belügyminisztérium forradalmi bizottságának tagja. November 29-én elbocsátották, ezt követően trafikos.
[nyilvános] (339) 1991, 1992. 5+2 ív, Ständeisky Éva, Eörsi János
- Simonyi Károly (1916), mérnök, jogász, egyetemi tanár, szakíró. 1956-ban a KFKI forradalmi bizottságának elnöke.
[kutatható] (249) 1990. 6 ív, Garai Gábor
- Soltész István (1926), újságíró. 1956. október 26-án Nyíregyházán a Néplap főszerkesztőjévé választották, 1957-ben kizárták a MUOSZ-ból. 1962-től Debrecenben, majd a Magyar Hírlapnál újságíró, a Tájékoztatási Hivatal elnökhelyettese. 1982–89 között a Magyar Nemzet főszerkesztője.
[kutatható] (363) 1991, 21 ív+mell. Murányi Gábor
- Solymossi Mihály (1910), kőműves. 1956-ban a Szabolcs Megyei Állami Építőipari Vállalat munkástanácsának elnöke volt, ezért 6 hónap börtönbüntetésre ítélték.
[kutatható] (368) 1991. 4 ív, Valuch Tibor
- Somodi István (1925), politikus, agrárszakember. Győrffy-kollégista, 1945-ben a Parasztpárt Szolnok megyei titkára. 1956-ban az Földművelésügyi Minisztérium forradalmi bizottságának elnöke, 1957-ben eltávolították állásából, majd a martonvásári kutatóintézet munkatársa lett. A Szárszói Baráti Kör egyik vezetője.
[nyilvános] (230) 1989–1990. 37 ív+mell. Czakó Agnes
- Somodi László (1921), földműves. 1956. október 27-én szemtanúja volt a tiszakécskei vérengzésnek.
[nyilvános] (404) 1992. 1 ív, Lugossy István
- Sujánszky Jenő (1929), Kadétiskolásként a II. világháborúban a budapesti katlancsata résztvevője. 1956 tavaszán szervezkedésért 13 évi börtönbüntetésre ítélték. 1956 októberében kiszabadították, csatlakozott a Corvin köz felkelőkhöz. A forradalom bukása után emigrált. Franciaországban él, vegyésztechnikus, 1991-ig a párizsi Magyar Szabadságharcos Szövetség elnöke.
[korlátozott] (147) 1988. 24 ív+mell. Murányi Gábor
- Szabó Gergely (1921), mérnök. A NÉKOSZ főtitkára, az MDP KV osztályvezetője, 1952–53-ban és a második Nagy Imre-kormányban vegyipari miniszter, majd nehézipari miniszterhelyettes, fordító.
[kutatható] (113) 1988. 15 ív+mell. Szigeti Katalin
- Szabó János (1921), kovácmester. 1956-ban a Tűzoltó utcai csoportnál sofőr, majd raktáros. November 4-én a szovjetek ellen harcolt. 6 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (394) 1992. 2 ív, Eörsi László
- Szabó Károly (1913), illegális kommunista, pártmunkás. 1948–1966 között a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságán dolgozott, ezredesi rangban ment nyugdíjba.
[kutatható] (222) 1990. 8 ív, Tóth László
- Szakáts Albert (1925), műszaki fordító. 1956-ban az ózdi munkástanács tagja, a Szabad Ózd c. újság szerkesztője. 1957-ben 15 év börtönbüntetésre ítélték, 1970-ben szabadult.
[kutatható] (340) 1991. 11 ív, Páczelt Istvánné

- Szász Béla (1910), író, műfordító. Részt vett az illegális kommunista mozgalomban. 1937–1946 között Párizsban, majd Argentínában élt. 1949-ben a Földművelésügyi Minisztérium sajtótitkára. A Rajk-per egyik vádlottjaként 10 év börtönbüntetésre ítélték. 1957-ben Angliába emigrált. 1961-ig az Irodalmi Újság szerkesztője, 1959–63 között a brüsszeli Szemle kiadója. 1965-től a BBC külső munkatársa.
[nyilvános] (227) 1988. 5 ív+mell. Orosz István, Hegedűs B. András
- Szécsi István (1937), vasas szakmunkás, sztahanovista. 1956-ban a BRG fegyveres őrségének tagja, 15 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (308) 1991. 17 ív+mell. Kőhegyi Kálmán
- Székely Dezsőné (1935), ápolónő. 1956-ban sebesülteket szállított, részt vett a nőtüntetés szervezésében. 1957 februárjában letartóztatták, 1 év börtönbüntetésre ítélték. Filmgyári alkalmazottként ment nyugdíjba.
[nyilvános] (257) 1991. 7 ív, Lugossy István
- Szell Jenő (1912), népművelő, illegális kommunista, politikus, publicista. Bukaresti magyar követ, a Népművészeti Intézet alapítója. 1956-ban a Magyar Rádió kormánybiztosa. A Mérei-perben 5 év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után műfordító, a Könyvvilág c. lap szerkesztője. A TIB alapító tagja.
[kutatható] (4) 1981-82. 40 ív+mell. Hegedűs B. András, Kozák Gyula, Szabóné Dér Ilona
- Szentirmay Sándor (1925), mérnök, tanár. 1945-ben a Bilkey-Homonnay összeesküvés gyanújával letartóztatták, szabadulása után internálták. 1956-ban a Szabó Ilonka utcai Épületgépészeti Technikumban az ő irányításával alakult meg és működött a középiskolai diákok forradalmi központja. 1959-ben 8 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (229) 1990. 21 ív+mell. Ferenczy Erika
- Szigetvári István (1940), esztergályos, villanyszerelő. 1956. október 25-én diákként csatlakozott a Berzenczey utcai és a Tűzoltó utcai felkelőcsoporthoz. 15 év börtönbüntetésre ítélték. 1969-ben szabadult.
[nyilvános] (371) 1991. 12 ív, Eörsi László
- Sziklai Imre (1925), vasmunkás, tanár, pszichológus. 15 éves korától szervezett munkás, illegális kommunista. 1944-ben deportálták. Hazatérése után ifjúsági funkcionárius, pártiskolai tanár, az MKKE-n marxizmus oktató. 1956-ban a MOM munkástanácsának titkára. 5 év börtönbüntetésre ítélték. A hetvenes évek elején az NSZK-ba emigrált.
[kutatható] (149) 1988. 26 ív+mell. Hegedűs B. András
- Szilágyi Józsefné (1913), varrónő, illegális kommunista, pátfunkcionárius. A Nagy Imre-perben kivégzett Szilágyi József özvegye. 1956-ban a Nagy Imre-csoporttal Romániába deportálták. A TIB alapító tagja.
[kutatható] (34) 1986. 5 ív+mell. Kozák Gyula
- Szlama Árpád (1934), esztergályos, katonatiszt. 1956-ban fegyveresen harcolt a IX. kerületben és a Corvin közben. A forradalom leverése után az NSZK-ban élt. 1960-ban hazajött, 15 év börtönbüntetésre ítélték. 1974-es szabadulása után a Csepel Művekben dolgozott.
[nyilvános] (419) 1992. 15 ív, Eörsi László
- Szővérfy Dezső (1927), 1945-től hivatásos honvédtiszt. 1951-ben hűtlenség vádjával 7 év börtönbüntetésre ítélték. 1956-ban nemzetőr, 1957-ben öt hónapig előzetes letartóztatásban volt. Segédmunkás, majd 1963-tól a NIM Ipargazdasági és Üzemszervezési Intézet főmunkatársa.
[nyilvános] (355) 1991. 10 ív, Garai Gábor

- Szűcs László (1934), munkás. 1956-ban a Hajdúsági Gyógyszergyár munkástanácsának egyik vezetője, november 4-e után a város munkástanácsai közötti egyeztető fórum résztvevője. Ellenállási csoportot szervezett. 6 év börtönbüntetésre ítélték. Jelenleg az Iparművészeti Főiskola textil tanszékén gyakorlatvezető.
[nyilvános] (383) 1992. 5 ív, Valuch Tibor
- Tabódy István (1921), katolikus főesperes. 1941-ben a Ludovikán végzett mint huszártiszt. 1950-53 között Recskén internált. 1956-ban 7 hónap, 1960-ban „földalatti” szeminárium szervezéséért 12 év börtönbüntetésre ítélték. Máltai lovag.
[nyilvános] (333) 1991. 19 ív, Hegedűs B. András, Kőrösi Zsuzsanna
- Takács Béla (1931), rádiótechnikus, mérnök. 1956-ban illegális rádióadót üzemeltetett. 1957-ben Franciaországba emigrált.
[nyilvános] (159) 1988. 4 ív, Rainer M. János
- Tankó Tibor (1931), katonatiszt. 1956-ban a Tűzoltó utcai felkelőcsoport egyik vezetője, 5 év börtönbüntetésre ítélték. 1960-as szabadulása után munkás, jelenleg a Honvédelmi Minisztérium munkatársa.
[nyilvános] (235) 1990. 16 ív, Nagy Gyula
- Téri Tamás (1932), munkás, fordító. 1956. november 5-től karhatalmista és tolmács.
[kutatható] (82) 1987. 21 ív, Voszka Éva
- Tihanyi László (1949), üzemmérnök. Az 1957-ben kivégzett Tihanyi Árpád győri tanár fia. Ő kezdeményezte 1988-ban édesapja rehabilitálását és 1989-ben a sopronkőhidai temetőben elhantolt győri kivégzettek exhumálását.
[nyilvános] (406) 1991–92. 9 ív+mell. Kőrösi Zsuzsanna, Molnár Adrienne
- Tittmann József (1930), esztergályos, katonatiszt. 1956-ban a Forradalmi Katonatanács az ELTE BTK-ra delegálta összekötőnek. 1958-ig az NSZK-ban élt, hazatérése után elsőfokon halálra, másodfokon 8 év börtönbüntetésre ítélték. 1964-es szabadulása után fordító. A TIB 56-os tagozatának vezetője, 1992-től a TIB alelnöke.
[korlátozott] (286) 1991. 25 ív, Gyenes Pál
- Tóbiás Áron (1927), író, szerkesztő, szociográfus. 1946–55 között a Magyar Rádió munkatársa. A forradalom alatti tevékenységéért 1 év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után könyvtáros, bibliográfus, az Olvasó Nép c. lap szerkesztője, 1992-től a Magyar Nemzet főszerkesztő-helyettese. A TIB alapító tagja.
[kutatható] (79) 1986–87. 32 ív, M. Kiss Sándor
- Tóth Bálint (1929), költő. 1951-ben államellenes összeesküvés szervezése vádjával 6 év börtönbüntetésre ítélték, 1955-ben szabadult. 1956-ban a Politikai Foglyok Országos Szövetségének tagja. 1957-ben 6 hónap előzetes letartóztatásban volt.
[nyilvános] (232) 1990. 34 ív, Kőhegyi Kálmán
- Tóth Imre (1934), 1956-ban Szegeden joghallgató, MEFESZ-vezető. 6 és fél év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után újságíró.
[nyilvános] (77) 1987. 14 ív, Ferber Katalin
- Tóth János (1926), esztergályos szakmunkás. 1956-ban Ózdon a nemzetőrség parancsnoka. 10 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (341) 1991. 3 ív, Páczelt Istvánné
- Tóth Lajos (1929), ügyvéd. 1956-ban a Tolna Megyei Nemzeti Bizottság elnöke. 8 év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után segédmunkás, könyvtáros. A TIB jogtanácsosa.
[nyilvános] (296) 1991. 8 ív, Lugossy István
- Tóth Nándor (1928), munkás. 1956. november végén több felkelőcsoport képviselője találkozott lakásán. A Nagy József-per hetedrendű vádlottjaként 12 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (307) 1991. 8 ív, Kőhegyi Kálmán

- Tóth Szilveszter (1908), állatorvos. 1956. október 27-én szemtanúja volt a tiszakécskei vérengzésnek.
[nyilvános] (402) 1992. 1 ív, Lugossy István
- Turbók Gyula (1931), mérnök, népi kollégista. 1956-ban a DIMÁVAG munkástanácsának elnöke. 4 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (293) 1991. 5 ív+mell. Molnár Adrienne
- Újhelyi Szilárd (1915), jogász, politikus, illegális kommunista, a Márciusi Front egyik alapítója, a Tovább szerkesztője. 1945 után népjóléti államtitkár. 1951-ben koholt vádak alapján elítélték. 1954-es szabadulása után a Nagy Imre körül kialakult pártellenzék aktív tagja. 1956-ban a Nagy Imre-csoporttal Romániába deportálták. 1962–72 között az MM Filmfőigazgatóságának vezetője. 1972–76 UNESCO képviselő. A TIB alapító tagja.
[korlátozott] (40) 1982–85. 27 ív, Tóth Pál Péter
- Ungváry Rudolf (1936), gépészmérnök, információs szakember, író. 1956-ban a miskolci egyetem hallgatója, a forradalom alatt az egyetemi hírszolgálat egyik vezetője. 1957 februárjában internálták. A TIB alapító tagja.
[nyilvános] (120) 1987–88. 22 ív, Vásárhelyi Judit
- Vajdai Lajosné Csadek Margit (1922), pártfunkcionárius, az MDP KV és a Hazafias Népfront tagja. Az interjú készítése idején az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium Továbbképző Központjának igazgatója.
[kutatható] (V. 67) 1983. 25 ív, Szabóné Dér Ilona, H. Baross Gyöngyvér
- Válóczi István (1933), repülőmérnök. 1956-ban a rákoscsabai nemzetőrség szolgálatvezető-helyettese. Életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1990-től a köztársasági elnök szárnysegédje.
[nyilvános] (248) 1990. 18 ív, Garai Gábor
- Váradi Gyula (1921), vasmunkás, hivatásos katonatiszt, vezérőrnagy, a páncélos csapatok parancsnoka. 1956-ban a Forradalmi Honvédelmi Bizottmány elnöke. 1958-ban 7 év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után műszaki osztályvezető.
[nyilvános] (233) 1990. 15 ív, Vásárhelyi Edit
- Vásárhelyi Miklós (1917), újságíró, politikus, illegális kommunista. 1945 után a Szabad Nép, a Művelt Nép, a Vengrija munkatársa, 1954-ben a Tájékoztatási Hivatal elnökhelyettese. Nagy Imre legszűkebb köréhez tartozó pártellenzéki politikus, 1956-ban a Nagy Imre-kormány sajtófőnöke. Romániába deportálták, majd a Nagy Imre-perben 5 év börtönbüntetésre ítélték. A demokratikus ellenzék aktív tagja, a TIB alapító elnöke. 1990-től országgyűlési képviselő.
[korlátozott] (3) 1985–87. 45 ív+mell. Hegedűs B. András, Kozák Gyula
- Vasziliu, Georgiosz (1931), közgazdász. A görög polgárháború idején szüleivel emigrált, Budapesten végezte el a közgazdaság-tudományi egyetemet, részt vett a Petőfi Kör munkájában. 1957-ben illegális iratok (Hungaricus) nyugatra csempészése miatt rövid ideig őrizetben volt. Ezt követően Angliába távozott, majd Ciprus függetlenségének elnyerése után hazatért. Jelenleg Ciprus köztársasági elnöke.
[nyilvános] (425) 1991. 4 ív, Hegedűs B. András
- Vas Zoltánné Pintér Edit (1926), Vas Zoltán kommunista politikus özvegye, akit férjével együtt 1956–58 között a Nagy Imre-csoporttal Romániába deportálták.
[kutatható] (154) 1987. 13 ív+mell. Kozák Gyula
- Vizi Imre (1937), vasutas. 1956-ban a Corvin közti felkelőcsoport tagja, a harcokban elvesztette egyik lábát.
[nyilvános] (255) 1991. 5 ív, Eörsi László

- Vörös Vince (1911), az aranykalászos gazdamozgalom fő szervezője, kisgazdapárti politikus, az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, 1945-től a Parasztszövetség főtitkára. 1948-ban visszavonult a politikától, munkás, gazdálkodó. 1956-ban részt vett a Kisgazdapárt és a Parasztszövetség újjászervezésében. 1988-ban ismét bekapcsolódott a politikai életbe, az országgyűlés alelnöke.
[korlátozott] (169) 1988. 24 ív, Hegedűs István
- Wabrosch Béla (1923), építészmérnök. 1956-ban az Ingatlankezelő Vállalat főmérnökeként a felkelők rendelkezésére bocsátott egy autót, másfél év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (380) 1992. 11 ív, Garai Gábor
- Wittner Mária (1931), varrónő. A forradalom alatt részt vett a Corvin köz és a Tűzoltó utcai harcokban. Első fokon halálra, majd életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1970-ben szabadult.
[nyilvános] (364) 1991–92. 9 ív, Lugossy István
- Zágon Sándor (1915), MÁV-főtiszt. 1956-ban a Veszprém Megyei Forradalmi Tanács és a Veszprém Megyei Munkástanács elnöke, ezért 4 év börtönbüntetésre ítélték. A Veszprém Megyei 56-os Szövetség elnöke.
[nyilvános] (343) 1991. 10 ív+mell. Ferenczy Erika
- Zeke László (1919), művezető. 1956-ban a Debreceni Dohánygyár munkástanácsának elnöke, a debreceni munkástanácsok egyeztető fórumának egyik vezetője. 10 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (391) 1992. 10 ív, Valuch Tibor
- Zimányi Tibor (1922), közgazdász. Tagja volt az antifasiszta és a demokratikus ifjúsági mozgalomnak. 1948-ban Kistarcsára, majd Recskre internálták. 1956-ban részt vett a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága munkájában. 5 év börtönbüntetésre ítélték. 1988-ban a Recski Szövetség megszervezője, főtitkára, a TIB alapító tagja, 1992 szeptemberétől elnöke. Az interjú készítése idején szervezetkezesi főkönyvelő. 1990-től országgyűlési képviselő.
[kutatható] (V.74) 1983. 13 ív, Kozák Gyula
- Zombori Sándorné (1923), háztartásbeli. Az interjúban elsősorban férjére (1919–1981), emlékezik, aki munkás és katonatiszt volt, 1956-ban Miskolcon honi légvédelmi parancsnok, a munkástanács katonai bizottságának tagja. November 4-én Ungvárra hurcolták, majd börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (348) 1991. 5 ív+mell. Molnár Adrienne
- Zólmay László (1916–1990), hivatásos katonatiszt. 1956-ig a néphadsereg vezérkari tisztje. Október 23-án a Rádió védelmének katonai parancsnoka, 25-étől a vezérkarnál, majd Király Béla katonai törzsénél szolgált. November 7-én a szovjet katonai hatóságok letartóztatták. 10 év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után fordító, 1990-ben a köztársasági elnök katonai irodájának vezetője.
[nyilvános] (194) 1989. 16 ív+mell. Nagy Gyula
- Zsámboki Zoltán (1923–1989), műfordító, a KSH osztályvezetője. A forradalom alatti és utáni tevékenységéért 1959-ben 7 év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után műfordító, majd a Rakéta regényújság szerkesztője. A TIB alapító tagja.
[kutatható] (111) 1987. 6 ív+mell. Kovács András
- Zsigmond Gyula (1918), jogász, minisztériumi tisztviselő, az Országos Tervhivatal főtitkárhelyettese. Az ötvenes években könyvelő. 1956-ban a Petőfi Párt főtitkárhelyettese.
[kutatható] (50) 1987. 23 ív, Körösnéyi András
- Zsinka Józsefné Gieber Katalin (1930), agrármérnök. 1956-ban a mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Akadémián tanársegéd, az október 26-i sortűz legsúlyosabb sebesültje.
[nyilvános] (270) 1989. 1 ív, Molnár Adrienne

Zsombok Tímár György (1932), repülőtiszt, író. 1956-ban a kunmadarasi repülőtér forradalmi tanácsának tagja. 1 év börtönbüntetésre ítélték. 1991-től Budapest XX. kerület alpolgármestere.

[nyilvános] (252) 1990. 6 ív, Sztányi György

Összeállította: *Molnár Adrienne és Kőrösi Zsuzsanna*

Á. Varga László

AZ 1956-OS FORRADALOM LEVÉLTÁRI ANYAGAINAK FELTÁRÁSÁRÓL

1989-ben, egy Hajnal István körü elnökségi ülésen merült fel, hogy az éppen alakulóban lévő, az 1956-os magyar forradalom történetének feltárására vállalkozó intézet egyik legfőbb feladatának a forradalomra vonatkozó dokumentumok összegyűjtését, elsősorban a vidéki források feltárását kell tekinteni, ellensúlyozva ezzel az erősen fővárosközpontú szemléletet.

1990 elején készült el Bácskai Vera és Litván György közreműködésével a „Tervezet az 1956-os forradalom dokumentumainak feltárására”. Szándékaink szerint az alap kutatásokba csak azokat az irategyütteseket kívántuk bevonni, amelyek már eddig is tömegesen bekerültek a vidéki levéltárakba. (Az iratképzőknél még kint lévő, bár igen alapvető dokumentumok átnézését ekkor még csak esetlegesen terveztük.) Elsődlegesnek tartottuk a különböző szintű megyei, járási, városi és községi tanácsok testületi (tanácsülési és végrehajtó-bizottsági) jegyzőkönyveinek, illetve a tanácsai szakigazgatási szervek (titkárság, igazgatási, művelődési, mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi stb. osztályok) iktatott iratainak, valamint azon megyei és járási bíróságok és ügyészségek büntetőperes aktáinak feltárását, amelyek már szintén a levéltárak állományába tartoznak. Azokat a peres iratokat pedig, amelyeket az igazságszolgáltatási szervek irattáraiban őriznek, ekkor még éppen úgy nem vehettük figyelembe, mint ahogy az MSZMP archívumaiban lévő 1956-os vonatkozású dokumentumokat sem. (Ne feledjük, még rendszerváltás előtt voltunk.) Terveztük viszont a helyi sajtó megyénkénti feltárását, mivel az Országos Széchényi Könyvtárban is rendkívül hiányosak az 56-os vidéki periodikák.

A feltárandó dokumentumok időhatárát 1956. október 23. és december közepe között vontuk meg. Függetlenül attól, hogy egyidejűek vagy retrospektívek-e. Első megközelítésben a források összegyűjtését jelölhattük ki magunk számára, a majdani forráskritikára bízva értékük és használhatóságuk eldöntését.

A fentebb említett alapelvek szerint indult meg a feltáró és gyűjtőmunka az 1956-os Magyar Forradalom Története Dokumentációs és Kutató Intézete égisze alatt (az 1990-ben, majd 1991-ben a Soros Alapítványtól kapott támogatással).

Mivel legújabbkori témakörben ilyen volumenű forrásfeltáró munka Magyarországon eddig még nem volt, különösen nagy hangsúlyt helyeztünk az előkészítő munkára, a feltárásban részt vevők körének kiválasztására. A kutatásokba bekapcsolódó, nagy gyakorlattal rendelkező levéltárosok munkájának

megosztásánál pedig azt az elvet követtük, hogy a 200-nál több közigazgatási egységet magukba foglaló megyéknél 2-2, az ennél kevesebb településsel rendelkezőknél 1-1 levéltárost kértünk fel a kutatásban való részvételre.

1990 szeptemberétől Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Nógrád, Pest, Komárom-Esztergom, Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala, illetve Baranya, Csongrád és Hajdú-Bihar; 1991 áprilisától kezdődően – a már levonható tapasztalatok birtokában – a többi megye 56-os dokumentumainak feltárását indította el kutatócsoportunk.

Ez utóbbi, második kutatófázisban terjesztettük ki a feltáró munkát az országos gyűjtőkörű fővárosi közgyűjtemények (Új magyar Központi Levéltár, a Politikatörténeti Intézet Archívuma és a Hadtörténeti Levéltár) anyagaira, mert a központi kormány- és pártszervek, valamint a katonai bíróságok és ügyészségek 56-os vonatkozású iratainak átnézése és kigyűjtése nélkül nyilvánvalóan torzó lenne a forradalom vidéki dokumentumainak gyűjteménye. Ez utóbbi kutatások koordinálását Varga László, Budapest Főváros Levéltára főigazgatója végzi. Eredeti kutatási tervünk – a rendszerváltás következtében – tovább bővült, amennyiben fokozatosan hozzáférhetőkké válnak a bírósági és ügyészségi irattárak 1956-ra vonatkozó iratai, illetve az egykori MSZMP Archívumokban található 56-os tárgyú dokumentumok.

1990 február végi megbeszélésünkön a kutatások első szakaszának programját a következő munkatársakkal beszéltük meg:

Borsod-Abaúj-Zemplén megye:	Hőgye István, Rásó József
Győr-Moson-Sopron megye:	Bana József, Borbély János
Pest megye:	Bőőr László, Petrikné Vámos Ida
Vas megye:	Feiszt György, Tilcsik György
Zala megye:	Kapiller Imre, Ekler Elemérné
Baranya megye:	Bán Péter, Rozs András
Csongrád megye:	Farkas Csaba
Hajdú-Bihar megye:	Gazdag István
Heves megye:	Kovács Béla
Komárom megye:	Ortutay András
Nógrád megye:	Tyekvicska Árpád

A második, immár fővárosi kutatókkal és a többi megyékkel kibővített csoport 1991 áprilisában készítette el kutatási tervét, vitatta meg programját. A korábbiakhoz ekkor csatlakozott:

Somogy megye:	Bősze Sándor, Szántó László
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye:	Gyarmathy Zsigmond, Sivadó Sándor
Veszprém megye:	Hudi József, Palláné Bókay Ilona
Bács-Kiskun megye:	Tóth Ágnes
Békés megye:	Erdmann Gyula
Fejér megye:	Csurgai Horváth József
Tolna megye:	Dobos Gyula
Jász-Nagykun-Szolnok megye:	Cseh Géza

A budapestieket a Hadtörténeti Levéltárból Markó György és Bognár Zalán, a Politikatörténeti Intézet Archívumából Baráth Magdolna, Molnár Margit és T. Varga György, az Új Magyar Központi Levéltárból Cseh Zita, Paróczai Csilla és Szűcs László, Budapest Főváros Levéltárából pedig Kádár Zsuzsa, Kresalek Gábor, Sipos András, Szabó Klára és Szécsényi Mihály képviselik.

A KUTATÁS MENETE ÉS EDDIGI EREDMÉNYEI

A konkrét munka 1990 szeptemberében indult meg – a feltárás részleteinek, a kutatás ütemezésének, valamint a dokumentumok jegyzékelésének megvitatása után. Megállapodtunk a gyakorlati eljárásról is: az 56-os vonatkozású iratokról két xerox-másolat készül; ezek közül egy teljes sor a levéltáraknál marad és a feltáró levéltáros továbbra is fenntarthatja az azokban való kutatás elsőbbségi jogát. A másik teljes sorozatot az 56-os Magyar Forradalom Történetének Akadémiai Dokumentációs és Kutató Intézete őrzi mint alapidokumentációt, amely a mindenkor érvényes kutatási szabályok figyelembevételével a téma iránt érdeklődők, a személyükben érintettek számára kutatható, nyilvános anyagként áll majd rendelkezésre.

A fénymásolt példányok begyűjtése 1991 végéig folyamatosan tart.

Alábbiakban megkísérlem – még jórészt az első kutatási fázis eredményeire építve – tapasztalatainkat összegezni.

1. Közigazgatási iratok

Az első fázisban vizsgált megyék esetében nyilvánvalóvá vált a területi aránytalanság, mivel az iratképzőknél végzett szakszerűtlen selejtezések következtében két nyugat-dunántúli megyéből, Vashól és Zalából csak igen kevés 56-os vonatkozású dokumentum maradt meg. A többi kilenc megyéből viszont az előzetes várakozásnál is jóval több tanácsi dokumentum vonható be a kutatásokba. Előkerültek többek között a különböző szintű tanácsok testületi jegyzőkönyvei közül azok, amelyekben a Kádár-kormány rendelkezésére a testületek értékelték az „ellenforradalom” alatti és az azt követő munkájukat. Ezek az értékelő, öngigazoló (a dokumentummásolatok bizonyossága szerint a tudatos távolmaradások miatt egyébként ekkor még éppen csak határozatképes) testületi gyűlések általában a „Beszámoló a tanács/végrehajtóbizottság munkájáról az utolsó ülés óta” címet viselik.

Hasonlóképpen szépszámmal kerültek elő azok a jelentések, amelyekben megyénként a különböző szintű tanácsoknak már nemcsak az „ellenforradalom” tanácsi szervekre gyakorolt hatását kellett írásba foglalniok, hanem igen részletesen azt is, hogy a saját településükön, illetve egy-egy nagyobb közigazgatási egységben (járásban, megyében) hogyan zajlottak le az „ellenforradalmi események”.

A kutatások során összegyűjtöttük megyénként az elhagyottá vált vagyontártyák összeírásait is, amelyekből az egy-egy településről elmenekültek származására, foglalkozására és vagyoni állapotára nyerhetünk igen fontos adatokat. Ugyancsak sok megyéből ismeretesek a forradalmi tevékenység miatt elvont

iparendélyekről készült összeírások, továbbá azok, amelyek a forradalomban játszott (vezető) szerepük miatt kitüntetéseiktől megfosztott, főleg pedagógusok, orvosok és közigazgatási szakemberek listáját tartalmazzák. A megyénként átlagban 4-5 doboznyi közigazgatási iratmásolatok között – az iratok jellegéből adódóan – igen nagyszámú, az akkori „önkormányzatok” hatáskörébe tartozók forradalom alatti magatartásának kivizsgálásával, felelősségre vonásával kapcsolatos forrás. Készültek kimutatások az „ellenforradalom” alatt a mezőgazdasági termelészövetkezeteknél keletkezett károkról is.

A 2-9/1957. számon rendelte el a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkárságának Tanácsszervek osztálya 1957 első hónapjaiban az „Ellenforradalmi események következtében elhaltak névjegyzéké”-nek összeállítását. Míg a lista sok településről és járásból előkerült, megyei összesítése – Nógrád megye kivételével – sehonnan sem ismeretes.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a közigazgatási iratok ugyan többségükben nem a forradalom alatt keletkeztek, hanem már a restaurációs időszak termékei, s alapvetően beszámoltató, számonkérő, elszámoltató jellegűek, de retrospektív voltak ellenére is olyan információkat tartalmaznak a kutatott másfél hónapra, amelyeknél pontosabb ismeretek az eddig feltárt egykorú dokumentumokból sem szerezhetők.

2. Az igazságszolgáltatási testületek iratai

A rendszerváltozásnak köszönhetően a kutatás számára hozzáférhetővé vált az igazságszolgáltatási eljárások során keletkezett nagyszámú iratanyag. A feltárt és másolati példányokban rendelkezésre álló összterjedelem megyénként szintén 4-5 doboznyi.

Másolatok készülhettek az 1957–62 között lefolytatott büntetőpererek vádlottjainak vallomásairól, az első és másodfokú vádiratokról, ítéletekről és – amennyiben a per mellékleteként szerepeltek – korabeli dokumentumokról is (Nemzeti Bizottságok, munkástanácsok jegyzőkönyvei, plakátok, rölapok, sajtótermékek stb.). Az érvényben lévő kutatási szabályzat értelmében sajnos nem vonatkozik mindez a tanúvallomásokra és a tárgyalási jegyzőkönyvekre, amelyek továbbra sem nyíltak meg a kutatás számára.

A feltárás során az egyik legnagyobb nehézséget az jelentette, hogy napjainkig csak Komárom, Nógrád és Vas megye bírósági, valamint Zala megye ügyészégi iratai kerültek levéltárba. (Ez a tény nemcsak megnehezítette, hanem meg is drágította a kutatást.) Az említett 11 megye közül mára már csak Hevesben és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében nem történt meg a bírósági iratok feltárása; az itteni levéltárakba csak 1992 második felében kerülnek át az igazságszolgáltatási testületek iratai.

A feltáró és gyűjtőmunka során minden egyes per külön borítóba kerül, amelyen feltüntetjük a per számát és – amennyiben már levéltárban volt az anyag – levéltári jelzetét. Szerepel továbbá a borítón az összes (vádlott) elítélt neve, illetve „a helység megnevezése, ahol tettét elkövette”, továbbá az is, hogy mi volt a korabeli vádpont ellene.

3. Az MSZMP iratok

Mivel 1989 végén, 1990 elején – néhány kivételtől eltekintve – a megyék pártarchívumait Budapestre szállították, ennél fogva csak Baranya, Hajdú-Bihar, Nógrád és Vas megyék pártiratainak feltárását és fénymásolását végezhetjük el. Megállapítható, hogy egykorú dokumentum a különböző szintű pártszervek iratai között esetleges, viszont tetemes itt is a retrospektív forrás. Megmaradtak szinte mindenhol az „Ellenforradalmi gyűjtemények” korabeli anyagai: plakátok, nemzeti bizottsági, munkástanácsi jegyzőkönyvek, sőt bírósági tanúvallomások, vádiratok, ítéletek és több száz oldalra tehetők a volt párttagok igazoló jelentései is. Az MSZMP-iratok 1991 végén történt államosítása talán javítja esélyünket a kutathatóságban, azonban nyilvánvaló, hogy a többszöri szállítás következtében összekeveredett iratokat először is rendezni kell.

4. A korabeli sajtó

A kutatásokba először bevont megyékben befejeződött, a többiekben pedig folyamatban van a korabeli sajtó összegyűjtése. A bírósági iratok mellékleteiből, a pártanyagokból, a múzeumi és a könyvtári gyűjteményekből sikerült szinte minden megyében hiánytalan sorozatokat összeállítani. Minden 1956. december közepe előtt megjelent példányról rendelkezünk másolattal, ezt követően csak a kifejezetten 56-os vonatkozásúakról.

Az 1956-os forradalom vidéki dokumentumainak másolatai rendezve – nagy részben jól használható jegyzékekkel kiegészítve – kerülnek az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába. Eddig 7 megye 46 doboznyi anyagát helyeztük el ott. Az általam irányított elrendezés után a többi anyag átszállítása is folyamatosan történik. A vártnál nagyobb mennyiségű anyag került elő, és ha a feltáró munka a többi megyében is hasonló eredményeket hoz, mihamarabb módunk lesz a dokumentumokat megyei vagy területi gyűjteményes kötetekben közre is adni.

Kresalek Gábor

AZ 1956. NOVEMBER 4-E UTÁN POLITIKAI OKOKBÓL KIVÉGZETTEKKEL KAPCSOLATOS KUTATÁSRÓL

Az 1956-os forradalom leverését a magyar történelem alighanem legvéresebb megtorlása követte. Nemcsak a törvényes miniszterelnököket és munkatársait, nemcsak a forradalom szószólóit és tisztjeit adták hóhérekre a kádárista bíróságok, de százával végeztek ki munkásokat, diákokat, tanoncokat is, akik fiatalos lelkesedéssel fogtak fegyvert a forradalom magyar és szovjet ellenségeivel szemben. Egy ilyen népmozgalom, mely évek könyörtelen terrorjára válaszként torkollott népfelkelésbe, természetesen magával sodort különféle „marginálizálódott” embereket is, akik ugyan előző életükben nem voltak gáncs nélküli lovagok, de a forradalom harcaiban s jobbára a megtorlás gépezete ellen is emberként állták meg a helyüket. A Kádár-rendszer évtizedei alatt nevüket ugyanúgy ellepte a bozót, mint jeltelen sírjaikat a temető legeldugottabb szélén. Bár ma már szabadon kutathatjuk a peres iratokat, még távolról sem tartunk ott, hogy valamennyiük nevét, életét, szenvedéseit és halálát pontosan és megbízható forrásokra támaszkodva ismernénk. Természetesen a legismertebbekről tudunk legtöbbet, de a „pesti (és vidéki!) srácok” sorsát most kell aprólékos munkával rekonstruálni.

Erre a feladatra vállalkozott az 1956-os intézet egy kutatócsoportja, amely a forradalomban való részvételük miatt perbe fogott, halálra ítélt és kivégzett áldozatok életrajzát kívánja megírni.

A feladatot két lépésben óhajtjuk megoldani. Először a Fővárosi Bíróságon, a megyei bíróságokon, az ügyészségen, az Országos Büntetés-végrehajtási Intézetben és a Belügyminisztérium Történeti Irattárában fellelhető peres akták alapján adatlapon rögzítjük a kivégzettekre vonatkozó adatokat és tényeket. Kitöltésük után a perekből szerzett ismereteink alapján elkészítjük az áldozatok rövid életrajzát. Munkánk eredményeként nem csupán számítógépes módszerekkel is rendezhető-elemezhető adatokat és rövid életrajzokat nyerhetünk, hanem végre elkészülhet egy olyan lista, amely az áldozatok autentikus névsorát tartalmazza, azokét mindenképpen, akiket bírósági tárgyaláson ítélték halálra és végeztek ki.

A kutatások megkezdésekor rendelkezésünkre állt az a lista, amelyet Rainer M. János (Fényes Elek) készített. Rainer M. János történész, akkor a Fővárosi Levéltár fiatal munkatársa 1984/85-ben saját elhatározásából kezdte el összeállítani az 1956 után kivégzettek névsorát. A kivégzettek számáról a forradalmat követő évtizedekben sem statisztikai adatokat nem tettek közzé, sem névsorukat

nem közölték és az ítéletek nyilvánosságra hozatalát, sőt a bírósági tárgyalások nyilvános vagy zárt jellegét is az igen gyakran változó tájékoztatás-politika befolyásolta. Amikor Rainer úttörő kutatását megkezdte, szigorúan tiltott, egyértelműen üldözhető, és a levéltári szabályzatból következően fegyelmileg is elítélhető munkát végzett, amely súlyos kockázatokkal járt.

Először a Fővárosi Levéltárban őrzött kerületi anyakönyvek másodpéldányaiból gyűjtötte ki – elsősorban a X. kerületben, ahová az akkor Budapesti Országos Börtönnek nevezett gyűjtőfogház tartozik – a kivégzett személyek anyakönyvezett halotti adatait, s ezeket összevetette a sajtóban olykor közzétett hírekkel. A lista természetesen nem lehetett teljes és tökéletes, de ez volt az első, alapján nagyrészt hitelesnek bizonyult névsor a kivégzettek számáról és nevéről. Rainer egyúttal tudományos eszközökkel cáfolta a mindkét irányú szélsőségeket.

1985 nyarán Rainer ismeretlenül – Lipták Béla professzor közvetítésével – kopogtatott be az általa csak a legendákból ismert Mécs Imréhez, aki bizalommal fogadta és segítette munkáját, tanácsokkal és néhány kiegészítéssel szolgált. A listát továbbra is szigorúan titokban kellett tartani, az akkori körülmények között még illegális közzététele is komoly veszélyekkel járt volna. A lista szociológiai-politikai elemzése alapján készült el Rainer úttörő tanulmánya, amely egyidejűleg jelent meg Párizsban, a Magyar Füzetek kiadásában (17. sz., 1986, 99–129. p.), ahová Litván György csempészte ki, és az illegális *Beszélő* 18. számában, ahol Kis János tette közzé (Fényes Elek, „Adatok a forradalmat követő megtorláshoz”, *Beszélő* 18, 1987; vö. *Beszélő Összkiadás*, sajtó alá rendezte Havas Fanny, Bp. 1992., II. köt. 649–663. p.). Rainer ekkor vette fel a Fényes Elek álnevet a magyar statisztika megalapítójának tisztelegve.

A listát, amely külföldön a „Tetemrehívás” című kötetben (Párizs, 1988, 149. p.) és itthon a *Beszélő* 25. (1988) számában (vö. *Összkiadás*, III: 606–611. p.) jelent meg, először 1988. június 16-án az akkor még bozotos 301-es parcellában rendezett ellenzéki megemlékezésen olvasta fel Hegedűs László és Mécs Imre, a Történelmi Igazságtétel Bizottság két alapító tagja. Rainer János 1989 áprilisában lépett ki álneve mögül, Nagy Imre és négy társa exhumálásának befejezése után a temetőben rendezett nemzetközi sajtóértekezleten.

Az 1989. június 16-i gyászszertartás előtt az Igazságügyminisztérium is összeállította, majd sebtében közzétette a maga névsorát, amelyet a TIB megbízásából Rainer ellenőrzött és szűrte ki a mártírnak egyértelműen nem mondható személyeket. (E munkával szinte párhuzamosan, valamivel később a Katalizátor Iroda munkatársai is végeztek anyaggyűjtést a kivégzettekkel kapcsolatban.) Mindez – beleértve a hozzáfűződő politikai vitákat – már az ország nyilvánossága előtt zajlott. Az 1989. június 16-án a Hősök terén majd a 301-es parcellában felolvasott névsor a Rainer-féle gyűjteményből alakult ki.

Kutatócsoportunk kiindulásként ezeket a listákat használta, kiegészítve a levéltárosoktól, a TIB-től és Gosztanyi Pétertől kapott adatokkal. A többszörsen bővített listát nyilvánvalóan kritikával kell kezelni. Noha jól tudjuk, hogy számos forradalmárt gyilkoltak meg bírósági eljárás nélkül, adataink ellenőrzéséhez legfontosabb forrásaink a peres iratok. Ezek mostanáig a titkos ügykezelés szabályai alá eső, így gyakorlatilag hozzáférhetetlen dokumentumok voltak.

Sejtettük, és az első tapasztalatok is azt igazolták, hogy találhatunk e nevek között olyanokat, melyek viselői nem forradalmi cselekményekért, hanem közbűntényesként szenvedték el a halálos ítéletet. Az eredeti névsor 328 nevet tartalmazott. Ebből részben a feldolgozás során, részben egy előzetes felmérés révén – amikor csupán beletekintettünk az aktákba – 50 személyt ki kellett szűrünk. Ők valóban vagy egyértelműen közbűntényesek voltak és maga a bíróság sem kísérelte meg tevékenységüket a forradalommal összekötni, vagy olyan személyek, akiket ugyan politikai okokból ítélték el, de tevékenységük nem kapcsolódott '56-hoz. Közöttük elsősorban egykori csendőröket találunk, akik közül meglepően sokat végeztek ki 1957–58-ban háborús bűnösként, valamint kémeket, akik azonban tevékenységüket 1956 októbere előtt folytatták.

Az így kijavított lista szereplőinek megítélésében is maradtak bőven problémák. A halálos ítélettel végződő perek esetében viszonylag magas volt a büntetett előéletűek és ezen belül is a közbűntényeket elkövetők száma. Sok esetben nincs kétségünk a hatóságok állításának valódiságáról, de létezik csaknem ugyanennyi olyan vádlott, akinél legalábbis kétkedéssel kell fogadnunk a priusra vonatkozó állításokat. Köztudott, hogy az ötvenes években számos olyan cselekményért járt börtönbüntetés, amelyet a józan hétköznapi erkölcs és jogérzék nem tekint szankcionálandónak és ami egy jogállamban nem vezetett volna súlyos börtönbüntetéshez. A kulcsot talán az a mondat adja meg, amit az egyik, az Oral History Archivum számára nyilatkozó elítélt forradalmár mondott közbűntényes múltú felkelő társáról: ő ugyan személy szerint félt tőle, ám ez az ember a forradalom során tanúsított magatartásával mintegy felmagasztosult, élete más dimenzióba került, ha úgy tetszik: megtisztult.

Ha azt kérdezzük, hogy a problematikus múltú kivégzettek áldozatai voltak-e a megtorlásnak, csak azt válaszolhatjuk, hogy igen. Ki „mártír” és ki nem, e kérdés eldöntése nem a történész, hanem a történelem, az utókor feladata. A történész dolga a tények feltárása és leírása, az okok kutatása és nem az ítélezés. A bíróságok az egyes perek szereplőit tendenciózusan válogatták össze. Világos az a szándék, hogy a halálos ítéletekkel végződő perekbe igyekeztek fegyveres felkelőket és közöttük lehetőleg „pettyes múltúakat” is felsorakoztatni. Erre épülhetett azután a Kádár-korszakban megjelent szakmunkák állítása, hogy a forradalom résztvevői zömükben lumpen elemek voltak. Figyelembe kell venni azt a tényt is, hogy a mobilabbak, kevésbé elesettek, tetteik esetleges következményeivel tisztában levők közül sokan elhagyták az országot. Bizonyos perekből tisztán látható, hogy a hatalmi gépezet az itthon maradottakon akart példát statuálni. S végül ki kell emelni, hogy ugyanezekért a tettekért egy független bíróság szinte egyetlen esetben sem hozott volna halálos ítéletet.

Összefoglalva, az áldozatok sorából nem zárható ki senki, aki a forradalomban részt vett, vagy ítéletét feltételezett részvétele miatt szenvedte el, és a forradalmi napokat nem használta ki bizonyíthatóan büntetetre. Megvilágításképpen álljon itt két példa. A felkelők, tekintettel arra, hogy súlyos élelem- és ruhahiányban szenvedtek, behatoltak a mai Otthon Áruház helyén levő Divatcsarnokba. A magukhoz vett ruhákat, használati tárgyakat a Péterffy Sándor utcai kórházba vitték és ott raktározták el. A készletekből azután ki-ki szükségletei szerint részesült. Az elvitt holmijként igazolást adtak azzal a szándékkal,

hogyan azt a konszolidáció után visszaadják vagy megfizetik. Természetesen nem zárható ki az sem, amire a perekben is találhatunk hihető adatokat, hogy voltak olyanok, akik nem adtak nyugtát, és az általuk elvitteket sajátjuknak tekintették. Ennek tételes bizonyítása a bíróságon azonban csak néhány esetben történt meg. Az igazoló cédulára való hivatkozás éppen olyan sokszor fordul elő, mint az, hogy ezt a raktárat őrizték, és onnan csak megfelelő engedéllyel és felügyelet mellett lehetett vételezni, akárcsak egy háborús helyzetben. A bíróság azonban a Divatcsarnokban történeteket minden esetben fosztogatásnak minősítette és ahol csak lehetőség nyílt rá, tehát elsősorban a Baross téri és környékbeli fegyveres csoportok, valamint a Péterffy Sándor utcai kórházban letartóztatottak pereiben rablás büntetéseben is elmarasztalta a vádlottakat. Ezzel szemben alighanem jogosan zárható ki az áldozatok köréből az a férfi, aki ugyan részt vett a fegyveres harcokban is, ám az okt. 28-a és nov. 4-e közötti időszakban súlyos bűncselekményben is vétkes volt: megölte a feleségét.

A perek alapos tanulmányozása során még néhány személyről kiderülhet, hogy nem tartoznak kutatásunk tárgyához, és ugyanígy előfordulhat az is, hogy néhány áldozatról csak ezután fogunk tudomást szerezni, tehát listánk még tovább módosulhat. Ám nagy valószínűséggel kijelenthetjük, hogy a végleges névsor 250-270 nevet fog tartalmazni.

A feldolgozást végzők az említett forrásörző helyek irattáraiban tanulmányozzák azokat a pereket, amelyekben végrehajtott halálos ítélet született. A peres akták tartalmazzák általában a gyanúsított személy adatait, önvallomását, a nyomozati anyagot, beleértve a rendőrségi kihallgatások jegyzőkönyveit, szembesítési jegyzőkönyveket, tanúvallomásokat, házkutatási jegyzőkönyveket. Szórványosan előfordulnak az iratok között vállalati káderanyagok, jellemzések is, általában fellelhetők a lefoglalt tárgyi bizonyítékokról felvett listák. Minden esetben megtalálhatók az első- és másodfokú tárgyalás jegyzőkönyvei és a vádirat. Az esetek többségében hozzájuthat a kutató ahhoz a jegyzőkönyvhöz, melyet akkor vettek fel az ügyészségen, amikor a vádiratot az egyes perbe fogottakkal ismertették. Többnyire tartalmazzák az akták a fellebbezéssel, a kegyelmi tanács határozatával kapcsolatos iratokat és a kivégzési jegyzőkönyveket is.

A kutatócsoport 1991 áprilisában kezdte meg munkáját. Eddig 80 adatlapot töltöttünk ki és készítettünk rövid életrajzokat. A peres iratok áttanulmányozása rendkívül időigényes, és nagyfokú érzékenységet követel a kutatótól. Egyszerre kell az információk rögzítésének követelménye miatt az iratok tartalmát „komolyan vennie”, és az életrajz megírása miatt az egésztől elidegenítenie magát. Kénytelen tehát koncepciónálisan egyszerre regisztrálni, felismerni és kritizálni. Mindezek mellett meg kell birkóznia azzal a feladattal, hogy az iratok hiányossága ellenére az adatlapot lehetőség szerint legrészletesebben töltsse ki, amit erősen megnehezít az a nyelv, mely az iratokat jellemzi. E nyelv a normális szóhasználattól eltérő jogi „bikkfanyelv”, az iratok tartalmára pedig az jellemző, hogy minden objektivitást nélkülöz, tényfeltárás helyett prekonceptcionált, vádaskodó, az esetek döntő többségében becsületsértő és igaztalan hangvételű.

A módszeres kutatást nehezíti, hogy a peres akták meglehetősen nehezen találhatók meg. A semmisségi eljárások, majd a kárpótlási törvény következtében az iratok elkezdtek vándorolni. Az ügyek az egyik bíróságtól a másikhoz

kerültek, a levéltárakból kikérték őket, és utána vagy visszakerültek a helyükre, vagy nem. A tapasztalat azt mutatja, hogy visszakerülésük esetén sem lehetünk biztosak abban, hogy az irategyüttesek sértetlenek maradtak, illetve – különösen, ha nem levéltárakról, hanem irattárakról van szó – megfelelően reponálták-e őket. Komoly problémát okoz, hogy a listánk szerint vidéken végrehajtott halálos ítéletet elszenvedők iratai csak igen ritkán találhatók meg az adott megye bíróságán vagy levéltárában. Nemcsak az tehát a probléma, hogy egy adott városra vonatkozó pert egy másik városban, megyében, vagy Budapesten folytattak le, hanem az is, hogy egyetlen támpontunk, a kivégzés helye sem esik szükségszerűen egybe a bírósági eljárás helyszínével. Ahhoz tehát, hogy egyáltalán a munkát el lehessen kezdeni, valóságos nyomozómunkát kellett – és néhány esetben még ma is kell – folytatni. Szerencsére elmondható, hogy ma már névsorunk szereplőinek kb. 80 százalékaról tudjuk, hogy hol kell keresni ügyüket.

Kutatásunk az 1956-os forradalom utáni megtorlás pertörténetének feldolgozására tett első kísérlet. Maga a pertörténet megírása két szempontból is jelentős: egyrészt az anyagok feldolgozása után tiszta képet kaphatunk a megtorlás mértékéről és módszereiről, másrészt alapvető kiegészítő anyagokat nyerhetünk a forradalom mikrotörténetének megírásához. Bár a peres iratokat csak maximális forráskritikával kezelhetjük, kétségtelen, hogy reális, használható elemeket is tartalmaznak. Ha a tanúk vallomásait, szembesítési jegyzőkönyveket, az egyes vádlottak különböző, a vizsgálati időszak folyamán tett vallomásait, valamint az ügyészségen tett módosító vallomásokat összevetjük, ha megkülönböztetjük és ütköztetjük a nyomozati időszakban és a bíróság előtt elmondottakat, puzzle-szerűen összerakhatunk egy viszonylag hiteles képet. A peres iratokhoz kapcsolódóan szükséges még az ügyészség elnökségi iratait is áttekinteni, hiszen ezek között szerepelnek azok az instrukciók, melyekkel a hatalom az igazságszolgáltatási szerveket ellátta. Természetesen egyéb kutatásokat és módszereket is kell alkalmazni ahhoz, hogy az „igazság” közelébe juthassunk, és a történeteket a lehető legjobban megérthessük. Itt és most az a lényeges, hogy kutatásunk mintául szolgálhat majd egy következő, szélesebb körű vizsgálathoz. E célból, valamint az adatoknak már e kutatásnál is lényeges standardizálhatósága érdekében készült el (Kozák Gyula szakszerű közreműködésével) a már említett adatlap, mely három részből áll.

Első blokkja tartalmazza a perre vonatkozó általános adatokat. Itt kerülnek rögzítésre a kivégzetteken kívül az adott perben elítéltek nevei, ítéletei, az első- és másodfokú bíróság tagjainak nevei, a tárgyalási napok, az első- és másodfokú ítélet esetleges eltérései, a perről leválasztottak nevei, a tanúk névsora. Ide kerül a per száma és fellelhetőségi helye, a halálos ítélet(ek) végrehajtásának időpontja.

A második blokk a kivégzettek személyi adatait tartalmazza. Míg az első adatlap-blokk az életrajz megírásán kívül statisztikai vizsgálódásokhoz nyújthat segítséget, a második blokkban leírtak elsősorban szociológiai és társadalomtörténeti feldolgozásra alkalmasak. Ebben megkíséreljük rekonstruálni az emberi élet legfontosabb színtereit és eseményeit, születéstől a halálig. Sajnos a források hiányosságai következtében összes kérdésünkre nem minden esetben

kaphatunk választ. Ám az már az eddigi tapasztalatokból világosan látszik, hogy a kivégzettek iskolai végzettségére, munkahelyére, családi állapotára, jövedelmére, lakására mindig van adat. Viszonylag sűrűn lehet találni a házastársakra, szülőkre, pártállásra vonatkozó információkat is. Minden esetben van utalás a perbefogott korábbi bírósági ügyeire, ha büntetett előéletű volt az illető, de, sajnos, a korábbi ügyek perszámai nem mindig lelhetők meg. Viszonylag gyakoriak a katonai szolgálatra utaló bejegyzések. Az akták általában tartalmazzák az illető „osztályhelyzetét”.

Az adatlap harmadik részébe kerülnek a kivégzett személyére vonatkozó peres adatok, úgymint a védőügyvédek nevei, az ítélet jogi alapját képező paragrafusszámok, a vádbeli cselekmény rövid leírása, a kegyelmi kérvény elutasításának ideje és végül a kivégzés óra, perc szerinti pontos időpontja. Ez az adatcsoport az eddigieken kívül a perekben fellelhető koncepcionális elemek feltárására is alkalmas.

A perek adatszerű feldolgozásán túl segítséget nyújt néhány per anyagának szövegelemzése. Léteznek nyelvészek által kimunkált olyan programok, melyek a hagyományos strukturalista szövegelemzés eredményein túl a szöveg rejtett és pszichés tartalmait is feltárják. Természetesen túlzott optimizmusra e tekintetben sincs okunk, hiszen szó szerinti jegyzőkönyvek helyett a nyomozati időszakban szinte kizárólag előre megfogalmazott, a tárgyalásokról pedig összefoglaló jellegű leiratok készültek még akkor is, amikor formai hitelességre törekedtek. Transzformált szövegekből kell tehát levonni következtetéseket, így ezek a vizsgálatok is csak részeredményekhez vezethetnek.

Fontos lesz még a tények megismeréséhez egyéb források bekapcsolása és ütköztetése. Sajnos a választás e tekintetben nem bőséges. Átnézendők azonban a fennmaradt vállalati káderanyagok és rendőrségi jelentések is. Segítségünkre lehetnek az áldozatok hozzátartozóival, börtön-, eszme- és fegyvertársaival készített interjúk.

A kutatás folyik, eredményeinek egy része remélhetőleg hamarosan napvilágot lát. Addig is mintegy a problémákat illusztrálандó álljon itt mutatóba egy ítéletrészlet, melyből egy per sokrétűsége és a kivégzettek életútjának néhány jellegzetes ellentmondása is kitűnik. Az is jellemző, és a formális történelmi „csoportosítást” nehezíti, hogy a vádlottak számos, egymással csak lazán összefüggő harcban, vállalkozásban vettek részt. A per a Széna téri fegyveres csoport néhány tagja ellen indult. Vádlottai származásuk, a társadalmi struktúrában betöltött helyük, a forradalomban vállalt szerepük és vélhető motívumaik szerint három csoportba sorolhatók:

- A. 1. Egyetemista, érettségizett, vagy néhány középiskolai osztályt végzett.
 - 2. Szakmunkás, bányász.
 - 3. Szakképzetlen.
- B. 1. Fegyveres felkelő, harcos.
 - 2. Fegyvert nem használó, adminisztratív módon működő, tárgyalásokban résztvevő.
 - 3. Parancsnok, parancsnokhelyettes, szakasziparancsnok.

C. 1. Politikai értékeket valló személyek. (Munkásérdekekre, szakszervezetekre, munkástanácsokra való hivatkozás.)

2. Ideológiamentes, egyéb eltérő motivációk.

3. Személyes sértettség miatti részvétel.

Lényeges tudni, hogy az öt kivégzett közül egy – bár valóban mindnyájan Széna tériek voltak – a bíróságon látta először vádlott társait. E per is tipikus példája csúsztatásoknak, a koncepcionálisan összeválogatott „szereplőgárdának”. Kirajzolódnak benne az oly sokszor visszatérő elemek, hogy legyen a vádlottak között értelmiségi, félértelmiségi; legyenek a „szereplők” között fegyveres felkelők; legyen közöttük „rovott múltú”.

FÜGGELÉK

RÉSZLETEK A BUDAPESTI FŐVÁROSI BÍRÓSÁG 1957. JÚLIUS 29-ÉN KIHIRDETETT ÍTÉLETÉBŐL ÉS ANNAK INDOKLÁSÁBÓL (GYS. B. II. 2383/1957/2 SZ.)

Rusznay László I. r. vádlottat,
Czimer Tibor II. r. vádlottat,
Laurinyecz András III. r. vádlottat,
Bán Róbert IX. r. vádlottat,
Ekrem Kemál XI. r. vádlottat

összbüntetésként, fejenként halálbüntetésre, a halálbüntetés végre nem hajtása esetén a büntetőtörvényben meghatározott egyes jogaiktól való 10 (Tíz) évi eltűlésre, valamint bárhol feltalálható egész vagyonuknak elkobzására és Ekrem Kemál vádlottat még külön a Magyar Népköztársaság területéről végleges hatállyal való kiutasításra ítéli.

Hugyec Pál IV. r. vádlottat

összbüntetésként 20 (Húsz) évi börtönbüntetésre, a büntetőtörvényben meghatározott egyes jogaitól 10 (Tíz) évi eltűlésre, valamint bárhol feltalálható egész vagyonának elkobzására ítéli.

Táky Gyula V. r. vádlottat

összbüntetésként 10 (Tíz) évi börtönbüntetésre, a büntetőtörvényben meghatározott egyes jogaitól 5 (Öt) évi eltűlésre és bárhol feltalálható vagyonából 5000 (Ötezer) forint értékű vagyonelkobzásra ítéli.

Neubrandt Rezső VI. r. vádlottat

összbüntetésként életfogytig tartó börtönbüntetésre, a büntetőtörvényben meghatározott egyes jogaitól 10 (Tíz) évi eltűlésre, valamint bárhol feltalálható egész vagyonának elkobzására ítéli.

Nyárfádi László VII. r. vádlottat

összbüntetésként 6 (Hat) évi börtönbüntetésre, a büntetőtörvényben meghatározott egyes jogaitól 5 (Öt) évi eltűlésre, valamint bárhol feltalálható vagyonából 2000 (Kettőezer) forint értékű vagyonelkobzásra ítéli.

Ábri Benjamin György VIII. r. vádlottat

összbüntetésként 20 (Húsz) évi börtönbüntetésre, a büntető törvényben meghatározott egyes jogaitól 10 (Tíz) évi eltiltásra, valamint bárhol feltalálható egész vagyonának elkobzására ítéli.

Vasvári Ottó X. r. vádlottat

összbüntetésként 15 (Tizenöt) évi börtönbüntetésre, a büntető törvényben meghatározott egyes jogaitól 10 (Tíz) évi eltiltásra, valamint bárhol feltalálható egész vagyonának elkobzására ítéli.

Fazekas István XII. r. vádlottat

összbüntetésként 3 (Három) évi börtönbüntetésre, a büntető törvényben meghatározott egyes jogaitól 3 (Három) évi eltiltásra, valamint bárhol feltalálható vagyonából 2000 (Kettőezer) forint vagyoneklobzásra ítéli.

Rajk Tivadar XIII. r. vádlottat

összbüntetésként 4 (Négy) évi börtönbüntetésre, a büntető törvényben meghatározott egyes jogaitól 5 (Öt) évi eltiltásra, valamint bárhol feltalálható vagyonából 2000 (Kettőezer) forint értékű vagyoneklobzásra ítéli.

Hanus Imre XIV. r. vádlottat

összbüntetésként 5 (Öt) évi börtönbüntetésre, a büntető törvényben meghatározott egyes jogaitól 5 (Öt) évi eltiltásra, valamint bárhol feltalálható vagyonából 2000 (Kettőezer) forint értékű vagyoneklobzásra ítéli.

Negele Tibor XV. r. vádlottat

összbüntetésként 5 (Öt) évi börtönbüntetésre, a büntető törvényben meghatározott egyes jogaitól 5 (Öt) évi eltiltásra, valamint bárhol feltalálható vagyonából 2000 (Kettőezer) forint értékű vagyoneklobzásra ítéli.

Argyelán Gábor XVI. r. vádlottat

összbüntetésként 2 (Kettő) évi és 6 (Hat) hónapi börtönbüntetésre, a büntető törvényben megállapított egyes jogaitól 3 (Három) évi eltiltásra és bárhol feltalálható vagyonából 2000 (Kettőezer) forint értékű vagyoneklobzásra ítéli.

Csépányi Dezsőné, sz. Hamar Valéria XVII. r. vádlottat

összbüntetésként 1 (Egy) évi és 6 (Hat) hónapi börtönbüntetésre, a büntető törvényben meghatározott egyes jogaitól 3 (Három) évi eltiltásra, valamint bárhol feltalálható vagyonából 1000 (Egyezer) forint értékű vagyoneklobzásra ítéli.

Az eljárás során felmerült 2466 (Kettőezernégyszázhatvanhat) forint 60 (Hatvan) fillér bűnügyi költségből 232 (Kettőszázharminckettő) forint 60 (Hatvan) fillért valamennyi vádlott egyetemlegesen; Laurinyecz András III. r. vádlott 700 (Hétszáz) forintot még külön, Hugyecz Pál IV. r. vádlott 700 (Hétszáz) forintot szintén még külön, Negele Tibor XV. r. vádlott, Argyelán Gábor XVI. r. vádlott és Csépányi Dezsőné XVII. r. vádlott 700 (Hétszáz) forintot még külön egyetemlegesen; végül Czimer Tibor II. r. vádlott 14 (Tizennégy) forintot; Táky Gyula V. r. vádlott 14 (Tizennégy) forintot és Vasvári Ottó X. r. vádlott 106 (Egyszázhat) forintot külön kötelesek az államnak megtéríteni.

Összefoglalva:

1.) I. r. vádlott október 26-án Budapestre jött a tüntetők élén, csatlakozott a Széna téri ellenforradalmárokhöz és október 28. napjáig velük együtt harcolt a szovjet és magyar csapatok ellen. Utána 50-60 főnyi menekülő ellenforradalmár vezetője lett és elvitte azokat a pilisszentiváni munkásszállóba. Utólagos beleegyezésével csoportjának tagjai megtámadták a pilisvörösvári rendőrőrsöt és ÁRHI őrsöt, a fegyvereiket erőszakkal elvették. Október 29-én útját állja Zgyerka Jánosnak és társainak, elfogja őket, elveszi gépkocsijukat, fegyvereiket és pénzüket. Október 31-én, mint a csoport parancsnoka, felvezeti őket a Széna térre és a csoporttal együtt csatlakozik az ellenforradalmárokhöz. Vezetője lett a bányászbrigádnak, akiknek az élén vezette a rózsadombi, békásmegyeri, pomázi, csolnoki, Attila utcai, Déli pályaudvari akciókat, cigarettáit erőszakkal elveszi, bv alkalmazottakat elhurcol, államvédelmi alkalmazottak lakásán házkutatást tart, tömeges előállítás és letartóztatást eszközöl, majd páncéltörő fegyverek szerzése érdekében csoportját Ausztriába kívánja vezetni, majd Szombathelyen csoportjával elfoglalja a határőrség laktanyáját.

2.) II. r. vádlott október 30-án csatlakozik a Rusznyák által vezetett ellenforradalmi csoporthoz, a csoporttal együtt október 31-én Budapestre megy, mint helyettes parancsnok és csatlakozik a Széna téri ellenforradalmárokhöz. Rusznyákkal egyetemben vezeti a rózsadombi akciótól kezdve az összes további akciót és ha névleg helyettesi funkciót is tölt be, lényegében a vezetést magához ragadja, az ő irányításával bonyolítják le az összes akciót.

3.) III. r. vádlott október 26-án a tüntetőkkel Budapestre jön, csatlakozik a Széna téri ellenforradalmárokhöz, részt vesz a harcokban október 28-ig, majd a Rusznyák csoporttal Pilisszentivánra menekül, ahol október 30-án ő kezdeményezi a csolnoki tábor megtámadását, az elítéltek kiszabadítását és a fegyverek megszerzését. Október 31-én a Rusznyák csoporttal Budapestre jön, csatlakozik a Széna téri felkelőkhöz és a bányászbrigádban részt vesz valamennyi fenti akcióban. A csolnoki tábor megtámadását mint helyi ismerettel rendelkező személy vezeti, a csolnoki bv alkalmazottakat letartóztatja, részt vesz a tábor fegyvereinek és egyéb értékeinek az erőszakos elvételében, géppisztolyból egy sorozatot lő ki arra a gépkocsira, amelyben Baranya bv hadnagyot viszik.

4.) IV. r. vádlott október 26-án a tüntetőkkel Budapestre jön, végigszemléli a Széna téri ellenforradalmi harcokat, egy éjszakát maga is a Széna téren tölt, majd október 27-én visszatér Pilisszentivánra. Október 28-án csatlakozik a Rusznyák csoporthoz, másnap részt vesz Zgyerkáék letartóztatásában és értékeik erőszakos elvételében. Október 31-én a Rusznyák csoporttal Budapestre jön, csatlakozik a Széna téri ellenforradalmárokhöz és a bányászbrigád tagjaként részt vesz az összes akcióban, beleértve a csolnoki tábor kifosztását is, ahol a gyógyszeres megszerzését és elvételét maga irányítja.

5.) V. r. vádlott október 23-án részt vesz a Parlament előtti tüntetésben, a Rádió előtt segíti a támadókat lőszerek szállításában és a sebesültek elvitelében. Október 25-én csatlakozik a Széna téri ellenforradalmárokhöz és mint géppuskás, harcol a szovjet csapatok ellen. Október 28-án Rusznyákkal együtt elmenekül és Pilisszentivánra megy. A Rusznyák csoporttal október 31-én visszatér a Széna téri ellenforradalmárokhöz és a bányászbrigád tagjaként részt vesz annak összes akcióiban.

6.) VI. r. vádlott október 23-án részt vesz a Parlament előtti tüntetésben, majd a Rádió ostromában. Október 27-én csatlakozik a Széna téri ellenforradalmárokhöz, ahol Táky Gyulával együtt a géppuskát kezeli és abból tüzel a szovjet egységekre. Október 28-án Pilisszentivánra menekül a Rusznyák csoporttal együtt és még ezen a napon vezeti a támadást a pilisvörösvári rendőrőrs és ÁRHI őrség ellen, melynek során erőszakkal

megszerzik a két órs fegyvereit. Október 31-én a Rusznyák csoporttal Budapestre jön, csatlakozik a Széna téri ellenforradalmárokhöz, és a bányászbrigád tagjaként mint golyószórós, részt vesz a brigád valamennyi akciójában.

7.) VII. r. vádlott október 26-án a tüntetőkkel Budapestre jön és a Széna téren az ellenforradalmárok között tölti az éjszakát. Minthogy fegyver részére nem jutott, 27-én hazamegy Pilisszentivánra. Október 28-án csatlakozik Pilisszentivánon a Rusznyák csoporthoz, majd a csoporttal együtt október 31-én Budapestre jön és beáll a Széna téri ellenforradalmárokhöz. Részt vesz a bányászbrigád valamennyi akciójában.

8.) VII. r. vádlott önkényesen elhagyja az oroszláni rabmunkahelyet, megszökik és Budapestre jön. Október 31-én csatlakozik a Széna téri ellenforradalmárokhöz és tagja lesz a bányászbrigádnak és részt vesz a brigád valamennyi akciójában.

9.) IX. r. vádlott október 23-án részt vesz a Parlament előtti tüntetésen. Október 25-én csatlakozik a Margit hídnál levő ellenforradalmárokhöz és azokkal együtt megtámadja a III. kerületi kapitányságot, részt vesz a fegyverek erőszakos elvételében. Október 27-én csatlakozik a Széna téri ellenforradalmárokhöz. Október 29-én megválasztják a Széna téri ellenforradalmi központ írnokának. Október 30-án törzsírnok és a Széna téri bázison belül Szabó helyettese lett. Személyesen ellenőrzi és irányítja az operatív csoport tevékenységét, tárgyalásokat folytat és megállapodást köt a Határőrség Országos Parancsnokságának Katonai Forradalmi Tanácsával, a Petőfi Akadémiával, a II. kerület Forradalmi Katonai Tanácsával. Személyesen vezeti az Attila utcai és a Déli pályaudvari akciót, diverzánsokkal tárgyal fegyvereknek külfölről való behozataláról, tárgyal az osztrák követségen, majd személyesen vezeti a bányászbrigádot az ausztriai útra, amikor is nagyobb összeget vesz magához a reá bízott pénzből. Győrben tárgyal a Katonai Forradalmi Tanáccsal, a határőrség körzeti parancsnokával és a győri forradalmi bizottság elnökével, majd Szombathelyen a Forradalmi Ifjúsági Tanács összejövetelén részt vesz és meghatározza a szombathelyi államvédelmisták letartóztatásának tervét, részt vesz a szombathelyi határőr laktanya elfoglalásában és tárgyalást folytat a laktanya parancsnokának helyettesével.

10.) X. r. vádlott október 27-én csatlakozik a Széna téri ellenforradalmárokhöz és részt vesz államvédelmisták felkutatásában. A szovjet csapatok támadása folytán október 28-án elmenekül, majd november 1-jén ismét csatlakozik az ellenforradalmárokhöz Szabó János felszólítására. A Maros utcai laktanyában elhárító lesz és részt vesz emberek kihallgatásában és megkínzásában. Bán Róbert helyetteseként részt vesz a II. kerületi Forradalmi Katonai Tanács értekezletén, majd az Attila utcai és Déli pályaudvari akciókban. Személyesen tárgyal az osztrák követségen a fegyveres csoport külföldre menetele és páncéltörő fegyverek behozatala tárgyában. Bán helyetteseként részt vesz az Ausztriába való kimenetelt célzó útban, Győrben Bánnal együtt részt vesz az ott lefolytatott tanácskozásokban és Szombathelyen a határőrlaktanya elfoglalásában.

11.) XI. r. vádlott október 26-án csatlakozik a Széna téri ellenforradalmárokhöz és fegyveresen harcol az ÁVH ellen. Október 28-án a felfegyverzett ipari tanulók képviselőjében tárgyalást folytat a Bem laktanya parancsnokságával és megköti a tűzszüneti egyezményt, és ennek eredményeképpen visszaszerzi a Széna téri bázist. Október 29-én Szabó János helyettesének választják meg, irányítja a közös járőrözést, híryanagokat ad külföldi diplomáciai képviselőknek és újságíróknak, tárgyal a Magyar Vöröskereszttel és az osztrák követséggel, a Vöröskereszt a küldemények kirakására vidéki küldöttségeket fogad és tanácsokat ad a nemzetőrségek megalakítására, kapcsolatot létesít a Petőfi Akadémiával és a Budapesti Főkapitánysággal, majd a Maros utcai laktanya elfoglalása után a Széna téri bázis parancsnoka lesz. Kapcsolatot létesít a Ganz-gyár és a Marcibányi

lőtér munkásőrségével, felállít őrséget a II. kerületi Pártbizottság épületében és azt megszállva tartja. Ellenőrzi a Rákosi és Gerő villa őrségét és onnan a saját részére fegyvereket tulajdonít el. November 4-én részt vesz a szovjet csapatok elleni riadókészültségben, majd az elmenekülő ellenforradalmárok eldobált fegyvereit gyűjti össze. Eltulajdonít egy szovjet katonai oldalkocsis motorkerékpárt és azon menve értesíti a Mechwart téri ellenforradalmi csoportot az eseményekről. Ezután elmegy Pesthidekútra, miután ott még fegyveres csoportok vannak, innen pedig Nagykovácsiba megy és kapcsolatba kerül Király Bélával, aki felderítésre visszaküldi. A további ellenforradalmi tevékenységét a motorbalesete akadályozza meg.

12.) XII. r. vádlott Pilisszentivánon belép a nemzetőrségbe és fegyveres őrszolgálatot teljesít. Október 29-én részt vesz Zgyerkáék elfogásában és a munkásszállóba való bekísérésében. Október 3-án a Rusznyák csoporttal Budapestre jön és csatlakozik az ellenforradalmárokhoz. A Maros utcai laktanyában őrszolgálatot teljesít, majd november 1-jén éjjel csatlakozik a bányászbrigádhoz, akikkel részt vesz az Attila utcai, Déli pályaudvari akciókban. Velük együtt indul el nyugatra páncéltörő fegyverekért és Szombathelyen részt vesz a laktanya elfoglalásában.

13.) XIII. r. vádlott október 25-én csatlakozik a Széna téri ellenforradalmárokhoz és részt vesz az utcai igazoltatásokban és előállításokban. Október 28-án elmenekül és hazamegy, majd Nagykovácsi községben jelentkezik nemzetőrnek.

14.) XIV. r. vádlott október 24-én csatlakozik a Széna téri ellenforradalmárokhoz és 28-ig részt vesz a fegyveres harcokban. November 1-jén egy csoporttal elfoglalja a Vár alatt levő sziklapince óvóhelyet és ott őrszolgálatot teljesít november 6-ig, amikor a szovjet csapatok megérkeznek.

15.) XV. r. vádlott október 28-án csatlakozik Pilisszentivánon a Rusznyák csoporthoz, majd október 31-én Budapestre jön és a Maros utcai laktanyában őrszolgálatot teljesít. November 2-án csatlakozik a bányászbrigádhoz és részt vesz a nyugati úton fegyverek behozatala végéig. Szombathelyen részt vesz a határőr laktanya elfoglalásában.

16.) XVI. r. vádlott október 26-án a tüntetőkkel Budapestre jön, majd az éjszakát a Széna téren töltve október 27-én hazamegy. Pilisszentivánon október 28-án csatlakozik a Rusznyák csoporthoz és a csoporttal együtt október 31-én ismét Budapestre jön és csatlakozik a Széna téri ellenforradalmárokhoz. A Maros utcai laktanyában őrsparancsnok lesz és november 4-ig ott teljesít szolgálatot. November 4-én a Széna térre megy és bujkál a szovjet harci egységek elől, majd visszatér Pilisszentivánra, magával víve a géppisztolyát 7 db tárral és a TT pisztolyát. Mikor a szovjet csapatok Pilisszentivánra érnek, eldobja a géppisztolyt, a társakat pedig házkutatás során veszik el tőle. A pisztolyt még hosszabb ideig magánál hordja, majd lerészegedik és ellopják tőle.

17.) XVII. r. vádlott október 26-án a tüntetőkkel Budapestre jön, csatlakozik a Széna téri ellenforradalmárokhoz és vöröskeresztes szolgálatot teljesít a harcok alatt a kötözőhelyen. Október 28-án a támadás miatt elmenekül és hazamegy Pilisszentivánra. Október 31-én csatlakozik a Rusznyák csoporthoz és velük együtt Budapestre jön, ahol csatlakozik a Széna téri ellenforradalmárokhoz. Tagja lesz a bányászbrigádnak és valamennyi akciójukban elkíséri őket mint vöröskeresztes nő.

Tischler János

AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM LENGYEL FORRÁSAIRÓL¹

1956-ban Lengyelországban hasonló folyamatok indultak el, mint Magyarországon, anélkül hogy azok fegyveres felkeléshez vezettek volna. A Lengyel Egyesült Munkáspárt (LEMP) Központi Bizottságának 1956. október 19-e és 21-e között ülésező 8. plénuma drámai körülmények között zajlott. Reális veszélye volt egy fegyveres szovjet–lengyel konfliktusnak, amikor a Hruscsov vezetésével október 19-én váratlanul Varsóban termett szovjet küldöttség nem akarta elfogadni a lengyel pártvezetésen belüli személycseréket és intervenciót helyezett kilátásba. Az október 19-én és 20-án hajnalban lezajlott tárgyalások során végül is a szovjet delegáció engedett a lengyel tárgyalófélnak és beletörődött a személyi változásokba². Az újonnan megválasztott első titkár, Gomulka, október 20-án a plénumon elmondott beszédében felvázolta a „szocializmus lengyel útjának” programját, amelyet a LEMP KB elfogadott.

Az új lengyel pártvezetés élénk figyelemmel követte a magyarországi eseményeket, olyannyira, hogy a közvetlen helyzetfelmérés céljából 1956. október 28-án Artur Starewicz – aki a LEMP Központi Bizottságában a sajtó irányításáért volt felelős –, és Marian Naszkowski külügyminiszter-helyettes utazott Budapestre. A két KB-tag már megérkezése napján és másnap, október 29-én is megbeszéléseket folytatott a Magyar Dolgozók Pártja vezetésével – többek között Nagy Imrével és Kádár Jánossal –, valamint tárgyaltak az éppen a magyar fővárosban tartózkodó Mikojannal és Szuszlovval is, majd 30-án visszatértek Varsóba. E látogatás ideje alatt, október 29-én jelent meg a *Szabad Nép*-ben és hangzott el a Rádióban a LEMP KB-nak a magyar nemzethez intézett üzenete. Ebben a lengyel párt vezetése a vérontás befejezésére hívta fel a magyarokat és támogatásáról biztosította a Nagy Imre-kormányt és annak programját. Az MDP vezetése, miként egy budapesti lengyel követjelentésből kiderült, hálás volt ezért a támogatásért.

1956. november 1-jén Hruscsov a lengyel–szovjet határ mentén fekvő Bresztben tájékoztatta Gomulkát, Cyrankiewiczet³, valamint Ochabot⁴ a már elhatározott második szovjet intervencióról Magyarország ellen, ők pedig tudomásul vették a döntést. A LEMP vezetése szimpatizált a magyarországi változásokkal, számára a választóvonalat Magyarországnak a Varsói Szerződésből való kilépése jelentette. Ezt a lépést a lengyel vezetés sem elfogadni, sem támogatni nem tudta, mert az ő álláspontja ebben a kérdésben az volt, hogy Lengyelország mindenképpen tagja marad ennek a katonai szervezetnek. Ebben az álláspontban jutott kifejezésre a német revíziós törekvések miatti lengyel aggodalom is.

A lengyel pártvezetés 1956. november 4-e után a nemzetközi fórumokon, pl. az ENSZ-ben, a kádárista Magyarország pártjára állt. November közepén Willmann budapesti lengyel nagykövet Varsó utasítására, felajánlotta „jószoigálatait”, a jugoszláv követségen tartózkodó Nagy Imre-csoport és a Kádár-kormány közti közvetítéshez. Magyar részről ezt végül is elvetették. A LEMP első titkára igyekezett közbenjárni Nagy Imre érdekében Hruscsovnál is. Amikor 1957 májusában legfelsőbb lengyel párt- és kormányküldöttség járt Moszkvában, s a vendéglátó szovjet partnerrel folytatott kétnapos megbeszélések során szóba került Nagy Imre ügye, Gomulka védelmébe vette őt⁵.

A forradalom leverése után az MSZMP vezetése kivételesen nagy súlyt fektetett arra, hogy a kissé hűvös magyar–lengyel viszony ellenére, a „lengyel október” vezetője, Gomulka, Budapestre látogasson és ezzel mintegy legitimálja a magyar vezetést. Egyidejűleg a magyar közvélemény is némi reményt táplált Lengyelország iránt és segítséget várt onnan. Gomulka előzetes feltétele az volt, hogy az ő látogatásáig ne kerüljön sor a már előkészített Nagy Imre-perre. Fock Jenő, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a KB titkára biztosította Willmann nagykövetet és rajta keresztül Gomulkát, hogy a lengyel küldöttség magyarországi látogatása előtt nem rendezik meg a pert, a találkozó ideje alatt pedig sort kerítenek ennek a kérdésnek a megvitatására. Ezek után érkezett egy legfelső szintű delegáció a magyar fővárosba 1958 májusában. A tárgyalások ideje alatt valóban érintették Nagy Imre ügyét, de egyelőre még nem ismereteseek a részletek. E látogatás után egy hónappal, 1958. június 16-án kivégezték a törvényes magyar miniszterelnököt és társait. A hír váratlanul érte a LEMP KB első titkárát, és csak június 28-án hangzott el az első hivatalos lengyel állásfoglalás az ítélettel kapcsolatban. A LEMP vezetésének és személyesen Gomulkának ez a többnapos hallgatása számos találgatásra adott alkalmat külföldön. Beszédében Gomulka teljes egészében magáévá tette a Kádár-féle álláspontot Nagy Imre és társai kivégzését illetően. Ezt követően ábrándult ki és vált közönyössé a magyar társadalom a hivatalos Lengyelország iránt.

A magyar forradalom lengyel forráscsoportjait és forrásait az általam összegyűjtött anyag alapján hat csoportban kívánom bemutatni⁶:

A Lengyel Külügyminisztérium Levéltára.

A LEMP Központi Bizottságának Levéltára.

A Lengyel Rádió és Televízió Archívuma.

A sajtó.

Interjúk, amelyek az 1956-ban jelentős közéleti vagy politikai szerepet játszó személyekkel készültek.

Egyéb, vegyes forrásanyagok.

A LENGYEL KÜLÜGYMINISZTERIUM LEVÉLTÁRA

A Lengyel Külügyminisztérium Levéltárának állományában nincsenek feltüntetve a lengyel nagykövetségek Varsóba küldött rejtjelezett táviratai és a Külügyminisztériumnak a nagykövetekhez intézett utasításai. Ezért a budapesti

Lengyel Nagykövetség táviratait és a Varsótól kapott utasításokat az állományban szereplő anyagtól elválasztva én is külön kezelem.

Az 1957–58-as táviratok nagy részét kiselejtezték és megsemmisítették, ennek ellenére e két évből megmaradt mintegy kétszáz oldal. 1956-ból jóval több: csak az október 22-e és november 4-e közötti időszakból közel ötven, november 4. és december 31. között pedig kb. százfőz oldal.

A magyar forradalom ideje alatt Varsóba címzett hatvan jelentés bizonyítja, milyen kiemelt fontosságot tulajdonított a lengyel pártvezetés a magyar eseményeknek. Gomulka és Cyrankiewicz többször is személyesen utasították Willmann nagykövetet, hogy tárgyaljon Nagy Imrével és Kádár Jánossal, kérjen tőlük pontos információkat a helyzetről. Az október 28-tól 30-ig Budapesten járt két lengyel KB-tag is táviratilag számolt be tárgyalásairól a LEMP első titkáranak. Sokszor a magyar fővárosban tartózkodó lengyel újságírók is táviratokban küldték haza tudósításaikat. A magyar események kiemelt kezelését mutatja az is, hogy volt olyan nap, amikor négy jelentés érkezett Varsóba. Willmann egyik fő informátora Szántó Zoltán, egykori varsói nagykövet volt.

A táviratokból kitűnik az is, mennyire számított Nagy Imre a lengyel segítségre, véleményt és tanácsot kért onnan. Több ízben is köszönetét fejezte ki a lengyel támogatásért. November 3-án azzal a kéréssel fordult a lengyel kormányhoz, hogy az járjon közbe Wyszynski bíborosnál⁷, hogy a bíboros gyakoroljon megfelelő befolyást Mindszenty hercegprímásra, mert a magyar miniszterelnök feltételezése szerint az esztergomi érsek reakciós szellemben léphet fel.

Szintén a táviratokból értesülünk arról, hogy a lengyel nagykövetségen menedéket kért Szántó Zoltán felesége és Ács Lajos⁸, valamint a magyar írók egy csoportja. (Menedékjogot egyikük sem kapott.)

November 4-e után is egészen az év végéig gyakoriak és részletesek a követjelentések a magyarországi helyzetről. Ezen jelentéseknek az értékét emeli az is, hogy a lengyel nagykövetnek baráti kapcsolatai voltak jugoszláv kollégájával, így módon számos, a jugoszlávoktól kapott információ is szerepel a lengyel táviratokban.

Az 1957–58-as magyarországi belső helyzetet hűen tükrözik az akkori táviratok, nyomon követhetők bennük azok az erőfeszítések, amelyeket a legfelsőbb magyar pártvezetés tett egy Gomulka vezette lengyel pártdelegáció budapesti látogatása érdekében. Gyakran szerepel a jelentésekben a Nagy Imre-csoport sorsa, sokszor felvetődik a kérdés, felelősségre vonják-e őket, vagy sem. 1958. június 16-a után a táviratokban nagy teret szentelnek Nagy Imre és társai kivégzése magyarországi és külföldi visszhangjának.

A varsói Külügyminisztérium által a budapesti lengyel nagykövetnek küldött utasítások nagyon töredékesek. 1956-ból mindössze harminc ilyen távirat áll rendelkezésre, az azt követő két évből is kb. ugyanennyi. Az 1956-ban küldött utasítások közül lényeges az október 30-i és a november 4-i utasítás arról, hogy a nagykövetség csak menedéket adhat, menedékjogot nem. Egy november 2-i táviratban fejezte ki a lengyel kormány a beleegyezését, hogy a Szovjetunió és Magyarország közötti, a két ország közti kapcsolatok rendezését célzó tárgyalások színhelye Varsó legyen.

A Külügyminisztérium Levéltárának állományában az európai szocialista országok fondcsoportján belül külön osztályként szerepelnek az egyes országok, így Magyarország, a Szovjetunió és Jugoszlávia is. Az egyes osztályokban tartalmuk és kronológiai sorrendjük alapján a dokumentumokat kötetekbe foglalták. A magyar forradalom forrásainak tekintélyes részét ennek a négy osztálynak, vagyis az 1956 és 1960 közötti lengyel–magyar, lengyel–jugoszláv, lengyel–szovjet és lengyel–kínai kapcsolatoknak az anyagai szolgáltatják (a lengyel levéltárakban csak a harminc évnél régebbi források kutathatók).

A lengyel–magyar viszonyról szóló források igen változatosak. A budapesti Lengyel Nagykövetség 1956-ot követően is negyedévenként vagy félévenként teljes átfogó jelentést készített Magyarországról, annak bel- és külpolitikájáról, tömegszervezeteiről, az MSZMP helyzetéről, gazdasági és politikai eredményeiről. Ezekből sok fontos információ nyerhető. Emellett még 1957-től 1960-ig évenként külön összefoglalások készültek *Magyarország belső problémái* címmel, valamint 1956-ban és 1957-ben *Magyarország belpolitikai helyzete* címmel. Elkészítette a követség a magyar forradalom és az azutáni események kronológiáját 1957 márciusáig, és ehhez kapcsolódva a világsajtó jelentéseit, kommentárjait, valamint az érdekesebb véleményeket összefoglaló áttekintést. Ebben az összefüggésben érdemes megemlíteni, hogy a varsói Magyar Nagykövetség első titkára Külügyminisztériumának utasítására, 1957 októberében felvetette a kádárista Fehér Könyv lengyelországi kiadásának szükségességét. Ezt lengyel részről elutasították arra hivatkozva, hogy a könyv kiadása nemkívánatos vitát váltana ki a lengyel társadalomban.

A másik kötet, a *Magyarországnak nyújtott nemzetközi társadalmi segítség, 1956–57*, részletes leírást tartalmaz főleg a lengyel segítségnyújtásról, ennek megszervezéséről, lebonyolításáról és mennyiségéről. Mint ismeretes, a magyar forradalom alatt Lengyelország nyújtotta a legnagyobb segítséget Magyarországnak, mégpedig nem hivatalos állami segély formájában, hanem önkéntes társadalmi segítségként, amely a Lengyel Vöröskereszten keresztül érkezett hazánkba. Mindezeket, és a már hivatalos, nemcsak lengyel állami segítségnyújtást foglalja össze ez az anyag.

Két kötet a párt- és állami delegációk látogatásaival foglalkozik. Ebben szerepel a Lengyel Minisztertanács Hivatala küldöttségének látogatása Magyarországon 1957 októberében, a lengyel pártküldöttség látogatása Budapesten 1958 májusában és 1960 őszén, valamint a hasonló magyar delegáció viszontlátogatása Varsóban 1960 tavaszán. Képet kapunk a programokról, a látogatás lefolyásáról, a résztvevők vagy szervezők értékeléséről, a magyar és nemzetközi visszhangról.

Öt kötet fedőlapján a következő cím olvasható: *Beszélgetésekről készített feljegyzések, 1956–60*. Ezeket a beszélgetéseket lengyel részről a nagykövet vagy más követségi alkalmazott folytatta különböző személyekkel, akiket három csoportra lehet osztani: 1. a magyar párt- és állami élet vezetői, hivatalos képviselői⁹; 2. a vezetésből félreállított, vagy egyéb magyar személyiségek¹⁰; 3. más külföldi követségek vezetői és alkalmazottai. E beszélgetések során a legkülönbözőbb témákat érintették; itt is kitűnik, mennyire szorgalmazta az MSZMP vezetése Gomulka magyarországi látogatását. Az is kiviláglik, milyen személyi és egyéb

ellentétek voltak a magyar párton belül a konszolidáció időszakában, valamint hogyan ítélték meg ezek az emberek a lengyel politikai életet. A félreállítottak egyrészt jellemezték a Kádár-féle vezetést, az ottani személycseréket, másrészt többségük szerette volna megszerezni a nagyköveten keresztül Varsó támogatását vagy segítségét. A más nagykövetségekkel való kapcsolattartás útján mindig új és új információcserékre került sor, itt megint megemlítendő a jugoszláv követséggel fenntartott aktív kapcsolat.

A lengyel–jugoszláv kapcsolatok forrásai számos dokumentumot tartalmaznak Magyarországra vagy a magyar forradalomra vonatkozóan. A belgrádi Lengyel Nagykövetség tájékoztatót küldött Varsóba a Jugoszláviába menekült magyarok helyzetéről, a jugoszláv–magyar viszályról, az esetleges Nagy Imre-per lehetőségéről és hatásairól. Elsősorban ezeket tartalmazza a lengyel nagykövetnek és munkatársainak a jugoszláv párt- és állami vezetés képviselőivel Belgrádban és a varsói Jugoszláv Követség személyzetének a Lengyel Külügyminisztériumban folytatott beszélgetéseiről készített feljegyzések kötete. Ezen kívül kiemelhetők még a *Jugoszláviát érintő politikai ügyek, 1956–58* és a *Lengyelország politikai kapcsolatai, 1955–57* című dokumentumkötetek.

A lengyel–szovjet viszony területén az előbbiekhöz hasonlóan megtalálhatók a lengyel diplomatáknak Moszkvában folytatott beszélgetéseiről készített feljegyzések 1957–58-ból. Hruscsovnak és az SZKP KB más tagjainak a magyar forradalomról és a Kádár János vezette politikai konszolidációról alkotott véleményét is magában foglalja az *Interjúk és sajtókonferenciák, 1952–59* című kötet.

A lengyel–kínai kapcsolatok terén meg kell említeni Csou En-laj kínai miniszterelnök 1957. januári, varsói látogatásának és kollégája, Cyrankiewicz az év áprilisi, pekingi látogatásának dokumentumait. A tárgyalásokon természetesen Magyarország is szóba került. Itt sem maradnak el a Varsóban, illetve Pekingben lezajlott beszélgetésekről készült feljegyzések.

Annak ellenére, hogy mind a rejtjelezett táviratokat, mind a levéltári állományban szereplő dokumentumokat a Külügyminisztériumba címezték, külön mindegyiken fel van tüntetve az elosztási utasítás, vagyis azon személyek névsora, akik kézhez kapták ezeket. A felsoroltak között a LEMP KB PB legalább egy tagja mindig szerepel, általában a felső vezetés több tagját tüntetik fel, Gomulkával az élen. Idetartozik a külügyminiszter és helyettese is.

A LEMP KB LEVÉLTÁRA

Az 1956 és 1958 közötti iratok nem kis része vagy közvetlenül a budapesti Lengyel Nagykövetségről származik, vagy közvetetten a Külügyminisztériumon keresztül jutott el oda. Vannak természetesen átfedések a külügyi és a pártanyagok közt, és sok az olyan külügyi dokumentum, amelyik csak az egyik, vagy csak a másik helyen szerepel.

Ebben a levéltárban a LEMP KB anyagait származásuk alapján csoportokra osztották úgy, hogy egy anyag több csoportot is magában foglal. Ilyen csoportokat alkotnak pl. a KB első titkárainak iratai, a Varsói Szerződés, a párt

nemzetközi tevékenysége, vagy a PB és a Titkárság jegyzőkönyvei, valamint ezek függelékei. A csoportok kötetekből állnak kronológiai sorrendben. Minden kötetben gondosan és részletesen fel van tüntetve annak tartalma.

Tételeken az alábbi forráscsoportok tartalmazzák magyar vonatkozású dokumentumokat:

1. A LEMP KB Politikai Bizottságának és Titkárságának jegyzőkönyvei 1956–59 (a Titkárság jegyzőkönyveiben nincs dokumentum a magyar forradalomra, de mivel ezek mindig együtt szerepelnek a PB üléseinek jegyzőkönyveivel, ezért a lenti felsorolásban nincsenek szétválasztva).

2. A LEMP KB Politikai Bizottsága és Titkársága jegyzőkönyveinek függelékei 1956–59 (a Titkárság jegyzőkönyveinek függelékeiben viszont nem elhanyagolható mennyiségű magyar vonatkozású irat van).

3. A LEMP nemzetközi tevékenysége:

- a lengyel–jugoszláv kapcsolatok 1956–70 (nem tartotta be szigorúan a levéltár a harminc évet, ha az egyik évhatár ezen kívül esett),
- a lengyel–magyar kapcsolatok, 1955–64,
- a magyarországi helyzetről, 1949–70,
- a lengyel–szovjet pártkapcsolatok, 1954–57 és 1956–60.

4. A nemzetközi kommunista mozgalomra vonatkozó anyagok 1957-ig és 1957-ben.

A LEMP KB PB üléseinek jegyzőkönyvei meglehetősen szűkszavúak, mindössze a döntéseket, a száraz tényeket közlik. Feltüntetik a részt vevő és távollevő tagok nevét, a napirendi pontokat és végül minden egyes napirendi pontnál a határozatot, amit személytelenül fogalmaztak: „Elhatározták...”.

Álljon itt egy példa annak alátámasztására, hogy a PB-üléseken leírt események és határozatok hogyan bővíthetők és kapcsolhatók más forrásokhoz. Az 1956. október 30-i ülésről készült jegyzőkönyv első napirendi pontja szerint a PB „felhívta a Lengyel Rádióban közölt félrevezető hírekkel kapcsolatban a Rádió elnökének a figyelmét, hogy a híreket előzetesen nézzék át és engedélyezzék a felelős elvtársak”. Más forrásokból tudjuk, hogy a „félrevezető hírek” miatt egy embert eltávolítottak a Rádióból. Fontosak a kiegészítésként csatolt függelékek is, ahol a határozatok eredményei tűnnek elő. A PB 1956. november 1-jei esti üléséről¹¹ készült jegyzőkönyv első napirendi pontja például azt mondja, hogy „a PB áttekintette a magyar politikai helyzetet és negatívan nyilatkozott a Szovjetunió magyarországi fegyveres intervenciója ügyében. Elhatározták, hogy a Párt álláspontját meg kell határozni egy, a nemzethez intézett felhívásban, miszerint Magyarországon a néphatalom és a szocializmus vívmányainak védelmét és fenntartását a magyar népnek, nem pedig külső intervenciónak kell megoldania¹²”. Az ülésen a PB mindegyik tagja jelen volt, így Gomulka, Cyrankiewicz és Ochab is. A nemzethez szóló felhívás november 2-án meg is jelent a lengyel napilapokban (a függelékben is megtalálható), és a határozaton kívül azt is tartalmazza, hogy Magyarországon egyre nagyobb a reakciós és az ellenforradalmi veszély, s ezek az erők a szocialista rendszer felszámolására törnek. Az első napirendi pont további részében arról van szó, hogy november 2-án a pártgyűléseken fel kell olvasni a PB által készített tájékoztatót a magyarországi hely-

zetről és a pártnak a lengyel–szovjet kapcsolatokat érintő álláspontjáról. Ez a tájékoztató is szerepel a függelékben, és tartalma alapján képet lehet alkotni arról, hogy mi hangozhatott el a PB ülésén.

A PB és a Titkárság függelékeiben más dokumentumok mellett megtalálhatók a különböző lengyel újságírók magyarországi tudósításai, amelyek az újságokban nem jelentek meg. Egyrészt ez azt mutatja, hogy a magyar eseményekről részben az ott tartózkodó tudósítók beszámolóí alapján is igyekeztek tájékozódni, másrészt – főleg 1956. november 4-e után –, a hozzájuk eljuttatott tudósításokat nem engedték nyilvánosan közölni. Ezekben a tudósításokban, többek között, a magyar menekültek ausztriai helyzetéről, az egyik újságíró soproni tapasztalatairól és a PAP lengyel hírügynökség prágai munkatársának a csehszlovák sajtót elemző értékeléséről van szó. Különösen érdekesnek tűnik az egyik Budapesten tartózkodó lengyel tudósító, Marian Bielicki jelentése, aki már november 2-án reggel tiltakozott a rádióban hallott, a lengyel néphez intézett felhívás egyes kitételei ellen, és egy részletes helyzetelemzésben hívta fel a figyelmet a valós történésekre. Szintén a függelékben kapott helyet többek között, Rákosi Mátyás levele a magyar eseményekről¹³, az MSZMP 1958 februári belső tájékoztatója, vagy a varsói Magyar Nagykövetségen 1958 elején az „ellenforradalomról” tervezett kiállításról készült beszámoló¹⁴.

Az előbbiekhöz még két fontos függelékanyagot szükséges hozzátenni. A lengyel sajtót szabályozó irányelveket, ami a cenzúra megerősödését jelenti, és ezzel összefüggésben azokat a lépéseket tartalmazó iratokat, amelyek 1957 októberéig elvezettek a szabadjára engedett sajtó teljes megrendszabályozásához, főszerkesztők leváltásához, és mindezek betetőzéséhez, a *Po prostu* című hetilap betiltásához.

A lengyel–jugoszláv viszonyt és a lengyel–magyar kapcsolatokat, valamint a magyarországi helyzetet (1949–70) magában foglaló anyagrészek szerkezetileg megegyeznek a külügyminisztériumi anyag felépítésével, amellyel mint láttuk, gyakran közös forrásból erednek. Az elsőben helyet kap a munkástanácsok kérdése, illetve Jugoszláviának a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolata, valamint a két ország közti viták. Ezekben a dokumentumokban gyakorta felbukkannak magyar vonatkozások is. Ilyen például Tito és Kardelj véleménye Nagy Imréről és elrablásáról¹⁵.

A lengyel–magyar kapcsolatok kötetében található a Varsóba látogató különböző magyar politikusokkal, illetve a magyar nagykövetség képviselőivel folytatott tárgyalásokról készített feljegyzések. Az MSZMP-vel foglalkozó dokumentumok is bőségesek. Megemlítendő az MSZMP tanácskozásainak, VII. kongresszusának anyaga, belső használatra készült tájékoztatói, a párt problémáival, szervezeti fejlődésével foglalkozó iratok (köztük egy Kádár-ellenes röplap (amelyet 1956 novemberében „Magyar Kommunista Párt” aláírással terjesztettek), és olyan források, amelyek a Nagy Imre-csoport, valamint a Moszkvában tartózkodó csoport sorsára vonatkoznak. Itt lelhetők fel a lengyel legfelső szintű pártküldöttség 1958. májusi budapesti látogatásakor főleg Kádár és Gomulka közötti tárgyalásokról készített jegyzőkönyvek is.

A lengyel–szovjet pártkapcsolatok területe nagyon sokrétű. Közvetetten lényeges, de igen érdekes Hruscsov hosszú beszélgetése egy lengyel delegációval

arról, hogy személy szerint ő hogyan mentette meg Gomulkát egy „Rajk-per-től”, arról, hogyan értékelte az SZKP főtitkára a lengyel–szovjet viszonyt, valamint hogyan „mentette meg” a Kínai Kommunista Párt a fegyveres szovjet intervenciótól Lengyelországot 1956 októberében. A magyar forradalommal kapcsolatos dokumentumok között megtaláljuk Hruscsov érvelését a magyarországi szovjet intervenció szükségességéről. Itt van a Gomulka és Cyrankiewicz vezette lengyel párt- és kormányküldöttség 1957. májusi moszkvai látogatásakor a szovjet féllel folytatott tárgyalások jegyzőkönyve is.

Mind a két levéltárból származó iratok gyakran a „bizalmas”, „szigorúan bizalmas” jelzőt viselik, túlnyomórészt pedig a „titkos”, illetve „szigorúan titkos” minősítést.

A LENGYEL RÁDIÓ ÉS TELEVÍZIÓ ARCHÍVUMA

A Lengyel Rádió lehallgató osztálya mindennap összeállította a fontosabb európai és amerikai rádióadók legérdekesebb híreit, kommentárjait, sajtószemléit tartalmazó, belső használatra készített tájékoztatót. 1956. október 23-a és november 15-e, valamint 1958. június 16-a és július 4-e között a lehallgató osztály fő figyelmét Magyarországra fordította.¹⁶ Nemcsak a lengyel nyelvű adásokat tartották számon, hanem minden adás esetében feltüntették, hogy azt milyen nyelven sugározták. Ennek az anyagnak az értékét növeli, hogy több ízben jeles lengyel emigráns személyiségek kommentálták és párhuzamba állítva elemezték az 1956-os lengyel és magyar eseményeket. A rádióállomások sajtószemléi magukban foglalják a brit, az amerikai, a kanadai és a szovjet sajtót, és a Szabad Európa nyugati sajtószemléit is.

A Lengyel Rádióban 1956 és 1958 között elhangzott adásoknak a cenzúra által javított, megmaradt írásos anyagából az egyik legfigyelemreméltóbb műsor címe: *Levelek a magyar forradalomról*, Marian Bielicki tollából. 1956. november 24-én és december 1-jén adtak le belőle egy-egy részt. Jóllehet a második végén szerepel, hogy „a következő levelet egy hét múlva ugyanebben az időpontban hallgathatják meg”, a harmadik részt valószínűleg a cenzúra már elkobozta.

A Lengyel Rádióban eredeti hanganyagok is találhatók, ez a harmadik forrás-csoport ebben az archívumban. Összesen tizenhárom magyar vonatkozású adás vagy adásrészlet maradt fenn, ezek 1956–58 folyamán hangzottak el a lengyel rádióban, szerencsére egyik sem egyezik meg az előbb említett írásos anyaggal.

Az első – és egyben a leghosszabb – hangfelvétel címe: *Vita az erkölcsről*. A műsort 1956 novemberében rögzítették. Az egyik varsói klub megnyitó gyűlésére meghívták a lengyel újságírók egy csoportját, akik nem sokkal korábban tértek vissza Budapestről: Adamieckát, Bielickit, Rzezuchowskit és Kolodziejczykét. A beszélgetés során Adamiecka, aki október 27-én egy gyógyszerszállítmánnyal érkezett a magyar fővárosba, felvázolta a Budapesten kialakult helyzetet, beszámolt az első és a második szovjet intervencióról, beszélt Mindszenty bíboros magatartásáról, a szovjet katonák erkölcséről, akik meg voltak győződve, hogy a német fasisztákkal harcolnak. A vitában a többi újságíró is elmondta véleményét és benyomásait.

Öt műsorrészlet a *Hírek hazánkból és a világból* című adásban hangzott el; az első, 1956. október 27-i részletben közzétették a Magyar Vöröskereszt felhívását és riportot sugároztak a véradásra jelentkezőkkel. A második egy október 28-i riport az egyik varsói véradóállomásról és, annak a gépnek a kapitányával, aki vér- és gyógyszer szállítmányt vitt Budapestre. A harmadik részlet, amely október 29-én hangzott el, a varsói Magyar Intézet előtti tüntetés résztvevőit mutatja be, és interjút közöl egy Budapestről épp aznap visszatért újságíróval, valamint egy professzorral. Az 1956. december 8-iki negyedik műsorrészlet a *Lengyel segítség Magyarországnak* sorozat harmadik része, amelyben a lengyel segélyszállítmány egyik kísérője számolt be az útról a magyar fővárosba, és leírást is adott Budapestről. Az ötödiket pedig 1956. december 10-én sugározták, ebben megtaláljuk az előbb említett sorozat ötödik részét, amelyben Balázs doktorral a Vas utcai kórházból, és az egyik ott fekvő sérülttel beszélgettek. 1956. október 29-én sugározta a lengyel rádió Bielicki egyik tudósítását Magyarországról, ez a hetedik adásrészlet. A nyolcadik felvétel a *Varsó hullámhosszán* című október 29-iki adásból való, ahol riport hangzott el az egyik varsói véradóállomásról, beszélgettek az orvosi személyzettel és a véradókkal, akik a *Vért Magyarországnak* felhívásra jelentkeztek.

További három részlet a *Zene és aktualitások* című műsorból származik. Október 29-én a Lengyel Vöröskereszt elnöke beszélt a Magyarországnak nyújtott lengyel segítségről. 30-án Starewiczsel készült interjú, aki elmondta, mit tapasztalt a magyar fővárosban, valamint beszámoltak az egyik legnagyobb varsói gyár munkásgyűléséről, a Varsóban lezajlott magyar nemzet iránti szolidaritási tüntetésről és az adományok gyűjtéséről. Az október 31-iki részletben pedig Csorba Tibor beszélt a magyar és a lengyel nemzet egymás iránti megértéséről, továbbá újból felhívást tettek közzé a véradásra a magyarok számára.

A tizenkettedik felvétel dátuma 1957. április 10., címe *Magyarország 1957 áprilisában*. Ekkor hívta meg a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának Tájékoztatási Hivatala a lengyel újságírók háromfős csoportját Budapestre. Közülük Rakowski a *Polityka* hasábjain, míg Osmanczyk a rádió hullámhosszán foglalta össze a magyar fővárosban tett látogatását. A tizenharmadik – és egyben utolsó –, rádiófelvételt 1958. június 28-án közvetítették. Ez Gomulkának a „Tenger Ünnepe” alkalmából Gdanskban elmondott beszéde, amelynek során először foglalt állást Nagy Imre és társai kivégzésével kapcsolatban.

A SAJTÓ

A lengyel sajtótermékek közül a Lengyel Sajtókatalógus alapján a következő napilapok kerültek feldolgozásra:

1. TRYBUNA LUDU, a LEMP központi orgánuma (példányszám 558 000).
2. TRYBUNA ROBOTNICZA, a LEMP Katowicei Vajdasági Bizottságának orgánuma (példányszám 425 000).
3. SZTANDAR MŁODYCH, a Lengyel Ifjúsági Szövetség lapja (példányszám 270 000).

4. GLOS PRACY, a Szakszervezetek Központi Tanácsának lapja (példányszám 85 000).

5. EXPRESS WIECZORNY, formálisan független (példányszám 282 000).

6. ZYCIE WARSZAWY, formálisan független (példányszám 225 000).

7. DZIENNIK POLSKI, formálisan független (példányszám 67 000).

8. SLOWO POWSZECHNE, a LEMP-pel együttműködő katolikus szervezet, a PAX lapja (példányszám 114.000).

9. ZOLNIERZ WOLNOSCI, a Lengyel Nemzetvédelmi Minisztérium központi orgánuma (példányszám 57 500).

10. ZIELONY SZTANDAR, a LEMP csatlóspártjának, az Egyesült Paraszt-pártnak, az újságja (példányszám 90 000).

A felsorolt napilapok közül nem varsói a TRYBUNA ROBOTNICZA (Katowice) és a DZIENNIK POLSKI (Krakkó).

Az 1956. október 18.–december 31. közötti időszakban megjelent számok foglalkoznak a magyar forradalommal. A napi tudósítások, kommentárok és helyzetbeszámolók hangneme jelentősen eltér a Varsói Szerződés többi tagállamának sajtójától, sőt egyes lengyel napilapok vitába is szállnak némelyikükkel. A lengyel sajtón belül léteznek természetesen hangsúlyeltolódások, de ez mitsem változtat azon a tényen, hogy Lengyelországban megértéssel, szimpátiával és támogatólag írtak a magyar forradalomról annak egész időszaka alatt, és ameddig lehetett később is. November 4-ig a cenzúra nem avatkozott be különösebben, viszonylag szabadon volt mód a közzétételre. A fegyveres szovjet beavatkozás után csak a száraz híreket lehetett megírni, amely már eleve cenzúrázva érkezett. Talán egyetlen kivétel a napilapok között a SZTANDAR MLODYCH, amely november végén–december elején jelentette meg folytatásokban Budapesten járt tudósítójának, a korábban már említett Hanna Adami-cckának hétrészes naplóját (a többi részt a cenzúra már elkobozta)¹⁷.

A napilapok esetében külön figyelmet érdemelnek a következő csoportok:

A lengyelek segélyakciójáról szóló tudósítások, helyszíni riportok, a gyűjtésre felhívó kiáltványok;

a PAP lengyel hírügynökség jelentései;

a szerkesztőségi kommentárok és jegyzetek;

a Magyarországon tartózkodó lengyel újságírók jelentései és riportjai;

a LEMP KB felhívásai, a nemzetközi sajtócikkek és a „harcoló magyar testvérek” iránt megnyilvánuló szolidaritás és szimpátia más formáiról szóló beszámolók.

A hetilapok közül a következők szerepelnek a sajtótükörben:

1. NOWE CZASY, ez a *Novoje Vremja* lengyel kiadása (példányszám 21 000), megjelenési hely Varsó.

2. PRZEKRÓJ, az egyik legkedveltebb hetilap (példányszám 468 000), Krakó.

3. PRZYJAN, a Lengyel–Szovjet Baráti Társaság hetilapja (példányszám 257 000), Varsó.

4. SWIAT, a másik népszerű hetilap (példányszám 279 000), Varsó.

5. TYGODNIK DEMOKRATYCZNY, a LEMP másik csatlóspártjának, a Demokrata Pártnak, a lapja (példányszám 20 000), Varsó.

6. KIERUNKI, katolikus társadalmi-kulturális lap, a PAX kiadványa (példányszám 50 000), Varsó.

7. NOWA KULTURA, a Lengyel Írók Szövetségének hetilapja (példányszám 69 000).

8. PO PROSTU, az egyetemisták és a fiatal értelmiség hetilapja, amelyet megjelenését követően csak pult alól lehetett megvásárolni, 1957-ben betiltották (példányszám 150 000), Varsó.

9. PRZEGLAD KULTURALNY, szintén népszerű, kulturális lap (példányszám 69 000), Varsó.

10. TYGODNIK POWSZECHNY, katolikus társadalmi-kulturális újság, megjelenése 1953–56 között felfüggesztve, független és színvonalas katolikus lap (példányszám 54 000), Krakkó.

11. TYGODNIK ZACHODNI, társadalmi-kulturális hetilap (példányszám 24 000), Poznań.

12. WALKA MŁODYCH, a Szocialista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottságának orgánuma (példányszám 18 000), Varsó.

13. ZOLNIERZ POLSKI, a Lengyel Hadsereg Politikai Főcsoportjának irodalmi-művészeti lapja (példányszám 131 000), Varsó.

14. ZYCIE LITERACKIE, irodalmi újság (példányszám 42 000), Krakkó.

15. ZIEMIA I MORZE, társadalmi-kulturális hetilap, 1956-ban indult, 57-ben betiltották (példányszám nem ismeretes), Szczecin.

A felsorolt hetilapok közül nem írt a magyar forradalomról a TYGODNIK POWSZECHNY, mert az újbóli engedélyezés utáni első száma 1956 karácsonyán jelent meg, és a WALKA MŁODYCH. A többi mind a forradalom ideje alatt, de főleg – a megjelenésből adódóan – utána, ameddig lehetséges volt, bő teret szentelt Magyarországnak. A lengyel sajtó szerepére és hangvételére tett megállapítás itt is igaz.

A bőséges anyagból külön kiemelendő a *NOWA KULTURA*-ban 1956. november 25. és december 9. között három részben megjelent *Magyar Napló* Wiktor Woroszyłskitől (a napló még hátralevő folytatásait a cenzúra szintén elkobozta), és ugyanekkor a PO PROSTU hasábjain Marian Bielicki naplója, szintén három részben, „A magyar forradalom” címmel. Ez a két napló, kiegészítve a harmadikkal, Hanna Adamiecka írásával, trilógiát alkot, amelyben a forradalomról beszámoló három szemtanú külön-külön hiteles képes tár elénk¹⁸.

Külön csoportként lehet kezelni az 1955–56-ban indított egyetemi lapokat, amelyeket legkésőbb 1957 folyamán be is tiltottak, közülük két évfolyamnál többet egyik sem ért meg. Négy ilyen lapról van szó, Varsóban jelent meg az OD NOWA és a HORYZONTY, Poznańban a WYBOJE, Lublinban a POD WIATR. Mind a négy közölt a forradalomról szóló írásokat, verseket és fényképeket, még decemberben is. Kettő esetében konkrétan ez volt a betiltás oka, de a másik kettőnél is hozzájárultak a magyar anyagok megszüntetésükhöz.

Jellegükből következően a folyóiratok hangvétele és tartalma eltér a napi- és hetilapoknál megfigyelhetőtől. Ezek a következők:

1. NOWE DROGI, a LEMP KB orgánuma (példányszám 80 000), Varsó.

2. ZYCIE PARTII, a LEMP KB orgánuma (példányszám 43 000), Varsó.

3. WSPÓLCZESNOSC, irodalmi folyóirat (példányszám 5000-6000), Varsó.
4. TWÓRCZOSC, a Lengyel Írók Szövetségének folyóirata (példányszám 6150), Varsó.
5. WIDNOKREGI, a Béke Világtanács kiadványa (példányszám 20 000), Varsó.
6. ZBIÓR DOKUMENTÓW, dokumentumok gyűjteménye, kiadja a Nemzetközi Kérdések Lengyel Intézete (példányszám 700), Varsó.
7. SPRAWY MIEDZYNARODOWE, nemzetközi kérdések, szintén az előbbi intézet kiadványa (példányszám 2800), Varsó.
8. ZESZTY TEORETYCZNO – POLITYCZNE, az európai kommunista és szocialista sajtóból közöl írásokat a gazdaság, a filozófia, a történelem és a nemzetközi kérdések területéről (példányszám 22 000), Varsó.

Míg 1956 októberében–novemberében a lengyel sajtó rendszeresen és nagy terjedelemben tudósított a magyarországi eseményekről, addig 1958 nyarán a napilapokban mindössze három olyan híryanag látott napvilágot, amely az olvasót tájékoztatta az ítéletről és nemzetközi fogadtatásáról. A hetilapok és a folyóiratok említést sem tettek Nagy Imre és társai kivégzéséről, valamint ennek visszhangjáról.

(A lengyel sajtó hangvételváltozásait, a hiteles és valós tájékoztatás felé tett lépéseit és visszakoását, valamint a forradalom előzményeit–eseményeit vizsgálva tanulmányoztam Rajk László és társai pere lengyel sajtóvisszhangját is¹⁹.)

AZ INTERJÚK

Mindegyik itt szereplő személy esetében a magyarországi forradalom és az ezzel összefüggő lengyelországi események álltak a beszélgetések középpontjában.

1956 októberében–novemberében lengyel újságíróként Budapestről tudósított a magyarországi történésekről: Wiktor Woroszyński, Krzysztof Wolicki és Zygmunt Rzezuchowski. Ma is neves újságírók és publicisták (akkoriban az egyikük a *Zycie Warszawy* című napilapnál, másikuk az *Od Nowa* című egyetemi lapnál, majd a *Sztandar Młodych*-nél dolgozott): Grzegorz Jaszunski és Andrzej K. Wróblewski. A Lengyelországban híres *Po Prostu* két utolsó főszerkesztője 1956–57-ből: Eligiusz Lasota és Ryszard Turski. Két tábornokkal is készült interjú: Juliusz Hibner belügyminiszter-helyettes, Włodzimierz Mus a Belbiztonsági Hadtest parancsnoka volt. A beszélgetőpartnerek egyike Adam Willmann, aki 1955–58 között Lengyelország budapesti nagykövete, majd a '60-as években külügyminiszter-helyettes is volt. Mieczysław F. Rakowski 1955–57-ben a LEMP KB Propagandaosztályán dolgozott, 1957-től 1982-ig a *Polityka* főszerkesztője, 1988. szeptembertől 1989. augusztusig a Minisztertanács elnöke 1989 júliusa és 1990 januárja között a LEMP KB első titkára.

Végül következnek a LEMP felső vezetésének egykori tagjai: Jerzy Albrecht, 1948–68, a LEMP KB tagja, 1956. március–1961. január, a LEMP KB titkára; Stefan Jedrychowski, 1948–75, a LEMP KB tagja, 1956. október–1971. december, a LEMP KB PB tagja; Jerzy Morawski, 1954–64, a LEMP KB tagja, 1956. október–1960. január, a LEMP KB PB tagja; Artur Starewicz, 1956–1963, a

LEMP KB Sajtóirodájának vezetője, (ezt a Sajtóirodát – egy politikai bizottsági határozat alapján – pontosan azzal a céllal hívták életre 1956 novemberében, hogy teljes ellenőrzése alatt tartsa a sajtót, pl. a cenzúrán keresztül); és végezetül Andrzej Werblan, 1956. július–1981. július, a LEMP KB tagja.²⁰

EGYÉB, VEGYES FORRÁSANYAGOK

Ebben a csoportban a legváltozatosabb dokumentumok kaptak helyet, bemutatásképpen néhány, egymástól különválasztható rész:

A Lengyel Filmhíradó Archívumában korabeli, magyar vonatkozású filmhíradókat is őriznek. Ezek nagy hányada még vágatlan, ugyanis többségüket már nem engedték bemutatni²¹. A lengyel híradók mellett megtalálhatók még nyugati forgatócsoportok által készített képes beszámolók is.

Adam Willmann saját gyűjteményében is szerepelnek magyar vonatkozású anyagok, amelyek közül Ács Lajos saját kezű önigazoló irata kívánczik az élre. Megemlítené még ebből az anyagból a magyar értelmiségieknek a nagykövethoz eljuttatott, a szovjet deportálások ellen tiltakozó levele 1956. november 17-én, valamint a Magyar Írók Szövetsége Elnökségének levele ugyanebben a témában, amelyet Bulgaryinnak írtak 1956. november 21-én.

1956. november 29. és december 2. között tartotta VII. kongresszusát a Lengyel Írók Szövetsége. A kongresszus jegyzőkönyvében a magyar forradalom és annak utóhatásai nagyon gyakran felbukkannak, már a kezdet kezdetén is, hiszen az első ülést egyperces néma felállással kezdték a magyar forradalom halottainak tisztelegve. Aztán Csorba Tibor szólalt fel, majd felolvasták a Magyar Írók Szövetségének a Szovjet Írószövetséghez írt levelét, valamint az emigrációban levő Írók és Újságírók Független Magyar Köztársaságának Bécsben írt, 1956. december 1-jén keltezett, a Lengyel Írók Szövetségéhez és a Lengyel Újságírók Szövetségéhez intézett levelét. A kongresszus háromfős küldöttséget választott, amely egyesülve az újságírók háromfős csoportjával, Gomulka-hoz és Cyrankiewicz-hoz ment, ott igyekezett közbenjárni a magyar emigránsok ügyében.

Ugyanez mondható el a Lengyel Újságírók Szövetségének kongresszusi anyagáról is. Ugyanabban az időben (1956. nov. 29.–dec. 2.), mint az íróké zajlott le az Újságírók Szövetségének III. kongresszusa Varsóban. A lengyel újságírók gyűlése is egyperces néma tiszteletadással kezdődött, azután számtalanszor előtérbe került a magyar kérdés, aktív szerepet játszott a már több ízben említett Marian Bielicki. A jegyzőkönyv a forradalommal való rokonszenvének nyilvánítása mellett néhány gyakorlati kérdésben is állást foglal (pl. a menekültügy). A két kongresszus ekkor egymással összefogva próbált segítséget nyújtani főleg magyar kollégáinak és az emigránsoknak²².

A forráscsoportok és források felsorolása még nem teljes, csupán jelezni kívántuk a fontosabb kutatási területeket. A teljes körű ismertetés és a részletes értékelés nyilvánvalóan a jelentős mennyiségű és sokrétű anyag feldolgozása után történhet meg.

JEGYZETEK

1. 1991 őszén–telén Soros-ösztöndíjjal Varsóban kutattam a magyar forradalom lengyel forrásait Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Akadémiai Dokumentációs és Kutatóintézete számára. Ezeket az összegyűjtött forráscsoportokat és forrásokat kívánom röviden jellemezni és értékelni ebben a tanulmányban.
2. A szovjet álláspont módosulásában szerepet játszott a Kínai Kommunista Párt tiltakozása, valamint az, hogy a belbiztonsági erők és a titkosrendőrség, továbbá a lengyel társadalom egyértelműen Gomulka mellett kötelezték el magukat, a varsói munkások és egyetemisták pedig nem riadtak vissza az eseteleges fegyveres összeütközéstől sem. Emellett Gomulka biztosította Hruscsovot, hogy nem áll szándékában lazítani a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatokon és nem akar kilépni a Varsói Szerződésből.
3. József Cyrankiewicz a Minisztertanács elnöke (1954–1970), a LEMP KB Politikai Bizottságának tagja (1948–1971).
4. Edward Ochab a LEMP KB Politikai Bizottságának tagja (1954–1968), 1956 márciusától októberig a LEMP Központi Bizottságának első titkára. Nagy szerepe volt Gomulka visszatérésének előkészítésében és a Központi Bizottság első titkárává választásában.
5. Gomulka igyekezett meggyőzni a szovjet vezetést, hogy ne legyen Nagy Imre-per, s a törvényes magyar miniszterelnökről – többek között – ezt mondta: „– Biztos, hogy ő [Nagy Imre – T. J.] nem volt imperialista ügynök..., sőt még ha áruló is lett volna, ő egyedül akkor sem határozott semmiről, nem is határozhatott.”
6. Mielőtt a forráscsoportokat ismertetném, feltétlenül meg kell említenem mindazok segítőkészségét, akik nélkül ezt az anyagot sohasem tudtam volna összegyűjteni és hazahozni. Így Szokolay Katalin, Litván György, Orosz István, Lengyelországban pedig Engelmayer Ákos nagykövet, Kovács István kulturális attasé, Jan Molenda, Jerzy Eisler, Andrzej Paczkowski, Andrzej Friszke és Jerzy Myslinski történészek. Az anyag feldolgozásában az OHA és a Ránki György-Alapítvány nyújt támogatást.
7. Wyszynski bíboros 1956 őszén Mindszenty hercegprímással közel egy időben szabadult ki fogságából és haláláig, 1981 májusáig volt a lengyel egyház feje. Gomulka 1956 októberében megegyezett vele, rendezték az állam és az egyház közötti vitás kérdések egy részét. Legfőképpen az ő magatartásának és politikájának köszönhető, hogy a lengyel egyház megőrizte függetlenségét és olyan komoly erővé vált, amellyel a kommunista hatalomnak erőteljesen számolnia kellett.
8. Ács Lajost 1954-ben az MDP KV és PB tagjává, és az ekkor már öttagú Titkárság tagjává választották, valamint 1953-tól 1957 májusáig az Elnöki Tanács tagja. Az MDP-ben viselt tisztségeiből a forradalom alatt mentik fel, október 30-án a budapesti Lengyel Nagykövetségen kért menedéket. Közel egy hónapig tartózkodott a követségen, november végén hagyta el azt. Ott készítette a 15 oldalas kézzel írt feljegyzését az MDP 1954–55-ös belső állapotáról.
9. A korántsem teljes felsorolásból néhány név: Kádár János, Münnich Ferenc, Marosán György, Aczél György, Sík Endre, Szilágyi Dezső (az MSZMP KB Külügyi Osztályának vezetője), Kiss Károly, Sebes István külügyminiszter-helyettes, Forgács Ferenc külügyi osztályvezető, Szirmai István, Barcs Sándor (az MTI igazgatója), Komócsin Zoltán, Vass Henrik.
10. Az elmondott információk tartalma miatt közülük sokan névtelenek maradnak.
11. Az 1956. november 1-jei események kronológiai sorrendjére vonatkozólag lásd Andrzej Werblan írását a *Prawo i Życie* című hetilap 1991/43. számában.
12. A határozat szövegének kiegészítésül hozzá kell tenni, hogy november 2-án a lengyel külügyminiszter utasította Willmann nagykövetet, tájékoztassa Nagy Imrét, hogy a LEMP KB-nak a lengyel nemzethez intézett felhívásában kifejezetten az ő (Nagy Imre) kérésére és támogatása céljából szerepel az a rész, amelynek lényege, hogy Magyarországon a néphatalmat és a szocializmust csak a magyar nemzet védheti meg, nem pedig egy külföldi beavatkozás.
13. Ez az a levél, amelyet az MSZMP KB 1958. januári plenumán olvastak fel, s ennek tartalmát ismertette az MSZMP KB Külügyi Osztályának vezetője februári varsói látogatása során. Ugyanitt található az a levél is, amelyet Rákosi Mátyás 1955. október 26-án írt Bierutnak, a LEMP KB akkori első titkárának, gazdasági segítségnyújtás ügyében.
14. E beszámoló alapján nem került sor nyilvános, nagy kiállításra, mert az volt a vélemény, hogy ez a silány, rossz minőségű fényképanyag nem győzi meg a lengyel állampolgárt.

15. 1956. november 29-én mondta Tito marsall a belgrádi lengyel nagykövetnek a következőket: „Nagy Imre ügye egyenesen ostoba módon lett elintézve. Itt nemcsak Jugoszláviáról van szó, hanem arról is, mennyire súlyosan ártott ez Kádárnak”. Majd Kardeljhez fordulva így folytatta: „Meg kell beszélni a belgrádi szovjet nagykövettel, hogy Nagyot és társait szállítsák vissza Budapestre, meg lehet találni visszatérése megindoklásának formáit, és elmagyarázni ezt mind Magyarországon, mind nálunk.” Kardelj hozzátette: „Tartsák őt [Nagy Imrét – T. J.] egy villában és ott őrizték.”
16. A következő rádióállomások adásait dolgozták fel az előbb említett módon: Szabad Európa Rádió, Amerika Hangja, BBC London, Moszkva, Belgrád, Prága, Párizs, Ottawa, Köln, Berlin, Hamburg, Beromünster, Bécs, Róma, Vatikán, Madrid, Budapest és az Izraeli Rádió.
17. Hanna Adamieckának ez a magyar forradalomról szóló naplója megjelent magyarul is, az *Életünk* című folyóirat 1992/3–4. számában.
18. Marian Bielicki naplója is megjelent magyarul az *Életünk* 1992/3–4. számában, Wiktor Woroszylskié szamizdat formájában a Magyar Október Szabadsajtó kiadásában 1984-ben. Szerkesztette és az előszót írta Krassó György.
19. Természetesen a Rajk-perről küldött tudósítások és kommentárok semmiben sem különböznek a szocialista tábor többi országának sajtójában megjelentektől, viszont érdekessé teszik őket azok a sokrészes, drámai hangú, az „árulók és kémek” iránti megvetéstől sugárzó helyszíni riportok és beszámolók, amelyek minden áron arra törekedtek, hogy meggyőzzék az olvasót.
20. Mint a névsorból is kitűnik, igen változatos a megszólaltatott személyek összetétele, s a beszélgetések használhatósága a kutató számára. Az interjúk magyarra fordítása az Oral History Archivum megbízásából folyamatosan történik.
21. A Lengyel Filmintézet 1990-ben a Magyar Filmintézetnek ajándékozta a fentebb említett filmhíradók kópiáit, így ezek most már Magyarországon is hozzáférhetők.
22. A Lengyel Írók Szövetségének, valamint a Lengyel Újságírók Szövetségének 1957-es és 1958-as kongresszusán már említés sincs Magyarországról, a magyarokról.

V
BIBLIOGRÁFIA

Az alábbi összeállítás az 1956. *A forradalom kronológiája és bibliográfiája* (Bp. Századvég – Atlanti K. – 56-os Intézet, 1990.) és *Az 1956-os magyar forradalom. Reform – Felkelés – Szabadságharc – Megtorlás* (Bp. Tankönyvkiadó, 1991.) c. kötetekben található annotált bibliográfiák folytatása és kiegészítése. Elsődleges célja az, hogy számba vegye az itthon és külföldön 1991 májusa óta megjelent, 1956-tal foglalkozó könyveket és folyóirat-tanulmányokat. Néhány esetben a válogatást heti- és napilapokra is kiterjed, amennyiben az írás (tanulmány, interjú) fontossága ezt indokolta. Az időhatároktól olyankor tértünk el, ha jelentős külföldi – főként emigráns – könyvről volt szó, amely bár 1991 előtt jelent meg, de valamilyen oknál fogva kimaradt korábbi válogatásunkból. Végül a jelen válogatásban megtalálhatók a legfontosabb 56-os szépirodalmi antológiák és az 1989 óta kiadott, forradalmi témájú verseskötetek.

A könnyebb eligazodás érdekében a bibliográfiát – műfaji szempontokat követve – öt csoportra osztottuk: I. Monográfia, tanulmánykötet, emlékkönyv, tankönyv, évfordulós kiadvány, II. Tanulmány, esszé, publicisztika, vitairat, III. Dokumentum- és forrásközlés, IV. Napló, visszaemlékezés, interjú, V. Antológia, verseskötet, album.

A gyűjtést a folyóiratoknál 1992. május 31-ével zártuk le, a könyveknel figyelembe vettük az 1992-es könyvhét termését is. Összeállításunk adalék a készülő, '56 teljes történeti irodalmát áttekintő „nagy bibliográfiához”.

Csicskó Mária

I

MONOGRÁFIA, TANULMÁNYKÖTET, EMLÉKKÖNYV, TANKÖNYV, ÉVFORDULÓS KIADVÁNY

Bar-on, Mordechai: *Challenge and Quarrel. The road to Sinai – 1956*. 1991.

A héber nyelvű könyv az 1956-os arab–izraeli háború előzményeit vizsgálja, feltárja a Magyarországon szuezi válságként ismert konfliktushoz vezető utat. (Ld. 23. p.)

Bibó-emlékkönyv I–II. Az 1979-ben megjelent kötet változatlan szövegű kiadása. Bp. Századvég – Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1991. I. k.: 406 p. II. k. 453 p.

A barátok és tisztelők írásait tartalmazó két kötet eredetileg ajándéknak készült a kiváló tudós 70. születésnapjára. A tervezett gyűjtemény az 56-os államminiszter halála miatt emlékkönyv lett, s csak szamizdatként jelenhetett meg. A 76 író, költő, tudós és más értelmiségi szerző sokféleképpen idézi meg Bibó alakját. Néhányan csak emlé-

keiket beszéljük el, és meghajtják fejüket Bibó előtt. A tanulmányok egy része Bibó gondolatrendszerét vizsgálja, másik hányada gondolatait viszi tovább, esetleg vitázik nézeteivel. Három írás kapcsolódik szorosabban véve is '56-hoz: Donáth Ferenc: Bibó István és a magyar demokrácia alapkérdése – Bence György–Kis János: Határolt forradalom, megszorított többpártrendszer, feltételes szuverenitás – Dalos György: Szövegelemzés Bibó István ügyében.

David Ben-Gurion. Politics and leadership in Israel. Ed.: Ronald W. Zweig London, Frank Cass – Jerusalem, Yad Izhak Ben-Zvi, 1991. 314 p.

Tizenhét tanulmány, amely Izrael első miniszterelnökének – 1956-ban hadügyminiszter – életútját, politikai pályafutását dolgozza fel és értékeli. A magyar forradalom szempontjából az alábbi két írás bír különös jelentőséggel: Uri Bialer: Facts and pacts: Ben-Gurion and Israel's international orientation, 1948–1956 – Netanel Lorch: Ben-Gurion and the Sinai campaign, 1956.

Az 1956-os magyar forradalom. Reform – Felkelés – Szabadságharc – Megtorlás. Írták: Bak M. János, Kozák Gyula, Litván György, Rainer M. János. Az ajánló bibliográfiát Csicskó Mária, a fénykép- és dokumentumanyagot, a térképeket Jenei Károly, az annotált névjegyzéket Körösi Zsuzsanna állították össze. Szerkesztette: Litván György. Bp. Tankönyvkiadó. 1991. 223 p.

Az '56-os Intézet szerzői munkaközössége elsőként vállalkozott arra, hogy a hiányzó történelmi tankönyvek és tanári segédkönyvek pótlására olyan kézikönyvet készítsen, amely tömören összefoglalja 1956 előzményeit, a forradalom lefolyását és utóéletét, valamint betekintést nyújt az ezzel kapcsolatos történeti és memoárirodalomba.

Fehérvári István: *Börtönvilág Magyarországon 1945–1956.* Bp. Politikai Foglyok Szövetsége. 1990. 230 p.

Az eredetileg 1978-ban Münchenben megjelent könyv elsőként sorolta fel – főként a Nyugatra menekült 56-os emigránsok elsősorban szóbeli visszaemlékezései alapján – a koholt pereket és az azokban elítélteket, leleplezte a börtönállapotokat és az ÁVH módszereit. Műfaji korlátai miatt azonban kritikával kezelendő.

Gadney, Reg: *Cry Hungary! Uprising 1956.* London, Weidenfeld and Nicolson Ltd. 1986. 169 p.

A reprezentatív kiállítású könyv korabeli rádióadások és szemtanúk visszaemlékezései felhasználásával rekonstruálta a forradalom kronologikus történetét. '56 hangulatának felidézéséhez nagymértékben hozzájárulnak azok a jó minőségben közreadott fotók, amelyek az albumot illusztrálják.

Gáti, Charles: *Füstbe ment tömb.* Ford. Zala Tamás. Bp. Századvég – Atlanti 1991. 237 p.

A szovjet tömb létét, sajátosságait, működését bemutató munka 1989-ben amerikai egyetemi hallgatók számára íródott. A szerző külön fejezetben tárgyalja az 1956-os magyarországi, az 1968-as csehszlovákiai és az 1981-es lengyelországi válságsorozatot.

Harminc év 1956–1986. Szerk.: Balla Bálint. Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1986. 621 p.

Az EPMSZ azzal a szándékkal adta ki tanulmánygyűjteményét a forradalom 30. évfordulója tiszteletére, hogy a magyar társadalmi-szellemi élet egyes részterületeit vizsgálva bemutassa, miként hatott '56 az azóta eltelt három évtizedben a magyarság életére, mennyiben és milyen vonatkozásban befolyásolta vagy határozta meg létét Magyarországon, s a szomszédos államokban és az emigrációban. A kötet öt tanulmánya kapcsolható szorosan is '56 történetéhez: Molnár Miklós: 1956: A demokratikus szocializmus és a területi öngazgatás néhány kérdéséről – Kende Péter: A pártállam és a nemzeti sorskérdések – András Imre: A római katolikus egyház helyzete Magyarországon a háború után – Bárczay Gyula: Megújulás – megdermedés – megmozdulás. A Magyarországi Református Egyház harminc éve – Terray László: A

reformmozgalomtól a hierokráciáig. A Magyarországi Evangélikus Egyház harminc éve.

Hellema, Duco: 1956 (negentien zesenvijftig) *De Nederlandse houding ten' aanzien van de Hongaarse revolutie en de Suezcrisis*. Amsterdam, Jan Mets, 1990. 295 p.

A politológus-történész levéltári forrásokra építve dolgozza fel Hollandiának a magyar forradalom és a szuezi válság kapcsán kialakult álláspontját. A holland külpolitika végső soron Angliával és Franciaországgal vállalt szolidaritást 1956-ban.

Kemény István: *Közelről s távolból*. Műhely 2. Bp. Gondolat. 1991.

A forradalomban részt vett, majd börtönbüntetésre ítélt, iskolateremtő szociológus tanulmánykötetének több írása foglalkozik '56-tal. A Bibó István és Szabó Zoltán pályaképét, gondolkodásmódját, rokonszenves egyéniségét bemutató dolgozatok mellett, elemzés olvasható a könyvben a munkástanácsok szerepéről és jelentőségéről.

Király Béla emlékkönyv. *Háború és társadalom. War and society. Guerre et société. Krieg und Gesellschaft*. Szerk.: Jónás Pál, Peter Pastor, Tóth Pál Péter. Bp. Századvég 1992. 326 p.

Harminchárom tudós illetve művész, az emlékkönyv magyar, lengyel, román, amerikai, francia, osztrák közreműködői saját kutatási területük egy-egy részét feldolgozó tanulmánnyal tisztelegnek Király Béla előtt. Jónás Pál és Gosztonyi Péter emlékezése a tábornok személyiségét, pályafutása főbb állomásait idézik fel, Peter Pastor, Hans L. Trefousse, Steven Béla Várdy és Ágnes Huszár Várdy tudományos tevékenységét és kiadói munkásságát mutatják be. '56 a témája Vásárhelyi Miklós politikai esszéjének, amely a forradalmat az 1989-es változásokkal köti össze és az alábbi négy, 1990–1991 folyamán elhangzott előadásnak: János Bak: Ideas and ideals of 1956 in Hungary and Poland: Suggestions for a comparative approach – Bennett Kovrig: America and Hungary, 1956 – György Litván: Jewish role in Hungarian communism, anti-Stalinism, and 1956 – Bill Lomax: Grass-roots democracy, worker's councils, and central authority in 1956.

Kyle, Keith: *Suez*. London, Weidenfeld and Nicolson, 1991. XII. 656 p.

Nagy-Britannia, Franciaország és Izrael 1956-os szuezi akciójának mind ez idáig legátfogóbb feldolgozása. A szerző – 1956-ban a *The Economist* washingtoni levelezője – monográfiája elkészítésekor a legutóbbi időben publikált francia, amerikai diplomáciai iratokat használta, de feldolgozta a 30 éves kutatási tilalom köréből 1987 és 1991 között kikerült brit forrásokat is. (Ld. 237. p.)

Lengyel–magyar '56. Tanulmányok, visszaemlékezések az 1956-os lengyel és magyar forradalomról.

Magyar és lengyel szerzők írásai. Életünk, 1992. 3–4. szám, 226–496. p.

A tematikus folyóiratszám két lengyel újságíró, Hanna Adamiecka és Marian Bielski korabeli, Budapestről küldött, a történeteket filmszerűen bemutató tudósításával idézi fel a forradalom eseményeit. A „történészszemmel” c. fejezetben közölt tanulmányok közül Hajdú Tibor, Karel Kaplan, Pierre Maurer, Zofia Trojanowiczowa, Varga László írása az „1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete” által 1991. június 13–16-án rendezett nemzetközi tudományos konferencián elhangzott előadások szerkesztett változata; Andorka Rudolf, Bak M. János, Andrzej Friszke, Hegedűs B. András, Krystyne Kersten, Pawel Machcewicz, Wiesław Władysław irásai pedig az MTA Történettudományi Intézetben 1991. december 10–12-én megtartott „Magyarország és Lengyelország, 1956” c., a lengyel–magyar történész vegyesbizottság és az '56-os Intézet által közösen rendezett konferencián elhangzott előadások szerkesztett változata. A kötetet irodalmi és fotóösszeállítás teszi teljesebbé, a szerkesztők lengyel költőknek a magyar forradalom által inspirált verseiből válogattak. A tartalomjegyzékből csak a visszaemlékezések és a tanulmányok címeit közöljük. Tischler János: Az 1956-os magyar forradalom a lengyel sajtóban – Hanna Adamiecke:

Láttam Magyarországot I–VII. – Marian Bielicki: A magyar forradalom 1956 – Stanislaw M. Jankowski: Fiatal lány, géppisztollyal – Andrzej Sieroszewski: Lengyel költők az 1956-os magyar felkelésről – Karel Kaplan: Csehszlovákia, 1956 – Hajdú Tibor: A szovjet és a magyar pártvezetés 1956-ban – Andorka Rudolf: A magyar társadalom az 1950-es években – Hegedűs B. András: Poznan–Budapest, 1956 – Pierre Maurer: Tito és a magyar forradalom – Györkei Jenő: Szovjet katonai intervenció Magyarországon – Lengyel Alfonz: Ki hívta be 1956-ban a szovjet csapatokat Magyarországra? – Varga László: A népfelkelés problémája – Pawel Machcewicz: Június és október (Tömegmozgalmak Lengyelországban, 1956-ban) – Krystyna Kersten: 1956 a fordulópont – Wiesław Władyka: Lengyel október, 1956: három politikai magyarázat – Andrzej Friszke: 1956 a lengyel ellenzék politikai gondolkodásában 1956–1980 között – Méray Tibor: Az optimizmus törekény üzenete – Bak M. János: 1956 eszméi és eszményei Magyarországon és Lengyelországban (Javaslatok az összehasonlító kutatás számára) – Bohdan Zadura: Nagybetűs gondolatok – Jan Sandorski: Roman Strzalkowski halása – Aleksandra Banasiak: Kezdő ápolónő voltam akkor.

Molnár Miklós: *Egy vereség diadala. A forradalom története*. A magyar szöveget gondozta: Kis János, az annotált névmutatót készítette: Körösi Zsuzsanna: Első magyarországi, második magyar nyelvű kiadás. Bp. Educatio–Atlanti Kutató és Kiadó Társulat, 1991. 176 p.

A Svájcban élő történész, az Irodalmi Újság 1956-os szerkesztője, 1960-ban francia nyelven írta meg összefoglaló történeti munkáját a forradalom 13 napjáról. Bemutatja a forradalom pluralisztikus jellegét, politikai-társadalmi és nemzeti mozgatóerőit, valamint a résztvevők értékrendjének sokféleségét. A könyvhöz Király Béla írt bevezetőt. (Ld. Pomogáts Béla reflexióit 229. p.)

Poznanski czerwiec 1956. Szerk.: Jarosław Maciejewski, Zofia Trojanowiczowa. 2. jav. kiad. Poznań, W. Poznanskie, 1990. 430 p.

1956. június 28-án több, mint 50 ezer munkás vonult az utcára Poznańban kenyeret és szabad választásokat követelve. A biztonsági erők fegyverrel verték szét a tüntetést. A poznańi eseményeket mind ez idáig legalaposabban bemutató kötet 1981-ben jelent meg először. A tanulmányokból, visszaemlékezésekből, jelentésekből és dokumentumokból álló gyűjtemény az események kronológiáját, valamint az emberi és az anyagi veszteségeket tárja fel.

Reid, Escott: *Hungary and Suez: A view from New Delhi*, Oakville, Mosaic Pr. 1986. 157 p.

A diplomata szerző, aki 1952–57 között Kanada főmegbízottja volt Új-Delhiben, egyedülálló betekintést nyújt az indiai és a kanadai külpolitika 1956 októberétől 1956 decemberéig terjedő szakaszába. A szerző a magyar forradalom lelkes híve, azt tekintette diplomáciai feladatának, hogy elérje, India és Kanada szakítson különböző gyökerű elfogultságával és azonos mércével mérje az Egyiptomot és Magyarországot ért agressziót.

Suez 1956. Crises and its consequences. Ed.: WM. Roger Louis, Roger Owen. Oxford, Clarendon Pr. 1991. XVII, 428 p.

Az 1986-ban és 1987-ben megtartott két konferencia előadásaira épülő tanulmánykötet 22 írása sokoldalúan mutatja be a szuezi válság történetét, előzményeit és a világpolitikára gyakorolt hatását. Az amerikai, brit, francia, izraeli, egyiptomi és indiai történészek, akik közül többen maguk is részesei voltak '56-ban a válságnak, úgy dolgozzák fel választott témájukat, hogy írásaikban a krízis nemzeti szempontokra visszavezethetően ellentétes interpretációit fogalmazzák meg. Az először 1989-ben megjelent kötetben a magyar forradalom és Suez összefüggését John C. Campbell

- tanulmánya vizsgálja: „The Soviet Union, the United States, and the Twin Crises of Hungary and Suez.” (Ld. 234. p.)
- A szabadság kapujában. A Szabad Európa Rádió emlékműsora a magyar forradalom és szabadságharc 30. évfordulóján.* Részletek. Giromagny, Szikra 1988. 384 p.
- A SZER Magyar Osztályán a 30. évfordulón, amikor '56 politikai újraértékelése Magyarországon még teljesen reménytelennek tűnt, elkészült a forradalom hiteles történetét bemutató, színvonalas rádiósorozat. Az emlékműsor bemutatta a forradalom előzményeit, alakulását és utóvégharcait a korabeli rádióadások, a sajtó valamint a forradalom egykori résztvevőivel készített interjúk alapján az ENSZ szerepét is részletesen taglalva.
- Szemle. Válogatás a brüsszeli Nagy Imre Intézet folyóiratából.* Szerk.: Kozák Gyula, előszó: Kende Péter. Bp. Századvég – 56-os Intézet, 1992. 307 p.
- Az 1959 és 1963 között megjelent és 18 számot megért tudományos folyóiratnak az volt a célkitűzése, hogy életben tartsa '56 emlékét. A kiadvány angol és francia nyelvű mutációja pedig, ami a nyugat-európai baloldali érzelmű értelmiséghez szólt, a forradalomra zúdított szovjet-kommunista hamisításokat kívánta ellensúlyozni, valamint egy olyan politikai koncepció kidolgozásán fáradozott, amely a magyar forradalom általánosabb, másutt is hasznosítható tanulságára épül. A jelen válogatás az '56-os témájú írásokon alapul. A Szemle és az Etudes megjelent összes számának tartalomjegyzéke, valamint a szerzők életrajza a kiadvány végén olvasható. A gyűjtemény a hajdani beköszöntőn, egy szerkesztőségi cikkben túl az alábbi írásokat tartalmazza: Heltai György: A júniusi határozat – Sztáray Zoltán: A magyar munkás útja a forradalomig 1945–1956 – Sebestyén Miklós–Tőke Ferenc: A Nagy-budapesti Központi Munkástanács – Bak János: A munkástanácsok történelmi útjának tapasztalatairól – Broué, Pierre: Parlament, tanácsok, pártok – Szűcs Sándor: A záhonyi határállomás a forradalom napjaiban – Aczél Tamás: A Móríc Zsigmond körtér ostroma – Mit adott a magyar forradalom a szocializmusnak? (A Nagy Imre Intézet nemzetközi értekezlete) – Kéthly Anna levele Heltai Györgyhez – Gömöri György: A magyar forradalom lengyelországi visszhangja – Dumitriu, Petru: A magyar forradalom és a románok – Giolitti, Antonio: Az olasz munkásmozgalom és a magyar forradalom – Emlékeztető (Emlékezés Nagy Imre és mártírtársai kivégzésére) – Borbándi Gyula: Bibó István – Nagy Balázs: Nagy Imre és a magyar forradalom – Molnár Miklós: Tévhitek Nagy Imre megítélésében – Gosztonyi Péter: Hadikövetek – Aczél Tamás: Szilágyi József – Kende Péter: Gimes Miklós – Szász Béla: Losonczy Géza.
- Törvénytelen szocializmus. A tényfeltáró bizottság jelentése.* Szerk.: Révai Valéria. Bp. Zrínyi – Új Magyarország, 1991. 366 p.
- 1989 februárjában – már a rendszerváltozás küszöbén – a Németh Miklós-kormány döntést hozott egy történészekből és jogászokból álló bizottság felállításáról, amelynek feladatát az 1944/45-től az 1956-os forradalomig terjedő időszakban elkövetett törvényteleneségek és a kor joggyakorlatának feltárásában jelölte meg. A jelen kiadvány a Zinner Tibor által vezetett, ám saját kilétét fel nem táró, történész albizottság munkájának eredményét adja közre. A könyv élén Ormos Mária történésszel készített beszélgetés olvasható az ötvenes évekről, a kiadványt Kónyáné Kutrucz Katalin dolgozata zárja, amely az 1948–1955 közötti bírói gyakorlatot mutatja be.
- Unwin, Peter: *Voice in the wilderness. Imre Nagy and the Hungarian revolution.* Foreword: Árpád Göncz. London–Sydney, Macdonald, 1991. VIII, 262 p.
- A Nagy Imre életútját bemutató, egyszersmind a 20. századi magyar történelmet is áttekintő munka az elmúlt évtizedekben angol és francia nyelven publikált Magyarországgal kapcsolatos szakirodalom, valamint a szerzőnek a forradalom néhány résztvevőjével 1989-ben folytatott beszélgetése felhasználásával készült. A nagy beleérző-

képességgel megírt könyv egyéni színe onnan ered, hogy Peter Unwin 1958-tól követségi beosztott és 1983–86 között Nagy-Britannia budapesti nagykövete volt.

A vidék forradalma. (Az 1991. október 22-én Debrecenben rendezett konferencia előadásai) Szerk.: Simon Zoltán, technikai szerk.: Valuch Tibor. Debrecen, Az 1956-os forradalom történetének Hajdú-Bihar megyei Kutatócsoportja, 1992. 114 p.

A tanácskozássra meghívott Für Lajos, Székelyhidi Ágoston, Kovács Béla, Balogh István, a debreceni '56 neves szereplői, a forradalom napjait, főbb csomópontjait elevenítették meg személyes élményeik, korabeli feljegyzések tükrében. A konferencián elhangzott tanulmányok az 1989-ben megnyílt levéltári kutatások első eredményeit foglalják össze. Rainer M. János: Budapest és vidék 1956-ban – Filep Tibor: A debreceni forradalmi események sajátosságai – Molnár Adrienne: Kik voltak és mit akartak a Borsodi Munkástanács tagjai? – Németh Péterné: Koalíciós pártok 1956-ban Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében – Valuch Tibor: Adalékok az 1956-os forradalom Hajdú-Bihar megyei utóvédharcainak történetéhez – Szőke Domokos: A debreceni egyetem 1956-ban – Ständeisky Éva: Politika és vers.

Vígh Károly: *Tildy Zoltán életútja*. Békéscsaba, Tevan. 1991. 189 p.

Tildy Zoltán 1956 tavaszán szabadult háziőrizetéből. Rokonszenvvvel figyelte Nagy Imre politikáját, s 1956-ban részt vett kormányában is, ami miatt 1958-ban a miniszterelnök elleni perben elítélték. Vígh Károly először 1979-ben készítette el a neves kigazdapárti politikus pályáját feldolgozó munkáját. A portré jelen kiadása Tildy 1956-os szerepének vázlatos bemutatásával bővült ki.

II TANULMÁNY, ESSZÉ, PUBLICISZTIKA, VITAIRAT

- Argentieri, Federico: *La transizione democratica in Ungheria*. In: *La fine del blocco sovietico*. Firenze, Ponte Alle Grazie, 1991. 203–225. p.
- Az 1989–90-es magyarországi politikai változásokat mutatja be az olasz olvasókörösközös számára. A szerző hangsúlyosan szól a fordulat történelmi előképeiről, amelyek közül '56-ot tartja a legfontosabbnak.
- Baghiu, Aurel: *Az 1956-os romániai diákmozgalmak*. Hitel, 1991. 21. szám, 23–27. p.
- Az '56-os Intézet által 1991 júniusában rendezett konferencia előadása bemutatja azokat az eseményeket, amelyek a romániai – főleg a temesvári – egyetemi ifjúság körében történtek '56 őszén a magyarországi forradalom visszhangjaként és azok következményeit.
- Barla Szabó Ödön: *Adalékok a magyarországi megújulási próbálkozásokhoz (1954–1956)*. Múltunk, 1991. 4. szám, 79–102. p.
- Az MDP KV 1953. júniusi határozatát követően lépések történtek a tanácsok és az ipari vállalatok működésének megjavítására. Bár e kezdeményezések meglehetősen tétovák voltak, s nem vezettek jelentős gyakorlati eredményekre, a tanulmány kimutatja, hogy a forradalom leverése után már nem lehetett változatlan formában visszaállítani a politikai intézményrendszert és a gazdaság működését.
- Bartis Ferenc: *Az 1956-os erdélyi–romániai valóság megközelítése*. Hitel, 1991. 26. szám, 59–60 p.
- Adalékok Dávid Gyula: Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság c. előadásához, amely a Hitel 1991. 21. számában jelent meg.
- Beszélő*. Összkiadás 1981–1989. Sajtó alá rendezte: Havas Fanny. Bp. AB-Beszélő. 1991. I. kötet (1–10. szám, 1981–1984): 462 p., II. kötet (11–20. szám, 1984–1987): 847 p., III. kötet (21–27. szám, 1987–1989)

A demokratikus ellenzék illegális folyóirata kezdettől fogva fenntartás nélkül vállalta a magyar forradalom örökségét. Tematikus folyóiratszámok összeállításával (8., 18., 19.), tanulmányok, interjúk, dokumentumok közlésével hozzájárult '56 emlékének ébrentartásához.

Az I. kötetben olvasható tanulmányok, publicisztikai írások, nekrológok, recenziók: Szabó Miklós: A Bibó-émlékkönyv – szeg [Kőszeg Ferenc]: „Egy icipicit igazítottunk a világon”. A második nyilvánosság az októberi évforduló és a hatalomátvétel között – Egy igaz emberrel kevesebb. Bali Sándor, 1923–1982 – Kardos András: Egy szomorú szocialista halálára. Haraszi Sándor, 1897–1982 – Ada Pál [Pető Iván]: Retusált arckép üres háttérrel – Mécs Imre: Péterfi Miklós, 1930–1983 – Huszonöt év után – Nagy Imre, Losonczy Géza, Gimes Miklós, Maléter Pál, Szilágyi József – Kis János: Kirakatper – zárt ajtók mögött – Pápai Miklós: A Magyar Október – baloldali szemmel.

II. kötet: Eörsi István: Búcsú egy naiv embertől ... (Krassó Miklós) – Radnóti Sándor: Donáth Ferenc emlékeztére – Kis János: Vég és kezdet – Fényes Elek [Rainer M. János]: Adatok az 1956-os forradalmat követő megtorláshoz – Négy vélemény a forradalom örökségéről. Szilágyi Sándor: Legyünk az Emberi Jogok őskeresztényei! Mikes Tamás: Miért nem? Válasz Szilágyi Sándornak. Krassó György: Két választás Magyarországon. Kőszeg Ferenc: Ne csak építkezz ... Politizálj! – Haraszi Miklós: Emlék és panasz 1956-ról – Kolosi László–Német Péter [Hegedűs B. András]: Szemérmes történetírás.

III. kötet: Litván György: Még azt a két hetet is ... Cserbakői Endre, 1931–1987 – Donáth Ferenc síremlékénél (Vásárhelyi Miklós és Ludassy Mária búcsúztató beszédei) – Tétova elszántak, elszánt tétovák. Megemlékezések a forradalom 32. évfordulóján.

Borbándi Gyula: *1956 – és az emigráns politika*. Világosság, 1991. 10. szám, 757–762. p.

Az 56-os Intézet által 1991 júniusában rendezett tudományos konferencián elhangzott előadás szerint a forradalom előtt az a kérdés osztotta meg a nyugati magyarokat, hogyan ítélendők meg a Nagy Imre nevével összefüggő társadalmi változások, a forradalom alatt pedig az, hogy az emigránsok tevőlegesen vagy mint passzív megfigyelők reagáljanak-e a magyarországi eseményekre. Végül is október 23.–november 4. között meglehetősen télenek maradtak, ám sokat tettek később azért, hogy az újonnan Nyugatra érkezetteket a legtöbb helyen rokonszenvvél fogadják és támogatásban részesítsék.

Benkő Péter: *Az Írószövetség újjáalakulása és a népi írók* (1959). Múltunk, 1991. 4. szám, 57–78. p.

A népi írók magatartását tárja fel a tanulmány az Illyés Gyulával és Németh Lászlóval folytatott beszélgetésekről az MSZMP részére készített feljegyzések alapján.

Campbell, John C.: *Az Egyesült Államok kormánya és a magyar forradalom*. Fordította: Juhász Borbála. Világosság, 1991. 10. szám, 739–749. p.

Az 56-os Intézet által 1991 júniusában szervezett konferencián tartott előadás bemutatja, hogyan reagált az Egyesült Államok kormánya a magyarországi eseményekre, illetve azt vizsgálja, miért nem szánta el magát Eisenhower elnök azokra a döntésekre, amelyekkel nagyobb nyomást lehetett volna gyakorolni a Szovjetunióra a magyar szabadság és függetlenség érdekében.

Dávid Gyula: *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság*. Hitel, 1991. 21. szám, 20–22. p.

Az 56-os Intézet által 1991 júniusában rendezett konferencián tartott előadás ismertetket közöl a forradalomnak az erdélyi magyarság életére gyakorolt hatásáról. Kimutatja, hogy a „homogenizáció” rögeszméjétől hajtott román politika 56-ra hivatkozva alapozta meg a magyarság jogfosztását és beolvasztását.

- Domonkos László: *A hóhér vigyorg. Számadás és vádirat*. Szeged, Universum. 1990. 84 p.
A valódi bűnösök néven nevezésének szándékával összeállított vitairat a Marosán György által megszemélyesített politikai stílus és magatartás ellen. A szerző a Nagybudapesti Központi Munkástanáccsal folytatott tárgyalások Marosán-féle verzióját ütközteti a „még valóban élő tanúk” emlékezéseivel.
- Feitl István: *A moszkvai emigráció és az MSZMP* (Rákosi Mátyás 1956–1958 között). Múltunk, 1991. 4. szám, 3–30. p.
A Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Hegedüs András, Bata István, Piros László, Révai József, Kovács István, Andics Erzsébet, Berei Andor, Alapi Gyula, Egri Gyula, Hazai Jenő, Komor Imre és családtagjaik alkotta moszkvai emigráns csoportnak a hazatérés és a hatalomba való visszakerülés érdekében a szovjet pártvezetésnél tett kísérleteit, valamint a Kádár vezette MSZMP ennek megakadályozására ugyancsak Hruscsovnál tett lépéseit mutatja be a tanulmány a Politikatörténeti Intézetben őrzött dokumentumok alapján.
- Gosztonyi Péter: *A Köztársaság téri csata*. 1–3 rész. 1. rész: A védelem megszervezése. Új Magyarország, 1991. október 28. 10. p. 2. rész: Ki lőtt először? Új Magyarország, 1991. október 29. 9. p. 3. rész: A végső roham, s ami utána volt. Új Magyarország, 1991. október 30. 7. p.
Gosztonyi Péter írása valamennyi napjainkban ismert tényt és lehetséges okot szám-bavéve igyekszik rekonstruálni a tragikus eseményeket. Nem kisebbítve a lincselés elítélendő voltát, a szerző úgy látja, hogy a Köztársaság téri csata csak kis mértékben befolyásolta a forradalom kimenetelét.
- Gosztonyi Péter: *A magyar Golgota*. A magyarországi politikai megtorlások vázlatos története V. Kritika, 1992. 6. szám, 26–28. p.
Publicisztikus hangvételű írás az 1950–61 közötti, halálos ítéletekkel végződő bírásokodásról.
- Gosztonyi Péter: *Mi történt Budapesten?* Hítel, 1991. 16. szám, 16–20. p.
1956 a korabeli szovjet sajtó tükrében. A szerző idézetekkel alátámasztva mutatja ki, hogy a szovjet sajtó és propaganda mindenben megelőlegezte a Kádár-rendszer forradalomellenes kliséit és vádjait.
- Gosztonyi Péter: *Szovjet csapatok Magyarországon*. Forrás, 1990. 10. szám, 64–80 p.
A szovjet csapatok 1944-től 1991-ig elhúzódó magyarországi tartózkodását tekinti át a szerző, különös figyelmet szentelve a Varsói Szerződés létrejöttének, az 1956-os szovjet beavatkozásnak, az októberi és novemberi hadműveleteknek.
- Göncz Árpád: *1956*. In: Gyaluforgácsok. Esszék, jegyzetek, interjúk. Bp. Pesti Szalon, 1992. 269–283. p.
A Szovjetszkaja Literatura felkérésére 1989-ben írt történeti publicisztika, amely a szovjet olvasóközönség számára alapvetően új megközelítésben mutatja be az 56-os magyar forradalom és szabadságharc hiteles történetét.
- Kenedi János: *A halál és a leányka*. Válogatott esszék. Bp. Századvég. 1992. 407 p.
Az 1987-ben Változatok 56 témájára alcímmel szamizdatként megjelent kötetnek Kenedi újabb tanulmányaival, előadásaival és személyes vallomásaival bővített kiadása. A címadó esszé azt vizsgálja, a kortársak különböző „típusai” miként élték meg a forradalmi napokat, középpontjában az akkor Londonban élő Szabó Zoltán áll. Több írás témája a szerző értékrendjét alapvetően meghatározó Bibó István.
- Kovács András: *A szociáldemokrácia 1956-ban*. Mozgó Világ, 1991. 6. szám, 96–107. p.
A történeti–szociológiai megközelítésű írás összefoglalja a Szociáldemokrata Párt 1956-os újjáalakulásának eseményeit. A szerző a színre lépő politikai áramlatokat elemezve arra a megállapításra jut, hogy a forradalom – amennyiben nem verik le – a szociáldemokrácia előtt nyitotta volna meg a legnagyobb lehetőségeket.

- Kovács Imre: *Népiség, radikalizmus, demokrácia*. Publicisztikai írások. Bp. Gondolat–Nyilvánosság Klub–Századvég. 1992. 373 p. (Ars scribendi)
- A Kovács Imre 1937–1979 közötti publicisztikáját átfogó gyűjtemény 1956-os vonatkozású írásai: Új kurzus Magyarországon (1954): Bemutatja az 1953-as fordulatot, Nagy Imre politikáját, érdekessége, hogy a kivételes elemzőképességű, Amerikában élő szerző nyomban felismerte az „új szakasz” jelentőségét. – Megint megtaláltuk az utat (1957): Nagy Imre és a demokratikus emigráció 1956-os szerepének kritikus és önkritikus értékelése. – A forradalom és tanúi (1959): Méray Tibor Thirteen days that shook the Kremlin. Imre Nagy and the Hungarian Revolution (New York, Praeger Publ. 1959. 290 p.) és Kővágó József You are all alone (New York, Praeger Publ. 1959. 295 p.) c. könyvéről írt bírálóat. A népi mozgalom forradalomban szerepet vállalt jeles alakjait idézik a találó jellemrajzok: A hetvenéves Veres Péter (1966), Jelszó és program: Bibó István és a magyar alternatíva (1980), valamint a barát, Farkas Ferenc halálakor fogalmazott nekrológ, a Rekviem egy hű magyarért (1966).
- Kresalek Gábor: *Mit akartak a felkelők?* Világosság, 1991. 10. szám, 734–738. p.
- Az 56-os Intézet által 1991 júniusában szervezett konferencián tartott előadás a periratok és visszaemlékezések alapján vizsgálja három fegyveres csoport szociológiai összetételét, cselekedeteit, a felkelők motivációit, vázolja a szereplők személyiségvonzásait. (ld. 297–307. p.)
- Kresalek Gábor–Rainer M. János: *A magyar társadalom a filmben. (Társadalomkép, érték, ideológia (1948–1956))*. Szellemkép, 1991. 2–3. szám, l.n.
- A filmgyártás államosításától a forradalom kitöréséig terjedő időszakban készült, nem történeti tárgyú játékfilmeknek a címben jelzett szempontok szerinti elemzése.
- Leoncini, Francesco: *Közvetlen demokrácia és a forradalom*. Világosság, 1991. 10. szám, 725–727. p.
- Az 56-os Intézet által 1991 júniusában szervezett tudományos konferencián tartott előadás a forradalom célkitűzéseit és jellegét tekinti át vázlatosan, az 1989-es kelet-európai változásokra tekintve.
- Litván György: *Kié 1956?* Világosság, 1991. 10. szám, 721–724. p.
- Az 56-os Intézet által 1991 júniusában szervezett tudományos konferencia zárszava úgy válaszol a címben feltett kérdésre, hogy minden tisztességes szándékú csoportosulásnak, szerepnek elismeri a történelmi jogosultságát, s elutasítja '56 örökségének bármiféle kisajátítását.
- Litván György: *A Nagy Imre-csoport kialakulása és tevékenysége. 1955. április–1956. július*. Társadalmi Szemle, 1992. 6. szám, 89–95. p.
- A desztalinizáció problémái Magyarországon 1953–1956 címmel rendezett konferencia (1991. november) előadása főként az MDP és az MSZMP vezető testületeinek üléseiről (1955–1958) készített jegyzőkönyvek alapján, valamint Haraszi Sándor 1957. évi vizsgálati irataiból merítve ad számot a Nagy Imre körül kialakult csoportosulás eredetéről, jellegéről és aktivitásáról.
- Lomax, Bill: *Az alulról építkező demokrácia. Munkástanácsok és a központi hatalom*. Világosság, 1991. 10. szám, 728–733. p.
- Az 56-os Intézet által 1991 júniusában szervezett tudományos konferencián tartott előadás a munkástanácsok szerepét és jelentőségét abban látja, hogy egy olyan új és különleges rendszer kialakítására törekedtek '56-ban, amelyben a hatalmat horizontálisan elosztották és vertikálisan megosztották volna. A tanulmány angol nyelvű változata megjelent a Király Béla-émlékkönyvben.
- A magyar forradalom 1956*. Írta és összeállította: Kiss Dénes. Bp. Magyar Fórum, 1991. 17 p.
- Vázlat '56-ról, amely elsősorban arra törekszik, hogy a forradalom után születettek számára megidézzék '56 hangulatát.

- Maradj velünk.* Krassó György írásai. Összeállította és a jegyzeteket írta: Hafner Mónika, Zsille Zoltán. Bp. Magán-Zárka, 1991. 388. p.
- Krassó György '56-ban írt újságcikkeit, rölapokat, illetve börtönverseit, a 80-as években szamizdatként megjelent naplójegyzeteit és publicisztikáját, valamint a londoni emigráció idején a SZER számára készített jegyzeteit, elemzéseit gyűjti egybe a kötet, továbbá tartalmazza a Bozóki András által vele készített életinterjút.
- Márkus István: *Somogyi összegzés.* In: Márkus István: *Az ismeretlen főszereplő.* Bp. Szépirodalmi. 1991. 167–183. p.
- Márkus István, Szabó István, Sánta Ferenc és Lázár István 1956-ban hosszabb tanulmányt tett négy Somogy megyei faluban. A tanulmány tapasztalataikat összegezve mutatja be a Rákosi-korszak agrárpolitikájának, vidéki társadalompolitikájának következményeit, elemzi a falusi gazdaság és társadalom végzetes torzulásait. A parasztság és a szövetkeztetés elméleti bátorsággal megrajzolt, hiteles képe megjelenésekor, 1956 szeptemberében nagy vihart kavart.
- Muszatov, Valerij: *Szovjet politikai beavatkozás és katonai intervenció Magyarországon 1956-ban.* Múltunk, 1991. 4. szám, 159–170. p.
- Muszatov tagja volt annak az SZKP külpolitikai szakértőiből álló munkacsoportnak, amely 1990-ben célul tűzte, hogy levéltári források alapján hitelesen bemutassa az SZKP és a szovjet állam Magyarországgal kapcsolatos 1956. őszi álláspontját, lépéseit. Bár a kutatást 1991 tavaszán felfüggesztették, a szerző betekintést nyert a szovjet vezetés félélméinek és reakcióinak megértése szempontjából legfontosabb dokumentumokba, amelyekről jegyzeteket is készített. A jelen munka e kivonatokat felhasználásával íródott.
- Pelle János: *A forradalom árnyai. 1956 Mátészalkán.* Mozgó Világ, 1991. 2. szám, 23–24. p.
- Mátészalkán, mint Kelet-Magyarország más vidékein, az antikommunizmus a legszégényebbek tudatában gyakran összekapcsolódott az antiszemitizmussal. A község forradalmára az nyomta rá a bélyegét, hogy az első spontán tüntetés a kommunisták „és a zsidók” ellen irányult.
- Pomogáts Béla: *Napló a történelemről 1989–1992.* Publicisztikai írások. Bp. Pesti Szalon, 1992. 175. p.
- A szerző, aki 1988-ban egyike volt a TIB alapítóinak, három esztendőn keresztül figyelte és kommentálta a sajtóban a hazai közélet eseményeit. E viták egyik része a múlt, benne '56 megítélése körül zajlott. Pomogáts Béla történeti érdekességű publicisztikai írásai a politikai csatározásokban eltorzított és besározott eszmék és eszmények megtisztításáért emelnek szót.
- Rainer M. János: *Fogságból visszatekintve – Nagy Imre 1956-ról.* Élet és Irodalom, 1990. október 12. 5. p.
- A periratok felhasználásával készített első hiteles beszámoló arról, miként ítélte meg saját forradalom alatti szerepét a már fogva tartott Nagy Imre, s milyen magatartást tanúsított a per folyamán.
- Rainer M. János: *Helyi politikai szerveződés 1956-ban – az újpesti példa.* In: *Az ostromtól a forradalomig. Adalékok Budapest múltjához, 1945–1956.* Szerk.: Bencsik Zsuzsanna, Kresalek Gábor. Bp. Budapesti Fővárosi Levéltár, 1990. 101–112. p.
- Az 1989. október 24-én Budapesten tartott Levéltári nap előadásának anyagára épülő történeti tanulmány. Bemutatja az 1956. október 24-én, Budapest egyik jellegzetes munkáskerületében megalakult Újpesti Forradalmi Bizottság létrejöttét, tevékenységét, elemzi e spontánul szerveződött és radikális irányvonalat követő bizottság összetételét.

- Rainer M. János: *Krónikák és kútfők, 1956*. BUKSZ, 1992. nyár, 156–160. p.
Szakmai bíráló '56 vidéki eseményeit feldolgozó munkákról (Filep Tibor: A debreceni forradalom. Debrecen, Piremon Kisvállalat, 1990., Győr-Sopron megyeiek emlékeznek az 1956-os forradalomra. Bp. Zrínyi. 1991., Ungváry Rudolf: Utána néma csönd. Bp. TIB-56-os Intézet, 1991.) és az 1956 plakátjai és röplapjai (Bp. Zrínyi K. 1991.) c. forráskiadványról.
- Rainer M. János: *Nagy Imre és a hatalmi központ. 1954. december–1956. július*. Társadalmi Szemle, 1992. 6. szám, 81–88. p.
A desztalinizáció problémái Magyarországon 1953–1956 címmel rendezett konferencia (1991. november) előadása a hatalomból kiszoruló majd onnan kikerülő Nagy Imre, illetve a Rákosi Mátyás vezette hatalmi centrum, két változó, formálódó politikai magatartás viszonyának alakulását vázolja az MDP vezető testületeinek üléseiről készített jegyzőkönyvek és a Nagy Imre-per iratai alapján. Realisztikusan mutatja be Nagy Imre 1955-ös elvhűségét, kitartását.
- Rainer M. János: *Nagy Imre külpolitikája*. Magyar Nemzet, 1991. július 15.
Az 56-os Intézet által 1991 júniusában rendezett konferencián tartott előadás Nagy Imre életművének egyik legnagyobb érdeklődést kiváltó részét elemzi. A szerző a miniszterelnök 1955–56-os tanulmányai, valamint e periratok alapján a Nagy Imre elvi álláspontja és gyakorlati lépései közti mély összefüggést hangsúlyozza, utalva arra, hogy Nagy Imre 1956 elején már nem tudta elképzelni a szocializmus megvalósítását nemzeti függetlenség talaján álló össznemzeti politika nélkül.
- Rainer M. János: *Ötvenhat feltámadt forrásai*. BUKSZ, 1990. nyár, 188–194. p.
A publicisztikus hangvételű írás az 1989-es év könyvpiaci konjunktúrája során kiadott 56-os vonatkozású dokumentumkötetek mérlegét vonja meg.
- Sándor András: *Radikalizmus és tolerancia*. Világosság, 1991. 10. szám, 754–756. p.
Sándor András író, egyetemi tanár (Washington) az 56-os Intézet által 1991 júniusában rendezett konferencián tartott előadása a magyar 1956-ot az első antitotalitáriánus forradalomként értelmezi, amely a nyugati demokráciák megújulásának is radikális kísérlete volt.
- Szántó László: *A somogyi összegzés kaposvári vitája*. Valóság, 1991. 12. szám 86–95 p.
Bemutatja az '56 október 19-én Márkus István somogyi vonatkozású agrárszociográfiájáról rendezett vita előzményeit, lefolyását és utóéletét.
- Urbán Károly: *Nagy Imre első miniszterelnöksége*. Társadalmi Szemle, 1992. 6. szám, 72–81. p.
A desztalinizáció problémái Magyarországon 1953–1956 címmel rendezett konferencia (1991. november) előadása. Az MDP vezető testületei és a kormány üléseiről készített jegyzőkönyvek alapján vizsgálja az 1953. június–1955. január közötti időszakot, Nagy Imre és a rákosisták hatalmi harcát, s a szovjet pártvezetésnek a küzdelem kimenetelét eldöntő szerepét.
- Vajda Mihály: *A forradalom és az európai örökség*. Világosság, 1991. 10. szám, 750–753. p.
Az 56-os Intézet által 1991 júniusában rendezett konferencián tartott előadás a „reálisan létező szocializmus” 1989-ben bekövetkezett drámai összeomlásától visszatekintve elemzi az európai tradíciókhoz kötődő magyar forradalomnak a kelet-közép-európai államok elmúlt 33 évére gyakorolt hatását.
- Valuch Tibor: „Magyarság, emberség, szabadság”. Jegyzetek Szabó Zoltánról. In: Más vagy. Az Alföldi Stúdió antológiája. Debrecen, az Alföld és a Magyar Írószövetség Kelet-magyarországi Csoportja, 1991. 230–249. p.
A forradalom idején Londonban élő Szabó Zoltán eszmerendszerét és pályáját bemutató tanulmány. Az egykori falukutató 1956-ban a Szabad Európa Rádió hullámhosszán tájékoztatást adott az otthon küzdőknek a felkelés külföldi értékeléséről és visszhangjáról.

Varga László: *A harmadik napon*. In: Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára. Szerk.: Somogyi Éva, Bp. MTA Történettudományi Intézet, 1991. 277–298. p.

Az írás középpontjában a Parlament előtti sortűz, a pártközpontban és a bölcsészkaron zajló események bemutatása áll.

Vita *Az 1956-os magyar forradalom* című olvasókönyvről (Bp. Tankönyvkiadó, 1991.)

Tókéczki László: *Túl közeli történelem*. Magyar Napló, 1992. február 7. 5–6. p.

Litván György: *1956 és a magyar polgárosodás*. Válasz Tókéczki Lászlónak Magyar Napló, 1992. február 21. 4–5. p.

Filep Tibor: *Történelem és politika*. Magyar Napló, 1992. április 3. 30–32. p.

Taxner-Tóth Ernő: *Vitacikk ötvenhatról*. Magyar Napló, 1991. május 15. 14–15. p.

Tókéczki László: *Válasz – idézetháború nélkül*. Magyar Napló, 1992. május 15. 15–16. p.

III DOKUMENTUM- ÉS FORRÁSKÖZLÉS

Amerikai követjelentések 1956-ból. Közzéteszi, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Vida István. Fordította: Borhi László Társadalmi Szemle, 1992. 2. szám, 77–93. p.

Az 1956. április 12.–október 12. között Budapestről Washingtonba küldött 7 követi jelentés sajátos kettősséget tükröz. Az első 4 dokumentum még a régi Kelet-Európa-koncepció szellemében íródott, Rákosi eltávolítását, a Rajk-ügyben történt beismerés kiaknázását, határozott diplomáciai akciókat sürgetett. A későbbiek viszont – az 1956. július 12-én a Nemzetbiztonsági Tanács által elfogadott, a kommunista rendszerek megdöntésének doktrínáját feladó, új kelet-európai törekvések szellemében – azt dokumentálják, hogy Washingtonban nagyobb politikai robbanással, olyan felkelés lehetőségével, mint amilyen Lengyelországban, illetve Magyarországon bekövetkezett, nem számoltak. A bevezető rövid áttekintést ad az Egyesült Államok 1949–1956 közötti Kelet-Európa-politikájáról.

Beszélő. Összkiadás 1981–1989. Sajtó alá rendezte: Havas Fanny Bp. AB-Beszélő. 1992. I. kötet (1–10. szám, 1981–1984): 462 p., II. kötet (11–20. szám, 1984–1987): 847 p., III. kötet (21–27. szám, 1987–1989)

Az I. kötetben található dokumentumok: A Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalom kibontakozási javaslata (1956 december) – Donáth Ferenc levele Molnár Miklóshoz – Nagy Imre levele Donáth Ferenchez – Ellenvélemény! Méray Tibor levele a Beszélő szerkesztőinek. Molnár Miklós kísérőlevele Donáth Ferenc leveléhez. Méray Tibor: A november 4-i rádiószózat. Donáth Ferenc adalékai – Az ítélet Nagy Imre és bűntársai ügyében. Az igazságügyminiszter közleménye – Nagy Imre beszámolója az MDP KV 1953. június 27-én tartott ülésén.

II. kötet: A Petőfi Kör sajtóvitájának jegyzőkönyve – Donáth Ferenc és Losonczy Géza levele az MDP Központi Vezetőségéhez – A kunszentmártoni Rákóczi Tsz Forradalmi Munkástanácsának jegyzőkönyveiből – A Nagy-budapesti Központi Munkástanács három ülésének jegyzőkönyve – A Parasztpárt (Petőfi Párt) vezetésének memoranduma 1956. decemberében – A mosonmagyaróvári ügy – koncepció és valóság. Közzéteszi: Rainer M. János – Angyal István búcsúlevele.

III. kötet: Nagy Erzsébet: Üzenet a magyar társadalom demokratikus megújulásáért küzdő fiatalokhoz az 56-os magyar forradalom mártírjainak emlékére tartandó öszszejeövetel alkalmából – Az irodalmi platform kérdéséhez. Tézisek (1956. május) – Kérése nem teljesíthető. Gimes Miklós volt élettársának, Losonczy Géza és Maléter Pál özvegyének levelei – A Történelmi Igazságtétel Bizottság nyilatkozatai – Kivégzé-

sek a forradalom után – Mécs Imre-Rainer M. János: „Fejére szól, ki szót emel...” A karhatalom hétköznapijaiból. – Ítélet Bibó István és társai perében.

Bibó, István: *Democracy, revolution, self-determination*. Selected writings. Ed.: Károly Nagy New York, Atlantic Research and Publications, 1991. 591 p.

Az angol nyelvű válogatás Bibó legfontosabb 56-os írásaira is kiterjed. Jeszenszky Géza bevezetője a mai helyzet elemzéséből kiindulva világítja meg a tanulmányok történelmi háttérét. Szilágyi Sándor utószava pedig az írások és a szerző magatartásának legjellemzőbb jegyeit kiemelve rajzol eleven képet Bibó Istvánról a tudósról és az emberről.

Bibó István: *Különbség*. Bp. Bethlen Gábor Kiadó, 1990. 452 p.

A könyv mindazokat a Bibó-írásokat tartalmazza, amelyeket a Magvető Kiadó 1986-ban nem vállalt, nem vett fel háromkötetes válogatásába (Bibó István: Válogatott tanulmányok I–III.). A jelen összeállítás az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Bibó István összegyűjtött munkái c. sorozata alapján készült. A kiadvány újraközi Szabó Zoltán: Bibó Istvánról. Az emelkedő ember c. tanulmányát.

Brit követi jelentések a világ különböző országaiból az 1956-os magyar forradalommal kapcsolatos helyi reakciókról. Közzéteszi, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Békés Csaba. Fordította: Félix Pál. Holmi, 1991. 10. szám, 1312–1331. p.

Az 1956. október–november folyamán a Foreign Office-hoz érkezett 29 jelentés és távirat részben a társadalmi megmozdulásokról, illetve az események sajtóvisszhangjáról, részben pedig a fogadó ország politikusaival, vezető külügyi tisztviselőivel, a diplomáciai testület tagjaival folytatott tárgyalásokról számol be.

Documents diplomatiques français 1956. Tome III. (24 octobre–31 décembre). Paris, Ministère des Affaires Étrangères, 1990. LV, 642 p.

A magyar 56 nemzetközi összefüggései tekintetében csak a brit, szovjet, amerikai diplomácia jelentőségéhez mérhető francia külpolitika dokumentumaiból készült forráskiadvány. Az öt világrészből Párizsba továbbított diplomáciai táviratok, követi jelentések és az ezekre adott külügyminisztériumi válaszok, illetve utasítások először adnak lehetőséget az 1956-os francia törekvések, külpolitikai lépések hiteles megismeréséhez. A dokumentumokból egyértelműen kitűnik a budapesti forradalom világpolitikai jelentősége.

Dokumentumok a jugoszláv menedékről és a Szántó Zoltán-ügyről (1956–1958) Közzéteszi: Kiss József, Ripp Zoltán. Múltunk, 1991. 4. szám, 136–158. p.

A magyar kommunista mozgalomban 1918 óta több vezető tisztséget betöltő Szántó Zoltán kulcsfigura volt a Nagy Imre-csoport jugoszláv követségre menekülésében, s központi szerepet játszott az MDP feloszlásában, valamint az MSZMP megalakításában. E fontos események részletei tárulnak fel a közölt iratokból, a Titóhoz, illetve Kádár Jánoshoz intézett levelekből, az MSZMP számára készített feljegyzésekből, egyszersmind dokumentálják Szántó Zoltán szembefordulását a Nagy Imre csoporttal.

Donáth Ferenc snagovi visszaemlékezése. Közzéteszi: ifj. Donáth Ferenc. Kritika, 1992. 6. szám, 28–35. p.

A forradalom napjaiban az MDP KV titkárságába kooptált Donáth Ferenc Romániában fogolyként diktálta le feleségének visszaemlékezését. Az 1956. október 22–28-ig terjedő időszak személyesen átélt eseményeit rögzítő memoár bemutatja a pártvezetés kritikus napok alatti tevékenységét, láttatja a rákosista politikai elit tehetetlenségét, fejvesztett magatartását. Az írás hangsúlyos része a Nagy Imre politikájáról alkotott vélemény.

1956. A forradalom és szabadságharc röpcédulái. Összeállította: Rédey Gábor. Bp. Első Vertikális Kiszövetkezet, 1989. 164 p.

A kötet szerkesztője, aki maga is részt vett a forradalomban, s Magyarországot 1956-ban hagyta el, elsőként vállalkozott a felkelés szórólapjainak, falragaszainak összegyűjtésére. A kötet külön érdekessége, hogy válogatást mutat be azokból a röpcédulákból, amelyek a Szabad Európa Bizottság léggömbakciója keretében jutottak az országba, valamint közli az Ausztriába és az NSZK-ba menekült szabadságharcosok magyar és német nyelvű felhívásait, tájékoztatóit.

1956 plakátjai és röplapjai. Október 22.–november 5. Összeállította és szerkesztette: Izsák Lajos, Szabó József, Szabó Róbert. Bp. Zrínyi. 1991. 585 p.

A forradalom köznapinak dokumentumainak önálló és fontos csoportját alkotják a plakátok, röplapok. A kötet ezernél is több nyomtatványa, illetve kézírással sokszorosított kiáltványa tükrözi 1956 politikai hangulatát, a lakosság reményeit és félelmeit, különböző pártok, szervezetek törekvéseit, szándékát, programját.

Foreign relations of the United States, 1955–1957. Eastern Europe. Volume XXV. Ed. in chief: John P. Glennon, ed.: Edward C. Keefer, Ronald D. Landa, Stanley Shaloff. Washington, United States Government Printing Office, 1990. XXVI. 729 p.

A budapesti forradalom kritikus napjaiban a Szovjetunióval megegyezésre, békére törekvő amerikai külpolitika három évének kelet-európai diplomáciai irataiból készült válogatás. Az Egyesült Államok világpolitikai törekvéseinek és szerepvállalásának megismerésén túlmenően a magyar forradalom nemzetközi összefüggéseinek is elsődleges forrása.

Irodalmi Újság. I. kötet: 1957–1959, II. kötet: 1960–1962. Bp. Bethlen Gábor Könyvkiadó. 1991. l.n.

A Faludy György, illetve Méray Tibor és Enczi Endre által Angliában, majd Franciaországban szerkesztett Irodalmi Újság elvülhetetlen érdemeket szerzett 1956 eszméinek ébrentartásában, emlékének ápolásában, valamint a forradalom történetének feltárásában. Az emigráció demokratikus erőinek legtagasabb fórumává vált lap minden száma közölt 56-os vonatkozású írást, amelyekben Kéthly Annától Király Bélán át Fejtő Ferencig a forradalom résztvevői és elemzői szólaltak meg. A faksimile kiadás első két kötete a londoni esztendőket öleli fel.

Az tróper dokumentumaiból. Közzéteszi és a bevezetőt írta: Sinka Erzsébet. Holmi, 1991. 10. szám, 1346–1351. p.

Az öt dokumentum (vizsgálati terv, határozatok, jelentések) adalék a Déry Tibort, Háy Gyulát, Zelk Zoltánt és Tardos Tibort sokéves börtönbüntetéssel sújtó per történetéhez.

Ismét tüzek a végeken, 1956. A soproni egyetem krónikája dokumentumok tükrében I–II. Összeállította: Hiller István. Sopron, Erdészeti és Faipari Egyetem Központi Könyvtára, 1990. I.k.: 303 p., II.k.: 125 p.

Hiller István összegyűjtötte mindazokat a dokumentumokat, itthon és külföldön megjelent újságcikkeket, visszaemlékezéseket, amelyek alapján meg lehet írni 1956 hiteles történetét a Soproni Műszaki Egyetemen. A három felsőoktatási intézményből a forradalom napjaiban egyesített universitas arról nevezetes, hogy hallgatóinak és oktatóinak többsége a szovjet invázió után Nyugatra távozott. A dokumentumok egy része az ő sorsukat mutatja be. Különösen érdekes a II. kötet, amely az egyetem főhatósága, a Földművelésügyi Minisztérium által elrendelt vizsgálat során keletkezett feljegyzéseket, igazoló jelentéseket tartalmazza.

Jegyzőkönyv a részleges közkegyelemről szóló napirend tárgyalásáról az MSZMP KB ülésén 1960. március 30. Közzéteszi és a bevezetőt írta: Zinner Tibor. História, 1992. 1. szám, 22–24 p.

Az MSZMP KB egyhangúlag elfogadta a részleges közkegyelemről szóló határozati javaslatot. A döntést követően született meg az Elnöki Tanács 1960. 10. sz. törvényerejű rendelete, amely – többek között – feloszlatta az internálótáborokat, felfüggesztette

tette azon elítéltek büntetésének végrehajtását, akiket politikai bűncselekmények miatt 6 évet meg nem haladó börtönbüntetésre ítélték, valamint egyéni elbírálás alapján kegyelemben részesítette Déry Tibort, Donáth Ferencet, Farkas Mihályt, Farkas Vladimirt, Jánosi Ferencet és Váradi Gyulát.

Kardos László börtönírási 1957–1963. Sajtó alá rendezte: Pogány Mária Bp. Gondolat. 1992. 263 p.

A NÉKOSZ-mozgalom kiemelkedő alakját '56-os tevékenysége, főként pedig Nagy Imre tanulmányainak 1957-ben történt külföldre juttatása miatt perbe fogták és életfogytiglani büntetésre ítélték. A börtönélet hivatalos és magánirataiból összeállított dokumentumkötet Kardos László és a köré fonódó népi kollégisták '56-os szerepvállalásának egyedülálló forrása. E dokumentumok közül történeti szempontból a nyomozók által íratott önvallomások, az 1957-es feljegyzések a legértékesebbek. Kardos László jellemének és egyéniségének megismerésében a szeretteivel folytatott börtönlevelezés, valamint egykori rabtársai emlékezései segítenek.

KSH-jelentés az 1956-os disszidálásról. Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai (1956. október 23.–1957. április 30.). Régió, 1991. 4. szám, 174–211 p. (klny. is az '56-os Intézet kiadásában, Bp. 1992.)

A nemzetközi migráció történetében is kivételes jelenségnek számító 1956-os kivándorlásról 1957 elején készített, 1989-ig szigorúan titkos dokumentumként kezelt jelentést teszi közzé teljes terjedelemben. A KSH adatbázisát azok a kijelentőlapok és a hozzájuk csatolt statisztikai szelvények képezték, amelyeket a külföldre távozottak kötelezővé tett rendőrségi kijelentése során alkalmaztak.

Lakatos István: *Periratok 1957–58.* Kortárs, 1992. 2. szám, 5–25 p., 1992. 3. szám, 109–128. p.

A Baumgartner-díjas költőt, aki 1954-ben a Petőfi Kör elődjeként számon tartott Bessenyei Kör létrehozója, 1956-ban az Igazság c. lap munkatársa és az Írószövetség Elnökségének aktív tagja volt, a forradalom után 1 év 10 hónapi börtönbüntetésre ítélték. A nyomozók által íratott önvallomás, amit Lakatos István szándékoltan naiv előadásmódban, ám szabadgondolkodói méltóságát megőrizve fogalmazott és a neves tanúk vallomásai a megtorlás időszakának magatartásmintáiba, a nyomozók feljegyzései és az ítélet pedig a megtorlás gépezetének működésébe engednek betekintést. A csaknem ezeroldalas periratból válogatott részletek az egykori „államfogy” mai magyarázó kommentárjaival jelentek meg.

A Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának dokumentumaiból. Közzéteszi és a bevezetőt írta: Bill Lomax. Holmi, 1991. 10. szám, 1332–1345. p.

A 14 dokumentum: nyilatkozatok, emlékeztetők, intézményi és elnökségi névsorok, Kádár Jánoshoz és Nehru indiai miniszterelnökhöz intézett levelek a forradalom, majd a szellemi ellenállás legfontosabb értelmiségi szervezetének összetételét mutatják be, valamint a november 4-e után a politikai kibontakozás érdekében folytatott tevékenységét tárják fel.

Mindszenty és a hatalom. Tizenöt év az USA követségén. A dokumentumokat válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Ólmodi Zoltán. Bp. Lex Kft. 1991. 213 p. (Titkos iratok)

A Titkos iratok 1945–1990 c. sorozat az egykori MSZMP KB Párttörténeti Intézete – ma Politikátörténeti Intézet – Levéltárában szigorúan elzárva őrzött források közzétételére vállalkozott. Az első kötet az 1956. november 4-én reggel az Egyesült Államok követségén menedéket kérő Mindszenty József kálváriáját dokumentálja. A 40 fakszimilében publikált irat bemutatja, hogyan alakult az MSZMP vezetőségének, a magyar kormánzatnak, valamint a háttérben az USA-nak és a Vatikánnak az álláspontja a Mindszenty-ügyben. A dokumentumok többsége az MSZMP vezető testületeinek ülése során keletkezett, vagy azok előkészítését szolgálta.

- A Nagy-budapesti Központi Munkástanács irataiból* I–II. rész. Közzéteszi és a bevezetőt írta: Varga László. 1. rész: Társadalmi Szemle, 1991. 8–9. szám, 143–155. p., 2. rész: 1991. 11. szám, 79–93. p.
Az 1956. november 14.–december 8. között keletkezett 6 dokumentum: határozatok, jegyzőkönyvek, képet adnak a Központi Munkástanács megalakulásának körülményeiről, a munkástanácsok törekvéseiről, a kormánnyal való ellentéteikről és törvénytelenné nyilvánításukat megelőzően az ellenállásban játszott szerepükről.
- A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján.* VI. Pedagógusvita. Szerk. és a jegyzeteket írta: Hegedűs B. András, Rainer M. János. Bp. Múzsák. – 56-os Intézet, 1992.
1956. szeptember 28-án és október 12-én tartották meg a Petőfi Kör pedagógusvitáját, ahol nagyszámú pedagógus, tudós aktív közreműködésével foglaltak állást az oktatás szabadsága és a meghurcolt szakemberek rehabilitálása mellett.

IV NAPLÓ, VISSZAEMLEKEZÉS, INTERJÚ

- „*Akik az üldözésből jöttek...*” Pálos Antal. Közreadja: Elmer István. Vigilia, 1992. 4. szám, 297–311 p.
Pálos Antal jezsuita pátert 1954 júniusában állítólagos kémkedés vádjával letartóztatták és 17 évi börtönbüntetésre ítélték. A forradalom napjaiban szabadult Vácról, majd a Jézus Szíve Szövetség engedéllyel megjelenő *A Sztv* című lapjának (mindössze egyetlen szám jelent meg) lett a felelős szerkesztője. '56 után ismét bebörtönözték. A visszaemlékezés szerzője mindezekről az eseményekről beszámol, s jellemzést ad az általa megismert halálra ítélt kivégzés előtti magatartásáról.
- Argentieri, Federico: *Miklós Vásárhelyi. La rivoluzione ungherese.* Imre Nagy e la sinistra Roma, Levi, 1988. 287 p.
Vásárhelyi Miklóssal készített interjú. A kiadvány közel felét dokumentumok teszik ki, amelyek többek között az olasz baloldalnak a budapesti forradalomról kialakított korabeli és 1986-os értékelését is bemutatják.
- Beszélő.* Összkiadás 1981–1989. Sajtó alá rendezte: Havas Fanny. Bp. AB–Beszélő. 1992.
I. kötet (1–10. szám, 1981–1984): 462 p., II. kötet (11–20. szám, 1984–1987): 847 p., III. kötet (21–27. szám, 1987–1989)
Az I. kötetben található interjú, visszaemlékezés: A Munkástanács mint egy pecsét hitelesítette a forradalmat. Interjú Rácz Sándorral, a Nagy-budapesti Központi Munkástanács elnökével. Készítette: Szilágyi Sándor.
II. kötet: Az Unita Nagy Imréről – Beszélő-beszélgetés Szász Bélával, a Minden kényszer nélkül c. könyv írójával. Készítette: Orosz István – Többé nem hazudunk. Beszélő-beszélgetés Erdei Sándorral 1956 előzményeiről, az írók októberi tevékenységéről, az Írószövetség 56. decemberi taggyűléséről, az írósztrájk megtöréséről. Készítette: Csalog Zsolt – Vizinczey István: Sztálin tér, október 23. – Péterfi Miklós: Egy felkelő emlékei 1956. október 23.–november 12. Közzéteszi: Mécs Imre – Aznap este, mikor mi átvettük a hatalmat ... Beszélő-beszélgetés a Csurgói Járási Nemzeti Bizottság elnökével. Az interjút készítette: Szilágyi Sándor – Eörsi István: Emlékezés a régi szép időkre.
III. kötet: Eörsi István: Emlékezés a régi szép időkre – Kezdetől nyilvánvaló volt, hogy koncepciót pert fognak összehozni. Beszélő-beszélgetés Vásárhelyi Miklóssal. Készítette: Szilágyi Sándor – A Nagy Imre-kormány sajtófőnöke voltam. Beszélő-beszélgetés Vásárhelyi Miklóssal. Készítette: Szilágyi Sándor – Egy felkelő visszaemlé-

- kezései. Beszélgetés Németh István Párizsban élő mérnökkel. Készítette: F. Havas Gábor – Halda Alíz: Magánügy.
- Budavár ismét elesett.* Végvári Vazullal beszélget Dobos Marianne. Stádium, 1989. decemberi szám, 26–33. p.
- Az Egyesült Államokba emigrált, Szent Ferenc-rendi áldozópap volt az 1956. november 4-től 7-ig tartó budavári fegyveres ellenállás vezetője. Az interjúban felidézett emlékei betekintést engednek a felkelők mindmáig meglehetősen ismeretlen világába. Végvári Vazult 1957. szeptember 2-án a Magyar Szabadságharcos Szövetség elnökévé választották.
- Cavendish, Anthony: *Bizalmas hírforrásból.* Fordította: Félix Pál. Holmi, 1991. 10. szám, 1306–1311 p.
- Részlet a brit hírszerzés egykori munkatársa, az 1956-ban újságíróként Lengyelországból Budapestre érkező Cavendish 80-as években fogalmazott, az illetékes brit hivatal által megcenzúrázott memoárjából, amelyben a magyar forradalommal kapcsolatos emlékeit idézi fel.
- Fónay Jenő: *Kiállítás* Bp. Jurta Színház, 1989. 177 p.
- Az emlékező a forradalom idején és a börtönben szerzett tapasztalatait mondja el a műfaji szempontból leginkább az elbeszélések sorozatával rokonítható könyvében.
- Gabori, George: *Amikor elszabadult a gonosz* Bp. Magyar Világ. 1991. 439 p.
- Gabori György megjárta mind Dachaut, mind pedig Recsket. Memoárjában, amely először Torontóban jelent meg, s nagy sikert aratott, múlt századi pikareszk regényhősként számol be az átélt borzalmakról. A szerző a forradalom idején – saját meghatározása szerint – Dudás József politikai tanácsadójaként működött, így visszaemlékezése maga is hozzájárul Dudás személyiségének és környezetének megismeréséhez.
- Győr-Sopron megyeiek emlékeznek az 1956-os forradalomra.* Bp. Zrínyi 1991. 92 p.
- A forradalom vidéki eseményeinek sorában kulcsszerepet játszó Győr-Sopron megyei történetek menetét rekonstruáló munka korabeli dokumentumok, sajtóközlemények, felhívások, az egykori résztvevők visszaemlékezései és a feltárt periratok alapján készült. Az események tárgyalási módját, a füzet szerkezetét, a kötet stílusát a szerkesztőbizottság azon szándéka motiválta, hogy „Az ellenforradalom támadása Győr megyében” (győri Fehér Könyv) c. 1958-as propagandakiadvány rágalmaint cáfolják.
- Harcokcsival Mindszentért.* Összeáll.: Hornyák Tibor. Bp. Hornyák T. cop. 1991. 28 p.
- A broszúra összeállítója annak a monstre pernek a XXIX. rendű vádlottja volt, amelyben harminchárom újpesti forradalmárt – részben a Mindszenty Budapestre hozatalában való részvétel miatt – bíróság elé állítottak. Közülük tíz személyt halálra ítélték. A műfajilag besorolhatatlan kiadvány a főpap kiszabadításának egy töredékes verzióját adja elő, ugyanakkor dokumentumforgácsokat is közöl.
- In memoriam Mosonmagyaróvár 1956. október 26.* Mosonmagyaróvár, Városi Művelődési Központ–MDF helyi szervezete, 1989. 79 p.
- Az 1989. június 8-án Mosonmagyaróvárott és az 1989. június 26-án Kiskunhaladon megtartott vitaest jegyzőkönyve, ahol 33 év után először adódott alkalom az 1956. október 26-án Mosonmagyaróvárott, az ÁVH-laktanya előtt eldördült sortűz körülményeinek nyilvános megvitatására. A füzet tartalmazza még a laktanya egykori parancsnokának, Dudás Istvánnak az MDF mosonmagyaróvári szervezetéhez intézett levelét.
- Kopjafák és vallomások.* Levelek 1956-ról. Szeged, Csapó és Társai Információs Kft. 1989. 226 p.
1989. június 16-án, Nagy Imre és mártúrtársai újratemetésének napján az INCONNU Független Művészeti Csoport a 301-es parcella mindaddig jeltelen sírjaira kopjafákat állított a kivégzettek tiszteletére. Az emlékoszlopok költségeit adományokból fedez-

- ték. A kötetben az adományozók – az INCONNU felkérésére írásba foglalt – személyes emlékeit (levelek, dokumentumok) teszik közzé, amelyekben 1956-ról, akkori kötődéseikről vallanak.
- „Kormánynyilatkozatot ismertettem” A Konduktorov-ügy. Beszélgetés harmincöt év után dr. Kós Péterrel. Az interjút készítette: Murányi Gábor. Magyar Nemzet, 1991. augusztus 22. 6 p.
- Kós Péter volt Magyarország rendkívüli és meghatalmazott követe az ENSZ-ben, s ő juttatta el október 28-án azt a nyilatkozatot az ENSZ-hez, amely szerint Budapest határozottan nyilatkozik a magyar ügy napirendre tűzése ellen. Az interjú Kós Péter személyes visszaemlékezéseit foglalja össze.
- Kovács Andor: *Forradalom Somogyban*. Az 1956-os forradalom és előzményei a csurgói járásban. New Brunswick, Magyar Öregdiák Szövetség–Bessenyei György Kör–Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1988. 198 p. (Tanúk korukról 8.)
- A Csurgói Járási Forradalmi Nemzeti Bizottság elnökének visszaemlékezése hiánypótló munka, mert somogyi „esettanulmányából” a kevésbé ismert vidék, Dél-Dunántúl forradalmának jellegzetességei rajzolódnak ki. Olvasmányosan megírt, ugyanakkor a szerző összefüggéseket kutató, elemző egyéniségét is tükröző memoár.
- Kristóf Béla: *Váci események az 1956-os októberi magyar forradalom és szabadságharc alatt*. Vác, MDF Váci Szervezete, 1990. 32 p.
- A Váci Forradalmi Bizottság elnökének visszaemlékezése 1956. október 23-tól november 16-ig követi nyomon a történéseket.
- Micska Sándorné Pászly Mária: *Élő múlt*. Közzéteszi és a bevezetőt írta: Kozák Gyula. *Mozgó Világ*, 1992. 5. szám, 57–66. p.
- Az 56-os Intézet és az Oral History Archivum pályázatára beérkezett dolgozat két ember történelmi keretekbe ágyazott tragédiáját beszéli el. Egyikük, a férfi az 1956. október 26-án eldördült mosonmagyaróvári sortűz áldozata lett. A túlélő, a ma 72 éves asszony irodalmi értékű önéletírásban állít emléket a férfinak.
- Nemes Nagy Ágnes: *Négyen – 1956-ban*. In: Újhold-Évkönyv, 1991/2. 300–304. p.
- Nemes Nagy Ágnes, Lengyel Balázs, Mészöly Miklós, Polcz Alain közösen átélte 56-os élményei, és a költőnő vallomása arról, a forradalom miként, milyen áttételeken keresztül jelent meg verseiben.
- Örkény István: *Noteszlapok 1956-ból*. Holmi, 1991. 10. szám, 1354–1364 p. (In: Levelek egypercben. Levelek, emlékezések, interjúk a hagyatékból. Bp. Szépirodalmi K. 1992. 50–73. p.)
- Az ’56 októbere és decembere között készített feljegyzések a forradalom napjainak hangulatát idézik, valamint a szovjet beavatkozás utáni ellenállás egyszer felemelő, máskor torokszorító jeleneteit örökítik meg.
- Papp László: *ÉMEFESZ*. Az amerikai magyar egyetemisták mozgalma az 1956-os forradalom után. New Brunswick, Magyar Öregdiák Szövetség – Bessenyei György Kör, 1988. 95 p. (Tanúk – korukról 7.)
- A forradalom után – sok társával együtt – Amerikába emigrált fiatal építész, Papp László egyik alapítója, majd első elnöke lett az Észak-Amerikai Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egyesületei Szövetségének. A könyv vázolja a szervezet létrejöttét, tevékenységét, konfliktusait az Új Világban, jelzi a beilleszkedni kívánó, ugyanakkor magyarságukat is megőrizni vágyó fiatalok problémáit.
- Perbíró József: *Ötvenhat Szegeden – emlékeimben*. Szeged, Növum Kft. 1989. 53 p.
- A forradalom nyitó eseményeként számon tartott, október 16-i, szegedi egyetemi gyűlésen a visszaemlékezés szerzője, Perbíró jogászprofesszor elnökölt. A Szegedi Forradalmi Nemzeti Bizottság vezetőjét sokan a város megmentőjének tekintik, mert józan bölcsességével megóvta Szegedet a véráldozatoktól. Tettéért halálra, másodfo-

kon életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, 1963-ban szabadult. Memoárjában a város 56-os eseményeit és meghurcoltatásának történetét mondja el.

Tanúskodnak a halálraítéltek. Szerk.: Hornyák Tibor, Forgách Ferenc. Bp. Montir Bau Kísszövetkezet, 1989. 94 p.

Az interjúkban megszólalnak: Wittner Mária; a kivégzett Kósa Pál lánya; Dobos Gábor, aki Szilágyi Lászlóról és Tomasovszki Andrásról beszél; Csete István, Pásztor Géza, Dénes János, Budai Kulcsár János, Pataki László, Szabó István, Weim Konrád, Kovács Sándor és két név nélküli szereplő. Valamennyien a forradalom alatti tevékenységükről, bírósági tárgyalásukról és börtönéveikről vallanak.

Ungváry Rudolf: *Utána néma csönd.* A miskolci egyetem 1956-os diákszemélyiségének története Bp. Történelmi Igazságtétel Bizottság – 1956-os Intézet, 1991. 243 p.

A szerző 1956-ban a Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetemen tanult, s a forradalom napjaiban a diákszemélyiségben tevékenykedett, mint a beérkező információkat feldolgozó hírszolgálat egyik vezetője. „Modern krónikát” írt, amelyben memoár-részletek, dokumentumidézetek és a szerző értékelő kommentárjai váltogatják egymást.

Vilmosi György: *Egy sebészorvos forradalmi naplója.* Bp. Katalizátor Iroda, 1991. 160 p.

A könyv egy a forradalomban, majd pedig a fegyveres ellenállásban részt vett budapesti orvos élményeinek leírása.

„Világéletemben indokolatlanul optimista voltam...” Vászárhelyi Miklóssal beszélget Bossányi Katalin *Mozgó Világ*, 1992. 6. szám, 5–17 p.

A Nagy Imre-per IX. rendű vádlottja az interjúban romániai internálásukról beszél, portrét rajzol fogolytársairól, Szilágyi Józsefről, Gimes Miklósról, Losonczy Gézáról, és bemutatja, értelmezi pályájuk meghatározó fordulóit. Feleleveníti Nagy Imre és mártírtársai 1989-es újratemetésének körülményeit, értékeli a szertartás hatását a küszöbön álló politikai fordulatra.

Zimándi Pius: *A forradalom éve.* Krónika 1956-ból. Bp. Századvég. – 56-os Intézet, 1992. 390 p.

Az 1956. január 1-jétől 1957. november 3-ig vezetett napló szerzője premontrei szerzetes, aki megérezvén, hogy feljegyzésre méltó, történelmi idők következnek, összegyűjtötte és rögzítette a kor írásos és szóbeli, hivatalos és ellenzéki információit, a valódi és álhírt, pletykákat, sőt a jellegzetes vicceket is. A kommunista eliten kívül állók szemléletét és reflexióit közvetítő munka '56 jelentős kortörténeti dokumentuma.

V

ANTOLÓGIA, VERSESKÖTET, ALBUM

Bachman Gábor – Rajk László – Peternák Miklós: *Ravatal.* Catafalque Bp. Meta Kft. NA-NE Galériája, 1990. 73 p.

Album Nagy Imre és mártírtársainak Bachman Gábor és Rajk László által tervezett, a Múcsarnok előtt 1989. június 16-án felállított ravataláról. Peternák Miklós bevezető tanulmánya a nyilvános ceremónia tárgyi kellékeit, ezek művészi vonatkozásait, történelmi előzményeit, valamint a helyszín és az idő lehetséges értelmezését tárgyalja.

Buda Ferenc: *Csőndország.* Bp. Arany Lapok Kiadói Kft. 1991. 63 p.

A kötet verseinek nagyobbik része '56 tájékán született, köztük van az a három is, amelyek miatt a szerzőt a demokratikus államrend elleni izgatás vádjával egyévi börtönbüntetésre ítélték. A forradalomban elesett hősöknek, legyilkolt áldozatoknak ajánlott versek másik része a 80-as években keletkezett.

- Bugra, Tarik: *Állva akarok maradni*. Requiem az 1956-os Budapestért. Színmű három felvonásban. Fordította: Tasnádi Edit. Bp. Magyar–Török Baráti Társaság, 1991. 110 p.
A török szerző szabadságról szóló drámáját 1966-ban írta. A történetek színhelye Mitinia, az idegen hatalom neve pedig Agónia, és kitalált neveket viselnek a szereplők is. Fiatal diákok a darab hősei, akik tükos ellenállást, majd felkelést szerveznek. Vágyaik és szerelmeik közepette ismerjük meg őket, ábrázolt esendőségük hitelessé teszi sorsvállaló hősiességüket.
- Ezerkilencszázötvenhat, te csillag. A forradalom és a szabadságharc olvasókönyve. Szerk.: Medvigy Endre, Pomogáts Béla. Bp. Püski, 1991. 236 p.
Az antológia egy kötetbe gyűjti a forradalom napjaiban keletkezett, illetve akkor publikált legjelentősebb költeményeket, regény- és naplórészleteket, írói vallomásokat, valamint tartalmaz számos művet itthon, illetve külföldön élő magyar költőktől a forradalom által inspirált és annak örökségét továbbvivő gondolatkörből. '56 szépirodalmi tükröképe a felkelés és a megtorlás valóságát tárja elénk, életre kelti a forradalom szellemi és politikai hagyományát.
- Fenyvesi Félix Lajos: *1956*. Hódmezővásárhely, Petőfi Művelődési Központ, 1989. 31 p.
A hetvenes–nyolcvanas években született versek Nagy Imréről, a magukat feláldozó munkásokról, diákokról, előhangok a majdan megírandó 56-os regényekhez, emlékkeresetekhez.
- Fónay Jenő: *Megtorlás*. Zürich, Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör, 1983. 242 p.
Fónay Jenőt 1956 után halálra ítélték, de kegyelmet kapott, és 1963-ban kiszabadult. Művében a forradalommal kapcsolatos emlékeit beszéli el. A könyv másik részét a nyomozati eljárás, a kihallgató tiszttel folytatott egyenlőtlen viaskodás ábrázolása teszi ki. Élményeinek az utókor számára töretlen megőrzésére Fónay Jenő nem a memoár műfaját választotta, Takács Balázs személyében regényhőst teremtett.
- Galgóczi Erzsébet: *Ami a Vidrvasból kimaradt*. Előszó: Vathy Zsuzsa, Kortárs, 1990. 8. szám, 48–64. p., 9. szám, 40–64. p.
A MAORT-perben elítélt Papp Simon geológus kálváriáját feldolgozó, 1984-ben megjelent politikai dokumentumregény utolsó fejezete. A mosonmagyaróvári sortűzről és a forradalom győri eseményeiről beszámoló rész a többszörös lektorálás után maradt ki a könyvből.
- Gérecz Attila, a költő. *1956 mártírja*. Bp. Stádium. 1991. 195 p.
A válogatott öttusázó, 1949-ben összeesküvés és hazaárulás vádjával bíróság elé állított, elítélt, majd 1956. október végén kiszabadított Gérecz Attila börtönben írt versei. A szép és ízléses kiállítású könyvben olvasható még az a Tóth Bálinttal, Kárpáti Kamillal folytatott rádióbeszélgetés is, amely a november 4-ét követő utóvédharcokban megölt Gérecz Attila életéről készült, valamint barátok és rabtársak főhajtása a mártír előtt. A kötethez Göncz Árpád írt előszót.
- Göncz Árpád: *Pesszimista komédia*. In: Újhold-Évkönyv, 1989/1. 72–108. p.
Több idősíkon játszódó dráma, amelynek alaptémája a közelmúlt, s benne 1956.
- Ivanji, Ivan: *Jedna maderska jesen*. Novi Sad, K. Novog Sada, 1986. 274 p.
A történelmi regény egy fiatal jugoszláv újságíróról szól, aki az 1956-os év nyarát és őszét Budapesten töltve részese lett a forradalmi eseményeknek. A könyv minden második fejezete korabeli újságcikkekből, politikai beszédekből készült válogatás. A műnek 1986-ban az volt az érdekessége, hogy nyíltan szólt a magyar forradalom jugoszláv vonatkozásairól, s érintette '56 és az antiszemitizmus kérdését.
- Kannás Alajos: *Kormos kövek* (56 vers). Bp. Hunnia, 1991. 64 p.
Az Egyesült Államokban élő költő és pszichológus versciklusa közvetlenül a forradalom után született, először a Katolikus Szemle jóvoltából jelenhetett meg, 1957-ben.

Költők forradalma. Antológia 1953–1956. Szerk.: Csicsery-Rónay István. Washington, Occidental Press. 1986. 103 p.
 Az először 1957-ben kiadott antológia 28 magyar írónak-költőnek a címben jelzett évek során publikált „lázado”, a forradalom szellemi előkészítésében döntő szerepet játszó műveit gyűjti egybe.

Németh Emil: *Üllői úti siralom, 1956.* Gyötrelmes évek krónikája. Bp. Eötvös, 1989. 51 p.
 Verseskötet az ötvenes évekről, a forradalomról és a szabadságharc bukásáról.

Szántó Piroska: *Forradalmi szvit.* Bp. Corvina, 1989. 27 p. 35 tábla
 Emlékirat és rajztömb '56 októberéből–decemberéből.

Szőnyi Gyula: *Börtönben írt 1956-os forradalmi versei.* Bp. POFOSZ, 1990. 156 p.
 Az 1956-os Magyar Forradalmi Ifjúsági Párt megalapítójának költeményei.

SUMMARY

The Institute for the History of the 1956 Hungarian Revolution was founded in 1990, as an intellectual successor of the Imre Nagy Institute, which existed in Brussels between 1959 and 1963. The first volume of its *Évkönyv* [Yearbook] intends to document the Institute's activity since its inception. The Institute, which consists of a research centre, attached to and supported by the Hungarian Academy of Sciences, and a documentation centre, including the Oral History Archive (OHA, founded in 1985), began systematic work in the Spring of 1991. It presented itself to the domestic and international scholarly public with an international conference in June 1991 on 'The Place of the 1956 Revolution in the Decline of Soviet Communism' and held several learned conferences on the events and research problems of the 1953–1963 period in cooperation with historians and archivists. The first high school textbook presenting the uncensored history of 1956 was compiled by the staff of the Institute and published in the Fall of 1991. (Its English-language adaptation is planned to appear in 1994.) A complete list of the Institute's publications is printed on pp. 251–5 and 266. Details of the on-going and planned projects are summarized in the Director's Report (pp. 245–51) and in the reports on the OHA (by Gy. Kozák, pp. 255–65, with a list of 263 interviews with participants and witnesses of 1956, pp. 267–90), the archival inventory projects (in Hungary on pp. 291–95, in Poland on pp. 309–23) and the biographical research project on the victims of post-1956 repression (pp. 297–307). All other contributions to this volume document methodical problems and preliminary results of the Institute's major enterprises: collecting and inventorizing the oral and written sources in Hungary and abroad (including a specially designed data-bank) and filling in the white spots in the history of the revolution. These include the history of the armed freedom fighters, the relationship between events in Budapest and the countryside, the fate of the exiles and the incarcerated revolutionaries, the complex role of intellectuals (esp. of the writers) before, during, and after the revolution; and the international implications of the Hungarian '56.

As Gy. Litván, Director of the Institute, discusses in his introductory essay, the end of the Communist system opened up not only the possibilities of research, but also long dormant differences in the interpretation of '56. He recognizes four distinct strains of political and social thought which were present, at least in rudiments, during the twelve short days of freedom,

suppressed by national solidarity under the repression of the Kádár régime, but reappeared later (and now) claiming more or less vociferously the prevalence of their direction in retrospect.

Clearly, the most significant was, at least at the beginning, the concept of a reformed socialism—in those days called revisionism by orthodox Marxist-Leninists—represented by Imre Nagy and his circle, but also by a great number of students, writers, professionals and politically active workers (e.g., in the workers' councils). After the defeat of the revolution it was this aspect of '56 which drew most attention, above all among the European Left, which saw in it both a final denunciation of unsincere de-Stalinisation in the USSR and a hope for a renaissance of true socialism. Litván notes that the majority of books and discussions on the Hungarian Revolution was informed by a wide spectrum of this theoretical tradition, from anti-Moscovite democratic socialists and ex-Communists all the way to Trotskyites. Surely, this was an imperfect view, the motives for which lay more in the western intellectual and political development of the 1960s than in a critical evaluation of the events of 1956.

The second trend, by no means clearly separated from the first, was the national-democratic one, represented in Budapest by the politicians of the 1945–48 coalition era (as well as such independent thinkers as István Bibó) and in exile by many non-Communist Hungarians (such as Zoltán Szabó, writer and broadcaster, then in London). Representatives of this group took part in Imre Nagy's last government and most of them remained committed to the cooperation with reconstructed Communism. Both of these directions agreed that 1956 aimed at a new start based on the 1945–47 democratic platform of the wartime anti-fascist alliance and rejected a pre-war (Horthyite or similar) restoration. The third direction, rather weak among the politicians, but not on the streets of 1956 Budapest, was a conservative-clerical program, represented in the last days of the revolution by Cardinal Mindszenty and his closer circle. They opted unequivocally for private property, even if a 'socially conscious' one. And last, there was—and much more is—an expressly right-wing political orientation, which regards the leaders of 1956 just another kind of Communists and is convinced that development would have swept Nagy and his friends aside, sooner rather than later. Historical research, *sine ira et studio*, will have to demonstrate the mutual significance of these divergent trends, which, indeed, had little chance to unfold during the revolutionary events.

In his essay on Democratic Socialism or Restauration, (pp. 93–96) the historian, M. Szabó deals with similar problems and explores the preference for the collectivist, in essence social-democratic, program of almost all forces active in 1956. He also analyses the reasons, why their social and economic program appears now naive and far from revolutionary, discussing in particular, why has that program become so entirely obsolete by 1989. He points, above all, at the failures to reform the Communist system and the world-wide changes in social and economic thinking from the heydays of the socialistic welfare state to our own days' competitive market philosophy. But he also warns, just as Litván does, from projecting backwards to 1956 such conservative and illiberal ideas that seem to gain ground in present-day Hungary.

The Yearbook's first part consists of papers presenting recent results of analytical work on hitherto unstudied aspects of 1956. It opens with a study, based on records of the British Foreign Office, on the international context of the revolution, by Cs. Békés (Research Secretary of the Institute). The author first sketches the basic principles of the British non-policy towards the „satellite states” in the 1950s and shows how unprepared Great Britain was for such radical anti-Soviet movements as the 1956 October events in Poland and in Hungary. He analyses the interrelationship between the Hungarian revolt and Suez Crisis on the basis of recently opened or published sources. He points out that the events in Hungary had no effect on the Anglo–French–Israeli timing of the planned attack on Egypt at the secret talks in Sèvres. The study follows the British reaction to the Hungarian Revolution describing it as a cautious policy of non-intervention, aiming at avoiding provocation of the Soviet Union at all events. The last part of the paper deals with the developments concerning the Hungarian issue in the United Nations. During the debates of the Security Council, the conflict over Hungary was not between the Western powers and the Soviet Union, as commonly believed, but rather between the United States on the one hand and Great Britain and France on the other. After the beginning of the Suez campaign the British and the French made every effort to divert attention from their action in the Middle East by trying to transfer the Hungarian issue from the Security Council to the Emergency Session of the General Assembly convened to discuss the Suez Crisis. However, the Americans, eager to end the fighting in Egypt, crossed this plan and delayed the passing of a resolution on Hungary until November 4. (Recent publications on these topics are briefly surveyed in a review article by B. Juhász, pp. 233–41.)

A contribution by A. B. Hegedűs (Director Administrative of the Institute) on the Petőfi Circle discusses three, hitherto less well-known aspects of the history of this, probably most important, pre-revolutionary forum of the revisionists: its beginnings, its re-foundation during the revolution and its criminalization by the Kádár-régime. The author presents details about the first attempt at establishing a discussion club of young professionals, launched in 1954. While sabotaged by the leadership of the Young Communist League, this initiative led eventually to the foundation of the Petőfi Circle. Two years later, on 3 November 1956, the Petőfi Circle, whose leaders were overtaken by the revolutionary events, re-assembled to found a free Petőfi Circle and drafted a manifesto on their support for the Nagy government but also for true parliamentary democracy. The president elected at that meeting, Paul Jonas, could never become active in Hungary, but as the head of the Petőfi Circle in Exile was able to sustain the ideas of 1956 for many decades. Finally, Hegedűs revises his own assessment that the Petőfi Circle was not criminalized by the authorities until 1957. Based on now-available party and police records, he is able to show that steps towards this criminalisation were taken as early as in the last weeks of Rákosi's reign (June–July 1956), a trend that was continued by the police and courts immediately after the defeat of the revolution.

L. Eörsi's article, based on trial records and interviews, reconstructs the origins and first activities of one of the famous freedom-fighter groups in

Budapest's IX. district. It grew from a few people guarding a garage into a well-organized troop, led by politically conscious young men, fighting for independence and a socially just society. Members joined them from a near-by apprentices' home, and from the immediate neighbourhood, but also by coincidence, as in the case of a young truck-driver who was looking for a safe garage. Many took up arms in defense of their homes and families from the attacking Soviet tanks, with only the major demands for freedom in their minds, and acquired a revolutionary program and an elaborate strategy coordinating their efforts with other armed fighters in the course of the conflagration. It was possible to establish the name of some 40 members; three of them were captured and executed during the repression, ten escaped abroad, most of the others suffered longer or shorter jail terms. The difficulties of research in this field are obvious from this article, as well as from the report on on-going work on the trial records of the executed revolutionaries' by G. Kresalek (pp. 297–303). The court records (of which a sample is reproduced in an appendix, pp. 303–307) are not only incomplete, but also—obviously—tendentious and biased. Moreover the many motives of freedom fighters in joining the revolution cannot be easily disentangled and one has to face the fact that not all of them were knights in shining revolutionary armour. However, the many references to their having been criminals are misleading, for the Kádárist courts did their best to unearth minor trespasses or 'crimes against socialist property' which in fact were more or less political in nature from the outset. The historian treating this material is faced with as many human puzzles and tragedies as cases studied while trying to find a walkable path.

An attempt at a sociological analysis of the leaders and active participants in a southern Hungarian county supports—as far as such statistics, defined by the accident of the repression can be representative—the general assumption: all strata of society took part in the revolutionary events. Of course, professionals are to be found prevalingly among the leaders, men with military experience in the National Guard, workers, peasants, and craftsmen among the supporters. The preliminary results of P. Bán's inquiry (pp. 77–91) demonstrate, among other things, the conspicuous absence of serious ethnic or racial conflict, and also refutes the accusations about many rural revolutionaries' having been drunkards. Other sources on the events in the countryside also demonstrate the widespread participation in the revolution: the telephone log-book from Co. Vas in western Hungary (pp. 191–97) in its down to earth short sentences just as much as the collection of minutes and manifestoes (edited by T. Valuch) of workers' councils and revolutionary committees in Debrecen, in eastern Hungary (pp. 97–111).

J. M. Rainer devotes a study to the thoughts and reflections of Imre Nagy on the revolutionary events, jotted down by the kidnapped prime minister in his Romanian exile (pp. 113–146). These notes hint at a peculiar personal and ideological conflict in the thought and action of Nagy. The man, who during the revolution—at least in its last week—was able to rise to an admired national hero and acquire the full support of almost the entire country in the resistance to Soviet aggression, and then again, during his trial, all the way to the gallows, stood unbroken against any calumny of the uprising, tried in these writings to

explain the events, their prehistory, and their meaning in such traditional Marxist-Leninist terms, which seem to be at least as orthodox as his well-known earlier (1954–55) writings (published in the West in 1958 as *On Communism: In Defense of the New Course*). Clearly, during a life in the international Communist movement he acquired a discourse and a way of thinking, which he was able to overcome in moments of truth, but which emerged to dominate his thinking when he was secluded in exile and felt betrayed by his comrades. Despite these—sometimes almost tragi-comical—implications, the text contains much that helps to understand the thinking of Nagy and of his friends, the ‘revisionists’ of 1956.

The third part of the Yearbook contains newly discovered or hitherto unpublished sources on the internal and international history of 1956. Surely the most exciting piece here is a report by the emissary of the Czechoslovak CP to the October 24th briefing of Eastern European Communist Parties by N. Khrushchev, recently found by T. Hajdu (pp. 149–56). It suggests, among other things (e.g. Walther Ulbricht’s insistence on the hardest line) that the Soviets were rather reluctant to intervene in Budapest and had to be convinced by the Hungarian CP’s leaders and the Soviet ambassador in Budapest (Andropov) to send tanks against the insurgents.

The military historian, M. Horváth, offers an interesting source on the conditions of the army—and by implication, the country—before the revolution: a position paper prepared by military experts for the Communist Party’s Central Committee in early 1957 (pp. 157–70). While written in the official jargon, it admits openly to the poor living conditions, the resentment of dictatorial methods and of Soviet interference, and other grievances, but also accuses the writers and students with having injected their oppositional ideas into the military academies and other institutions. It sheds light on the many shortcomings in the armed forces, which, actually, made the soldiers rather supporters than opponents of the uprising, but at the same time hindered the army in becoming the defender of the newly won independence. Not surprisingly, this document was rejected by the higher commissars and had to be rewritten in the spirit of official explanation of the ‘counterrevolution’, as a ‘machination of imperialist agents’.

Another document on military history is a short memoir written by László Zólomy, former cell-mate of President Árpád Göncz (who wrote a moving preface to it), in 1956 officer of the general staff, who describes his experiences during the siege of the broadcasting house in Budapest and, later, in organising the new armed force of the revolution, from soldiers and freedom-fighters (ed. by Gy. Litván, pp. 171–90). Colonel Zólomy recorded a number of details that were hitherto hardly known especially about the first shots fired at the seat of Radio Budapest, and the conflicts between self-styled revolutionary commanders and the new National Guard led by General B. K. Király.

Besides the records from the revolutionary organs in eastern Hungary, already mentioned, there is a very interesting document on the Budapest Central Workers’ Council: a radio report on the council’s negotiations with János Kádár on 25 November 1956 (pp. 199–218) Edited by L. Varga, head of

the Budapest Municipal Archives, this report makes clear, how the post-revolutionary puppet-régime tried to both cajole and intimidate the leaders of the workers. Especially the role of the late Sándor Bali, who declared his unreserved loyalty to the revolution and denounces the empty promises of Kádár & Co. is very well documented in this extensive (though clearly censored and truncated) record of negotiations, virtually the last longer meeting between the workers and the Kádár government before the violent destruction of the Central Workers' Council. Minutes of the council's subsequent meeting demonstrate neatly the conflicts between the workers and the government, mostly suppressed in the public record.

A peculiar type of source, presented and analysed by E. Standeisky, originates from a stool-pigeon, reporting on the writer, Tibor Déry, during his pre-trial months in jail (pp. 219–25). While a rather short text, it contains information on the writers' resistance, the police methods used against them, and the history of a short-lived high-school newspaper, *Album*, which, however amateurish it may have been, by its mere existence and oppositional stance drew the authorities' ire on it self and its student editors.

J. Tischler offers an overview of the extensive source material he was able to inspect in Warsaw (pp. 309–23). In contrast to the still prevailing secrecy in Hungary, Tischler could study the minutes of the Politburo, the Central Committee, the Ministry of Exterior and the state radio in Poland. As is well known, the Hungarian revolution enjoyed wide support among the Poles, but it is less well known that the new leadership under Gomulka also went as far as to de-nounce Soviet intervention on its 1 November meeting, only to reverse themselves a day or so later. The records also show, how anxious the Kádár régime was to obtain Polish support by a visit in Budapest of Gomulka, that finally materialized in Spring 1958.

The volume also contains a comment on the Hungarian translation of M. Molnár's well-known book *The Victory of a Defeat* (by B. Pomogáts, pp. 229–32) and closes with an annotated list of books and articles on 1956 (pp. 327–47, compiled by M. Csicskó), which appeared since the publication in 1988/89 of our last selected topical bibliography as a contribution to a general bibliography of 1956, under preparation.

(J. M. Bak)

TABLE OF CONTENTS

<i>Gy. Litván</i> : Tradition and Literature of the 1956 Revolution	7
 I. STUDIES	
<i>Cs. Békés</i> : British Government Reaction to the 1956 Hungarian Revolution	19
<i>A. B. Hegedűs</i> : Contributions to the History of the Petőfi Club	39
<i>L. Eörsi</i> : The Freedom Fighters of Tűzoltó Street	55
<i>P. Bán</i> : An Attempt at a Sociological Analysis of the Participants of Revolutionary Events in Co. Baranya	77
<i>M. Szabó</i> : Democratic Socialism or Restauration. Thoughts on the Program of 1956	93
<i>T. Valuch</i> : The Workers' Councils in Debrecen	97
<i>J. M. Rainer</i> : From the Parliament to the Main-Street Jail: The Mental Journey of Imre Nagy, 4 November 1955–14 April 1957.	113
 II. SOURCES	
The Moscow Meeting of the CP of 24 October 1956 (edited by <i>T. Hajdu</i>)	149
The Condition of the Hungarian People's Army on the Eve of the Revolution (edited by <i>M. Horváth</i>)	157
<i>L. Zólomy</i> : I Too Was an Officer at the General Staff (edited by <i>Gy. Litván</i> , with a preface by <i>Á. Göncz</i>)	171
A Month Later – On the Meeting of the Budapest Workers' Council and the Kádár Government on 23 November 1956 (edited by <i>L. Varga</i>)	191
The Telephone Log of the County Council in Co. Vas, 24–28 October, 1956 (edited by <i>N. Feiszt</i>)	199
On the Margin of a Writer's Trial (edited by <i>E. Ständeisky</i>)	219

III. REVIEWS

Recent Publications on the International Context of the 1956 Revolution (<i>B. Juhász</i>)	229
Some Personal Comments on Miklós Molnár's „Victory of a Defeat” (<i>B. Pomogáts</i>)	233

IV. REPORTS

Report on the Activities of the Institute 1991–1992	245
Report on the Oral History Archive (<i>Gy. Kozák</i>)	255
Annotated List of 263 Interviews on 1956 (<i>A. Molnár, Zs. Kőrösi</i>)	267
Report on the National Archival Survey of Revolutionary Records (<i>L. Á. Varga</i>)	291
Report on the Biographical Project on the Martyrs of the Revolutions (<i>G. Kresalek</i>)	297
Report on Polish Sources for the History of the 1956 Revolution (<i>J. Tischler</i>)	309

V. BIBLIOGRAPHY

(compiled by <i>M. Csicskó</i>)	327
----------------------------------	-----

English Summary (*J. M. Bak*)

Contributors

A KÖTET SZERZŐI

BAK M. János történész, az 1956-os Intézet tudományos tanácsadója
BÁN Péter történész, Janus Pannonius Tudományegyetem
BÉKÉS Csaba történész, az 1956-os Intézet tudományos munkatársa
CSICSKÓ Mária könyvtáros, Külügyminisztérium, Könyvtár
EÖRSI László, az 1956-os Intézet tudományos segédmunkatársa
FEISZT György levéltáros, a Vas Megyei Levéltár igazgatóhelyettese
HAJDU Tibor történész, MTA Történettudományi Intézet tudományos tanácsadója
HEGEDŰS B. András közigazdász, az 1956-os Intézet ügyvezető igazgatója
HORVÁTH Miklós alezredes, Hadtörténeti Intézet és Múzeum
JUHÁSZ Borbála tanár
KOZÁK Gyula szociológus, az 1956-os Intézet Oral History Archivumának főmunkatársa
KÓRÓSI Zsuzsanna, az 1956-os Intézet Oral History Archivumának munkatársa

KRESALEK Gábor levéltáros, Budapest Főváros Levéltára
LITVÁN György történész, az 1956-os Intézet igazgatója
MOLNÁR Adrienne szociológus, az Oral History Archivum őre
POMOGÁTS Béla irodalomtörténész, MTA Irodalomtudományi Intézet
RAINER M. János történész, az MTA Történettudományi Intézetének és az 1956-os Intézet tudományos munkatársa
STANDEISKY Éva irodalomtörténész, a Magyar Lajos Alapítvány és az 1956-os Intézet tudományos főmunkatársa
SZABÓ Miklós történész, országgyűlési képviselő, MTA Történettudományi Intézet
TISCHLER János, az 1956-os Intézet tudományos gyakornoka
VALUCH Tibor történész, az 1956-os Intézet tudományos munkatársa
VARGA László történész, Budapest Főváros Levéltárának főigazgatója
Á. VARGA László levéltáros, a Nógrád Megyei Levéltár igazgatója

A kiadásért felel Litván György
Felelős szerkesztő Bak János
A fedélterv Kállay Judit munkája
A szedés és a tördelés a Századvég Kiadó
számítógépes kiadványszerkesztő rendszerén készült
Tördelő Sörfőző Zsuzsa
Felelős vezető Bácskai István
A nyomdai kivitelezés a Centum Kft. munkája
Felelős vezető Ujvárosi Lajos
ISSN 1216-1756
ISBN 963 7911 56 1

